

**ДЖЕК
ЛОНДОН**

JACK LONDON

WORKS IN TWELVE VOLUMES

VOLUME TWELVE

HEARTS OF THREE
STORIES
(The posthumous collections)
LETTERS

TRANSLATION INTO UKRAINIAN

ДЖЕК ЛОНДОН

ТВОРИ У ДВНАДЦЯТИ ТОМАХ

ТОМ ДВНАДЦЯТИЙ

**СЕРЦЯ ТРЬОХ
ОПОВІДАННЯ
(Посмертні збірки)
ЛИСТИ**

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

И (Амер.)
Л76

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Дмитро Загонський, Віталій Коротич,
Микола Лукаш, Василь Мисик,
Тетяна Якимович.*

СЕРЦЯ ТРЬОХ

Роман

ПЕРЕДМОВА

Читач, сподіваюся, подарує мені, що цю передмову я починаю з вихваляння. Річ у тому, що цей твір — ювілейний. Закінчуючи його, я в сороковий раз святкую день свого народження, святкую свою п'ятдесяту книгу, шістнадцяту річницю письменницької праці і новий напрям у творчості. А «Серця трьох» таки новий напрям. Досі я, безперечно, не писав чогось такого і певний, що й надалі не писатиму. І мені анітрохи не соромно заявити привселюдно, що я пишаюся цим твором. А тепер я раджу читачеві, що любить швидкий розвиток дії, поминути решту хвальби та цю передмову й заглибитись у саме оповідання, і хай потім він насмілиться сказати мені, що його не варто читати.

А допитливішим дозвольте подати деякі додаткові пояснення.

Кінематограф скрізь став за найпопулярнішу форму розваги, і в міру його зростання вичерпувався запас сюжетів, які створила світова белетристика. Протягом року будь-яка кінокомпанія з допомогою двох десятків режисерів може екранізувати всі твори, що їх ціле своє життя писали Шекспір, Бальзак, Діккенс, Вальтер Скотт, Золя, Толстой і безліч інших, не таких плодючих письменників. А таких кінокомпаній — сотні, і легко зрозуміти, як швидко вони можуть опинитися без сировини, з якої роблять фільми.

Право на екранізацію всіх романів, оповідань та драматичних творів, виданих або тих, що мають бути видані, давно вже куплено й оформлено угодою. А коли трапляється давній літературний матеріал, на який це право не поширюється, його так швидко поспішають використати, як матроси, опинившись на березі з золотодайним піском,

кидаються визбирувати самородки. Сценаристів тисячі, власне, десятки тисяч, бо нема такого нікчемного чоловіка, жінки або й дитини, що не вважали б, ніби вони вміють написати сценарій. Отже, десятки тисяч сценаристів грабують літературу, не приглядаючись, чи застережено авторські права, чи ні, і вихоплюють журнали мало не з друкарської машини, аби виловити чим швидше нову фавулу, який-небудь сюжет чи й цілу повість свого таки брата-письменника.

А втім, задля справедливості слід зазначити, що зовсім недавно, тоді, коли сценаристів ще не вельми шанували, вони виснажували себе роботою за п'ятнадцять-двадцять доларів на тиждень, а то ще скупі директори платили їм окремо, по десять-двадцять доларів за кожен сценарій. Та й то не завжди, бо ті твори, що вони крали, в них так само перекрадали немилосердні й безсоромні люди, які працювали в кінокомпаніях. А тепер, хоч усе це було недавно, я знаю сценаристів, що мають кожен по три машини, по два шофери, посилають своїх дітей до найкращих шкіл і взагалі ніколи не відчувають скрути в грошах.

Те, що сценаристів почали шанувати й цінувати їхні твори, пояснюється значною мірою нестачею белетристичної сировини. Автори кіноп'єс побачили, що на них є попит, що до них ставляться з повагою, платять більше грошей і, з другого боку, чекають від них досконалих зразків творчості. В новій гонитві за сюжетами зроблено спроби залучити до роботи в кіно відомих письменників. Але в тому, що людина написала кілька оповідань, не було ще гарантії, що вона може написати й добрий сценарій. Навпаки, виявилось, що з успішного белетриста найпевніше виходить невдалий сценарист.

Але врешті втрутилися господарі кінокомпаній. Головце, мовляв, розподілити працю. Приставши до спілки з потужними газетними об'єднаннями або, як то було із «Серцями трьох», з окремими особами, вони почали замовляти найталановитішим сценаристам (що навіть задля спасіння душі не спромоглися б написати роман) сценарій, який потім переробляли на роман белетристи (що теж і задля спасіння душі не здатні були б створити сценарій).

Отож якось приходить до такого собі Джека Лондона добродій Чарлз Годард * та й каже: «Час, місце та дійові особи вже є. Кінокомпанія, газети й капітал до ваших послуг. Тепер домовляймося». І ми домовились. Наслідки —

«Серця трьох». Нагадаю, до речі, що добродієві Годардові ми завдячуємо пизку фільмів: «Пригоди Поліни», «Пригоди Елейн», «Богиня», «Багатій Волінгфорд» і т. д. Після цього ніхто не сумніватиметься в його геніальних здібностях. Крім того, він вигадав і ім'я героїні цього роману — Леонсія.

Кілька перших картин він написав на своєму ранчо в Місячній долині. Але він писав швидше за мене й тому закінчив свої п'ятнадцять картин на багато тижнів раніш, ніж я. Тільки нехай слово «картина» не вводить вас в оману. На першу картину витрачено три тисячі футів плівки. Дальші чотирнадцять умістилися на двох тисячах футів кожна. В одній картині пересічно дев'яносто сцен, тож разом маємо десь тисячу триста сцен. Працювали ми одночасно, кожен над своїм шматком. Писавши, я не міг передбачити того, що трапиться в найближчому епізоді або через дванадцять епізодів, бо не знав цього. Не знав також і містер Годард. Звідси наслідок: «Серця трьох» не мають стрункої будови, хоч разом з тим у романі є певна внутрішня послідовність.

Уявіть собі мій подив, коли тут, на Гавайських островах, обробляючи ще тільки десяту картину, я отримав з Нью-Йорка від містера Годарда чотирнадцяту картину сценарію і, переглянувши її, побачив, що мій герой одружений не з тією жінкою! А залишилася ще одна-однісінька картина, де він міг би позбутися теперішньої дружини і взяти законний шлюб з тією жінкою, з якою повинен одружитися. Ви побачите, як це все влаштовано в п'ятнадцятій картині. І будьте певні, що то містер Годард порадив мені, як це зробити. Він-бо — великий майстер щодо розвитку дії та швидкості. Дія його ніскільки не турбує. «Показати», — спокійно пише він в авторській примітці кіноакторові. І, мабуть, актор показує, бо містер Годард нанизує дії одну за одною. «Показати тугу», — наказує він, або «смуток», або «роздратування», або «співчуття», або «намір убити людину», або «бажання самогубства». Та й годі. Так і повинно бути. А як же ще він міг би закінчити сценарій, скласти тисячу триста сцен?

Тепер уявіть собі мене, бідолаху, що не може обмежитися чудодійним «показати», а повинен доконче й дуже докладно описати всі ті настрої, рухи, що їх містер Годард визначив одним словом. Диво, та й квіт. Діккенс не вважав зайвим витратити десь близько тисячі слів, щоб описати

їй тонко віддати переживання якої-небудь окремої особи. А містер Годард каже: «Показати» — і раби кінокамери роблять усе, що треба.

А розвиток дії! Свого часу я написав кілька пригодницьких романів, але в усіх них разом не було стільки дії, як у «Серцях трьох». Зате я знаю тепер, чому кінематограф має такий успіх. Я знаю, чому «Панів Барнсів із Нью-Йорка» й «Гончара з Техасу» продають мільйони примірників. Я знаю тепер, чому незграбна промова якогось-небудь кривляки притягне під час виборів більше голосів, ніж найкращі думки, що їх висловить на письмі людина воістину державного розуму.

Це й справді була цікава для мене спроба — переробка на роман Годардового сценарію, і спроба вельми повчальна. Вона примусила переглянути мої раніше вироблені соціальні погляди, дала їм цілковите освітлення і заклала нові підвалини. Після цієї спроби в новій для мене царині я глибше, ніж досі, зрозумів душу загалом і краще, ніж будь-коли, збагнув значення наочності, що з неї користуються демагоги, збираючи більшість голосів самим тільки вмінням опанувати душу виборчої маси. Я дивуватимусь, коли ця книжка не матиме широкого збуту («Показати здивування», сказав би містер Годард або — «Показати широкий збут»).

Коли можна вважати, що «Серця трьох» — витвір співробітництва, то це чудове співробітництво. Та ба! Боюся, що такі спільники, як містер Годард, трапляються лиш один на мільйон. Ми ж бо не перемовилися з ним жодним словом, ні разу не сперечалися. Але ж тоді виходить, що й я теж чудовий спільник. Хіба не я покійно, беззастережно дозволив йому «показувати» все, що завгодно, протягом п'ятнадцяти картин сценарію, тисячі трьохсот сцен та тридцяти одної тисячі футів плівки і, нарешті, ста одинадцяти тисяч слів літературної обробки? А тепер, закінчивши свою роботу, я волів би й не починати її, бо мені кортить прочитати «Серця трьох» самому й пересвідчитись, що роман легко читати. Мене це страх як цікавить. Дуже.

Джек Лондон

Вайкікі, Гавайські острови,
23 березня 1916 року.

ПОПЛІЧ, СПИНАМИ ДО ЩОГЛИ
(Піратська пісня)

*Хто шукає щастя й долі,
Слухайте, до вас кажу,
Ви їх знайдете на морі.
Як знайти,— я розкажу.*

*Вітер рве й шумує хвиля,—
Та байдуже все це нам.
Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!*

*Принесіть ножі й пістолі,
Ми їм гарту завдамо!
Облавок з гармат потрошим,
Геть усіх розженемо.*

*Пограбуймо пасажирів,
Хай дарують нам вони.
Не покривдимо матросів,
Киньмо кров лиш старшині.*

*Корабель уже під нами;
От ми чосу їм дали!
Скарби та жінок забрали,
Решту до ноги звели.*

*Вітер рве й шумує хвиля,—
Та байдуже все це нам.
Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!*

Джордж Стерліна *

РОЗДІЛ І

Цього пізнього весняного ранку події в житті Френка Моргана чергувалися з надзвичайною швидкістю. Коли вже хто мав незабаром устряти в жахливі, трагічні пригоди в Новому Латинському Світі *, що нагадували стародавні або середньовічні мелодрами, то це саме Френк Морган, і Доля не барилася з ними.

Проте йому й на думку не спадало, що десь щось готується для нього, та й сам він навряд чи був за причину всіх тих подій. Згаявши значну частину ночі у грі в бридж, Френк пізно встав, поснідав помаранчами з кашею і подався до бібліотеки — суворої, зі смаком умебльованої кімнати, звідки його батько недавно ще керував неосяжними й різноманітними справами.

— Паркере,— звернувся Френк до служника, що лишився від старого Моргана,— чи не помічали ви, щоб покійний хазяїн поглядшав в останні роки життя?

— Ні, сер,— відказав той з належною запобігливістю добре вимуштруваного челядника і водночас мимоволі зміряв поглядом чудову постать юнака.— Ваш батько, сер, завжди був худорлявий і завжди однаковий — широкий у плечах, з високими грудьми, маслакуватий, а проте сухорлявий і струпкий. Завжди сухорлявий. Коли його покладали на стіл, не один тутешній молодик міг би посоромитися за свою постать. Він дуже дбав про себе і з самого ранку ще в ліжку робив фізичні вправи по півгодини щодня, і ніщо не могло стати цьому на перешкоді. Він називав це своєю релігією.

— Він і справді мав чудову постать,— байдуже мовив Френк, роздивляючись телеграфний апарат і численні телефони, що повстановлював тут ще батько.

— Чудову! — захоплено погодився Паркер.— Худорляву й аристократичну, дарма що в нього були такі плечі,

і груди, і кістки. І ви дістали все це в спадщину, сер, але в ще досконалішій формі.

Молодий Френк Морган, що успадкував від батька не самі тільки м'язи, а й багато мільйонів, задоволено відхилився на спинку величезного шкіряного крісла, простяг ноги, як лев у зоопарку, ущерть повний сили й свідомий її, і кинув оком на заголовок ранкової газети, де сповіщалося про новий зсув у Панамському каналі.

— Якби я не знав, що з нами, Морганам, такого не буває, — позіхнув він, — то давно б уже був погладшав із цього життя. Правда, Паркере?

Літній служник здригнувся, почувши несподіване після довгої мовчанки запитання, і не відразу спромігся на відповідь.

— Так, сер, — нарешті сказав він. — Тобто я думаю... ні, сер. Ви тепер саме маєте якнайкращий вигляд.

— Ніскільки, — впевнено заперечив Френк. — Правда, я, мабуть, не набираю ще тіла, але, безумовно, розпестився.

— Так, сер... чи пак, ні, сер. Ви й тепер достеменно такий, як були три роки тому, коли повернулися з коледжу.

— І вибрав байдики за ф'ах, — засміявся Френк. — Паркере!

Паркер шанобливо застиг на місці. Проте його хазяїн замислився, немов розв'язуючи якесь надзвичайної ваги питання, і щипав коротенькі щетинкуваті вуса, що їх віднедавна почав запускати.

— Паркере, я йду ловити рибу.

— Слухаю, сер.

— Я виписав собі кілька вудок. Прошу, перегляньте їх і доведіть до ладу. Мені здається, що найкраще буде, коли я поїду тижнів на два кудись у ліс. Бо як залишуся тут, то напевне почну гладшати й уведу в неславу весь наш рід. Пригадуйте сера Генрі *, старого дивака, розбишаку й неприторенного хвалька?

— Так, сер. Я читав про нього, сер.

Паркер затримався біля дверей, чекаючи, коли скінчиться в хазяїна приплив балакучості й він матиме змогу піти виконати загадану роботу.

— Авжеж, пишатися нічим, він розбійник, та й годі.

— Е, ні, сер! — заперечив Паркер. — Адже він був губернатором Ямайки й помер, усіма поважаний.

— Добре, хоч не втрапив на шибеницю,— засміявся Френк.— Власне, тільки він і неславить увесь наш рід. Я мушу признатися, що щільно придивлявся до його портретів. Він дуже дбав про свою постать і помер, дякувати богам, зі струнким станом. Це гарна спадщина, що перейшла й до нас. Морганам не пощастило знайти його скарбів, зате він обдарував нас струнким станом, а це дорожче за самоцвіти. Це, як учили мене професори біології, так звана спадкова ознака.

Запала мовчанка. Паркер вийшов із кімнати, а Френк Морган заглибився в статтю про Панаму й довідався, що канал відкриють для кораблів, мабуть, аж за три тижні.

Задеренчав телефон, і Доля, скористувавшись з електричних нервів сучасної цивілізації, вчинила першу спробу випустити свої кігтики й добратися до Френка Моргана, що сидів у бібліотеці будинку, який спорудив його батько на Ріверсайд-драйві.

— Стривайте, шановна місіс Керазес,— заперечив він у телефонну трубку,— хай там воно як, а це лиш тимчасове заворушення. «Темпіко петролеум» стоять добре. Це ж бо не звичайні спекулятивні папери, а цілком надійне приміщення капіталу. Держіться за них. Тримайтеся цупко. Певне, приїхав якийсь фермер із Міннесоти й хоче купити пакет або два акцій, бо вони й справді такі солідні, як йому здається... Що робити, коли вони подорожують ще трохи? Не продавайте. «Темпіко петролеум» — не лотерея й не рулетка. Це надійне підприємство. Я хотів би, щоб воно було не таке величезне, тоді я фінансував би його сам... Та ні ж, я не жартую. Ми замовили на мільйон самих тільки цистерн. Наша залізниця й тритрубний нафтопровід коштують понад п'ять мільйонів. Самі діючі жили дадуть нам пафти на сто мільйонів доларів, лишається тільки знайти спосіб підвести її до пароплавів. Тепер саме час примістити ваші гроші. За рік або два ваші акції будуть кращі, ніж облигації державної скарбниці... Авжеж, будь ласка... Не вважайте на біржу. Пам'ятайте, я перше не радив вам купувати їх, бо ніколи не раджу такого своїм приятелям. Але тепер, придбавши вже акції, держіться. Це все одно, що вкласти гроші в Англійський банк... Авжеж, ми з Діком поділили вчора виграш... Цікава партія, тільки Дік укладає в бридж забагато темпераменту... Так, щастить, як дідькові... Ха-ха-ха... Мій темперамент?.. Ха-ха-ха... Невже?.. Перекажіть Генрі, що

я зникаю тижнів на два... Поїду ловити стругів. Бо ж, знаєте, весна, дзюрчать струмки, в деревах тече сік, бруньки бубнявлють, усе квітне... і таке інше. Так... Бувайте здорові й держіться за «Темпіко петролеум». Якщо вони трошки впадуть проти тієї ціни, що давав міннесотський фермер, купіть ще... Я теж... Це однаково, що знайти гроші... Так... Безперечно, так... Не можна ж продавати їх тепер, бо вони ніколи не подешевшають... Звичайно, я знаю, що кажу... Я сьогодні поспав вісім годин і ще нічого не пив... Так, так... На все краще!

Він вигідніше сів у кріслі, потягнув до себе телеграфну стрічку і повільно перебіг по ній очима, доволі байдужно занотовуючи її зміст.

Тим часом з'явився Паркер із низкою гнучких вудок; кожна з них була взірець мистецтва й майстерності. Френк кинув стрічку, схопився з крісла і, радий, як хлопчисько, що розглядає іграшки, заходився по черзі пробувати вудки. Він то хвиськав ними в повітрі, аж волосінь свистіла, мов батіг, то обережно й спритно закидав їх аж під високу стелю, ніби в другому кінці кімнати в невидимому ставку таємниче полискували струги. Знову задзвонив телефон. Обличчя Френкове спалахнуло гнівом.

— Бога ради, поговоріть ви, Паркере,— наказав він.— Якщо то котрась із жінок, що грає на біржі, скажіть їй, що я помер, або лежу п'яний, або захворів на тиф, або вбираюся до вінця — одне слово, вигадайте щось.

По недовгій розмові в поважному й стриманому тоні, що надзвичайно пасував до холодного, суворого й вишуканого стилю кімнати, Паркер оказав «хвилинку, сер» і, прикривши трубку рукою, обернувся до Френка.

— Це містер Беском, сер. Він хоче поговорити з вами.

— Скажіть йому, нехай іде під три чорти,— відповів Френк, замахуючись, ніби хотів хтозна-як далеко закинути волосінь. І справді якби вона описала ту дугу, яку накреслив їй його захоплений погляд, то була б вилетіла крізь шибку і на гачок упіймався б садівник, що, стоячи навколішки, садив на грядці троянди.

— Містер Беском каже, що йдеться про біржу, сер, і що він бажав би побалакати з вами всього хвилину,— наплював Паркер так увічливо й шанобливо, ніби переказував якесь неістотне й без найменшої ваги доручення.

— Гаразд! — Френк обережно приставив вудку до столу й підійшов до телефону.

— Алло! — сказав він у трубку.— Так, це я, Морган. Тільки мерщій. У чому річ?

Він деякий час прислухався, а потім сердито перепинив свого співрозмовника.

— Продавати? А дзуськи! Ні в якому разі... Звичайно, дуже радий, що так. Нехай подорожчають ще на десять пунктів, хоч цього й не може бути, а ви все-таки держіть. Це цілком зрозуміле й законне підвищення, і вони не вийдуть із ціни... Вони — надійна штука. Коштують набагато дорожче, ніж цінуються... Я знаю, якщо публіка не знає. За рік вони дійдуть двохсот... Якщо Мексіка припинить свої революції... Хоч як вони впадуть, я прошу вас купувати їх... Дурниці... Хтось захоче купити контрольний пакет?.. Це ж бо цілком спорадичне... Га?.. Пробачте. Я хотів сказати, що це тимчасове явище. Зараз я їду рибалити тижнів на два... Підніметься вгору ще на п'ять пунктів?.. Купуйте... все, що пропонуватимуть. Бачте, коли маєш у руках велике підприємство, то підвищення курсу його акцій таке саме небезпечне, як і зниження... Авжеж... Безперечно... Так... Бувайте здорові.

А під ту саму пору, як Френк Морган у захваті повертався до своїх вудок, Доля тут-таки, в місті, у приватній конторі Томаса Рігана, зробила своє діло.

Давши численним маклерам розпорядження скупувати акції й пустивши разом із тим різними тасмничими пляхами поголоску про утиски, що їх мексіканський уряд чинить концесії «Темпіко петролеум», Томас Ріган узявся вивчати звіт свого агента, який два місяці знайомився на місці з дійсним станом цієї концесії та її можливостями.

Увійшов клерк з візитною карткою і доповів, що гість — чужоземець і настійливо домагається побачення. Ріган глянув на картку й сказав:

— Перекажіть цьому добродієві, сеньйору Альваресові Торесу з міста Колона, що я не можу його прийняти.

За п'ять хвилин клерк повернувся з тією ж візитівкою, але цього разу з другого боку було щось написано олівцем. Ріган посміхнувся, коли прочитав:

«Шановний містер Рігане, маю честь сповістити вас, що я знаю місце, де за давніх піратських часів закопано скарб сера Генрі Моргана. Альварес Торес».

Ріган похитав головою, і клерк налагодився вже йти, та господар гукнув йому:

— Впустіть! Зараз же!

Залишившись на короткий час сам, Ріган засміявся до себе, обмірковуючи якусь нову думку, що зродилась у нього в голові.

— Дурний хлопчисько! — пробурмотів він крізь дим сигари. — Гадає, що може провадити левову гру свого батька. Гарненько б його провчити, ось що йому треба, і старий сивоголовий Томас Ріган подбає за це.

Англійська мова сеньйора Альвареса Тореса була така сама бездоганна, як і його модний весняний костюм. Правда, жовтуватий колір шкіри зраджував його латиноамериканське походження, а чорні очі красномовно свідчили про домішку індійської крові до іспанської в низці поколінь його предків, хоч він був справжнісінький нью-йоркець, типовішого Томас Ріган не міг собі й уявити.

— Після довгих і важких років пошуків я нарешті розгадав, де заховане золото, яке нагарбав сер Морган, — так розпочав він. — Я певен, що на Москітському узбережжі. Скажу також, що від лагуни Чірікві туди не більше тисячі миль, і, мабуть, найближче місто — Бокас-дель-Торо. Я там народився і, хоч потім здобував освіту в Парижі, знаю цю місцевість досконало. Обладнання невеличкої шхуни коштуватиме дешево, навіть дуже дешево. Зате яка ж винагорода! Цілий скарб!

Сеньйор Торес зробив красномовну паузу, не маючи змоги подати докладнішого опису, а Томас Ріган — людина ділова і звикла до стосунків з діловими людьми — заходився витягувати з нього все, що його цікавило, так наче слідчий із злочинця.

— Атож, — швидко погодився сеньйор Торес, — я відчуваю деяку скруту з грішми, сказати б, мені бракує готівки.

— Ви взагалі не маєте грошей, — безцеремонно поправив його біржовий маклер, і той сумно схилив голову, що так не має.

Далі, під перебіжним вогнем запитань, гість мусив визнати куди більше. Він справді нещодавно приїхав із Бокас-дель-Торо й не думає туди вертатись. А втім, якщо вони дійдуть згоди, він ладен знову поїхати.

Але Ріган владно спинив його, як людина, що вміє поводитися з простолюдом. Він виписав чек на ім'я Альвареса Тореса, і той, глянувши на нього, побачив цифру в тисячу доларів.

— Ось яка справа, — мовив Ріган. — Я анітрохи не йму віри всій вашій історії. Однак у мене є приятель, молодий

хлопець, якого я щиро люблю. Тільки його занадто розбещує місто зі своїм легкодумством, легковажними жінками тощо... Розумісте?

Сеньйор Альварес Торес уклонився, як добре вихована світська людина.

— Задля його здоров'я, добробуту й спасіння душі йому конче треба поїхати шукати тих скарбів. Різні пригоди, фізичні вправи... та я певний, ви й самі розумісте.

Альварес Торес уклонився вдруге.

— Вам бракує грошей, — вів далі Ріган, — тож спробуйте зацікавити його. Опя тисяча доларів — вам за спробу. Якщо зманите його помандрувати по золото старого Моргана, — матимете ще дві тисячі. Пощастить вам затримати його там на три місяці — нові дві тисячі, на шість — п'ять тисяч. Так-так, повірте мені. Я знав його батька. Ми були компаньйони, можна навіть сказати — брати. Я ладен пожертвувати яку завгодно суму, аби скерувати хлопця на правильну стежку. Що ви на це скажете? На початок — ось тисяча. Згода?

Сеньйор Альварес Торес тремтячими пальцями згорнув чека.

— Я... я згоден, — розгублено затнувся він. — Я... я... сказати б... я здаюся на вашу волю.

Через п'ять хвилин, після докладної інструкції старого досвідченого біржовика, як йому краще поводитись, щоб історія з Моргановим скарбом більше скидалася на правду, Торес підвівся і, прощаючись, сказав ніби жартівливо, але з запалом:

— Найкумедніше в цьому, містере Рігане, те, що я кажу правду. Зміни, які ви запропонували внести в мою розповідь, роблять її ще вірогіднішою, але вона й так правдива. Мені треба грошей. Ви надзвичайно великодушні, і я намагатимусь зробити для вас усе, що зможу. Я пишаюся тим, що я неабиякий актор. Але те, що я знайшов ключа до скарбу, якого заховав Морган, — правда. Я мав можливість користуватися з документів, недоступних іншим, бо це наші родинні папери. Ними користувалися й мої родичі і згаяли ціле своє життя, не знайшовши нічого. Слід вони, власне, знайшли, проте добре не розрахували й помилилися миль на двадцять. У документах місце вказано докладно. І все одно вони помилилися, бо його зазначено не просто, а загадково, навмисне заплутано, як у ребусі. І тільки я, я сам розга-

дав його. Всі стародавні мореплавці креслили тає свої карти. Мої іспанські предки у такий спосіб сховали Гавайські острови, пересунувши їх у бік на цілих п'ять градусів довготи.

Томасу Ріганові все це здавалось китайською грамотою, і, слухаючи, він поблажливо й недовірливо всміхався усмішкою ділової людини.

Ледве встиг сеньйор Торес вийти, як до біржовика завітав Френк Морган.

— Оце взяв собі думку забігти до вас по маленьку пораду,— сказав він, привітавшись.— Та й до кого мені звертатись, як не до вас, що стільки часу працювали спільно з батьком? Ви ж бо були з ним компаньйони, оскільки я знаю, в найбільших справах. Він завжди казав мені покладатись на вашу пораду. Ось я й прийшов. Скажіть мені, чого так дорожчають акції «Темпіко петролеум»? Я питаю тому, що збираюся їхати по рибу.

— Кажеш, дорожчають? — перепитав Томас Ріган, удаючи, ніби не знає нічого, хоч то саме через нього вони й подорожчали.

Френк кивнув головою, сів у крісло й запалив цигарку, а Ріган тим часом розглядав телеграфну стрічку.

— Акції «Темпіко петролеум» піднялися на два пункти. А тебе, власне, що турбує? — запитав він.

— Та нічого,— відповів Френк.— Нічого... До речі, чи не гадаєте ви, що тут хтось діє поза лаштунками? Адже, між нами кажучи, це дуже перспективна справа?

Ріган і собі кивнув головою.

— Підприємство величезне,— вів далі Френк.— Страшенно прибуткове. А тут оце заворушення. Отже, чи не здається вам, що хтось сам або якась група хоче прибрати до рук контрольний пакет?

Компаньйон його батька хитнув сивим чубом, однак у голові під тією шляхетною сивиною ховалися думки не такі вже й шляхетні.

— Та ні,— промовив він.— Мабуть, це просто тимчасове підвищення, і їх скуповують саме через те, що підприємство справді прибуткове. А ти як гадаєш?

— Звісно, прибуткове,— палко відповів Френк.— Я маю такі втішні відомості, Рігане, що вам волосся стане сторч. І всім своїм приятелям я кажу, що то надійні папери. Мене просто сором бере притягати туди сторонніх людей, але підприємство таке величезне, що я все-таки

притягаю. Всіх коштів,— я маю на думці вільні гроші, а не ті, що вже вкладено в справу,— отже, всіх коштів, які мені залишив батько, вже не вистачає на це.

— Що, скрутно з готівкою? — спитав старий.

— У мене є сума, якою я можу порядкувати,— безжурно відповів Френк.

— Тобто як?

— А отак. Якщо акції дешевшатимуть, я їх купуватиму. Це все одно, що знайти гроші.

— І доки ж ти їх купуватимеш? — хитро допитувався Ріган, маскуючись добродушним виразом.

— Доки не забракне грошей,— не задумуючись відповів Френк Морган.— Кажу ж бо, Рігане, це перспективне підприємство.

— Я не дуже цікавився ним, Френку, але з небагатьох відомостей, що надходять до мене, знаю, що воно видається досить поважним.

— Видається! Та це ж золота копальня, і мені шкода, що взагалі його акції довелося випускати на біржу. Зате на них ніхто не збанкрутує. Для всього світу буде краще, коли я викину на ринок — просто боюся сказати — кількасот мільйонів бочок чистої нафти. Адже саме лише джерело в Гаустекі протягом семи місяців дає двадцять сім тисяч бочок щодня. І воно діє ще й тепер. Те, що ми до цього часу випустили на ринок, — лише крапля в морі. Вага нафти — двадцять два, а осаду в ній дві десятих відсотка. Там є джерело, треба тільки підвести до нього шістдесят миль нафтопроводу й трохи полагодити башту, і воно затопить усі околиці, викидаючи на день по сімдесят тисяч бочок нафти. Звичайно, я розкажую вам усе це секретно. Все йде гаразд, і я не хочу, щоб акції «Темпіко петролеум» підскочили до неба.

— Не турбуйся, хлопче! Раніше, ніж вони підскочать, тобі треба буде збудувати нафтопровід і вгамувати революцію в Мексіці. Ти поїдеш собі рибалити та й забудеш за них.— Ріган спинився і, майстерно вдаючи, ніби раптом пригадав щось, узяв візитну картку Альвареса Тореса з писаною на ній олівцем запискою.— Подивися, хто оце тільки-но був у мене.— Немов осяяний новою ідеєю, Ріган на мить затримав картку.— Навіщо тобі ловити якісь там струги? Кінець кінцем, то тільки забавка. Ось поїхав би по цю штуку, була б справді розвага, гідна дорослої людини. Не якісь там перські палаци на Адирондекському.

полі зі служниками, електричними дзвониками й морозивом. Твій батько завжди пишався тим старим піратом, від якого пішов ваш рід. Пишався, що був схожий на нього, а ти, безперечно, вдався в свого батька.

— Сер Генрі! — всміхнувся Френк, простягаючи руку до картки.— Я також пишаюся цим старим розбійником.— Прочитавши її, він запитливо глянув на Рігана.

— Пристойна особа,— пояснив той.— Каже, ніби народився на самому Москітському узбережжі й дізнався про скарб із давніх родинних паперів. Я не йому віри жодному його слову. До того ж у мене немає часу цікавитись чимось іншим, крім своїх власних справ.

— Дивно, що сер Генрі помер у нестатках,— зауважив Френк, і в його насуплених бровах позначилась мрганівська впертість.— І ніхто не знайшов скарбу, який він закопав.

— Бажаю тобі щастя в рибальстві,— добродушно поглузував Ріган.

— Усе-таки я хотів би побачитись із Альваресом Торесом,— сказав юнак.

— Золото для дурнів,— мовив Ріган,— хоч я мушу признатися, що він дуже пристойна особа. Можливо, що, молодшим буди, я й сам... та де там у біса! Справи прив'язують мене до Нью-Йорка.

— Чи не знаєте ви, де я міг би знайти його? — відразу спитав Френк, мимохіть сунувши шию в саме сильце Долі, яке вона, втілившись у Томаса Рігана, наставила на нього.

Побачення відбулося другого дня вранці у Рігановій конторі. Сеньйор Альварес Торес здригнувся й зніяковів, коли побачив Френкове обличчя.

— Викапаний старий пірат, га? — засміявся Ріган, постерігши, як той збентежився.

— Так, подібність просто разюча,— збрехав або напівзбрехав Торес, бо, визнаючи схожість Френка з сером Генрі, він водночас бачив перед собою іншу живу людину, що нагадувала разом і Френка, і сера Генрі не менше, ніж обидва вони нагадували йому її.

Френк був молода людина, і збити його з плигу було легко. Розгорнули давні й нові географічні карти, давні документи, писані споловілим чорнилом на пожовклому

папері, і за півгодини Френк оповістив, що першу рибу він упіймає або на Бичачому, або на Телячому. Ці острівці лежали обабіч лагуни Чірікві, і на котромусь із них, запевняв Торес, закопано скарб.

— Я вирушаю завтра вночі нью-орлеанським поїздом,— заявив Френк.— Його прихід погоджено з відплиттям пароплава Об'єднаної фруктової компанії, що йде до Колопа. Я розвідався про це ще вчора перед тим, як лягати спати.

— Не наймайте тільки шхуни в Колоні,— порадив Торес,— а поїдьте краще верхи до Белена. Там ви знайдете нехитрих моряків-тубільців і все, що вам буде потрібне.

— Добре,— погодився Френк.— Я завжди хотів побачити той край. Ви будете готові до вечірнього поїзда, сеньйоре Торесе? Ясна річ, у цій справі я буду за вашого скарбника й беру на себе всі ваші витрати.

Але Торес, скинувши оком на Рігана, збрехав, раптом вигадавши вірогідну прикличку:

— На великий жаль, я зможу пристати до вас лише пізніше. Деякі невідкладні справи, позов у суді, що його передусім я мушу виграти... Гроші невеликі, але позов зачіпає родинні інтереси, і через це набував для мене особливого значення. Ми, Тореси, цінуємо честь. Я визнаю, що у вашій країні вона, здається, не до речі, але ми ставимо честь дуже високо.

— Він може приєднатися грохи згодом і скерує тебе на правильну путь, якщо ти збочиш,— заспокоїв Френка Ріган.— Але не забути б вам відразу умовитися з сеньйором Торесом про розподіл скарбу... коли буде що ділити.

— А яка ваша пропозиція? — спитав Френк.

— Порівну. П'ятдесят на п'ятдесят відсотків,— відповів Ріган, великодушно обдарувавши двох людей тим, чого, як він був певний, не існувало.

— Отже, ви виїдете, як тільки спроможетесь? — запитав Френк латиноамериканця.— Візьміть на себе його справу, Рігане, і спечайтеся її якнайшвидше. Згода?

— Безумовно, голубе,— одказав той.— А коли йому потрібні будуть гроші, то дати?

— Звичайно,— і Френк стиснув їм руки.— Це позбавить мене зайвого клопоту. Ну, а тепер я втікаю, влаштовую деякі справи і миттю на поїзд. На все добре, Рігане! Бувайте здорові, сеньйоре Торесе! До побачення десь коло

Бокас-дель-Торо чи в якій-небудь печері на Бичачому або на Телячому острові. Ви думаєте, на Телячому? Ну, бувайте!

Сеньйор Альварес Торес залишився ще на короткий час у Рігана й дістав докладні вказівки щодо своєї ролі в майбутньому. Він мав насамперед затримати Френка якнайдовше й чинити йому різні перепони та ускладнення у справах.

— Одне слово,— закінчив Ріган,— я не шкодуватиму, якщо він і зовсім не вернеться і ви зумієте назавжди залишити його там на користь його здоров'ю.

РОЗДІЛ II

Гроші, як і молодість, піколи не знають перешкод. За три тижні після останнього побачення з Ріганом, одного безвітряного дня по обіді, Френк Морган, що, звісно, був молодий і мав гроші, опинився на шхуні «Анджеліка» біля самісінького берега лагуни Чірікві. Море розляглося гладеньке, як скло, і ледве помітно колисало судно. Френк, нудячи світом і відчуваючи надмір, здавалося, безмежної енергії, загадав капітанові — напівнегрові, напівіндіянинові з Ямайки — спустити на воду невеликого човна.

— Чи не пристрелю я там часом якої папуги або мавпи, а то й чогось іншого,— пояснив він, роздивляючись у сильний цейсівський бінокль поросле чагарником узбережжя, що лежало за півмилі.

— Швидше за все, вас укусить лабарі. А тут укус цієї гадуки — смертельний,— посміхнувся капітан і власник «Анджеліки», що від свого батька-ямайця дістав у спадщину хист до мов.

Але Френка нелегко було відрадити, надто ще тепер, коли він угледів спершу гасінду трохи віддалік, а потім, на самому березі, жіночу постать у білому, і до того ж спостеріг, що й вона дивиться в бінокль на шхуну й на нього.

— Спускайте-бо човна, капітане,— удруге наказав він.— А хто там живе, білі?

— Родина Енріко Солано, сер,— була відповідь.— То великі пани з давнього іспанського роду. Ця вся земля їхня — від моря до Кордільєр, та ще й половина лагуни

Чіркві. Але, маючи стільки землі, вони не дуже грошовиті... Тільки й того, що горді й кусючі, як перець.

Поки Френк плив до берега мізерним човником, видюще шкіперове око помітило, що він не взяв із собою рушниці-на папуг чи на мавпу, яких хотів був стріляти, а далі зіркий моряк і собі уздрів одягнену в біле жіночу постать па тлі темпої чагарникової стіни.

Веслуючи просто до плискуватого берега з білого коралового піску, Френк не зважувався озирнутись назад і подивитись, чи стоїть там ще жінка, чи ні. В голові його снувалися звичайні думки здорового юнака, що мріє про зустріч з якоюсь сільською дівчиною, можливо, напівдиком чи бодай хоч із наївною провінціалкою, з якою можна буде розважитися, поки штиль не дає «Анджеліці» плисти далі.

Причаливши, Френк скочив на пісок, дужою рукою витяг човна далеко на берег і аж тоді обернувся. На березі від моря й до самого чагарника не було жодної душі. Френк довірливо рушив уперед. На його думку, кожен, хто подорожує в цих незвичайних краях, мав право шукати тубільців, щоб розпитати про дорогу. І, кілька хвилин тому сподіваючись лише трохи зігнати нудьгу, він несподівано по-справжньому розважився. Із-за зеленого чагарника, наче фея з чарівної скриньки, вибігла жінка й схопила його за руку. З першого погляду видно було, що вона вже доросла дівчина. Щирість, з якою вона стиснула Френкові руку, вразила його. Вільною рукою він скинув капелюха й невимушено, як Морган, вихований у Нью-Йорку і призвичавний нічому не дивуватися, уклонився чудній дівчині. Але він був таки вражений, та ще й як! Не сама лише врода цієї білявої чорноокої дівчини немов ударила Френка, а й суворий її погляд на нього. Френкові здалося навіть, що він, мабуть, десь бачив її раніше, бо, на його думку, цілком сторонні люди ніколи не дивляться так одне на одного.

Дівчина обома руками потягла Френка і схвильовано прошепотіла:

— Мерцїй іди за мною!

На мить Френк завагався, а далі, подумавши, що це якась чудернацька гра, властива, мабуть, Центральній Америці, поступився; всміхаючись і не гаразд тямлячи, чи йде за дівчиною з власної волі, чи то вона тятне його, пішов до чагарника.

— Роби те, що й я,— кинула дівчина через плече, тримаючи Френка вже тільки однією рукою.

Френк знову всміхнувся і скорився, припадаючи разом із нею до самої землі й згинаючись удвічі, коли вона згиналася.

Раптом дівчина спинилася, сіла, примусила і Френка сісти поряд себе, а потім відпустила його, приклала руку до серця й прошепотіла:

— Хвалити бога! О милосердна діво!

Наслідуючи її — така ж була її воля, і цього нібито вимагали правила гри,— Френк і собі підніс руку до серця, хоч не згадав ні бога, ні пресвятої діви.

— Коли ти врешті споважнієш? — вибухнула дівчина, спостерігши, що він робить.

І Френк відразу споважнів.

— Шановна леді...— почав був він.

Але дівчина раптовим рухом примусила його замовкнути, і Френк, ще дужче вражений, побачив, як вона нахилилася, прислухаючись, а незабаром він і сам почув, що неподалік від них протупотів цілий гурт людей.

Наказавши Френкові дотиком ніжною, теплою долоні сидіти тихо, дівчина рішуче підвелася — він уже подумав, що ця рішучість — істотна риса її вдачі,— і вискочила на стежку.

Френк мало не свиснув з подиву, і не свиснув тільки тому, що зачув недалеко її голос. Вона суворо питала про щось іспанською мовою, а чоловічі голоси, хоч і шанобливо, проте заперечували їй.

Френкові чути було, як чоловіки віддалялися, розмовляючи, а по п'яти хвиликах цілковитої мовчанки вона владно звеліла йому виходити.

— Гм, цікаво знати, що зробив би Ріган у такій пригоді,— всміхнувся він до себе, виконуючи її наказ.

Вони рушили чагарником до берега, але тепер Френк уже сам ішов за нею. Коли дівчина спинилася, Френк випередив її і, повернувшись до неї обличчям, усе ще під впливом думки, що то якась гра, торкнувся її плеча, засміявся й сказав:

— Бісеня!.. Ну, та й бісеня ж ви!

Френка обпик лютий блиск чорних палких очей.

— Йолоп! — вигукнула дівчина й тицьнула надміру — як він подумав — по-панібратському пальцем у його щетинкуваті вуса.— Думаєш, це може тебе змінити?

— Але ж бо, шановна леді...— Френк хотів був пояснити, що вона бачить його вперше.

Відповідь, якою дівчина перебила йому мову, була така ж пеймовірна й незвичайна, як і те все, що відбувалося досі. Все сталося так швидко, що Френк і не помітив, коли саме дівчина витягла манюсінського револьвера із срібною інкрустацією й не лише спрямувала зброю на нього, а навіть притулила цівку до Френкового живота.

— Шановна леді...— почав був він ще раз.

— Не хочу я з тобою й говорити,— урвала вона.— Вертайся собі на шхуну й не приходь...— Він спостеріг ледве чутне зітхання перед тим, як дівчина скінчила.— ... ніколи.

Френк хотів озватися, виголосити цілу промову, але дівчина різко штовхнула револьвером, і він нічого не сказав.

— А якщо ти ще коли прийдеш, я застрелю тебе, нехай дарує мені мадонна.

— Тоді доведеться вертатися на шхуну,— жартівливо мовив Френк, спантелічено простуючи до човна й кепкуючи з самого себе, що опинився в такому кумедному становищі.

Намагаючись зберегти бодай краплинку гідності, Френк не дивився, чи дівчина йде слідом за ним. Підводячи з піску прову човна, він помітив, що легкий подмух ворушить пальмове гілля. Від вітру, що налетів з берега, там, за гладенькою поверхнею лагуни, де на обрії, наче марево, здіймалися далекі рифи, вода потемнішала.

Тихе хлипання примусило Френка обернути голову. Чудна дівчина, опустивши додолу руку з револьвером, обливалася гіркими слізьми. Френк миттю підбіг до неї й допитливо та співчутливо торкнувся її руки. Вона здригнулася, відчувши дотик, трохи відступила й з докором крізь сльози поглянула на нього.

Френк здвигнув плечима, бо ніяк не міг збагнути раптових змін її настрою та з'ясувати своє власне чудне становище, і хотів уже вертатись до човна, коли вона гукнула його.

— Ти мав би...— почала дівчина, а потім затнулась і, схлипуючи, додала: — ... принаймні поцілувати мене на прощання.— І вона прожогом кинулась до Френка й простягла руки, все не пускаючи револьвера, що зовсім не до речі стримів у неї в долоні. Недовго вагаючись, Френк при-

горнув дівчину до себе й дістав несподіваного жагучого поцілунка в самісінькі губи, після чого вона схилила голову йому на плечі й заплакала. Дарма що Френк був у захваті, він не забував і про револьвер, плиском притиснений до його спини. Дівчина раз у раз підіймала заплакане обличчя й цілувала Френка, а Френк надаремно намагався догадатись, за кого вона його має, обдаровуючи такими гарячими й разом із тим потаємними пестощами.

Френкові було зовсім не однаково, чи довго ще триватиме ця солодка пригода, і його шпугнуло в саме серце, коли дівчина зненацька відірвалася від нього. Її лице палало з гніву й погорди, і, загрожуючи револьвером, вона рукою вказувала йому на човен.

Френк знизав плечима, ніби говорячи, що не може ні в чому відмовити такій прегарній панночці, сів на човна лицем до неї і поплив.

— Нехай мадонна врятує мене, не дасть загинути через моє слабке серце! — скрикнула дівчина, зірвала з шиї намисто з дукачів і золотою зливою жбурнула його геть у море між човном і берегом.

Вона впала на пісок. Френк побачив, як із-за стіни чаргарника вибігли троє чоловіків, озброєні рушницями, й кинулись до неї. Піднімаючи її із землі, чоловіки звернули увагу й на Френка, що сильними ударами весел гнав човна до шхуни. Він оглянувся назад, чи далеко «Анджеліка», й побачив, що судно, схилившись набік і краючи провою воду, пливе йому назустріч.

Наступної хвилини один з чоловіків, літній бородань, подивився на Френка у бінокль, а ще за хвилину, кипувши бінокля, вже націлявся в нього з рушниці.

Куля плюснула у воду біля самісінького човна, і Френкові було видно, як дівчина схопилася на ноги, вибила рушницю з рук стрільця й не дала йому вистрелити вдруге. Далі, гребучи щосили, він побачив, що чоловіки, відступивши від неї, знову націлилися, а вона, погрожуючи револьвером, примусила їх спустити додолу зброю. «Анджеліка», що йшла проти вітру, спинилася, збуривши воду, і Френк спритно вибрався на борт; шкіпер відразу повернув стерно, вітер надув вітрила, і шхуна попливла в море. У хлоп'ячому запалі Френк послав дівчині, що дивилася йому вслід, прощального поцілунка й побачив, як вона знеможено схилила голову на плече бороданеві.

— Ото запальні ці кляті Солано! А горді до божевілля! — засміявся шкіпер, блиснувши на Френка білими зубами.

— А й правда, якісь скажені, — засміявся й собі Френк і послав ще кілька поцілунків химерній панночці.

Завдяки сприятливому вітрові «Анджеліка» обійшла лагуну Чірікві і, підійшовши до Бичачого й Телячого островів, що лежали в морі миль на п'ятдесят поза лагуною, опівночі об'якорилася. Другого дня після сніданку Френк, узявши з собою веслярем ямайського негра, подався оглядати більший з двох островів — Бичачий, де, як казав капітан, індіани з суходолу мали на цю пору ловити черепах.

Тільки-но ступивши на берег, Френк відразу відчув, що його відділяють від Нью-Йорка не лише тридцять градусів широти, а й тридцять століть; від останніх досягнень цивілізації він перенісся мало не до первісної дикості. Голісінькі, хіба що в настегнових пов'язках із мішковини, озброєні важкими, із лезом, як у сокири, ножами, ловці черепах швидко показали себе заповзятими пройдисвітами й небезпечними розбишаками. За посередництвом перекладача, матроса з Ямайки, вони пояснили, що Бичачий острів належить їм. А Телячий, що вони його також посідали раніш, принаймні на час черепахових ловів, запосів тенер якийсь шалений грінго, відчайдух, владне поводження якого викликало в них пошану й страх — те двоноге створіння було, мабуть, ще страшніше, ніж вони самі.

Френк дав срібного долара одному з індіан і вирядив його до таємничого грінго з запискою: мовляв, він хоче побачитися з ним. Оточивши човна, решта ловців скося позирали на Френка, канючили в нього грошей і зробили навіть спробу вкрасти люльку, яку він тільки-но вийняв із рота й поклав на кормі обік себе. Френк не розгубився, відразу вдарив у вухо злодія, дав доброго ляща його сусідові, що перехопив був здобич, і відібрав люльку. Лискучі леза ножів загрозливо заблискотіли проти сонця, але автоматичний револьвер угамував і розігнав геть увесь той набрід. Дивлячись, як індіани, відступивши, почали збиватись до купи й підозріло гомоніти щось поміж себе, Френк переконався, що й на єдиного свого супутника — ямайського матроса — він не може поклатися, бо той і собі відійшов разом із ловцями черепах і розмовляв із ними за-

надто дружнім і приниженим тоном, що був дуже не до смаку Френкові.

Тим часом посланець, що ходив до грінго, повернувся й передав його папірця, на якому олівцем було надряпано: «Геть до біса!»

— Бачу, доведеться мені йти туди самому,— мовив Френк до негра, прикликавши його ближче.

— Будьте обережні й обачні, сер,— попередив негр.— Ці божевільні тварюки, можливо, утнуть ще якусь штуку.

— Сідай у човна та греби,— коротко наказав Френк.

— Ні, сер, дуже мені шкода, але не можу,— відкавав чорний матрос.— Я наймався до капітана Тріфзена па роботу, а не на самогубство, сер. І це зовсім не мій обов'язок, сер,— іти з вами на видиму смерть. Найкраще, сер, тікаймо з цього гарячого місця, бо вони добре всиплють нам, якщо ми тут залишимося.

З огидою та презирством до цього страхопуда Френк сховав револьвера в кишеню, обернувся спиною до голих дикунів і подався просто поміж пальм. Коло величезної коралової брили, виверненої з моря під час якогось давнього зрушення землі, він вийшов на берег. На Телячому острові по той бік вузької протоки виднів злиденний курінь. На березі з цього боку лежав утлий човен, видимо дірявий. Вичерпуючи з нього воду, Френк спостеріг, що ловці черепах прийшли за ним слідом і тепер стежать з-за кокосових пальм за кожним його рухом. Легкодухого матроса серед них не було.

Щоб перехопитися через протоку, Френк згаяв лише кілька хвилин, проте не встиг він опинитися на Телячому острові, як його спіткала нова негостинність, цього разу з боку високого босого юнака, що, виткнувшись із-за пальмового дерева з револьвером у руці, закричав:

— Геть звідси! Тікай, поки цілий! Харцизнику!

— Боже милий! — вигукнув напівжартома, напівсерйозно Френк.— Тут тобі просто ворухнутись не можна, не натрапивши носом на револьвера. І кожне жене тебе до дідька.

— Тебе ніхто не запрошував,— відповів незнайомець.— Ти сам сюди вдерся. Ану, геть із мого острова! Даю півхвилини.

— Я починаю вже сердитися, голубе,— щиро запевнив його Френк, вимірюючи разом з тим бистрим оком відстань до найближчої пальми.— Всі, з ким випало мені

здибатися тут, якісь навіжені та негречні, і всім кортить якнайскорше позбутися моєї особи. Щоправда, це цілком відповідає й моему бажанню щодо них. А до того ж хоч ви й кажете, що цей острів належить вам, для мене це ще не доказ...

Швидкий стрибок за пальму не дав йому докінчити фрази, бо в стовбур дерева влучила куля,— в те ж таки дерево, тільки з протилежного боку.

— Ну, то на ж і тобі, якщо так! — вигукнув Френк, і собі посилаючи кулю в пальму, за якою стояв юнак.

Протягом п'яти хвилин вони стріляли та рахували постріли, і Френкові стало дуже прикро, коли, випустивши восьмого і останнього набоя, він мусив визнати, що налічив лише сім пострілів незнайомця. Простягнувши руку, Френк обережно висунув з-за дерева крачок свого капелюха, й куля відразу прострелила його.

— Якої системи ваш револьвер? — з холодною ввічливістю спитав він.

— Кольт,— почулось у відповідь.

— Тоді вже край,— сказав Френк і сміливо вийшов на берег.— Я рахував постріли. Вісім. А тепер можемо й поговорити.

Незнайомиць також вийшов з-за пальми, і Френк не міг не задивитися на його розкішну постать, дарма що все вбрання у нього складалося з брудних парусинових штанів, бавовняної спідньої сорочки й пошарпаного сомбреро. Далі Френкові здалося, що він десь уже бачив його, хоч йому й на думку не спадало, що він дивиться на свій власний портрет.

— Поговорити,— посміхнувся незнайомиць, кинувши револьвера й витягнувши ножа.— Насамперед ми обріжемо тобі вуха, а може, й скальпа здеремо.

— А, та й лагідні ж ви тут, тварюки,— відмовив Френк із чимраз більшим гнівом та огидою і також витяг мисливського ножа, ще блискучого і зовсім нового.— Давай краще поборемося, ніж братися до ножів.

— Я хочу добути твої вуха,— шляхетно сказав незнайомиць, поволі наближаючись до Френка.

— Гаразд! Але раніш треба ще звалити мене на землю. Хто впаде перший, той і матиме вуха свого супротивника.

— Згода! — Молодик у парусинових штанях сховав ножа в піхви.

— Шкода, що тут немає кінокамери, щоб зняти нас,— засміявся Френк, і собі ховаючи ножа.— Я киплю, як паровий казан. Увага! Нападаю. Побачимо, хто перший буде на землі.

Френк відразу кинувся на супротивника, але його славетний натиск скінчився ганебно. Юнак, очевидно, заздалегідь приготувався до нападу, і, коли вони зіткнулися, піддавшись навмисне, впав горілиць, а потім, лежачи на спині, так стусонув Френка ногою в живіт, що той перекинувся сторч головою. Френкові аж дух забило, він упав на пісок, а вага ворога, що навалився на нього, остаточно його пододала. Мовчки дивлячись на супротивника, він завважив, що незнайомиць із великою цікавістю розглядає його.

— Навіщо тобі ці вуса? — пробурмотів незнайомиць.

— Ріжте швидше,— захрипів Френк, тільки-но зміг віддихнути.— Вуха ваші, але вуса мої. Ми за вуса не вмовлялися. А взагалі ви перемогли за всіма правилами джуджітсу.

— Ти сам сказав: «Хто впаде перший»,— відповів той, сміючись.— А проте залиш їх собі, свої вуха. Я не намірявся їх різати, а тепер, придивившись ближче, і поготів. Вставай та забирайся звідси. Я таки тебе перемиг. Ну, геть до біса! І не смій більше тут винюхувати! Швидше, чуш!

Ще дужче обурений і принижений після поразки, Френк підвівся й поплентав до свого човна.

— Слухай-но, голубе,— гукнув до нього переможець,— може, залишиш свою візитну картку?

— Візитних карток розбишакам не залишають,— кипув через плече Френк, сідаючи в човна й вичерпуючи з нього веслами воду.— Мос прізвище — Морган.

Страшенно вражений, незнайомиць розтулив був рота сказати щось, але передумав і лише промимрив до самого себе: «Одного пір'я птах. Не дивно, що ми такі схожі».

Все ще лютуючи, Френк повернувся до Бичачого острова, сів на березі протоки, закурив люльку й поринув у сумні роздуми. «Скажені всі до одного,— міркував він.— Де ж можна таке чинити! Цікаво, як поведився б Ріган із цим людом. Йому б вони таки відрізали вуха».

Якби Френк міг тієї хвилини бачити юнака в парусинових штанях, такого схожого на нього, він би й справді повірив, що в Латинській Америці всі люди навіжені. Бо той у курені на острові розглядав копію олійного портрета

сера Генрі Моргана, що висіла на стіні, і стиха казав до себе:

— Я, здається, таки добряче налякав цього Морганового нащадка. Бачиш, старий розбійнику,— усміхнувся він далі,— двоє твоїх найпізніших родичів мало не побивали один одного з автоматичних револьверів, проти яких твої пістолі — звичайнісінькі іграшки.

Він схилився над побитою й поточеною шашелем дорожньою скринею, підняв віко з літерою «М» і знову звернувся до портрета:

— Так, мій предку, старий валлійський пірате, ти залишив мені тільки оці лахмани та своє обличчя. Та якби мене обстрілювали так, як тебе у Порт-о-Пренсі, я б не гірше за тебе себе показав.

Через хвилину, почавши напинати поїдене міллю вбрання, витягнене зі скрині, він додав:

— Ну, це дрантя вже на мені. Виходь тепер, пане предку, із своєї рами й насмійся сказати, що я хоч будь-чим відрізняюсь від тебе.

Між живою людиною, одягненою в стародавні шати сера Генрі Моргана, з ножем при боці та двома незграбними пістолями з рушницю завбільшки за поясом, і портретом старого розбійника, що давно вже спорохнявів, була разюча схожість.

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

Юнак, торкаючи струни гітари, заспівав старовинної піратської пісні, і йому почало вживатися, що портрет його двійника тьмариться й переходить в іншу картину: старий пірат, спираючись спиною до щогли й поблискуючи ножем, відбиває напад химерно повдяганих матросів, що півколом оточують його, а з другого боку щогли інша людина, так само одягнена й озброєна, і собі вимахує ножем проти другого півкола розбишак, що разом із першим утворює коло круг щогли.

Живий витвір його уяви урвався водночас із струною, яку він смикнув із надмірним запалом. І в раптовій мовчанці йому здалося, що сам сер Генрі, оживши, виходить із рами, іде до нього, бере за рукав, тягне з курсня й нашіптує тогосвітнім голосом:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

Юнак скорився своєму проводиреві з царства тіней,— а можливо, то був потяг його власної душі,— і вийшов із куреня на берег. Там, кинувши оком через вузьку протоку на Бичачий острів, він уздрів свого недавнього супротивника, що стояв спиною до коралової брили й відбивав напад напівголих, озброєних ножами індіан, вимахуючи на всі боки ломакою, яку море прибило до берега.

Саме тоді Френка хтось улучив у голову каменюкою, і він, очманілий від удару, побачив привида, який майже переконав його, що він помирає й переходить до царства тіней. То був сер Генрі Морган власною особою, що з ножем у руці поспішав до берега рятувати його. А за хвилюнку привид уже орудував ножем, ревучи:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

Ноги Френкові затремтіли, коліна підігнулись, і, покволом падаючи, він побачив, як перед грізною постаттю пірата розпоршувались та кидались урозтіч індіани, і почув їхнє голосіння: «Боже, поможи! Врятуй нас, пресвята діво! Це ж бо мара старого Моргана!»

Френк розплющив очі лише в курені на Телячому острові. Потроху приходячи до пам'яті, він побачив лице сера Генрі Моргана, яке дивилося на нього з портрета на стіні. Тоді помітив точну копію сера Генрі, тільки молоду, із плоті й крові, яка підносила йому до вуст кухля з бренді й примушувала пити. Не торкнувшись кухля, Френк звівся на рівні ноги, обоє вони зирнулися поміж себе, глянули на портрет і перед тим, як випити, цокпулися, вітаючи сера Генрі й один одного.

— Ти сказав, що ти — Морган, — мовив незнайомиць. — І я Морган. Отой чоловік на стіні мій предок. Може, він твій родич?

— Авжеж, я з роду старого розбійника, — відповів Френк. — Мене звуть Френком. А тебе?

— Генрі, точнісінько, як і нашого предка. Ми, певне, брати в третіх або щось таке. Я шукаю скарбів хитрого старого скнари.

— Я також, — простяг йому руку Френк. — І, до бісового батька, не буду ні з ким ділитися.

— В тобі промовляє стара кров, — схвально усміхнувся Генрі. — Нехай тоді скарб належить тому, хто його знайде. Я перевернув догори дном увесь острів і викопав тільки

оце манаття. Давай шукати ще, кожен про себе. Але, в разі потреби, я стану спиною до щогли попліч із тобою.

— Чудова пісня! — сказав Френк. — Я хочу її вивчити. Ану, ще раз!

І цокнувшись кухлями, вони обидва заспівали:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

РОЗДІЛ III

Однак пекучий біль у голові не дав Френкові довго співати, і він залюбки ліг у холодку на гамак Генрі, що тим часом повеслував до «Анджеліки» переказати шкіперові розпорядження свого гостя — стояти й далі на якорі, але не дозволяти матросам сходити на Телячий острів. Лише вранці другого дня після довгого сну спромігся Френк звестись на ноги й сказати, що в голові йому прояснішало.

— Я знаю, як воно буває, бо сам дістав колись від коня, — поспівчував йому чудний родич, наливаючи здоровенну чашку пахучої чорної кави. — Випий-но цього. Воно зробить з тебе іншу людину. У мене на сніданок є тільки шинка, морські сухарі та черепашачі яйця. Але вони цілком свіжі. За це я ручуся, бо сам викопав їх сьогодні вранці, коли ти ще спав.

— Вистачить і самої кави, бач, яка вона поживна, — похвалив Френк, увесь час пильно приглядаючись до свого родича й зиркаючи разом з тим на портрет їхнього спільного предка.

— Ти надзвичайно схожий на нього, і не лише зовні, — засміявся Генрі, спостерігши його погляд. — Коли ти вчора відмовився ділитись, то був справжнісінький старий сер Генрі. Він мав глибоко закорінену відразу до будь-якого поділу, бодай би із власною командою. Оце й завдало йому стільки клопоту. І, безумовно, він не дав би й цента жодному своєму нащадкові. Я — зовсім іншого гатунку людина. Я не тільки ладен поділити з тобою Телячий острів, а дарую тобі на довічне й спадкове володіння й мою половину його з усім майном і добром: оцим куренем, умеблюванням, родинними скарбами і тими черепашачими яйцями, які я ще не викопав, коли ти хочеш перейняти їх під свою владу.

— Тобто як? — спитавсь Френк.

— А так. Немає тут нічого. Я перекопав уздовж і впоперек цілий острів і знайшов лише цю скриню із старим лахміттям.

— Це повинно було додати тобі духу.

— Авжеж. Я думав, що знайшов самий скарб. У всякому разі, це свідчило про те, що я вхопився певного сліду.

— А чи не варто було б пошукати на Бичачому? — запитав Френк.

— І я так думаю, хоч маю підстави припускати, що скарб сховано на континенті. Адже люди давно мали звичку зазначати неправильні градуси широти й довготи.

— Десять градусів північної широти й дев'яносто східної довготи вільно можуть бути насправді дванадцять широти й дев'яносто два довготи, — погодився Френк. — Знову ж це може бути й вісім широти та вісімдесят вісім довготи. Всі поправки вони носили в голові, і, коли несподівано вмирили, — а то ж була їхня звичка, — секрет помирав разом з ними.

— Я майже вирішив перейти до Бичачого й випроводити ловців черепах звідти на материк, — вів Генрі далі. — Але з другого боку, меці кортить перевірити насамперед материкову гіпотезу. В тебе, певне, теж чимало різних здогадів?

— Авжеж, — кивнув Френк. — Тільки, знаєш, я хотів би відмовитись від того, що сказав про поділ.

— Відмовляйся, — підбив його другий.

— Тепер і я ладен ділитися.

Вони стиснули один одному руку, стверджуючи згоду.

— «Морган і Морган», компанія всього з двох членів, — засміявся Френк.

— Актив — ціле Карібське море, Іспанські острови, більша частина Центральної Америки, скриня, повнісінька ні на що не придатного старого дрантя, і сила ям у землі, — і собі пожартував Генрі. — Пасив — укуси гадюк, злодійкуваті індіани, малярія, корчі...

— І гарненькі дівчата, що спершу цілують цілком незнайомого чоловіка, а потім відразу наставляють на нього блискучого револьвера, — перебив Френк. — Ось стривай, я розповім тобі, як воно було. Позавчора я приплив човном до берега материка. Тільки-но я ступив на землю, як

на мене напалася найвродливіша в світі дівчина й потягла в чагарі. Можна було думати, що вона хотіла або з'їсти мене, або ж одружитись зі мною. Я не знав, що саме. І перше, ніж я міг домізкуватися, вона сказала мені кілька не дуже приємних компліментів щодо моїх вусів, а далі револьвером погнала мене назад до човна. До того вона звеліла мені забути все й ніколи не повертатись або щось таке.

— А де саме це було? — спитав Генрі з хвилюванням, якого Френк, захоплений спогадами про свою невдалу пригоду, не помітив.

— З того боку лагуни Чірікві, — відповів він. — Мені сказали, що то садиба родини Солано і що вони там усі кусючі, як перець. І таки так. Я не все ще тобі розповів. Ось послухай. Насамперед вона потягла мене в чагарник і образила мої вуса, далі витягла револьвера й погнала мене до човна, а ще далі зажадала пояснень, чому я не поцілував її. Чи можеш ти тут що второпати?

— І ти її поцілував? — спитав Генрі, мимохіть стискаючи руку в кулак.

— А що може вдіяти бідний чужоземець у чужій країні? Я на хвилюку пригорнув до себе гарненьку дівчину...

За мить Френк схопився на поги й затулив рукою щелепу, встигнувши відбити нещадний удар кулака Генрі.

— Я... я перепрошую, — промимрив Генрі, схиляючись на стародавню морську скриню. — Я шалений і знаю про це, та тільки ж нехай мене повісять, якщо я дозволю...

— Ти знову свої, — докірливо перебив мову йому Френк. — Ти такий самий навіжений, як і всі в цій навісній країні. Тільки що перев'язував мені розтрошену голову, а тепер уже хочеш сам її розбити. Такий самий скажений, як та дівчина, що по черзі то цілує, то штовхає тебе в груди револьвером.

— Маєш рацію, шквар, я заслуговую на це, — скорботно погодився Генрі, але мимоволі знову скипів: — Чорт би тебе забрав, таж то була Леонсія!

— Ну й що з того, що Леонсія, чи Мерседес, або Долорес? Хіба ж я під загрозою револьвера не міг поцілувати вродливу дівчину? І за це треба, щоб якийсь острівний голодранець у брудних парусинових штанях хотів зняти йому голову з пліч?

— Коли вродлива дівчина заручена з голодранцем у брудних парусинових штанях...

— Невже ж ти хочеш мені сказати?..— похопився Френк.

— Так, зазначеному голодранцеві не дуже приємно слухати, що його кохана цілує іншого голодранця із шхуни підозрілого ямайського негра, якого вона доти зроду не бачила,— закінчив речення Генрі.

— Вона гадала, що це ти,— задумливо мовив Френк, починаючи дещо розуміти.— І я не серджуся, що ти скипів, хоч мушиш сам визнати, що вдача в тебе погана. Ще вчора ти хотів відрізати мені вуха...

— Твоя вдача, Френку, не краща. Як ти, коли лежав піді мною, напосідався, щоб я їх неодмінно відрізав? Ха-ха-ха!

Юнаки засміялись від щирого серця.

— Це вдача старого Моргана,— сказав Генрі.— Він завжди був кусючий, як перець.

— Але не такий, мабуть, як ті Солано, що з ними ти хочеш породичатися. Бо вони майже всі прибігли на берег і частували мене пострілами з рушниць, коли я від'їздив. А твоя Леонсія витягла свою цукавку й погрожувала бороданеві, мабуть, своєму батькові, що продірявить йому груди, якщо він не перестане стріляти в мене.

— Авжеж, то був її батько, сам старий Енріко,— вигукнув Генрі.— А решта хлопців — її брати.

— Гарні голуб'ята! — засміявся Френк.— А чи не думаєш ти часом, що коли ти ввійдеш по одруженні до цієї мирної родини, тобі припаде на долю занадто нудне та одноманітне життя? — Він спинився, захоплений новою думкою.— До речі, Генрі, якщо вони всі гадали, що то був ти, а не я, чого ж вони хотіли тебе вбити? Чи твоя шорстка Моргаіова вдача зачепила чимось родичів твоєї майбутньої дружини?

Генрі поглянув на нього, немов змагаючись із самим собою, а потім відповів:

— Не знаю вже, як і сказати. Воно справді паскудна штука, і мою вдачу слід було б лаяти. Я посварився з її дядьком. Він був наймолодшим братом її батька...

— Був? — значуще спитав Френк.

— Авжеж, був,— кивнув головою Генрі.— Тепер його вже нема. Звали його Альфаро Солано, і натуру він теж мав препогану. Вони кажуть, що походять від іспанських конкістадорів і тому пишаються, як індіки. Альфаро

заробив чимало грошей на продажу цінної деревини і вщодавно посадив величезну плантацію цінних порід дерев на березі моря. Якось ми посварилися. То сталося в містечку Сан-Антоніо. Мабуть, то було тільки непорозуміння, хоч я й тепер вважаю, що він не мав рації. Він завжди шукав приклучки посваритися зі мною, бо, бачиш, не хотів, щоб ми з Леонсією одружились. Ну от і сталося. Почалось усе в пулькерії*. Альфаро хильнув мескалю * трохи більше, ніж треба. Він перший образив мене. Нас довелося розбороняти й повідбирати рушниці. Але ми запряглися вбити один одного. Усе лихо в тому, що наша суперечка й наша присяга мали забагато свідків. А за дві години комісар і два поліцаї застали мене над трупом Альфаро на околиці міста. Його вбито ножем у спину, і я, йдучи до берега, спіткнувся об його тіло. Що я міг сказати? Нічого! Всі знали про нашу суперечку, погрози помститись, а менше, ніж за дві години, мене знайдено коло теплого ще трупа. Відтоді я не бував у Сан-Антоніо, а тікаючи звідти, звісно, не барився. Альфаро був дуже відомий, знаєш, такий зух, яких люблять люди. Їх ніхто б не переконав улаштувати бодай спробу суду наді мною. Всі жадали моєї крові, і я швидко наживав п'ятами.

Незабаром, коли я був уже в Бокас-дель-Торо, посланець від Леонсії приїс мені мою обручку. Ось як стоїть справа. Я почував себе препогано. І, не наважуючись повернутись тудп, де Солано й решта населення прагнули позбавити мене життя, приїхав сюди вдавати з себе пустельника і порпатись у землі заради Морганових скарбів... Але я й досі ще не знаю, хто загнав ножа Альфаро. Знайшовши вбивцю, я міг би виправдатись перед Леонсією і всіма Солано, а тоді, безперечно, і одружився б із нею. Тепер, коли, все вже минуло, я мушу визнати, що Альфаро був гарний хлопець, хоч і втрачав самовладу з першої ж чарки.

— Ясно, як день! — промурмотів Френк.— Немає нічого дивного, що її батько та брати хотіли прострелити мене. Що довше я дивлюсь на тебе, то більше бачу, що ми схожі, як дві горошипочки, за винятком моїх вусів...

— І цього,— Генрі закасав рукав і показав на лівому передпліччі довгий, вузький білуватий шрам.— Я його дістав, ще малим бувши. Упав із вітряка крізь скляний дах у теплицю.

— Слухай тепер,— мовив Френк, і лице йому розпало від думки, що склалась у нього в голові.— Комусь треба врятувати тебе від цієї халепи, і це буде той, хто зветься Френком, один із спільників компанії «Морган і Морган». Ти лишишся тут або переїдеш до Телячого острова й почнеш там копати, а я повернусь і розповім усе Леонсії та її родичам...

— Якщо вони не вб'ють тебе перше, ніж ти спроможешся розповісти їм, що ти — не я,— гірко зауважив Генрі.— З тими Солано чиста морока. Вони спершу стріляють, а потім починають розмовляти. Вони не захочуть і слухати ніяких доказів, поки не вб'ють супротивника.

— А проте я все-таки спробую,— наполягав Френк, бо йому кортіло усунути непорозуміння між Генрі й дівчиною.

Але спогади про ту зустріч будили в ньому дивні почуття. Йому було шкода, що та чарівна дівчина належить людині, такій подібній до нього. І Френкові знову привиділась її постать там, на березі, коли під владою двох протилежних почувань вона то цілувала його, то зганяла на ньому свій гнів і зневагу. Він несамохить зітхнув.

— Ти чого зітхаєш? — глузливо спитав Генрі.

— Леонсія надзвичайно гарна дівчина,— щиро відповів Френк.— Але ж вона твоя, і я маю за обов'язок повернути її тобі. Де обручка, що вона тобі прислала? Коли протягом тижня я не надіну її на палець Леонсії й не буду знову тут з добрими новинами, можеш відрізати мені вуса разом із вухами.

За годину капітан Тріфзеп на знак із берега вислав човна до Бичачого острова, і юнаки почали прощатися.

— Ще дві речі, Френку. По-перше, я забув сказати, що Леонсія зовсім не Солано, хоч і вважає ніби це так. Це розповів мені Альфаро. Її лише прийнято як дочку, і старий Енріко обожнює її, хоч у неї нема ні краплі крові ні його, ані його породи. Альфаро ніколи не переказував мені подробиць, а тільки твердив, що вона не іспанка. Я не знаю навіть, англійка Леонсія чи американка. Вона добре розмовляє англійською мовою, бо навчалась в якомусь пансіоні. Бачиш, її взято до родини ще немовлям, і вона певна, що Енріко їй батько.

— Не дивно, що вона так на мене накинулась, подумавши, ніби я це ти,— всміхнувся Френк.— Вона ж бо гадала, що ти вгородив ножа в спину її дядькові.

Генрі кивнув головою і повів далі:

— Друге зауваження, дуже важливе. Річ у тутешніх законах або, краще сказати, у відсутності законів. У цій глушині люди роблять, що хочуть. До Папами неблизький світ, та й губернатор цього штату, чи округи, чи як там вони його називають, старе сонливе луб'я. А начальник поліції в Сан-Антоніо така людина, що з ним треба матися на бачності. Це — маленький цар у цьому лісовому закутку й справжня потвора. Затям собі добре. Злочин — то занадто лагідне слово для деяких його вчинків, бо він жорстокий і хижий, як тхір. Найбільша його насолода — скарати когось на горло. Він шалено любить вішати. Стежись його, хоч що б ти робив... Ну от, оце й усе... Отже, половина знайденого на Бичачому — твоя... І гляди, щоб ти надів обручку на палець Леонсії.

Минуло два дні. Метис-шкіпер, обстеживши узбережжя, привіз вістку, що чоловіків Солано немає вдома, і тоді Френк висадився на берег у тому місці, де вперше зустрівся з Леонсією. Ні дівчат із срібними револьверами, ані чоловіків із рушницями віде не було видно. Скрізь панувала тиша, і єдина особа на березі — маленьке, обшарпане індіанське хлопча, — побачивши монету, радо погодилось віднести записку до молодої сеньйорити з великої гасієнди. Френк видер сторінку з записника й заходився писати: «Я той, кого ви помилково вважали за Генрі Моргана, і маю дещо переказати вам від нього...» Пишучи, він навряд чи думав, що прикрі події насуваються з такою самою швидкістю і в не меншому числі, як за його перших відвідин.

Він би страшенно здивувався, якби міг зазирнути за виступ скелі, на яку спирався, пишучи до Леонсії, що під той час, немов морська богиня, виходила з води, свіжа після плавби й купання. Але Френк спокійно писав, а індіанське хлопча стояло, захоплене цією операцією ще більше, ніж він сам. Отже Леонсія, обійшовши скелю, побачила його перша, і, на силу стримавшись, щоб не зойкнути з несподіванки, повернулася й кинулась навтіки у зелені зарості.

Френк відразу здогадався, що Леонсія десь поблизу, коли почув її крик уже з гушавини. Записка й олівець упали на пісок, а він метнувся на крик і зіткнувся з мок-

рою напіводягнуеною дівчиною, що, нажахана, втікала від чогось із заростів. Не збагнувши, що Френк прийшов їй на допомогу, Леонсія знову крикнула.

Вона стрілою промчала повз Френка, мало не збила з ніг індіанського хлопчину й спинилася аж на піску. Тут вона побачила, що перед нею не новий ворог, а рятівник.

— Що з вами? — занепокоєно спитав Френк. — Чи не забились ви часом? Що сталося?

Вона показала на своє голе коліно, де з двох маленьких ранок виступили крапельки крові.

— Гадюка, — мовила вона. — Та, що жалить на смерть. За п'ять хвилин я стану трупом і радію з цього, бо ти не крайтимеш більше мого серця.

Леонсія докірливо тицьнула в нього пальцем, розтулила рота, щоб проклясти його, але не змогла вимовити й слова і непритомна впала на пісок.

Френк тільки чув про гадюк Центральної Америки, але те, що він чув, було жахливе. Розповідали, ніби навіть мули й собаки, що їх укусив маленький плазун, гинули в страшенних муках менше як за годину. Немає нічого дивного, що вона зомліла, думав Френк, бо отрута починає діяти неймовірно швидко. Його знання про лікування гадючих укусів було таке саме мізерне, як і про самих гадюк, але в голові йому промайнула згадка, що треба притиснути артерію вище вкушеного місця, — тоді обіг крові припиниться, і отрута не дійде до серця.

Френк витяг хусточку, обв'язав дівчині ногу над коліном, підсунув під вузол тріску, що трапилась на березі, й туго скрутив хусточку. Далі, знову ж таки роблячи те, що чув від людей, він видобув з кишені ножа, розкрив його, обпалив сірниками лезо, щоб не внести зарази, і обережно, але безжально надрізав шкіру там, де видно було сліди гадючих зубів.

Френк був хтозна-який наляканий, він гарячково поспішав, боячись, що ця прекрасна дівчина зараз почне конати. Він чув, що коли вкусить гадюка, тіло дуже швидко напухає і стає мов подушка. Не скінчивши ще різати, Френк уже зважив, що робити далі. Найперше він висмокче отруту з рани, наскільки зможе, а потім запалить цигарку і гарячим кінчиком припече вкушене місце. Та поки він орудував пожем, дівчина заворушилася.

— Лежіть тихо! — наказав Френк, бо вона сіла саме тієї миті, як він хотів був висмоктати отруту.

У відповідь Леонсія дала йому своєю маленькою ручкою доброго ляпаса. А тим часом з заростів вискочив індіянський хлопчик і, пританцювуючи та вимахуючи гадючкою, яку він тримав за хвіст, почав радісно вигукувати:

— Лабарі, лабарі!

Від цих слів Френка пойняв ще більший розпач, і він суворо сказав:

— Лежіть тихо, не можна гаяти пі хвилини.

Але дівчина не чула, що він каже. Вона втупилася в мертву гадюку, і їй полегшало на серці, хоч Френк цього не помітив. Він знову схилився, наміряючись і далі лікувати дівчину.

— Що ти робиш? — крикнула вона. — Це ж лабарі, до того ж маленька і ще не має отрути. Я гадала, що то отруйна гадюка. Маленькі лабарі дуже схожі на них.

Леонсія відчула, що нога в неї геть затерпла, бо туго скручений жмут майже припинив кровообіг. Вона опустила очі й побачила Фрепкову хусточку.

— Навіщо ти перев'язав мені ногу? — зашарілась дівчина. — Це ж бо тільки маленька лабарі.

— Але ви самі сказали, що це гадюка, — виправдовувався Френк.

Леонсія затулила лице руками, та все одно видно було, що їй соромно, бо в неї аж вуха почервоніли. А прото Френк міг би заприсягтися, що вона сміялася, коли то був не істеричний сміх. І аж тепер уперше зрозумів, яку мороку взяв він на себе: надіти їй на пальця обручку іншого чоловіка. Однак він рішуче поклав собі не піддаватися її чарам і сказав:

— А тепер, гадаю, хтось із ваших продірявить мене кулями за те, що я не вмію відрізнити лабарі від гадюки, — гірко мовив він. — Можете запросити для цього когось із ферми, якщо вам самій не кортить пристрелити мене.

Але дівчина, мабуть, не чула його. Легко й граційно схопившись із землі, чого й треба було сподіватися від такої стрункої та гарної істоти, вона заходилася тупати по піску.

— Нога мені затерпла, — пояснила вона, сміючись і цим разом не ховаючи вже обличчя.

— Ви поводитесь просто ганебно,— сердито накинувся на неї Френк.— Ви гадаєте, що то я вбив вашого дядька.

Леонсія зразу перестала сміятися, зблідла на виду, нічого не відповіла йому і, нахилившись, пальцями, що тремтіли від гніву, почала розв'язувати хусточку, ніби вона пекла її ногу.

— Дозвольте, я допоможу вам,— чемно запропонував Френк.

— Ти тварюка! — спалахнула дівчина.— Геть звідси! Щоб і тінь твоя на мене не лягала!

— Ось коли ви надзвичайно чарівна,— кепкував Френк, притлумивши палке бажання стиснути її в обіймах.— Ви знову така, якою я вас бачив тут, на цьому березі. Першої секунди ви дорікали мені, що я не цілую вас, другої секунди поцілували мене; авжеж, поцілували, а третьою загрожували подірявити мені живіт одним вашим пяцьковим револьвериком. Ні, від того часу ви піскільки не змінилися. Така сама запальна. Давайте вже краще я сам розв'яжу! Хіба ви не бачите, що вузол закручено занадто туго? Ваші пальчики зроду не впораються з ним.

Вопа тупнула ногою, невимовно розгнівана.

— Мос щастя, що ви не берете з собою револьвера, коли йдете купатися,— піддражнював її Френк,— а то довелося б негайно влаштувати на цім-таки березі похорон прегарного молодика, що зичить вам тільки всього найкращого.

Під цей момент прибігло індіанське хлоп'я з її купальним халатом. Леонсія похапцем накинула його на плечі й разом з хлопчиком знов узялася розплутувати вузол. Розв'язавши хусточку, вопа жбурнула її геть від себе, паче й то була гадюка.

— Пхе, гидота,— мовила вона, щоб образити Френка.

Але Френк, намагаючись не піддаватися її чарам, похитав головою і сказав:

— Це не врятує вас, Леонсіє. На згадку про себе я лишив вам знак, що ніколи не щезне.— Він показав розрізи на її коліні і всміхнувся.

— Ознака тварюки,— відповіла вопа, лагодячись іти.— Раджу вам забиратись звідси, містере Генрі Моргане.

Проте Френк заступив їй дорогу.

— А тепер поговоримо поважно, міс Солапо,— мовив він уже іншим тоном.— І ви слухатимете. Блискайте собі очима скільки хочете, тільки не перебивайте мені мови.—

Він спинився й підняв записку, що був писав до неї.— Я саме хотів послати вам цього листа, коли ви закричали. Візьміть його й прочитайте. Він не кусається. Це ж бо не гадюка.

Вона відмовилась брати записку, але мимохіть, глянувши на неї, запримітила перший рядок: «Я той, кого ви помилково вважали за Генрі Моргана...»

Леонсія кинула на Френка погляд, ще не цілком тямущий, де вже, однак, позначився якийсь сумнів.

— Слово честі...— урочисто почав він.

— Ви... не... Генрі? — ледве чутно перепитала Леонсія.

— Ні, я не Генрі. Будь ласка, візьміть і прочитайте.

Дівчина почала читати, а Френк задивився на її русяві коси і ледь засмагле від тропічного сонця біле личко, що не тільки золотило їй шкіру, а й гріло кров, і, може, саме тому те личко ніби аж світилося.

— А хто мав підписати листа? — запитала вона.

Френк отямився і вклонивсь.

— А ім'я? Як вас звать?

— Морган, Френк Морган. Як я хотів був пояснити в записці, Генрі і я — далекі родичі, брати в двадцятих або щось таке.

Він здивувався, побачивши, як в очах Леонсії раптом засвітився сумнів, а обличчя знову почервоніло від гніву.

— Генрі,— з докором мовила дівчина,— ти хитруєш і хочеш обдурити мене якоюсь бісовою вигадкою. Ти ж бо Генрі.

Френк показав на свої вуса.

— Ти запустив їх відтоді, як утік,— відказала Леонсія.

Він закасав рукав і показав ліву руку від зап'ястка до ліктя, але дівчина нічого не зрозуміла.

— Пригадуєте шрам? — спитавсь Френк.

Дівчина кивнула головою.

— Ну, то пошукайте його.

Вона схилилась над рукою і, не знайшовши шрама, повагом похитала головою.

— Я... я... вибачте мені,— сказала вона, затинаючись.— Я страшенно помилялась і... тим-то й поводитися з вами...

— То був чудовий поцілунок,— жартівливо перехопив Френк.

Леонсія пригадала недавні події, глянула на своє коліно й вибухнула сміхом, що здався йому найчарівнішим у світі.

— Ви, казали, що маєте доручення від Генрі,— несподівано змінила вона розмову.— І нібито він невинний. О, як би я хотіла повірити в це!

— Я цілком певний, що Генрі не вбивав вашого дядька так само, як і я...

— Тоді не кажіть більш нічого, принаймні тепер,— весело перебила дівчина.— Насамперед я маю перепросити вас, хоч ви повинні визнати, що деякі з ваших вчинків і слів були досить обурливі. Ви не мали ніякого права цілувати мене.

— Але ви повинні визнати,— нагадав Френк,— що я зробив це під загрозою револьвера. Хіба ж я міг знати, що ви не пристрелите мене, якщо я вас не поцілую?

— Ну, годі,— попросила Леонсія.— Ходімо тепер до пас і дорогою розповісте мені про Генрі.

Її погляд упав на хусточку, яку вона так зневажливо відкинула від себе. Вона побігла й підняла її.

— Бідна скривджена хусточко,— защебетала дівчина.— Тебе я також маю перепросити. Я сама виперу тебе...— Вона підвела очі на Френка, звертаючись до нього,— і поверну її вам, чисту, свіжу й просякнену мовою щирою вдячністю.

— А ознаку тварюки? — спитав Френк.

— Я так шкодую,— каючись, призналася вона.

— А моїй тіні буде дозволено лягати на вас?

— Буде, буде,— радісно мовила Леонсія.— Ось, дивіться, вона й тепер лягає. Ну, рушаймо вже.

Френк кинув песо індіянському хлопчикові і, радісний, пішов за дівчиною стежкою, що серед тропічної рослинності вела до білої гасієнди.

Сидячи на просторому майданчику гасієнди Солано, Альварес Торес побачив крізь густі чагарі молоду пару, яка наближалася покрученою стежкою, і спостеріг таке, що примусило його заскреготіти зубами й зробити дуже помилкові висновки.

Він бачив, що Леонсія і Френк були захоплені жвавою розмовою й не помітили нічого. Бачив, як Френк вимахував руками і щось палко доводив Леонсії,— бо вона навіть спинилась, так пильно прислухалася до його слів. Далі Торес насилу поймав віри очам — він угледів, що Френк вийняв персня, а Леонсія, відвернувши обличчя,

простягла ліву руку й підставила третій палець. І Торес міг бп заприсягтися, що то був саме палець, на який звичайно надівають обручку.

Та й справді, обручка Генрі опинилася на Леонсіній руді. І Леонсія, не знати чому, відчула через це якусь невиразну прикрість.

Торес жбурнув геть погаслу цигарку, люто закрутив вуса, немов від цього йому полегшало, і навпростець майданчиком рушив їм назустріч.

Він навіть не відповів на привітання дівчини, а натомість із оскаженілою гримасою людини латинської раси напосівся на Френка.

— Від убивці годі сподіватися сорому, але він міг би принаймні дотримуватись пристойності.

Френк осміхнувся.

— Знову те саме,— сказав він.— Ще один божевільний у цій божевільній країні. Останній раз, Леонсів, я бачив цього добродія в Нью-Йорку. Він конче намагався зав'язати ділові стосунки зі мною. А тепер я його зустрічаю тут, і він мене називає непристойним, безсоромним убивцею.

— Вам доведеться просити пробачення, сеньйоре Торесе,— із серцем заявила дівчина.— В домі Солано не дозволяють ображати гостей.

— В домі Солано, я бачу, дозволяють пройдисвітам убивати членів родини,— відказав той.— Немає такої жертви, що була б завелика задля гостинності.

— Опам'ятайтесь, сеньйоре Торесе,— люб'язно порадив Френк.— Прокиньтесь! Я знаю, в чім річ. Ви думаєте, що я Генрі Морган. Я Френк Морган, і ми з вами нещодавно склали умову в Рігановій конторі в Нью-Йорку. Ось моя рука. Стисніть її, і такі перепросини цілком задовольнять мене.

Торес, на хвилину приголомшений своєю помилкою, взяв простягнену до нього руку й перепросив обох: і Френка, і Леонсію.

— Тепер,— засяяла вона, сміючись і плескаючи в долоні, щоб покликати служницю,— я маю примістити містера Моргана і сама вдягтися хоч би в що-небудь. А тоді, містере Торесе, з вашого ласкавого дозволу ми розкажемо вам про Генрі.

По її виході й опісля, коли Френк теж пішов до своєї кімнати слідом за молодого гарненькою метискою, Торес

трохи отямився і завважив, що він здивований і лютий, як ніколи. Він-бо сам бачив, що якийсь чужинець, якийсь прибуда, надягнув обручку на палець Леонсії. На хвилину він замислився. Леонсія, що її в мріях своїх він завжди мав за свою наречену, заручується з нью-йоркським грінго, ледве познайомившись із ним. Це було щось неможливо жахливе.

Торес плеснув у долоні, прикликав карету, що був нанняв у Сан-Антоніо, і майнув туди, поки Френк виходив із дому, щоб докладніше розпитати в тутешніх людей про Морганові скарби.

Після сніданку Френк помітив, що вітер дме з берега і що йому легко буде переїхати через лагуну Чірікві до Бичачого й Телячого островів. Френка брала нетерплячка подати Генрі радісну звістку про обручку, яка була вже на пальці в Леонсії, і він рішуче відхилив її пропозицію залишитися на ніч у їхньому гостинному домі й зустрітися з Едріко Солапо та його синами. Була в нього й інша причина, щоб скоріше виїхати. Він погано себе почував при Леонсії, і не тому, що вона була йому неприємна. Навпаки, вона чарувала його й так вабила до себе, що він не наважувався залишатись далі під впливом її чарів, бо хотів зберегти чоловічу вірність людині в парусинових штаних, яка тим часом порпалася в піску на Бичачому острові.

Отже, Френк пішов, маючи в кишені листа від Леонсії до Генрі. Остання мить перед розлукою була дуже коротка. Притлумивши зітхання так хутко, що Леонсія засумнівалася, чи й справді вона чула його, Френк похопився вийти. Вопа дивилася, як він віддалявся стежкою, поки було видно, а потім глянула на обручку на пальці й відчула якийсь невиразний сум.

Вийшовши до моря, Френк подав знак на «Анджеліку», що стояла на якорі, вислати йому човна. Але, перше ніж човна спустили на воду, до нього примчало шестеро вершників із револьверами при поясі й з рушницями при сідлі. Перед вели два чоловіки, за ними їхали чотири шибайголови-метиси. В одному з ватажків Френк упізнав Тореса. Всі рушниці вони спрямували на Френка, і йому не лишалось нічого іншого, як скоритися наказові незнамого привідці й піднести руки вгору.

— Подумати тільки,— здивовано мовив Френк,— вчора ще, а може, це було й мільйон років тому, я гадав, що бридж по долару очко найдужче збуджує нерви. А тепер, озброєні джентльмени на конях, що лагодитесь увігнати в моє бідне тіло кулі, скажіть мені, в чому річ? Невже ж я завжди мушу покидати ваш берег у супроводі рушниць та пороху? Вам потрібні мої вуха чи самі вуса?

— Нам потрібні ви,— мовив незнаний ватажок із щетинкуватими вусами й блискучими чорними очима.

— Та хто ж ви такі?

— Це його вельможність сеньйор Мар'яно Веркара-і-Іхос, начальник поліції Сан-Антоніо,— відповів Торес.

— Здорові були! — засміявся Френк, пригадуючи характеристику, що її дав Генрі.— Ви, певне, думаєте, що я порушив якісь санітарні правила, об'якорившись тут? Але в цих справах ви повинні звертатися до мого шкіпера, капітана Тріфзена, людини цілком поважної. Я лише наймаю шхуну, як звичайнісінький пасажир. Та ви й самі побачите, що капітан Тріфзен чудово знається на всіх морських правилах і звичаях.

— Вас обвинувачують у вбивстві Альфаро Солано,— відказав Торес.— Ви не обдурите мене, Генрі Моргане, своїми балачками, як там на гасієнді, нібито ви хтось інший. Я знаю того іншого. Його звать Френк Морган, і я, не вагаючись, скажу, що він не душогубець, а джентльмен.

— Казна-що ви верзете! — обурився Френк.— Ви ж бо самі стискали мені руку, сеньйоре Торесе.

— Мене обдурили,— погодився Торес.— Та не надовго. Підете ви добровільно з нами?

— Нібито...— красномовно знизав плечима Френк перед цівками шести рушниць.— Гадаю, ви не забаритеся справити мені приємність і повісите мене ще до світанку.

— Правосуддя не марнує часу тут, у Панамі,— відповів начальник поліції каліченою англійською мовою.— Та все-таки не будемо спішитися. До світанку вас у кожному разі не повісять. А вранці о десятій і вам, і нам буде зручніше. Як ви гадаєте?

— О, безумовно,— сказав Френк.— Можна й об одинадцятій чи о дванадцятій. Мені все одно.

— Ви будете ласкаві поїхати з нами, сеньйоре,— мовив Мар'яно Веркара-і-Іхос, не ховаючи під лагідністю тону залізу рішучість своїх намірів.— Хуане, Ігнасіо,— удався

він по-іспанському до своїх супутників, — злізьте! Одберіть йому зброю! Ні, рук можна не зв'язувати. Посадіть його на коня ззаду Грегорію.

Сидячи в дуже пристойній, отинкованій і побіленій камері з мурами у п'ять футів завтовшки в товаристві шести ув'язнених пеонів *, що спали на землі, Френк прислухався до недалекого стукоту молотків, пригадав судовий процес, який щойно скінчився, і тихенько засвистав.

Було пів на дев'яту вечора. Суд почався о восьмій. Молотки стукотіли на помості, звідки о десятій годишні вранці він повинен полинати в простір із зашморгом на шиї, що не дасть йому торкнутися землі. За його годинником суд тривав рівно півгодини. Але й двадцяти хвилин було б досить, якби до зали не вдерлась Леонсія й не продовжила його ще на десять хвилин, що судді шляхетно дозволили представниці вельможної родини Солано.

— Начальник поліції правду казав, — мовив Френк, звертаючись до самого себе. — Панамське правосуддя не марнує часу.

Вже саме те, що в нього знайшли лист Генрі Моргана, звинувачувало його. Решта були дрібниці. Шестеро свідків засвідчили, що він убивця і впізнали його, як убивцю. Сам комісар поліції став за свідка. Єдиною радісною миттю була поява Леонсії, що вбігла до зали в товаристві немічної старої тітки. Френк вдячно згадував, як та вродлива дівчина боролася, захищаючи його життя, хоч заздалегідь було видно, що змагається вона даремно.

Коли за її вимогою Френк закасав рукав і показав суддям ліву руку, начальник поліції зневажливо знизав плечима. А далі Френк чув, як Леонсія в запалі вдалася до Тореса іспанською мовою, такою шпаркою, що він нічого не зрозумів. Ще далі, коли взяв слово Торес, він чув і бачив, як кричали й вимахували руками люди, що заповнювали залу.

Він не бачив лише, що Торес пошепки перемовився з начальником поліції, коли протискувався крізь натовп до місця для свідків. Він не знав також, що Ріган заплатив Торесові, аби той затримував його якомога надовше, хоч би й назавжди, далі від Нью-Йорка. Не знав він і того, що Торес кохає Леонсію й через це розпалився на нього ревностями, які не мали меж.

Тому Френк не збагнув усього, коли слухав, як Леонсія допитувала Тореса й примусила його визнати, що він ніколи не бачив шраму на лівій руці Френка Моргана. Вона переможно глянула на маленького старого суддю, але начальник поліції вийшов наперед і гучним голосом спитав Тореса:

— А чи можете ви заприсягтись, що коли-небудь бачили шрам на лівій руці в Генрі Моргана?

Торес сторопів, здивовано зиркнув на суддю, перепрошуючи за Леонсію, і нарешті мовчки похитав головою: мовляв, він не може заприсягтись.

Юрма радісно заревла. Суддя оголосив вирок, ревіння стало ще голосніше, і Френка виведено із зали до камери, хоч він і огинався. Видно, поліція хотіла ласкаво захистити Френка від натовпу, що не мав терпцю чекати його смерті аж до десятої години ранку.

«Та й підчепили ж вони цього бідного дурника Тореса на шрамі Генрі!» — співчутливо міркував Френк саме тоді, як зарипів засув на дверях його камери і на порозі з'явилася Леонсія.

Френк підвівся їй назустріч. Але вона не відповіла на привітання, а заторохтіла щось по-іспанському до начальника поліції, владно махаючи руками. Той урешті скорився й наказав наглядачеві перевести неонів до інших камер, а потім знервовано й поштиво вклонився Леонсії, вийшов і зачинив двері.

Тільки тоді Леонсія впала Френкові на руки й захлипала на плечі в нього.

— Ото проклята країна, проклята країна! Тут нема справедливості!

Френк, тримаючи в обіймах вродливу дівчину, згадував Генрі в обшарпаному сомбреро й парусинових штанах, що на той час босоніж порпався в піску на Бичачому острові. Його дуже вабило до Леонсії, та він силкувався визволитись від неї, хоч йому не зовсім пощастило це зробити. Але все ж він настільки опанував себе, що озвався до неї голосом розуму, а не серця, яке владно нагадувало йому про себе.

— Тепер я нарешті збагнув одну річ,— сказав Френк зовсім не те, що промовляло його серце.— Коли б ваші одноплемінці вміли спокійно міркувати, замість того, щоб діяти зопалу, вони б споруджували залізниці та сприяли розвиткові своєї країни. Ось візьміть хоча б цей суд,

який швидше скидався на гру пристрастей. Судді паперед *знали*, що я винний, і так жадали покарати мене, що навіть не захотіли морочитися з зайвим допитом, навіть не встановили моєї особи. Навіщо гаяти час? Вони *знали*, що Генрі Морган убив ножем Альфаро. Вони *знали*, що я Генрі Морган. А коли знаєш, то зайве марнувати час на пошуки.

Не слухаючи Френка, Леонсія схлипувала й поривалася пригорнутися до нього, поки він говорив, а коли скінчив, вона знов опинилась у його обіймах. Її губи тяглись до Френка і, раніш ніж він устиг опам'ятатись, притулились до його губ.

— Я кохаю тебе, кохаю,— прошепотіла вона крізь сльози.

— Ні-ні!— боронився Френк від тієї, кого найбільше прагнув.— Просто ми з Генрі занадто схожі один із одним. Ви ж бо кохаете Генрі, а я не Генрі.

Леонсія випручалася з його обіймів, стягла обручку із свого пальця й кинула її на землю. Френк зовсім розгубився, бо не знав, що трапиться найближчої хвилини; від дальших несподіванок його врятувала поява начальника поліції, котрий, тримаючи годинника в руді, вдавав, ніби нічим іншим не цікавиться, крім секундної стрілки.

Леонсія гордовито випросталась і не втрималась лише тоді, як Френк знову надів їй на пальця обручку й поцілував руку, прощаючись. Перед дверима вона обернулась і безгучно прошепотіла: «Я кохаю тебе».

Рівно о десятій під бій дзигарів Френка виведено надвір, де стояла шибениця. На видовисько зібралася вся весела й гомінка людність Сан-Антоніо, не рахуючи мешканців поближких осель, а також Леонсії, Енріко Солано та його п'яти сипів. Енріко і його сини, лютуючи, неспокоїно походжали коло шибениці, а начальник поліції, мавши за спиною комісара й жандармів, сяяв наче діамант. Даремно намагалася Леонсія підійти до Френка і даремно родина вмовляла її піти геть. Даремно також її батько й брати запевняли, що Френк не та людина, котру треба покарати. Начальник поліції зневажливо посміхнувся й звелів братися до страти.

Стоячи вже на помості, Френк відмовився висповідатись, сказавши по-іспанському священникові, що безневинна людина, яку мають повісити, не потребує посередництва, щоб перейти до кращого світу, та що посередники потрібні більше тим, хто вішає.

Френкові зв'язали ноги й заходилися зв'язувати руки, а кат держав наготові зашморг і чорний каптур, щоб накласти їх па нього, коли це десь іздалеку почувся спів:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

Майже непритомна з горя Леонсія, зачувши пісню, вернулаь до тями і навіть скрикнула з радості, коли побачила Генрі Моргана, що розштовхав сторожу біля воріт і зайшов у двір.

Єдиний, кому ця поява завдала прикрого жалю, був Торрес, та цього ніхто не помітив. Натоп погодився з начальником поліції, який, низавши плечима, заявив, що нема великого значення, кого будуть вішати, аби тільки вішати. Однак тепер уже зняла лемент ціла родина Солано, заявляючи, що Генрі не вбивав Альфаро, а Френк і собі гримнув на юрбу з помосту, поки йому розв'язували руки й ноги:

— Ви судили мене. А його ні. Ви не маєте права вішати людину без суду. Треба спершу судити його.

І коли Френк, зійшовши з помосту, обома руками схопив Генрі за руку, до них з наказу начальника поліції наблизився комісар і з дотриманням усіх формальностей заарештував Генрі Моргана, обвинувативши його в убивстві Альфаро Солано.

РОЗДІЛ IV

— Головне — діяти швидко, — промовив Френк до гуртка Солано, що радилися на веранді своєї гасінди.

— Авжси, головне! — обурено скрикнула Леонсія й навіть перестала нервово ходити. — Головне — це врятувати його. — Щоб підсилити свою думку, вона запально помахала пальцем перед Френковим носом, а не задовольнившись із цього, з не меншим запалом помахала ще пальцем перед носом свого батька та братів.

— І то швидко! — додала вона. — Ми мусимо діяти швидко. А то... — її голос урвався на згадку про жахливу небезпеку, яка загрожує Генрі, якщо вони не діятимуть швидко.

— Для начальника поліції всі грінго однакові, — співчутливо кивнув головою Френк, а сам подумав: «Що за вродлива та гарна дівчина! Він, певно, підняв уже весь Сан-Антоніо й не забариться з вироком. Генрі чекатиме на вирок не довше за мене. Треба визволити його сьогодні ж уночі».

— Слушайте, — знову почала Леонсія, — ми, Солано, не можемо допустити до цієї... до цієї втрати. Наша честь... наші гордощі... Ми не можемо дозволити цього. Кажіть-бо хто-небудь! Ви, батьку! Вигадайте щось!

Поки Солано радилися, Френк мовчав, думаючи про своє. Леонсіїн запал чарував його, але то було задля іншого, і це не дуже втішало Френка. Перед очима в нього все ще стояла та хвилина на тюремному дворі, коли його звільняли й арештовували Генрі. Він і досі бачив, — і це вражало його в самісіньке серце, — як Леонсія кинулась до Генрі, а той, помацавши Леонсію за руку й переконавшись, що обручка на пальці, пригорнув її до себе й поцілував довгим поцілунком.

«Ну, годі», — подумав зітхнувши Френк. Принаймні він зробив, що зміг. Хіба ж, коли Генрі відвели, не сказав він Леонсії спокійно й розважно, що Генрі її наречений і що вона, будучи з родини Солано, не могла зробити розумнішого вибору?

Однак ці спогади анітрохи не тішили Френка. Не тішило його й почуття справедливості свого вчинку. Атож, він повівся чесно. Це не викликало в нього сумніву й загартовувало його серце проти дівчини. Та він переконався, що почуття справедливості в цьому випадку — далеко не найкраща розрада.

Але чого ж бо ще можна сподіватися? На нещастя, він запізно приїхав до Центральної Америки, і ця чудова дівчина віддала вже серце тому, хто з'явився перший, людині, не тільки не гіршій за нього, ба навіть, як підказувало йому почуття справедливості, ще кращій. І це почуття спонукало Френка додержувати вірності Генрі Морганові, своєму родичеві, свавільному нащадкові свавільного предка, юнакові у парусинових штаних і в обшарпаному сомбреро, тому, хто цікавиться чужими вухами, їсть

самі тільки морські сухарі й черепащачі яйця і ладен перекопати Бичачий і Телячий острови, шукаючи скарбів старого сера Генрі.

Поки Енріко Солано та його сини обговорювали й обмірковували всілякі плани, а Френк прислухався до них одним вухом, з гасієнди вийшла служниця і, шепнувши щось Леонсії, повела її за причілок будинку в другому кінці веранди, де відбулася сцена, що і розважила б Френка, і розсердила, якби він її побачив.

Там Леонсія зустріла Альвареса Тореса, вбраного в розкішний середньовічний іспанський стрій багатого плацтатора, які ще носять у Латинській Америці. Знявши сомбреро, він низенько схилився перед нею й посадив у крісельце з індійського очерету. Леонсія відповіла сумно, але водночас і зацікавлено, бо сподівалася почути якесь слово надії.

— Суд скінчився, Леонсіє,— промовив він тихо й ласкаво, немов говорячи про небіжчика.— Його засуджено до страти. Завтра о десятій годині ранку. Це — прикра подія. Надзвичайно прикра.— Торес знизав плечима.— Ні, я не хочу говорити про нього нічого поганого. Він був пристойна людина. Мав єдину ваду — нестриманість. Він був занадто запальний і завзятий. Це й призвело його до злочину. Якби він був трохи спокійніший, то не вбив би Альфаро...

— Він і так не вбивав мого дядька!— вигукнула Леонсія, підвівши до нього голову й змінившись на виду.

— Це дуже прикро,— журно вів далі Торес, з гречності уникаючи зайвих суперечок.— Суддя, люди, начальник поліції — геть усі, на превеликий жаль, певні, що він винний. Я страшенно шкодую. Але я приїхав побачитися з вами не для цього. Я пропоную вам свої послуги. Моє життя, моя честь... передаю їх до ваших послуг. Наказуйте. Я ваш раб.

Торес раптом ухопив Леонсіїну руку і, галантно схилившись перед нею на одне коліно, вже лагодився заллати її новими струменями своєї проречистості, аж тут в око йому впала обручка з діамантом на пальці в дівчини. Він насупив брови, але відразу опустив голову і підвів її лише тоді, як обличчя прибрало звичайного виразу.

— Я знав вас іще маленькою, Леонсіє,— почав він зно-

ву, — отакісінькою маленькою чарівною дівчинкою й завжди любив вас. Ні, ви слухайте, я дуже прошу. А коли ви, скінчивши за кордоном освіту, повернулися з пансіону вже дорослою шляхетною панною, ваша врода запалила мене. Але я терпів. Я уникав освідчуватись. А втім, ви й так повинні були здогадуватись. Та, певно, й здогадувались. Я завжди палав до вас пристрастю. Мене пекло полум'я вашої вроди, полум'я всього вашого єства, ще прекраснішого за вашу вроду.

Спирити Тореса було неможливо. Леонсія добре це знала й терпляче слухала, позираючи на його нахилену голову та знічев'я запитуючи себе, де це йому так невдало підстрижено чуба — в Нью-Йорку чи в Сап-Антоніо.

— Чи відомо вам, чим ви були для мене від того часу, як повернулися?

Вона не відповіла й не намагалась навіть випрочувати свої руки, хоч як боляче врізався в неї перстень Генрі Моргана. Навряд чи вона добре чула його слова, поринувши в низку спогадів про давніс минуле. Не так гучно розповів їй Генрі Морган про свою любов і не словами підбив її під свою волю — то була перша ланка її думок. І чому це люди іспанської крові завжди висловлюють свої почування так екстатично? Генрі був зовсім інакший. Віп не сказав ані слова. Він діяв. Зачарований нею, та й сам зачарувавши її, без щонайменшого попередження — адже Генрі був певний, що не здивує й не злякає Леонсію, — він пригорнув її до себе й поцілував. А її уста, як виявилось, були нелякливі й не відповіли йому мовчанкою. І лише по цьому першому поцілункові, не випускаючи дівчипу з обіймів, Генрі почав говорити.

Що там придумали на другому кінці веранди її родичі та Френк Морган? — міркувала Леонсія далі, глуха до благань і зітхань Альвареса Тореса. — Френк! Ох!.. Вона навіть зітхнула, не розуміючи, як це її серце, що так самовіддано кохас Генрі, могло полюбити ще й іншого грінго. Хіба ж вона така легкодумна? Хіба для неї однакові всі чоловіки, аби лише то був чоловік? Ні-ні! Вона не вітрогонка й не зрадниця... А проте... Мабуть, це через те, що Генрі й Френк занадто подібні один до одного і її бідолашне, нерозумне жіноче серце не вміє розрізняти їх. І ось тоді, як їй здається, що за Генрі Морганом вона пішла б хоч на край світу, поділяючи з ним і щастя і недолю, в

той самий час вона гадає, що за Фрейком пішла б ще далі. Вона любила Генрі, це врочисто проказувало їй її серце. Та вона ж любила й Френка, і майже вгадувала, що й Френк любить її. Вогонь його губ, що обпалив там, у в'язниці, їй уста, і досі кидав її в жар. Вона по-різному любила їх обох, і це почуття не вкладалося їй у мозок і мало не доводило до ганебного висновку, що вона, остання й єдина жінка в родині Солано, звичайна собі вітрогонка.

Обручка Генрі боляче врізалася Леонсії в палець, бо Торес у запалі міцно стиснув їй руку, і дівчина отямилася та мимоволі почала прислухатися до його красномовства.

— Ви були чарівне терня в моєму тілі, гострий зубчик у коліщатку остроги, що завдавала найсолодших ран моїм грудям. Я мріяв про вас... і для вас. Ви мали в мене особливе ім'я. І воно завжди було однакове: «Королева моїх думок». І ви таки одружитесь зі мною, моя Леонсіє. Ми забудемо цього божевільного грінго, що, зрештою, вже помер. Я буду ніжний і ласкавий. Я завжди кохатиму вас. І його примара ніколи не постане поміж нами. Щодо мене, то я ніколи не згадаю про нього. А щодо вас... та я ж любитиму вас так, що й пам'ять про нього не зважиться стати між нами й завдати вам смутку бодай на хвилинку.

Леонсія довго мовчала, і це ще дужче розпалило Торесові надії. Вона відчувала, що не треба квапитися з відповіддю. Якщо Генрі можна ще визволити... хіба Торес не пропонує їй своїх послуг? Вона не має права відштовхнути його, коли від нього, можливо, залежить урятувати життя людині.

— Кажіть-бо! Мені несила далі терпіти! — схвильовано наполягав Торес.

— Мовчіть,— тихо промовила Леонсія.— Як я можу слухати про чесь кохання, коли той, кого я кохала, ще живий.

Кохала!.. Вона сама здивувалась, що вжила минулого часу. Вражений був і Торес — це ще дужче роздмухало полум'я його надій. Отже, Леонсія вже майже належить йому. Вона не любить Генрі. Вона кохала його раніш і більше вже не кохає. Бувши ж чутливою й делікатною, не може вона, звичайно, кохати Тореса, поки той, інший, ще живий. Це свідчить про її вразливість. Він пишався своєю власною чутливістю й похваляв себе за те, що вга-

дав їй приховані думки. Ну, й добре... він уже подбає про те, аби юнак, що має вмерти о десятій годині наступного ранку, не врятувавсь і не уникнув страти. Ясна річ, коли він хоче мерщій заповонити Леонсію, треба, щоб Генрі Морган помер якомога скоріше.

— Не говорім більше про це... тепер,— сказав Торес із лицарською шляхетністю, стискуючи їй руку. Тоді підвівся і довгим поглядом прикипів до неї. Леонсія відповіла йому вдячним потиском, а тоді випручила руку й підвелася з крісла.

— Ходім до наших,— мовила вона.— Там обмірковують, як найкраще визволити Генрі Моргану.

Розмова на веранді, коли вони ввійшли туди, враз увірвалася, немов до Тореса поставилися підозріло.

— Ну, надумали ви що-небудь? — запитала Леонсія.

Старий Енріко, рівний, ставний і стрункий, як і будь-котрий з його синів, похитав головою.

— В мене є план, якщо дозволите,— почав був Торес і спинився, побачивши застережливий погляд старшого сина Алесандро.

На алеї, що вела до веранди, з'явилися двоє обшарпаних хлопчиків. На зріст вони мали не більше, як по десять років, а якщо подивитись на їхні злодійкуваті очі та обличчя, то здавалися старшими. Одягнені вони були чудно — один мав на собі сорочку, а другий штани; про них вільно можна було сказати, що вони ділять поміж себе все, аж до останньої сорочки. Але що ж то була за сорочка! І які штани! Пошиті на дорослу людину зі старої мішко-вищи, вони були застебнуті на шії в хлопця й стягнуті вузлуватою мотузкою, щоб не впали з плечей. Руки хлопця просунуло в дірки на боках, де колись були кишені. Холоші були підрізані відповідно до коротких дитячих ніг. Рукави сорочки в другого хлопця волочилися по землі.

— Геть! — люто гримнув на них Алесандро.

Але хлоп'я в штапях повільно зняло камінь, що несло на голові, вийняло з-під нього листа й простягло Алесандро. Той нахилився, узяв листа і, зиркнувши на адресу, передав його Леонсії, а хлопці тим часом почали кавючити грошей. Це видовисько викликало мимовільну усмішку у Френка, і він кинув їм кілька дрібних срібняків. Після цього і сорочка, і штани побігли вниз алеєю.

Лист був від Гепрі, і Леонсія зразу прочитала його. Він не скидався на прощальний, оскільки автор його вважав

за можливе вмерти хіба внаслідок якогось непередбаченого випадку. А втім, якби сталося щось непередбачене, Генрі прс всяк випадок просив переказати всім вітання і доручав особливій Леонсіній увазі Френка, котрий був гідний цієї уваги бодай тим, що дуже скидався на нього самого.

Першою думкою Леонсії було прочитати листа решті товариства, але те, що говорилося про Френка, змусило її змінити свій намір.

— Це від Генрі,— мовила вона, ховаючи листа за пазуху.— Нічого важливого в ньому немає. Він, здається, не сумнівається, що йому пощастить утекти так або інак.

— Ми вже поклопочемось, щоб він утік,— упевнено сказав Френк.

Леонсія вдячно всміхнулася йому й приязно звернулася до Тореса:

— Ви почали були говорити за якийсь план, сеньйоре Торесе.

Торес і собі всміхнувся, підкрутив вуса й прибрав поважного вигляду.

— Є лише єдиний шлях: англосакська система, що з неї користуються грінго, і то — спосіб простий, але цілком певний. Справді, цілком певний спосіб. Ми заберемо Генрі з в'язниці просто силоміць. Це єдине, чого вони не сподіваються. Значить, успіх забезпечено. Тут знайдеться чимало бандитів, яких ще не повішено, і за їхньою допомогою ми нападємо на в'язницю. Умовитись із ними, заплатити добре, давши дещо наперед, і все буде гаразд.

Леонсія радісно кивнула. Очі старого Енріко спалахнули, ніздрі затремтіли, ніби він почув уже дух пороху. Сини розпалились не менше за батька. І всі дивились на Френка, чекаючи його згоди. Але він повільно похитав головою, так що невдоволена Леонсія навіть щось обурено крикнула.

— Це справа безнадійна,— мовив Френк.— Навіщо ми будемо всі ризикувати головами, коли ця безглузда спроба з самого початку приречена на невдачу?— Говорячи таке, він підвівся зі свого місця коло Леонсії, і, на мить опипившись між Торесом і всіма Солапо, застеріг їх поглядом.— Щодо Генрі, то мені здається, йому вже не допоможеш...

— Ви, значить, не довіряєте мені? — спалахнув Торес.

— Боронь боже! Чого б це? — запротестував Френк.

— Ви не ймете мені віри,— нервувався Торес.— Ви, людина, яку я ледве знаю, заважаєте мені брати участь у нараді в Солапо, у моїх найкращих і найдавніших приятелів!

Старий Енріко, помітивши, що й Леонсія обурюється Френком, спромігся втихомирити її очима, а далі, надзвичайно гречним жестом заспокоївши Тореса, звернувся до нього:

— В домі Солапо не може бути наради, де вас не хотіли б бачити, сеньйоре Торесе. Ви ж, безперечно, давній наш приятель. Ваш покійний батько і я приятелювали й були як брати. Але це,— і ви повинні пробачити старому його щирість,— не заважає містерові Морганові мати слухність, якщо він узиває ваш план безнадійним. Нападати на в'язницю! Та це ж чисте божевілля! Ви подивіться на її мури! Вони витримають облогу протягом кількох тижнів. Щоправда, я мушу визнати, ваша пропозиція спершу спокусила й мене. Коли, ще парубком будучи, я бився з індіанцями в Горішніх Кордільєрах, там це було якраз до речі. Ось стривайте, сядьте зручніше, і я розповім вам про той випадок.

Але Торес, заклопотаний багатьма справами, відмовився сидати і, з дружньою посмішкою стиснувши всім руки й двома словами перепросивши Френка, сів на коня із оздобленою сріблом вуздечкою й таким самим сідлом та поїхав до Сан-Антоніо. Однією з тих справ був постійний обмін телеграмами з конторою Томаса Рігана на Уолл-стріті. Мавши таємний доступ до урядової радіостанції в Сан-Антоніо, він звідти передав відомості на телеграф у Вера-Крусі. Зносини з Ріганом не тільки давали йому добрі прибутки, а й сприяли його намірам щодо Леонсії та обох Морганів.

— Що ви маєте проти сеньйора Тореса? — спитала Френка Леонсія.— І чого це ви відкинули його план, аж він розлютився?

— Нічого,— була відповідь,— хіба те, що мені він не потрібний і взагалі не дуже подобається. Він дурень і псуватиме кожен план. Згадайте, як він свідчив на мому процесі. Мабуть, на нього й покладатись не можна. Я не знаю. Та й навіщо нам покладатись на нього, якщо він нам не потрібний? Проте план його непоганий. Ми зараз же підемо до в'язниці й визволимо Генрі, якщо ваша згода. Тільки нам нема чого зв'язуватися з тими бан-

дитами та розбишаками. Вже як ми вшістьох не впорасмося, то тут і взагалі нічого не вдієш.

— Біля в'язниці завжди не менш як дванадцять вартових,— зауважив вісімнадцятирічний Рікардо, наймолодший Леонсіїн брат.

Леонсія знову почала сердитись і грізно поглянула на брата, та Френк потяг руку за ним.

— То правда,— погодився він,— але ми спекаємось їх.

— А мури там у п'ять футів завтовшки,— сказав Мартінес, близнюк із Альфарадо Солано.

— Ми пройдемо крізь них,— відповів Френк.

— Але як? — скрикнула Леонсія.

— Ось я зараз і скажу. Чи багато у вас верхових коней, сеньйоре Солано? Добре! А ви, Алесандро, чи не могли б дістати для мене зо два динамітних патрони? Добре, і навіть краще, ніж добре! А ви, Леонсіє, як господиня гасисиди, повинні знати, чи не знайдеться у вас у коморі доброго запасу віскі «три зірки». Змова наша розгортається,— засміявся він, коли дівчина кивнула головою.— Тепер у нас є все потрібне для пригодницьких романів Райдера Хагарда або Рекса Біча*. Отже, слухайте. Ні, зачекайте. Я хочу ще поговорити з вами, Леонсіє, з приводу деяких театральних ефектів...

РОЗДІЛ V

Було вже за полудень. Крізь заграшоване вікно камери Генрі дивився на вулицю, чекаючи, коли з лагуни Чірікві подме вітер і прохолодить хоч трохи розпечене повітря. Вулиця була курна й забруднена, забруднена через те, що протягом століть, відколи засновано місто, її прибирали лише бездомні собаки та огидні стерв'яки, що й тепер літали над нею й плигали коло сміття. Низенькі, побілені кам'яниці перетворювали вулицю на сиравню велику піч.

Курява й сліпуча білість боляче різали очі, і Генрі відвів би їх від вікна, якби купка обідранців, що куняла біля воріт навпроти, не схопилася раптом на ноги й не почала зацікавлено вдивлятися у щось далі на вулиці. Генрі не міг бачити, але виразно чув шпарке торохтіння коліс, що швидко наближалось. Незабаром з'явився старий віз, що його тяг за собою схарпуджений кінь. На

передку сидів сивоголовий і сивобородий дідок і даремно силкувався спинити коня.

Гепрі усміхнувся: дивно, що розхитаний, старий віз не розвалюється, незважаючи на страшні поштовхи на вибоїськах. Колеса йшли невлад одне з одним і мало не спадали з осей. Та нехай ще віз так-сяк тримається, міркував Генрі, а ось збруя не рветься просто чудом. Саме проти вікна старий зробив останнє зусилля, підвівшись на передку й натягнувши віжки. Одна з них була вже падірвана й тепер зовсім увірвалась. Падаючи назад, на передок, візник вагою свого тіла смикнув другу віжку, і кінь раптом шарпнувся праворуч. Що сталося по тому, чи зіскочило колесо з осі, чи спершу поламалось, а далі вже зіскочило, Генрі не міг дотямити. Одне було очевидно, що віз зовсім розламався. Старий упав у пилюку, але вперто не випускав із рук цілу віжку, і кінь обкрутившись, рвучко повернувся до нього.

Поки старий зводився на ноги, навколо скупчилась юрба обідранців, яку відразу розігнали вартові, вибігши з в'язниці. Генрі залишився біля вікна і, як на людину, що мала прожити всього кілька годин, навдивовижу зацікавлено прислухався й приглядався до всього.

Доручивши держати коня вартовим, старий, навіть не обтрусивши пороху, похапцем здерся на воза й почав оглядати свій вантаж — одну велику скриню та кілька малих. Особливо непокоївся він про велику, і навіть пробував підняти її, ніби дослухаючись, чи не розбилося те, що в ній було.

Коли один з вартових звернувся до нього, він випростався і радо почав відповідати:

— Я? Ви, сеньйори, питаєте, хто я? Стара людина й живу далеко звідси. Мене звать Леопольдо Нарваес. Щоправда, моя мати була німкеня, царство їй небесне. Зате батько звався Бальтасар де Хесус-і-Сервальос-і-Нарваес, син генерала Нарваеса, славетного вояка, що бився під командою самого Болівара*. А тепер я пронав, навіть додому не можу добратися.

Підохочуваний дальшими розпитами й ввічливим співчуттям, якими великодушно обдаровують і наймізернішого шарпака, він намагався віддячити людям тим, що радо оповідав про себе:

— Я їду з Бокас-дель-Торо. Дорога забрала мені п'ять днів, і поки що я нічого не продав. Моя господа в Колоні,

і краще б я був не виїздив. Але й шляхетний Нарваес може бути за крамаря, а крамар мусить жити. Га, сеньйори, чи не так? А скажіть мені, чи не знаєте ви Томаса Ромеро, що мешкає в цьому прекрасному місті Сан-Антоніо?

— В Панамі в кожному місті повно Томасів Ромеро, — засміявся Педро Суріта, помічник начальника в'язниці. — Вам треба буде описати його докладніш.

— Він брат у перших моєї другої жінки, — відповів повний надії старий, і вельми здивувався, почувши регіт юрби.

— Кільканадцять Томасів Ромеро мешкає в самому Сан-Антоніо та в його околицях, — вів далі помічник, — і кожен з них може бути братом у перших вашої другої жінки, сеньйоре. Є тут Томас Ромеро п'яниця. Є Томас Ромеро злодій. Є Томас Ромеро... та ні, його повішено вже місяць тому за вбивство й грабіж. Є ще Томас Ромеро...

За кожним найменням Леопольд Нарваес тужливо хитав головою, аж доки помічник назвав того, хто мав силу худоби в горах. Тоді старий повеселішав і перебив помічника.

— Вибачте, сеньйоре. Це, мабуть, він і є. Піду пошукаю його. Якщо можна переховати десь у певному місці мій дорогий крам, я відразу подамся шукати. Добре, що нещастя спіткало мене якраз тут. Я можу звірити його на вас. Відразу ж бо видно, що ви цілком порядна й чесна людина. — З цими словами старий видобув із кишені два фрібні песо і тицьнув їх у руку помічникові. — Вудь ласка. Думаю, що ви і ваші люди мені допоможете.

Геррі посміхнувся в душі, помічаючи дедалі більшу цікавість і повагу до старого, що їх виявили Педро Суріта та решта вартових, коли дістали гроші. Відігнавши від розбитого воза людський гурт, вони заходилися переносити скрині до в'язниці.

— Обережно, сеньйори, обережно! — попросив дідок, коли вони підняли найбільшу скриню. — Несіть її обережніше. Там — дуже коштовна річ і надзвичайно ламка.

Поки скрині переносили до в'язниці, старий зібрав і поклав на віз усю зброю, крім гнuzдечки. Але Педро Суріта наказав сховати і зброю:

— Вони не лишать вам ані ремінця, ані пряжки, скоро ми відвернемось від них, — пояснив він, скинувши оком на обшарпану юрбу.

Вибравшись на поламаний віз, старий з ласкавою допомогою помічника та інших вартових сів верхи на коня.

— От і добре,— мовив він і додав люб'язно:— Тисячу разів дякую, сеньйори. Мені пощастило стрінуги чесних людей, які збережуть хоч моє злиденне майно,— це ж бо все, що в мене є. Дуже радий, що здивався з вами. Завтра я повернуся разом зі своїм родичем і позбавлю вас клопоту пильнувати моїх мізерних речей.— Він трохи підняв свого бриля.— Бувайте, сеньйори, бувайте!

Старий не поспішаючи рушив ступою, боязливо зиркаючи на коня, що спричинився до катастрофи. Та коли Педро Суріта гукнув його, він спинився й оглянувся.

— Пошукайте ще на кладовищі, сеньйоре Нарваесе,— порадив тюремник.— Там знайдете з сотню Томасів Ро-
меро.

— А вас я особливо прошу подбати про велику скриню,— відповів на те крамар.

Генрі бачив, як спорожніла вулиця, коли вартові та юрба сховалися від сонячної спеки. Він не здивувався, що нібито чув уже десь голос цього крамаря. Адже він лиш наполовину іспанець, оскільки мати в нього була німкеня, отже, й мова в нього не зовсім іспанська. Але все ж таки говорив він як тутешній мешканець. «Ну і як тутешнього мешканця його пограбують, якщо в скрині, відданий на сховок до тюремників, знайдуться будь-які вартісні речі»,— зробив висновок Генрі і кинув думати за пригоду, що оце тільки-но бачив.

А в кімнаті для сторожі, футів за п'ятдесят від камери Генрі, тим часом обкрадали Леопольдо Нарваеса. Почалося з того, що Педро Суріта докладно оглянув скриню. Він підняв її з одного боку, пробуваючи, яка вона завважки, і, наче той пес, понюхав крізь шпарку, ніби його ніс міг допомогти йому дізнатись, що було всередині.

— Облиш це, Педро! — засміявся до нього один із вартових.— Адже тобі дали два песо, щоб ти був чесний.

Помічник зітхнув, відійшов від скрині, сів, ще раз глянув на скриню і знову зітхнув. Розмова ввірвалася. Всі раз у раз повертали очі до скрині. Засмальцьована талія карт не могла розважити їх. Гра також припинилася. Вартовий, що висловив догану Педро, і собі підступив до скрині й потягнув носом повітря.

— Нічим не пахне,— заявив він.— У скрині немає пахучих речей. Тоді що ж там є? Кабалеро казав, ніби щось коштовне.

— Кабалеро! — пирхнув другий поліцай.— Мабуть, батько старого торгував протухлою рибою так само, як і його дід. Тепер кожен жебрак пнеться вивести свій рід від від конквістадорів.

— А чого б і ні, Рафаелю?— відказав Педро Суріта.— Хіба ми всі не від них походимо?

— Атож,— відразу погодився Рафаель.— Конквістадори повбивали багацько люду...

— І стали предками тих, хто вижив,— додав Педро, викликавши загальний сміх.— Та все ж таки я залюбки віддав би був один з цих песо, аби знати, що є в скрині.

— А ось Ігнасіо! — привітав Рафаель появу ще одного вартового, запухлі очі якого свідчили, що він тільки-но прокинувся.— Йому не плачено за чесність. Ходи-но сюди, Ігнасіо, задовольни нашу цікавість і скажи, що в цій скрині.

— Як можу я знати? — відмовив Ігнасіо, кинувши оком на скриню.— Я тільки-тільки прокинувся.

— Отже, тобі й не платили, щоб ти був чесний, — пояснив Рафаель.

— Милосердна мати божка! Та хто ж платитиме мені за те, щоб я був чесний? — вигукнув вартовий.

— Тоді бери онде сокиру та відкривай скриню,— висловив Рафаель свою потаємну думку.— Ми не масмо права, бо Педро дістав для нас усіх два песо й ми повинні бути чесні. Відкривай мерщій, Ігнасіо, а то ми луснемо з цікавості.

— Ми тільки подивимось, тільки подивимось,— знервовано бубонів Педро, в той час, як Ігнасіо підсмажив сокирою віко на скрині.— А тоді знов зачинимо, і... всунь туди руку, Ігнасіо. Ну що ж ти там знайшов? На що воно схоже? Га?

Пошпортавшись у скрині, Ігнасіо витяг згорток із грубого картону.

— Розгортай обережно, нам-бо доведеться поставити його на місце,— попередив помічник.

Коли папір і картон розгорнули, всі втупили очі в пляшку хлібного віскі.

— А як запаковано! — вражено пробурмотів Педро.— Мусить бути щось дуже добре. Ач, як його обвито.

— Америкапське, — зітхнув інший вартовий. — Я лише раз пив американське віскі. Пречудова штука. Воно надало мені стільки сміливості, що я вийшов на арену в Сантосі й пішов проти бика голіруч. Щоправда, бик таки кинув мене, але ж на арену я усе-таки вийшов.

Педро взяв пляшку й намірився відбити їй шийку.

— Стривай! — крикнув Рафаель. — Тобі ж бо заплатили за чесність.

— Заплатила людина, що сама нечесна, — відповів той. — Це контрабанда. За неї не взято мита. Старий пачкарює. Ми маємо право і з чистою душею можемо заволодіти його крамом. Ми конфіскуємо й знищимо його.

Не чекаючи своєї черги на першу пляшку, Ігнасіо й Рафаель розгорнули нові та відбили їм шийки.

— «Три зірки», найкраще віскі! — перервав мовчанку Педро Суріта, вказуючи на фабричну марку. — Бачите? В грінго не буває поганого віскі! Одна зірка означає, що воно дуже добре, дві чудове, а три — що ліпшого й бути не може. Та я вже знаю! Грінго мастаки щодо міцних напоїв. Наша горілка їх не задовольняє.

— А чотири зірки? — блимаючи вогкими очима, спитав Ігнасіо хрипким через віскі голосом.

— Чотири зірки? Ігнасіо, голубчику, чотири зірки це або нагла смерть, або раювання.

За кілька хвилин Рафаель, обхопивши шию другого вартового, взивав його братом і запевняв, що зовсім не треба багато, аби люди тут, на землі, були щасливі.

— Старий дурень, тричі дурень і тричі по три рази дурень, — оголосив Августіно, похмурий чоловік, що взагалі вперше за весь час озвався.

— Хай живе Августіно! — весело гукнув Рафаель. — «Три зірки» вчинили чудо. Дивіться! Хіба ж не розв'язали вони язика Августіно?

— Іще три рази по тричі потрійний дурень! — п'яно горлав Августіно. — Таке питво, правдиве питво богів, належало йому, і він п'ять день віз його й не покуштував ані краплі. І я кажу, що таких йолопів слід було б кидати голих у мурашник.

— Стариган — шахрай, — промовив Педро. — І коли завтра він вернеться сюди по свої «три зірки», я заарештую його, як пачкаря. Ми всі дістанемо нагороду.

— Навіть як ми знищимо ось так речові докази? — спитав Августіно, відбиваючи ще одну шийку.

— Ми їх збережемо,— відповів Педро, жбурнувши порожню пляшку на долівку.— Слухайте, хлопці! Скриня була страшенно важка. Цього ж ніхто не заперечить. Вона впала. Пляшки розбилися. Рідина витекла, і тоді ми довідалися, що то контрабанда. Скриня й побиті пляшки — достатній речовий доказ.

Гомін зростав у міру того, як меншало питва. Один вартовий почав сваритися з Ігнасіо за давній борг у сто сентаво. Двоє інших сіли на долівку і, обнявшись за шию, стали оплакувати свою щербату подружню долю. Августіно не вгаваючи торочив, що, на його думку, найкраще завжди мовчати. А Педро Суріта був такий зворушений, що промовляв за братерство всього людства.

— Навіть мої в'язні,— белькотав він.— Я люблю їх, як братів. Життя — сумна штука.— Сльози перебили йому мову, й він хильнув ще з пляшки.— Мої в'язні для мене мов діти. Їхня доля крас мені серце. Бачите, я плачу. Поділімся з ними! Даймо і їм хоч хвилинку щастя! Ігнасіо, найлюбіший брате мого серця! Зроби мені ласку. Дивись, я плачу в твоїх обіймах. Віднеси пляшку цього еліксиру тому грінго Морганові. Перекажи йому, як я шкодую, що завтра нам доведеться повісити його. Вітай його від мене, нехай же він вип'є й буде щасливий хоч сьогодні.

А під той час, як Ігнасіо виходив виконати доручення, вартовий, що колись кинувся на бика в Сантосі, почав вигукувати:

— Дайте мені бика! Дайте мені бика!

— Він, бідолаха, хоче обняти бика й сказати, як він його любить,— пояснив Педро Суріта, обливаючись гіркими.— І я теж любив биків. Я люблю все живе. Навіть москітів. Світ чудесний, у ньому панує любов. Дайте мені лева, я хочу побавитися з ним...

Хтось, ідучи вулицею, висвистував мелодію, в якій не можна було не впізнати пісні «Попліч, спинами до щогли». Це зацікавило Генрі, і він підійшов був до віконця своєї просторої камери, але, зачувши, як шкрябав ключ у дверях, швидко ліг на долівку й удав, буцімто спить. У камеру, похитуючись, зайшов сп'янілий Ігнасіо і врочи-сто простяг Генрі пляшку.

— З найкращими побажаннями від нашого доброго начальника Педро Суріти,— промимрив Ігнасіо.— Він просить вас випити й забути, що завтра йому доведеться вас повісити.

— Побажайте йому від мене всього найкращого та скажіть, щоб він ішов під три чорти разом із своїм віскі,— відповів Генрі.

Вартовий випроставсь і навіть уже не хитався, а ніби відразу потверезішав.

— Дуже добре, сеньйоре,— мовив він, виходячи й зачиняючи ключем двері.

Одним стрибком Генрі опинився коло вікна й зіткнувся віч-на-віч з Френком, що просував йому крізь ґрати револьвера.

— Добриденць, товаришу,— сказав Френк.— Ми витягнемо тебе звідси, як оком ізмигнути.— І він показав дві динамітні шашки з ґнотами й запальниками.— Дивися, що я маю, це краще за лом. Стань лишень у найдальший куток. Зараз у мурі буде така дірка, що крізь неї пройде й «Анджеліка». До речі, «Анджеліка» чекає на тебе коло берега. Ну, відійди! Я закладаю динаміт. Ґніт зовсім короткий.

Ледве встиг Генрі стати в задній куток камери, як хтось, незграбно всунувши ключа в замок, відімкнув двері, і до середини ввірвався галас. Серед лайки й крику Генрі вловив одвічне бойове гасло латиноамериканців: «Бий ґрінґо!»

Побачив він також, що Рафаель і Педро, ввійшовши в камеру, варнякали: «Він ворог братерської любові». — «Він послав мене під три чорти, правда, Ігнасіо?»

В руках у них були рушниці, а позаду сунула решта п'яних вартових, озброєних хто ножем, хто пістолетом, а хто просто пляшкою. Побачивши в Генрі револьвера, вони спинились, і Педро, непевною рукою натискуючи на гачок, урочисто пробурмотів:

— Зараз ми любісінько вирядимо вас у пекло, сеньйоре Моргане.

Та Ігнасіо не хотів чекати. Він приклав рушницю до кульші, вистрелив навмання і не влучив. Куля вдарилася в стіну, якраз посередині камери, а сам він упав, збитий кулею Генрі. Решта похопилася відступити в коридор і, сховавшись за мур, почала обстрілювати камеру.

Дякуючи своїй щасливій долі за товщінь мурів і сподіваючись, що його не поранить рикошетом, Генрі заховався в куток і став чекати вибуху.

Вибух не забарився. Там, де було вікно, зробилася величезна дірка. Та Генрі вдарив у голову уламок муру, і, запаморочений, він упав додолу. Коли курява й дим від

вибуху розвіялися, Генрі невразно побачив Френка, що ніби напливав на нього. Френк витяг його крізь отвір, і надворі Генрі зовсім опритомнів. Він побачив, як Енріко Солано й Рікардо, його наймолодший син, з рушницями в руках стримували юрбу, що купчилась на вулиці з одного боку в'язниці, а близнюки, Альварадо й Мартінес, стримували тих людей, які товпилися з другого її боку.

А втім, люди тільки зацікавлено дивилися. Ніхто не бажав важити своїм життям і заступати дорогу таким могутнім оборонцям, що висаджують у повітря мури та в білий день штурмують в'язниці. Вони поштиво розступилися перед невеличкою купкою чоловіків, коли ті рушили в напрямку берега.

— Коні чекають на нас на сусідній вулиці,— сказав Френк, стиснувши Генрі руку.— Там і Леонсія. Хвилин за п'ятдесят ми дістанемось берега, де нам уже приготовлено човна.

— А гарної ж я тебе навчив пісні,— сміючись, сказав Генрі.— Коли ти засвистів, мені здалося, що я зроду не чув кращої мелодії. Ті собаки так поспішали, що не могли дочекатись до завтра. Вони нажлуктались віскі та й вирішили негайно повісити мене. Цікава штука з тим віскі. Якийсь старий крамар перекинувся перед самою в'язницею з возом, навантаженим віскі...

— Бо ж навіть шляхетний Нарваес, син Балтасара де Хесус-і-Сервайос-і-Нарваеса, сина славетного вояка генерала Нарваеса, може бути за крамаря, а той крамар му- сить жити. Правда ж, сеньйори?— мовив Френк таким голосом, як той старий.

Генрі весело глянув на нього й поважно додав:

— А знаєш, Френку, я радий, до біса радий, що...

— Що саме? — спитав Френк у той момент, як вони завертали за ріг, де чекали коні.

— А що не відрізав тобі вуха тоді на Бичачому, коли ти лежав на землі й наполягав, аби я різав.

РОЗДІЛ VI

Мар'яно Веркара-і-Іхос, начальник поліції Сан-Антоніо, відхилився на спинку крісла в судовій залі і з спокійною задоволеною усмішкою почав скручувати цигарку. Суд відбувся так, як його заздалегідь і задумано. Він цілий

день стежив, щоб старенький суддя й не понюхав пляшки з мескалем, і той не підвів його — ні разу не помилився, поки тривав суд, і виніс вирок, якого й хотів начальник. Шістьох пеонів оштрафовано на велику суму й відряджено назад до плантації в Сантосі. Їхній контракт було продовжено доти, доки вони не відроблять той штраф. А начальник через це забагатів на двісті американських золотих доларів. З цими сантоськими грінго, всміхнувся він до себе, можна мати діло. Одне, що своїми плантаціями вони сприяють розвиткові країни. А друге — в них сила-силенна грошей, і вони добре платять за всілякі дрібні послуги, що їх він має змогу для них робити.

Він побачив Альвареса Тореса і всміхнувся ще приязніше.

— Слухайте,— прошепотів той, нахилиючись до його вуха,— ми можемо покінчити з обома бісовими Морганамі. Ту свиню — Генрі — повісять завтра. То чому б нам другу свиню — Френка — не слукнути сьогодні ж?

Начальник поліції запитально звів брови.

— Я порадив Френкові напасти на в'язницю. Солапо вірять його брехням і цілком на його боці. Безперечно, вони спробують сьогоднішнього-таки вечора, бо відкладати не можна. І ваше діло бути наготові до всіх подій і подбати, щоб Френка Моргана вбито в цій сутичці.

— Навіщо, з якої речі? — завагався начальник.— Мені треба позбутися тільки Генрі. А Френк нехай собі їде до свого улюбленого Нью-Йорка.

— Він мусить зникнути сьогодні, а чому, ви самі зараз зрозумієте. З тих телеграм, які я посилаю з урядової радіостанції і які й ви читаете...

— Але така була умова, а то б я не домігся для вас дозволу користуватися радіостанцією,— нагадав йому начальник.

— Я на це не скаржуся,— запевнив його Торес.— Отже, ви знаєте, що я маю таємні й важливі справи з Ріганом у Нью-Йорку.— Він помацав рукою кишеню.— Я тільки-но одержав нову телеграму. Конче потрібно затримати цю свиню Френка поза Нью-Йорком ще на місяць, якщо не назавжди. І, оскільки я розумію сеньйора Рігана, останнє ще краще. В разі успіху й вам буде непогано.

— Та ви досі ще не сказали мені, скільки ви вже дістали та скільки маєте дістати,— допитувався начальник.

— Про це ми особисто домовлялися, і сума не така вже й велика, як ви гадаєте. Сеньйор Ріган досить скупий, скнара, та й годі. І все ж таки я чесно поділюся з вами, якщо нам пощастить.

Начальник поліції кивнув головою і спитав:

— А дістанете ви бодай тисячу золотих доларів?

— Гадаю, що так. Безумовно, цей ірландський спекулянт дасть не менше. Значить, матимете п'ятсот доларів після того, як Френк залишить свої кістки в Сан-Антоніо.

— А може, то буде сто тисяч доларів? — не вгавав начальник.

Торес засміявся, наче це були жарти.

— У кожному разі більше, як тисячу доларів,— не задоволювався начальник.

— Може роздобритися,— відповів Торес,— та й докине ще п'ятсот доларів; тоді половина їх, як я казав, також буде ваша.

— Я зараз же їду до в'язниці,— заявив начальник.— Покладіться на мене так само, як я на вас. Ходім! Поїдемо разом. І ви побачите, як я підготуюсь до зустрічі з Френком Морганом. Я ще не забув стріляти. До того ж я скажу трьом вартовим цілитися тільки в нього. То цей грінго хоче штурмувати нашу в'язницю, га? Ходім! Нема чого зволікати.

Він підвівся й рішуче жбурнув геть цигарку. Та не встиг він дійти й до середини кімнати, як якесь обшарпане хлоп'я, спітніле й захекане, схопило його за рукав і заскиглило:

— В мене є повина. Заплатіть мені за неї, ваша милосте. Я біг цілу дорогу.

— Я пошлю тебе до Сан-Хуана, хай стерв'яки поживляться твоїм падлом,— була відповідь.

Хлоп'я спершу злякалось тієї загрози, а далі набралось одваги, спонукане порожнім шлунок, злигоднями життя й жадобою добути кілька монет, щоб купити квиток на найближчу кориду.

— Не забудьте, що я приніс вам цікаву новину, сеньйоре. Я мчав цілу дорогу, аж дух мені забило, як ви й самі бачите, сеньйоре. Я вам розкажу, та тільки ви не забудьте, що я гнав щосили й повідомив вас перший.

— Добре, шельмо, добре, не забуду. Але тобі гірше буде, коли я запам'ятаю. Яку ти там новину приніс?

Напевно, вона й шага не варта. А коли так, ти не радий будеш, що на світ народивсь. І Сан-Хуан здається тобі раєм проти тої кари, що я вигадаю для тебе!

— В'язниця...— забелькотів хлонець.— Чужий грінго, якого вчора мали повісити, висадив у повітря стіну в'язниці. Угодники божі! Дірка зробилась така, як дзвіниця у соборі. І другий грінго, схожий на нього, той, що мали вішати завтра, утік з ним крізь ту дірку. Перший сам витяг його з камери. Я бачив на власні очі й зараз же побіг до вас щодуху, мчав усю дорогу й вп не забудете...

Та начальник поліції вже повернувся до Тореса й грізно глянув на нього.

— По-вашому, той сеньйор Ріган буде надмірно щедрий, коли заплатить ту суму, яку обіцяв? Він повинен дати нам вп'ятеро, вдсятеро більше, бо ті клятенні грінго ламають наші закони, паші порядки і навіть в'язничні мури!

— Я принаймні гадаю, що це даремний переполох, тільки пушок, який показує, куди дме вітер і які у Френка Моргана наміри,— пробурмотів із вимушеною усмішкою Торес.— Адже то я подав йому думку штурмувати в'язницю!

— В такому разі ви з сеньйором Ріганом заплатите мені за пошкоджені мури,— заявив начальник і по недовгій паузі додав: — А проте я ще й тепер не йму цьому віри. Це ж неможливо. Навіть божевільний грінго не міг би зважитись на таке.

До зали, розштовхуючи цікавих, що почали були вже збиратися навколо начальника поліції й Тореса, вбіг вартувий Рафаель із рушницею в руці і з закрявавленим лицем — кров точилася з рани у нього на голові.

— Нас розбито,— були перші його слова.— В'язниця майже зруйнована. Динаміт! Сто фунтів динаміту! Тисяча! Ми сміливо стали на захист в'язниці. А тут якраз вибух — тисяча фунтів динаміту! Я втратив свідомість і упав, не випускаючи з рук рушниці. Прийшовши до пам'яті, я розглянувся навкруги. Решта всі — хоробрий Педро, сміливий Ігнасіо, відважний Августіно,— всі лежали коло мене мертві.— Йому слід було б сказати: «п'яні», та через свою палку латиноамериканську натуру він оповідав про катастрофу так, як бачив її у своїй буйній уяві.— Вони мертві. А може, й не мертві, а тільки приголомшені. Я поповз до камери Моргана — аж вона порожня. В мури

була неймовірно величезна дірка, і крізь неї я виповз на вулицю. Там збігався народ. Зібралася сила люду. Та грінго вже втік. Я розмовляв з одним хлопцем, що все бачив. Їх чекали коні, й вони поїхали до берега, біля якого стоїть шхуна з напнутими вітрилами. Вона чекає на них. На сидлі у Френка Моргана торба з золотом. Так каже хлопець, що бачив її. Великий лантух.

— А дірка? — спитав начальник. — Дірка в мурі?

— Більша за лантух, куди більша! — відказав Рафаель. — Та й лантух величезний. Так каже хлопець. І він у нього прив'язаний до сидла.

— Моя в'язниця! — скрикнув начальник поліції, витягуючи з-під одежі кинджал, захований під лівою пахвою. Він підніс його так, що руків'я з майстерно вирізьбленою постаттю Христа виглядало, мов справжній хрест. — Свідчусь усіма святими, я помщуся! Моя в'язниця! Наше правосуддя! Наші закони! Коней, коней! Хлопці, швидше коней! — Він обернувся до Тореса й крикнув злісно, хоч той і не казав нічого: — До ката сеньйора Рігана! Мені хоч би своє повернути! Мене ображено! Мою в'язницю зруйновано! Мої закони — наші закони, друзі, — знехтувано! Коней, коней! Відберіть їх у кого-небудь на вулиці! Швидше, швидше!

Капітан Трифзен, власник «Анджеліки», син індіанки з племені майя* і ямайського негра, походжав по тісній палубі своєї шхуни. Вдивляючись у берег біля Сан-Антоніо, звідки відчалював, повертаючись до судна, його човен з пасажирами, шкіпер міркував, чи не втекти йому від цього навіженого американця. Чи, може, зламати договір і скласти новий, тільки втриє зисковніший? Це було змагання крові. Негритянська частина її радила бути розважливим та додержуватись панамського закону. Індіанська ж бажала беззаконства й конфліктів.

Матірня кров перемогла й примусила його підтягти клівер, попустити вітрила на гроті й скерувати шхуну до берега, щоб скоріш узяти човна, який підпливав ближче. Побачивши рушниці в руках Солано й Морганів, капітан мало не повернув шхуну й не лишив людей у човні напризволяще. Та коли він угледів на човні жінку, романтика й жадоба зиску з'єднались у нього в душі й примусили його прийняти човна на борт шхуни. Він-бо знав, що

там, де жінки втручаються в чоловічі пригоди, небезпека й гроші йдуть поруч.

І ось на судні з'явилася жінка, а разом з нею небезпека й гроші — Леонсія, рушниця й торба з грішми. Все, що було в човні, насилу попало на судно, бо хоч вітер був невеличкий, капітан навіть не завдав собі клопоту спинити шхуну.

— Вітаю вас із приїздом, сер,— усміхнувшись, привітав Френка капітан Тріфзен і блиснув зубами.— А це хто? — показав він головою на Генрі.

— Мій приятель, капітане, мій гість, а вірніше, родич.

— А дозволю собі ще спитати, хто ті джентльмени, що так шпарко скачуть верхи берегом?

Генрі теж глянув на купку вершників, які мчали по піску, нецеремонно взяв із шкіперових рук бінокля й почав роздивлятися.

— Перед веде сам начальник поліції,— улався він до Леонсії й до її почту,— а з ним кілька вартових. Я майже певний, що впізнав і нашого приятеля Тореса,— додав він, пильніше приглядаючись.

— З нашими ворогами!? — не пойняла віри Леонсія, згадуючи, як він сьогодні ще сватався до неї й пропонував свої послуги на веранді гасієнди.

— Може, я й помилюся,— сказав Генрі.— Вони збилися в купу. Але то вже напевно начальник поліції, що скаче на два коні попереду всіх.

— Що він за людина, отой Торес? — невдоволено запитав Генрі.— З першого погляду він мені не сподобався. А ви завжди радо приймали його, Леонсіє.

— Уклінно й з щонайбільшою повагою прошу пробачити мені, сер,— перебив розмову капітан Тріфзен.— Я ще раз мушу вас запитати, сер: що то за вершники, що так завзято женуть берегом?

— Вони хотіли були повісити мене вчора,— засміявся Френк.— А назавтра мали вішати оцього мого родича. Та ми не далися їм і опинились тут. Із свого боку, містере шкіпере, я мушу звернути вашу увагу на вітрила, що он теліпаються у вас на гроті. Ми ще й досі не рушили з місця. Чи довго ви гадаєте стояти тут?

— Містере Моргане,— була відповідь,— я з великою пошаною стаю до ваших послуг, сер, бо ви заорендували мою шхуну. Та все-таки я повинен повідомити вас, що я британський підданаць. Король Георг — мій король,

сер, і передусім я мушу коритися йому і його морським законам, що їх дотримуються по всіх країнах. Для мене цілком ясно, що ви порушили якісь тутешні закони, а то урядовці не переслідували б вас так завзято, сер. Мені також ясно, що, вимагаючи моєї допомоги, щоб утекти, ви підбиваєте й мене порушити морські закони. Отже, зберігаючи свою честь, я мушу залишитись тут, аж доки ви владнаєте ваші непорозуміння на березі,— на обопільну втіху, сер, і на задоволення мого законного державця.

— Киньте ці теревені, шкіпере, та рушаймо! — роздратовано вигукнув Генрі.

— Перепрошую вас і зацвняю у своїй пошані, сер, але я, на превеликий жаль, мушу довести до вашого відома дві речі: по-перше, ви не наймали моєї шхуни, а по-друге, ви не король Георг, що його підданцем я маю за честь бути.

— Гаразд. Я заорендував у вас шхуну, капітане,— приязно мовив Френк, вгадавши двоїсту шкіперову вдачу.— Отже, ставайте до стерна, наставляйте вітрила та виводьте пас із цієї лагуни і швидко, бо вітер стихає.

— Але в контракті, сер, не було зазначено, щоб «Анжеліка» порушувала закони Панами й короля Георга.

— Я вам добре заплачу,— відповів Френк, утрачаючи терпець.— Ну, беріться до роботи.

— Тобто ви складаєте нову угоду, сер, і дасте втричі більше, як тепер?

Френк кивнув головою.

— Тоді зачекайте, будь ласка. Я зараз принесу з каюти перо й папір, і ми підпишемо угоду.

— О, боже милий,— застогнав Френк.— Та рушайте ж скоріш! Ми можемо підписати угоду пливучи, а не стоячи на місці. Дивіться, вони стріляють.

Метис почув постріли і, оглянувши вітрила, знайшов дірку від кулі на одному з них.

— Добре, сер,— згодився він,— ви джентльмен і чесна людина. Я вірю, що ви підпишете нову угоду при першій нагоді. Гей, ви, негри! До стерна! Хутко! Ставте вітрила, чорні шельми! Допомагайте ж, Персівалю!

— Дай ти йому добре в зуби, цьому чорнопикому, якщо він ще сперечатиметься,— прошепотів Френкові Генрі.— Або доручи мені, і я вмент з ним дійду ладу.

Але Френк похитав головою.

— З ним можна порозумітися, тільки він ямайський

негр, а ти знаєш, які вони. А до того він ще й індіанин. Ми повинні потурати йому, бо в нього звіряча вдача. Він не захоче заподіяти нам ніякого лиха, але й не від того, щоб заробити грошей, бо наражає свою шхуну на конфіскацію. Та й любить він поговорити. Йому їсти не дай, а дозволь набалакатись.

До них підійшов Енріко Солано — віздрі в нього нервово здригалися, пальці тарабанили по рушниці, а очі скоса стежили за безладною стріляниною з берега.

— Я перед вами винний, сеньйоре, — сказав він. — Першої хвилини, вражений звісткою про смерть свого улюбленого брата Альфаро, я звинувачував вас у вбивстві. — Очі Енріко спалахнули гнівом, негасимим і нищівним. — Бо то ж гидкий і підлий злочин — убити людину ударом у спину. Мені треба було б розвідатись краще. Та я був страшенно пригнічений, а всі факти промовляли проти вас. Я не завдав собі клопоту подумати, що моя єдина кохана дочка була ваша наречена; пригадати, що я знав вас за щирю, шляхетну й відважну людину, яка ніколи не нападає ззаду під захистком темряви! Я шкодую. Мені надзвичайно прикро. А тепер я маюприємність удруге оголосити вас майбутнім чоловіком моєї Леонсії.

Тоді, як Генрі Морганові так сердечно повертали права члена родини Солано, Леонсію нервувало те, що її батько, як і всі латиноамериканці, втрачає багато гарних слів і фраз там, де Генрі або Френка задовольнило б одне речення, або де вони лише стиснули б руку, чи просто перезирнулися б. Чому, чому ж, питала вона себе, її іспанські родичі ніби міряються з ямайським негром своєю пророчистістю?

Під час повторних заручин Генрі й Леонсії, Френк, силкуючись удати, що аніяк не цікавиться цим, не міг не спостерегти, що один матрос, Хуан на ймення, пошепки розмовляє про щось із рештою команди, багатозначно низиує плечима й завзято жестикулює.

РОЗДІЛ VII

— А тепер ми втратили обидві американські свині, — бідкався на березі Альварес Торес, коли «Анджеліка» з наповненими вітром вітрилами вийшла з-під обстрілу.

— Я радо пожертвував би три дзвони на собор, щоб вони були на сто ярдів ближче до цієї рушниці,— заявив Мар'яно Веркара-і-Іхос.— Якби моя воля, я б не забарився вирядити до пекла стільки грінго, що дияволів довелось б учитись англійської мови.

Альварес Торес у безсилому гніві й розчаруванні запально бив рукою по лущі сидла.

— Принцеса моїх думок,— трохи не плакав він.— Вона щезла, поїхавши з цими Морганамі. Я бачив, як вона бралася на шхуну. А в Нью-Йорку чекає Ріган. Вийшовши з лагуни Чірікві, шхуна може попливти просто до Нью-Йорка. Ота свиня, Френк, буде там за якийсь місяць, і тоді сеньйор Ріган перестане давати мені гроші.

— Вони не вийдуть з лагуни Чірікві! — врочисто заявив начальник поліції.— Я ж бо не яка-небудь безглузда тварина. Я людина. І запрягався вічно мститись. Сонце стоїть уже на заході, і вночі, здається, не буде великого вітру. Хто хоч трошки розуміється на цьому, нехай подивиться на небо. Вітер якщо й буде, то тільки з північного сходу. Він гнати́ме їх до Чорерської протоки. Це їм не з руки. Той шкіпер-негр знає лагуну, як свої пучки. Він спробує пройти далі й проскочити або повз Бокас-дель-Торо, або протокою Картаго. А все ж ми їх перехитруємо. В мене в мозок і розум. Розум є! Слухайте-но! Це довго, проте доведеться їхати верхи, берегом аж до Лас-Пальмаса. Там стоїть капітан Росаро з «Долорес»...

— Таж той поганенький буксирний пароплав повзе як черепаха,— мовив Торес.

— Але вночі й завтра вранці не буде вітру, і він наздожене «Анджеліку»,— відказав начальник поліції.— Рушаймо, товариство! Треба їхати. Капітан Росаро мепі приятель, і зробить усе, що я попрошу.

На світанку знесилені люди й змордовані копії доплетались до похилих будиночків містечка Лас-Пальмаса і до занедбаної пристані, коло якої стояв непоказний на вигляд буксирний пароплавчик. Дим над димарем свідчив, що машина під паром, і начальник поліції надзвичайно зрадів цьому.

— Доброго ранку, сеньйоре капітане Росаро, як ся маєте? — привітав він кремезного шкіпера-іспанця, що сидів на бухті й маленькими ковтками сьорбав чорну каву, покаючи зубами об чашку.

— Який там у біса добрий рапок, коли мене трусить клята лихоманка,— роздратовано пробурчав капітан Росаро, руки й усе тіло якого так тремтіли, що гаряча кава вихлюпувалась із чашки на підборіддя й на порослі сивуватим волоссям розхристані груди.— Візьми геть це чортове зілля! — гукнув він, жбурнувши чашку з тим, що в ній було, хлонцеві-метисові, очевидно, челядпикові, який не міг стримати усмішки.

— Підіб'ється вище сонце, і лихоманка щезне,— сказав начальник поліції, дипломатично не помічаючи його поганого гумору.— Ви ніби скінчили вже тут свої справи й маєте намір від'їздити до Бокас-дель-Торо. Ми хочемо поїхати з вами. Геть усі. Незвичайна пригода! Захопимо шхуну «Анджеліку», що без вітру не вийшла з лагуни; я заарештую багато людей; вся Панама загомонить про вашу сміливість та спритність, капітане, і ви забудете, що у вас будь-коли була пропасниця.

— Скільки? — безцеремонно спитав капітан Росаро.

— Скільки? — вражено перепитав начальник поліції.— Та це ж державна справа, друже. І ви все одно пливете до Бокас-дель-Торо. Це не коштуватиме вам зайвої лопати вугілля.

— Мучачо!¹ Ще кави! — гримнув шкіпер на хлопця.

Запала мовчанка; Торес, начальник поліції та його втомлені супутники взялися за гарячу каву, що її приніс хлопець. Капітан Росаро клацнув по чашці зубами, наче кастаньєтами, але все-таки спромігся сьорбнути, не розхлюпавши кави, хоч і попік рота.

Швед із байдужим обличчям, у брудних широчезних штанях і в засмальцьованому капелюсі з написом «Механік», виліз із люка, запалив люльку і, сівши на борт човна, немовби глибоко задумався.

— Скільки? — вдруге спитав капітан Росаро.

— Краще пливімо, любий друже,— мовив начальник.— А тоді, як вас облишить лихоманка, ми спокійно обговоримо цю справу. Ми ж бо розумні створіння, а не худоба.

— Скільки? — вів своєї капітан Росаро.— Я не худобина і завжди мав здоровий глузд, чи світить сонце, чи темно, і незважаючи на цю тричі кляту лихоманку. Отже, скільки?

¹ Хлопче! (Ісп.)

— Та добре вже, пливім! Скільки ви просите? — знехотя запитав начальник поліції.

— П'ятдесят доларів золотом, — вмить відповів шкіпер.

— Але ж ви все одно туди їдете, капітане? — люб'язно втрутився Торес.

— П'ятдесят золотом, як я сказав.

Начальник поліції безнадійно розвів руками й обернувся, вдаючи, ніби хоче вертатися.

— Ви ж бо заприсяглися помститись за шкоду, що вони заподіяли вашій в'язниці, — нагадав йому Торес.

— Та я не знав, що це коштуватиме п'ятдесят доларів, — виправдовувався той, скося позираючи одним оком, чи капітан, якого трусила лихоманка, не здасться.

— П'ятдесят доларів, — сказав капітан. Він випив каву й заходився тремтячими пальцями скручувати цигарку. Тоді показав головою на шведа й додав: — І п'ять доларів мому механікові. Такий уже в нас звичай.

— Я заплачу за буксир сам і поставлю на рахунок гріпго Ріганові сто доларів, а решту ми з вами поділимо. Ми нічого не втрачаємо. Треба погодитись, бо та свиня, Ріган, казав мені не шкодувати грошей, — промовив стиха Торес начальникові поліції.

Коли над обрієм засяяло сліпуче сонце, один з вартових поїхав назад до Лас-Пальмаса із кіньми, а решта всі розташувались на палубі буксира. Швед спустився в машинне відділення, і капітан Росаро, позбувшись під благодійним промінням сонця лихоманки, звелів команді відв'язати судно й поставив одного матроса до стерна.

Того самого світанку, після майже безвітряної ночі, «Анджеліка» все ще була недалеко від берега, хоч і посунулась чимало на північ, опинившись на півдорозі між Сан-Антоніо й протоками Бокас-дель-Торо й Картаго. До цих двох проток, що вели до вільного моря, лишалося ще миль із двадцять п'ять, а шхуна ніби завмерла на дзеркальній поверхні тихої лагуни. Парка тропічна ніч вигнала всіх спати на палубу. На даху певеликої кабіни самотою лежала Леонсія. Обабіч кабіни повкладались її батько та брати. Ззаду, між капітановою каютою та стерном, вляглися поряд обидва Моргани. Френкова рука оповпла плечі Генрі, немовби й досі захищаючи його. З одного боку стерна, схиливши на руки голову, спав метис-шкі-

пер, а з другого боку, так само сидячи, спав стерничий Персіваль, чорний негр із Кінгстона. На кормі покотом лежали матроси, а на прові, схилившись наперед і поклавши голову на згорнені руки, куняв вартовий. Леонсія прокинулась перша. Звівшись на лікті із свого високого місця й підсунувши під них плаща, на якому вона спала, дівчина помітила поснулих Морганів. І Генрі, й Френк вабили її до себе, адже вони були такі схожі, і Леонсія кохала їх обох. Вона згадала, як Генрі цілував її, і затремтіла, згадала й Френків поцілунок і геть почервоніла. Дивно, що вона любить водночас двох чоловіків. Вона ж бо вже знала, що ладна йти слідом за Генрі хоч на край світу, а за Френком... ще далі, і не могла збагнути, чому з неї виявилася така розпусниця.

Уникаючи прикрих думок, що лякали її, Леонсія простягла руку й кінчиком шовкового шарфа полоскотала Френка за ніс. Той поворушивсь і, гадаючи, сонний, що це москіт або муха, махнув рукою та штовхнув Генрі у груди. Отож Генрі також прокинувся і, раптом скочивши, збудив і Френка.

— Доброго ранку, веселий родичу! — привітав його Френк. — Ти чого так підстрибуєш?

— Доброго ранку, голубе, — пробурмотів Генрі. — Але хто з нас підстрибує, хотів би я знати? Ти ж бо дав мені стусана в груди. Я спершу подумав, що то кат, вони ж мали повісити мене сьогодні. — Він позіхнув, потягнувся, глянув через борт на заснуле море й штовхнув Френка ліктем у бік, показуючи йому на поснулих шкіпера й матросів.

«Які вони гарні, ці обидва Моргани», — подумала Леонсія й здивувалась, чому їй навернулось у голову англійська, а не іспанська мова. Чи не через те, що її серце щерть повне цими двома грінго, вона й думає їхньою, а не своєю рідною мовою?

Щоб розігнати настирливі думки, дівчина знову полоскотала Френка шарфом, її помітили, і вона, сміючись, мусила признатися, хто це їх так раптово збудив.

За три години, поснідавши кавою та помаранчами, Леонсія стала біля стернового колеса, а Френк почав навчати її, як кермувати й поводитися з компасом. «Анджеліка», яку вітерець тим часом гнав на північ, пливла зі швидкістю шість вузлів *. Генрі, із корми розглядаючись у бінокль, намагався вдати, що те навчання зовсім його

не цікавить, але нишком обурювався на самого себе, що перший не домислився ознайомити дівчину з правилами мореплавства. Він, проте, рішуче втримувався від того, щоб дивитись на них, або хоч подеколи зиркати в той бік.

А капітан Трифзен, цікавий, як усі індіани, і безсоромний, як усі негри-підданці короля Георга, був не такий вихований. Він відверто вліпив очі в свого орендаря та гарненьку іспанку й не проминув жодного їхнього поруху. Френк і Леонсія стояли поряд, і коли, дивлячись на компас, схилилися, пасмо Леонсієвих кіс торкнулося Френкової щоки. Їх ніби пронизало струмом. А метис-шкіпер і це помітив. Та вони зазнали ще й такого, чого той не завважив, а саме: почуття ніяковості. Вони вражено перезирнулися і раптом спустили очі. Френк відразу почав пояснювати дівчині, як діє компас, і то так голосно, що його чути було в другому кінці шхуни, а шкіпер, слухаючи його, тільки всміхався.

Несподівано палетів вітер, і Френкові довелось ухопитися за колесо, за яке вже трималася Леонсія. Коли їхні руки зустрілись, вони знову здригнулися, і шкіпер усміхнувся вдруге.

Леонсія підвела очі на Френка і, засоромлена, опустила їх. Тоді висунула з-під його пальців свою руку й неквапом відійшла від Френка, даючи знаки, що їй цілком байдуже до стерна й до компаса. Але Френк був надзвичайно збентежений тим, що він сам уважав за віроломність та зраду і, поглядаючи скося на Генрі, який стояв до нього боком, сподівався, що той нічого не бачив. Леонсія неуважно дивилася на порослий чагарником берег і задумливо крутила круг пальця обручку.

Генрі випадково все це побачив: він саме тоді обернувся сказати їм, що помітив на обрії хмарку диму. Все це бачив і метис-шкіпер. Він підійшов до Генрі і стиха, з жорстокістю індіанця та безсоромністю негра, сказав:

— Не журіться, сер. У сеньйорити велике серце. Там стане місця для обох таких галантних джентльменів, як ви.

Тієї миті він добре зрозумів, що білі не люблять, коли хтось втручається в їхні особисті справи, бо отямився, вже лежачи горілиць; тім'я в нього боліло від падіння, а лоб — від добрячого удару Генрі.

В шкіпері прокинувся індіанець: розлютований, він схопився на ноги й витяг ножа. Хуан, смагловидий матрос-

метис, підбіг до свого капітана й став поруч нього також із ножем у руці. Надбігло ще кілька матросів, що були неподалік, приєдналися до них і півколом почали наближатись до Генрі. Той хутко відступив до борту, блискавично вибив рукою з гнізда залізний поручень і, спіймавши його в повітрі, приготувався захищатись. А Френк відразу залишив стерно, видобув з кишені автоматичного револьвера і, пробившись крізь гурт матросів, став поруч Генрі.

— Що він тобі сказав? — спитав Френк у свого родича.

— Я зараз ще раз скажу, — погрозово мовив шкіпер, в якого негритянська частина взяла гору й хотіла компромісом видурити в Генрі гроші. — Я сказав...

— Цитьте, шкіпере! — перепинив його Генрі. — Я шкодую, що вдарив вас. Прикусіть язика! І забудьте про все! Я шкодую, що вдарив вас. Я... — Генрі Морган затнувся й судомно хапнув повітря: він не міг говорити. І тільки тому, що Леонсія стояла близько, дивилась па нього й прислухалася до його слів.

— Я... я прошу пробачити мені, капітане.

— Це ж образа, — сказав капітан Тріфзен. — Ви мене вдарили. Ніхто не має права бити підданців короля Георга, нехай благословить його бог, не відшкодувавши їх за кривду грошима.

Такий нахабний шантаж обурило Генрі, і він мало знов не кинувся на капітана. Але, почувши на своїм плечі Френкову руку, стримався, удав, що добродушно сміється, дістав з кишені дві золоті десятидоларові монети і, мовби вони пекли його, тицьнув їх капітанові Тріфзенові.

— Дешево відкупився! — мимохить пробурмотів Генрі.

— Ніскільки не дешево, — заперечив шкіпер. — За розбиту голову завжди належиться двадцять доларів. А тепер я до ваших послуг, сер. Ви справжній джентльмен. І за такі гроші можете бити мене, коли вам заманеться.

— І мене, сер! — запропонував свої послуги кінгстонський негр Персіваль, підслесливо й безсоромно хихотячи. — Луццюйте мене за такі гроші, коли завгодно, хоч би й зараз.

На цьому все урвалося, бо матрос, що сидів на щоглі, закричав:

— Дим! Ззаду за нами пароплав!

Через годину всі вже знали, що то за дим і що то за пароплав, бо «Долорес» швидко паздоганяла «Анджеліку»,

яка знову через безвітря стояла на місці. Тепер у бінокль видно було купку озброєних людей на палубі буксира за півмилі від шхуни, і Генрі та Френк уізнали серед них начальника поліції та ще кількох вартових.

Старому Енріко Солано тремтіли ніздрі, коли він разом із своїми чотирма синами лагодивсь до бою. Леонсію змагало кохання до Френка й до Генрі, хоч дівчина цього й не показувала: вона разом з усіма сміялася з незграбного маленького буксира і раділа, коли налітав вітер, що раптом схилив на бік «Анджеліку» мало не до самої води й гнав її зі швидкістю дев'ять вузлів.

Однак погода й вітер були того ранку мінливі. Лагуна то брижилась хвилями, то ставала гладенька, мов дзеркало.

— На великий жаль, мушу повідомити вас, сер, що нам не втекти, — попередив Френка капітан Тріфзен. — Якби вітер не меншав, то ще могли б. А він увесь час міняється. До того ж нас притискає до берега. Нас заженуть, як у пастку, й заарештують.

Генрі, що в бінокль вивчав узбережжя, спустив його й глянув на Френка.

— Ну, кажи, — вигукнув той. — Ти маєш якийсь план? Він так і пре з тебе!

— Просто перед нами два Тигрові острови, — почав пояснювати Генрі. — Вони охороняють вузенький вхід, так званий Ель-Тігре, до затоки Хучітан. І повірте мені, то й справді тигрячі зуби. Поміж островами й берегом така мілина, що, не знаючи місцевості, як я її знаю, кораблем тудою не проїдеш. Але між самими острівцями є глибокий канал, правда, такий вузький, що в ньому годі повернути судно. Шхуна може проскочити крізь нього лише тоді, як вітер дме ззаду. Отже, вітер сприятливий, і ми проскочимо. Та це тільки половина мого плану...

— Якщо вітер ущухне або зміниться, сер, а в проході, я це добре знаю, багато вирів, моя прекрасна шхуна розіб'ється на скелях, — запротестував капітан Тріфзен.

— В такому разі я заплачу вам за неї, — коротко заспокоїв його Френк, і знову звернувся до Генрі: — А яка друга половина твого плану?

— Мені просто ніяково розказувати про це, — засміявся Генрі. — Але він викличе стільки прокльонів іспанською мовою, скільки не чула їх лагуна Чірікві відтоді, коли старий сер Генрі грабував Сан-Антоніо й Бокас-дель-Торо. Зараз побачиш.

Леонсія заплескала в долоні й закричала, блимаючи очима:

— Це, певно, щось гарне, Генрі! Я бачу вже з твого обличчя. Кажі-бо мерщій!

Ставши з нею осторонь і обхопивши її за стан, щоб піддержати на хисткому судні, Генрі почав шепотіти їй щось, а Френк, приховуючи неспокій, що викликала в нього ця сцена, розглядав у бінокль переслідувачів на буксирному пароплаві. Капітан Тріфзен зловтішно всміхнувся і хитро перезирнувся з жовтошкірим матросом.

— Ну, шкіпере,— промовив Генрі, вертаючись,— ми тепер якраз проти Ель-Тігре. Ставайте до стерна й тримайтеся самої середини протоки. Крім того, мені потрібна бухта старої м'якої манільської линви в півдюйма завгрубшки, чимало мотуззя, ящик пива з комори, п'ятигалонний бідон з-під гасу, що його спорожнили вчора ввечері, і ще з камбуза казан на каву.

— Але я мушу звернути вашу увагу, що линва коштує дуже дорого, сер,— сказав капітан Тріфзен, коли Генрі заходився щось майструвати з принесених речей.

— Вам заплатять,— заспокоїв його Френк.

— А казан на каву майже зовсім новий...

— Вам заплатять.

Шкіпер зітхнув і скорявся, а тоді знову зітхнув, побачивши, як Генрі відкорковує пляшки й виливає пиво в жолобок.

— Будь ласка, сер,— попросив Персіваль,— коли вже вам треба виливати пиво, то лийте мені в горло.

Матроси кинулись до пива і скоро склали біля Генрі купу порожніх пляшок. Він знову позатикав їх і почав прив'язувати мотузками до линви на відстані шести футів одна від одної. Потім відрізав кілька шматків линви сажнів по два завдовжки кожен, і поприв'язував їх між пляшками, а до других кінців прикріпив казан та дві бляшанки з-під кави. По боках линви він прив'язав бідон з-під гасу й порожній ящик з-під пива. Тоді глянув на Френка.

— О, я вгадав ще п'ять хвилин тому,— сказав той.— Ель-Тігре такий вузький, що буксир заплутається в твоїй пастці.

— Ель-Тігре й справді дуже вузький,— була відповідь.— В одному місці прохід усього сорок футів завширшки. Якщо вони спробують обминути нашу пастку, то вженуться в мілину. Але нічого, вони добредуть до берега,

коли б це сталося. Ну, а тепер берімо цю штуку та й киньмо її за корму. Ти станеш з правого боку, я з лівого, і, як я скажу «три», кидай ящика якомога далі.

Вітер слабшав, і, хоч він підпихав ззаду «Анджеліку», яка завдяки цьому робила п'ять вузлів, «Долорес», що робила шість вузлів, потроху таки наздоганяла її. Коли з «Долорес» почали стріляти з рушниць, шкіпер за вказівками Генрі й Френка спорудив на кормі певисоку барикаду з мішків з картоплею та цибулею, старих вітрил та бухт линви. Зігнувшись під цим низеньким захистком, стерничий вів шхуну далі. Леонсія не схотіла зійти вниз, але що вогонь із буксира ставав дедалі частіший, погодилась бодай захватись за капітановою каютою. Матроси теж поховалися хто куди, а всі Солано, примостившись за барикадою, відстрілювалися.

Генрі й Френк, стоячи нарізно й чекаючи, коли шхуна дістанеться найвужчої частини проходу, і собі стріляли.

— Здоровлю вас, сер,— удався до Френка капітан Тріфзел. Кров індіянина спонукала його подеколи підводити голову й зазирати через борт, а кров негра примушувала тулитися, аж прилипати до палуби.— Кермує сам капітан Росаро, і з того, як він підстрибнув і вхопився за руку, можна зробити висновок, що ваша куля пробила йому її. Цей капітан Росаро дуже занальна людина, сер. Мені здається навіть, що я чую, як він тепер лається.

— Увага, Френку! — промовив Генрі, відкладаючи набік рушницю й пильно розглядаючи низькі береги обабіч.— Ми майже підійшли. Як я скажу «три», кидай.

До буксира було не більше як двісті ярдів, коли Генрі подав знак. Обидва вони випростались і по слові «три» кинули у воду бідон з-під гасу та ящик з-під пива, що потягли за собою линву з прив'язаними до неї пляшками й бляшанками.

Зацікавлені в наслідках своєї роботи, Генрі й Френк так і залишились стояти, спостерігаючи, як розтягується на збуреній воді їхня пастка. Постріли з буксира примусили їх нахилитись, але, дивлячись через борт, вони бачили, як буксир нагнався на линву, а ще за хвилину й спинився.

— Гвинт заплутався в пастці,— зрадив Френк.— Чудово, Генрі!

— Тепер, якщо вітер не вщухне...— скромно мовив Генрі.

«Анджеліка» попливла собі далі, відходячи від буксира,

що здавався чимраз менший. Проте це не завадило втікачам побачити, як він безнадійно сів на мілину, і люди в нього побрели до берега.

— Нам лишається заспівати нашої пісеньки,— захоплено скрикнув Генрі і затяг «Попліч, спинами до щогли».

— Це все чудово, сер,— перебив його після першого куплета капітан Тріфзен, блимаючи очима й пересмикуючи плечима в лад пісні.— Та вітер стихав, сер. Зпову штиль. А без вітру як ми виберемося з затоки Хучітан? «Долорес» не пошкоджено. Вона лише спинилася на деякий час. Котрийсь із матросів пірне, розплутає гвинт, і тоді вона ввіймає нас, скоро тільки захоче.

— Але тут до берега не дуже далеко,— зауважив Генрі, прикидаючи на око відстань і звертаючись до Енріко: — Що там є і хто там мешкає, сеньйоре Соламо? Індіяни-маія чи плантатори?

— Є і плантатори, і маія,— відповів Енріко.— Та я добре знаю цю місцевість. Коли на шхуні нам щось загрожувє, то на березі ми будемо в безпеці. Ми дістаємо там і коней із сідлами, й харчів. Туди далі — Кордільєри. Чого нам ще треба?

— А Леонсія? — стурбовано запитав Френк.

— Вона виросла в сідлі, і мало хто з американців витримає верхи стільки, як вона,— відповів Енріко.— І, з вашого дозволу, тільки-но ми побачимо «Долорес», як відразу спустимо великого човна.

РОЗДІЛ VIII

— Добре, капітане, добре,— заспокоював Генрі метиса-шкіпера, що стояв з ними на березі і начебто страшенно не хотів прощатись і вертатися до «Анджеліки», яка за півмилі від берега непорушно застигла на тихій воді затоки Хучітан.

— Це те, що зветься збочити з курсу,— пояснив Френк.— Гарний вислів — «збочити з курсу». А ще коли бачиш, що це саме в той бік, куди треба.

— Якщо не вдасться,— заперечив капітан Тріфзен,— тоді це звуть зовсім інакше і досить неприємно: катастрофа.

— Якраз це й спіткало «Долорес», коли ми заплутали її гвинта,— засміявся Генрі.— А ми навіть не знаємо, що

означає катастрофа, ми зємо нашу пригоду збоченням з курсу. На доказ того, що ми впевнені в цьому, ми залишимо з вами двох синів сеньйора Солано. Альварадо й Мартінес знають цю протоку, як свої п'ять пальців. Вони виведуть вас звідси, тільки-но подме вітер. Начальник поліції вами не цікавиться. Він хоче ввіймати нас, і коли ми поїдемо в гори, він кинеється навздогінці з усім своїм людом.

— Хіба ж ви самі не розумієте? — додав Френк. — «Анджеліка» потрапила в пастку. Коли ми залишимося на ній, начальник поліції захопить і нас, і «Анджеліку». А ми збочимо з курсу, тікаючи в гори. Він кинеється за нами, й «Анджеліка» тим часом утече. Нас же він, звісно, не спіймає.

— А коли я втрачу шхуну? — не здавався смаглявий шкіпер, сівши на каміння. — Якщо вона розіб'ється? Ви ж бо знаєте, що проходить тут дуже небезпечно.

— Тоді вам заплатять за неї, як я й раніш казав, — промовив Френк, починаючи втрачати терпець.

— А скільки в мене ще буде витрат...

Френк витяг блокнота й олівця і, написавши кілька слів, передав папірця шкіперові.

— Віддасте це сеньйорові Мельхіорові Гонсалесу в Бокас-дель-Торо. І одержите тисячу доларів. Він банкір, мій агент, і за все вам заплатить.

Капітан Тріфзен недовірливо глянув на папірця.

— Не бійтеся, він має чим заплатити, — сказав Генрі.

— Воно-то так, сер. Я знаю, сер, що містер Френк Морган відомий багач. Та скільки в нього грошей? Чи хоч стільки, як у мене? Я маю «Анджеліку», і за неї я не винен жодного песо. Я купив дві незабудовані ділянки в місті Колоні. І до того ж у мене є чотири ділянки в Белені, над самим морем. І я стану заможною людиною, коли Об'єднана фруктовая компанія почне будувати там склади...

— Скільки лишив тобі батько, Френку? — спитав Генрі, щоб піддрочити шкіпера. — Рахуючи цілими?

Френк знизав плечима і відповів, не називаючи докладної цифри:

— Більше, ніж у мене пальців на руках і ногах.

— Доларів, сер? — поцікавився капітан.

Генрі похитав головою.

— Тисяч доларів, сер?

Генрі знову похитав головою.

— Мільйонів, сер?

— Ось тепер ви вгадали, — відповів Генрі. — Містер Френк Морган має досить коштів, що купити майже всю Панаму, не рахуючи каналу.

Все ще не переконаний, шкіпер глянув на Енріко Солано.

— Він цілком пристойний джентльмен, — додав зі свого боку Енріко. — Я знаю. Я дістав па його чек у сеньйора Мельхіора Гонсалеса у Бокас-дель-Торо тисячу песо. Вони в тій торбі.

Енріко показав головою туди, де Леонсія, сидючи на клунках, задля розваги закладала набой у вінчестер. Торба, що її давно запримітив шкіпер, лежала у неї біля ніг.

— Я не люблю подорожувати без грошей, — мовби соромлячись, пояснив Френк своїм приятелям. — Ніколи не знавш, коли саме вони можуть бути потрібні. Одної ночі я поламав машину в Сміт-Рівер-корнері, недалеко Нью-Йорка, і, мавши тільки чекову книжку, не міг купити там навіть цигарок.

— Колись на острові Барбадосі я повірив одному джентльменові, що заорендував моє судно ловити морських свиней... — почав був капітан.

— Ну, тим часом бувайте, шкіпере! — перебив Генрі. — Ідьте вже на «Анджеліку», бо ми зараз рушаємо.

Невеличкий загін і справді подався в гори, тож капітанові довелося скоритись. Пособивши матросам зіпхнути у воду човна, він сів у нього, взяв стернове весло й звелів вертатись до «Анджеліки». Озираючись подеколи назад, він бачив, як люди на березі з клунками на плечах скоро зникли в гущавині зелених заростів.

Перегодом супутники вийшли на нещодавно розчищений вируб, де кілька пеонів, вирубавши ліс, корчували пні, щоб приготувати землю під плантацію каучукових дерев для фабрики автомобільних шин. Леонсія, ідучи поруч з батьком, вела перед. Її брати Рікардо й Алесандро, обтяжені клунками, йшли всередині, а не менше за них навантажені Френк і Генрі були в ар'єргарді.

Високий, худорлявий літній добродій, схожий на ідальго, побачивши цю незвичайну валку, примчав конем до неї навпростець через ями й зрубані дерева.

Уздівши Солаю, він скочив з коня, щиро привітався з ним за руку й скинув перед Леонсією сомбреро; з його вітань і виразу обличчя видно було, як зачарувала його дівчина.

Розмовляли вони іспанською мовою і так швидко, мов стріляли з кулемета. Згоду про коней дано раніш, ніж Моргани встигли познайомитись із тим добродієм. За тамтешнім звичаєм свого коня плантатор відразу віддав Леонсії, сам підтягнув стремена й допоміг їй сісти в сідло. Пошесть, пояснив він Енріко, знищила майже всіх його верхових коней, тільки в головного наглядача лишився ще цілком пристойний кінь, і його він віддасть Енріко, як тільки наглядача знайдуть.

Щиро стискуючи руки Френкові й Генрі, він з гідністю дві хвилини красномовно засвідчував, що кожен друг його любого друга Енріко друг і йому. Енріко почав розпитувати про дорогу до Кордільєрів і згадав слово «нафта». Френк нашорошив вуха.

— Ви кажете, сеньйоре, що в Панамі є нафта? — втрутився він у розмову.

— Є,— кивнув плантатор.— Ще наші діди знали про це, та нічого не робили. І тільки компанія «Ермосільйо» прислала сюди своїх інженерів-грінго, потай від нас усе обстежила й почала скуповувати землю. Кажуть, тут її дуже багато. Але я на цьому не розуміюся. Знаю тільки, що вже зроблено кілька свердловин; їх ще й далі роблять. І нафти стільки, що вона заливає все навкруги. Кажуть, що її не можна вдержати під землею, надто вона тисне знизу. Їм потрібен нафтопровід аж до самого океану, і вони вже почали будувати його. А тим часом нафта розтікається ярами, і хтозна-скільки її пропадає марно.

— А нафтосховища в них уже є? — спитав Френк, згадавши «Темпіко петролеум», куди було вкладено більшу частку його грошей. Виїхавши з Нью-Йорка тоді, коли акції компанії підвищувалися, він не мав звідти більше ніяких відомостей.

Плантатор похитав головою.

— Все вперлося у транспорт,— пояснив він.— Перевезти все потрібне від моря аж сюди на мулах неможливо. Хоч дещо вже й перевезене. Вони понасипали греблі між горбами й поробили у видолінках ставки, але все одно багато нафти стікає вниз ярами.

— А ставки вкрито чим-небудь? — подікавився Френк,

пригадуючи спустошливу пожежу за перших часів роботи «Темпіко петролеуму».

— Ні, сеньйоре.

Це вже Френкові зовсім не сподобалося.

— Їх треба вкрити,— мовив він.— Досить, щоб якийсь п'яний або мстивий пеон кинув сірника — і все згорить. Так не можна.

— Та я до цього непричетний,— мовив плантатор.

— Я кажу не про вас, я про компанію «Ермосільйо»,— пояснив Френк.— Я сам уклав гроші в нафту. У мене вже коштують сотні тисяч доларів такі випадки, чи, коли хочете, злочини. Того, як виникла пожежа, ніколи не дізнаєшся. А от того, що часто вони трапляються, не заперечити.

Що хотів ще сказати Френк про доконечність охороняти нафтові ставки від нерозумних та злостивих пеонів, лишилось невідомим, бо саме під'їхав головний наглядач плантації з батогом у руці. Він зацікавлено приглядався до прибульців, але водночас не спускав з ока пеонів, що корчували пні.

— Чи не зробите ви мені ласки зсісти з коня, сеньйоре Раміресе? — ввічливо звернувся до нього господар, а коли той зсів, познайомив його зі своїми гістьми.

— Ось ваш кінь, друже Енріко,— мовив плантатор.— Якщо він загине, сідло й вуздечку повернете тоді, коли вам буде зручніше. А не буде нагоди, не турбуйтеся і пам'ятайте, що, крім приязні, ви мені більше нічого не винні. Шкодную, що ви й ваші люди не маєте змоги скористатися з моєї гостинності. Та я знаю, що то за хижий собака наш начальник поліції. Ми вже постараємось, щоб він не пішов вашим слідом.

Коли Леонсія та Енріко посідали на коні, а клунки цупко поприв'язували ремінням до сідел, валка рушила в дорогу. Алесандро й Рікардо, вхопившись за стремена батькового сидла, бігли поруч із ним. Так було легше бігти. Тому Френк з Генрі також узялися за стремена Леонсієвого сидла, до якого прив'язали торбу із срібними доларами.

— Якесь непорозуміння,— пояснив плантатор своєму наглядачеві.— Енріко Солано — порядна людина. Він не може зробити нічого нечесного. Але він щось зробив, і Мар'яно Веркара-і-Іхос женеться за ним. Ми скеруємо його в інший бік, якщо він сюди з'явиться.

— Ось його вже видно, — зауважив наглядяч. — Та тільки йому не пощастить знайти коні.

І він, ніби нічого не сталося, заходився лаяти пеонів — мовляв, хоч би за день зробили половину того, що належиться.

Скоса поглядаючи на купку людей, що швидко наближалися на чолі з Альваресом Торесом, плантатор удавав, ніби не помічає їх, і далі розмовляв з паглядячем про те, як краще викорчувати величезне дерево, коло якого шпортувались пеони.

Він люб'язно відповів на Торесове привітання і чемно, але трохи глузливо, запитав його, чи не веде він своїх людей шукати нафтових джерел.

— Ні, сеньйоре, — відмовив Торес. — Ми шукаємо сеньйора Енріко Солано, його дочку, синів і двох високих на зріст грінго, що були з ними. Власне, ми шукаємо грінго. Чи, бува, не йшли вони сюдою, сеньйоре?

— Так, ішли. І я гадав, що і їх пойняла нафтова лихоманка. Вони так поспішали, що не захотіли навіть відпочити день у мене й сказати, куди саме простують. Вони вчинили якийсь злочин? Та що оде я верзу! Сеньйор Енріко Солано занадто порядна людина...

— Яким шляхом вони подались? — спитав захеканий начальник поліції, проштовхуючись наперед поміж своїх вартових, яких він щойно наздогнав.

Поки плантатор і наглядяч, намагаючись якнайдовше затримати переслідувачів, щось вигадували їм і показували не в той бік, Торес завважив, що один з пеонів, спершись на заступа, пильно прислухається до розмови. І поки обдурений начальник поліції давав наказ іти в той бік, куди його справляли, Торес нишком показав пеонові срібного долара. Пеон кивнув головою туди, куди поїхали втікачі, непомітно спіймав монету й знову заходився викопувати величезний пень.

Торес відразу змінив начальників наказ.

— Ми підемо не туди, — мовив він, підморгуючи начальникові поліції. — Один невеличкий пташок процвірінкав мені, що наш шановний друг помиляється і що втікачі пішли в інший бік.

Коли вартові рушили по свіжих слідах утікачів, плантатор і наглядяч вражено Perezirнулися. Наглядяч самими тільки устами попросив господаря мовчати й пильним оком глянув на пеонів. Зрадник-пеон завзято підкопував

пень, але інший, що працював поруч, ледь кивнув на нього наглядачеві.

— Ось він, той певеличкий пташок! — гукнув наглядач.

Він підскочив до зрадника й труснув його за плечі.

Із неонового лахміття випав срібний долар.

— Ага! — мовив плантатор, зрозумівши, що сталося.— Він, виходить, забагатів. Який жах: мій пеон раптом став заможний. Він або вбив когось, або вкрав ці гроші. Лупцюйте його, аж доки він признається.

Нещасний пеон, стоячи навколішки, під ударами батога, що ним наглядач лупцював його по голові й по спині, признався, як заробив цей долар.

— Бийте його, бийте ще, вбийте цю тварюку, що зрадила моїх найкращих друзів,— спокійно наказав плантатор.— Хоч ні, стійте! Бийте добре, але не вбивайте. В нас тепер мало робітників, і ми не можемо задовольнити повною мірою своє справедливе обурення. Бийте його так, щоб за два дні він знову міг стати до роботи.

Про кару, муки й страждання пеона можна було б написати цілий том, що став би за епічну поему його життя. А втім, роздивлятися та втручатись у те, як людину катують мало не на смерть,— зовсім не цікаво. Скажемо тільки, що, доставши лише частину призначених йому ударів, пеон видерся на волю, залишивши половину свого лахміття в жмені наглядача. Визволившись, він як божевільний кинувся в чагарник, і, звісно, наглядач не міг його здогнати, бо він пересувався швидко, тільки коли сидів у сідлі.

Нещасний пеон, якого підганяли біль і страх перед наглядачем, біг так прудко, що наздогнав Солапо, коли ті в самій гущавині чагарника перебиралися через неглибокий струмок. Він упав перед ними навколішки і почав благати, щоб простили йому зраду. Але вони нічого про це не знали. Френк, побачивши нещасного, затримався на досить довгий час, відкрутив металеву затичку з баклаги і влив пеонові в горло половину того, що містилось у ній. Тоді пішов здоганяти своїх супутників і залишив бідолашного хлопця, що, белькочучи слова вдячності, зник у хащах з протилежного боку. Та зголодніле, знесилене від непомірної праці тіло його не витримало, й він, зомлівши, впав на зелений килим.

Незабаром до струмка наблизились і переслідувачі: попереду — Альварес Торес, за ним — вартові, а закінчу-

вав похід начальник поліції, що, задихавшись, далеко відстав. Мокрі сліди на сухому камені коло струмка звернули на себе Торесову увагу. Пеона вмить витягнуто з хащів за рештки одягу. Впавши навколішки — йому судилося сьогодні ще не раз таке робити, — пеон став просити пробачення, і його знову суворо допитали. Він сказав, що нічого не знає про Солано. Він зрадив тих людей і був жорстоко покараний, а ті, кого він зрадив, поставились до нього співчутливо, і в ньому зродилось якесь зернятко вдячності й доброти. Він заприсягався, що не бачив Солано, відколи продав їх за срібний долар. Торес торохнув його палицею по голові раз, п'ять разів, десять разів: він намірявся лупцювати пеона, доки той не скаже правди. А пеон же був злиденна, безщасна істота, яку били від самої колиски. Торес міг переітяти його скільки влізе, бо він не боявся, як плантатор, що вб'є нещасного і не буде кому працювати. І врешті пеон не витримав і сказав-таки, куди далі пішли втікачі.

Але цей невдалий день лише починався. Ледве встиг пеон удруге зрадити Солано й не підвівся ще з колін, як на спітнілих конях примчали його господар та кілька сусідів і наглядачів, що їх він покликав на допомогу.

— Це мій пеон, сеньйори, — заявив плантатор, рвучись до нього. — А ви катуєте його.

— Ну то й що? — спитав начальник поліції.

— А те, що тільки я маю право катувати свого раба.

Пеон плазував коло начальника поліції, просячи та благаючи не виказувати його. Але він благав милосердя в людини, що не знала ласки.

— Маєте рацію, сеньйоре, — сказав він. — Повертаємо його вам. Ми мусимо додержуватись закону, і він ваша власність. До того ж він нам більше непотрібний. І він найкращий з усіх пеонів, сеньйоре, бо зробив таке, чого не зробив жоден пеон від самого заснування Панами: двічі за день сказав правду.

Пеонові скрутили мотузкою спереду руки, прив'язавши його до сідла одного з наглядачів, і потягли на плантацію. Тепер він уже передчував, що йому доведеться зазнати ще чимало побоїв, і не помилився. На гасієнді його, наче худобину, прив'язали до огорожі з колючого дроту, а плантатор з приятелями, що допомагали йому ловити втікача, пішов у дім снідати. Пеон добре знав, що чекає його після сніданку. Але колючий дріт і крива шкапа, яка паслася

по той бік огорожі, підказали йому шалену думку. Хоч як боляче колов йому руки дріт, він хутко перетер об нього мотузку, проліз під огорожею, вивів за ворота криву шкапу, сів на неї і, підганяючи її голими п'ятами, помчав до Кордільєр.

РОЗДІЛ ІХ

Тим часом, утікаючи, Генрі піддрочував Френка:

— Ось тут, у хащах, твої долари нічого не варті. На них ані нових коней не купиш, ані цих не підлікуєш. А вони, мабуть, також заражені чумою, що знищила в плантатора весь табун.

— Досі,— відказав Френк,— я ще не бував у такому місці, де гроші не мали б сили.

— Ти гадаєш, що й у пеклі можна купити ковток води,— насмішкувато зауважив Генрі.

Леонсія заплескала в долоні.

— Не знаю,— відповів Френк,— ніколи не бував там.

Леонсія знову заплескала в долоні.

— А все ж я думаю, що й отут, у хащах, гроші допоможуть, і я зараз же спробую,— мовив далі Френк, відв'язуючи торбу з доларами.— А ви їдьте собі вперед!

— Але мені ви мусите сказати, що ви затіяли,— напоїдала на нього Леонсія.

Вона відїхала вбік, нахилила до нього голову і, слухаючи те, що він шепотів їй, засміялася. А Генрі у ту хвилину розмовляв з Енріко та його синами і в душі звивав себе ревним дурнем.

Поки дерева сховали від утікачів Френка, вони побачили, що він витяг записника й олівець. Те, що він написав, було дуже коротке, але виразне — просто цифра «50». Видерши аркушик, він поклав його на видноті посеред стежки, а зверху притиснув срібним долларом. Відрахувавши ще сорок дев'ять долларів з тих, що в торбі, Френк розкидав їх довкола й побіг стежкою наздоганяти своїх супутників.

Августіно, поліцай, котрий тверезим говорив дуже мало, а випивши, починав неодмінно доводити, що мовчанка добре діло, ішов попереду. Нахиливши голову, він ніби

принюхувався до стежки, коли його бачуще око вгледіло срібного долара, а під ним клопоть паперу. Долар він сховав, а папір передав начальникові поліції. Торес зиркнув через його плече, й обоє вони прочитали загадкове «50». Начальник поліції кинув геть папірця, не побачивши в ньому нічого цікавого, і хотів далі переслідувати втікачів, та Августіно підібрав його й замислився над цією цифрою. Він ще роздумував, коли раптом Рафаель голосно скрикнув. Тоді Августіно все збагнув: виходить, Рафаель також знайшов долара, а як добре пошукати, то тут можна знайти їх цілих півсотні! Він кинув папірця і почав рачки шукати грошей. Решта поліцаїв прилучились до цього, не зважаючи, що Торес і начальник поліції лаяли їх найжахливішими словами і квапили йти далі.

Коли поліцаї вже більше нічого не знаходили, вони перелічили те, що їм пощастило знайти. Всього було сорок сім доларів.

— Лишається ще три! — вигукнув Рафаель, після чого всі знов узялися шукати. Спливло ще п'ять хвилин, поки знайшли решту монет. Кожен поклав гроші в кишеню, і лише тоді всі слухняно рушили слідом за Торесом та начальником поліції.

Вони пройшли десь із милю, коли Торес побачив блискучий долар і спробував утоптати його в болото. Але метке око Августіно встигло помітити гроші, а його спритні пальці витягли монету з багнистого ґрунту. Його товариші знали, що там, де лежить один долар, є й більше. Вони спинились, і хоч як проводирі злостилися та лаялися на всі заставки, решта загону розповзлась рачки обабіч стежки.

Вісенте — повновидий поліцай, що скоріше скидався на мексиканського індіанця, ніж на майя а чи панамського метиса, — перший знайшов слід. Усі оточили його, наче хорти дерево, куди впірнув опосум. Та й справді, Вісенте стояв коло дерева, або, краще сказати, коло зламаного, дуплистого стовбура в дванадцять футів заввишки й утричі меншого в прогоні. На п'ять футів від землі в ньому була дірка. Трохи вище — прищиплений колючкою аркушик паперу такого самого розміру, як і той, що його вони знайшли перше. На ньому стояла цифра «100».

Кілька хвилин тривала штовханина, півдесятка рук змагалися, щоб улізти першій усередину дерева до схо-

вища скарбів. Але дупло виявилось глибшим за довжину руки.

— Ми зрубаємо дерево,— крикнув Рафаель, постукуючи мачете по корі, щоб визначити, де кінчається дупло.— Візьмемося до нього гуртом, а тоді підрахуємо те, що знайдемо, й поділимо нарівно.

Ватажки лютували, начальник поліції навіть погрозив, що, повернувшись до Сан-Антоніо, ув'язнить їх у Сан-Хуані, де стерв'яки роздзьобують їхні тіла.

— Дякуючи богові, ми ще не повернулись до Сан-Антоніо,— зауважив Августіно, зламавши печатку мовчанки, щоб виголосити якусь розумну думку.

— Ми люди бідні,— озвався Рафаель,— і поділимо все чесно. Августіно має слухність, на щастя, ми справді ще не в Сан-Антоніо. Цей багатий грінго накидає нам за день більше грошей, ніж ми заробили б за цілий рік. Як на мене, я за революцію, коли вона дає стільки грошей.

— За революцію з багатим грінго на чолі,— додав Августіно.— Поки він вестиме перед, я ладен іти за ним хоч би й до кінця життя.

— І я,— погодився Рафаель.— А якщо вони,— він кивнув на Тореса й начальника,— не дадуть нам змоги підібрати те, що посилають нам боги, нехай ідуть під три чорти. Ми ж бо люди, а не раби. Світ великий. Кордільєри перед нами. Ми забагатіємо й оселимось у Кордільєрах, де в майя такі гарні й чарівні дівчата...

— І позбудемось своїх жінок там, у Сан-Антоніо,— докинув Вісенте.— Ну, хлопці, рубайте дерево!

Трухлявий стовбур швидко піддався міцним ударам важких мачете, і, коли дерево впало, поліцаї нарахували й поділили не сто, а сто сорок сім дрібних доларів.

— Та й щедрі ж людина цей грінго,— сказав Вісенте,— залишає більше, ніж обіцяв. Мабуть, там ще є.

І в уламках потрухлого пня, що під їхніми ударами майже весь обернувся на порох, вони знайшли ще п'ять монет. І згаяли ще десять хвилин, дарма, що Торес і начальник поліції аж нетямалися з люті.

— Він не марнує часу на лічбу, отой грінго,— мовив Рафаель.— Він, певно, просто розв'язує свою торбу та спорожняє. І це та сама торба, що її він повіз із Сан-Антоніо, коли видерся з нашої в'язниці.

Переслідування поновилось, і все йшло гаразд протягом півгодини, доки вони не натрапили на занедбане обійстя, — вже напівзаросле, як хаща. Зруйнований дім під стріхою, розвалені клуні, поламана загорода, що її кілля пустило паростки, і криниця, з якої, очевидно, нещодавно користувались, були за свідків даремної боротьби людини з дичавиною. На самій видоті до цямрини був припилений клапоть знайомого вже папірця з написаною цифрою «300».

— Мати божа! — скрикнув Рафаель. — Це справжній скарб!

— Нехай би чорти вічно катували його на самім дні пекла! — вилаявся Торес.

— Він платить краще, ніж ваш сеньйор Рігац, — у розпачі шпигонув його обурений начальник поліції.

— Але він вичерпає-таки свою торбу з доларами, — відмовив Торес. — Ми, здається, позбираємо все його срібло й тоді вже обов'язково впіймаємо його самого.

— Ходім-но тепер, товариші! — підслесливо звернувся до поліцаїв начальник. — Ви заберете всі гроші па дозвіллі, коли ми вертатимемось.

Августіно ще раз порушив мовчанку.

— Ніхто ніколи не знає, якою дорогою випаде вертатись, та чи й доведеться вертатися взагалі, — песимістично промовив він. Зачарований цією перлиною своєї мудрості, він наважився висловити ще й другу: — Триста доларів у руках краще, ніж три мільйони на дні колодязя, якого ми, може, ніколи вже й не побачимо.

— Хтось мусить туди спуститись, — сказав Рафаель і схопився за мотузку, що висіла на журавлі. — Дивіться, вона ще міцна. Ми спустимо туди когось. Ну, хто з вас хоробрий і полізе в колодязь?

— Я, — мовив Вісенте, — я хоробрий і спускаюся...

— І вкрадеш половину того, що знайдеш, — мовив Рафаель те, що йому раптом спало на думку. — Якщо вже ти й полізеш, то мусиш спершу перелічити перед нами, скільки в тебе грошей. А коли повернешся, ми обшукаємо тебе й заберемо все, що ти знайдеш. А потім уже, поділивши рівно гроші, віддамо тобі й твої песо.

— Коли ви мені не довіряєте, я не хочу лізти, — за- таявся Вісенте. — Тут, коло криниці, у мене стільки само грошей, як і у вас. Навіщо мені спускатись? Я не раз чув, що люди гинули на дні колодязів.

— Лізь, бога ради! — вибухнув начальник поліції. — Та мерщій, мерщій!

— Я занадто гладкий, мотузка не досить міцна, і я можу не повернутись, — сказав Вісенте.

Всі дивились на мовчуна Августіно, що сьогодні сказав більше, ніж звичайно говорив протягом цілого тижня.

— Найхудорлявіший та найлегший із нас — Гіермо, — мовив Августіно.

— Гіермо, лізь! — закричали всі в один голос.

Але Гіермо зазирнув у криницю і відступив назад, хитаючи головою й хрестячись.

— Ні! Не полізу навіть ради священних скарбів таємничого міста майя, — пробурмотів він.

Начальник витяг з кишені револьвера й запитливо глянув на своїх людей, шукаючи собі підтримки. Ті закивали головами, і він підступив до маленького поліцай.

— Лізь, ради бога! — погрозово сказав він. — Та мерщій, бо зараз ти більше не зможеш ні спуститися, ні вилізти, а назавжди лишишся коло цієї клятої криниці. Хіба ж не справедливо буде, хлопці, коли я застрелю його, якщо він не схоче лізти?

— Справедливо! — гукнули всі.

Наляканий Гіермо тремтячими пальцями перелічив монети, що підібрав був раніш, і, безперестанку хрестячись, підштовхуваний товаришами, сів у відро, обхопив його ногами і почав віддалятися від денного світла.

— Стійте! — крикнув він з колодязя. — Стійте, стійте ж бо! Вода! Я вже у воді!

Поліцаї, що спускали мотузку, затримали її вагою своїх тіл.

— А я дістану десять песо понад пайку? — запитав Гіермо знизу.

— Стривай, ми тебе охрестимо! — гукнув котрийсь поліцай.

А інші гукали:

— Ну, сьогодні ти заллєшся водою!

— Ми тебе залишимо там!

— Ось зараз пустимо мотузку!

— На одного буде менше ділити!

— Вода тут дуже погана, — знову почувся голос, немов з безодні. — Тут якісь огидні ящірки й дохлий птах. Певно, тут мусять бути й гадюки. Моя робота таки варта зайвих десять песо.

— Ми тебе втопимо! — гримнув Рафаель.

— Я застрелю тебе! — скипів начальник поліції.

— Топить чи стріляйте! — лунав голос Гіермо.— Але ж з цього вам не буде жодної користі, бо гроші липаться в криниці.

Запала мовчанка: ті, хто був на землі, радились очима, що їм тепер робити.

— А грінго ідуть собі далі,— хвилювався Торес.— Добра дисципліна у ваших підлеглих, сеньйоре Мар'яно Верхара-і-Іхосел! Вмієте ви їх привести до послуху!

— Це не Сан-Антоніо,— виправдувався начальник.— Це хучітанська глушина. Мої пси добрі тільки в Сан-Антоніо. В цих джунглях із ними треба поводитись лагідно, а то вони здичавіють. Тоді що станеться з вами й зі мною?

— І все через те клятенне золото! — похмуро погодився Торес.— Через цього грінго, що зв'язує правосуддю руки золотими шворками, можна стати соціалістом.

— Срібними шворками,— поправив начальник поліції.

— Ідьте ви під три чорти! — вилаявся Торес.— Ви самі сказали, що це не Сан-Антоніо, а хучітанські джунглі, і, виходить, тут я можу справити вас до дідька. Хто винний, що ви такий запальний? Навіщо нам весь час сперечатися, коли наш добробут залежить від того, чи ми будемо триматися разом?

— До того ж,— долинув голос Гіермо,— води тут нема й на два фути, й ви не можете мене втопити. Я стою на самому дні і тримаю в руці чотири круглі срібні долари. Дно встелене грішми. Що ж, ви покинете мене чи дасте десять песо за те, що я бабраюсь тут? Вода смердить, наче розкопане гробовище.

— Так, так! — гукнули поліцаї в колодязь.

— Що так? Кинете чи дасте десять песо?

— Дамо десять песо! — хором закричали всі.

— На бога, швидше! — підганяв начальник поліції.

Знизу почулися хлюпання та лайка, і з того, як ослабла натягнена мотузка, поліцаї зрозуміли, що Гіермо виліз із відра й шукає монет.

— Складай їх у відро, голубчику,— порадив згорн Рафаель.

— Я кладу їх у кишеню. Якщо я складу їх у відро, ви витягнете гроші, а мене забудете в криниці.

— А мотузка витримає таку вагу? — запитав Рафаель.

— Мотузка, може, й не витримає, зате я витримаю і не здамся,— сказав Гіермо.

— А якщо мотузка ввірветься...— почав був знову Рафаель.

— На це є рада,— озвався Гіермо.— Спускайся ти! Тоді я вилізу перший, потім ми витягнемо гроші, а наостанці тебе. Так буде справедливо.

Рафаель скрививсь і не відповів нічого.

— Ну що ж, ти лізеш, Рафаелю?

— Ні,— відказав той.— Клади все срібло в кишені та вилазь хутчіш!

— А чорт би забрав ваше поріддя і мене разом з ним! — нетерпеливився начальник поліції.

— Я вже не раз так казав,— промовив Торес.

— Ану ж тягніть! — гукнув Гіермо.— Я забрав усе, крім смороду. Мені вже нема чим дихати. Тягніть скоріше, як не хочете, щоб я загинув разом з трьомастами доларів. А тут більше ніж триста доларів. Він, мабуть, спорожнив свою торбу, той грінго.

На той час утікачі були вже далеко попереду. Вони саме спинилися, бо стежка пішла круто вгору, і негодованим засапаним коням треба було трохи відпочити. Там Френк наздогнав своїх супутників.

— Тепер я ніколи не подорожуватиму без грошей,— захоплено сповістив він, описуючи картину, що її бачив з-за огорожі занедбаного обійстя.— Знаєш, Генрі, помираючи й виряджаючись до неба, я й то заберу з собою добрячу торбу з золотом. Навіть і там вона може допомогти мені позбутися того, що мені судилося. Якби ви бачили! Вони гризлися біля колодязя, немов коти з псами. Боялися спускати когось у криницю з тими грішми, що він назбирав перед тим. Вони забули про всяку дисципліну. Начальникові довелось погрожувати револьвером, щоб змусити спуститись найменшого й найлегшого з пих. А той, як спустився, почав вимагати в них гроші за роботу. А коли він виліз, решта порушили обіцянку й почали наминати йому боки. Вони лупцювали його ще й тоді, як я йшов звідти.

— Але тепер твоя торба порожня,— сказав Генрі.

— І це найбільше непокоїть мене,— погодився Френк.— Якби я мав досить доларів, вони б ніколи нас не ввіймали.

Боюся, я був занадто щедрий. Я не знав, що вони такі злидарі. А тепер я скажу вам таке, що у вас очі рогом полізуть. На чолі загону разом із начальником поліції йде Торес, сеньйор Торес, сеньйор Альварес Торес — елегантний добродій, давній приятель усіх Солано. О, Торес лютує, що вони запізнюються! І мало не посварився з начальником поліції, що той не може впоратися зі своїми підлеглими. Так, сеньйори, і він послав начальника під три чорти. Я виразно чув, як він сказав, щоб той забирався під три чорти.

Ще за п'ять миль далі, коли коні Леонсії та її батька зовсім знесилили і дорога завершила в глибокий темний яр, Френк попросив решту валки не спивятися, а сам залишився ззаду і, відставши від них на п'ять хвилин ходу, добровільно перейняв на себе обов'язок прикривати загін.

Через деякий час, вийшовши туди, де росла тільки густа трава, він був прикрито вражений чіткими слідами конячих копит із полумисок завбільшки. У ямки понатікало темної, густої рідини, в якій його досвідчене око відразу впізнало нафту-сирець. Та це були тільки перші її сліди, вона просочувалася сюди зі струмочка, що тік вище і був, очевидно, рукавом головної річки. Метрів за сто він побачив і саму річку, що стікала зі стрімкого узбіччя й утворила б водоспад, якби то була вода. Та, будиши нафтою, густою як меляса, вона немов котилася згори, як і годиться мелясі. І тут Френк вирішив зробити засідку, щоб не тьопатись по липучому багні. Він сів на скелю, поклав поруч себе з одного боку рушницю, а з другого автоматичного револьвера, скрутив цигарку й почав прислухатися, ось-ось сподіваючись почути ходу своїх переслідувачів.

А побитий пеон, що йому загрожували нові побої, підганяючи свою виснажену шкапу, їхав верхом ущелини грохи вище від того місця, де сидів Френк. Якраз біля самого джерела нафти коняка впала. Штурхаючи шкапу погами, він примусив її підвестися з землі, а як почав ще й лущувати ломакою, вона прожогом утекла в хащі. Та перший день пеонових пригод, дарма що він сам і не знав про це, на тому не скінчився. Він також підібрав під себе ноги на камені, силкуючись не вмочити їх у багно, скрутив цигарку, запалив її й почав роздивлятися на

нафту, що витікала з джерела. Раптом він почув голоси і з ляку заховався в зарості, що підступали до самого джерела. Звідти він побачив, як підійшло двоє людей і, повернувши залізне колесо, зменшили річку, що виливалась із джерела.

— Годі! — скомандував один, здавалося, старший.— Ще один поворот — і тиск нафти може розірвати труби. Інженер грінго пильно застерігав мене про це.

А вузенький струмочок нафти, що його затримував невеличкий пристрій, і далі котився узбіччям. Незнані люди ледве встигли закінчити свою роботу, як з'явився загін вершників; пеон зі свого схову впізнав, що це плантатор з наглядачами та сусідами, які любили полювати на втікачів-пеонів так само, як англійці люблять полювати на лисиць.

Ні, нафтовики не бачили нікого. Та плантатор, що вів перед, угледів кінські сліди і подався зі своїми людьми в той бік, куди вони вели.

Пеон чекав, поки вершники віддаляться, курив собі й розмірковував. Коли все навкруги затихло, він вийшов з хащів і повернув колесо, що регулювало нафтову річку. Під тиском газів нафта шугнула водограєм угору й потекла узбіччям, наче справжня річка. Він прислухався також до зітхань, хлипання й бурчання газів, які виходили звідти. Пеон не розумів, що це, і врятував своє життя для подальших пригод тільки тому, що спалив останнього сірника, прикурюючи цигарку. Надаремно обшукував він своє лахміття, вуха й чуб — сірників більше не залишилося.

Сміючись із радощів, що бачить нафтову річку, яку сам зумів викликати, пеон згадав про стежку в яру, кинувся вниз і натрапив на Френка, що зустрів його автоматичним револьвером. Переляканий пеон упав на свої потовчені й подряпані коліна, благаючи помилування в людини, що її він сьогодні двічі зрадив. Придивляючись до пеона, Френк відразу не впізнав його, бо засохла кров, немов огидна машкара, вкрила йому понівечене обличчя й розбиту голову.

— Amigo, amigo ¹, — белькотів пеон.

¹ Приятелю, приятелю (*исп.*).

Френк почув, як унизу під чиеюсь ногою зашурхотів, покотившись, камінь, і за мить упізнав у тій жалюгідній істоті пеона, якому він віддав половину віскі.

— Ну що, атіго,— сказав Френк тамтешньою говіркою,— вони начебто женуться за тобою.

— Вони вб'ють мене, закатують на смерть, вони страх люті,— тремтячим голосом відповів нещасний.— Ви — мій єдиний друг, мій батько й моя мати, порятуйте мене!

— Ти вмієш стріляти? — спитав Френк.

— Я був мисливцем у Кордільєрах перед тим, як став рабом, сеньйоре.

Френк передав йому автоматичного револьвера, показав, де сховатися, й звелів стріляти тільки тоді, як буде певен, що не схибить, а сам замислився: «Тепер у Терітаупі гольф саме в розпалі. Місіс Белінгелі сидить на веранді клубу й вигадує, чим заплатити за три тисячі очок, що вона програла, і просить бога послати їй щастя. А я тут, боже милий... притиснений до нафтової річки...»

Його думки раптом урвалися — на стежці внизу несподівано з'явилися начальник поліції, Торес і поліцаї. Френк відразу вистрелив, і вони миттю щезли з його очей. Він не міг навіть сказати, чи влучив у кого, чи вони просто швидко відступили. Видно, переслідувачі не хотіли атакувати їх і обмежились стріляниною з-за кущів. Френк з пеоном і собі ховалися за скелями та кущами, часто міняючи місце.

Через годину у Френковій рушниці лишився вже тільки один набій. Пеон завдяки Френковим попередженням зберіг іще два набой для свого револьвера. Але для Леонсії та Солано годину було виграно, і Френк задоволено бачив, що легко може втекти й він, перехопившись через потік нафти. Отже, все йшло гаразд, та й вийшло б на добре, якби згори не напав на них другий загін людей, що стріляли, ховаючись за стовбури дерев. То був плантатор із своїми приятелями, які полювали на пеона, хоч Френк і не знав цього. Він гадав, що й ця ватага женеться за ним, і постріли, скеровані на нього, рішуче підтверджували його здогад.

Пеон підповз до Френка, показав, що в револьвері, який він повернув йому, лишається ще два набой, й очима промовисто попросив дати йому коробку із сірниками. Далі неон мгами переконав Френка перебратись на той бік рівчака й здертись на гору. Напівзрозумівши пеонові на-

міри, Френк скорився і, вистріливши останнього набоя, кинув рушницю в рівчак.

Найближчої хвилини нафтова річка спалахнула там, куди пеон кинув запаленого сірника. Вся течія аж до гори запалахкотіла, а з самого джерела вихоплювався на сто футів заввишки запалений газ. Ще за мить рівчаком, просто на Тореса й начальника поліції з помічниками, покотився вогненний струмінь.

Утікаючи від нестерпного жару, Френк і пеон видряпались на другий бік яру, обігнули його та побігли стежкою вперед.

РОЗДІЛ X

Поки Френк і пеон бігли собі стежкою далі, яр, на споді якого текла нафта, обернувся на суцільне полум'я. Отож начальникові поліції, Торесу та поліцаєм довелося вибиратись крутим схилом нагору. Плантатор з приятелями, що переслідував пеона, також мусив відступити нагору, рятуючись від вогненного потоку.

Пеон раз у раз повертав голову назад і нарешті скрикнув з радощів, показуючи на другий стовп чорного диму, що злетів у повітря ззаду джерела, яке вже палахкотіло широким полум'ям.

— Ще! — забелькотів він. — Там є й інші джерела. Вони всі горітимуть. Так їм і треба! Вони поплатяться за те, що били мене. А трохи далі є ціле озеро нафти, таке, як море, велике, як затока Хучітан.

Френк згадав, що плантатор розповідав про нафтове озеро, де містилося щонайменше п'ять мільйонів бочок, досі не перевезених до моря. Те озеро лежало в природному видолинку, перегородженому земляною греблею.

— Скільки ти коштуєш? — несподівано спитав Френк пеона.

Той не зрозумів.

— Скільки коштує твій одяг, усе, що на тобі?

— Півпесо, ні, половину півпесо, — сумно відповів пеон, оглядаючи те, що лишилося від його лахміття.

— А ще що в тебе є?

Нещасний знизав плечима на знак своїх страшних злиднів і гірко додав:

— В мене немає нічого, крім боргу. Я винен двісті

п'ятдесят песо. І до смерті не спекаюсь боргу, як хворий раку. Через цей борг я й попав у рабство до плантатора.

— Га! — не міг стримати усмішки Френк. — Виходить, ти коштуєш двісті п'ятдесят песо. Це все одно що нічого, це навіть не цифра, а умоглядне поняття, від'ємна величина, що існує лише в уяві математика. І ось ти спалюєш нафти на мільйони песо. А якщо земля тут м'яка і труби протікають, можливо, займеться все нафтове поле, тобто згорить цілий більйон доларів. Знаєш, як на абстрактну величину в двісті п'ятдесят песо, твій вчинок гідний велетня, а не людини.

Пеон не зрозумів нічого, крім слова «людина».

— Я також людина,— заявив він, випинаючи груди й гордовито підводячи розпатлану голову.— Авжеж, я людина, я — майя.

— Хіба ти індіанець-майя? — спитав Френк.

— Наполовину,— знехотя визнав той.— Мій батько чистокровний майя. Але жінки майя з Кордільєр не задовольняли його. Він закохавсь у метиску з долини. Я народився від неї, та згодом вона зрадила батька задля негра з Барбадосу, і батько повернувся в Кордільєри. Як і йому, мені також судилось полюбити жінку мішаної крові з долини. Вона жадала грошей, а я наче божевільний жадав її і запродався як пеон за двісті песо. Та більше я не бачив ні її, ні грошей. Я був пеоном цілих п'ять років. П'ять років я був рабом, мене бито, з мене знущались, а тепер, за п'ять років, мій борг ще й виріс — його вже не двісті, а двісті п'ятдесят песо.

Поки Френк Морган і великотерплячий пеон, наздоганяючи своїх, заглиблювались у Кордільєри, а нафтові поклади Хучітана палахкотіли щораз більшим полум'ям, ще далі, у самому серці Кордільєр, назрівали нові події. Ці події мали звести докучи і переслідувачів, і переслідуваних: Френка, Генрі та Леонсію з родичами; пеона й плантатора з помічниками; начальника поліції, його поліцаїв і Альвареса Тореса, що намагався не тільки заробити нагороду, яку обіцяв йому Томас Ріган, а й здобути Леонсію Солано.

В печері сиділи чоловік і жінка. Вона була вродлива молода метиска. При світлі дешевої газової лампи вона читала вголос книжку в палітурці з телячої шкіри. То

був Блекстон *, перекладений іспанською мовою. Обов'язки були босі й одягнені в сутани з мішковини, з відлогами, але без рукавів. У жінки відлога була відкинена на плечі й відслопяла буйні чорні коси. Чоловік свою відлогу пасував на чоло, як роблять ченці. Його обличчя, аскетично й сповнене величі, виявляло незвичайну силу волі і було суто іспанське. Напевно, таке саме обличчя мусив був мати й Дон-Кіхот. А втім, вони відрізнялися одне від одного. Очі старого були закриті вічним мороком сліпоти. Він ніколи не побачив би вітряка й не міг би стати з ним до бою.

Прислухаючись до того, що читала гарненька метиска, чоловік сидів, обмірковуючи щось, у позі роденівського «Мислителя». Але він не був ані мрійник, ані борець із вітряками, як Дон-Кіхот. Незважаючи на сліпоту, що назавжди запинала перед ним видимий світ, він був людина дії, і його душа не була сліпа; він прозирає у глибину речей і явищ, а також у глибину людських сердець і вмів пізнавати приховані вади та чесноти.

Піднісши руку, він припинив читання й почав голосно обмірковувати прочитане.

— Закони людські,— повільно й упевнено сказав він,— тепер не що інше, як змагання розуму. Вони ґрунтуються не на справедливості, а на софістиці. Закони створювалися на користь людям, але в тлумаченні їх люди пішли хибним шляхом. Вони помилково взяли дорогу за мету, а метод дії за остаточний наслідок. А проте закони це закони, вони доконечні й корисні. Та тільки в теперішній практиці їх застосовують, як хочуть. Судді й адвокати змагаються в дотепності й ученості і зовсім забувають, що й позовники, і відповідачі, платячи їм, шукають лише правди та справедливості, а не дотеку та знань. Так, старий Блекстон має рацію. Під усім цим у підмурівку споруди законності лежить бажання, природне й щире бажання порядної людини знайти закон і справедливість. А що каже з приводу цього Вчитель? «Судді й адвокати багато чого винайшли». І закони, створені на добро людям, так перевернули своїми винаходами, що вони тепер дають користь не позовникам і відповідачам, а суддям і безсоромним, загребущим адвокатам, які здобувають славу й гроші, якщо їм щастить показати, ніби вони розумніші від своїх супротивників і навіть самих суддів, які складають вирок.

Він замовк, усе ще зберігаючи позу роденівського «Мислителя», і задумався, а метиска сиділа й чекала, як звичайно, його знаку, щоб читати далі. Нарешті, ніби отямлюючись із глибокої задуми, коли він начебто зважував усесвіт, старий знов узяв слово:

— Одначе тут, у Кордільєрах, ми маємо закон цілком справедливий і безсторонній. Він не служить комусь одному і не служить багатим. Справедливому судді більше личить одяг з мішковини, аніж з оксамиту. Читай далі, Мерседес. Блекстон, якщо його правильно тлумачать, завжди має рацію. Це скидається на парадокс, а проте хіба ж сучасне правосуддя так само не парадокс? Читай далі. Блекстон — це справжня підвалина людських законів, та скільки лиха цілком свідомо вчинили розумні люди, на його ім'я посилаючись?

Через десять хвилин сліпий мудрець підвів голову, втягнув носом повітря й рукою двічі звелів спинитись. Ідучи за його прикладом, вона й собі втягнула носом повітря.

— Може, це лампа, Справедливий? — висловила вона гадку.

— Це горить нафта, — промовив сліпий. — Та тільки не в лампі, а десь далеко. Мені здається, що я чув постріли в яру.

— Я не чула нічого... — почала була вона.

— Ті, донько, що бачать, не мають потреби чути так, як я чую. В яру стріляли багато разів. Нехай мої діти довідаються, у чому річ, і сповістять мені.

Поштиво вклонившись старому, який не міг бачити цього, але, завдяки своєму витонченому слухові, сприймав щонайменший рух її м'язів і знав, що вона вклонилася, молода жінка підняла запону з укривал і вийшла з печери. Обабіч входу сиділи два пеони, озброєні рушницями, мачете і ножами при поясі. Вислухавши від дівчини наказ, обидва встали й уклонились, — не їй, а наказові і тому невидимому, хто видав цей наказ. Один з них постукав мачете об камінь, на якому тільки-но сидів, а потім приклав до каменя вухо й прислухався. Цей камінь прикривав рудяну жилу, що проходила в горах. А на другому узбіччі, в орлячому гнізді, звідки видно було чудову панораму Кордільєр, чатував інший пеон, що спочатку приклав вухо до протилежного кінця жили, а потім відповів такими самими ударами мачете.

Після цього він підійшов до високого напівусохлого дерева, що росло за кілька кроків далі, простяг руку й смикнув за мотузку в дуплі, наче дзвонар на дзвіниці.

Але дзвону не чути було, а натомість величезна гілляка, що на висоті футів п'ятдесят стирчала зі стовбура, мов крило семафора, почала рухатись угору й униз, як це й буває на семафорі. За дві милі завдальшки їй відповіло таке саме дерево на вершечку гори. Під ним і трохи далі заблищало проти сонця люстерко, переказуючи розпорядження сліпого з печери. І так уся ця частина Кордільєр заговорила умовними знаками, передаючи їх рудяними жилами, сонячним промінням і гілляками, що рухалися на стовбурах.

Енріко Солано, рівний і стрункий, мов юнак-індієць, їхав верхи, а обабіч коня, тримаючись за стремена, бігли його сини Алесандро та Рікардо. Вони намагалися використати якомога краще час, що дав їм Френк, залишившись прикривати втікачів. А Леонсія й Генрі Морган значно відстали від них. Вони раз у раз оберталися назад, виглядаючи Френка. Генрі вигадав якусь причину й звернув-таки назад. За п'ять хвилин і Леонсія, хвилюючись не менше, ніж він, за долю Френка, вирішила теж вернутися. Але її кінь не хотів розлучатися з конем Солано: він відмовився слухати повода, затявся, став дибки, а тоді й зовсім спинився. Леонсія злізла з сідла, кинула повід на землю, як роблять панамці, замість того щоб сплутати чи прив'язати осідланого коня, і пішки рушила услід за Генрі. Вона дуже поспішала й вже наздоганяла його, коли той зустрів Френка з пеоном. Відразу ж вони обидва — і Френк, і Генрі — почали докоряти їй за необережну поведінку, хоч у їхніх голосах було стільки мимовільної ніжності, що кожен з юнаків відчув якесь незадоволення й ревності.

Кохання так заповонило їх, що вони були просто приголомшені, коли несподівано перед ними вигулькнули озброєні плантатори. Дарма що пеона, на якого відразу посипалися стусани, спіймано в товаристві Леонсії та обох Морганів, останнім ніхто б не заподіяв лиха, якби серед плантаторів був присутній власник пеона, приятель родини Солано. Але його що три дні опадала малярія,

і тепер саме він залишився хворий, тремтячи з гарячки, неподалік того місця, де горіла нафта.

Зрештою, зваливши на землю пеона, що під їхніми по-боями стогнав і обливався гіркими, плантатори повелися по-лицарському ввічливо з Леонсією й досить чемно із Френком та Генрі, хоч усе-таки зв'язали їм назад руки, коли рушили вгору до того місця, де лишили коні. Щодо пеона, то на ньому плантатори помстилися з суто латино-американською жорстокістю.

Та не судилося їм добутись туди разом з бранцями. Бо раптом примчали втішені поліцаї разом з начальником та Альваресом Торесом. І всі нараз заторохтіли швидкою іспанською мовою. Одні вимагали пояснень, інші пробували щось пояснити. А під цей загальний галас, коли всі кричали, не слухаючи одні одних, Торес, кивнувши головою Френкові й переможно всміхнувшись Генрі, став перед Леонсією й низенько вклонився їй, як то роблять справжні питомі ідальго на ознаку глибокої пошани.

— Вислухайте мене! — стиха промовив він, звертаючись до Леонсії, що гидливо відсунулася від нього. — Не тлумачте хибно моїх учинків. Спробуйте зрозуміти мене. Я прийшов сюди, щоб урятувати й захистити вас за всяку ціну. Ви — цариця моїх думок. Я ладний померти для вас, але іще ладніший, о, багато ладніший, жити для вас.

— Не розумію, — коротко відповіла вона. — Хіба йдеться про життя і смерть? Ми не вчинили нікому зла. Ні я, ні мій батько, ми не зробили нічого незаконного, не винні також Френк і Генрі Моргани. Отже, нам ніщо не загрожує.

Генрі й Френк, що стояли коло Леонсії, незважаючи на страшений галас, чули її розмову з Торесом.

— Генрі Моргана неодмінно чекає кара на горло, — наполягав Торес. — Адже доведено, що він убив Альфаре Солано, вашого рідного дядька й рідного брата вашого батька. Допомогти Генрі Морганові тепер уже неможливо. Але Френка Моргана я можу врятувати, якщо...

— Якщо?.. — спитала Леонсія, зціпивши зуби, наче тигриця.

— Якщо... ви будете ласкаві одружитися зі мною, — сказав Торес пезворушно, хоч обидва американці готові були бодай очима вбити його. Та що вони могли зробити із зв'язаними за спиною руками?

В запалі щирої пристрасті Торес схопив Леонсію за руку, але спершу зиркнув на Морганів і ще раз переконався, що їх міцно зв'язано.

— Якщо я стану вашим чоловіком, Леонсіє,— сказав він,— то, мабуть, зможу допомогти чим-небудь і Генрі. Мабуть, я зміг би врятувати його, якби він негайно виїхав з Панами.

— Ах ти, іспанський собако! — закричав Генрі, силкуючись звільнити зв'язані за спиною руки.

— Паршивий грінго! — відповів Торес і вдарив Генрі по обличчю.

Генрі миттю викинув перед себе ногу і, влучивши Торесові в бік, штовхнув його до Френка, що не забарився й собі добре штурхнути іспанця. Так вони кидали Тореса один одному, мов футболісти м'яча, аж доки поліцаї вхопили обох грінго й почали бити їх, користуючись із їхньої безпорадності. Торес не тільки нацьковував поліцаїв, а й сам видобув ножа. І було б, напевне, дійшло до кривавої трагедії, як часто доходить, коли скипить ображена іспанська кров, якби раптом не з'явилося десятків зо два озброєних вершників, що, не кажучи ні слова, опанували становище. Одні з таємничих прибульців мали на собі парусинові сорочки й штани, інші — сутани з мішкщини.

Перелякані поліцаї й плантатори відсахнулися, хрестячись і бурмочучи:

— Сліпий Розбійник! Суворе правосуддя! Це ж його люди! Ми пропали!

Тільки змучений пеон вихопився наперед і впав навколішки перед суворою на вигляд людиною, що неначебно була ватажком цього загону. З уст його полилися голосні скарги й благання правосуддя.

— Та чи знаєш ти, до якого правосуддя звертаєшся? — горловим голосом спитав ватажок.

— Так. До суворого правосуддя,— відповів пеон.— Я знаю, що це означає, і тому звертаюсь до нього. Я ж бо шукаю справедливості і не вчинив нічого лихого.

— Я теж прошу суворого правосуддя! — вигукнула Леонсія, поблискуючи очима і, удавшись до Френка й Генрі, стиха додала: — Хоч би яке воно було.

— В кожному разі воно повинно бути не таке суворе, як те, що його можемо сподіватися від Тореса й начальника поліції,— також стиха відказав Генрі, а далі,

відважно виступивши наперед, мовив до ватажка з відлогою: — І я прошу суворого правосуддя.

Ватажок кивнув головою на знак згоди.

— Я теж,— спершу стиха, а потім на весь голос попрохав Френк.

Поліцаям, здавалось, було байдуже, а плантатори висловили готовність скоритись усякому вироку, що його складе Сліпий Розбійник. Заперечував тільки начальник.

— Мабуть, ви не знаєте, хто я? — кричав він.— Я Мар'яно Верхара-і-Іхос, нащадок славетного роду і визначна урядова особа. Я начальник поліції Сан-Антоніо, губернаторів приятель і довірена особа уряду Панами. Я сам закон. Я не знаю іншого закону. В нас у Панамі один закон і одне правосуддя. Я протестую проти ваших гірських законів і того, що ви звете суворим правосуддям. Ї вишлю поліцію заарештувати вашого Сліпого Розбійника і замкну його в Сан-Хуані, щоб стерв'яки розтягли його тіло.

— Не забувайте,— глузливо застеріг Торес розлученого начальника,— що ми не в Сан-Антоніо, а в хащах Хучітана. І тут у вас нема поліції.

— Чи зазнав несправедливості з боку цих двох людей хто-небудь із тих, що звертаються до суворого правосуддя? — грізно спитав ватажок.

— Так,— ствердив пеон.— Вони били мене. Всі били мене. А ці били без жодних причин. Мої руки в крові. Моє тіло в синцях. Я ще раз звертаюсь до суворого правосуддя й звинувачую цих двох людей в несправедливості.

Ватажок кивнув головою й наказав своїм людям обеззброїти полонених і рушати в дорогу.

— Справедливості! Я вимагаю справедливості! — скрикнув Генрі.— Мені зв'язано руки за спиною. Розв'яжіть або позв'язуйте всім. А до того ж іти зв'язаному дуже незручно.

Тіль посмішки ворухнула губи ватажка, коли він звелів своїм людям розв'язати пута на доказ того, що скарга Генрі була справедлива.

— Ох! — засміявся Френк, обернувшись до Леонсії та Генрі.— Я невиразно пригадую, що десь років із мільйон тому мені довелося мешкати в спокійному, маленькому містечку, Нью-Йорк на ймення, де ми, не знати чому, вважали себе за найбільших дикунів і найжахливіших роз-

дусників, бо грали в гольф, змагалися на виборах, раз помогли вирядити на електричний стілець поліційного інспектора і ризикували грати в карти без козирів.

— Оце то так! — вигукнув Генрі за півгодини, побачивши з перевалу, куди вивела їх стежка, ще вищі верхогір'я. — Хай тобі біс! Ці хлопці в мішковині не такі вже й дикуни. Дивись, Генрі! Вони семафорять! Глянь на це дерево й на те велике по той бік провалля! Бачиш, як рухається гілля?

Кілька останніх миль полонені йшли з зав'язаними очима, потім, не знімаючи пов'язок, їх ввели в підземелля, де сидів той, хто вершив суворе правосуддя. Коли їм зняли пов'язки, вони побачили, що опинились у просторій високій печері, освітленій багатьма смолоскипами, а просто перед ними на кам'яному троні сидів сліпий сивий чоловік у сутані з мішковини. Біля його ніг, спираючись плечима йому на коліна, вместилася вродлива метиска.

Сліпий озвався, і голос його забринів наче срібний дзвоник, а в словах прозвучала велика життєва мудрість, здобута важким досвідом.

— Ви зверталися до суворого правосуддя. Кажіть! Хто шукає правди й справедливості?

Всі несамохіть відступили, навіть начальник поліції не наважився перечити законам Кордільєр.

— Між вами є жінка, — вів далі Сліпий Розбійник, — нехай вона говорить перша. Всі смертні — і чоловіки, й жінки — мають якусь провину, або їх принаймні у чомусь звинувачують.

Генрі й Френк не хотіли пускати Леонсію, але вона, усміхнувшись до них обох, ступила наперед і сказала ясним, дзвінким голосом:

— Я допомагала своєму нареченому врятуватися від карі на горло за вбивство, якого він не вчинив.

— Я вислухав тебе, — промовив Сліпий Розбійник. — Підійди ближче!

Двоє чоловіків у сутанах підвели Леонсію ближче й звели стати навколішки, а обидва закохані Моргани тривожно стежили за кожним її рухом. Метиска поклала руку старого на голову Леонсії. З хвилину тривала врочиста мовчанка, а пальці сліпця лежали на скропях

Леонсії й слухали пульс. Далі він зняв свою руку й відхилився назад, щоб виректи постанову.

— Встаньте, сеньорито, — мовив він, — у вашому серці немає зла. Ви вільні. Хто ще шукав правосуддя?

Френк зразу вийшов наперед.

— Я також помагав безневинній людині уникнути смерті. У нас із ним однакове прізвище, і ми навіть далекі родичі.

Френк також став навколішки й відчув, як пальці старого злегка доторкнулись до його скронь і лоба, а потім, узявши його за руку, помацали живчика.

— Мені не все ясно, — сказав сліпий, — на душі в тебе неспокоїно. Щось хвилює й бентежить тебе.

Раптом пеон ступив уперед і взяв без дозволу слово, що здалося блюзнірством усім людям у сутанах.

— О Справедливий, відпусти його! — запально промовив пеон. — Я двічі продав і зрадив його сьогодні, а він двічі захистив мене від моїх ворогів і врятував.

І пеон, що вже стільки падав сьогодні навколішки, впав ще раз, тільки тепер біля ніг самої справедливості. Тремтячи від забобонного страху, він теж відчув на тілі чутливі, але впевнені пальці найнезвичайнішого з усіх суддів, перед яким будь-коли схиляли коліна. Вони обмацали всі синці й рани на тілі в пеона, навіть на спині й на плечах.

— Звільніть і цього чоловіка, — оголосив справедливий суддя. — А все ж йому щось муляє серце й непокоїть його. Чи немає тут такого, хто знає, в чому справа, й може пояснити?

І Френк відразу зрозумів: сліпий угадав неспокій, що ятрить йому душу. Це безмежна любов до Леонсії в його серці загрожувала похитнути вірність, якої він мусив додержувати Генрі Морганові. Так само швидко зрозуміла це й Леонсія, і, коли б сліпий міг постерегти, як вони мимоволі переглянулись, та побачити, як вони зникли після цього й відвернули одне від одного очі, він помилково встановив би, що непокоїть Френка. Помітила це все лише метиска й серцем відчула, що йдеться тут про кохання. Генрі також мимохіть насупив брови.

— Тут, безперечно, вплутано серце, — знову почав Справедливий. — Це вічна туга за жінкою у серці в чоловіка. А проте його звільнено. Двічі протягом одного дня він допоміг людині, що двічі його зрадила. Смуток не завадив йому також стати в пригоді нещасному, безпідставно

засудженому до страти. Тепер ще той останній чоловік, і ось це збите створіння, що стоїть біля мене. Він сьогодні двічі занепає духом через себелюбство, але допіру мав досить мужності й самозречено вийшов боронити свого ближнього.

Справедливий нахилився і почав водити пальцями по обличчі й лобі пеона.

— Ти боїшся смерті? — несподівано спитав він.

— Я страшенно боюся вмерти, праведний отче, — відповів пеон.

— Тоді скажи, що ти збрехав про цю людину, скажи, що твоє свідчення, ніби він двічі врятував тебе від смерті, було неправдиве, і ти житимеш.

Пеон знітився й зблід.

— Добре поміркуй, — урочисто застеріг його сліпий, — померти неприємно. Бути нерухомим, як брила землі або скеля, — неприємно. Скажи, що ти збрехав, і ти житимеш.

Але пеон, хоч його голос тремтів з невимовного жаху, показав, що він справді мужня людина.

— Протягом цього дня я двічі зрадив його, праведний отче. Та мене звуть не Петро. І втретє я його не зраджу. Я страшенно боюся, але не можу зрадити його тричі.

Сліпий суддя відхилився назад, його обличчя змінилося й засяяло.

— Добре сказано, — промовив він, — ти повівся як справжня людина. І я можу оголосити свій присуд. Відтепер і довіку ти повинен думати як справжня людина, діяти як людина і бути взагалі людиною. Краще бодай недовго прожити людиною, ніж животіти довгий час як тварина. Мертвий лев завжди ліпший від живого пса. Еклезіаст помилявся. Ти вільний, відроджений сину, ти вільний.

Та коли пеон на знак метиски хотів був устати, сліпий суддя зупинив його:

— Що спричинилось до твого нещастя, людино, яка лише сьогодні народилася?

— Моє серце, праведний отче, ослабло й зажадало одної жінки мішаної крові, що жила в долині. Сам я мешканець гір. Задля неї я заборгував у плантатора на двісті песо. А вона втекла з грошима й з іншим чоловіком. Я залишився рабом плантатора. Він був людина непогана, але насамперед — плантатор. Я виснажував себе працею, мене бито, я терпів це все цілих п'ять років, і мій борг тепер досяг двохсот п'ятдесяти песо, і в мене сьогодні нема нічо-

го, крім цього лахміття та кволого здоров'я через поганий харч.

— А вона була дуже вродлива, та жінка з долини? — лагідно спитав сліпий суддя.

— Я кохав її, наче божевільний, праведний отче. Тепер я не думаю, що вона була дуже вродлива. А тоді для мене кращої за неї не було. Та пристрасть спалила мені серце й мозок. Через неї я став рабом, а вона втекла одної ночі, і з того часу я ніколи її не бачив.

Нахиливши голову, пеон стояв навколішки, а Сліпий Розбійник, на диво присутнім, глибоко зітхав і немов забув про все на світі. Його рука мимовільно лягла на голову метиски й погладила її блискучі чорні коси.

— Жінка, — мовив він так ніжно, що його ясний, дзвінкий голос звучав, як шепіт, — жінка завжди чарівна. Жінки завжди гарні... для чоловіків. Вони люблять наших батьків; вони родять нас; ми кохаємо їх; вони родять нам синів, щоб ті кохали їхніх дочок і називали їх прекрасними. І так було завжди, і так буде завжди, доки існує людство й на землі існуватиме кохання.

В печері запала цілковита мовчанка, а суддя замислився. Нарешті гарненька метиска лагідно торкнула його й нагадала про пеона, що й досі стояв навколішки.

— Ось мій вирок, — сказав сліпий. — Тебе багато бито. Кожен удар був сплатою за борг. Іди й будь вільний. Тільки залишайся в горах і закохайся в якусь горянку. Бо тобі треба жінки, без жінки чоловік не годен жити. Іди! Ти, кажеш, напівмайя?

— Так, я напівмайя, — прошепотів пеон. — Мій батько — майя.

— Вставай, ти вільний. І лишайся у горах коло свого батька майї. Долина не місце для тих, хто народився у Кордільерах. Плантатора твого тут нема, і тому його судити не можна. А плантатор завжди плантатор. Його друзів я також відпускаю.

Суддя замовк, а Генрі, не чекаючи на дозвіл, виступив уперед.

— Я той, — сміливо почав він, — кого засуджено на страту за вбивство людини, якої я не вбивав. То був рідний дядько дівчини, яку я кохав і з якою одружуся, коли в цій печері в Кордільерах панує справедливість.

— В присутності багатьох свідків, — перебив йому мову начальник поліції, — він загрожував небіжчикові, що вб'є

його. І за якусь годину поліцаї знайшли його біля трупа, це теплого й не задубілого.

— Він каже правду, — підтвердив Генрі, — я таки загрожував убити того чоловіка, бо обидва ми випили й хміль ударив нам у голову. Мене справді знайдено схиленого над мертвим тілом. Та тільки я не вбивав його. Я не знаю й навіть не здогадуюся, хто той падлюка, що вночі нишком міг устроїти йому ножа в спину.

— Станьте навколішки обидва, щоб я міг дослідити вас, — наказав Сліпий Розбійник.

Він довго досліджував їх своїми допитливими, чуйними пальцями. Довго, дуже довго, неспроможні дійти рішення, блукали ті пальці по обличчях обох людей і вивчали їхній пульс.

— Сюди встряла жінка? — спитав старий у Генрі Моргана.

— Чарівна жінка. Я люблю її.

— Добре, коли так, — зауважив сліпий, — бо чоловік, що не цікавиться жінкою, тільки наполовину чоловік. Тебе не цікавить ніяка жінка, — удався він до начальника поліції, — а проте ти неспокійний. Я не можу сказати, що цього чоловіка, — він показав на Генрі, — непокоїть тільки жінка. Мабуть, почасти й ти тому причиною, а може, це злість, що він відчуває до тебе. Встаньте обидва. Я не можу бути суддею між вами. А втім, є непомильний суд, суд Гадюки й Птаха. Він непомильний, як бог, бо в такий спосіб бог зберігає ще справедливість серед людства. Блекстон також згадує про такий спосіб з'ясувати правду.

РОЗДІЛ XI

У самому серці володінь Сліпого Розбійника була уловина, що могла б правити за невелику арену для бою биків. Її прямовисні узбіччя в десять футів заввишки та рівний діл на тридцять футів у прогоні створені були самою природою, і людині не довелося багато працювати, щоб зовсім її вирівняти. Люди у довгих сутанах, плантатори й поліцаї — всі тут були присутні, крім судді й метиски; всі повмощувалися на краю уловини, як глядачі, що прийшли дивитися на кориду чи змагання гладіаторів.

За розпорядженням суворого на вигляд ватажка, що взяв їх у полон, Генрі та начальник поліції спустилися

коротенькою драбиною в улоговину. Ватажок і декілька розбійників пішли разом із ними.

— Тільки бог знає, що має статися, — сказав, сміючись, англійською мовою Генрі Френкові та Леонсії. — Якщо можна буде підставляти ногу, застосовувати боксерські штуки, то цей товстопузий начальник неодмінно програє. Та старий сліпець розумна людина і, мабуть, дасть нам однакові шанси. Отож, якщо супротивник звалить мене, ви, мої прихильники, підніміть угору великі пальці й кричіть якнайголосніше. Будьте певні, якщо впаде він, його прихильники зроблять те саме.

Начальник поліції почував себе в улоговині, мов у пастиці, і по-іспанському звернувся до ватажка:

— Я не хочу битися з цією людиною. Він молодший за мене і має міцніші легені. До того ж усе це незаконно. Це суперечить законам Панами. Ви не маєте права вигадувати свої власні закони...

— Це випробування Гадюки й Птаха, — перебив його ватажок. — Ви будете Гадюка. Вам дадуть до рук цю рушницю. Та друга людина буде Птахом. У руках у неї буде дзвоник. Ви зараз зрозумієте, у чім річ.

З його наказу одному з розбійників дали рушницю й завіязали очі. Другий розбійник узяв срібного дзвоника.

— Той, у кого рушниця, — Гадюка, — пояснив ватажок. — Він має право вистрілити один раз у Птаха — в того, хто із дзвоником.

Ватажок подав знак починати, і другий розбійник, дзенькнувши дзвоником, відскочив убік. Чоловік з рушницею послухав уважно і вдав, ніби хоче вистрілити у те місце, де щойно був дзвоник.

— Зрозуміло? — спитав ватажок Генрі й начальника поліції.

Перший кивнув головою, а останній зраділо вигукнув:

— То я буду Гадюка?

— Так, — ствердив ватажок.

Начальник поліції жадібно схопив рушницю, не заперечуючи вже проти незаконного суду Кордільєр.

— Отже, ви спробуєте влучити в мене? — спитав Генрі начальника поліції.

— Ні, сеньйоре Моргане. Я просто влучу у вас. Я один з двох найкращих стрільців у Панами. В мене кільканадцять медалей. Я можу стріляти, навіть заплющивши очі. Я вмю стріляти в п'ятьмі. Я часто стріляв, і то з добрими

наслідками, у темряві. Можете вже вважати себе за мерця.

В рушницю поклали один набій, тоді начальникові зав'язали очі й передали рушницю. Далі, поставивши Генрі з дзвоником біля однієї стіни улоговини і повернувши начальника обличчям до стіни з протилежного боку, розбійники вилізли з ями й витягли за собою драбину.

Тоді, стоячи з самого краю улоговини, ватажок промовив:

— Слухайте уважно, сеньйоре Гадюко, і не рухайтесь, доки я скінчу. Гадюка може стрельнути лише один раз. Гадюка не має права зсунути пов'язку з очей. Якщо вона її зсуне хоч трішки, ми мусимо її вбити. Зате Гадюка має необмежений час. Вона може вистрілити сьогодні, почекати до завтрашнього ранку, взагалі, коли схоче. Щодо Птаха, то єдине правило, якого він має дотримуватися, — це не пускати дзвоника з рук і не притримувати бовкальця, щоб воно не дзвонило. Якщо Птах порушить це правило, його негайно буде вбито. Ми стоїмо тут над вами, сеньйори, з рушницями наготові, щоб убити того з вас, котрий порушить будь-яке з цих правил. А тепер починайте, і нехай бог допомагає невинному!

Начальник поліції поволі обернувся й прислухався: Генрі ступив убік, і дзвоник задзвонив, хоч як обережно намагався він іти. Рушниця піднялася й націлилась на нього. Генрі швидким рухом перекинув дзвоника з однієї руки в другу й побіг у протилежний бік. Рушниця невблаганно переслідувала його. Та начальник поліції був занадто хитрий, щоб випустити навмання одну-однісіньку кулю, і повільно посувався ареною. Генрі замер на місці, і дзвоник замовк.

Вухом начальника поліції безпомилково визначило місце, де востаннє брязнув дзвоник, і, незважаючи на пов'язку, він так упевнено рушив уперед, що підійшов до Генрі під самісіньку його руку. Генрі якнайобережніше підняв руку, не ворухнувши дзвоником, і супротивник пройшов над нею на дюйм від дзвоника.

Висунувши рушницю далеко перед себе, начальник поліції став, прислухався, а потім, трохи повагавшись, ступив крок уперед і ткнувся цівкою рушниці в стіну. Повернувшись і витягнувши руку, як то звичайно роблять сліпці, він почав шукати рушницею свого супротивника. І неодмінно б доторкнувся Генрі, якби той не відскочив

назад і не зметався по арені, безладно дзвонячи дзвоником.

Посеред уловини він наче завмер. Начальник поліції пройшов за ярд від нього й натрапив на протилежну стіну. Тоді рушив уздовж стіни, весь час водячи рушницею в повітрі. Потім знову перетяв арену. Після декількох таких спроб, жодного разу не почувши дзвоника, начальник поліції добрав розумнішого способу. Він кинув на землю капелюха, щоб відзначити, звідки починає, перетяв арену коротенькою хордою, ступив три кроки вздовж стіни, вернувся довшою хордою і по тому місцю, де лежав капелюх, перевірів рівнобічність обох хорд. Тоді ступив ще три кроки вздовж стіни й почав перетинати арену третью хордою.

Бачивши, як супротивник виміряє арену, Генрі зрозумів, що йому не викрутитись, і вирішив не чекати. Дзвонячи дзвоником і перекидаючи його з руки в руку, він почав бігати кривульками по уловині, а потім раптом спинився.

Начальник поліції знову почав своє морочливе вимірювання, та Генрі не хотів більше зволікати й затягувати цю втомливу гонитву. Він дождався, доки остання хорда привела начальника поліції просто на нього, а цівка рушниці опинилася проти його грудей на кілька дюймів від серця, ураз швидко присів, щоб рушниця опинилася над ним, і владно вигукнув:

— Вогонь!

Сторопілий начальник натис на гачок, і куля пролетіла понад головою Генрі. Люди в сутанах з мішківини шалено заплескали в долоні. Начальник поліції зірвав пов'язку й побачив усміхнене обличчя свого ворога.

— Добре! Бог сказав своє слово,— заявив ватажок, опустившись в уловину.— Той, кого не зачепила куля,— безневинний. Лишається тепер перевірити другого.

— Мене?— вражено скрикнув начальник.

— Вітаю вас, пане начальнику!— засміявся Генрі.— Ви справді хотіли влучити в мене. Тепер прийшла моя черга. Давайте сюди рушницю.

Але начальник, засліплений невдачею та гнівом, забув, що в нього була тільки одна куля. Він, лаючись, приставив рушницю до грудей Генрі і ще раз натиснув на гачок. Рушниця клякнула з різким металевим звуком.

— Добре! — промовив ватажок, беручи в нього рушницю й наладовуючи її. — Про вашу поведінку я доповім. Випробування ще не скінчилося, але тепер ми знаємо, що ви не божий обранець.

Немов поранений бик, що хоче втекти з арени і бачить в амфітеатрі самі безжальні обличчя, начальник поліції глянув угору й зустрів там лише рушниці людей у сутанах, радісні обличчя Леонсії та Френка, цікаві погляди своїх поліцаїв і налиті кров'ю очі плантаторів, які завжди бувають у глядачів, що дивляться на кориду.

Тінь усмішки пробігла устами ватажка, коли він, передавши рушницю Генрі, зав'язував йому очі.

— Чому ви не повертаєте його обличчям до стіни, поки я ще не готовий? — спитав начальник поліції, і срібний дзвоник задзвенів у його тремтячій руці.

— Бо він обраний богом, — була відповідь, — він вигримає випробування. Отже, він не може вчинити віроломства. Тепер ви маєте стати перед божий суд. Якщо ви людина чесна й правдива, Гадюка не заподіє вам лиха. Така воля божа.

Як мисливець, начальник поліції був куди спритніший, ніж як дичина. Ставши на протилежному від Генрі кінці уловини, він силкувався не рухатись, та коли рушниця наблизилась до нього, нерви його не витримали, рука затремтіла, й дзвоник задзвонив. Рушниця майже спинилась і зловісно повернула на звук. Надаремно силкувався начальник поліції стримати свої нерви й не брязчати дзвоником. Той видзвонював, і тоді начальник у розпучі кинув його геть і сам упав на землю. Генрі, почувши, де впав його ворог, спустив рушницю й натис на гачок. Начальник зойкнув з болю, бо куля простромила йому плече, схопився на ноги, люто вилаявся, знов упав на землю й лишився лежати нерухомий.

Усі знову прийшли до печери, де Сліпий Розбійник, що біля ніг його сиділа метиска, оголосив свій присуд.

— Той поранений, що стільки розводився про закони долини, тепер пізнає закон Кордільєр. Іспит Гадюки й Птаха виявив його провини. За нього призначається десять тисяч доларів викупного, а інакше він лишиться тут. Рубатиме дрова й носитиме воду весь час, поки бог дарує йому жити на землі. Я сказав і знаю, що мій голос

це голос божий і що бог не дасть йому довгого життя, якщо за нього не внесуть викупного.

Запала довга мовчанка, під час якої навіть Генрі, хоч не вагаючись міг убити супротивника в бою, всім своїм виглядом показував, що такий жорстокий присуд викликає в нього огиду.

— Правосуддя не знає милосердя,— сказав суддя, і знову запала мовчанка.

— Нехай він помирає без викупу,— промовив котрийсь із плантаторів,— він показав себе підлим псом. Нехай і вмере собакою смертю.

— А ти що скажеш, пеоне?— врочисто спитав Сліпий Розбійник.— Що ти скажеш? Ти, що стільки витерпів і нині знову став людиною, ти, напівмайя, що кохав чарівну жінку? Чи має цей чоловік умерти як собака, бо за нього ніхто не хоче внести викупного?

— Цей чоловік — жорстокий,— мовив пеон,— а проте моє серце надзвичайно жалісливе сьогодні. Якби в мене було десять тисяч, я сам заплатив би за нього. Так, святий і праведний отче, я повернув би навіть свій борг плантаторові, якби мав двісті п'ятдесят песо.

Радісна усмішка так змінила обличчя старому, що його важко було впізнати.

— Ти також промовляєш сьогодні голосом божим, новонароджений,— похвалив він пеона.

Френк щось швидко нашкрывав у чековій книжці і передав метисці папірець, на якому ще не вислохло чорнило.

— Дозвольте й мені сказати,— почав він,— нехай уже цей чоловік не помирає як собака, хоч, правду кажучи, він і показав себе зрадливим собакою.

Метиска вголос прочитала чек.

— Не треба нічого пояснювати,— звернувся до Френка Сліпий Розбійник,— я не такий уже дикун і не завжди жив у Кордільєрах. Я дістав комерційну освіту в Барселоні, знаю Нью-Йоркський Національний банк і колись вів з ним справи через своїх представників. Чек виписано на десять тисяч золотих доларів. Той, хто написав його, вже сьогодні сказав правду. Чек — дійсний, і, я знаю, його сплатять відразу. Людина, що викупляє свого ворога, або надзвичайно гарна, або божевільна, або дуже багата! Скажи мені, о чоловіче, чи не вплатано й тут чарівної жінки?

І Френк, не зважаючись дивитись ні праворуч, ні ліво-

руч, щоб не бачити Генрі чи Леонсії, глянув просто в обличчя Сліпого Розбійника й відповів так, як він мусив був відповісти:

— Так, о суворий правосудцю, тут уплутана чарівна жінка.

РОЗДІЛ XII

На тому самому місці, де люди у сутанах з мішківини зав'язали полоненим очі, кавалькада спинилась. Вона складалася з кількох розбійників, Леонсії, Генрі та Френка, що з зав'язаними очима сиділи на мулах, і пеона, теж із пов'язкою, що йшов пішки.

Плантатори, начальник поліції, Торес і поліцаї з таким самим почтом проїхали півгодини тому.

З дозволу похмурого ватажка полонені перед тим, як їх звільнили, познімали з себе пов'язки.

— Здається, я вже тут був,— засміявся Генрі, розглядаючись навкруги й упізнаючи місцевість.

— А нафтові джерела ніби й досі горять,— сказав Френк, показуючи пальцем на небокруг, завинений у хмару чорного диму.— Дивись, що ти накоїв, пеоне. Як на людину, що не має нічого, ти найбільший марнотратець, якого я будь-коли зустрічав. Мені розповідали про сп'янілих нафтових королів, що прикурювали сигари банкнотами в тисячу доларів, а тут ти спалюєш мільйон доларів похвилини.

— Не такий уже я злидар,— загадково похвалився пеон.

— Перебраний мільйонер! — пожартував Генрі.

— А де ти тримаєш свій капітал? В Національному банку? — додала Леонсія.

Пеон не зрозумів запитання, але второпав, що з нього глузують, і ображено замовк.

— Звідси ви можете йти, хто куди хоче,— взяв слово похмурий ватажок.— Такий був наказ справедливого. Злазьте, сеньйори, і поверніть мені мулів. Щодо сеньйорити, то вона може залишити собі мула, як подарунок від справедливого, бо він ніколи не дозволив би сеньйориті йти пішки. А вам обом не завадить прогулятися. Справедливий особливо радить багатому сеньйорові більше ходити пішки. Він каже, що багаті майже не ходять пішки, обростають салом, а гладких чоловіків жінки не

люблять. Така мудрість справедливого. Далі він також порадив пеонові лишатись у горах. Тут він знайде чарівну жінку, бо він потребує жінки, і розумніше було б шукати її серед жіноцтва свого народу. Жінки з долини повинні належати тамтешнім чоловікам. А жінки з Кордільєр — чоловікам із Кордільєр. Богові не подобаються мішані подружжя. Недарма мул — така огидна тварина. Світ, коли його утворювалось, не був розрахований на мішанців, та люди багато чого вигадали самі. Чисті раси, змішавшись, породжують нечисті. Не можна також змішувати воду з олією. Гарний приплід дають тільки пари однакового роду, і тільки люди однакового роду можуть дружитися. Оце ті слова, що їх звелів мені переказати вам справедливий. І ще він велів додати, що знає, про що каже, бо й сам грішив саме в цьому.

Від цих слів англосаксам Френкові й Генрі, та й Леонсії, що була родом латиноамериканка, стало трохи ніяково. Звісно, Леонсія поглядом дала б зрозуміти обом любим її серцю юнакам, що не зважатиме на це, якби була з кожним наодинці, а Генрі з Френком і собі голосно запротестували б проти слів старого, будши сам на сам із Леонсією. Але водночас десь глибоко в них ворушилось почуття, що Сліпий Розбійник сказав правду. І на серце їм ліг тягар.

Шелест і хруск у заростях відвернув їх від думок: то, ламаючи гілля, спускався до них плантатор з кількома сусідами, і коні їхні ковзалися на узбіччі стрімкого яру. Він по-лицарському схилився перед Леонсією, дочкою Солано, і так само щиро привітався з обома юнаками, не забувши, що вони — приятелі Енріко Солано.

— Де ваш вельмишановний батько? — спитав він у Леонсії. — Я маю добрі новини для нього. Відтоді, як ми з ним не бачились, я хворів на лихоманку. Але я послав гінців у Бокас-дель-Торо, а завдяки сприятливому вітру вони швидко перепливли лагуну Чірікві. Тамтешній начальник поліції — мій приятель і допоміг їм зв'язатися по радіо з президентом Панами. Він також мій давнішній товариш: скільки разів ми тицляли один одного носом у болото, коли вчилися в колонській школі і жили в одній кімнаті. І от від нього я дістав уже відповідь, що все гаразд. На суді в Сан-Антоніо сталася помилка через надмірну, хоч і похвальну, службову пильність начальника поліції. Тепер уже все забуто й подаровано, і шановна

родина Солано та їхні американські друзі можуть спокійно вертатися додому...

Враз плантатор, що саме низенько вклонився Генрі й Френкові, помітив пеона, який ховався за Леонсіїним мулом, і очі йому заблищали з радості.

— Ти не забула мене, мати божа! — палко вигукнув він і обернувся до своїх сусідів.— Ось він, той дурний і безсоромний негідник, що втік від мене. Держіть його! Я полатаю йому боки так, що він цілий місяць не підведеться.

З цими словами плантатор шарпнув коня за вуздечку й ураз опинився позад Леонсіїного мула. Пеон пірнув мулові під голову і напевне встиг би втекти в зарості, якби другий плантатор не кинувся за ним верхи й не звалив його додолу. І відразу звиклі до такого плантатори брутально підвели нещасного пеона, зв'язали йому руки, а на шию накиннули мотузку.

І Генрі, й Френк запротестували.

— Сеньйори,— відказав плантатор,— я шаную та поважаю вас і бажаю прислужитись вам так само щиро, як і пляхетній родині Солано, що боронить вас. Ваша безпека для мене священна, і я зроблю все, щоб вам було добре. Я захищатиму вас, не шкодуючи свого життя. Я завжди до ваших послуг. Моя господа й усе, чим я володію,— ваше. А щодо пеона, то це зовсім інша справа. Він вам не належить. Він — мій пеон, мій боржник, що втік з моєї плантації. Сподіваюся, ви зрозумієте мене й пробачите мені. Це вже питання власності. І він — моя власність.

Генрі й Френк розгубилися і вражено презирнулись. Такий тут закон, і вони це добре знали.

— Суворий суддя простив мені борг, усі можуть це засвідчити,— пробелькотів пеон.

— Суворий суддя справді простив йому борг,— ствердила Леонсія.

Плантатор усміхнувся їй і низько вклонився.

— Пеон складав контракт зі мною. Та й хто він, той Сліпий Розбійник, щоб застосовувати свої безглузді закони до моєї плантації й позбавляти мене двохсот п'ятдесяти песо?

— Він має рацію, Леонсіє,— погодився Генрі.

— Тоді я повернуся в Кордільєри,— заявив пеон.—

Візьміть мене назад з собою,— звернувся він до людей суворого судді.

— Тут ми відпустили тебе,— похитав головою похмурий ватажок,— наші повноваження скінчилися, і ми не маємо на тебе більше ніякого права. Нам залишилось попроситися і піти собі.

— Стривайте! — вигукнув Френк, витягнувши чекову книжку.— Зачекайте хвилинку. Я зараз розрахуюсь і за пеона. Але поки ви поїдете, я маю до вас одне прохання.— Він передав чек плантаторові і пояснив: — Я додав десять песо на обмін валюти.

Плантатор глинув на чек, сховав його в кишеню й тицьнув Френкові в руку мотузку, що нею було прив'язано нещасного пеона за ший.

— Тепер пеон ваш,— промовив він.

Френк подивився на мотузку й засміявся.

— Дивіться, у мене є раб. Тепер ти — мій раб, моя власність. Розумієш?

— Так, сеньйоре,— принижено сказав пеон,— здається, із того часу, як я збожеволів через жінку й продав свою волю, бог засудив мене за те, що я поласився на жінку чужого народу.

— Ти став рабом через те, що світ вважає найкращим,— через жінку,— зауважив Френк, перерізаючи пута, що зв'язували пеонові руки.— Отже, я дарую тобі тебе самого,— він передав пеонові кінець мотузки.— Відтепер порядкуй собою сам і не вкладай цієї мотузки ні в чий руки.

Поки все це відбувалося, до гурту нечутно підійшов худорлявий дід. То був чистокровний майя; крізь його суху, мов пергаментну, шкіру світилися ребра. Він був зовсім голий, якщо не рахувати стегенної пов'язки. Нечесане волосся неохайними патлами звисало круг його вилицюватого й висхлого, як у мумії, обличчя. Там, де на ногах і на руках колись були м'язи, тепер обвисали тільки мішечки. Між висохлих губ видніло кілька пеньків, щоки позападали. І тільки його чорні очі нестямно блищали, наче в людини, хворої на гарячку.

Він вугром прослизнув поміж гурт людей і обняв пеона своїми тонкими, як у кістяка, руками.

— Це мій батько,— гордо заявив пеон,— подивіться на нього. Він чистокровний майя і знає всі таємниці плем'я.

Поки батько й син втішалися розмовою після тривалої

розлуки, Френк попросив ватажка в сутані з мішковими розшукати Енріко Солано з двома синами, які блукали десь горами, та переказати їм, що їх тепер уже ніхто не переслідуватиме і вони можуть вертатися додому.

— А ті люди не вчинили ніякого лиха? — спитав ватажок.

— Ні, вони не зробили нічого поганого, — запевнив його Френк.

— Тоді добре. Обіцяю вам негайно розшукати їх, бо ми знаємо, де вони блукають, і послати до вас на узбережжя.

— А тим часом ви мої гості, — привітно запросив їх плантатор. — У затоці Хучітан біля самісінької моєї плантації стоїть шхуна, що має відплисти до Сан-Антоніо. Я можу затримати її, доки шановний Енріко і його сини спустяться з Кордільєр.

— А Френк, звичайно, заплатить за затримку, — глузливо, що відразу вловила Леонсія, зауважив Генрі.

— Та вже ж заплачу, — весело сказав Френк, нічого не збагнувши. — І це тільки стверджує мою теорію, що чекова книжка скрізь може знадобитися.

Відійшовши від розбійницького загону, всі були дуже здивовані, що пеон та його батько-індіянин прилучилися до Морганів і пішли з ними через охоплене пожежею нафтове поле до плантації, де пеон мучився в рабстві. І батько, й син відверто показували свою вдячність насамперед Френкові, а потім — Леонсії та Генрі. І раз у раз про щось жваво розмовляли. Коли з'явилися Енріко з синами і всі подалися до берега, де на них чекала шхуна, пеон з батьком рушили їхнім слідом. На самому березі Френк хотів попрощатися з ними, та пеон заявив, що вони наміряються також сісти на шхуну.

— Я вже казав вам, що я не злидар, — пояснив пеон, відводячи Морганів і всіх Солано далі від матросів, які висіли з судна на берег, — і це правда. Я знаю, де заховано скарби майя, що їх даремно шукали конквістадори й ченці інквізиції. Я їхній охоронець. Тобто не я, а мій батько. Він прямий нащадок стародавнього великого жреця майя. Він останній великий жрець. Ми довго з ним усе обмірковували. І обидва зійшлися на тому, що не багатство найважливіше в житті. Ви викупили мене за двісті п'ятдесят песо і зробили вільним, повернули мене самому собі. А життя людське цінніше понад скарби всього світу. Так гадаємо ми з батьком. Отож, коли для грінго й іспан-

ців найголовніше скарби, ми з батьком поведемо вас до скарбів майя, бо мій батько знає туди дорогу. А йти треба з Сан-Антоніо, а не з Хучітану.

— Твій батько справді знає, де заховано скарби? — спитав Генрі, шепнувши Френкові, що саме ці скарби й спонукали його кинути пошуки Морганового золота на Телячому острові і податися на континент.

Пеон похитав головою.

— Мій батько ніколи не був там. Він ніколи не цікавився скарбами — йому багатства не треба. Батьку, покажіть лишень, що написано нашою мовою, яку серед усіх живих майя лише ви вмієте читати!

Старий витяг з-під пов'язки засмальцьовану парусинову торбинку, а з неї видобув щось подібне до клубка мотузочків з вузликами. Але то були не мотузочки, а смужки трухлявої березової кори, і під пальцями старого з них посипався порох. Бурмочучи якихось молитов мовою майя, старий підніс угору клубок, що, здавалося, розкришиться від першого ж дотику, і шанобливо вклонивсь йому, а тоді заходився розплутувати.

— Письмо вузликами — стародавнє письмо майя*, — ледь чутно прошепотів Генрі. — Це вже щось реальне, якщо старий шкарбун не забув читати його.

Старий передав клубок Френкові, і всі зацікавлено схилили над ним голови. Це була немов кіска, сплетена з багатьох мотузочків. На мотузочках на різній відстані були понав'язувані безліч вузликів — окремо й по кілька разом, а самі мотузочки мали неоднакову довжину й товщину. Майя, бурмочучи щось, заходився обмацувати й перебирати їх.

— Він читає! — урочисто вигукнув пеон. — Вузлики — це наша давня мова, і він читає їх, як книжку.

Нахилившись, щоб краще бачити, Френк і Леонсія ненароком торкнулися одне одного волоссям; обоє здригнулися, відхилилися, а коли зустрілися поглядом, знову здригнулись. Генрі не спускав очей з таємничого клубка і нічого не помітив.

— Що ти скажеш, Френку? — пошепки спитав він. — Це ж чудово! Хтозна-як чудово!

— Мене кличе Нью-Йорк, — нерішуче промовив Френк. — Ні, не його люди і не його розваги, а справи, — пояснив він, відчувши докір у Леонсіїному погляді. — Не забувайте, що я зв'язаний і з «Темпіко петролеум», і з біржею, —

мені аж страшно подумати, скільки туди вкладено мільйонів.

— Ну й біс із ними! — крикнув Генрі. — Скарби майя, коли є хоч крихта правди в тому, що про них кажуть, незчисленні. І коли ми з тобою та Солано поділимо їх, кожен з нас матиме більше грошей, ніж ти маєш тепер.

Та Френк усе вагався, і, поки Енріко доводив, що скарб справді існує, Леонсія спромоглася пошепки спитати його:

— Невже ж ви втомилися... шукати скарб?

Він пильно подивився на неї, глянув на її обручку й також стиха відповів:

— Хіба я, кохаючи вас, можу лишатись тут, коли ви кохаєте Генрі?

Він уперше відверто признався в своєму почутті, і Леонсія відразу почула приплив радощів і тут-таки й засоромилась, бо вона завжди вважала себе за порядну жінку, а от покохала водночас двох чоловіків.

Леонсія глянула на Генрі, щоб перевірити своє серце, і серце відповіло їй «так». Вона кохала Генрі так само щиро, як і Френка, їй однаково подобалося в них те, що було однакове, і по-різному те, чим юнаки різнилися.

— Боюся, що мені доведеться пересісти на «Анджліку», мабуть-таки в Бокас-дель-Торо, та їхати додому, — промовив Френк до Генрі. — А ви з Енріко йдіть шукати скарбу й поділите його на дві частини.

Почувши таке, пеон заторохтів про щось із батьком, а тоді обернувся до Генрі.

— Чуєш, що він каже, Френку? — озвався Генрі, показуючи на священний клубок. — Тобі доведеться йти з нами. Бо він тобі хоче віддячити за сина. І подарує скарби не нам, а тільки тобі. А коли ти не погодишся, він не прочитає нам жодного вузлика.

Одначе Френк не тому змінив свій намір: очі Леонсії немов благали його: «Прошу, залишіться задля мене», — і саме через це він і передумав.

РОЗДІЛ ХІІІ

За тиждень після цього з Сан-Антоніо в Кордільєри вирушили одного дня три окремі експедиції. Перша складалася з Генрі, Френка, пеона та його старезного

батька верхи на мулах і чималої кількості пеонів Солано. Кожний пеон вів мула, навантаженого харчами та різним спорядженням. Старий Енріко Солано в останній момент був приневолений залишитися вдома, бо йому заболіла рана, набута ще замолоду під час однієї з численних революцій.

Вершники їхали головною вулицею Сан-Антоніо повз в'язницю, де саме в'язні замурували дірку, що її Френк вибив у стіні. Назустріч їм трапився Торес, який щойно одержав від Рігана телеграму; побачивши похід Морганів, він страшенно здивувався.

— Куди ви їдете, сеньйори? — озвався він до них.

Ніби змовившись, — оскільки вони показували водночас, — Френк тицьнув пальцем у небо, Генрі в землю, пеон махнув рукою праворуч, а його батько ліворуч. Торес люто вилаявся на таку невічливість, і його прокльони так розвеселили Морганів, що навіть пеони приєдналися до їхнього сміху.

Трохи згодом, під час сівсти, коли ціле місто спало, на Тореса чекала ще одна несподіванка. Тепер це була Леонсія та її наймолодший брат Рікардо, верхи на мулах, і з ними третій мул, очевидно, навантажений усім потрібним у дорозі.

Третя експедиція була Торесова. І вона виявилася не більшою за Леонсіну, бо складалася лише з нього самого та Хосе Манчено, відомого тамтешнього бандита, якого Торес із особистих міркувань урятував од стерв'яків у Сан-Хуані. Але для Тореса експедиція мала стати куди більшою. Біля самих Кордільєр мешкало дивне плем'я кару. Свій родовід воно брало від рабів-негрів, що втекли з Африки, і рабів-тубільців з Москітського узбережжя, що осіли тут і одружувалися з жінками, яких крали в долині, або з такими самими рабнями-втікачками, як були самі. Ця своєрідна колонія, що розташувалася між Кордільєрами, де жили індіани, і Панамською державою, зберегла майже цілковиту самостійність. Згодом, коли вона поповнилася втеклими каторжниками-іспанцями, плем'я кару стало втіленням таких непринадних рис усіх тих народів, що набуло поганої слави, і колумбійський уряд, якби не був заклопотаний внутрішніми політичними махінаціями, послав би військо знищити таке моровичне вогнище. Ось у цьому гадючнику від батька-іспанця і матері-метиски, засуджених за вбивство, і народився Хосе Ман-

чено. І до цього ж таки гадючника провадив він Тореса, що мав виконати завдання Томаса Рігана з Уолл-стріту.

— Нам неабияк пощастило, що ми спіткали його, — мовив Френк до Генрі, показавши па останнього жерця майя.

— Еге ж, але він надто вже старезний, — кивнув головою Генрі. — Подивись лишень на нього.

Індіанин вів перед і весь час крутив у руках священний клубок, мимрячи й бурмочучи щось до себе.

— Будемо сподіватись, що старий джептльмен не розкришить його, — висловив палке бажання Генрі. — Нехай би вже він краще раз добре прочитав, як нам їхати, та й запам'ятав дорогу, ніж оце безперестанку смикати мотузочки.

Вони виїхали з хащів на галявину, що свідчила про давню боротьбу людини з джунглями й перемогу її над ними. Звідти видно було далеку гору Бланко Ровало, що стрімла високо в небо. Старий майя спинив свого мула, провів пальцями по кількох мотузочках клубка і, показуючи на гору, пояснив каліченою іспанською мовою:

— Тут сказано: «Там, де слід Стопи божої, очікуй, доки заблищать очі Чіа».

І він показав на один з вузликів, де прочитав ті слова.

— А де ж той слід, старий? — спитав Генрі, роздивляючись навкруги.

Але індіанин, не відповівши, загунав голими п'ятами по боках мула й погнав його через усю галявину в хащі.

— Він скидається на собаку, що біжить теплим слідом, і здається, слід цей ще теплішає, — зауважив Френк.

За півмилі, коли хащі перейшли в круті горбки, вкриті травою, старий погнав мула вчвал і не зменшив ходи, поки не добувся природної западини. Футів зо три завглибшки й досить велика, щоб вигідно вмістити з дванадцятаро чоловік, вона своєю формою надзвичайно нагадувала слід стопи якогось велетня.

— Слід Стопи божої, — врочисто виголосив старий жрець, тоді зліз із мула і в молитві простягся на землі. — В Стопі божій маємо чекати, доки блиснуть очі Чіа, — так кажуть священні вузлики.

— Гарненьке місце, щоб поснідати, — промовив Генрі, глянувши в западину. — Чекаючи на індіанські дива, ми можемо задовольнити свої шлунки.

— Якщо не заперечуватиме Чіа,— засміявся Френк.

Чіа не заперечувала. Принаймні старий жрець не міг знайти жодних вказівок на це в своїх вузликах.

Стриноживши мулів і залишивши їх на узліссі, мандрівники принесли води з найближчого струмка й розклали в западині багаття. Старий майя, здавалось, не помічав нічого й без кінця бурмотів молитви та перебирав вузлики.

— Аби тільки він не з'їхав з глузду,— сказав Френк.

— Він мав божевільні очі того дня, як я вперше побачив його в Хучітані,— додав Генрі.— А поглянь-но, які в нього тепер очі.

Тут слово докинув пеон: не розуміючи нічого по-англійському, він, проте, второпав зміст їхньої розмови.

— Це дуже небезпечна річ — важитись на тасмпіці й святощі майя,— і загрожує смертю. Мій батько це знав. Багато людей померло через них, і смерть їхня була нагла й жахлива. Навіть жерці майя помирали. Так помер і батько мого батька. Він також кохав жінку з долини. Через неї він продав секрет майя людям з долини й повів їх до скарбів шляхом, що його вказували вузлики. І він помер. Усі вони померли. Мій батько не любить жінок із долини, бо він старий. Але раніше, замолоду, він дуже любив їх, а це гріх. Він знає, яка йому загрожує небезпека, коли він вестиме вас до скарбу. Сила людей шукала його цілі сторіччя. Та з тих, хто знайшов скарби, жодний не повернувся. Кажуть, навіть конквістадори й пірати англійця Моргана, коли добулися до сховища, наклали там головами.

— А як батько помре, ти, його син, станеш за найвищого жерця майя? — спитав Френк.

— Ні, сеньйоре,— похитав головою пеон,— я майя лише наполовину. Я не вмю читати вузликів. Батько не навчив мене цього, бо кров моя нечисла.

— А якщо він зараз помре, чи зможе прочитати вузлики котрийсь інший майя?

— Ні, сеньйоре. Мій батько — остання жива людина, що знає нашу давню мову.

Розмову цю перебила поява Леонсії й Рікардо: стриноживши своїх мулів і залишивши їх біля інших, вони не-сміливо поглядали в улоговину. Обличчя Френка й Генрі, скоро тільки вони вздріли дівчину, засяли з радістю, хоч вони й дорікали їй словами, ба навіть нашолягали, щоб Леонсія з Рікардо верталися додому.

— Але ви не можете відіслати мене, не давши хоч трохи попоїсти, — зауважила Леонсія, стрибнувши в западину. Вона-бо через свою жіночу хитрість розуміла, що краще з ними розмовляти зблизька.

Їхня голосна балачка вивела старого жерця з релігійного екстазу. Він презирливо подивився на Леонсію й вилив на неї цілий потік докорів мовою майя всуміш із окремими іспанськими словами й фразами.

— Він каже, що жінки погані, — переклав пеон, як тільки його батько спинився. — Він каже, що жінки призводять до суперечок між чоловіками, до ножів і до смерті. Бог позначив їх тавром зневаги й невдачі. Їхні вчинки не подобаються богові й спричиняють загибель чоловіків. Він каже, що жінки — то вічний ворог божий і чоловічий, бо вони заважають чоловікові наблизитися до бога. Він каже, що жінки завжди стояли на шляху до бога й тягли чоловіків у інший бік. Він каже, що ця жінка мусить поїхати звідси.

Френк, давлячись сміхом, тільки свиснув на знак того, що погоджується з жерцем, а Генрі звернувся до Леонсії:

— Будь розважна, Леонсіє. Бачиш, яку думку про жіноцтво має цей майя? Тобі тут немає місця. Треба їхати до Каліфорнії, де жінки мають право голосу на виборах.

— На лихо, старий занадто добре пам'ятає жінку, що замолоду зрадила його, — мовив Френк. — Спитай у батька, — удався він до пеона, — чи кажуть його вузлики про те, що жінці не можна ступити на слід Стопи божої?

Даремно крутив старий жрець своє священне письмо. Там не можна було знайти жодного вагомого заперечення проти жінки.

— Він переплутав свої власні переживання із міфологією, — переможно всміхнувся Френк. — Отже, я гадаю, Леонсіє, що ви цілком вільно можете залишитися тут і попоїсти. Кава готова. А потому...

Але те, що мало статися потому, сталося тепер. Не встигли вони посідати на землі, як куля пробила Френкові капелюх, коли Френк підвівся передати Леонсії оладку.

— Ну й несподіванка, — сказав він, сідаючи. — А подивись-но, Генрі, хто там хоче мене підстрелити.

Найближчої хвилини всі, крім пеонового батька, побралися до краю улоговини й побачили, що з усіх боків до них плазують якісь чудернацько повдягані люди, виглядом зовсім не схожі на латиноамериканців. Здавалося, піби все людство, всі народи світу постачали їм убрання

й свою кров, щоб надати їхній шкірі та одежі таких різноманітних кольорів.

— Ото пики! Я зроду гірших не бачив,— сказав Френк.

— Це — кару,— пробурмотів пеон, тремтячи зі страху.

— А хто такі, в...— почав Френк, і раптом схаменувся.— А хто такі ці кару?

— Це пекельне кодрло,— пояснив пеон.— Вони лютіші за іспанців і жорстокіші за майя. Чоловіки в них не одружені, а жінки живуть без шлюбу. В них нема жерців. Вони — диявольське поріддя, ба навіть гірші за самих дияволів.

Тоді підвівся старий жрець і, показуючи пальцем на Леопсію, заявив, що це вона спричинилася до нещастя. Куля шкрябнула йому плече, і він похитнувся.

— Пригни його,— гукнув Генрі до Френка,— він єдиний, хто вміє читати вузлики, а очі Чіа й досі ще не заблищали.

Френк послухався, простяг руку і, схопивши старого за ноги, смикнув його вниз.

Генрі взяв рушницю й почав відповідати пострілами на постріли кару. Незабаром до нього прилучились Рікардо, Френк і пеон. А старий, перебираючи свої вузлики й дивлячись через береги западини, втупив очі в неосяжне узбіччя гори.

— Стійте! — крикнув Френк, надаремно силкуючись, щоб його голос почули серед стрілянини.

Йому довелося плазом прокрадатися до кожного із стрільців і веліти не стріляти більше. І кожному зокрема пояснювати, що їхній вантаж залишився на мулах, і їм через те треба берегти набої, які ще є в патронниках.

— І глядіть, щоб вони не влучили в вас,— застерігав усіх Генрі.— В них старі мушкети та аркебузи, що можуть поробити вам дірки в таріль завбільшки.

За годину обложені вистріляли всі набої, крім кількох у автоматичному револьвері Френка, і на безладний вогонь кару уловина відповідала мовчанкою. Хосе Манчено був перший, хто зрозумів становище. Він обережно підліз до уловини, глянув через край, переконався, що мав рацію, й почав давати знаки іншим,— мовляв, в обложених нема чим стріляти й пора атакувати їх.

— Гарно ви вклепались, сеньйори,— зловтішно сказав він, а решта кару з реготом оточили западину.

Те, що сталося далі, було таке несподіване, як зміна

сцени в пантомімі. Кару зненацька сипнули урозтіч, нажахано зойкаючи. Вони так поспішали, що багато з них покидали свої мушкети й ножі.

— Але я таки влучу в вас, сеньйоре Стерв'яку, — жартівливо мовив Френк, розмахуючи револьвером.

Націлившись у бандита, що втікав чимдужче, Френк несподівано передумав і не вистрелив.

— В мене тільки три набої, — пояснив він Генрі, ніби перепрошуючи, — а в цій країні ніколи не вгадаєш, коли вони будуть найпотрібніші. Я добре знаю це з власного досвіду.

— Дивіться! — закричав пеон, показуючи пальцем на свого батька й на далеку гору. — Ось чому вони кинулись навітки. Вони зрозуміли небезпеку, якою загрожували їм священні скарби майя.

Старий жрець у екстазі, що межував із божевіллям, мацав вузлики на мотузочках і пильно дивився на гору. Від неї одна попри одну виходили дві блискучі смуги світла.

— Це може зробити й людина, мавши двох люстерок, — глузливо сказав Генрі.

— То очі Чіа, — сказав пеон. — Так написано вузликами, що їх при вас читав мій батько: «Там, де слід Стопи божої, очікуй, доки заблищать очі Чіа».

Старий звівся на рівні ноги й вигукнув у нестямі:

— Щоб знайти скарб, ми мусимо знайти очі!

— Добре, старий, добре, — заспокоїв його Генрі і кишеньковим компасом визначив місце, звідки виходило світло.

— У нього наче компас у голові, — зауважив за годину Генрі на адресу старого жерця, що вів перед, сидячи на своєму мулі. — Я перевіряю його компасом, і, навіть коли якась перешкода змушує нас збочувати, він знову виходить на правильний напрям, ніби магнітна голка.

Від'їхавши від западини, вони не бачили більше світляних смуг. Очевидно горбки та гори заважали цьому. Скрізь були провалля і скелі всуміш із лісами та кучугурами з піску й вулканічного попелу.

Нарешті подорожні опинилися в такому місці, де годі було проїхати верхи, і Рікардо з пеонами й з мулами залишився ззаду, діставши доручення стати табором і нап'ясти намети.

Решта експедиції рушила далі, дряпаючись по зарослих скелях і тримаючись один за одного й за стовбури дерев. Старий майя, все ще на чолі гурту, здавалось, не помічав Леонсії.

Раптом, пройшовши з півмилі, він спинився й відстрибнув назад, немов його вкусила гадюка. А сталося ось що: Френк засміявся, і його сміх безладною глузливою луною пішов по всій тій дикій місцевості. Останній жрець племені майя хапливо перебіг пальцями всі свої вузлики, затримався на одному якомусь мотузочку, вдруге помацав його, і тоді сповістив:

— «Коли бог сміється — стережіться!» Так кажуть вузлики.

Хвилини із п'ятнадцять Френк і Генрі криком та сміхом викликали луна, намагаючись пояснити старому, що це таке.

Ще за півгодини вони дійшли до мандрівних дюп. Старий знову кинувся назад. Пісок, на який вони ступили, просто голосив. Коли вони спинялися, голосіння стихало. А ступиш крок — і пісок знову починає голосити.

— «Коли бог сміється — стережіться!» — виголосив майя.

Він накреслив пальцем коло на піску, що зазвучав, тільки-но його торкнулися, став навколішки всередині, і пісок завив та застогнав. Пеон прилучився до батька й теж увійшов у гомінке коло, де старий креслив якісь кабалістичні фігури та малюнки, а пісок весь час ніби верещав.

Леонсія була нажахана й притулилася до Френка й Генрі. Навіть Френк знітився.

— То була луна, — сказав він, — але це щось інше. Не розумію, що воно таке.

— Дурниця! — відповів Генрі, провівши ногою по піску й знову викликавши гомін. — Це співучий пісок. Я бачив уже його колись на Кауаї, одному з Гавайських островів. Чудове місце для туристів, запевняю вас. А тут пісок ще кращий і гучніший. Учені склали близько двадцяти різних глибокодумних теорій, що пояснюють це явище. Мені казали, що воно трапляється у багатьох країнах світу. Нам лишається тільки одне — пройти цими пісками туди, куди вказує голка компаса. Такий пісок, хоч і реве, та ніхто ще не бачив, щоб він кусався.

Але їм не пощастило переконати останнього жерця майя вийти з накресленого кола. Вони домоглися лише

того, що старий відірвався від молитов і люто накинувся на них з лайкою.

— Він каже,— пояснив пеон,— що ми чинимо блюзнірство й що навіть пісок кричить проти нас. Він не хоче йти далі, боїться наблизитися до того страшного місця, де мешкає Чіа. І я теж не хочу. Там помер його батько, про це відомо всім майя. Він не піде туди помирати. Він каже: «Мені не так багато років, щоб помирати».

— Отож-бо, якихось вісім десятків! — засміявся Френк і здригнувся, почувши глузливий сміх луни, якому вторувало голосіння піску.— Замолодий, щоб помирати! А як ви, Леонсіє? Адже ви також занадто молоді, щоб зараз померти.

— Ні,— всміхнулась вона, злегка поворушивши ногою, від чого пісок докірливо зітхнув,— навпаки, я занадто стара, щоб помирати тільки через те, що скелі віддають нам назад наш сміх, а пісок бреше на нас. Ходімо далі! Нам недалеко вже до тих очей, що блищать так яскраво. Нехай старий сидить собі в своєму колі й чекає, доки ми повернемося.

Леонсія, вже не тримаючи Морганів за руки, пішла перша, а вони — слідом за нею. Тільки-но вони рушили, як дюни застогнали, а та смуга, що була найближче і осипалася по схилі, загарчала й заревла. На щастя, як вони скоро в цьому переконалися, Френк, розвантажуючи мулів, узяв із собою кружало тонкої цупкої мотузки.

Перейшовши пісок, вони опинилися в такому місці, де луна повторювала їхні слова шість або й вісім разів.

— Ото чортівня! — промовив Генрі.— Не дивно, що тубільці так жахаються цих місць.

— Здається, Марк Твен писав про якогось химерика, що колекціонував луни? — спитав Френк.

— Я не чув про таке. Але тут, у майя, можна було б зібрати гарну колекцію лун. Вони вміли вибрати місце для сховища. Певно, воно було священне ще й до приходу іспанців. Стародавні жерці знали походження цього таємничого явища, але своїм підданцям пояснювали його, як щось надприродне.

Невдовзі подорожні добулися до відкритої, рівної місцини коло зубчастої скелі з багатьма прискалками та розпадинами й пішли вже не одне за одним, а всі вряд. Землю вкривала така тверда й суха шкура, що годі було собі й уявити, ніби тут щось коли росло. В чудовому настрої,

бажаючи бути однаково ласкавою до обох юнаків, Леонсія схопила їх за руки й побігла разом з ними обома. Не встигли вони пробігти й п'яти кроків, як скоїлось лихо. Генрі й Френк одночасно провалилися й угрузли по самі гомілки. За хвилинку провалилась і Леонсія, угрузши не менше від них.

— Отуди к бісу! — пробурмотів Генрі.— Це якась гаспидська місцина.

Слова, що їх він промовив мало не пошепки, відразу відбилися від навколишніх скель і без кінця повторювалися на всі голоси.

Спершу вони не цілком усвідомили небезпеку, що їм загрожувала. Лише побачивши, як з найменшим рухом вони вгрузають дужче, чоловіки зрозуміли, що це означає. Леонсія не вгаваючи сміялась і вбачала в цьому лише кумедну пригоду.

— Грузькі піски! — крикнув переляканий Френк.

— Грузькі піски! — залунали, жахаючись, скелі, і того-світні голоси раз у раз повторювали ці слова далі й далі, ніби передавали якусь новину.

— Це яма, засипана грузьким піском,— пояснив Генрі.

— Старий шкарбун, мабуть, мав рацію, що лишився на співучих пісках,— зауважив Френк.

Зловісні зітхання залунали з новою силою й довго не завмирили віддалік.

Тим часом вони вгрузли вже по груди й загрузали чим-раз глибше.

— Ну, хтось із нас мусить таки врятуватись,— сказав Генрі.

І, не вмовляючись, обидва юнаки почали потроху витягати Леонсію, дарма що через напруження й зайві рухи самі вони занурювалися ще швидше. Коли нарешті Леонсія вибралася з піску й стала їм на плечі. Френк, не звертаючи уваги на луну, що глузувала з нього, сказав:

— Тепер, Леонсіє, ми викинемо вас звідси. Коли ми скажемо «три», стрибайте. Вам треба плигнути скільки можете далі й якомога обережніше. Потім вам доведеться проповзти трішки. Тільки ні в яким разі не підводьтесь, а весь час лізьте. Рачкуйте, аж поки добудетесь твердого ґрунту. І хоч би що, не підводьтесь. Ти готовий, Генрі?

Вгрузаючи самі, вони почали розгойдувати дівчиною в повітрі й по третім разі, коли Френк вигукнув: «Три!», кинули її вперед.

Леонсія точно виконала їхні вказівки й порачкувала до кам'янистої ділянки.

— Тепер давайте мені мотузку! — гукнула вона до них.

Але тим часом Френк угруз так, що не міг зняти кружала мотузки, яке було в нього на шиї і крізь яке він просунув руку. Генрі допоміг йому і, занурившись на ту саму глибину, що й Френк, усе-таки докинув кінець мотузки до Леонсії.

Спершу вона потягла мотузку. Потім прив'язала її за кам'яну брилу, з автобус завбільшки, й гукнула Генрі, щоб він вилазив. Але дарма. Генрі тільки ще глибше вгрузав. Грузький пісок покрив уже йому плечі, коли Леонсія гукнула, викликавши своїм голосом цілий бедлам лун:

— Стривайте! Не тягніть! Я щось придумала. Відпустіть усю мотузку. Залиште собі тільки кінець і обв'яжіть-ся під пахвами.

Найближчої хвилини, тягнучи за собою мотузку, вона побралась на скелю.

Піднявшись футів на сорок, де росло розлоге сучкувате дерево, вона спинилася. Перекинувши мотузку на стовбур, наче на велетенський блок, вона прив'язала її до великого каменя.

— Оце молодець! — захоплено мовив Френк до Генрі.

Юнаки збагнули її план і зрозуміли, що успіх залежить лише від того, чи зможе вона зсунути камінь і зіпхнути його зі скелі. Минуло п'ять дорогоцінних хвилин, поки Леонсія знайшла досить довгий сучок, що міг правити за підойму. Підійшовши до каменя, вона завзято заходилася зсувати його і кінець кінцем, коли юнаки майже зовсім загрузли, таки спромоглася скинути камінь зі скелі.

Падаючи, брила натягла мотузку, і вона так стиснула Генрі груди, що він мимохіть застогнав. Поволі, проте безперестанку Генрі витягало з піску, і, відпускаючи його, дюни хлипали щораз дужче. Нарешті Генрі опинився на поверхні й прожогом перелетівши через повітря, упав на твердий ґрунт поряд з Леонсією. Коли так само вирятували й Френка, він, відчувши під ногами нерушну землю, посварився кулаком на підступний пісок, від якого йому пощастило врятуватись, і почав кешкувати з нього. Леонсія та Генрі прилучилися до Френка. А у відповідь міриади духів повертали їм їхні слова, і повітря навколо сповнювалося зойками й зловтішним шепотом.

РОЗДІЛ ХІV

— Але ж і не мільйон миль від Стопи божої до тих очей,— промовив Генрі, коли всі троє спинилися близько підніжжя крутої скелі.— Якби вони були далі, ми б їх не побачили за цією скелею. Та на неї не видерешся, а обходити її, мабуть, було б дуже довго, тож давайте спершу пошукаємо тут.

— Чи не могла послати те світло людина за допомогою дзеркал? — спитала Леонсія.

— Скоріше то просто якесь природне явище,— відповів Френк.— Після співучих пісків я ладен усе пояснювати природними явищами.

Леонсія, випадково перебігши очима вздовж скелі, раптом ніби остовпіла.

— Дивіться! — вигукнула вона.

Генрі й Френк також підвели очі й замерли на місці. Те, що вони побачили, були не виблиски світла, а яскраве біле сяйво, таке сліпуче, як сонце. Юнаки почали пробиратися до підніжжя скелі. Скрізь вони бачили незайману гущавину і зробили з цього висновок, що тут уже багато років не ступала людська нога. Добре засапавшись, вони нарешті продерлись на таке місце, де недавній зсув знищив усю рослинність.

Леонсія заплескала в долоні. Їй не треба було нічого пояснювати. Футів на тридцять вище в скелі виблискувало двоє велетенських очей. Кожне з них мало цілий сажень у прогоні, а дно їхнє було обкладено чимсь білим, що відбивало сонячне світло.

— Очі Ча! — вигукнула вона.

Генрі почухав голову, щось пригадуючи.

— Я майже певний, що можу сказати вам, з чого воно складається,— промовив він.— Я сам такого ще зроду не бачив, але чув про нього від старих людей. Це преданні витівки майя. Ставлю свою частку скарбу, Френку, проти продірявленого десятицентовика, що я вгадав, чому вони відбивають світло.

— Згода! — скрикнув Френк.— Дурний був би той, хто б не прийняв таких умов, нехай би йшлося навіть про перевірку таблиці множення. Можливість одержати мільйони порівняно з безперечною втратою негодящої монети! Я б зайшов у заклад, що двічі по два буде п'ять, сподіваю-

чись, що якимсь чудом спроможуся довести це. Ну, кажи! Що ж воно таке? Гроші па столі.

— Черепашки,— посміхнувся Генрі,— черепашки, або, точніше, перлівниці. Це перламутрові скійки, викладені мозаїкою так, щоб постала рівна поверхня, яка відбиває світло. Тепер ти маєш довести, що я помиляюся. Лізь угору й подивись.

Під очима на скелі стирчав трикутний прискалок футів двадцять заввишки. Горішній його край на ярд не досягав лінії між очима. Нерівна поверхня скелі й котяча спритність Френка допомогли йому видряпатися до краю прискалка. Лізти далі самим прискалком було вже легше. Проте впасти з висоти у двадцять п'ять футів і поламати руку або ногу в такій відлюдній місцевості здавалося не дуже принадним, і Леонсія, несамохіть викликавши ревощі у Генрі, гукнула вгору:

— Обережно, Френку!

Стоячи на вершині трикутника, він заглянув і в одне, і в друге око, а далі, витягнувши з кишені мисливського ножа, покопирсався ним у правому оці.

— Старий добродій знепритомнів би, якби був тут і бачив таке блюзнірство,— зауважив Генрі.

— Дірявий десятицентовик — твій! — крикнув униз Френк, кидаючи рівночасно в простягнену долоню Генрі щойно відколупаний шматок.

То виявився плаский уламок перламутру, яким було викладене око.

— Де дим, там мусить бути й вогонь,— мовив Генрі,— не з доброго ж дива вибрали майя цю забуту богом гущину і зробили в цій скелі очі Чіа.

— Виходить, ми помилилися, залишивши позаду старого добродія з його священними вузликами,— сказав Френк.— Вони все пояснили б нам і порадили, що робити далі.

— Але де в очі, там мусить бути й ніс,— докинула Леонсія.

— Та ось-бо він! — скрикнув Френк.— Боже милій! Я ж оце по ньому ліз. Ми стоїмо занадто близько від скелі, щоб уявити собі її загальний вигляд. За яких сто ярдів вона скидалася б на велетенське обличчя.

Леонсія ступила наперед і поворушила погою валяву з гнилого листя та гілля, занесену сюди, очевидно, тронічними вітрами.

— Тоді й рот повинен бути там, де йому й місце,— сказала вона.

Френк і Генрі хутко розкидали сміття й побачили отвір, проте він був надто малий, щоб крізь нього могла пролізти людина. Очевидно, зсув частково закryw прохід. Відтягнувши набік кілька уламків скелі, Френк поширив отвір настільки, що зміг усунути туди голову й плечі. Він запалив сірника й почав роззиратись навкруги.

— Стережіться гадюк! — занепокоїлась Леонсія.

Френк пробурчав щось на знак подяки і сповістив:

— Це не природна печера. Її видовбано в скелі, і видовбано дуже добре, оскільки я розуміюсь на цьому. Хай йому чорт! — останнє стосувалося сірника, що обпik Френкові пальці. За хвилину Френк зчудовано додав: — Але тут немає потреби в сірниках. Тут є освітлення. Десь нагорі — справжнє денне світло. Безперечно, давні майя були молодці. І я не здивуюся, якщо ми знайдемо тут ліфти, теплу та холодну воду, центральне опалення й швейцара.

Френк заліз увесь у печеру, і незабаром звідти почувся його голос:

— Ходіть-но сюди! Тут прегарно!

— Ну, ви й тепер незадоволені, що взяли мене з собою? — докоряла Леонсія, опинившись коло обох юнаків на рівній долівці штучної печери, де їхні очі, швидко привичайвшись до таємничого сірого освітлення, напрочуд виразно бачили все навколо. — Спершу я знайшла вам очі, а тепер ось і рот. Якби не я, ви й досі не дійшли б сюди або блукали б біля скелі й раз у раз тільки віддалялися від неї.

— Але тут нічого немає, — додала вона за хвилину.

— Ну звісно, — сказав Генрі, — це ж тільки передпокій. Не заховали б майя так легковажно свої скарби, знаючи, що конквістадори завзялися розшукати їх. Я ладен закластись, що ми й тепер не ближче до скарбів, ніж були в Сан-Антоніо.

Височенним коридором футів у дванадцять чи п'ятнадцять завширшки вони пройшли, як гадав Генрі, кроків сорок. Далі прохід відразу повужчав, звернув під прямим кутом праворуч, потім так само під прямим кутом ліворуч і скінчився в другому просторому приміщенні.

Денне світло, в якийсь таємничий спосіб проходячи знадвору, було достатнє, щоб бачити дорогу, але Френк, ідучи попереду, спинився так несподівано, що Леонсія й Генрі

наткнулися на нього. Леонсія всередині й Генрі по ліву руку від неї, затамувавши віддих, вдивлялись у дві лави з людських тіл, давно померлих, але не спорохнявілих.

— Майя, як і стародавні єгиптяни, мабуть, уміли бальзамувати тіло і знали секрети збереження мумій,— сказав Генрі, мимоволі притишивши до шепоту свій голос перед такою силою непохованих людських тіл, що стояли випроставшись і здавалися живими.

Всі вони були одягнені як європейці, і їхні печулі обличчя заховали в собі європейські риси. На них, як і за їхнього життя, були зотлілі через довгий час убрання конквістадорів та англійських піратів. Двоє з них були в панцирах і мали па голові піднесені вгору заборола. У декотрих були мечі й кинджали при боці, а інші тримали їх у задубілих руках. За поясами у всіх були засунені великі старовинні пістолі.

— Старий майя мав рацію,— прошепотів Френк,— вони прикрасили сховище своїми смертними останками, що мають бути тут у передпокої за пересторогу для майбутніх сміливців. Дивіться, цей хлопець — справжній іспанець і, мабуть, бренькав колись на гітарі, як його батько й дід.

— А той — щирий девонширець,— і собі прошепотів Генрі.— Ставлю ще раз дірявого десятицентовика проти восьми доларів, що він був браконьєр і втік з королівської в'язниці до Іспанії.

— Бр-р,— аж здригнулась Леонсія, притуляючись до Френка й Генрі.— Священні речі майя спричинюють смерть, і їх охороняють нечисті духи. Але ж це класичний зразок помсти. Тим, хто хотів пограбувати скарби, судилось стати за їхню сторожу та захищати їх своїми нетлінними трупами.

Ступати далі було моторошно. Померлі привиди, одягнені в стародавні вбрання, немов чарували наших подорожніх. Генрі вкинувся навіть у мелодраму.

— Ще до того, як вони заволоділи Америкою, їхній нехвбний нюх гончаків привів їх у це божевільне місце, де вони носом відчували скарби. Щоправда, вони не могли забрати їх з собою, та все ж бодай знайшли їхнє сховище. Низенько вклоняюся вам, пірати й конквістадори! Вітаю вас, давні лицарі-розбійники! Ваші носи чули дух золота, а ваші серця не злякалися боротьби за нього.

— Ху! — додав на закінчення його промови Френк, намагаючись швидше провести своїх товаришів повз давніх

авантюриків.— На чолі цієї валки годилося б стояти самому старому серу Генрі.

Кроків за тридцять коридор знову зробив коліно. Спинивши своїх супутників біля останньої пари вишикуваних у дві лави мумій, Генрі показав їм на одну з них:

— Не знаю, як із сером Генрі, але оце достоту Альварес Торес.

Під іспанським шоломом, у зітлілому середньовічному іспанському вбранні, з величезним іспанським мечем у темній висхлій руці, перед ними стояла мумія. Її сухе рудувате обличчя надиво скидалося па вид Альвареса Тореса. Леонсія злякано відсахнулась і перехрестилася.

Френк ступив уперед, обмацав щоки, губи й лоб мумії і, заспокоївшись, засміявся.

— Я хотів би, щоб Альварес Торес опинився на місці цього лицаря. А втім, я не маю ні найменшого сумніву, що це пращур Торесів... Звичайно, ще перед тим, як зайняв свою останню посаду на землі, як став за одного з вартових коло скарбу майя.

Леонсія дрижала, проходячи повз цю похмуру постать. Тут коридор був дуже вузький, і Генрі, що тепер вів перед, раз по раз черкав сірники.

— Стійте! — промовив він раптом, пройшовши зо дві сотні кроків.— Подивіться на це чудо мистецтва! Гляньте, як витесано той камінь!

Тьмяне світло, падаючи в коридор десь ізгори, дозволяло бачити й без сірників. Перед ними, вистаючи на половину з ніші, лежав великий камінь, що своїм розміром відповідав розмірам отвору і, очевидно, мав закривати прохід. Обточено його було надзвичайно дбало: боки, спід і горішня частина докладно збігалися з отвором ніші.

— Я певний, що тут помер батько старого майя,— сказав Френк.— Він один знав секрет механізму, що рухав цю брилу, а її, як ви бачите, наполовину зсунено з місця.

— Отуди к бісу! — вигукнув Генрі, показуючи на кістяк, що, рознавшись, лежав на землі.— Це, мабуть, усе, що від нього залишилось. І, безумовно, помер він не дуже давно. А то й він став би мумією. Можливо, це був останній відвідувач перед нами.

— Старий жрець казав, що його батько хотів провести сюди людей з долини,— нагадала Леонсія.

— І ще він казав, що ніхто з них не повернувся,— додав Френк.

Генрі, взявши в руки знайдений череп, здивовано вигукнув і запалив сірника, щоб показати іншим свою знахідку. Череп не показував слідів удару мечем чи сокирою, а кругла дірка на потиличній кістці свідчила, що його пробито кулею. Генрі трусонув черепом. Усередині щось застукотіло. Він трусонув ще раз і витрусив сплюснуту кулю.

— З сидельного пістоля,— сказав Френк, оглянувши її.— Порох був негодящий, бо дарма що стріляли дуже зблизька, куля не пройшла навиліт. А череп, безперечно, належав тубільцеві.

Коридор повернув ще раз праворуч і вивів їх у невеличку, добре освітлену печеру. З вікна, вирубаного високо в скелі й заграбованого кам'яними брусками у фут завтовшки та півфута завширшки, лялося знадвору тьмаве світло.

Діл був устелений побілілими людськими кістками. Судячи з черепів, то були європейці. Поміж кісток лежали рушниці, пістолі, ножі, а подекуди й сокири.

— Здається, що діставшись майже до самих скарбів, вони почали битися за них, хоч і не заволоділи ще ними,— сказав Френк.— Шкода, що тут немає старого, він на власні очі побачив би, яка доля спіткала його батька.

— А що, коли хтось лишився живий і спромігся випести скарби? — промовив Генрі. Однак, кинувши оком круг себе, він сам собі й відповів: — Але таки ні. Подивіться на самоцвіти в тих очах! Це — рубіни, коли я хоч трохи на них розуміюся.

Френк і Леонсія й собі глянули на кам'яну статую жінки, що з роззявленим ротом сиділа, підігнувши ноги, й дивилася на них червоними очима. Рот у неї був надміру великий, і через це все обличчя її здавалось бридким. Поруч, також вирізьблена з каменю, стояла чоловіча постать, ще масивніша, огидна й непристойна на вигляд. Одно вухо в неї було пропорційного розміру, а друге так само потворне, як і рот жінки.

— Ця вродлива дама, напевне, сама Чіа,— пожартував Генрі.— А хто ж отой дядько зі слонячим вухом і зеленими очима?

— Хоч убий — не знаю,— засміявся Френк.— Знаю лише, що ті зелені очі — найбільші смарагди, які я будь-коли бачив уві сні чи увіч. Кожен з них такий великий, що його на карати * й не полічиш. Такі самоцвіти бувають лише в королівських коронах.

— Але два смарагди й два рубіни, нехай і великі, не можуть становити всіх скарбів майя,— зауважив Генрі.— Ми біля дверей скарбниці, і нам бракує тільки ключа...

— ...Якого, напевне, знайшов би у своїх вузликах старий майя, що лишився в співучих пісках,— докінчила Леонсія.— Крім цих двох статуй та кісток на землі, в печері немає нічого.

З цими словами вона підійшла до чоловічої статуї, щоб уважніше оглянути її зблизька. Кумедне вухо відразу впало їй у вічі, і, показуючи на нього пальцем, Леонсія додала:

— Я не знаю, де ключ, але шпарка на ключ осьде.

Справді, слюняче вухо не мало западини, що відповідала б його розмірам, а було цілком рівне, і лише в одному місці видніла невеличка шпарка, трохи подібна до дірки в замку. Шукачі надаремно обходили всю печеру й вистукали всі мури й діл, шукаючи хитромудро прихованого проходу або якогось ключа до сховища скарбів.

— Кістки мешканців долини, два ідоли, два величезні смарагди, два такі самі рубіни та ми,— це й усе, що тут є,— підсумував Френк.— Нам лишається тепер зробити дві речі: повернутись та привести сюди Рікардо з мулами, отаборитись тут і приставити сюди старого добродія з вузликами, хоча б довелось й нести його.

— Зажди тут з Леонсією, а я піду по них,— запропонував свої послуги Генрі, коли вони, проминувши знову шеренгу мертвяків, вийшли з печери на вільне повітря.

Тим часом на співучих пісках пеон з батьком усе ще стояли навколішки посеред кола, що його накреслив старий. Їх шмагав краплистий дощ, і пеон дрижав з холоду, а старий далі молився й не цікавився зливою та вітром. Через те, що пеон тремтів і змерз, він спостеріг дві речі, які пройшли повз батькову увагу. По-перше, він бачив, як Альварес Торес і Хосе Манчено, сторожко виткнувшись із-за хащів, озирнулись і подалися дюнами. А потім він був свідком дива. Диво полягало в тому, що тих двох йшло співучими пісками і це не викликало ніякого шуму. Коли вони зникли, пеон зацікавлено торкнувся пальцем піску й не почув нічого. Пеон устроїв пальця в пісок —

той мовчав. Мовчав пісок і тоді, коли пеон у запалі почав бити його цілою долонею. Злива позбавила пісок голосу.

Розштовхавши свого батька, що весь час проказував молитви, пеон закричав:

— Пісок мовчить, мовчить, як домовина! І я бачив, як вороги багатого грінго пройшли по ньому, не знявши найменшого шуму. Він же не святий, той Альварес Торес, а пісок мовчить! Він утратив голос! А там, де може йти такий грішник, можемо пройти і ми вдвох, батьку.

Усе ще не виходячи з кола, старий майя накреслив на піску якісь кабалістичні фігури, і пісок не озвався до нього. Поза колом — те саме. Пісок відволог. А він міг звучати, лише будучи цілком сухим. Старий помацав вузлики на своїх священних мотузочках.

— Сказано,— промовив він,— що коли пісок мовчить, можна йти безпечно. До цього часу я робив усе, як наказував бог. Слухатиму його й надалі. Ходім!

Подавшись співучими пісками, вони наздогнали Тореса й Манчено. Заховавшись у хащах, шановна пара пропустила їх уперед і рушила за ними назирці. А Генрі, що вертався з печери навпростець, розминувся з обома парами.

РОЗДІЛ XV

— І все ж таки не варто було мені лишатись у Панамі,— сказав Френк до Леонсії, сидючи з нею на скелі біля входу в печеру й чекаючи, поки повернеться Генрі.

— Невже вас так цікавить нью-йоркська біржа? — кокетливо піддражнила його Леонсія, хоч, як правду мовити, лише частина тут була кокетування, а решта — бажання вигадати час. Леонсія боялась залишатися на самоті з юнаком, якого дуже кохала.

Та Френк не збирався нічого вигадувати.

— Я людина відверта, Леонсіє. І кажу те, що думаю, коротко й відверто...

— Чим і відрізняєтесь від нас, іспанців,— перебила вона.— Ми любимо прикрашати й убирати наші звичайнісінькі думки в пишні шати проречистості.

Однак Френк, не збочуючи, вів свою промову далі:

— Ви хитруєте зі мною, Леонсіє. Ось що я хотів вам сказати... Я говорю щиро й відверто, як і личить чоловікові. А ви крутите словами й пурхаєте, мов метелик,—

це, мені здається, чисто жіноча риса. А проте це нечесно... щодо мене. Я відкриваю вам своє серце, і ви знаєте, що в ньому є. А ви хитруєте, викручуєтеся туди й сюди, і я нічого не знаю. Через це ви маєте перевагу проти мене. Ви знаєте, що я кохаю вас. Я сам вам сказав. А я... Ну, що ж я знаю про вас?

Вона опустила очі, почервоніла й мовчала, не знаючи, що відповісти.

— Ось бачте, — не вгавав Френк, — ви не відповідаєте. Ви ставитеся до мене прихильно, і тому здається мені ще чарівнішою. А все-таки ви лукавите зі мною, нічого не кажете про свої почуття і про свої наміри. І чому? Тому, що ви жінка? Чи тому, що іспанка?

Ці слова схвилювали Леонсію. Насилу стримуючись, але зовні не показуючи цього, вона підвела очі і, дивлячись Френкові в обличчя, сказала:

— Я можу бути чи англійка, чи американка, чи хто завгодно, але я вмю просто дивитися правді в очі й відверто говорити про все... — Вона спинилась, стримано зважила свої думки й спокійно докінчила: — Ви ремствуєте на те, що, дізнавшись про вашу любов, я не сказала вам, кохаю я вас чи ні. Ось я вам зараз скажу. Я кохаю вас...

Леонсія відсунула руки, що їх він у захваті простяг до неї.

— Заждіть! — сказала вона. — Хто з нас тепер жінка? Або іспанка? Адже я не скінчила. Я кохаю вас і пишаюсь тим, що кохаю саме вас. Та й це ще не все. Ви питали мене про моє серце й про мої наміри. Про одне я вже сказала. Зараз скажу про друге. Я збираюсь одружитися з Генрі.

Така англосаксонська щирість приголомшила Френка.

— На бога! Чому? — тільки й спромігся вигукнути він.

— Тому, що я кохаю також і Генрі, — відповіла Леонсія, все ще дивлячись йому в очі.

— Ви ж бо кажете... ви ж сказали, що кохаєте мене? — тремтячим голосом спитав Френк.

— І вас. Я кохаю вас обох. Я порядна жінка; припаймні я завжди так гадала. І досі ще так гадаю, хоч мій розум і підказує мені, що не можна кохати рівночасно двох чоловіків і бути разом із тим порядною жінкою. Ну, та це мені байдуже. Якщо я грішна, значить, я така й є. І я не можу переробити себе, будши зроду грішна.

Леонсія замовкла, але Френк усе ще не міг здобутися на слово.

— А хто з нас тепер англосакс? — спитала вона й ледь помітно всміхнулася, почасти підбадьорюючи себе сміхом, а почасти тішачись тим, що її слова справили на нього таке враження.— Я відкрила вам своє серце й розповіла про свої наміри.

— Але ж ви не можете...— гарячково запротестував Френк.— Ви ж не можете кохати мене, а одружитись із Генрі!

— Мабуть, ви не зрозуміли мене,— дорікнула вона.— Я збираюсь одружитися з Генрі й кохаю вас. Але я кохаю й Генрі. Не можу ж я одружитися з вами обома. Цього не дозволить закон. Тим-то я одружуюсь лише з одним. І я маю намір одружитися з Генрі.

— Навіщо ж тоді, навіщо ви умовляли мене залишитися? — спитав він.

— Адже я кохаю вас. Я вам це вже сказала.

— Якщо ви будете поводитись так і далі, я збожеволю! — скрикнув Френк.

— Мені також здавалося, що я збожеволю через це, і здавалося багато разів,— заспокоїла його Леонсія.— Якщо ви гадаєте, що мені легко виконувати роль англосаксонської жінки, ви помиляєтесь. Але жоден англосакс, навіть ви, якого я так палко кохаю, не може ставитись до мене з презирством за те, що я не ховаю своїх ганебних почувань. Я вважаю за краще просто сказати вам про них. Якщо це риса англосаксонської вдачі, не ганьбійте її. А коли це риса іспанки, жінки й Солано,— теж не ганьбійте її. Бо я — іспанка, і жінка, і іспанська жінка з родини Солано... хоч у розмові й не розмахую руками,— жартиливо додала вона, ледь усміхнувшись.

Запала мовчанка.

Саме тоді, коли Френк хотів щось відповісти, вона знаком звеліла йому мовчати. У хащах щось зашаруділо й затріщало, і вони обоє прислухалися: очевидно, хтось наближався до них.

— Слухайте! — прошепотіла Леонсія, торкнувши Френка за руку.— Я буду останній раз англосаксонка і скажу вам усе. Надалі я завжди буду хитрувати й викручуватись, як, на вашу думку, роблять іспанки. Отже, слухайте ж! Я люблю Генрі. Це правда, щира правда. Та вас я кохаю дужче, куди дужче. Я вийду заміж за Генрі... через те, що кохаю його й заручена з ним. А вас я завжди буду дужче кохати.

Раніше, ніж він устиг відповісти, з-за куців вийшли старий майя з сином. Навряд чи помітивши їх, жрець упав навколішки й вигукнув іспанською мовою:

— Мої очі вперше вздріли очі Чіа!

Потім, перебираючи вузлики на священних мотузочках, він мовою майя розпочав молитву, що в перекладі звучала б так:

— О, безсмертна Чіа, могутня дружино божественного Хцатля, божественне серце пророслого насіння, богине дощу й плодючого проміння сонця, що, на щастя людськості, годує насіння, овочі й коріння! О славетна Чіа, якої уста завжди шепочуть над вухом Хцатля, до тебе звертаюсь я, смиренний жрець, із молитвою. Вчини ласку й вибач мені. Нехай золотий ключ із твоїх вуст відкриє вухо Хцатля. Дозволь вірному тобі жерцеві добутись хцатлевого скарбу. Ні, не для нього, о, божественна, а ради його сина, якого визволив грінго. Діти твої, майя, сходять нанівець. Не потрібні їм скарби. Я твій останній жрець. Зі мною сконас все, що було відоме про тебе й про твого великого чоловіка, ім'я якого я наслідуюсь вимовити, лише схиливши голову на це каміння. Вислухай мене, о Чіа, вислухай мене! Ось я тут, біля твоїх ніг.

Не менше, як п'ять хвилин лежав ницьма старий майя, судомно здригаючись, немов причинний, а Леонсія і Френк зацікавлено дивилися на нього; їх захопив урочистий тон його молитви, дарма що вони не зрозуміли з неї ані слова.

Не чекаючи повернення Генрі, Френк удруге вступив до печери. Він із Леонсією йшли попереду й показували шлях жерцеві з сином. Старий майя, весь час мурмотячи молитву та читаючи свої вузлики, ступав слідом за ними, а пеон залишився за сторожа при вході. Біля шеренги мумій жрець шанобливо спинився, не так перед муміями, як для того, щоб прочитати священні мотузочки.

— Так і написано,— промовив він, тримаючи в руці один з них.— Це були лихі люди й злодії. Їм судилося завжди стояти тут, коло дверей до таємничої скарбниці майя.

Френк поспіхом провів жерця повз кістки його батька до внутрішньої кімнати, де старий насамперед простягся перед ідолами й ревно помолився. Після цього він пильно обмацав кілька своїх мотузочків, а далі оголосив — спершу мовою майя, а потім каліченою іспанщиною:

— «З вуст Чіа до вуха Хцатля» — так написано.

Вислухавши це загадкове речення, Френк зазирнув у чорний отвір рота богині, покопирсав лезом свого мисливського ножа в шпарці для ключа у велетенському вусі бога, тоді постукав колодочкою об статую і заявив, що вона порожниста. Підійшовши до статуї Чіа, Френк хотів постукати й об неї, коли почув, як старий майя бурмоче:

— «Ноги Чіа спочивають над порожнечою».

Вражений якоюсь думкою, Френк звелів старому ще раз прочитати те саме місце.

— Її ноги справді величезні, — засміялась Леонсія, — але стоять на скелястому ґрунті, а не над порожнечою.

Френк штовхнув богиню одною рукою й спостеріг, що вона трошки зсунулась. Обхопивши статую обіруч, він почав розхитувати нею.

— «Для дужих і небоязких людей Чіа ходитиме», — прочитав жрець. — А три дальші вузлики кажуть: «Стережіться, стережіться, стережіться!»

— Ну, добре, гадаю, що порожнеча мене не вкусить, — пожартував Френк, облишивши статую, яку йому пощастило посунути на добрий ярд. — Тепер, старенька, постійте хвилиночку або сідайте, якщо хочете, відпочити. Напевно, ви втомилися, стоячи стільки століть над порожнечою.

Леонсія вражено ахнула, і Френк мимоволі глянув на те місце, де тільки-но були ноги богині. Ступнувши назад, він за малим не впав у яму, яку досі закривала Чіа. Отвір був досить широкий і мав круглу форму. Даремно кидав туди Френк запалені сірники, намагаючись визначити глибину: вони гасли, не досягши дна.

— А це й справді скидається на бездонну порожнечу, — сказав Френк, кинувши в отвір невеличкий камінець.

Минуло кілька секунд, поки вони почули стук.

— Мабуть, і це ще не дно, — мовила Леонсія, — він міг стукнутись об якийсь прискалок і там залягти.

— Ось що допоможе нам зміряти глибину, — промовив Френк, ухопивши гаківницю, що валялась серед кісток, і лагодячись жбурнути її вниз.

Але старий спинив його:

— Священні вузлики кажуть: «Хто образить порожнечу під ногами Чіа, той помре наглою й жахливою смертю».

— Я не маю наміру ображати священну порожнечу,— всміхнувся Френк, кидаючи додолу гаківницю.— Та що ж ми маємо тепер робити, старий? Легко сказати: «З вуст Чіа до вуха Хцатля». А як це зробити? Помадай лишень священні вузлики, дідусю, і скажи тоді нам: як і чим.

Для сина жерця, пеона з потовченими колінами, вибила година смерті. Але він і гадки не мав, що сьогодні бачить сонце востаннє. Нехай би сталося що завгодно, нехай би хоч як намагався він уникнути своєї долі,— цей день мусив бути його останнім днем. Якби він і залишився на варті біля входу в печеру, його напевно пбили б були Торес і Манчено, що стежили за ним.

Але, замість чатувати при вході, боязкий пеон вирішив піти на оглядини поблизу й через це помер не на вільному повітрі. А втім, хода годинникових стрілок не змінила своєї швидкості, і він і не наблизив, і не віддалив цим свого кінця. Поки пеон був на розвідинах, Альварес Торес і Хосе Манчено підійшли до печери. Величезні, обкладені перловими скойками очі Чіа, що горіли на скелі,— це було забагато для забобонної душі кару.

— Увійходьте самі,— сказав він Торесові,— а я лишуся тут і вартуватиму.

І Торес, в якому текла завзята кров його зважливця-предка, що протягом кількох століть чесно стояв серед групів у лаві мерців, увійшов у печеру майя так само сміливо, як уступив туди його предок.

Щойно Торес зник з очей, як Манчено, що не боявся позрадницькому вбити першу-ліпшу живу людину і разом з тим надзвичайно лякався незрозумілих для нього явищ природи, забув про обов'язок вартового й зник у хащах. Тим-то неон, повернувшись заспокоєний із розвідин і охочий дізнатися секрети майя, свого батька і його священної китиці, не знайшов нікого біля входу й теж увійшов у печеру відразу після Тореса.

Останній, щоб його не викрили ті, кого він переслідував, ішов повільно й обережно. Видовисько мертвяків у залі мумій на якусь часину затримало його. З цікавістю розглядав він людей, про яких розповідали стільки історій і історія для яких урвалася тут, у передпокої богів майя. Найбільше зацікавила його мумія, що стояла на кінці лави. Схожість її з ним самим була дуже різюча, і

Торес був певний, що дивиться на котрогось зі своїх предків по прямій лінії.

Стоячи перед мумією, він почув чийсь ходу і почав шукати місця, де б заховатися. Йому спав на думку диявольський план. Знявши шолом із голови свого предка, він наклав його собі на голову. Потім загорнувся в зітлілий плащ, оперезався великим мечем і взувсь у величезні зогнилі чоботи, що мало не розсипалися, коли він засунув у них ноги. Далі він якнайобережніше узяв голу мумію й примістив її в темний куток за спинами інших мумій.

Нарешті, ставши на місце мумії в лаві й поклавши руку на меч, він прибрав ту саму позу, що була й у мумії.

Торес тільки очима стежив за пеоном, що боязко й повагом проходив поміж трупів. Побачивши Тореса, пеон раптом спинився, витріщив очі з жаху і почав бурмотіти якусь молитву майя. Стоячи лице в лице з пеоном, Торесові лишалося тільки прислухатися та обмірковувати своє становище. Зачувши, що пеон одійшов, Торес подивився йому вслід і помітив, як той спинився на закруті коридора, вагаючись, чи йти далі. Торес хотів був скористатися з нагоди й підніс уже меч, щоб розтрити пеонові голову. Але дарма що був день, навіть година смерті пеона: остання секунда його ще не настала. Не тут, у цім коридорі, і не від Торесової руки судилось йому вмерти. Отож Торес спустив меч, і пеон пішов собі далі.

Зі своїм батьком, Леонсією й Френком він зустрівся саме тоді, як Френк просив жерця вчитати з вузликів, як і чим відкрити Хцатлеве вухо.

— Засунь руку в рот Чіа й витягни звідти ключа! — звелів старий своєму боязкому синові. Але той скорився цьому наказові не відразу й з видимою неохотою.

— Вона не вкусить тебе, вона з каменю, — глузливо дорікнув Френк.

— Боги майя не бувають кам'яні, — дорікнув йому старий. — Це тільки ввижається, ніби їх зроблено з каменю. Вони живуть і завжди виявляють свою вічну волю чи то з-під каменю, чи то крізь нього, чи то через камінь.

Леонсія відсахнулася від жерця й притулилася до Френка, немов шукаючи захисту.

— Я знаю, що зараз має скоїтись щось жахливе, — вихопилося у неї, — мені моторошно тут, всередині гори.

серед цих мертвяків. Я люблю блакитне небо, лагідне сонячне світло й безкрає море. Зараз скоїться щось страшне. Я знаю, що воно має скоїтись.

Поки Френк заспокоював її, пеон доживав останні секунди останньої хвилини свого життя. А коли, прикликавши до себе всю свою мужність, він усунув руку в рот богині, пробила остання секунда, і годинник його життя спинився. Злякано скрикнувши, він висмикнув руку й глянув на зап'ясток, де з артерії виступила крапелька крові.

Ряба гадюча голова, ніби на глум, вистромила язика, а тоді, увібравши його, зникла в темряві богининою рота.

— Пекельниця! — зойкнула Леонсія, впізнавши гадюку.

А пеон, і собі впізнавши пекельницю й збагнувши, що неминуче вмере від її отрути, жахнувся, ступив крок назад, попав у яму й щез у проваллі, що його багато століть закривали ноги Чіа.

Цілу хвилину ніхто не казав ані слова. Старий жрець озвався перший:

— Я образив Чіа, і вона поглинула мого сина.

— Дурниця! — підбадьорював Френк Леонсію.— Нічого тут немає понадприродного або незрозумілого. Що може бути природніше, коли пекельниця вибирає розпадину в скелі собі за гадючник? Так роблять усі гадюки. Знову-таки, що дивного в тому, що вкушена гадюкою людина жахається? І що може бути зрозуміліш, коли, мавши позад себе яму, вона падає туди?

— Тоді це також природна річ! — скрикнула Леонсія, вказуючи на струмок прозорої води, що водограєм забив із розпадини.— Він має рацію. Боги виявляють свою вічну волю навіть з-під каменю. Він застерігав нас. Він знав про це, прочитавши свої священні вузлики.

— Що за нісенітниця! — засміявся Френк.— Це воля не богів, а стародавніх жерців, що витворили собі богів так само, як улаштували цю штуку. Десь унизу тіло пеонів вдарилось об підойму, що відкриває якісь кам'яні заставки, і це дало вихід підземному джерелу в скелі. Ось вам звідки взялася ця вода. Богиня з таким почварним ротом може існувати лише в уяві почвар-людей. Врода і божество ідуть у парі. Справжня богиня завжди буває вродлива. Тільки люди творять собі якісь бридкі страхиття.

Струмок тим часом більшав і ширшав, і вода сягала вже людям по кісточки.

— Нічого,— сказав Френк.— Я помітив, що по всіх кімнатах і коридорах діл мас нахил у напрямі до виходу. Давні майя були інженери і, будуючи ці печери, взяли до уваги й потребу відводити з них воду. Дивіться, як вода тече коридорами. Ну, старий, почитай-бо свої вузлики та скажи нам, де скарби.

— Де мій син? — сумно й розпачливо промовив на те старий.— Чіа поглинула мого єдиного сина. Через нього я зламав закон майя і забруднив чисту кров майя нечистою кров'ю жінки з долини. Я згрішив, породивши його, і тим-то він утричі мені дорожчий. Навіщо мені ті скарби? Мій син відійшов геть. Гнів божий упав на мене!

Водомет, як і раніш, булькаючи кидався вгору, і бульбашки в ньому засвідчували потужний тиск знизу. Леонсія перша помітила, що води в кімнаті прибував.

— Мені вже вона по литки,— зауважила дівчина.

— І час уже виходити,— погодився Френк, зрозумівши становище.— Можливо, відводнення влаштовано чудово. Та, упавши коло входу, брили, очевидно, загатили отвір. По інших коридорах, що лежать нижче, води, певне, ще більше, ніж тут. Та для нас це єдиний шлях. Ходімо!

Підштовхуючи Леонсію наперед, Френк ухопив за руку збайдужілого жерця й потяг за собою. На першому ж закруті коридора вода вирувала вже вище колін, а в кімнаті з муміями вони занурились у воду по самі груди.

І раптом перед очима Леонсії з'явилися голова в шоломі й завинене в старовинний плащ тіло мумії. Та це ще не дуже б і здивувало її, інші ж бо звалені з ніг і підхоплені водою мумії теж крутились у бурхливому вирі. Але ця рухалася самотужки, голосно дихала й живими очима дивилася їй просто в обличчя.

Звичайна людина не могла витримати видовиська, коли чотирьохсотлітній труп удруге помирав, потопаючи. Леонсія зойкнула, відсахнулася й побігла назад, а Френк, і сам страшенно здивований, пропустивши її, витяг автоматичного револьвера. Тоді мумія, що спромоглася стати на рівні ноги серед буйних хвиль, закричала:

— Не стріляйте! Це я, Торес! Я саме вертаюсь від входу. Там щось сталося. Отвір завалено брилами. Води там поверх голови, і каміння падає раз по раз.

— Ну та й сюди ти також не підеш,— сказав Френк, націливши на нього револьвера.

— Тепер не час сваритися,— відмовив Торес.— Нам треба рятувати своє життя, а сваритися ми й потім зможемо.

Френк завагався.

— А що з Леонсією? — лукаво спитав Торес.— Я бачив, як вона втікала. Чи не загрожує їй яка небезпека?

Махнувши рукою на Тореса, Френк потяг за собою старого майя і кинувсь до кімнати ідолів, а Торес подався слідом. Побачивши його, перелякана Леонсія знову скрикнула.

— Це ж тільки Торес,— заспокоїв її Френк,— він хтозна-як настрахав і мене, коли я його вгледів. Але він живий. Встроміть у нього ножа — і потече кров. Ходімо, старий! Ми не хочемо втопитися, наче щурі в пастці. Ми не знаємо ще всіх тасмниць майя. Почитай лишень свої вузлики й скажи нам, як вибратися звідси.

— Виходу треба шукати не зовні, а всередині,— відповів жрець.

— Нам байдуже, аби тільки вибратись. Та як потрапити всередину?

— «З рота Чіа до вуха Хдатля»,— відповів знову старий.

Френкові притьмом спала на думку жахітлива ідея.

— Торесе,— мовив він,— у роті цієї кам'яної леді лежить ключ, або щось таке. Ви стоїте ближче до неї. Всуňte туди руку й видобудьте його.

Леонсія зойкнула, зрозумівши, що Френк хоче помститись. Але Торес не звернув на це жодної уваги і, весело підійшовши до богині, сказав:

— Дуже радий, що можу бодай чимсь прислужитись.

Тієї хвилини чесна Френкова вдача взяла гору.

— Стійте! — голосно скомандував він і сам наблизився до ідола.

Торес спершу здивувався, але швидко зрозумів, якої він уникнув небезпеки. В той час, як старий жрець рететував: «Блюзнірство, блюзнірство!» — Френк кілька разів розрядив свого револьвера просто в кам'яний рот. Потім, обгорнувши руку піджаком, він усунув її в рота богині, витяг звідти поранену пекельницю і, вдаривши нею об тіло статуї, розстрощив гадюці голову.

Обгорнувши руку вдруге (бо там могла бути ще й друга гадюка), Френк знов устромив її в рот і видобув брусок золота, що мав форму й розміри шпарки у вусі Хцатля. Старий показав пальцем на вухо, і Френк устромив туди ключа.

— Іде, як п'ять центів у отвір автомата,— зауважив він, коли ключ щез з очей.— Побачимо, що буде тепер. Чи не почне вода відразу спадати.

Але водограй невпинно бив і далі з розпадини. Торес же вражено показав на стіну, чимала частина якої почала поволі підійматися вгору.

— Шлях назовні,— сказав Торес.

— Всередину, як каже старий,— поправив Френк.— Ну, та все одно куди. Рушаймо!

Вони пройшли вже крізь отвір і ступили в вузький коридор, коли старий майя, вигукнувши: «Сину мій!» — повернувся і кинувся назад.

Стіна тим часом знову майже опустилась, і жерцєві довелося плазом проплазувати під нею, а за якусь хвилю вона стояла вже знов на давньому місці.

Надворі біля входу в печеру, крім невеличкого струмка, що витікав з-під скелі, не було жодних ознак трагічних подій, які відбувалися всередині гори. Генрі й Рікардо, підійшовши до скелі, помітили цей струмок, і Генрі сказав:

— Це щось нове. Тут не було ніякої річки, коли я йшов звідси. Тут був вхід у печеру,— за хвилину промовив він, оглядаючи брили, що нападали згори.— Тепер тут немає ніякого входу. Дивно, куди ж це всі вони заповділися?

У відповідь бурхливий ручай виніс із-за скелі тіло людини. Генрі й Рікардо підбігли до нього й витягли на берег. Пізнавши в ньому жерця, Генрі поклав тіло долілиць, присів поруч і заходився відтрушувати його, як звичайно відтрушують потопельників.

Минуло хвилин десять, поки старий виявив перші ознаки життя, а ще за десять хвилин він розплющив очі й без тям розглянувся.

— Де вони? — спитав Генрі.

Старий жрець почав мимрити щось мовою майя. Генрі ще раз добре поторсав його.

— Нема, нікого нема,— пояснив жрець по-іспанському.

— Кого нема? — спитав Генрі і знову труснув старого.

— Мого сина! Його поглинула Чіа. Чіа поглинула мого сина так само, як поглинула вона їх, усіх.

— Кого це усіх?

Старого ще раз довелось труснути.

— Багатого молодого грінго, що визволив мого сина; ворога молодого багатого грінго, якого зовуть Торес, і молоду жінку з Солано, що була причиною всього. Я ж казав вам, що їй не слід було їхати. Жінка — то нещастя в чоловічих справах. Через неї Чіа розсердилася. Вона також жінка. Язик Чіа — ядуча гадюка. Своїм язиком Чіа вжалила й поглинула мого сина, а гора викинула на нас цілий океан там, у печері. І всі померли, всіх поглинула Чіа. Ой, леле мені! Лишенько всім, хто захоче забрати священні скарби богів майя!

РОЗДІЛ XVI

Генрі та Рікардо стояли між пінявим потоком, що витікав із скелі, та купою заваленого каміння і намагалися швидко обміркувати, що їм робити далі. Поряд лежав крижем на землі старий жрець, стогнав, корчився з муки й молився. Добре попотрусивши старого, щоб він прийшов до тями, Генрі пощастило витягти з нього доволі плутані відомості про події в печері.

— Гадюка вкусила тільки його сина, і лише той і впав у провалля,— з полегкістю мовив Генрі.

— Авжеж,— сказав Рікардо.— Він, виходить, бачив, що інші тільки вимокли.

— І тепер, мабуть, сидять в якійсь печері, куди не сягає вода,— закінчив Генрі.— Якби ми могли розкидати це каміння, вода вийшла б із печери. Якщо вони живі, то витримають ще багато днів. Вмирають швидко тільки без води. А в них її, напевно, більше, ніж треба. Без їжі вони проживуть довгий час. Дивно мені тільки, яким побитом опинився там і Торес.

— А чи то не він наслав на нас кару? — висловив здогад Рікардо.

Але Генрі не доскіпувався далі.

— В усякому разі,— сказав він,— не в тому річ. Головне — це добутись до печери, поки вони ще живі. Ми самі не подолаємо цих брил. Якби в нас було з півсотні чоловік, що працювали б удень і вночі, ми б розчистили вхід за два дні. Отже, головне — знайти людей. Ось про це ми й мусимо подбати. Я візьму одного мула, поїду до кару й обіцятиму їм усе, що містить у собі одна з чекових книжок Френка, якщо вони погодяться допомагати нам. Якщо там нічого не вийде, я дістану людей у Сан-Антоніо. І треба поспішати. Тим часом ви можете розчистити дорогу й привести сюди всіх мулів, пеонів і отаборитись. І прислухайтеся увесь час до скелі, може, вони стукотом сповістять про себе.

Генрі вїхав у селище кару проти волі свого мула й на превелике диво всіх мешканців, що вражено дивились, як в їхній фортеці з'явився один із тих, кого вони нещодавно хотіли знищити. Сидячи навпочіпки біля своїх дверей і знічев'я гріючись на сонці, вони під сонливою байдужістю ховали своє здивування перед цим зважливцем, що сам-один з'явився серед них і мало не наступав їм на ноги. Як це й завжди буває, сміливість білої людини ошелешила диких кару. Тільки вища істота,— до іншого їхній слабкий розум не міг додуматись,— тільки непереможна істота, озброєна понадприродною силою, може насмілитися вдертись в їхній табір, у саму гущавину недругів, та ще й на такому стомленому й вередливому мулові.

Вони розмовляли каліченою іспанською мовою, і Генрі їх розумів, а вони зі свого боку — розуміли його іспанську мову. І проте його оповідання про нещастя в священній горі аж ніяк не вплинуло на них. Байдуже знизуючи плечима, вони вислухали його пропозицію допомогти йому й обіцянку добре заплатити за роботу.

— Якщо гора поглинула грінго, значить, така була воля божа... І хто ми такі, щоб ставати між богом і його волею? — відмовили вони.— Щоправда, ми люди неможливі. але ми не збираємось працювати ні для кого, а воювати проти бога й поготів. Адже винні самі грінго. Це ж бо не їхня земля. Чого їх принесло в наші гори? Нехай самі й дають собі раду, коли посварилися з богом. А в нас досить і свого клопоту, хоч би зі своїми вередливими жінками.

Час сісти давно вже минув, коли Генрі, змінивши двох мулів, на третьому, найноровішому, в'їхав у Сан-Антоніо. На головній вулиці, на півдорозі між судом і в'язницею, він побачив начальника поліції та маленького товстого суддю в супроводі десятка поліцаїв і двох нещасних пеонів, що втекли з плантації в Сантосі. Генрі спинив мула і вдався до начальника поліції й судді зі своїм проханням. Поки він оповідав, що сталося, начальник поліції підморгнув судді, якого він сам поставив і який був відданий йому і тілом, і душею.

— Аякже, ми, безперечно, допоможемо вам, — потягаючись і позіхаючи сказав він, коли Генрі скінчив.

— А коли можемо ми дістати людей і рушати? — нетерпляче спитав Генрі.

— Щодо цього, то ми тепер якраз дуже зайняті, правда, пане суддя? — нахабно відповів начальник поліції.

— Так, ми дуже зайняті, — позіхнув суддя просто в обличчя Генрі.

— І будемо зайняті ще деякий час, — вів далі начальник поліції. — Шкода, але ні сьогодні, ні завтра, ні найближчими днями не зможемо стати вам в пригоді. Хіба що вже трохи згодом...

— Скажімо, на різдво, — підказав суддя.

— Атож, на різдво, — притакнув начальник і галантно вклонився судді. — Приїздіть сюди на різдво і завітайте до нас. Якщо справ у нас буде небагато, ми, може, й спробуємо zorganizувати експедицію, про яку ви говорите. А тим часом на все вам найкраще, сеньйоре Моргане!

— Ви не жартуєте? — спитав Генрі, і обличчя в нього скривилося з люті.

— Таке саме обличчя, напевно, було в нього й тоді, як він по-зрадницькому вдарив ножем у спину сеньйора Альфаро Солано, — зловісно промовив начальник поліції.

Та Генрі немов не дочув цієї образи.

— Знаєте, хто ви такі? — обурено вибухнув він.

— Стережіться! — попередив його суддя.

— Чхати мені на вас! — гримнув Генрі. — Немає у вас влади паді мною. Мені пробачив усе сам президент Панами. То ось хто ви: жалюгідні падлюки, щось середнє між людьми й свиньми!

— Прошу, кажіть далі, сеньйоре, — мовив начальник поліції, за солодкою чемністю приховуючи смертельний гнів.

— У вас немає жодної чесноти ані іспанців, ані карібів, зате хиби їхні ви втілюєте навіть у потрійному розмірі. Свині ви обидва! Ось що я вам скажу.

— Ви вже скінчили, сеньйоре? Зовсім скінчили? — лагідно запитав начальник поліції і кивнув поліцаям, щоб підбігли ззаду до Генрі й відібрали в нього зброю.— Навіть президент Панами не може заздалегідь виправдати злочину, якого ще не було вчинено. Правда, пане суддя? — заявив він.

— Це вже нова образа,— відразу збагнув суддя.— Американський собака ображає закон.

— Тоді ми будемо судити його, і судити зараз на цім-таки місці. Нам нема чого гаяти часу, щоб повертатись та відкривати суд. Ми будемо судити його і винесемо йому вирок. А тоді підемо до мене. Я маю пляшку доброго вина...

— Я не ласий на вино,— відхилив його пропозицію суддя.— Краще б мескаль. А тепер, мавши двох свідків і скривдженого, я не потребую інших доказів і визнаю підсудного за винного. Яка ваша пропозиція, сеньйоре Мар'яно Веркара-і-Іхосе?

— На двадцять чотири години в колодки, щоб прохолодити його гарячу американську голову,— відповів начальник поліції.

— Такий вирок,— ствердив суддя,— і його треба зараз же виконати. Візьміть заарештованого, поліцаї, і закуйте в колодки.

Світанок застав Генрі в колодках, накладених на нього двадцять годин тому. Він лежав на спині й спав, але дуже неспокійний був той сон. Душу йому тривожили сні: він бачив своїх друзів, замуrowаних у горі, а тіло його кусали незліченні москити. Перекидаючись із боку на бік і відмахуючись від уїдливих комах, він урешті прокинувся. І відразу згадав усе, що з ним скоїлося. Роздратований від отрути тисяч жал москитів, він так люто вилаявся, що звернув на себе увагу перехожого, який ніс мішок з інструментами. То був гарної статури молодик з гострим рисами обличчя у формі військового пілота Сполучених Штатів. Вія підійшов до Генрі й спинився, захоплено прислухаючись до прокльонів, які той вичитував.

— Знаєте, приятелю,— промовив він, поки Генрі відсапувався,— вчора ввечері, коли я загруз тут, лишивши в

літаку половину свого спорядження, я також лаявся. Але порівняно з вами то було дитяче лебедіння. Вітаю вас. Ви — незрівнянний майстер. Чи не були б ви такі ласкаві ще раз усе проказати, щоб я був добре підготований, коли захочу вилаятись як слід?

— А де в біса ви взялися? — спитав Генрі. — І якого чорта ви тут робите?

— Я не серджуся на вас, — усміхнувся пілот. — З таким розпухлим видом ви маєте право бути нечемою. Хто це вас так набив? Не знаю ще, яке місце я матиму в пеклі. Тут, на землі, мене звать Парсоном, лейтенантом Парсоном. З пеклом досі я не мав ніяких стосунків, а в Панамі я тому, що хочу за один день перелетіти від Атлантичного океану до Тихого. Чи не міг би я прислужитися вам чим, поки ще не відлетів?

— Авжеж, — кивнув Генрі, — витягніть із мішка свої інструменти та відімкніть ці колодки. Я неодмінно добуду гостець, якщо лишуся тут. Моє ім'я Морган, і ніхто ніколи мене ще не бив. Це — москити.

Попостукавши викруткою, лейтенант Парсон відімкнув колодки й допоміг Генрі підвестися з землі. Розтираючи ноги, щоб поновити в них кровообіг, Генрі похапливо розповів військовому авіаторові про нещасливий випадок або й загибель Леонсії та Френка.

— Я дуже люблю Френка, — закінчив він, — ми з ним надзвичайно схожі, наче близнята, і якісь далекі родичі. Щодо сеньйорити, то я не тільки кохаю її, а ще й заручений з нею. Ну, то що, допоможете ви нам? Де ваша машина? Іти пішака чи їхати мулом до гір майя дуже довго. А коли ви дасте мені місце на своїй машині, я вмить буду там. І, мавши з собою сто динамітних шашок, які ви могли б для мене дістати, я висаджу в повітря брили коло входу в печеру й спущу воду.

Лейтенант Парсон завагався.

— Скажіть, що ви згодні. Скажіть! — благав Генрі.

В той момент, як двері, що закривали вихід із кімнати ідолів, упали на своє місце, трое в'язнів опинились у цілковитій темряві. Френк і Леонсія навпомацки знайшли одне одного й узялися за руки. Зараз же він обняв дівчину за стан, і розкіш дотику зменшила наполовину той жах,

Джек Лондон і С. Д. Райт на Гонолулу. Фото 1916 року.

Jack London
Allen Ellen
Sanoma Co., Cal.
U S A

June 12, 1914

Dear Miss Ellen:

Just a quick line to you. I have been hard from inside, and at present I am on vacation
ing up, at home, with my correspondents, and in addition regarding from an office of writer,
scientific dictionary, needs, or suitable or usual.

I have always inclined toward Darwin's position. In fact, he lives in the world's
mind. I am a Darwinian materialist. I see the end as nothing else than the end of the
evolution of the organism plus personal habits, instincts, and experiences of the organ-
ism, plus inherited habits, needs, experiences, of the organism. I believe that when I am
dead, I am dead. I believe that with my death I am just as much obliterated as the last man
and to me of I should.

I have no patience with fly-by-night philosophers such as Bergson. I have no patience
with the metaphysical philosophers. With them, always, the end is what is the thought, and
their wish is parent to their profoundest philosophical conclusions. I have with Darwin in his
the what, in life of any other phrase, I am compelled to call "a positive scientific thinker."

Please forgive me,

Sincerely yours,

Jack London

Лист Джека Лондона (автограф).

що їх охопив. Вони чули, як десь поряд відсапувався й бурмотів Торес:

— Мати божа, таж ми на волосинку від смерті! Насилу видобулися, а що ще чекає нас далі!

— Далі буде ще багато несподіванок, поки ми виберемося з цієї пастки,— запевнив його Френк.— А вибиратися треба, і то якпайхутчіше.

Вони швидко встановили, хто де йтиме. Поставивши позад себе Леонсію, що вчепилася в полу його піджака, Френк рушив на чолі. Лівою рукою він раз у раз доторкався стіни. Поруч із ним, попід правою стіною, йшов Торес. Весь час перемовляючись, вони визначали, чи котрий не відстає або надто поспішає, а головне, чи вони не розлучаються, якби виявився який бічний прохід. На щастя, тунель,— бо то справді був тунель,— став рівний, як діл, і вони йшли не спотикаючись.

Френк вирішив не марнувати сірників, хіба що в пильній потребі, і вживав усіх заходів обережності, щоб не впасти в яку-небудь розколину. Перед тим як ступити, він виставляв наперед ногу і, тільки пересвідчившись, що під нею твердий ґрунт, переносив на неї вагу свого тіла. Отож посувалися вони дуже повільно й долали за годину не більше як півмилі.

Тільки один раз натрапили вони на місце, де тунель роздвоювався. Там Френк запалив одного з своїх дорожочіних сірників, видобувши його з водонепроникної коробочки. Перед ними було два однаковісінські проходи, схожі, як дві горошинки.

— Лишається піти одним із них,— сказав Френк,— а коли він нас нікуди не виведе, повернутись сюди й піти другим. Безперечно одне: обидва проходи кудись ведуть. Не стали ж би майя завдавати собі зайвого клопоту й робити їх нінащо.

За десять хвилин Френк раптом спинився й вигуком застеріг своїх супутників. Нога, що її він висунув наперед, повисла над порожнечою. Френк запалив ще одного сірника, і вони побачили себе біля ями такого розміру, що ні берегів її, ні споду при слабкому світлі сірника не було видно. Вони встигли, однак, зазриміти ніби якісь сходи, напівприродні, напіввирубані в скелі, що спускались у морок ями.

Ще за годину, зійшовши вниз тими сходами і йдучи спідньою печерою, вони мали приємність побачити просві-

ток, що дедалі яснішав. Не встановивши ще, звідки виходить світло, вони дісталися до самого його джерела, що виявилось куди ближче, ніж їм здавалось, і Френк, пробравшись крізь хащі винограду, опинився на незарослому місці, осяяному сліпучим надвечірнім сонцем. За хвилинку на прискалок поруч нього вийшли Торес і Леонсія, і всі троє звернули погляд на долину, що була під ними. Долина мала форму майже правильного кола, милі зо три в прогоні, і оточувала її стіна гір та стрімчастих скель.

— Це долина Загублених Душ,— урочисто промовив Торес.— Я чув про неї, але ніколи не йняв тим чуткам віри.

— Я теж чула й теж не йняла чуткам віри,— додала Леонсія.

— Ну й що ж з того? — спитав Френк.— Ми не загублені душі, а живі люди з крові й плоті. Нас це не обходить.

— Бачите, Френку,— звернулась до нього Леонсія,— всі, що оповідали мені про неї, ще за часів мого дитинства, казали в одно, що той, хто попадав сюди, ніколи не вертався.

— Припустімо, що так,— не міг не всміхнутись Френк,— але звідки ж тоді ці оповідання? Якщо ніхто ніколи не повертався звідси, як тоді трапилось, що всі поза цією долиною знають про неї?

— Цього я вже не можу сказати,— погодилась Леонсія.— Я переказую вам тільки те, що чула. До того ж я й сама не йняла цього віри. Та це місце, яке ми бачимо, відповідає описові тієї таємничої долини.

— Ніхто ніколи не повертався звідси,— врочисто виголосив Торес.

— Тоді звідки ви знаєте, що сюди хтось заходив? — стояв на своєму Френк.

— Тут живуть Загублені Душі,— відповів Торес.— Ми через це й не бачили їх, що вони звідси ніколи не виходять. Запевняю вас, містере Моргане, що я не дурний. Я здобув освіту. Я вчився в Європі й провадив великі справи у вашому Нью-Йорку. Я вивчав природознавство й філософію, а проте я певний, що це та сама долина, з якої, попавши туди, не повертаються.

— Нехай і так. Але ж ми туди ще не попали. Еге ж? — нетерпляче відказав Френк.— І нам не конче туди йти,

правда? — він обережно підповз на край виступу, щоб краще придивитись до чогось віддалік. — Якщо це не дах, укритий травою...

Ту мить ґрунт під його руками запався, і всі вони покотилися вниз крутим схилом, а за ними ціла лавина каміння й дерну.

Чоловіки перші підвелися біля густих заростів. Але не встигли ще вони підійти до Леонсії, як та й собі підвелася з землі й зустріла їх веселою усмішкою.

— Нам, як ви казали, не конче сюди йти, — пожартувала вона з Френка. — Тепер ви вірите?

Френка тим часом зацікавило інше. Простягнувши руку, він схопив дуже звичайну річ, що слідом за ними котилася схилом гори. Це був шолом, якого Торес привласнив у кімнаті мумій. Френк віддав його Торесові.

— Викиньте його зовсім, — порадила Леонсія.

— Це мій єдиний захист від сонця, — відповів Торес. Покрутивши шолом у руках, він увесь аж засяяв, коли побачив усередині напис; він показав його своїм супутникам і прочитав уголос: «Да Васко».

— Я чула про нього, — заявила Леонсія.

— Авжеж, мусили чути, — ствердив Торес. — Да Васко мій предок. Моя мати — уроджена да Васко. Він приїхав до іспанських колоній разом із Кортесом*...

— І зняв бунт, — додала Леонсія. — Я добре пам'ятаю що мені розповідали про це батько й дядько Альфаро. З дванадцятьма товаришами він подався шукати скарби майя. Вони взяли собі на допомогу прибережних карібів, з сотню чоловіків і стільки ж жінок. А Кортес послав за ними переслідувачів на чолі з якимось Мендосою*. Його рапорт, що, як казав мені дядько Альфаро, зберігся в архівах, зазначає, ніби бунтівників загнано в долину Загублених Душ, де їм лишалося тільки сконати жалюгідною смертю.

— І цей да Васко, очевидно, хотів утекти звідти тим шляхом, яким прийшли ми, — закінчив Торес. — Але його впіймали майя і зробили з нього мумію.

З цими словами він надів на голову старовинний шолом і сказав:

— Дарма що тенер вечір, і сонце низько, а пече воно мені голову, наче залізом.

— А мене, наче залізом, припікає голод, — признався Френк. — Цікаво, чи в цій долині живе хто-небудь?

— У рапорті Мендоси зазначено, що да Васко зі своїм загоном мав загинути «жалюгідною смертю»,— відповів Торес,— і я знаю, що відтоді їх ніхто не бачив.

— Здавалося б, що в такому місці мала б бути якась їжа,— почав був Френк, та спинився, побачивши, що Леонсія рве з куща ягоди.— Слухайте, киньте це, Леонсія! У нас доволі мороки й без того, щоб мати ще на руках отруєну красуню.

— Та ці ягоди не отруйні,— спокійно відповіла Леонсія, не кидаючи їсти.— Ви ж бачите, що їх і птахи дзьобають.

— Тоді і я приєднуюсь до вас,— втішився Френк, напишаючи собі повний рот солодких ягід.— І якби я впіймав цих птахів, то й їх з'їв би разом з ягодами.

Коли вони вгамували пекучий голод, сонце над обрієм стояло вже так низько, що Торес зняв шолом да Васка.

— Доведеться нам і переночувати тут,— сказав він.— Я лишив свої черевики в кімнаті мумій, а чоботи да Васка загубив, пливши. Ноги в мене зовсім подряпані, але тут багато трави, з якої можна сплести сандалі.

Поки Торес робив собі сандалі, Френк розклав багаття й понаносив гілля, бо хоч вони були недалеко від тропіків, на такій високості вночі дуже холодно. Він ще не скінчив збирати паливо, як Леонсія звилася клубочком і, поклавши голову на руки, міцно заснула. Тоді Френк дбайливо підсунув сухого листя й моху під той бік її, що був далі від вогню.

РОЗДІЛ XVII

Світанок у долині Загублених Душ і Великий Дім посеред селища племені Загублених Душ. Дім із непаленої цегли, має вісімдесят футів завдовжки, сорок завширшки, тридцять заввишки, і вкритий соломною.

З дому, насилу пересуваючи ноги, виходить жрець Сопця, старий чоловік у сандалях і в довгому хітоні з грубого домотканого полотна. Його індіанське обличчя, все у зморшках, чимось нагадує обличчя стародавніх конквістадорів. На голові у нього химерної форми шапка з щирого золота, а над нею — півколо з блискучих золотих голок. Це, ясна річ, має зображати сонячний схід.

Старий пошкунтильгав через майдан до великої, порожньої всередині, колоди, що висіла між двох стовпів, покар-

бованих магiчними написами. Подивившись на схiд, уже червоний вiд зiрниці, i пересвiдчившись, що час настав, жрець пiднiс палицю з волокнуватою опукою на кiнці й почав стукати нею об колоду. Хоч який вiн був немiчний i вдаряв лише злегенька, колода загула й загуркотiла, мов далекий грiм.

Не встиг ще вiн опустити палиці, як з усiх укритих дерном халуп, що квадратом оточували Великий Дiм, пo-виходили Загубленi Душi. Чоловiки й жiнки, старi й молодi, з дiтьми й немовлятами на руках — усi вийшли й стали круг жерця Сонця. В двадцятому столiтті важко уявити собi архаїчнiше видовище. Безперечно, тi люди були iндiянами, але разом з тим на багатьох обличчях проступали характернi iспанськi риси. Деякi й зовсiм скидалися на iспанцiв, а iншi здавалися типовими iндiянами. Але здебiльшого вони мали ознаки мiшаної кровi. Та ще незвичайнiше було їхнє вбрання. Не так у жiноцтва, зодягненого в довгi, простi сукнi з домашнього полотна, як у чоловiкiв, що носили химерний одяг на штиб iспанського вбрання з часiв першої Колумбової подорожi. I чоловiки, й жiнки були невродливi й понурi, як то буває в племенi, де заведено одружуватися з близькими родичами, — нiби, не мавши припливу свiжої кровi, вони втратили свою життєрадiснiсть. Ознаки виродження були в хлопцiв, у дiвчат, у дiтей i навiть у немовлят. Вирiзнялися тiльки двi особи: дiвчинка рокiв десяти, з надзвичайно жвавим кмiтливим личком, що серед похмурих, тупих облич решти Загублених Душ здавалося племенистою квіткою, i старий жрець, у рисах якого прозирала хитрiсть, рiшучiсть та розум.

Поки жрець бив у колоду, що без угаву гула, коло нього зiбралось усе селище, i мешканцi, ставши пiвколом, повернулися лицем до сходу. Коли над виднокругом з'явився крайчик сонця, жрець привiтав його своєрiдною середньовiчною iспанською мовою i тричі низько й покiрливо схиливсь, а решта долинян припали до землi. А як на небi засяяло цiле сонце, весь люд з наказу жерця пiдвiвся й заспiвав радiсних пiсень. Коли натовп уже розходився, жрець помітив тоненький стовпчик диму, що здiймався у спокiйному повітрі долини. Прикликавши до себе кiлька юнакiв, вiн показав їм на дим i мовив:

— Це дим iз Мiсця Жахiв, куди заборонено ходити людам нашого племенi. Отже, там якийсь розвiдник, що його послали наші вороги, якi даремно шукають нас уже кiлька

сторіч. Не можна дозволити йому втекти й доповісти про те, що він бачив. Ми маємо дужих ворогів, і вони знищать нас. Ідіть і вбийте його, а то вони уб'ють нас.

Круг багаття, куди вночі наші мандрівники час від часу кидали гілля, спали Леонсія, Френк і Торес. В останнього на ногах були нові сандалі, а на голові — шолом да Васка, що мав захищати її від роси. Леонсія прокинулася перша, і те, що вона побачила, надзвичайно її зацікавило. Троє чудних людей із племені Загублених Душ із натягненими луками й покладеними на тятиви стрілами, націленими, очевидно, на неї та її супутників, розгублено дивилися на Тореса, що спав міцним сном. Потім вони нерішуче перзирнулися, опустили луки додолу й похитали головами, явно показавши, що не збираються нікого вбивати. Далі вони підійшли до Тореса й пригнулися, щоб краще розглянути його обличчя та шолом, який, здавалося, найбільше їх зацікавив.

Не рухаючись із місця, Леонсія спромоглася штовхнути ногою в плече Френка. Той прокинувся й сів, чим привернув до себе увагу незаних людей, що відразу жестами засвідчили свою миролюбність, кладучи на землю свої луки й простягаючи вперед руки.

— Доброго ранку, хлопці! — привітав їх Френк англійською мовою, розбудивши своїми словами Тореса. Вони похитали головою.

— Це, напевно, Загублені Душі, — пошепки сказала Френкові Леонсія.

— Або якісь посланці, — посміхнувся він. — Виходить, у долині живуть люди. Торесе, хто ці ваші приятелі? З того, як вони дивляться на вас, можна подумати, що це ваші родичі.

Тим часом Загублені Душі відійшли від них і шиплячими голосами почали про щось радитись.

— Скидається на калічену іспанщину, — зауважив Френк.

— Я гадаю, що це середньовічна іспанська мова, — погодилась Леонсія.

— Це та мова, якою говорили конквістадори, а тепер її вже ніхто не вживає, — додав Торес. — От бачте, я мав рацію. Загублені Душі не поверталися ніколи.

— Але вони одружувалися,— промовив Френк,— бо інакше як ви поясните появу цих трьох шолудивих поросят?

Тим часом шолудиві поросята порозумілися поміж себе й приязними мигами стали запрошувати прибульців іти за ними в долину.

— Ці хлопці, здається, добрі й гостинні, дарма що такі похмурі,— сказав Френк, коли вони вируджалися в дорогу.— Чи бачили ви коли-небудь такі жалібні обличчя? Вони, я гадаю, народилися під час затемнення місяця, або в них померли всі дівчата, або скоїлось щось іще гірше.

— Саме такі обличчя й повинні мати Загублені Душі,— відповіла Леонсія.

— Якщо нам не пощастить вибратися звідси, то в нас будуть ще сумніші обличчя,— відповів Френк.— В усякому разі, вони, я сподіваюся, ведуть нас на сніданок. Попоїсти ягід було краще, ніж не їсти нічого, але це ще далеко не все.

За годину чи трохи більше паші шукачі, слухняно простуючи за своїми провідниками, вийшли на майдан, де стояв Великий Дім.

— Це нащадки загону да Васка й карібів,— упевнено сказав Торес, розглядаючи обличчя в юрмі.— Досить поглянути на них, щоб переконатися в цьому.

— І вони вернулись від християнської релігії да Васка до поганських звичаїв,— додав Френк.— Подивіться па той вівтар. Він із каменю. І хоч звідти пахне печеною бараниною, там не сніданок готують, а збираються складати жертву.

— Дякувати богіві, що це тільки ягня,— зітхнула Леонсія.— За давніх часів релігія сонця вимагала людських жертв. А вони поклонялися сонцеві, гляньте на того старигана в довгому хітоні й у золотій шапці з золотими голками. Це жрець Сонця. Дядько Альфаро багато чого розказував мені про культ Сонця.

Над вівтарем, трохи позад нього, здіймалося величезне металеве сонце.

— Золото, щире золото,— прошепотів Френк,— і без жодної домішки. Подивіться на ці голки й на їхній розмір. Золото таке чисте, що, я гадаю, навіть дитина зігне їх, як схоче, або зав'яже вузлом.

— Боже милій! Гляньте! — вигукнула Леонсія, показуючи очима на грубо вирізьблене кам'яне погруддя, що

стояло коло вітваря.— Це ж Торесове обличчя! Або обличчя мумії з печери майя.

— І на ньому якийсь напис,— ступив наперед Френк, щоб придивитися зблизька, але жрець відштовхнув його.— Написано: «Да Васко». Те саме, що й на шоломі в Тореса. А тепер гляньте на жерця. Якщо він не здається вам рідним братом Тореса, значить, я нічого не тямлю в родинній схожості.

Жрець владним рухом звелів Френкові замовкнути й уклонився жертві, що пеклася на вітварі. Ніби знак з неба, вітер дмухнув у полум'я під ягням.

— Бог сонця невдоволений,— урочисто промовив жрець своєю чудною іспанською мовою, зрозумілою, проте, прибульцям.— Серед нас чужинці, і їх досі ще не вбито. Через це бог сонця невдоволений. Кажіть ви, юнаки, що привели чужинців живих аж до вітваря! Хіба я не велів вам убити їх? І хіба не бог промовляє моїми устами?

Один з юнаків, тремтячи, вийшов наперед і дрижачим пальцем показав на Торесове обличчя й на обличчя кам'яного поруддя.

— Ми впізнали його,— пробелькотів він,— і не наважилися вбити, бо пригадали пророцтво про те, що наш великий предок одного дня має повернутись. Може, це він, цей чужинець? Ми не знаємо. Ми не сміємо знати ані судити. Це вам, отче, належиться і знати, і думати, чи не він це.

Жрець пильно подивився на Тореса й забурмотів щось незрозуміле. Тоді раптом обернувся й запалив священний вогонь від жару, що стояв у горщику біля вітваря. Але полум'я, спалахнувши, захиталось і погасло.

— Бог Сонця сердиться,— знову сказав жрець, а Загублені Душі почали бити себе в груди й голосити.— Жертви не прийнято, бо полум'я не хоче горіти. Тепер усього можна сподіватися. Та це вже великі тасмниці, які знатиму тільки я. Ми не принесемо в жертву чужинців... бодай тепер. Мені треба часу, щоб дізнатися про волю божу.

Порухом руки він відпустив людей, не закінчивши церемонії, а прибульців звелів відвести у Великий Дім.

— Нічого не второпаю,— прошепотів Френк на вухо Леонсії,— але сподіваюся, що там нам хоча б дадуть попоїсти.

— Гляньте на ту гарненьку дівчинку,— Леонсія показала очима на дитину зі жвавим і розумним личком.

— Торес уже звернув на неї увагу,— відповів Френк,— я бачив, як він підморгував їй. Він також нічого не пам'ятає і не знає, чим усе це скінчиться, а все-таки не хоче втратити нагоди потоваришувати з кимсь. Треба стежити за ним, бо він підлий собака і здатний зрадити нас першої-ліпшої хвилини, якщо це може йому врятувати шкуру.

У Великому Домі вони посідали на грубих матах із трави, і незабаром їм і справді принесли їсти: чисту, прозору воду, варене м'ясо та овочі, усе в достатній кількості, в глиняних горщиках незвичайної форми. Крім того, гостям дали кукурудзяних коржів, що нагадували тортільї.

Коли вони попоїли, жінки, що приносили їм їжу, виїшли; залишилась тільки дівчинка, яка привела їх сюди. Торес хотів був підлеститись до неї, та мала, тактовно уникаючи його, не відходила від Леонсії, що неначе причарувала її.

— Вона, мабуть, тут господиня,— пояснив Френк.— Такий звичай є у селах на Самоа: там дівчата зустрічають і розважають усіх подорожніх та гостей, хоч би яке мали вони становище, і трохи не головують на всіх офіційних святах та церемоніях. Їх вибирають ватажки племен залежно від їхньої вроди, добродішності й розуму. І це дівча страшенно нагадує мені їх, дарма що дуже молоде.

Дівчинка наблизилась до Леонсії, і хоч була явно захоплена вродою чужинки, в її поведінці не помітно було ані натяку на підлесливість або на почуття своєї нижчості.

— Скажи мені,— промовила дівчинка чудною, давньою іспанською мовою, якої вживали в долині,— чи справді ця людина — капітан да Васко, що повернувся зі своєї оселі на Сонці?

Торес усміхнувся, вклонився й згорда сказав:

— Так, я справді з роду да Васко.

— Не з роду да Васко, а сам да Васко,— по-англійському поправила його Леонсія.

— Це наш козир,— сказав Френк також по-англійському.— Він може допомогти нам видобутись із цієї ями. Мені щось не дуже до вподоби жрець. А він, здається, має величезний вплив на Загублені Душі.

— Я тільки-но з Сонця,— промовив Торес до дівчинки, збагнувши, у чім річ.

Мала подивилася на нього довгим, допитливим поглядом, і видно було, що вона обмірковує, зважує і оцінює його слова. Потім вона шанобливо вклонилась йому і, кинувши

оком на Френка, оберпулась до Леонсії й обдарувала її поглядом, сповненим захоплення.

— Я не знала, що бог створює таких гарних жінок, як ти, — сказала дівчинка і, спинившись біля дверей, додала: — Цариця Мрій теж гарна, та вона зовсім па тебе не схожа.

Не встигла вона вийти, як з'явився жрець Сонця у супроводі кількох юнаків — ніби на те, щоб забрати посуд і недоїдений сніданок. Двоє чи троє з них, нахилившись, почали прибирати посуд, решта на знак жерця кинулася на гостей, зв'язала їм руки за спиною і повела до вівтаря Сонця, де вже зібралось усе плем'я. Там їх прив'язали до стовпів, щойно вбитих у землю. Багато послужливих рук накладали їм хмизу по самі коліна.

— Випростайтесь і надміться, як сиравжній іспанець! — з образливою зневагою напучував Тореса Френк. — Ви ж бо сам да Васко. Багато століть тому ви були на землі, в цій саме долині, разом із предками цих покручів.

— Ви повинні вмерти, — звернувся до них жрець Сонця, а Загублені Душі одностайно закивали головами. — Протягом чотирьохсот років, відколи ми тут живемо, ми вбиваємо всіх чужинців. Вас не вбили, і бог Сонця через це розсердився на нас. Вогонь на нашім вівтарі погас. — Загублені Душі заревли, заголосили й загупали себе в груди. — Отже, щоб угамувати гнів божий, ви повинні негайно вмерти.

— Бережіться! — крикнув Торес, якому Леонсія і Френк пошепки підказували, що говорити. — Я — да Васко! Я тільки-но зійшов із Сонця. — Головою, бо руки йому були зв'язані, він показав на погруддя біля вівтаря. — Я той самий да Васко. Чотириста років тому я привів сюди ваших предків і залишив їх тут, наказавши дождатися мене.

Жрець Сонця видимо завагався.

— Ну, старий, відповідай мерщій божественному да Васко! — промовив Френк.

— Звідки можу я знати, що він божественний? — спитав жрець. — Хіба я сам не схожий із ним? А хіба я божественний? Хіба я да Васко? Чи то він да Васко? А може, да Васко й досі на Сонці? Я тільки знаю добре, що я людина й народився від жінки. Це було тричі по двадцять і ще вісімнадцять років тому, і я знаю, що я не да Васко.

— Ти не відповів ще да Васко! — погрозово вигукнув Френк; нахилившись до Тореса, він крізь зуби просичав

йому англійською мовою: — Та набуддючтесе ж, хай вам чорт! Запишайтесе!..

Жрець зніяковів на хвилинку, а потім удався до Тореса: — Я вірний жрець Сонця і не можу зламати свої обітниці. Якщо ти й справді божественний да Васко, то мушиш відповісти на одно мос запитання.

Торес із величною погордою кивнув головою.

— Чи любиш ти золото?

— Чи люблю я золото? — засміявся Торес. — Я великий капітан на Сонці, а Сонце зроблене з золота. Золото! Воно для мене важить не більше, ніж багно під моїми ногами або камінь на ваших горах.

— Чудово! — похвалила Леонсія.

— Тоді, божественний да Васко, — принижено промовив жрець, не мігши, щоправда, цілком приховати радості в голосі, — тоді ти спроможешся скласти наш стародавній і звичайний іспит. Якщо, випивши золотого питва, ти ще раз скажеш, що ти да Васко, я і всі ми вклонимося тобі й визнаємо твоє божественне походження. Нам випадало бачити захожих. Вони завжди ждали золота. А коли ми вгамовували їхню жадобу, вони не ждали вже більше нічого, бо були мертві.

Жрець говорив, а Загублені Душі уважно дивилися на нього, і так само уважно, але вже стурбовано, дивилися на нього й прибульці. Тим часом жрець засунув руку у велику шкіряну торбу, підійшов до казана, що стояв на триніжку коло вітара, й почав кидати в нього цілі жмені золота. Полонені були так близько, що бачили, як золото топиться і, наповнюючи казан, обертається в питво для Тореса.

Дівчинка, користуючись із свого особливого становища серед Загублених Душ, підступила до жерця Сонця й голосно сказала:

— Та це ж да Васко, капітан да Васко, божественний капітан да Васко, що давно привів сюди наших предків!

Насупивши брови, жрець хотів примусити її замовкнути, та дівчинка все повторювала свої слова і раз у раз красномовно показувала то на погруддя, то на Тореса. Жрець зрозумів, що нічого не зможе вдіяти, і подумки прокляв грішну любов, що зв'язала його з матір'ю дівчинки і дала йому доньку.

— Годі! — з серцем наказав він.— Це не твоє діло. Якщо він капітан да Васко, божественний да Васко, це питво йому не завадить.

І він вилив розтоплене золото в грубий череп'яний глечик, що стояв коло вівтаря. На його знак кілька юнаків, повідкладавши на бік свої списи, підійшли до Леонсії з певним наміром силоміць розтулити їй рота.

— Стійте! — спинив їх Френк гучним голосом.— Вона ж не божественна, як да Васко. Ви спробуйте питво на ньому.

У відповідь на це Торес обдарував Френка лютим поглядом.

— Тримайтеся з ним гордо,— навчав його Френк.— Відмовтесь пити. Покажіть йому напис на вашому шоломі.

— Я не питиму! — злякано скрикнув Торес, коли жрець удався до нього.

— Питимеш. Ми побачимо, чи ти справді да Васко, божественний капітан, що зійшов із Сонця, і якщо так, схилимося перед тобою і віддамо тобі хвалу, як богові.

Торес запитливо глянув на Френка, і цього не могло не запримітити досвідчене око жерця.

— Удайте, ніби ви хочете випити,— сухо сказав Френк.— Зробіть це хоча б для того, щоб урятувати леді й померти, як помирають герої.

З несподіваною силою випручавши з-під мотузок руку, Торес зняв свій шолом і повернув його так, щоб жрець міг побачити напис усередині.

— Читай, що там написано! — звелів Торес.

Напис «да Васко» надзвичайно здивував жерця, і він впустив із своїх рук глечика. Розтоплене золото, вилившись, запалило сухий хмиз, розкиданий по землі, і обпекло ногу одному з юнаків із списом, що затанцював від болю. Та жрець Сонця швидко схаменувся. Схопивши розпеченого горщика, він хотів був облити хмиз навкруг його жертв, але тут знову втрутилась дівчинка.

— Бог Сонця не хоче, щоб великий капітан пив це питво! — гукнула вона.— Бог Сонця вибив глечик з твоїх рук.

Всі Загублені Душі почали перешіптуватись, і жрець, почувши їхнє незадоволення, мусив опустити руку. А проте він вирішив знищити трьох прибульців і удався до хитрощів.

— Почекаймо знаку. Принесіть олії! Ми будемо чекати, доки бог Сонця не об'явиться... Принесіть свічку.

Виливши глечик олії на хмиз, щоб він скоріш зайнявся, жрець поставив на нього запалену свічку й промовив:
— Коли свічка погасне, то буде знак божий. Чи слушно я кажу, люди?

І всі Загублені Душі загукали:

— Слушно.

Торес благально глянув на Френка.

— Старий шельма вкоротив свічку,— сказав той.— Вона горітиме не більш, як п'ять хвилин, а може, ми займемося й за три хвилини.

— Що робити? — розпачливо запитав Торес, а Леонсія сміливо глянула Френкові в очі з ніжною, сповненою кохання усмішкою.

— Моліться, щоб лив дощ,— порадив Френк.— Та на небі, як на те, ні хмаринки. Помріть принаймні з честю. І не репетуйте надто голосно.

Його очі звернулись до Леонсії і сказали те, чого він досі не насмілювався їй казати,— що він кохав тільки її і кохав цілим серцем. Прив'язані до стовпів на чималій віддалі одне від одного, вони ніколи раніше не відчували себе такими близькими: їх-бо зближували й об'єднували їхні погляди.

Перша помітила це дівчинка, що, чекаючи знаку, дивилася на небо. Торес, який не бачив нічого, крім свічки, що майже догоріла, почувши її вигук, і собі глянув угору. Тепер до нього і до всіх інших долинув гуркіт, ніби летіла якась велетенська комаха.

— Аероплан!..— сказав Френк.— Торесе, зараз же оголосіть, що це знак.

Але оголошувати було зайве. Просто над ними, не більше, як за сто футів від землі, кружляв знижуючись перший аероплан, який довелося бачити Загубленим Душам, а з нього, немов благословення небесне, лунало знайоме:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

Аероплан, зробивши круг, піднісся футів на тисячу, і з нього щось випало.

Пролетівши футів із триста, воно розгорнулось у парашут, а під ним, наче павук у павутинні, з'явилася постать людська, що, наблизившись до землі, заспівала знову:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

А далі події вже набігали одна на одну з запаморочливою швидкістю. Свічка впала; від недогарку зайнялася калюжка олії, полум'я перекинулось на хмиз, і багаття спалахнуло. Генрі, приземлившись серед натовпу і вкривши багато Загублених Душ своїм парашутом, двома стрибками підскочив до друзів і порозкидав розпалене вогнище. Він затримався лише на мить, коли жрець Сонця спробував перешкодити йому. Добрий удар кулаком у зуби перекинув божого повірника на спину, і, поки той приходив до пам'яті, Генрі поперерізав мотузки, що ними були зв'язані Леонсія, Френк і Торес. Він тільки налагодився обняти Леонсію, як та відштовхнула його й сказала:

— Мерщій, мерщій! Нам ніколи пояснювати. Падайте навколішки перед Торесом і вдавайте, ніби ви його раб. Та не говоріть іспанською мовою. Вживайте самої англійської.

Генрі не розумів нічого й бачив тільки, що Френк упав біля Торесових ніг.

— Отакої! — пробурмотів Генрі, пристаючи до Френка. — Це гірше, ніж попасти межі шурів.

Леонсія пішла за їхнім прикладом, а дивлячись на неї, й усі Загублені Душі кипулися до ніг капітана да Васка, що перед очима в них приймав посланців просто з Сонця.

Лежали всі, крім жерця, такого приголомшеного побаченим, що він аж розгубився. На ту пору диявол, що сидів у Торесовій душі, намовив його перебрати міри у своїй ролі.

Згорда, як то казав йому Френк, він підніс праву ногу й поставив її на шию Генрі, ненароком боляче притиснувши йому вухо.

Генрі підстрибнув.

— Та як ви смієте ставати мені на вухо, Торесе! — гримнув він і кинув його на землю в такий спосіб, як перед тим кинув жерця.

— Ну, тепер ми всі пропали! — зітхнув Френк. — Кінець нашій комедії з богом Сонця.

І справді, жрець Сонця швидко все збагнув і з можливим виглядом покликав своїх вояків. Та коли Генрі приставив йому до грудей револьвера, старий жрець пригадав легенди про смертельні прилади, що викидають із

себе таємну речовину, звану «порохом», приязно посміхнувся й наказав воякам відступити.

— Це понад мою силу й знання,— звернувся він до натовпу, не випускаючи з ока револьвера Генрі.— Лишасться тільки одно: пошлемо вістуну збудити Царицю Мрій. Нехай скаже їй, що до нас із неба, а може, і з самого Сонця, з'явилися прибульці і що тільки її мудрість висвітлить нам те, чого ми не розуміємо й чого навіть я не можу взяти втямки.

РОЗДІЛ XVIII

Юнаки зі списками оточили Леонсію, обох Морганів і Тореса і повели їх через примітивно, але дбайливо оброблені поля, що весело зеленіли навкруги, через шумливі потоки, невеличкі гайки й луки, де трава сягала їм до колін і де паслися маленькі корови, завбільшки з телят.

— Це, напевне, дійні корови,— зауважив Генрі,— і надзвичайно красиві. Але чи бачили ви будь-коли таких куцанів? Дужий чоловік може взяти на плечі найбільшу й піти з нею на прогулянку.

— Мабуть, ні,— заперечив Френк.— Подивись он хоча б на ту чорну. Вона важить добрих триста фунтів.

— Закладешся зі мною? — спитав Генрі.

— На скільки?

— Ставлю сто,— сказав Генрі,— що я підійму її на плечі і понесу.

— Згода.

Проте до такого не дійшло, бо тільки-но Генрі збочив зі стежки, юнаки невдоволено показали на мигах, що він має йти прямо.

Коли дорога проходила під височенними скелями, вгорі показалася череда кіз.

— Свійські,— сказав Френк,— бачите, он і пастушкі.

— Я був певний, що нам давали козячого м'яса,— притакнув Генрі.— Я завжди любив кіз. Якщо Цариця Мрій, чи як вона зветься, скасує постанову жерця, лишить нас живих і нам доведеться довіку жити серед Загублених Душ, я попрошу, щоб мене призначили на головного чабана всього царства. Для вас, Леонсіє, я збудую гарненьку хатку, і ви станете за двірського постачальника сьру.

На цьому його вигадки ввірвалися, бо вони вийшли до озера, такого прегарного, що Френк аж свиснув, Леонсія заплескала в долоні, а Торес промурмотів щось дуже схвальне.

З милою завдовжки, більше як з півмилі завширшки, озеро мало правильну овальну форму. Тільки один будинок порушував суцільне обрамлення з дерев, бамбука й кущів, що прикрашали береги, навіть під скелею, де зарості бамбука розбуялися найдужче. Спокійна поверхня озера так чітко відбивала навколишні гори, що око навряд чи й спромоглося б відрізнити, де кінчається дійсність і де починається відбиття.

Леонсія не довго милувалася краєвидом: за кілька хвилин вона розчаровано помітила, що озеро не кришталевозрозра.

— Як шкода, що вода така каламутна!

— Це тому, — пояснив Генрі, — що вона змиває ґрунт долини, а тут чорнозем іде футів на сто вглиб.

— Свого часу ціла долина була озером, — додав Френк. — Гляньте на скелю, й ви побачите там лінії колишнього рівня води. Цікаво, чого це воно так зміліло.

— Можливо, землетрус відкрив якийсь підземний стік для води, і вона спала до сучасного рівня, а може, спадає й далі. Цей шоколадний колір свідчить про те, що в озеро весь час стікає довколишня вода і змитий чорнозем не встигає осісти. Воно править за водозбір для всієї долини.

— А ось уже й будинок, — сказала через п'ять хвилин Леонсія, коли мандрівники завернули за виступ скелі. Немов приліпившись до урвища, над самою водою стояла низька будівля, що скидалася на бунгало.

Палі в неї були з грубих стовбурів дерев, стіни з бамбука, а покрівля солом'яна. Вона стояла в неприступному місці, добутись до неї, якщо пливати човном, можна було лише через місток у двадцять футів завдовжки, такий вузький, що двоє людей не змогли б розминутися на ньому. З обох кінців містка стояли на варті по двоє озброєних юнаків. На знак, що його подав жрець Сонця, вони пропустили бранців, і Моргани спостерегли, що люди зі списками, які супроводили їх від Великого Дому, залишились перед містком.

Проїшовши через місток і вступивши в будинок на палях, вони опинилися в кімнаті, вмебльованій хоч і просто,

та краще, ніж того можна було сподіватись у долині Загублених Душ. На помості лежали гарно виплетені соло-м'яні мати, а на відчинених вікнах висіли чепурно й старанно зроблені бамбукові запони. На покуті, коло стіни, стояла величезна золота емблема сонця, така сама, яку бранці бачили біля вівтаря у Великому Домі. Але в цьому дивному місці найдужче вразили їх дві живі істоти, що навіть не ворухнулися, коли вони зайшли. Під зображенням сонця, на невеличкому підвищенні під запоною, стояв, ніби укритий подушками, ослів. А на ослоні, між подушок, спала жінка в прозорій сукні, пошитій з тканини, якої вони ніколи ще не бачили. Груди її тихо здіймалися й опускались. Вона не належала до племені Загублених Душ, цих звироднілих нащадків іспанців і карібів. На голові в неї була тіара зі щирого золота, оздоблена блискучими самоцвітами, така велика, що скидалась радше на корону.

Біля жінки на помості стояли два золоті триноги. На одному з них жеврів огонь, а на другому, куди більшому, стояла золота чаша футів шість у прогоні. Між триногами, простягнувши, мов сфінкс, лапи, лежав білий як біл величезний собака з породи вовкодавів. Коли люди ввійшли, він утупився в них очима.

— Ця жінка — достоту леді, вона скидається на королеву, і сні в неї, мабуть, також королівські, — пошепки промовив Генрі. Жрець гнівно зиркнув на нього.

Леонсія затамувала віддих, а Торес здригнувся і, перехрестившись, сказав:

— Я ніколи не чув такого про долину Загублених Душ. Ця жінка — справжня іспанська леді. Так-так, вона чистокровна іспанка. Навіть більше — іспанка з Кастилії. І я певен, як і того, що стою тут, що в неї блакитні очі. Але чому вона така бліда? — Він знову здригнувся. — Це неприродний сон. Можна подумати, що її приспали якимсь зіллям і досі присипляють...

— Атож, — схвильовано прошепотів Френк. — Царицю Мрій приспано якимось зіллям. Вони тримають її тут, як найвищу жрицю, або як найвищого оракула... Чи не так, старий? — удався він до жерця іспанською мовою. — А що, як ми її збудимо? Нас-бо приведено сюди, щоб побачити її, і, сподіваюся, не тоді, як вона спить.

Жінка ворухнулась, немов шепіт потривожив її сон; тоді ж заворушився й собака, повернувши до неї голову

так, що її звисла рука пестливо лягла йому на шию. Жрець насупив брови й владно звелів бранцям мовчати. Отож усі замовкли, чекаючи, поки пророчиця прокинеться.

Вона повільно підвелася, наполовину сіла й погладила вовкодава, що від щастя виширив довгі ікла, ніби всімахаючись. Бранцям і без того було моторошно, а коли вона вперше подивилась їм просто в очі, їм стало ще моторошніше. Вони зроду не бачили таких очей — у них відбивався весь світ і всесвіт. Леонсія мало не перехрестилася, а Тореса взяв такий жах, що він справді перехрестився й пошепки почав проказувати свою улюблену молитву до матері божої. Навіть Генрі й Френк остовпіли й не могли відвести очей від двох блакитних колодязів, що здавалися зовсім темними через довгі, чорні вії.

— Чорнява, а з блакитними очима, — спромігся прошепотіти Френк.

І якими очима! Скоріше круглими, ніж довгастими, а втім, і не круглими. Їх можна було б назвати квадратними, якби вони не були скоріше круглі, ніж квадратні. Їх відтіняли довгі чорні вії, створюючи враження безмежної глибини. Але в них не було ні подиву, ні збентеження, коли цариця глянула на гостей. Вони дивилися дрімливо-байдуже, хоч до свідомості цариці виразно доходило те, що вона бачила. І раптом, на превеликий подив прибульців, у тих очах відбилася ціла низка земних почувань. У глибині зіниць затремтів смуток і біль. Чутливість вільготно засвітилась у них, як весняний дощ на далекому морському обрії або роса на горах уранці. Сум, вічний сум жив у їхній млосній дрімоті. Вогонь незмірної сміливості загрожував спалахнути іскрою енергії та рішучості. Але сонна закляклість щомить ладна була опуститись на них, мов лагідний серпанок. Одначе над усім переважала вікова мудрість, що променіла від красуні, підсилена запаленими щоками — ознакою аскетства. Рум'янець на щоках пояснювався або пропасницею, або косметикою.

Коли Цариця підвелась на ноги, виявилось, що вона струнка й тендітна, наче фея. На крихких кістках було не дуже багато м'яса, а проте її не можна було назвати худорлявою. Якби Генрі й Френк висловили своє враження вголос, вони сказали б, що вона найтендітніша з усіх тендітних жінок на світі.

Жрець Сонця простяг своє старече тіло на помості,

уткнувшись лобом у мату. Решта лишилися стояти, хоч із того, як тремтіли у Тореса ноги, видно було, що він перший наслідував би жерця, якби його супутники бодай чимось виявили бажання зробити те саме. Він уже почав був схиляти коліна, та, глянувши на Леонсію й Морганів, знову випростався.

Спершу Цариця дивилася тільки на Леонсію і, пильно розглянувши її, кивнула головою, щоб та наблизилась. Леонсії здалося, що цей жест занадто владний, як на таку тендітну істоту, і вона зразу відчула до Цариці ворожість. Отож Леонсія не зрушила з місця, аж доки жрець Сонця суворо наказав їй підійти до Цариці. Тоді, не звертаючи уваги на страшенного волохатого собаку, Леонсія пройшла між ним та триногом і спинилася, коли Цариця вдруге кивнула головою. Чималий час жінки пильно дивились одна на одну, і нарешті Леонсія із задоволенням помітила, що Цариця опустила очі. Та радість ця була завчасна, бо Леонсія зараз же побачила, що Цариця згорда розглядає її сукню і навіть простягла свою худорляву білу руку, щоб помацати матерію й погладити її рухом, властивим тільки жінкам.

— Жрече, — різко мовила вона, — сьогодні третій день Сонця. Я давно тобі віщувала, що має статися того дня. Нагадай, що саме.

Догідливо схилившись, жрець відказав:

— Ти казала, що того дня мають статися незвичайні події. І вони сталися, Царице.

Але Цариця вже не чула. Все ще погладжуючи Леонсію сукню, вона з цікавістю розглядала саму дівчину.

— Ти щаслива, — сказала Цариця, кивнувши, щоб вона вернулась до своїх, — тебе кохають чоловіки. Мені ще не все ясно, але здається, що тебе дуже люблять чоловіки.

Її голос, ніжний і тихий, чистий, як срібло, багатий на щонайрізноманітніші модуляції, бринів, мов далекий дзвін, що закликає до церкви. Але Леонсія не могла віддати йому належне. Натомість вона відчула, як зарум'янилися від гніву її щоки й швидше застукав на скронях живчик.

— Я бачила тебе давніше, і то часто, — вела далі Цариця.

— Не може бути! — скрикнула Леонсія.

— Цить! — засичав на неї жрець.

— Там, — Цариця вказала на велику золоту чашу, — я бачила тебе там давніше, і то часто.

— І тебе також,— звернулася вона до Генрі.

— І тебе,— вдалася цариця до Френка, і її великі блакитні очі побільшали. Вона зміряла його довгим, уважним поглядом. Цей погляд не сподобався Леонсії й викликав у неї прикре почуття ревності.

Очі Цариці спалахнули, коли вона спинила їх на Торесові.

— А ти хто такий, чужинцю? Ти так незвичайно вбраний — з шоломом лицаря на голові і в постолах раба на ногах.

— Я — да Васко,— відважно відповів той.

— Це старовинне ім'я,— усміхнулась Цариця.

— Я й є давній да Васко,— мовив Торес і ступив наперед, не чекаючи на запитання. Вона ще раз усміхнулась на таку зухвалість і не спинила його.— Цей шолом був на мені чотириста років тому, коли я на чолі предків Загублених Душ прийшов у цю долину.

Цариця всміхнулась цим разом недовірливо і тихо спитала:

— Отже, ти народився чотириста років тому?

— І чотириста років тому й ніколи. Я й не народжувався, а завжди жив. Я — да Васко. Моя оселя — Сонце.

Цариця вражено звела свої рівні брови, немов хотіла запитати щось, та не запитала нічого. Тонкими, майже прозорими пальцями вона взяла з золотої скриньки, що стояла коло неї на ліжку, якогось порошку і сипнула його в золоту чашу на тринозі. Над чашею знялася хмарка диму й відразу розтанула в повітрі.

— Дивися! — звеліла вона.

І Торес, підійшовши до великої чаші, зазирнув усередину. Що він там побачив, його супутники так ніколи й не дізналися. Тільки Цариця, і собі схилившись над чашею, побачила те, що побачив Торес, і на її вродливому обличчі з'явилася зневажливо-співчутлива посмішка. А Торес уздрів спальню на другому поверсі будинку в Бокас-дель-Торо, що його він дістав у спадщину, а в ній колиску з немовлям. Те вбоге видиво зраджувало таємницю його народження — і того так зневажливо усміхалась Цариця. У магічній чаші Торес побачив те, про що давно вже здогадувався.

— Ти зараз ще й інше побачиш,— лагідно всміхнувшись, сказала Цариця.— Я показала тобі твоє народження. Дивись далі й побачиш свій кінець,

Але Торес, приголомшений тим, що вже побачив, відмовивсь і відсахнувся від чаші.

— Пробач красуне, — почав він благати її, — і дозволь мені піти. Забудь те, що бачила, як, сподіваюсь, забуду і я.

— Там уже нема нічого, — сказала Цариця, махнувши рукою над чашею, — проте забути я не можу. Спогади назавжди залишаються в моїй голові. І тебе, чоловіче, такого молодого на вигляд і такого старого, якщо судити з шолома, я бачила й давніш у цьому Свічаді Світу. Твої вчинки часто обурювали мене й давніш. Тільки тоді ти був без шолома, — вона всміхнулася з виразом людини, що знає все. — Мені завжди ввижалася кімната, де мерці, багато мерців, непорушні на своїх застиглих ногах, одвіку охороняють таємницю, чужу й незрозумілу для людей їхньої віри та їхньої раси. І мені здається, що в цьому сумному товаристві я бачила одного, на кому був твій старовинний шолом. Казати далі?

— Ні-ні! — промовив Торес.

Цариця кивнула головою, щоб Торес відійшов, і, втупивши очі у Френка, звеліла йому наблизитись. Потім, мабуть, похопившись, що зі свого високого ложа мусить дивитись па нього згори вниз, вона стала на землю і, заглянувши Френкові просто в вічі, простягла руку. Френк нерішуче потиснув їй долоню, не знаючи, що робити далі. Цариця, здавалося, читала його думки, бо сказала:

— Поцілуй. Мені досі ніхто не цілував руки. Я бачила, як це роблять, тільки вві сні або в Свічаді Світу.

І Френк нахилився і поцілував їй руку. А що вона не віднімала руки, то Френк не пускав її і долонею відчував, як слабенько, хоч і рівномірно пульсує кров у неї в рожевих пальцях. Так вони й стояли мовчки: Френк — зніяковіло, а Цариця — стиха зітхаючи. Тим часом ревності краяли Леонсіїне серце. Раптом Генрі сказав у жарт англійською мовою:

— Та поцілуй її ще раз, Френку! Їй, видно, сподобалося.

Жрець Сонця засичав і на нього. А Цариця, по-дівчачому зашарівшись, висмикнула була свою руку, і тоді знову подала її Френкові.

— Я розумію мову, якою ти говориш, — пояснила вона Генрі. — І проте я, що ніколи не знала чоловіка, не соромлячись визнаю, що це мені подобається. Френку, — так-бо звиває тебе твій приятель, — послухайся його й поцілуй ще раз мені руку!

Френк скорився; Цариця й далі не віднімала руки і, ніби зачарована, дивилася йому в вічі. Нарешті, з видимим зусиллям, вона висмикнула руку, звеліла йому йти до гурту і вдалась до жерця Сонця.

— Ну, жрече,— різким голосом сказала вона,— я знаю, чого ти привів сюди полонених. Але все-таки я хочу вислухати тебе.

— О, Царице Мрій! Хіба ми не стратимо цих людей так само, як завжди робили з усіма приبلудами? Збентежений люд не довіряє моїм словам і чекає присуду від тебе.

— А на твою думку, їх треба вбити?

— Я гадаю, що так. І сподіваюся, ти ухвалиш мій вирок.

Цариця глянула в обличчя бранців. Торес викликав у неї тільки жаль. Кинувши оком на Леонсію, вона насупилася, глянувши на Генрі, завагалася. На Френка Цариця дивилася довго, з виразом глибокої ніжності,— так принаймні здалося обуреній Леонсії.

— Хто з вас неодружений? — несподівано спитала Цариця.— Зрештою,— додала вона,— я й сама знаю, що ви всі неодружені. Чи добре це,— раптом повернулась вона до Леонсії,— коли жінка має двох чоловіків?

Генрі й Френк не могли стримати усмішки, почувши таке безглузде й недоречне запитання. Та Леонсії воно не здалось ані безглуздим, ані недоречним, і щоби її знову почервоніли з гніву. Вона збагнула: перед нею справжня жінка, яка й поведеться так, як жінка.

— Ні, недобре,— чистим, дзвінким голосом відповіла вона.

— Дивно,— уголос міркувала Цариця,— дуже дивно. І несправедливо. Коли на світі однакова кількість чоловіків і жінок, то в кожній жінки повинен бути один чоловік. А то якась інша жінка не матиме жодного.

Вона ще раз узяла порошок й висипала його в чашу. Знову знялася хмарка диму і поволі розтанула над посудиною.

— Свічадо Світу скаже, що нам робити з полоненими,— звернулася Цариця до жерця.

Тільки-но вона схилилася над чашею, як їй сійнула нова думка. Широким порухом руки вона запросила всіх глянути в чашу.

— Подивімося всі разом, — сказала Цариця. — Я не обіцяю, що ми побачимо те саме. Я навіть не знатиму, що вам доведеться побачити. Кожен бачитиме те, що стосується його. І ти, жрече, також підійди.

Чаша, що мала шість футів у прогоні, до половини була наповнена якимось незнаним рідким металом.

— Він скидається на живе срібло, хоч це щось інше, — пошепки сказав Генрі Френкові. — Я зроду не бачив такого металу. Здається, він розтоплений.

— Ні, він зовсім холодний, — пояснила англійською мовою Цариця, — і водночас розпечений. Помацай чашу зовні, Френку.

Френк без усякого вагання слухняно приклав долоню до жовтого боку чаші.

— Вона холодніша ніж повітря в кімнаті, — підтвердив він.

— А тепер дивіться! — вигукнула Цариця, кидаючи в чашу ще трохи порошку. — Це вогонь, хоч він і холодний.

— Це порошок, що запалюється від тепла в ньому самому, — пояснив Торес, шукаючи чогось у кишені піджака. — А ось це не горітиме, — запевнив він, простягнувши над чашею руку, де були кришки тютюну, зламаний сірник та клаптик матерії, і намірився вже кинути все те в чашу.

Цариця кивнула головою й усі побачили, як це сміття впало на поверхню плину, відразу взялося димом і розвіялось у повітрі, не лишаючи по собі й попелу.

— А чаша все-таки холодна, — промовив Торес, як і Френк, помацавши чашу.

— Встроми туди пальця! — запропонувала Торесові Цариця.

— Не встромлю, — відповів той.

— І добре зробиш, — похвалила вона. — Якби ти встромив його, у тебе стало б на один палець менше, ніж ти маєш. — Вона підкинула ще порошку. — А тепер дивіться всі, і кожен побачить те, що йому судилося.

Так і сталося.

Леопсії випало побачити океан, що відділяв її від Френка. Генрі вздрів, як вінчалися Цариця й Френк, і церемонія ця була така кумедна, що він тільки наприкінці зрозумів, що то вони беруть шлюб. Цариця побачила себе у великому будинку: вона стояла на сходах і дивилась на розкішно вмебльовану кімнату, у якій Френк, якби він міг бачити те, що й Цариця, впізнав би батькову бібліотеку.

А поруч із собою вона побачила Френка, що обіймав її за стан. Френк побачив тільки одне, і це страшенно збен-тежило його. То було Леонсієне лице — непорушне, мовби мертве, а з чола між очима у неї стирчав гострий ніж. Правда, кров не точилася з тієї глибокої рани. Торес углядів початок того, що, як він знав, мало бути його кін-цем, перехрестився й відступив від чаші, не схотівши ди-витись далі. А жрець Сонця побачив привид свого потаєм-ного гріха, обличчя і постать жінки, через яку він порушив свою обітницю, і обличчя й постать дівчинки у Великому Домі.

Коли привиди затьмарились і всі, наче змовившись, від-дійшли від чаші, Леонсія обернулася, блиснувши очима, немов тигриця, і гукнула Цариці:

— Бреше твоє Свічадо! Твоє Свічадо Світу бреше!

Френк і Генрі, все ще під впливом прикрого враження від побаченого, були здивовані таким вибухом гніву. А Цариця лагідно відповіла Леонсії:

— Моє Свічадо Світу ніколи не казало мені неправди. Я не знаю, що саме ти побачила. Але то правда.

— Ти — потвора! — скрикнула Леонсія. — Ти погана, брехлива відьма!

— Ти й я — жінки, — лагідно заперечила Цариця, — а, будши жінками, ми не можемо знати самих себе. Нехай уже чоловіки вирішать, чи я брехлива відьма, чи жінка із звичайним жіночим серцем, спраглим кохання. А тим ча-сом ми, як кволі жінки, повинні підтримувати одна одну.

А тепер щодо присуду, — звернулася Цариця до жер-ця. — Ти, як жрець бога Сонця, знаєшся краще, ніж я, на всіх старовинних законах та правилах. Ти більше за мене знаєш, хто я і як я тут опинилася. Ти знаєш, що завжди від матері до дочки і через матір і дочку твій люд передавав і беріг таємницю цього дому, в якому живе Цариця Мрій. Прийшов час, коли ми мусимо подбати про майбутні покоління. До нас зайшли чужинці, і вони неод-ружені. Треба призначити день шлюбу, якщо наступне покоління хоче мати й собі Царицю Мрій. Час настав, потреба відчутна, і можливість у нас є. Я питалася у ви-див, і вони навіщували мені, що я маю одружитися з од-ним із цих чужинців, якого призначено мені ще перед по-чатком світу. Мій вирок такий: якщо жоден з них не за-хоче одружитись зі мною, ти пожертвуєш їхню теплу кров на вівтар Сонця. А коли один із них одружиться зі

мною, вони всі лишаться живі і дальшу долю визначатиме їм час.

Жрець Сонця, тремтячи з гніву, спробував протестувати, але Цариця спинила його:

— Годі! Ти керуєш тут тільки завдяки моїй підтримці. Якби я звеліла народіві... та ти й сам добре знаєш. Адже помирати не дуже приємно.

— Ну, хто з вас ладен побратись зі мною? — удалась вона до трьох чоловіків.

Всі ніяково дивились один на одного й ніхто не відповів.

— Я ж бо жінка, — піддражнила їх Цариця. — Невже ніхто мене не вподобав? Хіба я не молода? Або не така гарна, як інші жінки? Чи то у вас такий поганий смак, що ніхто не хоче пригорнути мене й поцілувати в губи так, як Френк поцілував мені руку? Будь ти за суддю, — повернулась вона до Леонсії. — Ти жінка, яку любить багато чоловіків. Невже я не така, як і ти, і мене не можна кохати?

— Ти завжди будеш ласкавіша до чоловіків, ніж до жінок, — відповіла Леонсія, і її слова, загадкові для трьох чоловіків, зрозуміла тільки Цариця. — Як на жінку, ти надзвичайно вродлива й приваблива. І знайдеться багато чоловіків, що будуть раді обняти тебе. Але я мушу застерігти тебе, що на світі є різні чоловіки.

Вислухавши Леонсію та обміркувавши її слова, Цариця зненацька звернулася до жерця:

— Ти все чув? Сьогодні один із них мусить повінчатися зі мною. Інакше ти принесеш у жертву Сонцю всіх трьох і жінку, що, здається, вважає себе за вищу від мене. Одному з цих чоловіків, — повела вона далі, звертаючись ніби до жерця, а насправді до бранців, — ще до народження призначено одружитися зі мною. Отже, жрече, одведи полонених у якесь приміщення, й нехай вони самі вирішать, хто з них стане мені за чоловіка.

— Якщо це ще хтось-коли вирішено, — спалахнула Леонсія, — то навіщо вирішувати їм самим? Навіщо ризикувати? Ти знаєш свого судженого. Скажи його ім'я, Царице, скажи відразу ж!

— Я вже сказала, як його вибиратимуть, — відповіла Цариця, кинула в чашу порошок й мигцем глянула в неї. — А тепер ідіть, і нехай станеться неминуче.

Бранці лагодились уже виходити з кімнати, коли Цариця знову озвалася до них:

— Стривайте! Ходи сюди, Френку! Я побачила те, що стосується тебе. Подивись-но у Свічадо Світу разом зі мною!

Френк вернувся й глянув у незвичайну металеву рідину. Він побачив себе в бібліотеці свого нью-йоркського дому поруч із Царицею Мрій, і він обіймав її за стан. Далі він уздрів, що Царицю зацікавив телеграфний апарат, а бажаючи пояснити їй будову апарата, він глянув на телеграфну стрічку й прочитав таке, що примусило його зараз же підскочити до телефону. Саме тоді, як він викликав маклера, картина затьмарилась і щезла.

— Що таке ви там бачили? — спитала Леонсія, коли вони вже вийшли з кімнати.

І Френк збрехав. Він не сказав, що бачив Царицю Мрій у своїй нью-йоркській бібліотеці. Натомість він відповів:

— То була телеграфна стрічка, де повідомлялось про паніку на біржі Уолл-стріту. — «Але як вона може знати, що в мене є справи на Уолл-стріті й що мене цікавить біржа?»

РОЗДІЛ ХІХ

— Котромусь усе-таки доведеться одружитися з цією навіженою, — сказала Леонсія, тільки-но всі посідали на матах у кімнаті, куди їх відвели з наказу жерця. — І цим героїчним вчинком врятувати нас і себе від смерті. Ось коли, сеньйоре Торесе, вам випадає добра нагода й самому визволитись, і нам допомогти.

— Бр-р... — здригнувся Торес. — Не взяв би я шлюбу з нею й за мільйон доларів. Занадто вона розумна. Я не боягуз, але перед нею і я торопію й увесь обливаюся потом з ляку. Хіба що мільйонів за десять міг би я подолати свій страх. Генрі й Френк сміливіші від мене. Нехай один з них і побереться з нею.

— Та я ж заручений з Леонсією, — поспішив зауважити Генрі. — Як же я можу одружитися з царицею?

Усі позирнули на Френка, та Леонсія поспішила озватися перша:

— Це несправедливо. Оскільки ніхто з вас не хоче з нею одружуватись, лишається розв'язати питання жеребком. — Кажучи так, вона витягла з мати під собою три

соломинки й розломилла одну з них. — Кому припаде коротша, той мусить віддати себе в жертву. Тягніть перший, сеньйоре Торесе!

— І перший, хто витягне коротку, піде до вінця, — засміявся Генрі.

Торес перехрестився й, тремтячи всім тілом, потягнув. Соломинка виразпо була довга, і він з радощів аж затанцював, приспівуючи:

Отепер я не боюсь,
З нею я не поберусь.

Далі потягнув Френк, і теж витяг довгу соломинку. Отже, Генрі не мав ніякого вибору. В Леонсії лишалася злощасна соломинка. Він глянув на дівчину, і на його обличчі відбилася страшна трагедія. Дівчину від того проїняв жаль, і Френк, зрозумівши її почування, раптом наважився. То була єдина рада. Всі непорозуміння швидко й легко розв'язувалися. Він дуже кохав Леонсію, але нізащо не хотів зрадити Генрі. Френк не вагався. Він весело поплескав Генрі по плечі і сказав:

— Ось перед вами стоїть вільний парубок, що по лякається шлюбу. Я одружуся з нею.

Генрі зітхнув так, наче врятувався від неминучої смерті. Він кинувся до Френка, і вони стисли один одному руки і глянули один одному в очі так, як можуть дивитися тільки чесні, порядні чоловіки. Ніхто з них не помітив розпачу, що проступив на Леонсіїному обличчі від такого несподіваного кінця. Цариця Мрій мала рацію. Леонсія, як жінка, робила не по правді, кохаючи водночас двох юнаків і віднімаючи від Цариці її частку щастя.

Дівчинка з Великого Дому, що разом зі служницями принесла бранцям сніданок, поклала край дальшим суперечкам, які могли ще постати. Торесове око відразу помітило разок самоцвітів на шиї в дівчинки. То були рубіни, до того ж незвичайно гарні.

— Мені подарувала їх Цариця Мрій, — сказало дівча, раде, що чужинцям сподобалась її нова цяцька.

— А в неї ще є такі камінці? — спитав Торес.

— Авжеж, — була відповідь, — вона тільки-но показувала мені повну скриню самоцвітів. Там їх багато, різних і куди більших. Тільки вони не в разках, а лежать натрусом, наче зерно.

Поки інші їли та розмовляли, Торес нервово палив цигарку. Потім він устав і заявив, що не хоче їсти і що йому нездужається.

— Ось що,— сказав він далі,— я знаю іспанську мову краще, ніж обидва Моргани. До того ж я певний, що краще знаю вдачу іспанських жінок. Отож аби довести своє прихильне ставлення до вас, я зараз же піду до Цариці й спробую переконати її відмовитись від заміжжя.

Юнак із списом заступив дорогу Торесові й пішов доповісти Цариці, а повернувшись, запросив його в кімнату. Цариця сиділа, спершись на подушки, і приязно кивнула Торесові, щоб він підійшов ближче.

— Ти нічого не їв? — співчутливо спитала вона і, довідавшись, що в нього немає апетиту, додала: — Тоді ти, може, хочеш пити?

Очі Торесові блиснули. Після тривог останніх днів і перед новою авантюрою, в якій він будь-що прагнув успіху, йому страшенно захотілось випити. Цариця плеснула в долоні й дала відповідний наказ служникові, що з'явився на поклик.

— Це дуже давнє вино, йому вже кілька століть. Та, врешті, ти ж да Васко і знаєш, яке воно, бо сам привіз його сюди чотириста років тому,— осміхнулась вона, коли служник уніс і відіткнув невеличке барильце.

Вік барильця не викликав у Тореса жодного сумніву, і він знав, що, відтоді як це барильце перепливло Атлантичний океан, народилось і вмерло з дванадцять поколінь. Він відчув, як спрага стискує йому горло. Служниця налила йому чималий келих, але Торесові вино здалося не дуже міцним. Проте чотирьохсотлітній хміль швидко розілявся йому по жилах і притьмарив мозок.

Цариця звеліла Торесові сісти на край ліжка, щоб краще бачити його, і запитала:

— Тебе ніхто не кликав. Ти хочеш мені щось сказати чи щось попросити в мене?

— Я твій обранець,— відповів Торес, закручуючи вуса, як і личить чоловікові, що прийшов залицятися.

— Дивно,— промовила цариця.— У Свічаді Світу я бачила не твоє обличчя. Чи не трапилося тут часом якоїсь помилки?

— Трапилось, — охоче визнав він, прочитавши в очах Цариці, що її годі обдурити. — Це через вино. В ньому якісь чари, що змушують мене зрадити таємницю мого серця. Я так жадаю тебе!

Сміючись самими очима, Цариця покликала служницю й звеліла їй ще раз наповнити Торесові келих.

— Може, тепер грапиться друга помилка, га? — поглузувала вона, коли він спорожнив келих.

— Е, ні, Царице! — відказав він. — Тепер усе цілком ясно. Я можу приборкати своє серце. Доля судила тобі Френка Моргана, того, хто цілував тебе в руку.

— Це правда, — урочисто відповіла Цариця. — Саме його обличчя я й бачила в Свічаді Світу і здогадалася, що він мій суджений.

— А я його найкращий приятель, — вів далі підохочений Торес. — Ти знаєш усе, отже тобі відомо, що жінці звичайно дають посаг. Ось він і доручив мені, своєму найкращому приятелеві, довідатись про твій посаг і подивитись на нього. Бо ж бачиш, Френк — один з найбагатших людей у своїй країні, де взагалі всі дуже багаті.

Цариця так раптово підвелася, що Торес зіщулювся зі страху й замалим не впав на поміст, чекаючи, що зараз дістане ножем у спину. Але вона підійшла чи, швидше, майнула до дверей, що вели до іншої кімнати.

— Ходи сюди! — владно наказала вона.

З першого ж погляду, ледве вступивши в кімнату, Торес зрозумів, що то її спальня. Та йому було не до оглядин. Піднявши віко важкої, кутої міддю скрині, вона махнула рукою й звеліла йому підійти й глянути всередину. Скорившись, Торес остовпів з дива. Дівчинка сказала правду. В скрині, немов зерно в засіці, лежали незліченні скарби: діаманти, рубіни, смарагди, сапфіри, найкоштовніші, найчистішої води і найбільших розмірів.

— Занурюй руки по плечі, — сказала Цариця, — і переконайся, що ці цяцьки справжні самоцвіти, а не витвір фантазії і мрій, які бачать тільки вві сні. А тепер можеш розказати про це своєму багатому приятелеві, що має одружитися зі мною.

І Торес, знетямившись від давнього вина, що вогнем запалило йому мозок, зробив, як йому наказано.

— Невже ж ці скляні цяцьки так тебе вразили? — глузливо кинула Цариця. — В тебе такий вираз, ніби ти бачиш якесь чудо.

— Я ніколи не думав, що на світі можуть існувати такі скарби, — белькотів сп'янілий Торес.

— То що — вони неоціненні?

— Так, неоціненні.

— Вони дорожчі за мужність, за честь, за кохання?

— Вони дорожчі за все. Вони можуть довести до божевілля.

— І на них можна купити кохання, щире кохання чоловіка або жінки?

— На них можна купити весь світ.

— Слухай, — сказала Цариця, — ти чоловік. Ти знав жінок. Невже ж за них можна купити й жінку?

— Від часу створення світу за них купували й продавали жінок, та й самі жінки продавали себе для них.

— І вони можуть купити серце твого любого друга Френка?

Тільки тепер Торес глянув на неї навісними від вина й видовиська такої сили самоцвітів очима, кивнув головою і щось промимрив.

— І твій приятель Френк так само цінує їх?

Торес мовчки кивнув головою.

— І всі їх так високо цінують?

Він знову мовчки кивнув.

Цариця вибухнула глумливим сміхом і, нахилившись, набрала цілу жменю коштовних самоцвітів.

— Ходімо, — наказала вона, — я покажу тобі, як я їх ціную.

Вона вивела Тореса з кімнати на ганок над водою, яка саме під ним утворювала вир. Тут, певне, і був той підземний вихід, що ним, як здогадувалися Моргани, витікала вода з озера.

Цариця знову глумливо засміялася й жбурнула самоцвіти просто у вир.

— Ось як я їх ціную, — промовила вона.

Торесові забило дух, коли він побачив таке марнотратство, і він зовсім протверезився.

— І вони ніколи не повернуться, — засміялася Цариця. — Звідти ніщо не впливає... Дивись!

Вона кинула в воду букет квітів, що, покружлявши, пірнули у вир і зникли з очей.

— Коли ніщо не впливає, то куди ж воно все дівається? — хрипко спитав Торес.

Цариця знизала плечима, але він зрозумів, що їй відома таємниця виру.

— Не одна людина пішла вже цим шляхом, — задумливо сказала Цариця. — І ніхто з них не повернувся. Цією дорогою пішла й моя мати. Я тоді була ще дівчинкою. А тепер, чоловіче в шоломі, йди собі. Перекажи, що ти бачив, своєму панові... тобто приятелеві. Перекажи йому, який у мене посаг. І коли він хоч наполовину любить так, як ти, ці цяцьки, то нехай швидше приходить обняти мене. Я залишусь тут і замріяно чекатиму його приходу. Рух води зачаровує мене.

Вона відпустила Тореса.

Увійшовши в спальню, Торес стиха вернувся до ганку і побачив, як Цариця опустила на поміст і, поклавши на руки голову, втупила очі у вир. Тоді він метнувся до скрині, підняв віко і, набравши повну жменю самоцвітів, сховав їх у кишеню. Не встиг він захопити другу жменю, як за його спиною почувся глумливий Царицин сміх.

Тореса поймав такий жах і гнів, що він шарпнувся до неї, загнав назад аж на ганок і не схопив тільки тому, що вона витягла кинджал.

— Злодію, — спокійно сказала Цариця, — в тебе немає честі. У нас, у долині, злодіїв карають смертю. Я зараз же покличу своїх служників, і вони кинуть тебе у воду.

Ця загроза додала Торесові спритності. Глянувши у вир, він нажахано скрикнув, ніби побачив там щось незвичайне, став навколішки й заховав між долоні своє скривлене зі страху обличчя. Цариця й собі зиркнула у воду, шукаючи там причини його переляку. Торес тільки й чекав цього. Немов лютий тигр, він кинувся до неї, схопив за руки й вирвав кинджал. Обтерши чоло від поту й усе ще тремтячи, він помалу приходив до пам'яті, а Цариця тим часом зацікавлено й сміливо дивилася на нього.

— Ти — нечиста сила, — просичав Торес, — відьма, що знається з пеклом і всіма чортами. А втім, ти жінка, народилась від жінки, отже, можеш померти. Ти така ж смертна, як усі люди. Даю тобі на вибір: або я кину тебе у вир і ти загинеш там, або...

— Або що? — спитала вона.

— Або... — Торес помовчав хвилику, облизав пересохлі губи й наважився. — Ні, слово честі, я не боюся! Або ми сьогодні ж поберемось! Таке моє рішення.

— Ти хочеш одружитися зі мною задля мене самої чи задля моїх скарбів?

— Задля скарбів, — зухвало признався він.

— Але в Книзі Життя написано, що я маю побратися з Френком, — відказала Цариця.

— Тоді ми перепишемо цю сторінку.

— Якби ж це було можливо! — засміялась вона.

— Тоді я доведу, що ти смертна, кинувши тебе у вир, як ти кидала туди квіти.

На ту пору Торес і справді нічого не боявся: по-перше, він набрався відваги від давнього вина, що запалило йому кров і мозок, а по-друге, він був господарем становища. До того ж, як справжній латиноамериканець, він полюбляв театральні сцени, де міг похизуватися собою і своїм красномовством.

А проте Торес здригнувся, зачувши посвист, що ним іспанці звичайно прикликають челядь. Він підозріло глянув на Царицю, кинув оком на двері до спальні, тоді знову подивився на Царицю.

Наче мара яка — Торес ледве встиг розгледіти його! — з дверей вискочив величезний білий собака. Переляканий Торес здригнувся і ступив назад. Його нога не знайшла опори, і він упав у воду. Падаючи, він розпачливо скрикнув і побачив, як собака кинувся слідом за ним.

Хоч як добре плавав Торес, та в лабетах виру він закрутився, як соломинка, і Цариця Мрій, що, немов причарована, стежила за ним із ганку, побачила, як обов вони — і Торес, і собака — щезли в тому вирі, звідки не було вороття.

РОЗДІЛ XX

Цариця Мрій довго дивилася в піяву воду. Нарешті вона, зітхнувши, сказала: «Бідний мій собака», — і підвелася. За Торесом вона не жаліла. Змалку звикнувши правити життям і смертю своїх звироднілих підданців, вона не творила собі святині з життя заради життя. Людина корисна й порядна, ясна річ, мала право жити. Що ж до людей брехливих, шкідливих чи небезпечних для життя інших, то вони повинні були вмирати, або ж їх убивали. Отже, для неї Торес був лише епізод, прикрий, щоправда, але скороминущий. А собаки було шкода.

Могила Джека Лондона. Фото.

Цариця вернулася в спальню і, плеснувши в долоні, щоб прикликати служницю, подивилася, чи скриня з самоцвітами й досі відчинена. Віддавши наказ жінці, вона пішла знову на ганок, звідки, сама невидима, могла бачити, що робиться в спальні.

За кілька хвилин служниця ввела в кімнату Френка й лишила його самого. Він був не в доброму гуморі. Хоч як самовіддано зрікся він Леонсії, вчинок цей, одначе, не дуже потішив його. Не тішила Френка й думка одружитися з чудною жінкою, що правила Загубленими Душами й жила в цій зачарованій будівлі. А втім, Цариця не збуджувала в ньому почуття ворожості чи остраху, як у Тореса. Навпаки, Френк скоріше жалів її. Він несамохить перейнявся трагічним становищем жінки, яка, дійшовши віку, жагуче прагне кохання і відчайдушно шукає коханого, дарма що сама прибирає такого владного, мужнього й гордого вигляду.

Френк роззирнувся по кімнаті і зрозумів, що то спальня; прикро вражений, він подумав, чи, бува, Цариця не вважає його вже своїм чоловіком, не поговоривши з ним, не спитавши його згоди, без жодних церемоній? Поринувши в сумні міркування, він не звернув ніякої уваги на скриню. Цариця, яка стежила за Френком, бачила, що він, очевидно, чекав на неї і лише по кількох хвилинах підійшов до скрині. Він набрав повну жменю самоцвітів, а потім, недбало, наче то були звичайні камінці, висипав їх один по одному назад і почав розглядати леопардову шкуру на ліжку. Далі він замислено сів на неї, байдужий до шкури й до самоцвітів. Усе це так захопило Царицю, що вона більше не витримала й увійшла в кімнату.

— Отже, сеньйор Торес любив брехати? — привітала вона його, всміхаючись.

— Любив? — спитав Френк, аби що-небудь сказати, і підвівся з ліжка.

— Еге ж, тепер він уже нічого не любить, — запевнила Цариця. — Його немає ні тут, ні там, — пояснила вона, побачивши, що Френка починають цікавити її слова. — Він пішов, і добре, що пішов і ніколи не вернеться. Але він любив брехати. Правда?

— Авжеж, — відповів Френк. — Він страшений брехун.

Френк не міг не помітити, як змінилася Цариця на обличчі, почувши, що він так радо погодився з нею в оцінці Тореса.

— А що таке він казав? — запитав Френк.

— Що йому випало одружитися зі мною.

— Бреше, — сухо промовив Френк.

— А далі він сказав, що це тобі випало. — Голос Цариці дрижав.

Френк кивнув головою.

Цариця мимоволі скрикнула з радощів, і цей крик так зворушив Френка, що він захотів обняти її і пожалити. Цариця чекала, щоб він знов озвався.

— Одружитися з тобою випало мені, — твердо сказав Френк. — Ти дуже вродлива. Коли ми звінчаємось?

Обличчя Цариці засяяло таким безмежним щастям, що Френк заприсягнувся ніколи не тьмарити цього лица виразом суму. Вона могла правувати Загубленими Душами, володіти незліченними скарбами й уміти читати в Свічаді Світу, але йому вона здавалася лише самотньою наївною жінкою, ущерть повною кохання і, безперечно, недосвідченою в ньому.

— Я розповім тобі, що ще брехав мені той негідник Торес! — палко вигукнула Цариця. — Він казав, що ти страшенно заможний і що перед тим, як одружитись, ти хотів знати, чи досить я багата. Він казав, що ти послав його сюди довідатись про мій посаг. Але я знаю, що це брехня. Ти ж бо не ради цього береш мене за дружину? — вона зневажливо показала рукою на скриню.

Френк похитав головою.

— Тобі потрібна я, а не мої скарби, — радісно сказала вона.

— Авжеж, ти, — не міг не збрехати Френк.

І тоді він побачив дивну річ. Цариця, та Цариця, що прикликала й відпускала людей самим порухом голови, що лише мимохідь згадала йому про Торесову смерть і що вибрала собі чоловіка, навіть не спитавши в нього згоди, ця самодержавна Цариця почервоніла. Рожева хвиля дівочої скромності й цнотливості залила їй шию та обличчя аж до лоба й до вух. Її сором'язливість передалась і Френкові. Він не знав, що йому робити, і на засмаглому його обличчі з'явився рум'янець. Йому здавалося, що за всю історію людства чоловік і жінка ще ніколи не опинялися в такому становищі. Їм обом було так ніяково, що Френк, навіть якби йому загрожувала смерть, не міг би знайти з цього становища виходу. Отож цариці довелось озиватися першій.

— А тепер, — і вона зашарілася ще дужче, — ти мусиш довести, що любиш мене.

Френк спробував щось сказати, та губи його були такі сухі, що він тільки облизнув їх і промурмотів щось незрозуміле.

— Мене ще ніхто не кохав, — сміливо вела далі Цариця. — Мій люд не вмів кохати. То не люди, а тварини. Вони не вміють думати. Але ми — ти і я, ми — справжні чоловік і жінка. Ми повинні кохати одне одного, так сказало мені Свічадо Світу. Тільки в мене немає досвіду. Я не вмію кохати. А ти, що прийшов із великого світу, напевне вмієш. Я чекаю. То кохай же мене.

Вона сіла на ліжку, посадовила поруч себе Френка і, додержуючи свого слова, чекала. А Френк, якому треба було любити з наказу, сидів, наче паралізований, і не міг ворухнутися.

— Хіба ж я не гарна? — запитала помовчавши Цариця. — Невже ж твої руки не прагнуть обняти мене так само, як я мрію опинитися у твоїх обіймах? Чоловічі губи ніколи ще не торкалися моїх губ. Які почування викликає поцілунок? Коли ти поцілував мені руку, то було чудово. Здавалося, ти цілуєш не руку, а мою душу. Моє серце тремтіло під твоїми губами. Хіба ти не відчував цього?

— Отже, — сказала вона за півгодини, сидячи з ним на ліжку, — я розповіла тобі все, що знаю про себе. Про минуле мені відомо тільки те, що я чула. Сучасне я виразно бачу в Свічаді Світу. Я бачу також і майбутнє, але не досить ясно, і деколи не розумію того, що бачу. Я народилася тут. Так само й моя мати, і мати моєї матері. Кожна з них мала коханого. Іноді вони приходили сюди, як ось ти. Мати розповідала мені, що моя бабуся пішла шукати свого коханого і довго не поверталася в долину. Так зробила й моя мати. Я знаю, що вони йшли таємним виходом, де багато померлих конквістадорів охороняють скарби майя. Там стоїть і да Васко, шолом якого украв негідник Торес і сказав, ніби то його власний. Якби ти не прийшов сюди сам, я мусила б іти шукати тебе, бо тобі судилося стати моїм чоловіком.

У кімнату ввійшла жінка в супроводі юпака зі списом, і Френк насилу збагнув, про що вони розмовляють чудною стародавньою іспанською мовою.

— Ми повинні йти до Великого Дому,— коротко пояснила йому Цариця,— щоб повінчатися там. Жрець Сонця чомусь не погоджується. Певне, шкодує, що не міг пролити вашої крові на свій вітвар. Він кровожерний, і в нього небагато розуму, дарма що він жрець Сонця. Я маю відомості, що він, поганець, настренчує люд проти нашого шлюбу.— Вона стулила кулаки, насупила брови, й очі її запалали царським гнівом.— Та він таки повінчає нас, за нашим давнім звичаєм, перед Великим Домом, біля вітвара Сонця!

— Ще не пізно, Френку, і ти можеш передумати,— сказав Генрі.— До того ж це несправедливо. Коротша соломинка була моя. Правда, Леонсіє?

Леонсія не знала, що відповісти. Вони стояли гуртом перед вітварем, а позад них юрмилися Загублені Душі. Цариця й жрець Сонця радились у Великому Домі.

— Адже ж ви не хотіли б, щоб Генрі одружився з нею? — запитав Френк Леонсію.

— Ні він, ні ви,— відповіла Леонсія.— Єдиний, кого я хотіла б бачити одруженим із нею, це Торес. Вона мені не подобається, і я не хочу, щоб будь-хто з моїх друзів був їй за чоловіка.

— Ти, мабуть, ревнуєш,— промовив Генрі,— а Френк, здається, не дуже бідкається своєю долею.

— Вона не така вже й погана,— пояснив Френк.— А крім того, Генрі, дарма що ти витяг коротку соломинку, вона не одружиться з тобою, хоч би ти й просив її.

— Ну, не знаю...— почав був Генрі.

— Спитай її сам. Ось вона виходить. Подивись на її очі. Вона чимсь схвильована. А жрець — чорний як піч. Запропонуй їй себе й побачиш, чи матимеш успіх.

Генрі уперто хитнув головою:

— І запропоную. Не тому, щоб довести тобі, як мене люблять жінки, а задля самої справедливості. Не гаразд, що я прийняв твою жертву, і я тепер хочу виправити свою провину.

І не встигли вони стримати Генрі, як він пробився до Цариці, став між нею й жерцем і щось заговорив. Цариця, слухаючи, сміялася, але сміялася не з Генрі. Потім вона з виглядом переможниці кинула оком на Леонсію й звернулася просто до неї:

— Ось бачиш, Генрі сватається до мене. Це вже четвертий залицяльник за один день. Отже, мене кохають чоловіки. Чи ти коли-небудь чула, щоб четверо чоловіків захотіли того самого дня побратися з жінкою?

— Четверо? — здивувався Френк.

Цариця ніжно глянула на нього.

— Авжеж. Ти й Генрі, якому я тільки-що відмовила. Перед вами був ще той нахаба Торес, а оце щойно у Великім Домі — жрець. — На цю згадку очі її заблищали, а щоки почервоніли. — Оцей жрець Сонця, що давно вже зламав свою обітницю; людина, яку тільки наполовину можна вважати за чоловіка, хотів одружитися зі мною. Поганець! Тварюка! І він наостанці насмілився ще сказати, ніби я не одружуся з Френком. Ходімо! Я його зараз навчу.

Порухом голови вона звеліла своїй сторожі оточити бранців і очима наказала двом воякам стати ззаду жерця. Побачивши таке, юрба невдоволено загула.

— Починай, жрече, — гостро мовила цариця, — а то мої вояки вб'ють тебе!

Жрець повернувся, немов бажаючи вдатись до народу, але, побачивши приставлені до грудей списи, затремтів і скорився. Він підвів до вітваря Френка й Царицю, а сам став на підвищення і, дивлячись понад їхніми головами на Загублені Душі, сказав:

— Я — жрець Сонця. Моя обітниця — священна. Я, жрець, мушу повінчати цю жінку, Царицю Мрій, із цим чужинцем, замість того щоб пролити його кров на наш вітвар. Моя обітниця священна. Я не можу порушити її. Я відмовляюсь вінчати цю жінку й цього чоловіка. В ім'я бога Сонця я відмовляюся давати їм шлюб.

— Тоді ти помреш, жрече, зараз же й на цьому ж таки місці! — заскреготіла зубами Цариця, помахом руки звелівши одному воякові приставити списа до грудей жерця, а другому стримувати юрбу Загублених Душ, що загрозливо завирувала й мало не зчинила бунту.

Запала напружена тиша. Майже цілу хвилину ніхто не ворухнувся і не промовив ні слова. Всі стояли, наче заклакки, і дивилися на жерця, якому до грудей проти серця було наставлено списа.

Кінець кінцем, жрець перший порушив мовчанку. Він здався. Спокійно обернувшись плечима до списів, він став навколішки й стародавньою іспанською мовою почав

проказувати молитви, благаючи Сонце послати молодим дітей. Тоді, звернувшись до Френка й Цариці, жрець звелів їм схилитись і стати теж навколішки. Коли його пальці доторкнулись їхніх рук, він несамохіть скривився.

Потім з його наказу наречені підвелись, а він переломив маленький коржик надвоє і дав кожному з них по половинці.

— Причастя, — пошепки сказав Леонсії Генрі, коли наречені відкусили по шматочку кожне з своєї половинки.

— Це, певне, римо-католицька відправа, що її приніс із собою ще да Васко. З того часу її перекрутили й вона править їм тепер за шлюбну церемонію, — так само пошепки відповіла Леонсія.

Бачивши, що Френк назавжди відходить від неї, вона стримувала себе лише тим, що до крові закусила зблідлі губи й нігтями вп'ялася в долоні.

Жрець узяв із вівтара малесенький кинджал і невеличкий золотий келих і передав їх Цариці. Та звернувшись до Френка і, він, закасавши рукав, наблизив до неї ліве передпліччя. Цариця лагодилась уже була зробити надріз, але зненацька спинилась, задумалась і, замість надізнати йому шкіру, кінчиком кинджала торкнулася свого язика.

І раптом Цариця посатаніла. Спробувавши лезо на смак, вона жбурнула кинджал геть від себе й кинулась до жреця, ладна наказати сторожі вбити його; вона вся тремтіла, пасилу опановуючи свій гнів. Простеживши очима, куди впав кинджал, і пересвідчившись, що отрута не заподіяла нікому лиха, вона видобула з-під сукні другого маленького кинджала. Але, перед тим як дряпнути Френкові руку, вона спробувала язиком і його лезо й тільки по цьому видобула з надрізу кілька крапель крові, що стекли в золоту чашу. Френк зробив те саме Цариці, а тоді жрець, супроводжуваний грізним поглядом Цариці, взяв чашу й вилив на віктар їхню кров, правлячи жертву.

Навколо всі мовчали. Цариця сердито насупила брови.

— Якщо вже судилося пролити сьогодні кров на віктар бога Сонця... — грізно почала вона.

І жрець, ніби пригадавши свій неприємний обов'язок, звернувся до народу і врочисто оголосив, що Френк та Цариця вже одружені. Цариця, сяючи, стала лицем до Френка. І коли Френк пригорнув її до себе й поцілував у губи, Леонсії так забило дух, що вона мусила спертися на Генрі, щоб не впасти. Від Френкового ока не сховалося

це її хвилеве зворушення, та коли розпашіла Цариця переможно глянула на свою суперницю, Леонсія вже прибрала цілком байдужого вигляду.

РОЗДІЛ XXI

Дві думки промайнули в Торесовій голові, коли він відчув, що вир затуляє його під воду: перша — про величезного білого собаку, що плигнув слідом за ним, друга — що Свічадо Світу йому збрехало. Торес був певен, що тепер йому кінець, а проте Свічадо Світу, куди він насмілювався лише зазирнути, віщувало йому зовсім іншу смерть.

Торес був добрий плавець, тому, занурюючись у бистроплинну бурхливу темряву, він боявся тільки одного: щоб не розбитися об каміння й прискалки підземного проходу. Проте вигадлива бистрина промчала його без жодної шкоди для тіла. Іноді, відчуваючи, що течія несе його на стіну чи скелю, він стулявся, наче морська черепаха, що втягує голову, коли на неї нападає акула.

Не минуло й хвилини — Торес визначив час затамованим віддихом, — як біг потоку сповільнився. Торес висунув із води голову й набрав у легені свіжого повітря. Він не плив, а лише держався на поверхні води, обмірковуючи, що могло статися з собакою і які нові пригоди готує йому ця підземна річка.

Невдовзі він побачив перед собою неясне, але, безперечно, денне світло. Прохід раз у раз світлішав і, обернувши голову назад, Торес побачив те, що примусило його поплисти щосили. А побачив він собаку, який швидко наближався з роззявленою велетенською пащею, виблискуючи зубами проти дедалі яснішого світла. Випливши на вільне повітря, Торес угледів спадистий берег і виліз на нього. Перший його намір був видобути з кишені вкрадені в Цариці самоцвіти, і він сягнув туди рукою. Та лункий гавкіт, що дуднів у проході, нагадав йому про зубатого переслідувача, і натомість він витяг Царицин кинджал.

І знов його опанували сумніви. Чи не вбити йому тварину раніш, ніж вона вилізе на берег? Або видряпатися на скелю і, може, тоді потік промчить собаку далі? Торес спинився на другому плані й почав був дертися на вузький прискалок. Але собака вискочив на берег, побіг за ним так

прудко, як тільки можуть бігати собаки, і незабаром наздогнав його. Притиснений до скелі, Торес присів і, розмахуючи кинджалом, чекав, коли собака плигне на нього.

Та собака не плигнув. Замість того він сів на землю, приязно, немов усміхаючись, вищирив зуби й простяг праву лапу, ніби хотів привітатися. Торес потис його за лапу і мало не знепритомнів, коли відчув велику полегкість після попередніх хвилювань. Він засміявся нервовим сміхом і все не випускав з руки лапи, а пес, висунувши язика, приязно дивився на нього і мовби й собі сміявся.

Пробираючись прискалкою разом із собакою, що вдоволено йшов слідом і коли-не-коли обнюхував його ноги, Торес спостеріг, що вузенький прискалок, піднявшись трохи вгору, знову спускався до води. І тоді Торес побачив дві речі: одна з них примусила його спинитись і здригнутися, а друга сповнила йому серце великою надією. Перше — була підземна річка. Вганяючись просто в кам'яну стіну, вода в шумовинні й бризках кидалася під скелю, і стиснуті пороги злостивих хвиль свідчили про навальність та прудкість її течії. Друге — був отвір у скелі, крізь який пробивалося денне світло. Отвір мав футів із п'ятнадцять у прогоні і був заснований павутинням; щось дивовижніше за нього не могла б вигадати уява навіть божевільної людини. Але пайогиднішим було видовисько кісток, що валялись біля павутиння. Нитки павутини вилискували сріблом і були з олівець завтовшки. Торес здригнувся, торкнувшись павутиння рукою. Воно приставало, як клей, і тільки з великим зусиллям, розхитавши цілу споруду, спромігся він визволити з неї руку.

Під павутинням, як побачив Торес, залишалось доволі місця, щоб він міг пролізти назовні. Та, перед тим, як лізти самому, він із обачності пустив туди собаку. Білий пес упірнув в отвір і зник з очей, і Торес лагодився вже й собі лізти, коли пес повернувся. Він був нажаханий і так швидко мчав, що нагнався на Тореса. Обоє вони впали, та тільки людина врятувалася, вхопившись за прискалок, а пес, що не міг зробити цього, звалився в шумливий потік. Торес спробував витягти пса, але вода вже понесла його під скелю.

Довгий час Торес вагався. Сама думка плисти ще раз підземною річкою жахала його. Над ним був вихід на волю, і його душа поривалась до неї, як бджола порпвається до квітки або квітка тягнеться до сонця. Але що

було там, що побачив собака й від чого він утікав, мов скажений? Поринувши в міркування, Торес не відразу помітив, що рука його спирається на щось округле. Він підняв ту річ і вражено побачив безокий і безносий людський череп. Переляканими очима перебіг він по кістках під ногами й упізнав ребра й хребти тих, що колись були людьми. Це схилило його до води, як до єдиного порятунку, але, глянувши на нависні, піняві хвилі, що кидалися під важку скелю, він знову завагався.

Ще трохи повагавшись, Торес витяг Царицин кинджал і боязко підповз під павутиння. Побачивши те, що побачив і собака, він, охоплений жахом, кинувся назад і, поспіхом відступаючи, упав у воду, ледве встигнувши хапнути легенькими повітря. А за хвилю і він зник у мороці безодні.

На ту пору в будинку Цариці над озером з не меншою швидкістю відбувалися не менш важливі події. Саме повернувшись із церемонії в Великому Домі, молоді й Генрі з Леонсією сиділи за тим, що можна було б назвати весільним сніданком, коли крізь шпарку в бамбуковій стіні до кімнати влетіла стріла. Пролетівши між Царицею й Френком, вона встромилась у протилежну стіну, і пера на її кінчику затріпотіли від удару, що раптом спинив її лет. Щоб зрозуміти небезпеку, Генрі й Френкові було досить одного погляду з вікна на вузький місток, що сполучав будівлю з суходолом: вони побачили, як падав із містка у воду один з Царициних вояків і зі спини його стирчала стріла, дрижачи так само, як і та, що застрягла в стіні кімнати. На березі за містком на чолі з жерцем стояли всі чоловіки з племені Загублених Душ і пускали з луків хмару оперених стріл. Оточували нападників їхні жінки й діти.

У кімнату, хитаючись, вступив другий Царицин вартовий. Ноги йому підгинались, очі блищали, а губи лопотіли якусь звістку, що її він так і не встиг вимовити, бо впав долілиць. На його спині, немов їжакова шерсть, вилискували пера на кінчиках стріл. Генрі підскочив до дверей, що виходили на місток, і револьверними пострілами змів з нього Загублені Душі, які могли йти по ньому тільки низкою і тепер одна за одною падали у воду.

Облога блаженської хатини тривала недовго. Щоправда,

під захистом револьвера Генрі Френк знищив місток, але обложені ніяк не могли загасити стріхи, що зайнялась у двадцяти місцях від вогнених стріл, посланих за наказом жерця.

— Лишається тільки один шлях, щоб урятуватися,— збентежено сказала Цариця. Всі стояли на ганку над вимом, і вона, тримаючи Френка за руку, хотіла була знов кинутись йому в обійми.— Він виходить на вільне повітря,— Цариця показала на бурхливий потік.— Ніхто ще звідти не вертався назад. У Свічаді Світу я бачила, як усі вони випливали назовні, та тільки всі були мертві, окрім Тореса. Самі мертвяки. І вони ніколи не верталися. Та й Торес не вернувся.

Решта з жахом презиралась, уявляючи собі, яке їх чекає страхіття.

— А іншої дороги немає? — спитав Генрі, пригорнувши до себе Леонсію.

Цариця похитала головою. Навколо них раз у раз падали жмути горілої соломи з даху, а вуха їм краями хижі пісні Загублених Душ, що стояли на березі. Цариця пустила Френкову руку, очевидно, з наміром увійти до себе в спальню, а потім знов ухопилася за неї і потягла Френка з собою. Стоячи біля неї, він вражено побачив, як Цариця опустила віко скрині з самоцвітами й замкнула її. Далі вона порозкидала мати й підняла ляду на помості. За вказівками Цариці Френк підтягнув скриню й опустив її в яму.

— Цього сховку не знає навіть жрець Сонця,— пошепки мовила Цариця і, знову схопивши його за руку, вибігла на ганок.

— Далі зволікати не можна,— сказала вона.— Обніми мене, Френку, голубе, і стрибаймо у воду. Ми вестимем перед.

І вони стрибнули. А коли у хмарі вогнених іскор завалився дах, Генрі пригорнув до себе Леонсію й теж кинувся з нею в бурхливий потік, що поглинув Френка з Царицею.

Як і Торес, четверо втікачів щасливо обминули підводні скелі, й потік виніс їх на поверхню води коло отвору, затягнутого грубим павутинням. Генрі повелося легше, бо Леонсія вміла плавати. Щоправда, Френк був добрий пла-

вещь і йому не завдавало великого клопоту підтримувати Царицю, яка покійно слухалась його порад, не хапала за руки й не тягла вниз. Усі четверо, допливши до при- скалка, вилізли з води і сіли відпочити, а жінки заходились викручувати свої мокрі й розпатлані коси.

— Це вже не перша гора, всередині якої мені доводиться бути з обома вами,— всміхнулася до Морганів Леонсія, хоч, власне, її слова були призначені для Цариці.

— А я із своїм чоловіком уперше потрапила всередину гори,— і собі всміхнулася Цариця, і вістря її стріли болуче вразило Леонсію.

— Здається, твоя дружина, Френку, і моя майбутня жінка не вельми люблять одна одну,— грубувато покартував Генрі, як звичайно й роблять чоловіки, щоб приховати ніяковість, викликану нетактовністю своїх жінок.

Однак він домігся тільки того, що мовчанка стала ще тяжча й напруженіша. Зрештою, жінкам наче це й подобалося. Френк даремно силкувався сказати що-небудь, щоб послабити напруженість, а Генрі в розпачі скочив на ноги і, мовивши, що хоче трошки оглянути місцевість, запропонував Цариці піти з ним. Деякий час Френк і Леонсія сиділи мовчки. Френк перший озвався:

— Я залюбки дав би вам добру прочуханку, Леонсіє.

— А що такого я зробила? — спитала вона.

— Ніби ви самі не знаєте? Ви повелися погано.

— Це ви повелися погано,— мало не заплакала вона, дарма що силкувалася нічим не виявити своєї жіночої кволості.— Хто вас просив одружуватися з нею? Не вам же припала коротша соломинка. А ви з доброї волі кинулись туди, куди не наважився б увійти й янгол. Хіба я просила вас про це? Моє серце насилу витримало, коли ви заявили Генрі, що одружитесь з нею. Я ледве не зомліла. Ви навіть не порадилися зі мною. А то ж я придумала соломинки, бо я хотіла врятувати вас... Мені зовсім не соромно признатися, що я хотіла зберегти вас для себе. Генрі любить мене не так, як ви. А я ніколи не любила Генрі так, як любила вас, та й тепер люблю, нехай дарує мені бог.

Френк аж розгубився з несподіванки. Він схопив Леонсію в обійми і трохи не задушив її.

— І це в день весілля,— докірливо промовила вона, ледве звівши дух.

Френк відразу опустив руки.

— Як можете ви, Леонсіє, казати таке саме тепер? — гірко промурмотів він.

— А чому ж не можу? — спалахнула вона. — Ви кохали мене. Ви дали мені зрозуміти цілком щиро й відверто, що кохаєте мене. А проте сьогодні ж такі відмовились від своїх слів, коли охоче й радо одружилися із першою жінкою, що знайшла вас своїм білим личком.

— Отже, ви ревнуєте, — дорікнув їй Френк, і серце йому забилося дужче, коли вона кивнула головою. — Я певен, що ви ревнуєте, а водночас ви, як кожна жінка, ще й кажете неправду. Мені зовсім не хотілось одружуватися. Я одружився тільки задля вас, задля самого себе, чи, радше, задля Генрі. Дякувати богіві, я ще не втратив чоловічої честі.

— Чоловіча честь не завжди задовольняє жінок, — відказала Леонсія.

— А ви воліли б, щоб я був нечесний? — швидко спитав Френк.

— Я ж тільки закохана жінка! — благально мовила Леонсія.

— Ви жалите, як оса! — розпалився він. — Ви зі мною нечесні.

— А хіба жінка буває чесна, коли кохає? — щиро призналась Леонсія. — Чоловікам, видно, вистачає самої честі. А жінка живе лише коханням, я сама, як жінка, мушу признатися в цьому.

— Мабуть, це правда. Честь, як і математика, має свої логічні закони. А для жінок не існує ніяких логічних законів, тільки...

— Тільки добрий або поганий гумор, — закінчила за нього Леонсія.

Тієї миті Генрі й Цариця покликали їх до себе й тим поклали край розмові. Френк із Леонсією поспішили до них і почали розглядати величезне павутиння.

— Чи бачили ви будь-коли павутиння такого неймовірного розміру? — здивувалася Леонсія.

— Хотів би я глянути на ту почвару, що виткала його, — промовив Генрі.

— Я також хотів би її бачити, але не бути нею, — перефразував Френк його слова.

— На щастя, нам не треба йти туди, — сказала Цариця. — Ось наша дорога, — пояснила вона, коли всі запитливо глянули на неї, і показала на потік. — Багато разів

я бачила цю дорогу в Свічаді Світу. Я стежила за трупом моєї матері, після того як його кинуто у вир, і бачила, що, допливши до цього місця, він пірнув під скелю.

— Але то ж був труп,— зауважила Леонсія.

Вони знову не приховували свого суєрництва.

— Один із моїх вартових,— спокійно провадила далі Цариця,— гарний юнак, наслідився подивитись на мене так, наче я була його коханка. Його кинуто живцем у воду. І за ним я теж стежила в Свічаді. Допливши сюди, він виліз на берег. Я бачила, як він підповз он туди, під павутиння, а тоді відразу відсахнувся назад і впав у потік.

— Ще один покійник,— похмуро сказав Генрі.

— Ні. Я простежила за ним і далі. Деякий час було зовсім темно, і я не бачила нічого, але опісля, і то скоро, він виринув на поверхню широкої річки, видобувся на берег, я добре пам'ятаю, що то був лівий берег, і зник між високих дерев, які не ростуть у долині Загублених Душ.

І все-таки вони, як і Торес, жахались на саму думку про необхідність кидатись у темну річку, що зникала під скелею.

— Тут лежать кістки людей і тварин, що злякались води й полізли до сонця крізь павутиння,— застережливо мовила Цариця.— Дивіться, це ж люди. Або принаймні те, що лишилося від них,— кістки. Та й вони скоро зітліють.

— Нехай і так,— сказав Френк.— А втім, мені кортить глянути на сонце. Ви почекайте тут, а я піду розвідати.

Витягнувши револьвера, що не намок у воді, Френк поліз під павутиння. Не встиг він щезнути з очей, як вони почули, що він стріляє. Ще за мить вони побачили його знову. Френк відступав, відстрілюючись. А невдовзі на нього впав і господар павутиння — почварний павук із волохатими чорними лапами, кожна в добрих два ярди завдовжки. Потвора ще корчилася, здихаючи, а Френк не переставав стріляти. Величезний павуків тулуб, від якого врізнобіч розходилися лапи, розмірами нагадував звичайний кошук на використаний папір. Падаючи, він гупнув Френкові на плечі, відскочив і, безпорадно махаючи волохатими лапами, звалився у річку. Чотири пари очей бачили, як почвара домчала до скелі, занурилась у воду й зникла у вирі.

— Де був один, там, певне, є й другий,— озвався Генрі, недовіриливо поглядаючи на заснований павутинням отвір.

— Отуди нам єдиний вихід,— сказала Цариця.— Ходімо, любий, разом ми проб'ємося крізь темряву і вийдемо на вільний світ. Не забувай, що я ніколи не бачила його, але незабаром бачитиму разом з тобою.

Вона простягла до нього руки, і Френк не міг не скоритися.

— Ця дірка — лиш отвір у прямовисній скелі на тисячу футів від землі,— розповів він про те, що встиг побачити по той бік павутиння. Він обняв Царицю й кинувся з нею у воду.

Генрі притулив до себе Леонсію і хотів уже й собі кидатись у вир, коли вона спитала його:

— Чому ти прийняв Френкову жертву?

— Тому...— він спинивсь і здивовано глянув на неї.— Тому, що я хотів бути з тобою. Тому, що я був заручений з тобою, а Френк — людина вільна. І, виходить, я не дуже помилився, бо Френк, здається, задоволений із свого одруження.

— Ні,— впевнено похитала вона головою.— У нього лицарська вдача, і він удає щасливого, щоб не образити Цариці.

— Ну, я не знаю. Згадай, як перед вівтарем біля Великого Дому, коли я сказав, що хочу попросити в Цариці руки, він засміявся й заявив, що вона нізащо не погодиться. Отже, зрозуміло, що він сам хотів одружитися з нею. Та чого б і ні? Він не мав дружини, а вона така гарна...

Леонсія навряд чи й чула його слова. Раптом відхилившись і зазираючи йому просто в вічі, вона спитала:

— Як ти кохаш мене? Чи палко? Чи можеш ти збожеволіти через кохання до мене? Чи дорожча я для тебе понад усе? Понад геть усе в світі?

Здивований Генрі не знав, що відповісти.

— Чи дорожча? Дорожча понад усе? — допитувалась Леонсія.

— Та звичайно ж, дорожча,— повільно промовив Генрі.— Але мені ніколи й на думку не спадало визначати своє кохання у такий спосіб. Безумовно, для мене існує тільки одна жінка. Це ти. Я сказав би, що кохаю тебе глибоко, палко й ніжно. Ти мені така близька, що здається, ніби я знав тебе завжди. І так було з першого дня.

— Вона огидпа жінка,— непослідовно перебила йому мову Леонсія.— І я з першого ж разу зненавиділа її.

— Оттакої! Що ти кажеш? Мене аж страх бере, коли подумаю, як ти ненавиділа б її, коли б я, замість Френка, побрався з нею.

— Стрибаймо краще у воду! — урвала вона розмову.

І Генрі, украй спантеличений, міцно пригорнув до себе Леонсію й кинувся з нею в бурхливий потік.

На березі Гвалаки рибалили дві дівчини-індіянки. Трохи вище проти течії з річки стирчала скеля. Повз неї швидко текла шоколадної барви вода головного річища, а там, де вони сиділи, було тихе плесо. І в тихому плесі риба ловилася помалу. Їхні вудки не ворухились, а це свідчило, що принада нікого не приваблювала. Одна з дівчат, на ім'я Нікоя, позіхнула, з'їла банан, знову позіхнула й налаштувалася кинути в воду шкурку, що була у неї в руці.

— Ми сиділи занадто тихо, Конкордіє,— звернулась вона до своєї товаришки,— і через це нічого не впіймали. Ось стривай, зараз я скаламучу воду. Адже кажуть: «Все, що ти кинеш угору, однаково впаде вниз». А чого не бувас навпаки? Ось я вкину щось вниз, може, й впливе щось угору!

Нікоя жбурнула шкурку в воду й байдуже подивилась на те місце, куди вона впала.

— Коли впливе щось, то нехай уже велике,— так само байдуже промовила Конкордія.

І, на їхнє превелике диво, перед ними з темної глибини річки виринув здоровезний білий собака. Дівчата повитягали вудки на берег і, обхопивши руками одна одну, почали стежити очима за собакою, що виліз із води, обтрусився, видобувся на спадисте узбережжя й зник між дерев.

Нікоя і Конкордія радісно засміялися.

— Ану, спробуй ще! — попросила Конкордія.

— Ні, тепер твоя черга. Побачимо, що ти витягнеш.

Конкордія, трохи повагавшись, кинула грудку землі. І ту ж мить з-під води з'явилася голова в шоломі. Притупившись одна до одної, дівчата побачили, як чоловік у шоломі вплив на берег, там де й собака, і зник у лісі.

Дівчата знову зраділи. Але тепер, хоч які вони були сміливі, не наважувались уже нічого кидати у воду.

Трохи згодом, коли вони все ще сміялися з цієї незви-

чайної пригоди, до них під'їхали човном двоє юнаків-індіян, що веслували проти води.

— Чого це ви регочете? — привітався один з них.

— Ми тут таке бачили! — відповіла Нікоя.

— Мабуть, випили пульки, — озвався другий індіанин.

Дівчата похитали головою, а Конкордія сказала:

— Нам не треба й пити, щоб бачити дива. Спершу, як Нікоя кинула у воду бананову шкурку, звідти виринув собака, білий собака, з гірського тигра завбільшки.

— А коли Конкордія кинула грудку землі, — перебила їй мову друга, — з-під води вийшов чоловік із залізною головою. Хіба це не диво? Конкордія і я можемо творити дива.

— Хосе, — удався один юнак до другого. — За це треба випити.

І вони по черзі хильнули пульки з надпитої до половини пляшки.

— Ні, — сказав Хосе, коли дівчата попросили дати і їм. — Ковтнувши пульки, ви побачите ще одного білого собаку, такого здорового, як тигр, або вглядите десь чоловіка з залізною головою.

— Ну, добре, — прийняла виклик Нікоя, — кинь свою пляшку з-під пульки й побачиш, що буде. Ми витягли собаку й чоловіка, а тобі, певне, з'явиться чорт.

— А я хотів би побачити чорта, — мовив Хосе, хильнувши ще. — Пулька хоч кому додасть сміливості. Нехай-но з'явиться чорт. — Він передав пляшку товаришеві і махнув рукою, щоб той допив решту.

— А тепер кидай! — наказав Хосе.

Порожня пляшка ляпнула у воду, і відразу по тому на поверхню впливло дивовижне волохате тіло вбитого павука. Це вже було занадто для звичайних індіян. Хлопці так жажнулися, що зненацька перекинули човна. Коли їхні голови показалися з води, течія вже віднесла їх далеко від берега. За ними повільно плив перекинутий човен.

Нікої і Конкордії було вже не до сміху. Вони стояли на березі, дивились на зачаровану річку й на переляканих хлопців, що, впіймавши човна, витягли його з води, а самі гайнули в ліс.

Сонце стояло вже на вечірньому прузі, коли дівчата наважилися ще раз спробувати чарівну силу річки. По довгих суперечках вони вмовились кинути разом по жмені землі. І з води відразу виринули Френк і Цариця. Дівчата

втекли в хаці і зі свого укриття бачили, як Френк, підтримуючи Царицю, плив до берега.

— Мабуть, це просто збіг... Все це й так мало впливти якраз тоді, коли ми кидали щось у воду, — згодом прошепотіла Нікоя.

— Проте коли ми кидали одну річ, впливало щось одне, — відказала Конкордія, — а як ми кинули вдвох — впливло двоє.

— Гаразд, — відповіла Нікоя, — спробуймо ще! Киньмо ще раз удвох! І коли нічого не впливе, значить, у нас немає чудодійної сили.

Вони знову жбурнули в річку по грудці землі, і знову з-під води з'явилися чоловік і жінка. Тільки що пливли вони обоє і, досягнувши берега, як і їхні попередники, зникли між дерев.

Індіанки довго ще сиділи на березі. Вони умовились не кидати більше нічого й вирішили вважати все за випадковий збіг, коли ще щось впливе само собою. А коли ні, їм лишається вважати себе за людей, обдарованих чудодійною силою, бо ж то вони викликали всі ці дива. Дівчата заховалися в кущах і, лежачи на землі, дивились на воду, аж доки зовсім посутеніло й усе вкрив морок. Тоді неквапом рушили до свого села, схвильовані тим, що вони заслужили такої ласки божої.

РОЗДІЛ XXII

Торес добувся до Сан-Антоніо аж другого дня по тому, як йому пощастило вибратися з підземної річки. Він дійшов до міста пішки, знесилений і брудний, у супроводі хлопчика-індіянця, що ніс шолом да Васка. Торес хотів показати його начальникові поліції і судді на доказ своїх незвичайних пригод, бо йому кортіло якнайшвидше розповісти про них.

Першим він зустрів на головній вулиці начальника поліції, і той аж скрикнув, угледівши Тореса.

— Чи це й справді ви, сеньйоре Торесе? — начальник спочатку перехрестився, і лише після цього подав йому руку.

Жилава рука, та ще й бруд на ній переконали начальника, що перед ним жива істота.

І тоді він страх як розлютився.

— А я вважав вас уже за мертвого! Ото клятий собака цієї Хосе Манчено! Він прийшов сюди і заявив, ніби ви загинули й до страшного суду лежатимете всередині гори майя.

— Він — йолоп, а я тепер чи не найзаможніша людина в Панамі,— велично відповів Торес.— Нарешті, як і колишні зважливці-конквістадори, я переміг усі труднощі й добрався до самих скарбів. Я бачив їх. Ось...

Торес засунув руку в кишеню штанів, щоб виїняти звідти вкрадені самоцвіти, але вчасно захопився: надто багато очей привернуло його обшарпане вбрання.

— Мені треба вам чимало розказати,— мовив Торес начальникові,— але тут незручно говорити. Я стукав у двері покійників і вбирався в одяг мертвяків. Я пробув деякий час у товаристві людей, що померли вже чотириста років тому, але не спорохнявіли. І я бачив, як вони помирали вдруге, топившись. Я пройшов горами й крізь гори, снідав із Загубленими Душами й дивився у Свічадо Світу. Припагоді я докладно розповім про все. І вам, моему найкращому приятелеві, й шановному судді. Бо я хочу забагатити сам і збагатити вас.

— Чи не випили ви часом прокислої пульки? — недовіжливо спитав начальник поліції.

— Я не пив нічого, крім води, відколи виїхав із Сан-Антоніо,— була відповідь.— А тепер я піду додому, добре нап'юся, скупаюся, щоб змити з себе весь бруд, та вберусь у пристойний одяг.

Але він не відразу потрапив додому. Голодрабе хлопця, як тільки уздріло Тореса, підбігло до нього й подало якийсь папір. Торес упізнав конверт державної радіостанції і подумав, що то, безперечно, телеграма від Рігана.

«Робите добре. Конче треба затримати від'їзд Нью-Йорка ще три тижні. П'ятдесят тисяч у разі успіху».

Позичивши у хлопчиська олівця, Торес па звороті телеграми написав: «Переказуйте гроші. Ніколи не повернеться. Загинув у горах».

Ще дві події перешкодили Торесові зразу скупатись і переодягтись. Входячи в крамницю старого ювеліра Родрігеса Фернандеса, він зустрівся зі старим жерцем, якого востаннє бачив усередині священної гори. Торес жахнувся, немов побачив привида,— адже він був певен, що старий потонув у кімнаті богів. І так само, як начальник поліції

позадкував, зустрівши його, — так і Торес відсахнувся від жерця.

— Згинь, маро! — скрикнув він. — Ти мертвяк! Твій спотворений груп лежить у горі. Ти привид, дух! Геть звідси! Я вдарив би тебе ножем, якби ти не був безтілесна істота. Ти дух! Згинь зараз же! Я не можу бити примару!

Але примара вхопила його за руки і так уп'ялась у них, що Торес мусив визнати, що помиляється.

— Грошей!.. — промимрив старий. — Дістань мені грошей. Позич. Я поверну їх. Я ж бо знаю таємницю скарбу майя. Мій син загинув у горі разом із скарбами. Грінго теж загинули. Поможі мені врятувати мого сина. Він моя єдина втіха, а скарби нехай уже лишаяються вам. Нам треба буде взяти з собою людей і багато чудодійного порошку, що є в білих людей. Ми зробимо дірку в горі, щоб уся вода витекла. Він не потонув. Його тільки полонила вода в тій кімнаті, де стоять Чіа і Хцатль із очима з самоцвітів. За самі їхні зелені й червоні очі можна купити весь білий порошок на світі. Дай же мені грошей придбати цього чудодійного порошку!

Але Торес був дивний чоловік. У його вдачі була одна властивість чи то риса: він ніяк не хотів випускати з рук бодай найменшу суму грошей. І що він багатшав, то яскравіше виявлялася ця риса.

— Грошей! — вигукнув він, відштовхуючи старого жерця й відчиняючи двері до Фернадесової крамниці. — Звідки вони в мене? Чи ти не бачиш, яке на мені лахміття? Я й для себе не маю грошей, не те що для тебе! А до того ж це ти, а не я привів свого сина до гори майя. І на твою, а не на мою голову впаде його смерть. Він провалився в яму біля ніг Чіа. І цю яму видовбали твої, а не мої предки.

Старий ухопив його руку й заскиглив, просячи грошей, щоб придбати динаміту. А Торес штовхнув його так, що жрець не зміг утриматись на своїх старечих ногах і впав на плити хідника.

Фернадесова крамниця була тісна й брудна. В ній стояла маленька брудна вітрина на такому самому маленькому брудному прилавку. В приміщенні було темно, пороку, що вкривав геть усе, не витирали вже багато років. По стінах лазили таргани. По всіх кутках павуки снували своє павутиння, а те, що Торес уздрів па стелі, примусило його шарпнутись убік. Там сиділа сколопендра семи дюй-

мів завдовжки, і він боявся, щоб часом вона не впала йому на голову або за комір. І сам Фернандес, що, наче величезний павук, виповз із своєї зроду-віку не провітрюваної спальні, скидався на Шейлока*, яким його показували актори слизаветинських часів. Тільки такий брудний, що його б не пустили навіть тоді на сцену.

Ювелір догідливо вклонився Торесові й привітав його хрипким фальцетом. Торес витяг із кишені з десяток, а може, й більше, самоцвітів, украдених з Царициної скрині, вибрав найменшого з них і, поклавши решту знов у кишеню, мовчки передав його ювелірові.

— Я людина бідна, — закудкудакав той, але Торес спостеріг, що він пильно розглядає камінець.

Нарешті ювелір кинув самоцвіт на віко вітрини, як річ, що не має великої ціни, і запитливо зиркнув на свого гостя. А Торес мовчав, знаючи, що так він швидше викличе старого скнару на розмову.

— Чи не хоче шановний сеньйор Торес довідатись у мене про якість цього каменя? — спитав нарешті старий.

Торес лише кивнув головою.

— Це справжній самоцвіт. Невеличкий. Він, як ви самі бачите, не ідеальний. І, ясна річ, під час шліфування більша частина його загине марно.

— Скільки він коштує? — нетерпляче й неввічливо спитав Торес.

— Я бідна людина, — знову сказав Фернандес.

— Ніхто й не просить вас, старого дурня, купувати його. Та коли ви перший завели про це мову, то скажіть, скільки за нього дасте?

— Як я казав уже, нехай дарує мені шановний сеньйор, як я казав допіру, я дуже бідна людина. Досить часто я не маю змоги купити собі навіть несвіжої риби на обід. Іноді я не можу дозволити собі й ковтнути дешевого червоного вина. А воно конче потрібне для мого шлунка; я дізнався про це, ще хлопцем будучи, коли служив за учня в Італії, далеко від Барселони. Я такий бідний, що не купую коштовних самоцвітів...

— Навіть, щоб потім заробити на них? — перебив Торес.

— Якщо я певний, що матиму зиск від цього, — прохарамавав старий, — тоді куплю. Але через свою бідність я не можу платити великі гроші.

Він знов узяв у руки камінець і довго, уважно вивчав його.

— Я дав би,— нерішуче почав він,— я дав би... тільки нехай же шановний сеньйор пам'ятає, що я страх яка бідна людина. Сьогодні я мав у роті якусь там ложку юшки з цибулею та скоринку сухого хліба...

— Ради бога! Скільки ж ви дасте, старий дурню? — гримнув на нього Торес.

— П'ятсот доларів, та й то не знаю, чи зароблю що на цьому.

— Американських доларів?

— Мексиканських,— додав старий, зменшивши тим ціну вдвоє.— Звичайно, мексикапських, тільки мексиканських, ми ведемо всі розрахунки в мексиканських доларах.

Хоч і зрадівши в душі, що такий маленький самоцвіт коштує так дорого, Торес удав незадоволеного й хотів був узяти камінець назад. Але старий відсмикнув руку, не випускаючи зисковну для себе річ.

— Ми ж бо давні приятелі,— прохрипів він.— Я знав вас, коли ви ще хлопцем приїхали сюди з Бокас-дель-Торо. І, як для приятеля, я заплачу вам американськими доларами.

І тільки тоді — не зовсім виразно, але цілком певно — зрозумів Торес, які величезні скарби лежали в Царициній скрині, скарби, що їх Загублені Душі викрали із сховища майя.

— Чудово,— сказав Торес, швидко й спритно відібравши у старого камінець.— Ця коштовність належить одному моему приятелеві, і той хотів позичити в мене грошей під заставу її. Завдяки вам я тепер знаю, що можу дати йому до п'ятисот доларів. Буду дуже радий першого ж разу, як ми зустрінемось у пулькерії, почастувати вас легким червоним вином, таким корисним для вашого здоров'я; вип'єте собі, скільки душа схоче.

Виходячи з крамниці, він анітрохи не приховував своєї зневаги й презирства до обдуреного ювеліра. Торес навіть запишався, коли подумав, що цей хитрий іспанський лис принаймні вдвічі зменшив ціну самоцвітів.

На ту пору Леонсія, Цариця й обидва Моргани поверталися з долини в умовах куди краших, ніж Торес, бо пливли вниз річкою Гвалакою. Але перед самим їхнім приїздом на гасівнду Солано там сталася подія, на яку тоді ніхто не звернув особливої уваги. Пробираючись покру-

чепою стежкою в супроводі кволої бабусі, закутаної чорною шаллю, що не цілком ховала худорляве зморшкувате обличчя, колись повне і вродливе, до гасієнди ішов найнезвичайніший гість, якого будь-коли вітали Солано.

То був літній гладкий китаєць. Його круглий вид свідчив про лагідну й доброзичливу вдачу, властиву всім товстим людям. Ім'я його, І Пин, означало «сік спілого яблука», а манери він мав такі самі лагідні та солоденькі, як і ім'я. А що вже до старої, яка ступала, спираючись на нього, то І Пин був утіленням пошани й гречності. Коли вона через свою кволість спіткнулась і мало не впала, І Пин спинився й дав їй відсапнутись та звести дух. Тричі, поки вони йшли до гасієнди, він папував стару французькою горілкою із своєї пляшки.

Вигідно посадовивши свою супутницю в тінявому кутку подвір'я, І Пин сміливо постукав у парадні двері. Звичайно у своїх справах він заходив з кухні, але ця справа і його власний розум навели китайця на думку, що тепер він має стукати в парадні двері.

Покоївка-індіянка, що відчинила йому, доповіла про його прихід невтішному Енріко Солано, який разом із своїми синами слухав оповідання Рікардо про загибель Леопсії в горах майя. Челядниця вернулася і сказала, що сеньйор Солано слабкий і не приймає нікого. Промовила вона це досить шанобливо, дарма що відвідувач був китаєць.

— Гм,— сказав І Пин і почав вихвалити себе, щоб намовити челядницю доповісти про нього вдруге.— Я пекулі. Я пристойний китаєць. Я довго ходив до школи і розмовляю по-іспанському й по-англійському. Я пишу іспанською мовою. Я пишу англійською. Дивіться! Ось тепер я пишу іспанською мовою до сеньйора Солано. Ви не вмієте читати й не розумієте того, що я пишу. Я пишу, що я І Пин. І живу в Колоні. Я прийшов сюди побачити сеньйора Солано. Справа важлива. Дуже важлива. Дуже таємна. Я пишу про все це на папері, але ви не можете прочитати.

Проте він не сказав, що дописав наприкінці:

«Сеньйорито Солано! Маю для вас велику таємницю».

Записку, очевидно, одержав Алесандро, найстарший син Енріко, бо саме він підійшов до дверей, випередивши челядницю.

— Перекажи свою справу через мене! — майже сердито накинувся він на гладкого китайця.— В чому річ? Мерщій!

— Дуже добра річ,— відповів І Пин, задоволено відзначивши, що його співрозмовник схвильований.— Я заробляю багато грошей. Купую, як ви кажете, секрети. Продаю секрети. Дуже гарна річ.

— Що ти знаєш про сеньйориту Солано? — гримнув Алесандро, вхопивши його за плечі.

— Все. Дуже важливі відомості...

Алесандро не владав уже собою. Він мало не поволік китайця до кімнати Енріко.

— В нього є новини про Леонсію! — вигукнув Алесандро.

— Які? — в один голос спитали решта Солано.

«Ого!» — подумав І Пин. Такий запал, хоч і показував добрий початок, але починав хвилювати і його самого.

Енріко помилково зрозумів його настрої як страх і, піднісши руку вгору, звелів своїм синам мовчати. Тоді спокійно спитав:

— Де вона?

«Ага,— подумав І Пин.— Сеньйорита, виходить, десь ділася. Це новий секрет». Він може придатись йому коли-небудь. Гарна дівчина, із заможної родини Солано, зникла в одній з країн Латинської Америки! Та він же матиме з цього великий зиск. Одного дня вона може одружитись (І Пин чув про це в Колоні), коли-небудь посвариться зі своїм чоловіком, або ж її чоловік посвариться з нею, і тоді чи вона, чи її чоловік, то байдуже, можуть добре заплатити І Пинові за його секрет.

— Ця сеньйорита Леонсія,— сказав він нарешті підслесливим голосом,— не ваша дочка. В неї інші тато й мама.

Але Енріко був настільки пригнічений загибеллю Леонсії, що цей давній секрет не справив на нього жодного враження.

— Авжеж,— кивнув він головою.— Я взяв її за дочку, коли вона була ще немовлям, і цього ніхто з моїх не знає. Дивно, звідки ти довідався. Мені зовсім не цікаво дізнаватися від тебе про те, що я й так знаю. Я цікавий знати, де вона тепер.

І Пин поважно й спочутливо похитав головою.

— Це вже новий секрет,— промовив він.— Можливо, я знайду й цей секрет. Тоді я продам його вам. Але поки що у мене є давній секрет. Ви не знаєте прізвища тата й мами Леонсії. А я знаю.

Спокуса була завелика, і старий Енріко Солано не міг приховати своєї цікавості.

— Кажі! — мовив він. — Назви ім'я, доведи, що не брешеш, і я заплачу тобі.

— Ні! — знову похитав І Пин головою. — Не вийде. Я веду свої справи не так. Ви платите, а я кажу. Мої секрети — добрі секрети. Я доводжу свої секрети. Ви дасте мені п'ятсот песо й повернете витрати за дорогу з Колона до Сан-Антонію й назад, а я скажу вам ім'я тата й мамі.

Енріко Солано на знак згоди кивнув головою й хотів уже був звеліти Алесандро видати гроші, та на заваді йому стала спокійна, врівноважена покоївка-індіянка. Примчавши до кімнати й підбігши до Енріко із жвавістю, якої досі ніхто не помічав у неї, дівчина вибухнула плачем, що його могла викликати тільки радість, а не сум.

— Сеньйорита!.. — нарешті спромоглася вона прохрипіти, показуючи на подвір'я головою й очима. — Сеньйорита!

І Пина з його секретом забули. Енріко з синами кинулись назустріч покритим пилюкою Леонсії, Цариці й обом Морганам, що були верхи на мулах. Мулів вони взяли, очевидно, з пасовиська коло річки Гвалаки. А тим часом двоє челядників-індіян виводили з гасієнди гладкого китайця та його стару супутницю.

— Приходьте іншим разом! — сказали вони їм. — Сеньйор Солано тепер дуже заклопотаний своїми справами.

— Безперечно, я прийду іншим разом, — приязно заспокоїв їх І Пин, не виявляючи ніякого незадоволення, що справа урвалася саме тоді, як гроші були вже майже у нього в руках.

Але йшов він дуже неохоче. Це місце сприяло його фатові. Тут скрізь були секрети. Він почував себе жепцем, якого виганяють із землі Ханаанської *, не давши йому зібрати врожаю. Якби не дбайливі челядники-індіяни, І Пин заховався б десь за рогом будинку, щоб хоч глянути на прибулих. Та дарма. Йому довелося забиратися геть. А на півдорозі, відчувши, що стара лантухом налягала йому на руку, він зупинився і дав їй подвійну порцію горілки із своєї пляшки.

Енріко просто стягнув Леонсію з мула, так спішив обняти її. Протягом кількох хвилин на подвір'ї чути було тільки радісні вигуки; старий Енріко та його сини вітали

й обіймали Леонсію. Коли вони трохи опам'яталися, Френк уже допоміг Цариці злізти на землю і, тримаючи її за руку, очікував нагоди, щоб познайомити її з Солано.

— Це моя дружина,— сказав Френк до Енріко.— Я поїхав у Кордільєри по скарби й знайшов цей скарб. Чи можна ж було сподіватися кращої долі?

— Але вона з доброї волі зреклася величезних скарбів,— сміливо втрутилась Леонсія.

— Вона була Цариця в невеличкому царстві,— пояснив Френк, вдячно й захоплено глянувши на Леонсію, яка зразу ж додала:

— І, щоб урятувати нас, позбулася цього царства.

І Леонсія великодушно обняла Царицю за стан, відірвала її від Френка й повела до будинку.

РОЗДІЛ XXIII

Торес у пишному середньовічному іспанському костюмі, пошитому з урахуванням смаків Нового світу, які ще й досі полюбляє дехто з багатих плантаторів Панами, їхав узбережжям до садиби Солано. Великий білий собака, що від замої підземної річки не кидав Тореса, біг слідом за ним, і його легкі стрибки свідчили, що на полюванні він міг би випередити пайкращого з Торесових коней. Торес саме звертав на покручену стежку до гасієнди, коли назустріч йому трапився І Пин, який спинився підживити свою кволу супутницю. Проте Торес ледве кинув оком на ту дивну пару. Пишні шати додали йому бундючності, що не дозволяла звертати увагу на таких злидарів.

Зате І Пин добре приглянувся до нього своїми скісними очима, не пропустив жодної дрібниці і подумав: «Він, здається, дуже багата людина. Він приятель Солано і їде до їхнього дому. Може, він коханий сеньйорити Леонсії або дарма домагається її руки. Та хоч би там як, а можна сподіватися, що він захоче заплатити за секрет народження Леонсії. Атож, і видно, що він дуже багатий».

Тим часом у кімнаті Енріко на гасієнді зібралась уся родина Солано і гості. Цариця вирішила докинути й своє слово до розповіді про їхні пригоди і, поблискуючи очима, описувала, як Торес украв у неї самоцвіти, а потім упав у вир, злякавшись собаки. Раптом Леонсія, що біля вікна розмовляла з Генрі, голосно скрикнула.

— Про вовка помовка,— сказав Генрі.— А ось і сам Торес!

— Я перший! — вигукнув Френк, стуляючи кулаки й промовисто натужуючи м'язи.

— Ні,— перебила Леонсія,— він знаменитий брехун. Ми всі переконалися в цьому. Візьмімо його на жарт. Він тепер саме злазить з коня. Давайте заховайтесь усі четверо. Тату! — вона махнула рукою Енріко й його синам.— Сідайте кружка і вдавайте, ніби журитесь за мною. Як увіде цей шахрай, ви спитайте, що з нами сталося. І він набреше вам такого, що й увити собі важко. А ми тим часом шмигнемо за ширму... Ну, ходімо!

І, вхопивши Царицю за руку, вона заховалася, сказавши очима заховатися Френкові та Генрі.

У кімнаті Торес побачив усіх у великій зажурі: Енріко й синам його не важко було це вдати, бо вони тільки-но справді сумували. Енріко, вітаючи гостя, підвівся з крісла й зараз же знову безсило сів. Торес узяв його руку в свої і виявив таке щире співчуття, що не міг з хвилювання й слова сказати.

— Ох! — озвався він нарешті трагічним голосом.— Вони загинули. Загинула й ваша прекрасна донька Леонсія. І обидва Моргани. Рікардо ж, мабуть, розказував уже, що вони загинули в печерах гори майя.

— То якісь зачаровані печери,— оповідав він далі, давши Енріко опам'ятатися по першому вибухові пекучого жалю.— Я був коло них, як вони вмирили. Якби вони послухалися моїх порад, то були б живі й досі. Та де там! Навіть Леонсія не захотіла покластися на давнього приятеля Солано. Ні, їй неодмінно треба було слухатись грінго. А я після неймовірних пригод видобувся з гори, глянув униз на долину Загублених Душ, а коли вернувся в печеру, вони вже вмирили...

Тієї миті до кімнати ввірвався величезний білий собака, а за ним служник-індієць. Пес, здригаючись, почав нюхати численні сліди, що залишила на підлозі його господиня. Але підбігти до ширми, за якою заховалась Цариця, він не встиг, бо Торес ухопив його за шию, передав потримати двом служникам-індіянам і сказав:

— Нехай він побуде тут. Про нього я розповім вам потім. Спершу подивіться на це! — Він витяг з кишені жмешю самоцвітів.— Я постукав у двері мерців, і тепер, як бачи-

те, скарби майя належать мені. Я — найбагатша людина в Панамі, у цілій Америці. Я матиму змогу...

— Ви, кажете, були з мою дочкою, коли вона вмирала, — перебив, зітхаючи, Енріко. — Чи не просила вона перекзати мені що-небудь?

— Аякже! — і собі зітхнув Торес, схвильований сценою смерті, яку сам вигадав. — Вона загинула з вашим ім'ям на устах. Її останні слова були...

Раптом Торес вирячив очі і застиг, не докінчивши фрази. В кімнаті з'явилися Генрі й Леонсія і, паче нічого не сталося, розмовляючи, спинилися біля вікна.

— Ви сказали мені, що її останні слова були... — нагадав Енріко.

— Я... я збрехав вам, — промимрив Торес, шукаючи виходу з ніякового становища. — Я був певний, що вони все одно помруть, не виберуться з печери, і хотів пом'якшити удар, сеньйоре Солаано, втішити вас словами, які вона неодмінно сказала б, помираючи. До речі, щодо Френка, який вам так сподобався... Я гадаю, вам легше було б думати, що він помер, ніж знати, який з нього підлий боягуз.

Раптом пес радісно загавкав і почав вириватися з такою силою, що два служники насилу могли його стримати. Але Торес, не здогадавшись, чого рветься собака, теревенив далі:

— В тій долині живе погане, пришелепувате, божевільне створіння, яке думає, ніби вмів читати майбутнє. То страшна й жорстока жінка. Я не заперечую, правда, що лицем вона вродлива. Але то врода сколопендри, яка може подобатися тим, хто любить сколопендр. Тепер я знаю, що сталося. Вона, отже, допомогла Леонсії і Генрі вибратися з долини якимсь таємним виходом. А Френк лишився жити з нею в грісі... бо ж то таки гріх, оте їхнє співжиття, коли в долині нема жодного католицького священника, який би їх звінчав. Не подумайте, що таке огидне створіння закрутило Френкові голову. Ні, його заморочили оті мерзенні скарби, які є в неї. І це той грінго, що його ви так радо вітали у своєму домі, та осоружна американська гадюка, насмілилася заплямити Леонсію, дивлячись на неї закоханими очима! О, я знаю, що кажу. Я сам свідок...

Радісне гавкання пса перебило йому мову, і він нараз побачив Френка й Царицю, що, так само жваво розмовляючи, як і Генрі з Леонсією, вийшли з-за ширми. Цариця

спинилася погладити собаку; пес був такий великий, що передніми лапами досяг їй аж на плечі і став вищий за неї. Тим часом Торес облизував свої пересохлі губи й надаремно напружував мозок, міркуючи, як викрутитися з цього безвихідного становища.

Перший засміявся Енріко Солано. Його сини приєднались до батька, й усі зареготали до сліз.

— Я й сам міг би одружитися з нею,— злісно посміхнувся Торес.— Вона навколішки просила, щоб я взяв її заміж.

— Ну досить,— сказав Френк.— Я позбавлю вас брудної роботи і сам викину його звідси.

— Я часом також люблю брудну роботу,— заперечив Генрі, виступаючи наперед.— І ця особливо мені подобається.

Обидва Моргани ладні були вже кинутись на Тореса, але Цариця спинила їх рукою.

— Нехай він спершу поверне кинджал, що вкрав у мене,— сказала вона.

— А може, він поверне й самоцвіти, що подупив у вас, люба леді,— зауважив Енріко, коли Торес витяг з-за пояса кинджал.

Торес не зволікав. Він засунув руку в кишеню, видобув жменю самоцвітів і поклав їх на стіл. Енріко глянув на Царицю. Та мовчки чекала.

— Давай решту! — сказав Енріко.

І Торес додав ще три чудові нешліфовані самоцвіти до тих, що лежали вже на столі.

— Може, ви будете трусити мене, мов якогось звичайного злодюжку? — сердито спитав Торес і вивернув свої порожні кишені.

— Тепер я візьмусь за нього,— сказав Френк.

— Ні, я! — не здавався Генрі.

— Гаразд, берімося до нього разом. Удвох ми зможемо жбурнути його далі!

Вони вхопили Тореса за комір і за штани й потягли до дверей.

Усі, хто був у кімнаті, кинулись до вікна подивитися, що буде з Торесом; Енріко добіг перший. А після всього Цариця збрала зі столу самоцвіти і передала їх Леонсії, сказавши:

— Це вам з Генрі весільний подарунок від мене й Френка.

І Пин залишив стару на березі й підкрався сам до га-сієнди, маючи намір з-за кущів побачити, що робиться в домі. Він задоволено засміявся, коли багатий кабальєро злетів із східців і простягся на піску. Та І Пин був надто розумний, щоб вилізти з кущів і показати, що він усе бачив. Він чкурнув чимдуж униз, і Торес наздогнав його тільки на півдорозі до берега. Китаєць привітався дуже припнжено, але розлютований Торес підніс батога й налагодився був безжально вдарити його просто в обличчя. Та І Пин не злякався.

— Сеньйорита Леонсія...— поспішив сказати він і цим затримав удар.— Я знаю великий секрет.— Торес чекав, не опускаючи батога.— Ви ж не хочете, щоб хтось інший одружився з цією гарненькою сеньйоритою Леонсією?

Торес опустил батога.

— Кажі, який там секрет?

— Ви не хочете, щоб хтось інший одружився з сеньйоритою Леонсією?

— Припустімо, що не хочу.

— Тож уявіть собі, що ви знаєте секрет, який завадить їм одружитися.

— Що ж то за секрет?

— Спершу заплатіть,— похитав головою І Пин.— Шістсот золотих доларів. Тоді я кажу вам секрет.

— Добре, я заплачу,— погодився Торес, не мавши найменшого наміру додержати свого слова.— Скажи, а потім я заплачу, якщо то не якась брехня. Ну!

Коли з кишені на грудях він витяг напханого кредитками гаманця, І Пин неохоче погодився і повів його вниз до старої, що сиділа на узбережжі.

— Ця стара,— пояснив він,— не бреше. Вона хвора і незабаром помре. Вона боїться. Вона розмовляла з священиком у Колоні. Він сказав, що вона мусить відкрити секрет, бо як ні, то попаде до пекла. Отже, вона не збреше.

— Ну добре, що не збреше, але що ж вона може сказати мені?

— А ви заплатите?

— Аякже! Шістсот золотом.

— Ну то послушайте. Вона народилася в Кадіксі, в Іспанії. Вона була чудова служниця і чудова нянька. Одного разу вона найнялася до англійської родини, що подорожувала в її рідному краю. Вона довго служила в тієї родини. Навіть поїхала з нею до Англії. Далі,— ви знаєте,

іспанська кров дуже гаряча, — вона образилася на ту родину. А в них була маленька дівчинка. Вона краде дівчинку й тікає до Панами. Ту маленьку дівчинку бере за доньку сеньйор Солано. В нього багато синів і жодної доньки. Отже, з цієї маленької дівчинки він робить собі доньку. Але ця стара жінка не сказала прізвища родини дівчинки. А то дуже заможна родина, в Англії кожне її знає. Її прізвище — Морган. Ви знаєте це прізвище? До Колона приїздять люди з Сан-Антоніо й кажуть, що дочка сеньйора Солано одружується з англійським грінго, Морганом на ймення. І цей грінго Морган — брат сеньйорити Леонсії.

— А-а! — промовив Торес у злісному захопленні.

— Тепер ви заплатите мені шістсот золотом, — сказав І Пин.

— Дурний ти! — відповів Торес і глузливо засміявся. — Мабуть, коли-небудь ти навчишся краще продавати свої секрети. Секрет — це не черевики й не дошки. Секрет, коли його вже розказали, це все одно, що шеніт вітру. Він приходить і зникає, як мара. Хто його бачив? Черевики й дошку можна відібрати назад. Як ти відбереш секрет? Га?

— Ми обоє говоримо про мару, ви і я, — спокійно сказав І Пин. — Мара справді зникає. Я не зраджував вам жодного секрету. Ви бачили сон. Якщо ви переповісте його людям, вони запитають, хто це сказав. Ви пошлетесь на мене. А я скажу: «Ні». І тоді всі казатимуть: «Вам усе це приснилось», — і сміятимуться з вас.

І Пин бачив, що його логічні докази починають впливати на Тореса, і зробив доречну паузу.

— Ми з вами поговорили, — додав він по хвилі, — і наші слова розвіяв вітер. Авжеж, слова мара. Але я, продаючи секрети, продаю не мару. Я продаю черевики. Я продаю дошку. Я продаю докази. На терезах вони багато важитимуть. Якщо їх записати на папері й засвідчити печаткою, то папір можна порвати. Але інші докази не папір, їх можна вкусити й поламати на них зуби. Чутки завжди розпливаються, як ранковий туман. У мене є докази. Ви заплатите мені шістсот доларів золотом, або всі будуть сміятись, що ви слухаєте мару.

— Добре! — погодився переконаний Торес. — Покажи мені ті докази, що їх можна розірвати і вкусити.

— Спершу заплатіть шістсот доларів золотом.

— Я заплачу, як побачу твої докази.

— Ви матимете докази й будете кусати та рвати їх після того, як шістсот доларів будуть у мене в руках. Ви обіцяли заплатити. Але обіцянка — то шепіт, мара. А мені потрібні справжні гроші. Такі, щоб їх теж можна було рвати і спробувати на зуб.

Нарешті Торес здався й заплатив гроші за докази, що цілком задовольнили його, коли він побачив їх. То були давні листи, дитячий медальйон і дитячі іграшки.

Після цього Торес не тільки запевнив І Пина, що задоволений із його доказів, а ще й докинув сто доларів, щоб той виконав як слід його доручення.

На ту пору Френк і Генрі, зодягнені в свіжу білизну, голились безпечними бритвами у ванній кімнаті, що сполучала їхні спальні, і наспівували:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

А Леонсія на своїй чудово вмєбльованій половині, за допомогою двох швачок-індіянок, гостинно й великодушво пояснювала Цариці всі тонкощі вбрання цивілізованої жінки, і їй було сумно й весело водночас. Цариця, як справжня жінка, не приховувала щирого захвату від гарних суконь, білизни й прикрас у Леонсіїних шафах. Обом їм було приємно перебирати вбрання, а вправні швачки, зробивши там стібок, а там зайву складку, тим часом підганяли кілька Леонсіїних суконь на худішу й нижчу постать Цариці.

— Ні, корсета вам не треба,— зауважила Леонсія, оглядаючи Царицю.— Такий стрункий став, як у вас, з жінок має одна на сотню. Я вперше бачу таку довершену фігуру. Ви...— Леонсія замовкла, ніби шукаючи шпильку на столі, а пасправді, щоб приховати схвильованість. Опанувавши себе, вона докінчила:— Ви надзвичайно гарна, молода, і Френк може пишатися вами.

У ванній кімнаті Френк, співаючи, вже кінчав голитися, коли почувся стукіт у двері і перервав йому пісню. Він відчинив і побачив Фернандо — одного з братів Солаано з телеграмою в руці. Френк узяв телеграму і прочитав:

«Повертайтеся негайно. Потрібні ширші повноваження. Біржа хитається. Наступ на всі ваші акції крім «Теміко

петролеум». Телеграфуйте коли вас чекати. Становище небезпечне. Гадаю витримати якщо приїдете відразу. Негайно телеграфуйте. Беском».

Коли Моргани прийшли до вітальні, Енріко Солано разом із своїми синами відкорковував пляшки з вином.

— Я тільки-но віднайшов свою дочку й знову втрачаю її,— сказав Енріко.— Та це вже не така важка втрата, Генрі. Завтра справимо весілля. Бо ж той паскуда Торес, напевне, плеще по всьому Сан-Антонію, що вона втікала з вами.

Генрі не встиг ще подякувати, як у кімнату звійшли Леонсія й Цариця.

Енріко підніс чарку і промовив:

— За молоду...

Нічого не зрозумівши, Леонсія й собі взяла на столі чарку й глянула на Царицю.

— Ні-ні,— промовив Генрі, забираючи в неї чарку, щоб передати Цариці.

— Стривайте! — сказав і Енріко.— Я ж бо ще не скінчив. Дозвольте мені виголосити тост. Отже, за молодих!

— Ти завтра підеш з Генрі до шлюбу,— пояснив Леонсії Алесандро.

Хоч яка несподівана й прикра була для дівчини ця новина, та вона стрималась і, з удаваною веселістю глянувши Френкові просто в очі, вигукнула:

— Тоді ще один тост! За наречених!

Френкові й так було важко, що він мусить одружуватися з Царицею, а дізнавшись про Леонсіїне весілля, він і геть утратив спокій. І Леонсія зразу помітила, яких йому коштувало зусиль опанувати себе самого. Його муки завдали їй потаємної втіхи, і вона майже зраділа, побачивши, як Френк при першій нагоді вийшов з кімнати.

Френк ще до цієї новини показував телеграму, а тепер, пояснивши, що йдеться про все його майно, сказав, що йому треба зараз же скласти відповідь і попросив Фернандо послати верхівця на урядову радіостанцію в Сан-Антонію.

Незабаром слідом за Френком вийшла й Леонсія. Вона знайшла його в бібліотеці. Френк сидів коло столу перед чистим аркушем паперу і задумливо дивився на її фотографію, яку взяв з низької книжкової полиці. Цього вже було занадто для Леонсії, вона мимоволі захлипала і замалим не впала. Френк кинувся підтримати її, і обоє вони

не стямились, як їхні губи з'єднались у жагучому поцілунку.

Раптом Леонсія випручалась і злякано глянула на Френка.

— Годі, Френку! — скрикнула вона. — Навіть більше: вам не слід залишатися навіть на мов весілля. А то я за себе не відповідаю. Сьогодні з Сан-Антоніо відпливає корабель до Колона. Ви з своєю дружиною поїдете звідси. В Колоні не важко знайти шхуну, що перевозить садовину до Нью-Орлеана, а звідти вже поїзд до Нью-Йорка. Я кохаю вас, ви самі це знаєте.

— Але ж ми з Царицею ще не одружені! — вигукнув Френк. — Поганський шлюб перед вітарем Сонця це ще не шлюб! Ми з Царицею не подружжя ані офіційно, ані насправді. Запевняю вас, Леонсіє, ще не пізно...

— Той поганський шлюб зв'язував вас до цього часу, — спокійно й рішуче перебила мову йому Леонсія. — Нехай же він зв'яже вас і до Нью-Йорка або принаймні... до Колона.

— Цариця не хоче брати шлюб у церкві, — сказав Френк. — Вона твердить, що всі жінки з її роду одружувалися так, як і вона, і що саме такий шлюб перед вітарем Сонця священний.

Леонсія низала плечима, але її обличчя виявляло сувору рішучість.

— Священний чи не священний, — відповіла вона, — але ви мусите виїхати сьогодні ж увечері. А то я збожеволію. Застерігаю вас, мені не вистачить сили вінчатись, як ви залишитесь. Я не зможу, я знаю, що не зможу бачити вас, коли мене вінчатимуть із Генрі, і після того. Тільки дуже прошу, не зрозумійте мене зле. Я люблю Генрі, але... не зовсім... не так, як вас. Я люблю його, — і не соромлюся визнати це, — я люблю його майже так, як ви любите Царицю. А вас я кохаю так, як мала б кохати Генрі, як ви мали б кохати Царицю, як ви, я знаю, кохаете мене!

Вона вхопила його за руку й приклала її до свого серця.

— Ось! Востаннє! Тепер ідіть!

Але Френк пригорнув її до грудей, і Леонсія не втрималась від нового поцілунку. Нарешті вона таки випручалась і побігла до дверей. Френк на знак покори схилив голову, а потім узяв фотографію Леонсії.

— Я вбережу її на пам'ять,— промовив він.

— Вам не слід було б цього робити,— кинула йому Леонсія останню усмішку.— Та беріть уже! — додала вона, повернувшись і пішла з бібліотеки.

І Пин мав виконати доручення, за яке Торсс дав йому сто золотих доларів. Наступного ранку, коли Френк із Царицею були вже на дорозі до Колона, він з'явився до гасієнди Солано. Енріко саме куриє на веранді сигару і був надзвичайно задоволений із себе, з цілого світу і з усього, що в світі робиться. Він упізнав свого вчорашнього гостя й привітав його. Не починаючи ще розмови, Енріко звелів своєму синові Алесандро принести сто песо. А І Пин, торгівець секретами, не погидував дістати за той самий секрет гроші двічі. Проте він додержав обіцянки, даної Торресові, і заявив, що відкрив свій секрет тільки в присутності Леонсії і Генрі.

— Мій секрет зв'язаний шнурочком,— сказав І Пин, коли прийшли Леонсія з Генрі, і заходився розв'язувати невеликий пакуночок.— Сеньйорита Леонсія і юнак, що хоче побратися з нею, повинні перші подивитися на ці речі. Потім їх можуть оглянути й усі інші.

— Авжеж, вони ж найбільше зацікавлені в цьому,— великодушно погодився Енріко, хоч з того, як він захоплювався дочку й Генрі підійти до столу, видно було, як і самому йому кортить дізнатися, що в тому пакуночку.

Він удавав, що то його мало обходить, але не спускав з ока молодих. І, на свій подив, побачив, як Леонсія, раптом кинувши набік якийсь документ, що його читала разом з Генрі, не соромлячись обняла юнака за шийку і щиро поцілувала в губи. А Генрі ступив назад і вигукнув засмученим голосом:

— Та що ж це таке, Леонсіє? Виходить, усьому кінець, і ми не зможемо одружитись!

— Га?! — розлютився Енріко.— Не можете одружитись, коли все вже готове до весілля? Що це значить, сер? Ви ображаєте нас. Ви мусите одружитись, і то сьогодні ж!

Приголомшений Генрі поглядом попросив Леонсію пояснити за нього.

— Було б проти законів божих і людських,— сказала Леонсія,— одружуватися братові й сестрі. Тепер я розу-

мію, чому саме я любила Генрі як брата. Він мій брат. А я його рідна сестра, якщо ці документи не брешуть.

І Пін зрозумів, що може передати Торесові примхну звістку: весілля не відбулось і взагалі не відбудеться.

РОЗДІЛ XXIV

Добравшись від Колона маленькою прибережкою шхуною, Цариця й Френк за п'ятнадцять хвилин були вже на пароплаві Об'єднаної фруктової компанії. І взагалі всю подорож до Нью-Йорка відбули вони на диво без перешкод. У Нью-Орлеані Френк найняв таксі, що вмент перевезло їх з пристані на вокзал, а носії, вхопивши їхні речі, допомогли сісти у вагон, коли поїзд уже рушав. У Нью-Йорку Френка зустрів Беском, що приїхав на Френковій машині; він привіз їх до розкішного будинку на Ріверс-драйві, якого збудував Френків батько.

Все це відбулося так швидко, що, приїхавши в Нью-Йорк, Цариця знала про великий світ ледве чи більше, ніж тоді, коли починала свою подорож із підземної річки. Якби вона була звичайна жінка, величезні здобутки цивілізації приголомшили б її. А так вона сприймала все це з царською байдужістю, як дарунок свого чоловіка. Френк був для неї цар, бо йому прислужувало стільки рабів. Хіба ж вона сама не бачила цього на пароплаві і в поїзді? І тут, спинившись коло будинку, вона вважала цілком природним явищем, що їх зустріло багато служників. Шофер відчинив дверцята машини. Інші служники внесли в дім їхні речі. Френк навіть не торкався ні до чого, а тільки подав їй руку, коли вона виходила з машини. Навіть Беском, що (вона це вгадувала) був не служник, і той догоджав Френкові. Адже вона не могла не бачити, що Беском, вислухавши Френкові розпорядження, знову сів у машину і кудись поїхав.

Вона царювала в загубленій долині над купкою дикунів. А тут, у цій країні могутніх царів, її чоловік царював над царями. Це було чудово, і вона з радістю усвідомлювала, що не принизила своїй царській гідності, одружившись з Френком.

Вона щиро, по-дитячому захоплювалася всім, що побачила всередині палацу. Забуваючи про служників, або, вірніше, не звертаючи на них уваги, як не звертала вона

уваги на своїх підданців там, у долині, Цариця заплескала в долоні, коли побачила парадний вестибюль, глянула на мармурові сходи, збігла ними нагору й зазирнула в першу кімнату. То була бібліотека, що її вона бачила в Свічаді Світу того дня, як уперше зустрілася з Френком. І та ворожба здійснилася, бо Френк разом з нею увійшов у кімнату, і його рука обіймала її за стан, достеменно так, як показувала металева поверхня розтопленого золота в золотій чаші. Вона пригадала телефони й телеграфний апарат і, так само, як тоді, підійшла до телеграфу, а Френк, не знімаючи своєї руки з її стану, зупинився поруч неї.

Він почав був пояснювати Цариці, як працює апарат, але скоро переконався, що неможливо за кілька хвилин розповісти їй про всі тонкощі біржових справ. Раптом його очі спинились на телеграфній стрічці: він побачив, що акції «Фріско» впали на двадцять пунктів. Такого ще не бувало з акціями цієї невеликої залізниці в Айові, яку фінансував і збудував сам старий Морган і аж до самої смерті вважав за цілком певне підприємство. На його думку, акції цієї залізниці витримали б хуртовину, що зруйнувала б половину банків і весь Уолл-стріт.

Цариця напружено стежила за схвильованим Френковим обличчям.

— Це також чари, як і моє Свічадо Світу? — напівпитально, напівствердно сказала вона.

Френк кивнув головою.

— Я знаю, воно відкриває тобі секрети, — вела вона далі. — Як і моя чаша, воно приводить сюди до тебе, у цю кімнату, цілий світ. Воно непокоїть тебе. Я добре бачу. Та тільки що може непокоїти тебе тут, де ти — один з найбільших царів?

Френк хотів був відповісти, а потім спинивсь і не сказав нічого. Він збагнув, що не зуміє розтлумачити їй усе, що снувало в його голові та ввижалось його очам — яскраві картини залізничних шляхів і корабельних пристаней; багатолюдних вокзалів і гамірливих доків; шахтарів на руднях Аляски, Монтани і в Долині Смерті; осідланих мостами річок і приборканих водоспадів; міст, збудованих на висупених багновищах і закріплених дюнах; одне слово, всю техніку, економіку й фінанси в умовах цивілізації двадцятого сторіччя.

— Воно непокоїть тебе, — знову сказала Цариця. — І, на жаль, я не можу допомогти тобі. В мене немає більше

мові золотій чаші. Я ніколи вже не буду бачити в ній світу. Я вже не маю влади над майбутнім. Я лише жінка, безсила в цьому дивному велетенському світі, куди ти привіз мене. Я тільки жінка, твоя дружина, Френку, і пишаюся цим.

Ту мить Френкові здалося, що він кохає її. Кинувши телеграфну стрічку, він пригорнув Царицю до себе, а тоді підійшов до телефонів. «Чарівна жінка,— подумав Френк,— немає в ній ні хитрощів, ні злости. Справжня жінка, жінка з голови до ніг, що вміє любити й гідна любові. Та ба! Образ Леонсії стоятиме між нами».

— Це ще більші чари,— промовила до себе Цариця, коли Френк, викликавши Бескомову контору, сказав:

— Містер Беском має бути в себе за півгодини. Це Морган, Френк Морган. Містер Беском п'ять хвилин тому поїхав до себе. Коли він приїде, перекажіть йому, що я також їду до нього й буду за п'ять хвилин по його приїзді. Справа дуже важлива. Скажіть йому, що я вже виїхав. Дякую. До побачення!

Звісно, Цариця, хотівши відразу оглянути всі дива свого великого будинку, виявила незадоволення, коли Френк сказав, що мусить негайно поїхати в одне місце, яке зветься Уолл-стріт.

— Що то таке,— трохи розчаровано спитала вона,— що відриває тебе від мене, наче ти — якийсь раб?

— То справи, і дуже важливі справи,— відповів Френк, усміхаючись і цілуючи її.

— А що то за справи, які мають владу над тобою, царем? Чи справи — то ім'я вашого бога, якому ви вклоняєтесь, як ми вклоняємось богові Сонця?

Він усміхнувся, бо вона майже вгадала, і сказав:

— Це великий американський бог. І це жахливий бог. Коли він карає, то карає швидко й страшно.

— І ти викликав його гнів?

— На превеликий жаль. Хоч і сам не знаю чим. Я мушу їхати на Уолл-стріт...

— Там його вітвар? — не дала вона йому докінчити.

— Авжеж, там його вітвар,— відповів Френк.— І мені скажуть, чим я розсердив його і як можу втихомирити його гнів.

Френк поспіхом пояснив дружині призначення й обов'язки покоївки, яку він телеграфно найняв із Колона, але це не дуже її зацікавило. Цариця перебила його, сказав-

ши, що ця жінка, очевидно, подібна до служників, які були в неї в долині Загублених Душ, і що вона звикла до челяді ще змалку, коли маленькою дівчинкою жила з своєю матір'ю й училась від неї англійської та іспанської мов.

Та коли Френк узяв капелюха й поцілував її, Цариця полагіднішала й побажала йому успіху перед вівтарем.

Минуло кілька годин, повних незвичайних пригод на Царициній половині, де французька покоївка, що розмовляла по-іспанському, пояснювала й показувала господині кожну річ. Потім якась поважна жінка, що хоч і скидалась сама на царицю й мала двох дівчат-челядниць, а все ж таки, на думку Цариці, слугувала їй і Френкові, оглянула та виміряла її з усіх боків, і після цього Цариця знову зійшла вниз, щоб краще ознайомитися з Френковою бібліотекою, таємничими телефонами та телеграфним апаратом.

Вона довго дивилась на телеграфний апарат і прислухалась до його безладного постукування. Але, вмючи читати й писати по-англійському й по-іспанському, вона нічого не розуміла в якихось кривульках, що дивним способом з'являлись на стрічці. Тоді Цариця почала вивчати телефони. Пригадавши, як користувався ним Френк, вона й собі приклала вухо до мікрофона. Далі вона згадала, що Френк робив інакше, зняла трубку й приклала до вуха. Голос, безумовно жіночий, почувся так близько, що Цариця розгубилася, впустила трубку й відступила назад. Тієї миті до кімнати зайшов Паркер — давній Френків служник, якого Цариця ще не бачила. Його костюм був бездоганний, а манери — величні, і вона подумала, що то, мабуть, не служник, а щось наче приятель Френка. Такий, як Беском, що зустрічав їх на вокзалі й їхав з ними в машині наче рівня, а потім покірно подався виконувати Френкові доручення.

Глянувши на поважне Паркерове обличчя, Цариця ніяково всміхнулася й показала на телефон, ніби питаючи, що то таке. Паркер урочисто підняв трубку, пробурмотів у неї: «Перепрошую», — і поклав на місце. Протягом цих кількох секунд у голові Цариці сталася ціла революція. Вона чула не божий голос і не голос якогось духа. То був голос жінки.

— Де вона? Де ця жінка? — спитала Цариця.

Паркер випростався ще більше, набув ще врочистішого вигляду й уклонився.

— Тут, у домі, деś захована жінка, — напосіла на нього Цариця. — Її голос чути ось у цьому. Вона мабуть, у сусідній кімнаті...

— То телефоністка, — відповів Паркер, намагаючись спинити потік її слів.

— Мене не цікавить її ім'я, — не вгавала Цариця. — Я не можу дозволити, щоб у домі, крім мене, була ще якась жінка. Нехай вона йде собі геть!

Паркер ще більше випростався й став ще величніший. Тоді Цариці спало щось нове на думку. Мабуть, вона помилилась, і цей поважний джентльмен займає вище місце, ніж вона гадала, серед тутешніх менших царів. Мабуть, він майже такий, як і Френк, а вона поводитьсь з ним, як із нижчим, багато нижчим від її чоловіка.

Цариця вхопила Паркера за руку, не помічаючи, що він опирається, посадила на канапу й сама сіла поруч із ним. Остаточо спантеличивши старого, вона взяла з коробки кілька цукерок і почала пригощати його ними, запихаючи йому в рота по одній, скоро тільки він хотів щось сказати.

— Слухайте, — спитала вона, вже мало не задушивши Паркера, — хіба ж у вашій країні заведено багатоженство?

Почувши таке відверте запитання, Паркер мало не вдаввся шоколадом.

— О, я знаю, що означає це слово, — запевнила Цариця. — Отож і питаю: невже у вас чоловіки мають по кілька жінок?

— У цьому домі, крім вас, мадам, і служниць, немає іншої жінки, — нарешті спромігся вимовити Паркер. — Голос, що ви чули, належить жінці, яка сидить за багато миль звідси; вона до ваших послуг, як і до послуг кожного, хто захоче говорити телефоном.

— Вона рабиня таємниці? — спитала Цариця, починаючи поволі розуміти, в чому річ.

— Так, — відповів Паркер, — вона рабиня телефону.

— Летючої розмови?

— Так, мадам, хай буде летючої розмови. — Паркер у розпачі шукав виходу із становища, в якому йому зроду не доводилось бувати. — Ходімо, я покажу вам, мадам. Ви можете розпоряджатись цією рабинею летючої розмови і вдень і вночі. Якщо вам завгодно, рабиня допоможе вам поговорити з вашим чоловіком, містером Морганом...

— Як, зараз?

Паркер кивнув головою, підвівся з канапи й підійшов до телефону.

— Насамперед ви поговорите з рабинєю, — повчав він Царицю. — Як тільки ви візьмете трубку й прикладете до вуха, рабиня озветься до вас. Рабині завжди озиваються однаково. Вона спитає: «Номер?» Або: «Номер? Номер?» Іноді вона буває страшенно люта. Коли рабиня спитає: «Номер?» — то ви скажете їй: Едістоун, дванадцять дев'яносто два. Після чого рабиня повторить: «Едістоун, дванадцять дев'яносто два», а ви відповісте: «Так, будь ласка».

— Я повинна сказати рабині: «Будь ласка»? — здивувалась цариця.

— Так, мадам. Бо рабині летючої розмови — незвичайні рабині. Я вже немолода людина, а за все своє життя ніколи не бачив телефоністки. Потім, через секунду, інша рабиня, що сидить за багато миль від першої, скаже вам: «Це Едістоун, дванадцять дев'яносто два», а ви скажете: «Я місіс Морган і хочу поговорити з містером Морганом. Він повинен бути в конторі містера Бескома». А далі ви почекаєте півхвилини або хвилину, після чого містер Морган почне з вами розмову.

— За багато й багато миль звідси?

— Так, мадам, і буде чути, ніби він сидить у сусідній кімнаті. А коли містер Морган скаже: «Бувай здорова», — ви скажете: «На все краще» — і повісите трубку ось так.

Вона зробила все, що їй казав Паркер. Дві рабині скорились чарівному номерові, а Френк розмовляв і сміявся з нею, просив не сумувати і обіцяв бути вдома не пізніше як о п'ятій.

Протягом цілого дня Френк був дуже заклопотаний.

— У вас є якийсь запеклий таємний ворог, — знову й знову казав Беском, а Френк тільки хитав головою, не мігши здогадатися, хто б то був.

— Ви ж дивіться: на біржі скрізь спокійно, де не йдеться про акції, пов'язані з вами. Ось вам акції «Фріско». Жодні причини й жодні домисли не можуть пояснити, чого вони так падають. І зважте, всі ваші акції падають. Компанія «Нью-Йорк, Вермонт і Конектікат» виплачувала останні чотири квартали по п'ятнадцять відсотків дивідендів, і її акції були міцні, як Гібралтар. А тепер вони

падають і падають. Те саме з акціями «Монтана Лоуд», мідних копалень Долини Смерті, «Імперіел Тангстен» і «Північно-Західної електричної». А взяти акції «Аляска Трудуел»? Вони були надійні, як скеля. А отже й на них почався наступ, але учора надвечір. До закриття біржі вони впали на вісім пунктів, а сьогодні — на шістнадцять. І так усі акції, де є ваш капітал. А інших це не стосується. Інші стоять міцно.

— Але ж акції «Темпіко петролеум» не падають, — зауважив Френк, — а в них я зацікавлений найбільше.

Беском у розпачі низав плечима.

— І ви певні, що не можете подумати ні на кого і не знаєте, який ворог може все це робити?

— Йй-богу, ні, Бескоме! Не можу ні на кого подумати. Я не можу мати ворогів, хоч би тому, що після батькової смерті я не брався до справ. Єдине, що мене цікавило, «Темпіко», а вони якраз стоять добре. — Він підійшов до телеграфного апарата. — Ось, продано ще п'ятсот акцій на півпункта вище, ніж досі.

— І все-таки хтось змагається з вами, — не здавався Беском. — Це ясно, як божий день. Я проглянув звіти тих підприємств, які вам щойно називав. Факти в них підроблено, щоправда, тонко й хитро, але підроблено, щоб складалося погане враження. Чому, наприклад, «Північно-Західна електрична» припинила видавати дивіденди? Чому звіт Малені про роботу «Монтана Лоуд» складений у таких сумних тонах? Не згадуватиму вже про інші тенденційно складені звіти. Та тільки чим же поясните ви таку безупинну гру на зниження? Для мене ясно. Це похід проти вас, і не випадковий. Його підготовано повільно й старанно. І вороги кинуться на вас після перших же чуток про війну, після першого великого страйку або першої фінансової паніки, тобто після першої ж події, яка захитась весь грошовий ринок.

Подивіться, в якому ви тепер становищі: акції всіх підприємств, крім ваших, стоять міцно. Я весь час сплачував різницю в курсі. Але значну частину ваших додаткових фондів уже витрачено. А різниця раз у раз збільшується. Цим не можна нехтувати. Це може призвести до краху. Становище дуже скрутне.

— Але в нас є «Темпіко петролеум», тут нам ще всміхнеться щастя. Його акцій вистачить покрити будь-яку різ-

ницю, — сказав Френк. — Правда, я дуже не хотів би продавати їх, — додав він.

— Ми повинні враховувати можливість революції в Мексичі та її поблажливості нашого уряду, — похитав головою Беском. — Якщо вже дійдеться до «Темпіко петролеум» і під той час там почнеться заколот, вам буде край. А проте, — підсумував Беском, — я не бачу іншого шляху. Треба продавати акції «Темпіко петролеум». Ви знаєте, я вичерпав уже майже все, що ви мені залишили. Це не випадковий напад. Вони йдуть повагом і настирливо, як крижана річка. Всі ці роки я займався тільки вашими справами й це вперше опинивсь у такому скрутному становищі. А тепер поговорім про ваші фінанси взагалі. Їх провадив Колінз, він повинен знати все. І ви теж повинні знати. Чим ви можете мене забезпечити? Чим сьогодні, а чим завтра, чим найближчого тижня і протягом дальших трьох тижнів?

— А скільки вам треба? — у свою чергу спитав Френк.

— Мільйон до закриття біржі, — Беском промовисто показав на телеграфний апарат. — Принаймні двадцять мільйонів протягом наступних трьох тижнів, і це тоді, — майте собі на увазі, — якщо у світі все буде спокійно і становище на біржі буде таке, як останні півроку.

Френк рішуче підвівся і взяв свого капелюха.

— Зараз їду до Колінза. Він знає мої грошові справи краще, ніж я сам. Я передам вам мільйон сьогодні, і гадаю, що здобуду решту протягом кількох найближчих тижнів.

— Пам'ятайте, — застеріг Беском, стискаючи йому руку, — що найстрашніше в цьому нападі — повільна спрямованість. Напад закросний широко, і веде його, мабуть, якийсь могутній фінансист.

Ще кілька разів за цілий день і вечір рабиня летючої розмови викликала Царицю до телефону й давала їй змогу говорити з чоловіком. На превелику свою радість, вона побачила телефон біля самого ліжка у своїй спальні і, викликавши кабінет Колінза, побажала Френкові на добраніч, навіть спробувала поцілувати його в телефон, а у відповідь почувла чудний і невиразний звук Френкового поцілунку.

Цариця не могла сказати, скільки часу вона спала. Але,

прокинувшись, напіврозплющеними очима побачила, що Френк стоїть на порозі й дивиться на неї. І коли він стиха відійшов, Цариця зіскочила з ліжка й побігла до дверей; Френк однак вже спускався сходами.

«Знов у нього клопіт з великим американським богом», — подумала Цариця, здогадавшись, що Френк пішов у ту дивну кімнату-бібліотеку прочитати погрози та застереження свого сердитого бога, який, вистукуючи, таємним способом писав на стрічці телеграфного апарата. Вона подивилася на себе у дзеркало, поправила коси і, задоволено всміхаючись, накинула капот, ще один доказ Френкової уваги й турботи про неї.

Коло дверей бібліотеки вона спинилася, зачувши якийсь чужий голос. Спершу Цариця подумала, чи то не летюча розмова, але відразу збагнула, що голос занадто виразний і звучить не так, як у телефоні. Зазирнувши у шпарку, вона побачила двох чоловіків, що сиділи у великих шкіряних кріслах один проти одного. Френк, утомлений цілоденним напруженням, був у звичайному костюмі, а той, інший, мав на собі фрак. І вона чула, як гість називає її чоловіка: «Френком», а Френк каже на нього: «Джонні». З цього, а також з невимушеного тону розмови, Цариця зрозуміла, що вони — давні, щирі приятелі.

— І не кажи мені, Френку, — озвався гість, — ніби в Панамі ти не пропонував свого серця щонайменше двадцятьом сеньйоритам.

— Тільки один, — відказав Френк після паузи, пильно, як помітила Цариця, глянувши на свого друга. — Я справді таки загубив серце... але не голову. Ох, Джонні Пасморе, любий Джонні Пасморе, ти просто гульвіса і нічого в житті не тямш. У Панамі я знайшов найкращу жінку в світі. Я радий, що дожив до зустрічі з нею, і був би щасливий померти за неї. Вона палка, пристрасна, ніжна й шляхетна дівчина. Одне слово, справжня цариця.

Цариця, чуючи його слова і бачачи щире захоплення на його обличчі, гордовито всміхнулась: як любить її чоловік!

— І та леді, та леді... е... була не байдужа до тебе? — запитав Джонні Пасмор.

Цариця бачила, що Френк кивнув головою.

— Вона кохає мене так само, як я кохаю її. І це я знаю напевне. — Він спинився. — Зачекай, я зараз покажу тобі її.

Френк рушив до дверей, а Цариця, втішена словами свого чоловіка, кинулась у сусідню, розкішно вмебльовану кімнату, що, як казала їй покоївка, називалася вітальною. Дивлячись, як Френк підіймається вгору широкими мармуровими сходами, Цариця раділа, мов дитина, що він здивується, не знайшовши її в ліжку. За кілька хвилин Френк біг уже вниз. Цариці ледь стиснуло серце, бо по чоловікові не видно було, що він здивований. Френк ніс у руках клапоть тонкого білого картону і, не оглядаючись, простував до бібліотеки.

Цариця знову припала до шпарки в дверях і побачила, як він разгорнув картон перед Джонні Пасмором і сказав:

— Розваж сам. Ось вона.

— То чого ж ти такий пригнічений?— спитав Джонні, уважно розглядаючи фотографію.

— Того, що ми спіткалися запізно. Я мусив одружитися з іншою. І розлучився з нею назавжди перед тим, як вона мала одружитися з іншим. Вони були заручені раніше, ще до того, як я з нею познайомився. Ця жінка, що стала мою дружиною, також дуже гарна, щоб ти знав. І я завжди буду їй вірний. Але, на лихо, вона ніколи не здобуде мого серця.

Цариця відразу зрозуміла гірку правду. Вона мало не зомліла й схопилась тремтячими руками за серце. Хоч розмова в бібліотеці не припинилася, Цариця вже не чула ні слова. Вона трохи заспокоїлась і, згорбившись, схожа швидше на тільці вродливої та гордої жінки, якою вона була кілька хвилин тому, перейшла вестибюль і поволі, ніби вві сні, піднялася сходами. У себе в кімнаті вона більше не стримувалась: люто зірвала з пальця Френкову обручку, шпурнула її на підлогу й почала топтати ногами. Нічний чепчик та черепащачі гребінці теж полетіли під ноги. Здрагаючись із плачу і мурмочучи щось незрозуміле, Цариця впала на ліжку; її трусило, мов у гарячці. Та коли Френк, ідучи до своєї кімнати, заглянув у двері, вона зусиллям волі прикинулась, наче спить.

Година, поки Френк заснув, здалась їй вічністю. Тоді вона встала з ліжка, взяла прикрашений самоцвітами кинджал, що був при ній ще в долині Загублених Душ, і навшпиньки пішла до його кімнати. На нічному столику лежав той білий картон — велика фотографія Леонсії. Цариця нерішуче спинилася, стискаючи до болю в пальцях кинджал: кого вдарити? Свого чоловіка чи Леонсію?

Вона ступила до ліжка і піднесла вже руку до удару, та раптом з очей у неї ринули сльози і, ніби пелена туману, заслали перед нею Френка. Цариця опустила руку й голосно зітхнула.

Тоді вона підійшла до нічного столика. Погляд її спився на записнику з олівцем. Цариця написала два слова, видерла аркушик і, поклавши на блискучу стільницю Леонсіїну фотографію, накрила її своєю запискою і вдарила кинджалом. Вістря втрапило межі очі суперниці, ввігналося в дерево, захиталося й так і лишилося стриміти.

РОЗДІЛ XXV

Поки в Нью-Йорку Ріган спритно провадив широкий наступ на всі Френкові акції, а Френк з Бескомом даремно пробувавч виявити, хто на них так напосівся, в Панамі відбувались події, що кінець кінцем звели до купи Леонсію, Солано, Тореса та начальника поліції і далеко не останню роль відіграв у цих подіях гладкий, повновидий китаець.

Старий миршавий суддя, якого призначив начальник поліції, спав на засіданні суду в Сан-Антонію. Він спав уже годин зо дві, тільки подеколи стріпував головою і наче задумано щось мурмотів, хоч розглядалося дуже поважну справу: підсудному загрожувало двадцять років ув'язнення в Сан-Хуані, де й найміцніші люди витримували не більше десяти. Але суддя не мав потреби слухати, що кажуть свідки, а що прокурор. Ще не почався суд, як він уже знав, який винести вирок, щоб догодити начальникові поліції. Нарешті адвокат скінчив свою досить довгу промову, секретар чхнув, і суддя прокинувся. Він бадьоро озирнувся і заявив:

— Винен.

Ніхто не здивувався, навіть підсудний.

— Прийти завтра вислухати вирок! Наступна справа!

Після цього суддя лагодився вже знову задрімати, коли раптом до зали увійшли Торес і начальник поліції. Глянувши на свого шефа, суддя відразу зрозумів, чого той хоче, і відклав засідання на завтра.

Через п'ять хвилин, коли зала спорожніла, начальник поліції сказав:

— Я був у Родрігеса Фернандеса. Він запевняє, що це справжній самоцвіт, і, хоч з нього чимало відпаде під час

шліфування, камінець коштуватиме не менше, як п'ятсот доларів золотом. Покажіть цей самоцвіт судді, сеньйоре Торесе. І решту також.

І Торес почав викручуватись. Він мусив брехати, бо не міг признатися, що Солано й Моргани відібрали в нього всі самоцвіти, а його самого викинули з гасієнди. Він брехав так спритно, що переконав навіть начальника поліції. Щодо судді, то той завжди вірив тому, чого вимагав шеф, і мав свою думку тільки про якість спиртних напоїв. Торесове оповідання, якщо поминути силу деталей, зводилося ось до чого: він, Торес, був певний, що ювелір надто низько оцінив самоцвіти, тому послав їх своєму агентові в Колоні, а той має послати їх у Нью-Йорк фірмі «Тіфані». Там їм складуть справжню ціну і, можливо, куплять.

Коли вони вийшли з зали на сходи між глиняними колонами, що зберегли ще сліди куль від останніх революцій, начальник поліції сказав:

— Оскільки нам треба захисту закону, щоб вирушити по ті самоцвіти, а надто з любові до нашого любого приятеля судді, ми дамо йому децицю того, що знайдемо. А він, зі свого боку, під час нашої відсутності заступатиме нас у Сан-Антоніо і, в разі потреби, захищатиме нас ім'ям закону.

За одною колоною сидів, насунувши капелюха на самий піс, І Пин. Опинився він там не зовсім випадково. Він давно вже помітив, що найцінніші секрети, ті, що найдужче турбують людей, завжди зв'язані з судом, де зосереджено всі людські скорботи. Адже ніколи не можна сказати задалегідь, де саме вчуєш який-небудь секрет. Тому І Пин, мов рибалка, що, закинувши вудку в море, стежить за поплавцем, часто сидів у суді, стежив за адвокатом і позивачем, за свідками і навіть за катом та випадковими слухачами.

А цього ранку єдина особа, що звернула на себе І Пинову увагу, був обшарпаний пеон, який, здавалося, помре, коли негайно не вип'є чарки. Він мав тьмяні очі, червоні повіки, але в його мізерній, виснаженій постаті було щось відчайдушно рішуче. Коли зала суду спорожніла, той пеон умовився на східцях біля однієї з колон.

«На кого він чекає? — запитав себе І Пин. — Усередині лишались тільки три верховоди Сан-Антоніо — начальник поліції, Торес і суддя». Який зв'язок може бути між ними або одним із них і цим п'яним, замузаним створінням, що

в таку спеку тремтять, ніби на морозі? І Пин не знав цього, але відчував, що варто почекати: ану ж як він щось вивідає? Тим-то і Пин, хоч і ненавидів спеку, вмовився за колоною, де жоден атом тіні не охороняв його від палючого проміння, вдаючи, немов любить грітися на сонечку. Старий пеон ступив крок уперед, захитався, мало не впав, але спромігся-таки відволікти Тореса від його компаньйонів. Ті спинилися віддалік, і, жваво розмовляючи, нетерпляче дожидали Тореса.

І Пин уважно стежив за розмовою пихатого Тореса й злиденного пеона, не проминувши жодного слова й поруху.

— Ну, чого тобі треба? — брутально спитав Торес.

— Грошей, грішки грошей, сеньйоре. Ради бога, хоч грішки грошей, — заскиглив пеон.

— Ти дістав уже свої гроші! — гримнув Торес. — Коли я їхав, то дав тобі стільки, щоб ти міг прожити не два тижні, а цілий місяць. Ще два тижні я не дам тобі ні сентаво.

— Але в мене є борги, — скиглив старий і весь аж тремтів, так хотів випити.

— За пульку в корчмі «У Петра й Павла»? — глузливо сказав Торес.

— За пульку в корчмі «У Петра й Павла», — щиро признався пеон. — І таблиця, де зазначено мої борги, геть списана. Корчмар не дає мені більше набір. А я, нещасний, не можу витримати без пульки.

— Ти — просто вікчемна свиня.

Пеон несподівано випростався, перестав тремтіти і з гідністю, ніби раптом його осяяла якась вища мудрість, урочисто сказав:

— Я вже старий. Ні в моїх жилах, ні в моєму серці немає вже сили. Всі мої бажання згасли. Я навіть не можу працювати цими вутлими руками, хоч і знаю, що робота дає забуття й відпочинок. Отже, я не можу ні відпочити, ні забути. Їжа пече мені рота і обтяжує шлунок. Жінки — то чума, і мені гидко згадати, що я колись жадав їх. Діти? Останню дитину я поховав років десять тому. Релігія лякає мене. Смерть? Думка про смерть заважає мені спати. Пулька! Боже милий, це єдине, задля чого я хочу жити й люблю життя. Що з того, що я п'ю забагато? Це тому, що мені треба багато про що забути; мені лишається недовго вже животіти під сонцем, перш ніж одвічний

морок заступить назавжди сонячне світло від моїх старечих очей.

Торес нетерпляче ворухнувся, наміряючись іти; просторікування старого його дратувало.

— Хоч кілька песо, кілька песо! — благав пеон.

— Ні сентаво! — рішуче промовив Торес.

— Ну добре ж! — з не меншою рішучістю відказав старий.

— Що це значить? — підозріло спитав Торес.

— Ти, може, забув? — сказав пеон так таємниче, що І Пин відразу задумався: що саме могло примусити Тореса виплачувати пеонові своєрідну пенсію?

— Адже я плачу тобі, як ми й домовилися, за те, щоб ти забув,— сказав Торес.

— Я ніколи не забуду того, що мої старі очі бачили. А вони бачили, як ти вгородив ножа в спину сеньйорові Альфаро Солано,— відповів пеон.

І Пин навіть не ворухнувся за колоною, але всередині все в ньому затремтіло. Солано тут значні люди, і те, що Торес убив одного з них, був цінний секрет.

— Тварюка! Нікчемпа свиня! Брудне бидло! — Торес стиснув з люті кулаки.— Через те, що я добра людина, ти так поводишся зі мною! Плесни тільки язиком, і я пошлю тебе до Сан-Хуана. Ти знаєш, що це означає? Думка про смерть не тільки не дасть тобі спати. Кожну хвилину, цілий день ти згадуватимеш про неї, як глянеш на стерв'яків, що незабаром дзьобатимуть твої кістки. І там немає пульки. Нікому з тих, кого я послав до Сан-Хуана, не дають пульки. Ну як? Я так і думав. Ти чекатимеш іще два тижні, і тоді одержиш гроші. А коли не хочеш чекати, я віддам тебе стерв'якам, і ти вже ніколи не питимеш пульки.

Торес повернувся на підборах і пішов геть. І Пин, діждавшись, поки він зі своїми товаришами спустився до моря, вийшов з-за колони. Старий пеон у розпачі, що не дістане пульки, стогнав, охкав, корчився, немов на нього напали кольки, і шарпав собі одяг разом з тілом, наче відривав сколопендр. І Пин сів на сходинці трохи нижче від нього й почав свою комедію. Діставши з кишени золоті та срібні монети, він заходився перелічувати їх. Брязкіт монет нагадував пеонові булькання пульки, що її виливають із пляшки.

— Ми з тобою розумні люди,— сказав І Пин своєю проречистою іспанською мовою, звертаючись до пеона, що по-

чав канючити в нього кілька сентаво на пульку.— Обидва розумні — і ти, і я. І ми сядемо тут і любенько скажемо один одному все, що знаємо про чоловіків і жінок, життя й кохання, гнів і наглу смерть, гнів у серці та холодну, прикру крицю в спині. Ти розповіси мені, що я тебе попрошу, а потім досхочу нап'явся своєї пульки. Ти ж любиш пульку? Ти хочеш мати її зараз, негайно, га?

Ніч, коли під захистом темряви начальник поліції і Торес організували свою експедицію, була знаменна й для родини Солано. Події розвивалися швидко. По обіді всі чоловіки Солано разом з Генрі, що через Леонсію тепер також належав до родини, пили каву й курили сигари на просторій веранді. Несподівано на сходах у місячному сьйві з'явилася химерна постать.

— Ніби якась мара,— сказав Альварадо Солано.

— І до того товстєнна мара,— додав Мартінес, його близнюк.

— Не мара, а звичайний китаець,— засміявся Рікардо.

— Та це ж той самий китаець, що позбавив Леонсію щастя одружитися зі мною,— впізнав його Генрі.

— Продавець секретів,— усміхнулася Леонсія.— Я дуже шкодуватиму, якщо він не приніс якогось нового секрету.

— Чого тобі треба, китаецю? — не дуже чемно спитав старший брат — Алєсандро.

— Новий, гарний секрет, прегарний новий секрет. Чи не купите ви його? — впевнено відповів І Пин.

— Твої секрети занадто дорогі,— зауважив Енріко.

— Це гарний секрет і дуже дорогий,— приязно погодився І Пин.

— Забирайся геть! — наказав старий Енріко.— Я не купуватиму більше жодних секретів до самої смерті.

Але китаець знав ціну свої новини.

— Одного разу ви мали собі гарного брата,— сказав він.— Одного разу ваш гарний брат, сеньйор Альфаро Солано, помирав з ножем у спині. Дуже цікаво. Чи це не секрет? Га?

— Ти щось знаєш? — схопився на ноги Енріко.

— Скільки дасте? — спитав І Пин.

— Усе, що в мене є! — крикнув Енріко і, повернувшись до Алєсандро, додав: — Чого ж ти стоїш, сиңу? Плати йому мерщій, якщо він бачив це на власні очі.

— Авжеж! — запевнив його І Пин.— Я дістав свідка. Він добре бачить уночі. Він бачив людину, що встромила ножа в спину сеньйорові Альфаро. Ту людину зовуть...

— Ну, ну! — нетерпеливився Енріко.

— Його ім'я коштує тисячу доларів,— сказав І Пин, обмірковуючи, які долари може він призначити за свій секрет,— тисячу доларів золотом,— закінчив він.

Енріко забув, що доручив провадити грошові справи своєму старшому синові.

— Де твій свідок?! — вигукнув він.

І Пин, зійшовши з веранди, вивів із кущів правдиву мару — старого, виспаженого від пульки неона, що, спотикаючись і хитаючись, насилу ступав сходами.

Тієї самої пори на околиці міста двадцять верхівців,— серед яких були й поліцаї Рафаель, Ігнасіо, Августіно та Вісенте,— і понад двадцять нав'ючених мулів очікували начальникового розпорядження вирушити в якусь таємничу експедицію до Кордільєр. Вони знали напевне тільки те, що на найбільшого мула, який стояв осторонь від інших, навантажено двісті п'ятдесят фунтів динаміту. Крім того, їм було відомо, що чекають вони на сеньйора Тореса. Він поїхав кудись узбережжям у супроводі страшного вбивці Хосе Манчена, котрий, з ласки божої та їхнього начальника, вже не раз щасливо уникав шибениці, на яку давно заслужив.

Тим часом Торес, тримаючи на повіді коня Хосе й другого, запасного, чекав на березі, а сам Хосе подався покрученою стежкою до гасієнди Солано. Торесові й на думку не спадало, що за двадцять футів далі, в хащах біля самого берега, спокійно спав сп'янілий від пульки старий неон, а поруч нього сидів скорчившись цілком тверезий і дуже моторний китаєць, мавши в чересі щойно зароблені тисячу доларів. І Пин ледве встиг відтягти неона в хащі, коли на березі з'явився Торес і опинився майже поряд з ними.

В будинку всі вже лягли спати. Леонсія саме лагодилась розпустити косу, як почувла, що в шибку хтось кидає дрібні камінці, і підійшла до вікна. Пошепки застерігши її не здіймати галасу, Хосе Манчено простяг їй зібгану Торесову записку і таємниче сказав:

— Це від китайця, він чекає на вас за кущами.

«Перший раз я казав вам секрет про Генрі Моргана,

Тепер маю секрет про Френка. Вийдіть і побалакайте зі мною».

На згадку про Френка серце в Леонсії застукало дужче; вона похапцем накинула на себе мантилю і пішла за Хосе, не мавши жодного сумніву, що на неї чекає І Пин. Не мав жодного сумніву й І Пин, коли побачив убивцю Хосе Манчено, що, немов мішок з борошном, ніс на плечах зв'язану сеньйориту Солано. І Пинові було все ясно й тоді, коли він дививсь, як Хосе з Торесом прив'язали Леонсію до сідла вільного коня, сіли на своїх коней і помчали берегом. Лишивши п'яного пеона спати, товстий китаєць кинувся вгору до гасінди й поспішав так, що, прибігши, не міг звести духу. Він загупав у двері кулаками й ногами і благав усіх китайських богів, щоб ці гарячі Солано не застрелили його, перше ніж він устигне пояснити причину своєї появи.

— Іди під три чорти! — вилаявся Алесандро, відчинивши двері й упізнавши в'їдливого гостя.

— В мене важливий секрет, — захекано пробурмотів І Пин. — Дуже важливий, цікавий, новий секрет.

— Зайдеш завтра, коли люди не сплять! — гримнув Алесандро, лагодячись штурхнути китайця ногою.

— Я не продаю цей секрет, — поквапився сказати І Пин, — я вам його дарую. Слухайте: вкрадено сеньйориту, вашу сестру. Її прив'язали до коня і швидко помчали берегом.

Та Алесандро, що півгодини тому побажав Леонсії на добраніч, голосно засміявся і знову підняв ногу, щоб штовхнути китайця. І Пин був у розпачі. Він витяг свої тисячу доларів і, поклавши їх у руку Алесандро, сказав:

— Підіть подивіться. Якщо сеньйорита вдома, ви забирате всі ці гроші. Коли сеньйорита немає вдома, тоді ви повернете мені гроші.

Алесандро повірив. За хвилину він збудив усіх. Ще за п'ять хвилин пеони-конюхи, насилу розплющивши очі, вже сіддали коней та наладноували мулів, а родина Солано лаштувалась у дорогу й готувала зброю.

Солано роз'їхались по всьому узбережжі й по всіх стежках, що вели до Кордільєр, наосліп, у цілковитій темряві, шукаючи злочинських слідів. Нарешті через тридцять годин Генрі пощастило натрапити на стежку, і, йдучи нею,

він знайшов увесь загін у западні, яку старий жрець майя назвав Стопою божою і звідки він уперше побачив очі Чіа. Двадцятьоро чоловіків і Леонсія саме збиралися снідати. Генрі мав англосаксонську розважність, і йому навіть на думку не спало виступати самому проти двадцятьох озброєних супротивників. Зате його дуже зацікавив мул, що пасся окремо від інших; легковажні пеони не зняли з нього вантаж динаміту. Генрі зважив, що в такому гурті ніщо не загрожує Леонсіїній жіночій честі, і, замість того щоб надаремне пробувати визволити її, вкрав мула з динамітом.

Генрі відвів його недалеко. Під захистком невисокого гайка він напхав свої кишени динамітними шашками, детонаторами й невеличкими кружалами гнотів. З жалем глянувши на решту динаміту, що його він не насмілювався знищити, Генрі заходився готувати дорогу, якою йому доведеться відступати, коли пощастить визволити Леонсію. Як минулого разу Френк засівав дорогу срібними доларами, так тепер Генрі засівав її динамітом.

Три години блукав Генрі навколо улововини, поки йому вдалося сповістити Леонсію про себе, і минуло ще дві години, поки Леонсії пощастило добутись до нього. Та це було б ще не так погано, якби викрадачі відразу не помітили, що її немає, і якби поліцаї з рештою загону не кинулись верхи переслідувати їх.

Коли Генрі, потягнувши за собою Леонсію й примостивши її за прискалком, зняв рушницю і хотів стріляти, Леонсія сказала:

— У нас немає жодних шансів, Генрі. Їх он скільки! Вони вб'ють тебе, якщо ти стрілятимеш. А тоді що станеться зі мною? Краще я залишусь у них, а тим часом ти втечеш і приведеш допомогу.

— Вони не схоплять нас, сестро, — похитав головою Генрі. — Покладись на мене й дивись. Ось вони якраз наближаються. Дивись!

Леонсія побачила Тореса, начальника поліції і весь загін верхи на конях та мулах. Кожне, поспішаючи, сідало на те, що перше наvertsалося на очі. Генрі націлився, але не на них, а трохи ближче — туди, де лежала динамітна шашка. Коли він натиснув на гачок, між ними й переслідувачами знялася хмара диму й куряви, що затулила все

навкруг. Потім хмара поволі розійшлась, і вони побачили, що половина загону, люди й тварини, лежать на землі, а друга половина запаморочена від вибуху.

Вхопивши Леонсію за руку, Генрі підняв її з землі й побіг з нею вперед. Біля другої в'язки динаміту він спинився і, поставивши Леонсію позад себе, дав їй звести дух і відпочити.

— Тепер вони не будуть уже так квапитись,— радісно сказав він.— І що довше вони переслідуватимуть нас, то повільніше посуватимуться далі.

І справді, коли переслідувачі знову з'явилися на дорозі, вони рухалися дуже обережно й повільно.

— Їх слід було б повбивати,— сказав Генрі,— але їм пощастило. Мені це не до душі. Зате я дам їм доброго прочухана.

Він знову вистрелив у динаміт і, скориставшись із замішання переслідувачів, повернувся й побіг туди, де була захована третя партія динаміту.

Після третього вибуху втікачі домчали до стриноженого коня. Генрі посадовив у сідло Леонсію, а сам побіг поруч, тримаючись за стремено.

РОЗДІЛ XXVI

Френк наказав Паркерові збудити його о восьмій рано, і коли Паркер обережно ввійшов до спальні, Френк ще міцно спав. Служник напустив води у ванну і приготував приладдя голитись, а тоді знов увійшов до Френка, силкуючись не грюкати, щоб дати змогу своєму господареві поспати кілька останніх секунд. У спальні Паркер помітив чудний кинджал, що стирчав із блискучої поверхні столика, пробивши записку й фотографію. Паркер деякий час дивився на ту незвичайну річ, потім, не вагаючись, відхилив двері до спальні місіс Морган, глянув туди, швидко повернувся й почав торсати Френка за плече.

Френк розплющив очі й хвилю бездумно дивився поперед себе як людина, що зненацька прокидається; але він швидко згадав, що напередодні звелів збудити себе.

— Час уставати, сер! — стиха сказав служник.

— Цей час для мене завжди поганий,— усміхнувся позіхаючи Френк.— Дай мені полежати ще хвилинку, Пар-

кере, і трусни мене, коли я задрімаю.— І він знов заплющив очі.

Але Паркер відразу труснув його знову.

— Вам треба негайно вставати, сер. Мені здається, з місіс Морган щось скоїлося. Її немає в кімнатах, а тут — якась записка та ніж, що, певне, пояснять усе. Не знаю, сер...

Френк миттю схопився з ліжка, кинув оком на кинджал, витяг його зі столика й кілька разів перечитав записку, ніби не мігши збагнути двох простих слів: «Прощай назавжди».

Але ще дужче, ніж записка, вразив його кинджал, застромлений між Леонсіїних очей; дивлячись на фотографію, Френк згадав, що ніби десь уже таке бачив. І раптом у його пам'яті зринув Царицин будинок на озері, її золота чаша, куди всі вони заглядали й бачили кожен своє, і обличчя Леонсії на поверхні розтопленого металу з ножем між очима. Він навіть знов устромив кинджал у те саме місце на картоні й подивився ще раз.

Все було зрозуміло. Цариця з самого початку ревнувала його до Леонсії, і тут, у Нью-Йорку, знайшовши на його столику портрет своєї суперниці, вона про все здогадалась так само непомилно, як непомилно проштрикнула кинджалом її фотографію. Але де вона сама? Куди вона могла піти? Вона, чужинка в цьому велетенському місті, яка називала телефон легкою розмовою і думала, що Уолл-стріт — то храм, а справи на біржі — бог. Щира й наївна, вона повинна була почувати себе тут так само, як на Марсі. Де перебула вона ніч? Де вона тепер? Чи жива ще вона?

У голові Френковій майнула думка про морг із невпізнаними потопельниками, що їх викидає на берег море. Голос Паркера повернув його до дійсності.

— Чим я можу бути корисний, сер? Чи не подзвонити в агенство розшуку? Ваш батько завжди...

— Так-так,— перебив Френк.— Був один чоловік, до якого він звертався найчастіше. Якийсь молодий хлопець, що працював у Пінкертона. Чи не згадаєте ви його ім'я?

— Барчмен, сер,— похопився відповісти Паркер і виїшов з кімнати.— Я зараз подзвоню до нього.

Відтоді у пошуках своєї дружини Френк зазнав нових пригод, що показали йому, вродженому ньюйоркцеві, такі закапелки життя цього величезного міста, про які він досі

нічого не знав. Цариці шукав не тільки Барчмен. Під його керівництвом працювали ще два десятки детективів, що винищили всі закутки Нью-Йорка, Чикаго й Бостона.

Для Френка то була неспокійна пора: на Уолл-стріті він вів боротьбу із невідомим супротивником, а вдома відповідав на ненастанні виклики детективів приїхати туди, чи сюди, чи ще кудись подивитися на знайдені жіночі трупи. Він забув, що таке регулярний сон, і призвичаївся кидати сніданок, обід, а деколи й ліжко, та їхати пізнавати труп якоїсь леді. Жодна з жінок, що залишили Нью-Йорк напропадом або поїздом, не була подібна до Цариці, і Барчмен уперто шукав її в місті.

Френк побував і в Метенвені, і в Блеквелі, і на кладовищах, і в нічних поліційних камерах. Не обшпугав він ні лікарень, ні моргів. Одного разу йому показали крамничну злодійку, на яку в поліції не було картки і ніхто не міг її впізнати. Він знайомився з невідомими жінками, що їх Барчменові агенти знаходили в задніх кімнатах підозрілих готелів, а на одній із п'ятдесяти вулиць Вест-Сайду наткнувся на дві порівняно безневинні любовні сцени і засоромив обидві пари та й сам зняковів.

Мабуть, найцікавіша й найтрагічніша пригода спіткала його в палаці мільйонера Філіпа Дженуері, короля вугільних копалень. Якась жінка, що скидалась на значну даму, зайшла туди за тиждень перед тим, як її побачив Френк. Вона була дуже схвильована і, коли до неї ввійшов Френк, кинулась до нього, розпачливо ламаючи собі руки й безупинно плачучи. «Ти помиляєшся, Отто, — мурмотіла вона. — Ось навколішки кажу тобі, що ти помиляєшся. Отто, я кохаю тебе, тільки тебе кохаю, Отто. Для мене нікого більше не існує й не існувало. Це якась жахлива помилка. Повір мені, Отто, повір мені, а то я помру».

А на Уолл-стріті тим часом ішла далі війна з потужним таємничим ворогом. І Беском, і Френк не могли не розуміти, що то був катастрофічний, смертний похід на Френка.

— Якби нам утриматись, не викинувши у вир «Темпіко петролеум»! — благав долю Беском.

— А я гадаю, що «Темпіко петролеум» урятує мене, — відповідав Френк. — Коли біржа поглине всі мої цінні папери, ми викинемо «Темпіко», і це буде як свіжа армія на бойовищі.

— А уявіть собі, що ваш невідомий ворог такий міцний, що спроможеться проковтнути й цю страву та зажадає ще?

— Тоді я банкрут, — знизав плечима Френк. — Але нічого. Мій батько банкрутував разів із шість, доки вийшов переможцем. Така була його доля. Мабуть, і мені судилося щось подібне.

На гасієнді Солано події деякий час розвивалися дуже повільно. Власне, після того як Генрі за допомогою динаміту визволив Леонсію, на гасієнді не було жодних подій. Не заходив навіть і Пин продати якогось цілком свіжого й надзвичайно цікавого секрета. Там не трапилося нічого нового. Тільки Леонсія чогось засумувала, стала байдужа, і ні Енріко, ні її рідний брат Генрі, ні названі брати Солано не могли дівчину розважити.

А поки вона журилася, Генрі й росляві Енрікові снни сушили собі голову думками про скарби в долині Загублених Душ, куди Торес на ту пору пробивав собі шлях динамітом. Дещо знали про це й вони, а саме, що Торес прислав до Сан-Антоніо Августіно й Вісенте по двох нових мулів з динамітом.

Генрі, порадившись із Енріко і діставши від нього згоду, перший почав розмову з Леонсією:

— Слухай, сестро, ми хочемо поїхати в гори та роздивитись, що поробляє там Торес із своєю зграєю. Від тебе ми знаємо про їхню мету. Вони хочуть динамітом висадити в повітря гору й добутися в долину. Ми знаємо, куди Цариця заховала скарби, залишаючи долину, а Торес цього не знає. Думка в нас така. Ми підемо слідом за ними в долину, коли вони спустять воду з печери майя, і тоді в нас буде більше, ніж у них, шансів знайти скриню з самоцвітами. Тільки вся штука в тому, що ми наміряємось узяти з собою й тебе. Я думаю, що коли нам пощастить розшукати скарб, ти не відмовишся відбутися ще одну подорож підземною річкою.

Леонсія сумно похитала головою.

— Ні! — відповіла вона на його вмовляння. — Я не хочу більше й слухати про цю долину, не те що її бачити. Там я втратила Френка, віддавши його Цариці.

— То була помилка, сестро. Але ніхто цьому не винен: ні я, ні ти, ні Френк. Він повівся, як порядна й чесна лю-

дина. Не знавши, що ми з тобою брат і сестра, а мавши пас за заручених, що насправді так тоді й було, він не хотів віднімати тебе в мене. А коли він побачив, що гаяти часу далі не можна, то врятував нас усіх і одружився з Царицею.

— Мені бракує вашої пісні «Попліч, спинами до щогли»,— начебто не до речі прошепотіла Леонсія, і на очах у неї заблищали сльози.

Вона повернулася, зійшла з веранди, перетнула подвір'я і знічев'я почала спускатися з пагорка. Удвадцять, відколи вона розлучилася з Френком, Леонсія йшла шляхом, де все нагадувало їй про коханого. Тут вона стежила за ним, коли він човном під'їздив до берега. Туди, в хащі, вона відрядила його, щоб урятувати від своїх розлючених родичів. Тут, під загрозою револьвера, Френк поцілував її і мусив був вертатися на «Анджеліку». То була їхня перша зустріч.

Далі вона до найменших подробиць пригадала їхню другу зустріч — від хвилини, коли, вийшовши з-за скелі після купання в лагуні, вона побачила, як він, схилений над прискалком, пише записку до неї; як вона кинулась утікати в хащі, як її вкусила в коліно лабарі, що її вона помилково взяла за отруйну гадюку, аж до того часу, коли вона зіткнулася з Френком і впала на пісок. І, сидючи під парасолькою на тому місці, де вона була зімліла й, опритомнівши, побачила, як він збирається висмоктати кров із надрізаного коліна, Леонсія пригадала, що прийшла тоді до пам'яті саме через біль від порізу.

Леонсія глибоко поринула в солодкі спогади про ляпас, що вона дала йому тоді; про його уста біля її рани; про те, як вона почервоніла й затулила долонями обличчя; про те, як засміялася, коли її нога задубіла від занадто тугого бандажу; про гнів її, коли Френк сказав, що вона помилково вважає його за дядькового вбивцю, і про те, як вона не дозволила йому розв'язати хусточки. Так глибоко поринула вона в ці приємні спогади, що й не помітила екіпажа, який наближався берегом із Сан-Антоніо. Не побачила вона й леді, одягненої за останньою нью-йоркською модою, що, висівши з екіпажу, попростувала до неї. Ця леді — ніхто інша, як Цариця, Френкова дружина — також ховалася під парасолькою від тропічного сонця.

Стоячи позад Леонсії, вона й не уявляла собі, що дівчина саме тієї хвилини зрікалася своїх прав на Френка. Вона побачила тільки, як Леонсія витягла з-за корсажа якусь фотографію і вп'ялася в неї очима. Зиркнувши їй через плече, Цариця впізнала Френків портрет і відчула божевільні ревності. В її руці зблиснув кинджал, що вона видобула з-за пояса. Почувши здаду чиїсь нервові рухи, Леонсія відхилила наперед парасольку й обернулася, щоб глянути, хто стоїть у неї за спиною. Занадто зворушена своїми власними думками, Леонсія не здатна була навіть здивуватись і привітала дружину Френка Моргана так, ніби розлучилася з нею годину тому. Кинджал, і той не викликав у неї ні цікавості, ні остраху. Можливо, якби Леонсія здивувалась або злякалася, Цариця встромила б у неї свій кинджал. А так вона спромоглася лише крикнути:

— Ви погана жінка! Погана, дуже погана жінка!

Леонсія на це знизала плечима і промовила:

— Ви б краще тримали свою парасольку. Вона не захищає вас від сонця.

Цариця підійшла й стала проти Леонсії, дивлячись на неї з такою суто жіночою ненавистю, що не могла вимовити ані слова.

— Через що? — перегадом запитала Леонсія. — Через що я погана жінка?

— Бо ви злодійка, — спалахнула Цариця. — Бо ви крадете чоловіків, хоч маєте свого власного. Бо ви — невірні своєму чоловікові... в думках, поки що більшого зробити ви не можете.

— У мене нема чоловіка, — спокійно заперечила Леонсія.

— Ну — тоді нареченому. Ви ж бо мали одружитися другого дня після нашого від'їзду.

— Немає в мене й нареченого, — так само спокійно відповіла Леонсія.

Цариця так напружилася, що Леонсія мимоволі згадала про тигрицю.

— А Генрі Морган? — скрикнула Цариця.

— Він — мій брат.

— Це слово, як я тепер знаю, вживають у різних значеннях, Леонсіє Солано. В Нью-Йорку є люди, що, наслідуючи свого бога, визнають усіх чоловіків братами, а всіх жінок — сестрами.

— Його батько був і мій батько,— пояснила Леонсія, не гніваючись,— його мати була моя мати. Ми рідні брат і сестра.

— А Френк? — спитала цариця, повіривши її поясненням і раптом зацікавившись.— Ви і йому сестра?

Леонсія похитала головою.

— Тоді, значить, ви кохаєте його?

— Він ваш,— сказала Леонсія.

— Ні, бо ви відняли його в мене.

Леонсія повільно й сумно похитала головою і зажурено подивилась на лискучу від сонця воду лагуни Чірікві, а потім, помовчавши, додала:

— Повірте мені. Повірте цілком.

— Я відразу збагнула вас! — вигукнула Цариця.— Ви якось дивно вмієте впливати на чоловіків. Я також вродлива жінка. І я часто завважувала, як на мене дивляться чоловіки. Я знаю, що вони жадали мене. Навіть нікчемні чоловіки із спущеними додолу очима, з Долини Загублених Душ, кидали на мене закохані погляди. Один насміввся більше, ніж дивитись, і помер для мене або через мене, бо його килуто у вир. А втім, ви своїми жіночими чарами так привабляли до себе Френка, що він думає про вас навіть у моїх обіймах. Я знаю. Я знаю, що навіть тоді він думає про вас.

Її останні слова були криком ураженого пристрастю немічного серця. Закінчуючи свою палку промову, Цариця впустила кинджал на пісок, сіла, заховала обличчя в долоні й вибухнула плачем. Леонсію, що в своїй безпросвітній байдужості не могла вже перейматись нічим, не дуже здивував і кинджал: вона майже механічно обняла Царицю й почала втішати її. За кілька хвилин, трохи заспокоївшись, Цариця з несподіваною рішучістю промовила:

— Я залишила Френка, тільки-но довідалась, що він кохає вас. Я встромила ніж у вашу фотографію, яка стояла в нього на столику, і приїхала сюди, щоб зробити й вам те саме. Та я помилялася. Ви не винні. І Френк не винний. Це я помилилась, що домагалася його любові. Не ви, а я повинна вмерти. Тільки спершу я мушу поїхати в долину Загублених Душ і відшукати скарби. У храмі, що зветься Уолл-стрітом, Френк опинився в дуже прикрому становищі. Він може загубити все своє майно і, для того

щоб урятуватись, потребує грошей. У мене вони є, і не можна гаяти часу. Хочете допомогти мені? Це ж бо для Френка.

РОЗДІЛ XXVII

Отож сталося так, що в долину Загублених Душ одночасно з двох протилежних боків добувалися крізь гори два загони шукачів скарбу. З одного боку, і дуже швидко, просувались Цариця, Леонсія, Генрі Морган та Солано. Торес і начальник поліції, дарма що вирушили куди раніше, йшли набагато повільніше. Досягнувши гори, Торес переконався, що потрапити в неї буде не легко. Щоб висадити в повітря брили перед входом до печери майя, потрібно було динаміту більше, ніж вони взяли: скеля виявилася міцніша, як їм здавалося. Потім, розчистивши вхід, вони побачили, що пробили отвір занадто високо від долівки печери, і, щоб спустити воду, мушили ще раз закласти динаміт. І навіть коли вони вже опинилися в печері, де плавали у воді мумії конквістадорів, а тоді вузьким коридором пройшли до кімнати ідолів, то їм довелося ще виломити стіну, яка закривала прохід далі. Але перед тим Торес украв рубінові очі Чіа та смарагдові очі Хцатля.

Тим часом Цариця та її супутники майже без жодних перешкод наближались до долини з протилежного боку. Вони йшли трохи іншим шляхом, ніж тоді, як утікали з долини. Цариця, що довгі роки дивилася в Свічадо Світу, знала кожен дюйм тієї дороги. Там, де підземна річка виходила з проходу і впадала у Гвалаку, довелося кипити човни. Чоловіки під проводом Цариці обстежили все навкруги і знайшли в прямовисній скелі вузький хід до печери, схований у густих заростях: відкрити його міг тільки той, хто заздалегідь знав, де він є. Спільними зусиллями вони на ливах підняли в печеру човни, на плечах пронесли їх покрученим проходом і спустили на воду в тому місці, де підземна річка повільно текла широким річищем. Там, де течія звужувалася, вони тягли човни на кодолі, а там, де річка поринала під гору, Цариця показувала їм сходинки, повирубовані, мабуть, дуже давно в скелі. Тими проходами їм щастило переносити й свої легкі човни.

— Тут ми їх залишимо,— нарешті сказала Цариця.

І чоловіки при світлі смолоскипів, що блимали в мороці, поприв'язували човни до прибережних каменів.

— Тепер лишається один короткий перехід. Ми вийдемо до вузького отвору в скелі, зарослого папороттю та виноградом, і просто під нами буде місце, де колись біля виру стояв мій будинок. Спускайтесь доведеться на ливах. Це невисоко, не більше, як п'ятдесят футів.

Генрі з Царицею йшли перші, а старий Енріко й Леонсія останні, пильнуючи, щоб якийсь боязкий пеон або індіанин-перевізник не втекли з ляку. Але, дійшовши до того місця, де мусив бути вихід, вони не знайшли жодного отвору. Коридор кінчався купою каміння різного розміру — від маленьких уламків до величезних брил із дим завбільшки.

— Хто міг це зробити?! — обурилася Цариця.

— Це звичайний зсув, — заспокоїв її Генрі, нашвидку розглянувшись. — Трохи завалився верхній шар гори. Ми все це швидко усунемо динамітом. Добре, що ми його взяли з собою!

Одначе затримка виявилася довгою. Довелося працювати все надвечір'я і цілу ніч. Підкладати відразу багато динаміту вони не наважувались, бо Генрі боявся, що тоді прохід завалиться ще дужче. Вони розбивали тільки великі брили й потім шматками втягали їх у коридор. Аж о восьмій годині ранку, після чергового вибуху, вони вперше побачили денне світло і почали працювати ще обережніше. Кінець кінцем перед ними залишилася тільки одна десятитонна брила в самому отворі виходу. З обох боків її зяяли щілини, куди можна було просунути руки під гаряче проміння сонця, але сама брила заважала їм вийти. Хоч як підважували вони її, каменяка не піддавалася з місця. Тоді Генрі вирішив зробити останній вибух, що мав скинути брилу в долину.

— Вони вже, певне, знають, що хтось іде до них у гості, — сказав він, готуючись запалити гнота, — бо ми тут товчемося цілих п'ятнадцять годин.

Уся людність долини, зібравшись перед вівтарем Сонця біля Великого Дому, справді з жахом здогадувалася про наближення непроханих гостей. Перші відвідини, через які згорів Царицин будинок, а сама вона зникла, завдали їм багато клопоту, і Загублені Душі благали бога позбави-

ти їх дальшого лиха. Але, під'юджувані палкими промовами свого жерця, вони рішуче поклали вбивати кожного, хто до них завітає.

— Хоч би то був сам да Васко! — вигукнув жрець.

— Навіть да Васко! — завтурували йому Загублені Душі.

Всі вони були озброєні списами, киями, луками та стрілами і тепер молилися перед вівтарем. Кожні п'ять хвилин від озера прибігали посланці й повідомляли, що в горі і далі щось грюкає, але звідти ніхто ще не вийшов.

Перша помітила гостей десятирічна дівчинка, яку так зацікавила Леонсія. І, можливо, тому що вся увага Загублених Душ була зосереджена на гуркітливій горі, ніхто не сподівався відвідувачів з протилежного боку долини.

— Да Васко! — закричала вона. — Да Васко!

Долиняни поглянули туди і за п'ятдесят ярдів побачили Тореса, начальника поліції і всю їхню зграю. На Торесі був шолом, що його він украв у свого предка з кімнати мумій. Привітали їх гаряче, несподівано обсипавши хмарою стріл, і відразу звалили з ніг двох людей із загону. Потім Загублені Душі, чоловіки й жінки, кинулися в атаку. У відповідь їм озвалися рушниці Торесової зграї. Напад був такий раптовий і з такої короткої відстані, що, незважаючи на дощ куль, багато хто добіг до напасників і став до смертельного бою рукопаш. У таких умовах перевага вогнепальної зброї зійшла нанівець, і поліцаї та інші учасники походу падали від стріл або важелезних кий, що трощили їм голови.

Але зрештою Загублені Душі все-таки зазнали поразки, бо в них не було револьверів. Ті з них, хто лишився живий, кинулись навтіки, однак і переможці втратили половину вояків. Жінки із своєрідного милосердя добивали всіх поранених. Начальник поліції ревів з люті й болю, намагаючись витягти стрілу, що пронизала йому руку. І вгамувався аж тоді, коли Вісенте відрізав їй оперений кінець і витяг вістря.

Торес, якщо не рахувати пекучого болю в плечі від удару кийком, був цілий і страшенно зрадів, коли побачив, що старий жрець помирає, лежачи на землі й поклавши голову дівчинці на коліна.

Серед їхніх людей не було поранених, що потребували жорстокого й рішучого лікування жінок, і Торес із начальником поліції відступили з залишками загону до озера,

обійшли його й наблизились до руїн Царициного житла. Тільки обгорілі палі, що стриміли над водою, вказували місце, де воно давніше стояло. Побачивши згарище, Торес розгубився, а начальник поліції ще дужче осатанів.

— Якраз тут, у домі, й була скриня зі скарбами,— занукуючись, пояснив Торес.

— Лови па бульбашки! — заревів начальник поліції.— Мені завжди здавалося, що ви дурень, сеньйоре Торесе.

— Звідки я міг знати, що будинок згорить?

— Повинні були знати. Ви ж хвалитесь, ніби все знаєте,— в нестямі кепкував із нього начальник поліції.— Та мене ви не обдурите. Я стежив за вами й бачив, як ви вкрали смарагди й рубіни в ідолів з очей. Їх уже ви повинні поділити зі мною, і то пегайно.

— Заждіть, заждіть трохи. Не поспішайте,— попросив Торес.— Насамперед треба добре роздивитися. Звичайно, я поділюся з вами тими самоцвітами. Та що вони варті, як порівняти з усією скринєю? То був невеличкий, хисткий будиночок. Скриня, певне, впала у воду, коли дах завалився. А вода не пошкодить самоцвітам.

Начальник поліції наказав своїм людям шукати серед обгорілих паль, і вони, то бродом, то плавом, нишпорили в пінявій воді, остерігаючись, щоб не потрапити у вир. Нарешті мовчазний Августіно знайшов скриню біля самого берега, де вода сягала йому лиш по коліна.

— Я стою на чомусь,— заявив він.

Торес пірнув в озеро й намацав скриню.

— Це вона, я певен,— сказав він.— Ходіть сюди всі! Витягніть її на суходіл, щоб можна було заглянути всередину.

Та коли скриня вже була на березі і Торес нахилився, щоб відчинити віко, начальник поліції спинив його.

— Ану, лізьте знову в озеро! — звелів він своїм людям.— Там ще кілька таких скринь, і наша експедиція не виплатиться, якщо ви не розшукаєте їх. Одна ця скриня не покрити навіть витрат.

Торес підняв віко тільки тоді, як усі поліцаї знову повлазили у воду. Побачивши самоцвіти, начальник поліції ніби скам'янів і тільки мурмотів щось незрозуміле.

— Тепер вірите? — спитав Торес.— Адже цим скарбам немає ціни! Ми з вами — найбагатіші люди в Панамі, в Південній Америці, в усьому світі! Це скарби племені майя. Ми чули про них ще хлопцями. Про них мріяли

наші батьки й діди. Конквістадорам не пощастило відшукати їх. А тепер вони наші, наші!

І поки вони, немов зачаровані, дивились на своє багатство, їхні люди вилізли з води, стали півколом позаду і так само вступилися в самоцвіти. Торес і начальник поліції не бачили їх, а ті не помітили Загублених Душ, що стиха підкрадались до них. Отже, коли почалась атака, очі всіх були прикуті до скарбів.

Палиці й стріли, кинуті з відстані десяти ярдів, убивають на смерть, а надто коли є доволі часу, щоб націлитись. Дві третини шукачів скарбу впали відразу. У Вісенте, що стояв якраз позаду Тореса, попало не менше, як два списи й п'ять стріл. Решта загону не встигли ще схопити свої рушниці, як Загублені Душі кинулись на них із палицями. Рафаелеві та Ігнасіо — двом поліцаям, що брали участь у хучітанській експедиції, — зразу розстрожили черепи, і жінки Загублених Душ, своїм звичаєм, подбали про те, щоб поранені довго не мучилися.

Торесові й начальникові поліції мав ось-ось бути кінець, коли гучний вибух угорі й ціла лавина брил відвернули увагу переможців. Недобитки Загублених Душ сполохано мотнулися назад і поховались у хащах. На згарищі залишились тільки начальник поліції і Торес. Вони глянули на гору, звідки ще клубочився дим і, побачили, як з пролому в скелі вилазять Генрі й Цариця.

— Ціляйте в жінку! — заревів начальник поліції. — А я поквітаюся з цим грінго Морганом, хоч би це був мій останній постріл у житті!

Обидва піднесли рушниці й вистрелили. Торес, що зроду не був добрим стрільцем, несподівано влучив просто в груди Цариці, а начальник поліції, чудовий стрілець, що мав багато медалей за стрільбу, схибив.

Тієї ж таки миті куля з рушниці Генрі попала йому в долоно, пройшла рукою і вийшла з ліктя. І, впустивши рушницю на землю, начальник поліції зрозумів, що його правниця, пробита від пальців до ліктя, повік уже не держатиме в руках зброї.

Генрі стріляв не дуже влучно. Перебувши щойно двадцять чотири години в мороці печери, його очі не могли звикнути відразу до сліпучого сяйва сонця. Перший постріл був удалий. Але потім кулі падали вже збоку від Тореса й начальника поліції. Ті повернулись і щосили побігли в хащі.

За десять хвилин Торес побачив, як жінка з племені Загублених Душ вихопилась із-за дерева й величезним каменем обіруч розтрощила череп пораненому начальникові поліції, що йшов попереду. Торес насамперед застрелив її, потім нажахано перехрестився і, спотикаючись, побіг далі. Здаля долинали голоси Генрі й братів Солано, і Торесові промайнула думка про смерть, яку він мигцем бачив у Свічаді Світу й до якої відмовився придивитись пильніше. Йому здалося, що кінець уже недалеко. А проте ці дерева та кущі не нагадували тієї місцевості. Він пам'ятав, що не бачив там жодної рослини — тільки високу кам'яну стіну, гаряче сонце та кістки тварин. Надія ожила в його душі. Мабуть, той кінець буде ще й не сьогодні і не цього року. Хто знає? Можливо, до того часу мине ще з двадцять років?..

Вийшовши з заростів, Торес ступив на голий пустир, подібний до застиглої лави. На камінні не лишалося жодних слідів, і, пройшовши ним, Торес знову заглибивсь у хащі, починаючи вірити, що щаслива доля врятує його й тепер. Він подумав уже й про план утечі. До вечора він ховатиметься десь у гущині. Тоді повернеться до озера й до виру. Там уже ніхто не зможе його спинити. Йому зостанеться лиш кипутись у воду. Подорож під землею не лякала Тореса, бо він уже відбув її давніш. І в його уяві постало приємне видовисько річки Гвалаки, що під блакитним небом тече до моря. Та й хіба ж немає у нього в кишені двох великих смарагдів і рубінів з очей Чіа та Хцатля? Самі вони становили вже скарб і, як на одну людину, скарб чималий. Що з того, що йому не поталанило захопити скарб майя і зробитися найбагатшим у світі багатім? Він усе-таки був задоволений і бажав тільки одного — темряви. Під її захистком він востаннє відвідає долину, а там, пропливши під землею, вприне в Гвалаці, яка несе свої хвилі до моря.

Торес так виразно побачив перед собою картину порятунку, що навіть перестав стежити, куди ступає. І раптом покотився в провалля. Але в ньому не було води. Схил, що ним котився Торес, був надзвичайно слизький, і, хоч як він чіплявся за нього руками й ногами, спинитися йому не пощастило.

Докотившись до самого долу, Торес кілька хвилин лежав приголомшений і не міг звести духу. Опритомнівши, він найперше звернув увагу на якусь чудну річ під

рукою. Він ладен був заприсягтися, що намацав у ній зуби. Нарешті він розплющив очі й зважився глянути на ту річ. І відразу полегшено відітхнув: то були свинячі зуби в побілілій від часу та негоди щелепі. Навкруги й під ним лежало ще багато кісток; придивившись, він упізнав у них кістяки свиней і ще якихось невеликих тварин.

Де бачив він таку силу кісток? Торес замисливсь і пригадав золоту Царицину чашу. Він придивився пильніше. Ох, мати божа! Це ж таки те саме місце! Він упізнав його відразу, глянувши вгору. На двісті футів заввишки круг нього були стіни з гладенького, ніби відшліфованого каменя, а очі й розум підказали йому, що звідси не може видобутися жодна жива істота.

Думка, що зненацька спала Торесові в голову, примусила його панічно звестись на рівні ноги й роздивитись. Урвище, куди він упав, хоч і велетенське розмірами, нагадало йому ямку, яку роблять собі в піску павуки. І в розпаленій уяві Тореса вималювався жахливий хижий павук відповідного до цієї ями розміру, що приховався десь і лаштується пожерти його. Однак боявся він надаремне. Дно колодязя, округлої форми, мало добрих десять футів у прогоні, і його товстим шаром укривали кістки невеликих тварин. «Цікаво, навіщо стародавні майя викопали цю пастку?» — міркував Торес. Він був майже певний, що цю яму зроблено людськими руками.

Ще до вечора по багатьох спробах Торес переконався, що вибратися з ями неможливо. Після кожної спроби він зіщулювався під стіною, ховаючися від сонця, що, на щастя, спускалося дедалі нижче, і облизував свої висохлі від спраги та спеки губи. В ямі було жарко, мов у пеклі, і він відчував, як разом з потом із нього виходить уся життя волога. Вночі він кілька разів прокидався і марно думав, як йому врятуватися. Будь-що треба видряпатися звідси нагору, але як? Торес із жахом чекав ранку, бо знав, що ніхто не зможе витримати десять годин на такій спекоті. Поки настане друга ніч, з його тіла випарується остання крапля вологи і сонце висушить його на зморщену мумію.

Коли настав день, відчайдушний жах додав Торесові сил і підказав інший спосіб порятунку. Якщо видряпатися на стіни чи пробитись крізь них не можна, то треба шукати виходу вниз. Та й дурень же він! Йому слід було б почати вночі, а тепер доведеться працювати під пе-

кучим промінням сонця. Торес почав запекло порпатись у купі крижких кісток. Ну, звісно, тут є вихід униз. А то б тут було повно дощової води. Дурень! І тричі дурень!

Він почав копати біля однієї стіни, відкидаючи кістки до другої. Він так квапився, що поламав нігті й до крові подряпав пучки. Але йому хотілося жити, і він розумів, що змагається за своє життя із самим сонцем. Що глибше він заривався, то маса кісток ставала твердіша, і йому доводилось спершу розбивати її прикладом рушпиці, а потім уже викидати руками.

Опівдні, коли в голові в нього вже почало паморочитися зі спеки, Торес помітив на стіні, біля якої він копав, початок напису, очевидно, видовбаного в скелі вістрям ножа. Занурившись у яму по самі плечі, з повою надією в душі, Торес ревно взявся до кісток і, наче той пес, відкидав їх позад себе. Частина їх лишалась назовні, а решта знову падала в яму, але Торес працював, як скажений, і не помічав, що його зусилля гинуть дурно.

Нарешті він очистив напис і зміг прочитати:

*«Пітер Макгіл із Глазго. 12 березня 1820 року.
Я видобувся з цієї бісової пастки, відкопавши тут прохід».*

Прохід! Під написом прохід! Торес ізнов заходився працювати. Він був такий брудний, що скидався па веле-тенського крота. Пилюка набивалася йому в ніс, в очі й горло, він задихався й мусив вилазити з ями, щоб відкашлятися та набрати в легені свіжого повітря. Двічі він зімлівав. Проте сонце, що стояло в Тореса просто над головою, змушувало його знову й знову братися до роботи.

Нарешті Торес знайшов верхній край проходу. Він кинув копати. Отвір був досить широкий, щоб могло пролізти його скуdle тіло, і Торес, зібгавшись, прослизнув усередину, тікаючи від пекучого сонця. Прохолода й темрява полегшили йому муки, але з радощів його серце закалатало так швидко, що Торес знепритомнів утретє.

Прийшовши до пам'яті, Торес чорними спухлими губами промимрив якусь молитву і заходився лізти далі. Посуватись було дуже важко, бо прохід виявився такий низький, що й недоросток не міг би випростатись у ньому. Місце скидалося на склеп. Під руками й колінами в Тореса тріщали ламаючись кістки, і він відчував, як гостре каміння роздирає йому шкіру. Проплазувавши футів із

сто, Торес побачив ледь помітне світло. Але що більше наближався він до нього, то повільніше повз, бо почувався дуже виснаженим. Води! Кілька ковтків води, і він знову набуде сили. Проте води там не було.

Світло дедалі яскравішало. Прохід біля отвору спускався вниз під кутом у тридцять градусів, і посуватися наперед стало легше. Сила тяжіння тягла Тореса вперед. Біля самого виходу кісток збільшилось. Але вони не заважали Торесові, бо він уже звик до такого, та й був настільки стомлений, що зовсім про них не думав.

Хоч перед очима все йому крутилося, а пальці втратили чутливість, він усе-таки спостеріг, що прохід звужується й стає нижчий. Не добравшись до місця, звідки падало світло, він подумав, що той отвір буде занадто вузький навіть для його худорлявої постаті. І побоювання його оправдалися. Проновзши над кісткою, очевидно, людським, Торес по багатьох болісних спробах спромігся протиснути тільки голову крізь вузьку розколину. Сонце пекло йому в тім'я, а очі впивалися волею просторого світу, куди неблаганна скеля не хотіла його пустити.

Але найгірше було те, що ярдів за сто від щілини протікала облямована деревами річка, до якої прилягав зелений луг. У затінку дерев по коліна у воді куняли корови карликової породи, такі, як він бачив у долині Загублених Душ. Час від часу вони, ніби знехотя, зганяли хвостами з себе мух або переступали з ноги на ногу. Торес із ненавистю дивився на корів: вони можуть пити донесхочу, але, видно, не відчувають спраги. Дурні! Чому б їм не пити, коли навкруги стільки води?

Раптом корови занепокоїлись, повернули голови до берега й нашорошили вуха. З-за дерев вигулькнув великий олень з гіллястими рогами й підійшов до води. Корови понаставляли роги й почали бити ногами об воду так, що аж Торес почув плескіт, проте олень не зважав на їхні погрози, нахилив голову й заходився пити. Це було вже занадто для Тореса. Він закричав, як навіжений, і якби був при здоровому розумі, то сам не впізнав би свого голосу.

Олень відскочив. Корови обернули голови до Тореса, а потім знову задрімали, заплющивши очі й відганяючи мух. Нелюдським зусиллям, мало не відірвавши собі вуха, Торес утягнув назад голову і, непритомний, звалився на кістяк.

Через дві години, хоч він і не знав, скільки минуло часу, Торес опритомнів і побачив, що його щока лежить на чиемусь черепі. Призахідне сонце світило просто в розколину, і Торес завважив заіржавілий ніж із поламаним і пощербленим вістрям. Він одразу збагнув, що цим ножем зроблено напис на стіні біля проходу. А цей кістяк належав людині, що писала. І Альварес Торес раптом збожеволів.

— Ага, Пітере Макгіле з Глазго, ти мій ворог! — мурмотів він. — Пітер Макгіл з Глазго призвів мене до такого кінця! На ж тобі! І ще! І ще!

З цими словами він устромив ніж у крихкий лоб кістяка. Порох із черепа, що колись охороняв мозок Пітера Макгіла, знявшись угору, набився йому в ніс, і це розлютило Тореса ще дужче. Він папав на кістяк, трошив кістки, розкидав їх круг себе. То був бій, і в ньому Торес знищив усе, що лишалося від чоловіка, який колись жив у Глазго.

Потім Торес ще раз протиснув голову крізь отвір, щоб подивитись на світ при заході сонця. Немов щур у пастці, схоплений за горло сильцем майя, він бачив, як сутеніло і як заходила ніч, що огортала мороком і ясний день, і його свідомість.

Корови все ще стояли у воді, куняли та зганяли хвостами мух. Потім підійшов до річки й олень. Незважаючи на худобу, він нахилив голову і знову почав пити воду.

РОЗДІЛ XXVIII

Недарма Ріганові приятелі називали його вовком Уоллстріту. Звичайно він дуже обережно грав на біржі, але часом, немов п'яниця, пускався берега й брався за найризикованіші і найсміливіші операції. Під час своєї біржової діяльності він разів із п'ять викликав паніку на грошовому ринку, і щоразу мав від цього мільйонний зиск. Однак він рідко так шаленів і ніколи не бруднив собі рук якимись дрібницями.

Кілька років він сидів спокійно, щоб розвіяти підозру супротивників, щоб ті подумали, ніби вовк уже підтоптався і втихомирився. А тоді, як громовиця, вдаряв на тих, кого хотів знищити. Але хоч удари його й падали, наче блискавки, задумував він їх не з блискавичною швидкістю. На підготовку до них витрачалося багато місяців

і навіть років, і плани битви терпляче визрівали до слушного часу.

Так само задумано й підготовано немпнуче Ватерлоо для Френка Моргана. В основі його лежала помста небіжчиків. Ріган хотів уразити не Френка, а Френкового батька, завдати удару мертвому через його живого сина. Вісім років за життя старого Річарда-Генрі Моргана, вісім років, аж до його смерті, чекав він нагоди. Але нагода не виідала. Він і справді був вовком Уолл-стріту, та що міг удіяти він проти лева? Покійного-бо Річарда-Генрі Моргана називали левом Уолл-стріту.

Отже, прикидаючись приятелем, Ріган переніс свою ненависть із батька на сина. Але на помсту звабило його непорозуміння. Років за вісім до смерті старого Моргана Ріган спробував завдати йому рішучого удару і схибив. Та тільки він і в голові собі не покладав, що той розгадав його намір. А Річард-Генрі Морган не лише здогадався, а й переконався, що це правда, і тоді хутко сам вразив свого лукавого спільника. Якби Ріган знав, що старому Геврі було відомо про його зрадництво, він був би проковтнув ці гіркі ліки й не подумав про помсту. Але, гадаючи, що Морган, нечесний не менше за нього самого, заедав йому збитків просто через свою підлу вдачу, Ріган не бачив іншого способу порахуватися з ним, як знищити його або принаймні його сина.

І Ріган терпляче вижидав. Спочатку Френк не втручався у фінансові справи, задовольняючись із прибутків надійних акцій, куди вмістив гроші ще його батько. Тільки тоді, як Френк заходився організовувати «Темпіко петролеум» і вклав у нього мільйони, які обіцяли повернутись до нього з мільйонним зиском, Ріганові здалося, що нагода наближається. І Ріган не став гаяти часу, хоч його система нападу вимагала довгих місяців підготовки. Насамперед він досконало вивчив кожну акцію, що належала Френкові.

На це пішло добрих два роки. В деяких підприємствах, де було вміщено багато Френкових коштів, Ріган був одним з директорів і мав великий вплив. У «Фріско» він головував; у компанії «Нью-Йорк, Вермонт і Коннектікат» був заступником голови; в «Північно-Західній електричній» спершу підпорядкував собі одного з директорів, а далі зумів перетягти на свій бік дві третини голосів. І так скрізь, посередньо або безпосередньо, через банки чи якісь

інші організації він мав напихати всі таємні пружинки та підойми того фінансового й ділового механізму, від якого залежало Френкове багатство.

Але всі ці підприємства були дрібні порівняно з головним — «Темпіко петролеум». Тут, якщо не говорити про якісь мізерні двадцять тисяч акцій, що їх Ріган придбав на вільному ринку, він не важив нічого й не мав ніякого впливу, хоч, на його думку, настав уже час підбити під свою руку й це підприємство. Власне, «Темпіко петролеум» належав самому Френкові. Правда, в цій компанії були зацікавлені дехто з його приятелів, а надто місіс Керзес. Вона надокучала йому, навіть дзвонила по телефону. Були й інші — наприклад, Джонні Пасмор, — що ніколи не турбували Френка і, спіткавшись з ним, байдуже й оптимістично говорили про біржові справи та фінансовий стан взагалі. І це для Френка було куди гірше, ніж нервовість місіс Керзес.

Внаслідок Ріганових махінацій акції «Північно-Західної електричної» упали на тридцять пунктів і на тому спинилися. Ті, хто мав себе за біржових фахівців, вважали, що це підприємство дуже ненадійне. Далі настала черга невеличкого, міцного, як скелі гібралтарські, «Фріско». Про нього ширилися найприкріші чутки, і вперто говорили навіть про банкрутство. «Монтана Лоуд» усе ще не спромоглася піднятися після непохвального відгуку Малені про стан її фінансів, і навіть Вестон, добрий знавець, відряджений англійськими акціонерами, не міг сказати про неї нічого втішного. Цілих півроку «Імперіел Тангстен» не давав жодних прибутків через страйк, якому, здавалося, не буде кінця. І ніхто, за винятком кількох профспілкових діячів, не знав, що страйк підтримувано коштом Рігана.

Таємничість і смертельність нападу страшенно нервували Бескома. Здавалося, ніби це сповзає з гори льодовик і тягне з собою в провалля всі підприємства, куди лишень Френк уклав свої гроші. Врахувати будь-що в цьому русі було неможливо. Ясно було тільки одне: таке безупинне падіння загрожувало всьому Френковому достаткові. Палили не тільки його акції, а й ті, що під них він узяв кредит у банку. Далі пішла поголоска про війну. Чужоземним послам одному за одним вручали паспорти, і здавалося, ніби півсвіту мобілізується. І саме тепер, коли ставище на біржі захиталося, коли щохвилини можна було

сподіватися паніки, а держави ще не оголосили мораторію *, Ріган вирішив завдати останнього удару. Тепер випала добра нагода почати курс на зниження, тим паче, що його підтримував з десяток інших великих хижаків, які мовчазно визнали Ріганову зверхність. Але навіть вони не знали як слід його планів і не здогадувались про причину наступу Рігана. Вони мали єдину мету, яка, правда, між іншим, була й у Рігана, однак у щирій гонитві за грошима їм і на думку не спадало, що удар насамперед скеровано проти Френка Моргана, чи пак проти привиду його батька.

Тим часом Ріганова фабрика чуток розпочала свою роботу. Найперше і з найбільшою швидкістю на біржі падали Френкові акції, що й так цінувалися вже досить низько. Але Ріган не хотів поки що тиснути на «Темпіко петролеум». Серед загального падіння акції цієї компанії утримувалися ще на високому рівні, і Ріган нетерпляче чекав моменту, коли Френк у розпачі муситиме викинути їх на біржу, щоб покрити різницю в ціні інших своїх паперів.

— Боже мій, боже! — Беском сперся головою на руку й скривився, ніби йому страшенно боліли зуби.— Боже мій, боже! — охкав він.— Біржа розвалюється, і з нею разом гине «Темпіко петролеум». Як вони впали! І хто б міг подумати?

Френк сидів у Бескомовому кабінеті і завзято пахкав цигаркою, не помічаючи, що її не запалено.

— Усі тільки продають, просто наввипередки,— зауважив він.

— Ми протримаємось хіба що до завтрашнього ранку, а тоді вас продадуть з аукціону, і мене також,— сказав маклер, глянувши на годинник.

Френк і собі подивився: стрілки показували дванадцятю годину.

— Викидайте на ринок решту «Темпіко петролеум»,— втомлено промовив він.— Це дасть нам змогу протриматися до завтра.

— А завтра як? — спитав маклер.— Адже всі продають, навіть найнижчі клерки намагаються швидше спекатися акцій.

Френк знизав плечима.

— Ви знаєте, я вже заставив свій будинок, Дрімворлд і дачу на Адирондакських горах, і то по найвищій ціні.

— Хіба ж у вас немає друзів?

— У такий час? — гірко всміхнувся Френк.

— Саме в такий час, — відказав Беском. — Слушайте, Моргане, я знаю майже весь ваш випуск із коледжу. Ось наприклад, Джонні Пасмор...

— Він також застряг у цьому по вуха. Коли я впаду, впаде й він. А Дейву Доналдсонові доведеться жити на якісь сто шістдесят доларів на місяць. А Кріс Вестгауз муситиме найматися на кінофабрику. Він завжди кохався в театрі, і я чув, що в нього ідеальне обличчя для екрану.

— Ё ще Чарлі Тіпері, — нагадав Беском, хоч видно було, що сам він не покладав на нього жодної надії.

— Авжеж, — безнадійно погодився Френк. — Та, на лихо, його батько ще живий.

— Старий пес за все своє життя не ризикнув ані доларом, — додав Беском. — Зате в нього завжди напихваті кілька мільйонів. Тільки він справді ще не помер.

— Чарлі міг би вмовити його зробити це для мене і вмовив би. Та мені бракує одної речі.

— Забезпечення?

Френк кивнув.

— А спробуйте витягти в старого хоча б один долар без забезпечення!

А проте, сподіваючись застати Чарлі Тіпері в конторі під час перерви на сніданок, Френк послав йому свою візитну картку. З усіх нью-йоркських ювелірних закладів фірма Тіпері була найбільша. І не лише нью-йоркських. Її вважали за найбільшу в цілому світі. В гуртову торгівлю самоцвітами Тіпері-старший уклав більше грошей, ніж гадали навіть ті, хто добре знав його справи.

Сталося так, як і передбачав Френк. Старий цупко тримав у своїх руках віжки, і син покладав малу надію на його допомогу.

— Я знаю батька, — сказав він Френкові. — Звичайно, я спробую його вмовити, але мабуть не зумію. Скінчиться тим, що ми посваримось, і годі. Найгірше, що в нього у руках уся готівка, не кажучи вже про силу-силенну різних цінних паперів. Бачиш, у чім річ. Його батько, коли був ще молодий і вибивався в люди, позичив якось тисячу доларів одному приятелеві. Той грошей не повернув, і дід довіку не зміг забути цього. Не забув цього й мій батько. Досвід зробив їх жорстокими. Батько не позичить і цента

під північний полюс, поки йому не принесуть того полюса в заставу і він не знатиме, у скільки його оцінять. А в тебе, сам знаєш, немає жодного забезпечення. Я спробую поговорити з старим сьогодні по обіді. Він тоді буває в найкращому гуморі. Спитаю в нього про мої власні гроші, і тоді побачимо, що можна буде зробити для тебе. О, я знаю, кількисот тисяч тебе не вдовольнять, і я силкуватимусь дістати якомога більше. В кожному разі завтра о дев'ятій рано я буду в тебе...

— Гм, завтра я матиму багато клопоту,— посміхнувся Френк, стискаючи йому руку.— Уже о восьмій мене по буде вдома.

— Тоді я прийду до восьмої,— сказав Чарлі Тіпері і ще раз щиро потис йому руку.— А тим часом щось робитиму. В мене є вже деякі плани...

Того дня перед обідом Френк мав іще одне побачення. Повернувшись до контори свого маклера, він довідався від Бескома, що дзвонив Ріган і казав, ніби має для нього цікаві новини.

— Я зараз поїду до нього,— промовив Френк, хапаючи капелюха, і його обличчя засяяло надією.— Він давній батьків приятель і може врятувати мене.

— Не дуже покладайтеся на нього,— недовірливо похитав головою Беском і на мить спинився вагаючись.— Я говорив із ним перед самим вашим приїздом з Панами. Я був цілком щирий. Я казав йому, що вас немає, що ваші справи в небезпеці, і просто спитав його, чи не міг би він допомогти мені в разі потреби. А він почав викручуватися. Воно, щоправда, кожне крутить, коли в нього просять ласки. Це річ природна. Але мені здалося, наче тут було щось інше... ні, я не скажу, що ворожість, та мене вразило... не знаю вже, як його й сказати... мене найбільше вразила його байдужість і холодність.

— Дурниці! — засміявся Френк.— Він був дуже близький батьків приятель.

— Чи не чули ви часом про історію з акціями «Залізниця Космополітен»? — немов між іншим спитав Беском.

Френк похитав головою.

— Та мене тоді ще й на світі не було,— сказав він.— Мені щось розповідали, але я добре не пригадую. А чого ви раптом згадали про неї?

— Надто довго розповідати. Ви послухайте лише моєї поради: як говоритимете з Ріганом, не показуйте йому всіх своїх карт. Хай він починає перший. І, як уже він запропонує вам свої послуги, то принаймні вийде так, що ви його не просили. Звичайно, може, я й помиляюсь, але обережність вам не зашкодить. Нехай він починає перший.

За півгодини Френк уже сидів у Рігана в кабінеті. Пам'ятаючи Бескомову пораду, він опанував своє хвилювання, хоч йому дуже кортіло щиро у всьому признатися, і говорив байдуже про свої справи й навіть жартував.

— Що, потопаєш? — було перше Ріганове запитання.

— Не дуже. Голова моя ще понад водою, — безжурно відповів Френк. — І ще не скоро я захлинусь.

Ріган відповів не зразу. Він уважно проглянув останні ярди телеграфної стрічки.

— І все ж ти викинув на ринок чимало акцій «Темпіко петролеум».

— Зате їх просто з рук вихоплюють, — промовив Френк, і в нього вперше промайнула думка, що вразила його самого: чи не мав радії Беском зі своєю пересторогою. — Нічого, скоро їм нудно стане від них.

— Але ж акції «Темпіко петролеум» також починають падати, хоч їх і купують. І це дуже дивно, — зауважив Ріган.

— На біржі трапляється всякого, — недбало сказав Френк. — І коли вони нажеруться донесочу та їх ухоплять кольки, то муситимуть ще доплатувати, щоб виблуквати мої папери. Я гадаю, що це коштуватиме їм не дешево.

— Та й ти ж таки добре встряг, хлопче. Я стежив за твоєю боротьбою ще перед твоїм приїздом. «Темпіко петролеум» — твоя остання підпора.

— Не сказав би я цього, — збрехав Френк. — У мене ще є запаси, і про них мої біржові вороги й не здогадуються. Я їх заманюю, просто заманюю. Тільки все це між нами, Рігане. Ви були приятель мого батька. Отже, кажу вам, ви найкраще зробіте, якщо купуватимете мої акції.

— А які саме твої запаси?

— Про це дізнаються, коли я переконаюся, що вони вдосталь нажерлись.

— Хвастощі! — не втримався Ріган. — У тебе батькові нерви. Та, щоб я повірив, ти мусиш довести мені, що це не порожні слова.

Ріган чекав на відповідь. Френк рантом удався до хитрощів.

— Що тут доводити,— пробурмотів він.— Ви вгадали. Я справді хвалився. Я тону, вже скоро голови не видно буде. Але я впливу, якщо ви допоможете мені. Ви задля пам'яті мого батька врятуєте його сина. А коли ви витягнете мене, ми їм усім...

І тоді уолл-стрітівський вовк показав свої зуби.

— Як ти думаєш, з якої речі висить він у мене на стіні всі ці роки? — спитав він, показуючи на портрет Річарда Генрі Моргана.

Френк порозуміло кивнув — мовляв, ви ж бо щиро приятелювали.

— Справді не здогадуєшся? — похмуро осміхнувся Ріган.

Френк похитав головою.

— На те, щоб не забути про нього,— вів далі Ріган.— Не було хвилини, щоб я не згадував його. Ти знаєш історію «Залізниці Космополітен»? Твій батько обкрутив мене круг пальця. І то добре. Але він надто хитрий і не дав мені змоги поквитатися. От я й повісив його портрет і почав терпляче вижидати. А тепер настав мій час.

— Що ви хочете цим сказати? — спокійно спитав Френк.

— Та оце ж і хочу,— глузливо відказав Ріган.— Я чекав і готував цей наступ. І нарешті настав мій день. Принаймні його щеня в мене в руках.— Він зловтішно скинув оком на портрет.— І якщо старий добродій не перевернеться тепер у домовині...

Френк підвівся на ноги і зацікавлено глянув на свого ворога.

— Ні,— промовив він, ніби сам до себе.— Ні, не вартий він цього.

— Чого не вартий? — підозріливо запитав Ріган.

— Щоб я вас налупцював,— почув він у відповідь.— Я міг би задушити вас своїми руками за п'ять хвилин. Ви — не вовк. Ви — звичайнісінький шолудивий пес, смердючий тхір, не більше. Мене застерігали, що від вас треба всього сподіватися. Я не йняв віри й прийшов подивитися сам. Вони мали рацію. Ви такий, як мені казали. Швидше треба йти. Тут такий дух, як у лисячій норі. Тут смердить.

Дійшовши до дверей і поклавши руку на клямку, Френк спинивсь і обернувся назад. Йому не пощастило вивести Рігана з рівноваги.

— Ну, а що ж ти робитимеш далі? — зпуцався той.

— Дозвольте мені подзвонити до мого маклера. Тоді довідаєтесь, — відповів Френк.

— Прошу, голубе мій, — погодився Ріган, а потім додав: — Тільки я сам його викличу.

Переконавшись, що з того боку справді Беском, Ріган передав трубку Френкові.

— Ви не помилилися, — озвався Френк. — Ріган навіть гірший, ніж ви казали. Робіть і далі, як ми домовилися. Ми загнали його, куди хотіли, хоч старий лис поки що не вірить цьому. Він гадає, ніби знищив мене. — Френк спинився, обмірковуючи, як найкраще довершити свою хвальбу. — Я скажу вам щось, чого ви не знаєте. Це ж він і є та особа, що з самого початку підкопувалась під мене. Отже, тепер вам відомо, кого ми маємо ховати.

Побалакавши ще трохи про справи, він повісив трубку.

— Бачте, — пояснив Френк, знову спинившись коло дверей, — ви поводитись так обережно, що ми ніяк не могли виявити вас. І, хай йому біс, Рігане, ми ладнались битись з кимось незнаним, куди сильнішим за вас. А з вами нам буде легко. Ми гадали, що доведеться напружувати всі свої сили, але тепер бачимо, що ні. Завтра десь о цій порі тут, у вашій конторі, готуватимуться до похорону, і вас не буде серед тих, хто плакатиме. Ви будете небіжчик, справжній фінансовий труп, після того як ми покінчимо з вами.

— Точна копія Річарда-Генрі Морган! — засміявся вовк. — Боже милий, як він умів хвалитися.

— Тільки шкода, що він не поховав вас, а залишив на мене цей клопіт, — наостанці сказав Френк.

— І всі витрати! — кинув навздогін Ріган. — Похорон коштуватиме тобі дуже дорого, і небіжчика виноситимуть не з цього кабінету.

— Ну, завтра останній день, — сказав Френк, прощаючись із Бескомом того вечора. — Завтра в цей час я буду вже оскальповане, оббіловане, засушене й продимлене опудало в приватній Рігановій колекції. Але хто б міг подумати, що те старе падло так накапостить мені? Адже я не

заподіяв йому ніякого лиха. Навпаки, я завжди ставився до нього як до найкращого батькового приятеля. Якби хоч Чарлі Тіпері пощастило видурити в свого батька трохи грошей...

— Або Сполучені Штати оголосили мораторій,— безнадійно мовив Беском.

А Ріган на ту пору говорив своїм агентам і фахівцям брехливих чуток:

— Продавайте, продавайте все, що у вас є, і то якнайшвидше. Я не бачу кінця зниженню!

І Френк, повертаючись до міста й купивши екстренний випуск газети, прочитав заголовок, складений величезними літерами:

«Я не бачу кінця зниженню»,— заявляє Томас Ріган».

Другого ранку о восьмій годині Чарлі Тіпері не застав уже Френка вдома. Цієї ночі ніхто в Вашингтоні не спав, і пічні телеграми сповістили цілий світ, що Сполучені Штати, хоч і не вплутались у війну, оголосили мораторій. О сьомій годині Френка збудив Беском і переказав йому цю новину; Френк разом з ним поїхав до міста. Мораторій трохи підбадьорив їх, і їм треба було багато чого зробити.

А проте Чарлі Тіпері виявився не першим гостем цього ранку в палаці на Ріверсайд-драйві. Ще не було восьмої, як у парадні двері подзвонили Генрі й Леонсія, запорошені і засмаглі після подорожі. Вони відштовхнули швейцара й безцеремонно зайшли досередини.

— Дарма підіймаєтесь,— заявив їм збентежений Паркер.— Містера Моргана немає вдома.

— Куди ж він пішов? — спитав Генрі, беручи валізу в другу руку.— Нам треба pronto його бачити. А pronto, щоб ви знали, означає негайно. А хто в біса ви такий?

— Я довірений служник містера Моргана,— врочисто відповів Паркер.— А як ви називаєтесь?

— Моє прізвище — Морган,— коротко сказав Генрі, розглядаючись навкруги, ніби шукав чогось.— Де Френк? Яким номером можна викликати його? — спитав він, зазирнувши в бібліотеку й побачивши там телефони.

— Містер Морган спеціально наказав, щоб ніхто не дзвонив йому телефоном, хіба що в найважливіших справах.

— Моя справа дуже важлива. Який номер?

— Містер Морган страшенно зайнятий сьогодні, — все не здавався Паркер.

— Що, його дуже притисли, га? — спитав Генрі. Обличчя в служника було незворушне.

— Здається, сьогодні його мають остаточно добити, га? Перкерове обличчя не впівляло ніякого почуття.

— Удруге кажу вам, що він дуже зайнятий... — почав був він.

— Ох, до біса! — перебив Генрі. — Це вже ні для кого не секрет. Біржа обскубла його. Кожне це знає. Про це пишуть у сьогоднішніх газетах. Тепер послухайте, добродію. Мені потрібен Френків номер. У мене до нього важлива справа.

Паркера не можна було вблагати.

— Як прізвище його адвоката або його маклера? Чи будь-кого з його уповноважених?

Паркер похитав головою.

— Якщо ви скажете мені, яка саме у вас справа... — вже завагався служник.

Генрі поставив валізу на підлогу і, здавалося, даден був кинутись на Паркера, але Леонсія стримала його.

— Скажи йому! — порадила вона.

— Сказати! — скрикнув Генрі. — Я зроблю краще. Я покажу йому. Ходіть-но сюди. — Він попростував до бібліотеки, поставив валізу на стіл і заходився відчиняти її. — Слухайте, добродію! В нас дуже важлива справа. Ми прийшли врятувати Френка Моргана. Ми хочемо витягти його з ями. Ми принесли йому мільйони, ось тут, усередині, в цій валізі...

При останніх словах досі спокійний Паркер відступив назад. Ці чудні відвідувачі були або хитрі злочинці, або божевільні. Мабуть, у той саме момент, як вони затримують його тут своїми балачками, їхні спільники грабують другий поверх. А у валізі, він не мав жодного сумніву, було повно динаміту.

— Куди ви?!

Швидким рухом Генрі захопив Паркера за комір саме годі, як той налаштувався тікати. Другою рукою Генрі розкрив валізу й показав йому цілу гору нешліфованих самоцвітів. Паркер стояв, мов приголомшений, та тільки Генрі не вгадав причини його остовпіння.

— Сподіваюсь, я переконав вас, — сказав Генрі. — А тепер будьте ласкаві, дайте мені Френків номер.

— Сідайте, сер... і мадам,— пробелькотав Паркер, чемпо вклонившись і опанувавши себе.— Прошу, сідайте. Я залишив номер у спальні містера Моргана, коли дономагав йому одягатися. Зараз принесу, а ви тим часом посидьте.

Вийшовши з бібліотеки, Паркер відразу став спокійний і діловитий. Лишивши молодшого швейцара коло парадних дверей, він доручив старшому стежити за дверима бібліотеки. Кількох інших слуг він послав на другий поверх, щоб ті спіймали грабіжників на гарячому. А сам пішов до телефону й подзвонив у найближчу поліційну дільницю.

— Так, сер,— пояснив він черговому сержантові.— Це або двоє божевільних, або злочинців. Пришліть негайно поліцію. Дуже прошу, сер. Я не знаю, чи вже зараз не коїться під цим дахом якийсь жахливий злочин.

Тим часом молодший швейцар з почуттям видимої полегкості відчинив двері Чарлі Тіпері, зодягненому, незважаючи на ранішній час, у фрак — служник-бо знав, що то приятель його пана. Старший швейцар з не меншою полегкістю, підморгнувши Чарлі на ознаку застереження, впустив його до бібліотеки.

Не знаючи, що чи кого він там застане, Чарлі Тіпері увійшов до кімнати, де сиділи дивні чоловік і жінка. Запорошене вбрання і засмаглі обличчя не викликали в нього, як у Паркера, підозри, а швидше спонукали поставитись до прибульців з більшою увагою, ніж звичайно властиво мешканцеві Нью-Йорка. Леонсіїна врода вразила його, і він одразу зрозумів, що то — леді, а схожість за смаглою, аж бронзового Генрі з Френком і старим Морганом викликала в нього довір'я й пошану до незнайомого юнака.

— Доброго ранку! — звернувся він до Генрі і, вітаючи Леонсію, кинув на неї захопленим оком.— Ви Френкові приятелі?

— О сер,— скрикнула Леонсія,— ми більше ніж приятелі! Ми прийшли сюди рятувати його. Я читала ранкові газети. Якби тільки не недоумство його челяді...

У Чарлі Тіпері не було вже жодного сумніву.

— Я — Чарлі Тіпері,— сказав він, простягаючи руку Генрі.

— А мене звать Морган, Генрі Морган,— зрадів Генрі, вітаючи його, як потопельник вітає рятувальний круг.—

А це міс Солано. Сеньйорита Солано, містер Тіпері. Власне, міс Солано — моя сестра.

— Я прийшов сюди з тією самою метою,—заявив Чарлі Тіпері.— Врятувати Френка, наскільки я розумію, може лише готівка або ж найпевніші папери. Я приніс із собою все, що міг нашкрябати за ніч, хоч знаю, що цього замало...

— Скільки ви принесли? — навпростець запитав Генрі.

— Мільйон вісімсот. А ви?

— Та ось дрібниці,— сказав Генрі і показав на розкриту валізу, не знаючи, що розмовляє з представником третього покоління ювелірів.

Чарлі Тіпері швидко оглянув з півдесятка самоцвітів, а ще швидше оцінив на око, скільки їх у валізі, і сторопів з дива.

— Та це коштує мільйони! — вигукнув він.— Що ви думаєте робити з ними?

— Продати, щоб лише врятувати Френка,— відповів Генрі.— Вони ж можуть бути забезпеченням, правда?

— Зачиняйте свою валізу,— наказав Чарлі Тіпері,— а я тим часом зателефоную. Я хочу застати батька, поки він не пішов ще з дому,— пояснив він через плече, чекаючи на відповідь зі станції.— Тут не більше, як п'ять хвилин ходи.

Саме тоді, як він скінчив розмову з батьком, до кімнати ввійшов Паркер у супроводі лейтенанта поліції та двох поліцаїв.

— Ось ці бандити, лейтенанте, заарештуйте їх! — сказав Паркер.— Перепрошую, містере Тіпері; звичайно ж, не вас. Цих двох, лейтенанте. Не знаю, в чому їх оскаржувати. Божевільні або ще й гірше.

— Добрий день, містере Тіпері,— привітався лейтенант, упізнавши ювеліра.

— Не треба нікого арештовувати, лейтенанте Берне,— усміхнувся до нього Чарлі Тіпері.— І можете відіслати свою карету. Потім я все поясню інспекторові. А вас я попрошу піти зі мною, з цією валізою й цими двома певними особами. Ви охоронятимете — ні, не мене, а цю валізу. В ній лежать мільйони, холодні, тверді, сліпучі мільйони. І коли я розкрию валізу перед своїм батьком, ви побачите таке, що мало хто бачив у цьому світі. Тепер ходімо! Ми тільки марно гаємо час.

Він підійшов до валізи разом із Генрі, і коли їхні руки водночас простяглись до неї, лейтенант Берн також запропонував свої послуги.

— Мені здається, що поки ми ще не домовились, валізу нестиму я, — сказав Генрі.

— Авжеж, авжеж, — погодився Чарлі Тіпері. — Тільки не гаймо дорогого часу. Адже нам ще треба домовитися про ціну. Ходім! Мерщій!

РОЗДІЛ ХХІХ

Мораторій, що його проголосив уряд Сполучених Штатів, допоміг урегулювати становище на біржі: акції перестали падати, а деякі навіть почали рости в ціні. Всі акції, але за винятком акцій тих підприємств, які належали Френкові й на які нападався Ріган. А той, не залишаючи своїх атак, знецінював їх і з радістю спостерігав, що на біржу викидають величезні партії акцій «Темпіко петролеум» і викидає їх, очевидно, Френк.

— Тепер настав час, — повідомив Ріган своїх спільників. — Продавайте і купляйте. В обох випадках ви виграєте. І не забувайте за список підприємств, що я вам дав. Продавайте тільки їхні акції і намагайтеся якнайшвидше віддавати їх покупцям. Вони й далі падатимуть. А решту купуйте. Купуйте на все, що дістанете від продажу, і знову продавайте. Програти ви не можете, а, збиваючи ціни тих акцій, ви вб'єте одним заходом двох зайців.

— А ви що робитимете? — спитав його один із спільників.

— Я? Я не купуватиму, — відповів Ріган. — Хай це вас переконає, що я дав вам чесну пораду. Я не продавав жодної акції, крім тих, що зазначені в списку, і мені нема чого й повертати. Я відразу розраховуюся з ними і тримаюся тільки списку. В цьому й полягає мій план, і ви можете взяти в ньому участь: продавати й відразу розраховуватися з покупцями.

— Нарешті ви прийшли! — в розпачі скрикнув Беском, коли Френк о пів на одинадцятую з'явився в його кабінеті. — На біржі все йде вгору, крім ваших акцій. Ріган жадає крові. Я ніколи не думав, що в нього стільки сили.

Цього ми вже не витримаємо. Ми пропали. Нас немає — ні вас, ні мене, нікого з наших.

Френк, одначе, ніколи ще не був такий спокійний, як тепер. «Навіщо хвилюватися, коли все вже загинуло?» — міркував він.

І хоч не знайомий з усіма тонкощами біржової гри, він усе-таки вгледів просвіток, якого Беском, що знався на цій грі досконало, не помітив.

— Не хвилюйтеся, — порадив Френк, і його невизначений план набував дедалі реальніших форм. — Закуримо та поговоримо про наші справи.

Беском нетерпляче махнув рукою.

— Почекайте ж бо, — наполягав Френк. — Дивіться й слухайте. Ви кажете, що я пропав?

Маклер кивнув головою.

— І ви пропали?

Той знову кивнув.

— Значить, ми зруйновані, геть-чисто зруйновані, — розвивав Френк свою нову ідею. — Отже, для вас і для мене цілком ясно, що не може бути гіршого за абсолютне, цілковите, стовідсоткове знищення.

— Ми марно витрачаємо дорогоцінний час, — запротестував Беском, кивнувши, проте, головою на знак згоди.

— Що ж нам тепер втрачати, якщо нас зруйновано? — усміхнувся Френк. — Якщо людина знищена, то яке їй діло до часу, до купівлі, продажу чи взагалі до чогось?

— Ну, й що ж ви пропонуєте? — спитав Беском, з відчаєм раптом заспокоївшись. — Мене зруйнували, геть-чисто зруйнували.

— Ось тепер ви мене зрозуміли! — зрадив Френк. — Ви — член біржі. Тож ідіть туди, купуйте, продавайте, робіть усе, що вам заманеться. Нам нічого втрачати. Скільки не віднімай від нуля, все одно лишається нуль. Ми програли все, що мали, і навіть більше. Тож тепер програватимемо те, чого в нас немає.

Беском знизав плечима й хотів заперечити, але Френк остаточно переміг, сказавши:

— Пам'ятайте, хоч би скільки ви віднімали від нуля, все одно залишиться нуль.

І найближчої години Беском уже не як Френків маклер, а як самостійний біржовик пустився в пайшаленіші біржові операції.

— Ну, от і все,— засміявся Френк о пів на дванадцять,— тепер ми можемо вийти з гри. Пам'ятайте, що ми маємо не менше, ніж мали годину тому. Ми тоді були нуль. І тепер ми — нуль. Тепер ми будь-якої хвилини можемо оголосити про своє банкрутство.

Беском важко опустився на стілець, узяв трубку телефону і вже хотів був дати розпорядження припинити бій та визнати свою поразку, коли це раптом розчинилися двері й крізь них долинула знайома піратська пісня. Френк, почувши її, вирвав трубку з рук свого маклера й поклав її на апарат.

— Стривайте! — вигукнув він. — Слушайте!

І вони почули пісню:

Попліч, спинами до щогли,
Даймо відсіч ворогам!

А далі в дверях з'явився Генрі, несучи велику, вже іншу валізу. Френк, побачивши його, й собі заспівав.

— Що сталося? — спитав Беском у Чарлі Тіпері, який і досі не скинув фрака, а обличчя мав бліде й утомлене після стількох хвилювань.

Тіпері витяг з кишені й подав Бескомові три чеки на мільйон вісімсот тисяч доларів. Беском сумно похитав головою.

— Запізно,— сказав він,— це крапля в морі. Візьміть їх назад. Навіщо дарма пускати гроші за вітром.

— Заждіть-но,— мовив Чарлі, вихопивши у Генрі валізу й відкриваючи її.— Мабуть, це таки допоможе?

«Це» складалося з великої купи рівненько перев'язаних пачок облігацій та цінних паперів з золотими краями.

— Скільки тут? — схвильовано запитав Беском, і до нього знову повернулася сміливість.

Френк, побачивши таку реальну підмогу, перестав співати і аж рота роззявив з дива. А коли Генрі вийняв з кишені ще дванадцять чекових книжок, Беском і Френк просто заніміли, бо кожен чек був на суму в мільйон доларів.

— А там, звідки вони, ми можемо роздобути їх ще скільки завгодно,— весело заявив Генрі.— Досить твого одного слова, Френку, і ми знищимо всю цю зграю. Ну, до діла. Ширяться чутки, що тебе вже немає. А ти ввірвись туди та дай їм доброго прочухана. Витруси з них усе золото, аж до золотих годинників та коронок на зубах.

— Отже, ви таки знайшли скарб старого сера Генрі? — спитав Френк.

— Ні, — відповів Генрі, — це частина скарбів майя, десь близько третини їх. Друга частина лишилася в Енріко Солано, а третю сховано у Національному банку ювелірів і комерсантів. До речі, у мене є чимало новин. Я розповім тобі їх, коли ти звільнишся.

Але Френк ладен був уже зараз слухати. Беском знав краще за нього все, що слід робити, і хутко дав телефоном розпорядження своїм агентам купувати акції такими величезними партіями, що конкурувати з ним не вистачило б усіх Ріганових грошей.

— Торес помер, — сказав Генрі.

— Ура! — втішився Френк.

— Помер, мов щур у пастці. Я бачив його голову. Не дуже гарна. Начальник поліції також загинув. І ще дехто.

— Не Леонсія? — вихопилось у Френка.

Генрі похитав головою.

— Хто-небудь із Солано, старий Енріко?

— Ні. Твоя дружина — місіс Морган. Її застрелив Торес. Я стояв поруч неї, коли вона впала. Ну, а тепер у мене є інші новини. Леонсія тут, у сусідній кімнаті, і хоче бачити тебе. Стривай, куди ти? Дослухай мене! Я повинен тобі щось сказати, поки ти підеш до неї. Отуди к бісу! Якби я був китаєць, той, що продає секрети, то здер би з тебе мільйон за свою новину, а так я скажу тобі задарма.

— Та швидше кажи! — нетерпляче мовив Френк.

— Добра новина, чудова. Кращої ти зроду не чув. Тільки не смійся. В мене є сестра.

— Ну й що з того? — безцеремонно спитав Френк. — Я й так знав, що в тебе є сестри в Англії.

— Ти мене не зрозумів, — піддражнив його Генрі. — В мене з'явилася нова сестра.

— І що з того? — буркнув Френк. — Для тебе це гарна новина. А мені байдуже.

— От ми й дійшли до найголовнішого, — засміявся Генрі. — Ти одружишся з нею. Я даю вам свою згоду.

— Ні. Нехай би вона була десять разів твоя сестра й сто разів красуня, — заперечив йому Френк. — Немає такої жінки, щоб я з нею одружився.

— Все одно, Френку, ви з нею поберетесь. Я знаю. Я відчуваю, що поберетесь. Ладен закластись.

— А я ставлю тисячу доларів, що не одружуся.

— Ні, постав більше, щоб це був справжній заклад,— мовив Генрі.

— Можу поставити, скільки хочеш.

— Тисячу п'ятдесят доларів. А тепер іди в кімнату й подивись на неї.

— Вона з Леонсією?

— Ні, сама.

— Здається, ти сказав, що там Леонсія?

— Сказав. Там справді Леонсія. Але з нею більше нікого нема, і вона чекає на тебе.

Френк почав сердитися.

— Що ти забиваєш мені баки? Верзеш казна-що! То кажеш, ніби там твоя нова сестра, а то, що там твоя дружина...

— Хіба я сказав, що в мене є дружина? — ніби здивовано запитав Генрі.

— Нічого не второпаю,— мовив Френк.— Піду краще до Леонсії. А з тобою побалакаю згодом, коли ти будеш при своїй пам'яті.

Він рушив до дверей, але Генрі спинив його:

— Хвилиночку, Френку, зараз підеш собі. Я хочу розтовкмачити тобі дещо. Я неодружений. На тебе в тій кімнаті чекає тільки одна жінка. Вона — моя сестра. І вона — Леонсія.

Минуло добрих півхвилини, поки Френк второпавав його слова. А коли второпав, то бігцем кинувся до дверей. Генрі, одначе, знову затримав його.

— Отже, я виграв? — спитав він.

Але Френк відштовхнув його і, вибігши з кімнати, грюкнув за собою дверима.

ОПОВІДАННЯ

(Посмертні збірки)

ЧЕРВОНИЙ БОГ

Ось він знову! Такий раптовий, дивовижний звук! Бесет, відзначаючи за годинником, коли саме звук почувся, порівнював його з сурмою архангела. «Мури,— подумав він,— мабуть, завалилися б від такого могутнього, владного поклику». Бесет уже тисячу разів надаремне пробував з'ясувати природу того потужного голосу, що панував над островом, линучи далеко навкруги до схованих у хащах дикунських селищ. Він зроджувався в гірській ущелині, сповнював її, мов прибором, перехлюпувався через край і затоплював землю, небо й повітря. Недужій уяві Бесета він здавався криком міфічного титана, охопленого відчаєм і гнівом. Здіймаючись вище й вище, визивний і вимогливий, він гудів такою міццю, ніби звертався до вух, що існували десь поза вузькими межами сонячної системи. І водночас у ньому чулися скарга й обурення, що ніхто не міг його збагнути.

Так уявлялося хворому. І він знову спробував визпачити природу таємничого голосу. Той голос був гучний, мов грім, лагідний, мов гомін золотого дзвону, ніжний і солодкий, мов бренькіт напнутої срібної струни, але не як котрийсь окремий з цих звуків і не як їхня суміш. Словник і досвід хворого не підказували йому таких слів і порівнянь, щоб він міг віддати ними багатство того звуку.

Час минав; хвилини складалися в чверті години, чверті — в півгодини, а голос не замовкав. Він тільки змінив початкову тональність, не подужчав, а почав замирати — так само дивовижно, як виник. Далі він перейшов у тривожне мурмотіння, в гучний шепіт, і поволі згасав у зітханні могутніх грудей, що зродили його, аж поки стišився до глухого схлипування, що могло означати і смертельну лють, і невимовну насолоду. Він усе ще хотів бути чутним, намагався передати якусь космічну

таємницю, щось безмежно важливе й цінне. Потім він став тільки відгомонам, у якому не було вже ні погрози, ні обіцянки, і, навіть замовкнувши, кілька хвилин ще відлунювався у свідомості хворого. Переставши зовсім його чути, Бесет глянув на годинника. Спливла година, поки та небесна сурма, той архангелів клич, остаточно розтапула у повітрі.

«Чи не його це темна вежа?» — подумки зачитував Бесет рядок з Браунінга *, дивлячись на свої худі, мов у кістяка, висушені гарячкою руки. І він усміхнувся, уявивши собі образ Чайлд-Роланда, що такою самою кволою рукою, як у нього, підносить до уст бойовий ріг. Місяці чи роки, питав він себе, спливли відтоді, як він уперше почув на березі Рінгману цей таємничий клич? Бесет не міг би відповісти на це питання, навіть якби від цього залежало його життя. Затяжна хвороба тривала дуже довго. Він знав лік тим дням, коли був при пам'яті,— набігали місяці, багато місяців,— але не міг визначити, скільки пролежав у лихоманці, непритомний.

Його думки звернули на інше. Як там ведеться капітанові Бейтменові, що на шхуні «Нарі» вербує тубільців? Чи помер уже з білої гарячки його помічник-п'яниця?

Кинувши ці даремні міркування, Бесет знехотя почав згадувати про все, що сталося відтоді, коли він уперше на березі Рінгману почув цей голос і пішов за ним у хащі. Сагана опирався. Бесет ніби й досі бачив його перед собою: чудне мавпяче личко, скривлене з ляку, зігнута спина, навантажена коробками, куди вони мали ховати колекцію, а в руках — його сачок і рушниця, знаряддя натураліста. Сагава забелькотів каліченою англійською мовою:

— Мій страх боїться кущі, багато поганий люд набиті кущі.

Бесет сумно всміхнувся. Хоч який нажаханий був той хлопчина з Нового Гановеру, а лишився вірний йому й, не роздумуючи, пішов з ним у зарості шукати джерела дивного голосу. То був не шматок колоди, випаленої все-редні, що передавав звістку в глибину хащів, як спершу гадав Бесет. І так само помилився він, вирішивши, що джерело тих звуків не далі як за годину ходи і що він устигне повернутися на обід, підібраний вельботом з «Нарі».

— Той великий гук недобрий, дуже-дуже диявольський,— вів своєї Сагава.

І він не помилився. Хіба не відрубали йому голови того ж таки дня? Бесет здригнувся. Сагаву, напевне, з'їли «поганий люд, набиті в кущі». Перед очима в нього знову постала картина, яку він угледів востаннє,— хлопець без рушниць й вантажу свого господаря лежав на вузькій стежці, де йому щойно відрубали голову. Все сталося в одну мить. Ще хвилину тому Бесет, оглянувшись, бачив, як Сагава терпляче йшов за ним, зігнувшись під вантажем. А скоро й самому Бесетові довелося скрутно. Він глянув на спотворені обрубки великого і вказівного пальця лівої руки, тоді обережно помацав шрам на потилиці. Удар топірця був швидкий, мов блискавка, але Бесет устиг прихилити голову й відвернути лезо рукою. І заплатив за своє життя двома пальцями та прикрою раною на голові. Пострілом з рушниць він убив того лісовика, який мало не зарубав його, другий постріл скерував на тих, що стовпилися коло Сагави, і вдоволено побачив, що найбільше шроту дісталось тому, хто тікав з відрубаною головою хлопця. Все сталося вмент. На вузькій стежці, протоптаній дикими свиньми, лишилися тільки він, убитий лісовик і безголовий труп Сагави. Із темних хащів обабіч стежки не чути було ні шурхоту, ні якихось ознак життя. Бесет був приголомшений. Він уперше в житті вбив людину й тепер, дивлячись па мертвого дикуна, виблював.

Потім почалася гонитва. Бесет тікав стежкою від своїх переслідувачів, що відрізали його від берега. Скільки їх було, він не знав, бо нікого не бачив. Може, один, а може, й сотня. Дехто з них, Бесет був певен, перелазив по віттях дерев; та здебільшого він встигав хіба що на секунду вгледіти легку тінь угорі. Не чутно було також, щоб де бренькнула тятива, а проте раз по раз на нього хтосьназвідки зі свистом сипалися тоненькі стріли з костяними площиками. Вони вганялися в дерева або падали поряд на землю. Пір'я на кінцях у них вигравало всіма барвами, мов самоцвіти.

Якось — ця згадка навіть тепер, хоч минуло стільки часу, викликала в нього вдоволену усмішку,— Бесет помітив над собою тінь, що миттю причаїлася, тільки-но він підняв голову. Він нічого не розгледів, а все ж навмання вистрілював великим шротом. І тоді, завиваючи, мов скажений кіт, тінь прошурхотіла крізь деревисті папороті й орхідеї і впала йому до ніг. Не перестаючи дико верещати з люті й болю, дикуна уп'явся зубами в його твердий

чобіт. Але Бесет не гаяв часу і другим чоботом примусив дикуна замовкнути. Відтоді він так звик до жорстокості, що, пригадуючи ту подію, знову задоволено всміхнувся.

А яка після того була ніч! Не дивно, що в ньому загніздилися носії різних видів лихоманки, думав Бесет, згадавши ту страшну безсонну ніч, коли запалені рани були ніщо проти міриадів комариних укусів. Від комарів не було рятунку, а багаття Бесет не зважувався розпалити. Вони так нашпигували його отрутою, що до ранку очі йому геть запухли. Він шкутильгав наосліп, майже байдужий до того, чи скоро йому відріжуть голову, а тіло спечуть, як Сагаві. За добу він став руїною — і духом, і тілом. Він мало не збожеволів від отрути, що йому лишили в тілі комарі. Час від часу він стріляв шротом у тіні, які переслідували його. Вдень мук Бесетові додавали гедзі й мухи, що обліплювали рани цілими роями, і йому доводилося згортати їх і вбивати.

Того дня Бесет знову почув дивовижний голос, він лунав уже десь далі, та однаково заглушував гупання барабанів у поближніх заростях. Отут Бесет і припустився фатальної помилки. Гадаючи, що він зробив коло, що джерело того звуку заховане між ним і берегом Рінгману, він вернувся назад, бо думав, що так дійде до моря. Насправді ж він усе далі заглиблювався у таємничі нетрі недослідженого острова. Тієї ночі Бесет заліз під покручене коріння смокви й заснув з виснаження, здавшись на ласку комарів.

Дальші дні й ночі лишилися у його пам'яті невизначним маренням. Одна картина запам'яталася йому чітко: він несподівано опинився в селищі дикунів і побачив, як старі й малі нажахано тікали в хаті. Всі втекли, крім однієї істоти. Десь зовсім близько над собою Бесет почув ніби ревіння пораненої тварини й злякався. Глянувши вгору, він побачив ту істоту — дівчину, чи, радше, молоду жінку, підвішену за руку на палючому сонці. Мабуть, висіла вона вже не один день. Про це свідчив спухлий, висолоплений язик. Усе ще жива, вона сповненими жаху очима дивилася на нього. Побачивши її спухлі ноги з викрученими суглобами й переламаними кістками, Бесет подумав, що допомогти жінці вже не можна, й вирішив її застрелити. Але на цьому впливо уривалося. Він не міг згадати, чи справді стріляв, і так само не міг згадати, як попав у те селище і як йому пощастило вибратися з нього.

Багато невизначених картин зринало в пам'яті Бесета, коли він думав про ті свої страшні мандри. Він пам'ятав, як увірвався в інше селище з десятком хатин і рушницею вигнав у хащі всіх мешканців, крім одного діда, що не мав сили тікати; поки Бесет діставав із земляної печі загорнене в листя печене поросся, що чудово пахло, старий плював на нього, вив і гарчав. У тому селищі Бесета посіла дика жорстокість. Він наївся, взяв стегно поросяти з собою, а виходячи з селища, підпалив очеретяну стріху хатини запалювальним склом.

Та найглибший і найболючіший слід у Бесетовій пам'яті залишили вільготні й затхлі нетрі. Там саме повітря було напоєне злом і завжди панував присмерк. Рідко де промінь сонця пронизував їхній суцільний, ніби вкритий матами, дах на висоті в сто футів від землі. А під тим дахом було парке, примарне царство рослин-паразитів, що виникали з гнилизни, коренилися в гнилизні й живилися нею. Крізь ті темні хащі йому доводилось утікати, і його переслідували миготливі тіні людоджерів, духи зла, що не зважувалися на відверту боротьбу, але знали, що рано чи пізно з'їдять його. Бесет згадував, що в хвилини притомності він порівнював себе з пораним бугаєм, за яким женуться степові койоти, надто боягузливі, щоб напасти на нього і здобути собі м'ясо, але впевнені, що він загине й тоді вони пожирають. Як роги й тверді ратиці бугая відлякували койотів, так його рушниця тримала на відстані цих дикунів із Соломонових островів, ці присмеркові тіні лісовиків Гвадалканару*.

Та ось настав день, коли Бесет вийшов на рівнину. Раптом, ніби відтяти божим мечем, нетрі скінчилися прямовисною стіною у сто футів заввишки, такою ж темною, як і їхнє нутро, а відразу за нею росла трава, чудова, м'яка, ніжна трава, незрівнянне пасовисько, що тишило б око й худобу хоч би якого господаря; воно простягалось оксамитовим килимом миля за милю в глиб великого острова, аж до пасма високих гір, піднятих якимось давнім земним катаклізмом, пощерблених, поораних, але ще не розмитих руйнівними тропічними зливами. Що то була за трава! Бесет проповз кільканадцять ярдів, припав до неї обличчям, вдихнув її пахощі й несамохіть розплакався.

І саме тоді знову почувся той могутній голос, якщо словом «могутній», — Бесет потім часто думав про це, — можна було віддати його потугу і водночас неймовірну

ніжність. Такого ніжного голосу, як цей, більше не було на світі. І такого могутнього, такого лункого, ніби він виходив з мідяного горла якоїсь потвори. І тепер він озвався до Бесета через безкраї простори савани, наче благословляючи його стражденну, зболілу душу.

Бесет згадав, як він лежав у траві, з мокрим від сліз обличчям, але вже не плакав, а дослухався до того голосу й дивувався, як він міг його вчути на березі Рінгману. Мабуть, якась примха повітряного тиску й повітряних течій дозволила звукові залетіти так далеко. Таких умов може не бути протягом тисячі або й десяти тисяч днів; і той один сприятливий день випав саме тоді, коли Бесет зійшов на кілька годин зі шхуни «Нарі», щоб поповнити на березі свою колекцію. Бесет шукав насамперед відомого тропічного метелика, що мав від кінця одного крила до кінця другого цілий фут і був такий самий оксамитово-тьмавий, позбавлений кольорів, як і склепіння хащів; він і водився під склепінням хащів, і збити його можна було тільки пострілом. Тому Сагава й ніс рушницю, наладовану шротом.

Два дні й дві ночі Бесет повз через рівнину. Йому було дуже тяжко, але гонитва за ним скінчилася на краю джунглів. І він був би загинув зі спраги, якби його другого дня не напоїла тропічна злива.

А потім з'явилася Балата. В затінку перших же дерев, там, де савана переходила в густий підгірський ліс, він упав на землю, ледь живий. Спочатку Балата заверещала з радощів, побачивши, який він безпорадний, і хотіла розтрити йому голову великим дрючком. Та, може, саме його цілковита безпорадність спинила її, а може, вона не вбила його з чисто людської цікавості. В кожному разі, вона стрималась, і коли Бесет розплющив очі, сподіваючись удару, то побачив, що дикунка пильно роздивляється на нього. Найдужче її вразили блакитні очі незнайомця і його біла шкіра. Вона спокійно присіла поруч, плюнула йому на руку й почала пальцями зішкрябувати з неї липкий бруд, який за багато днів у хащах покрив його тіло і від якого шкіра майже втратила свій колір.

Усе в тій дикунці вражало Бесета, хоч вона й не виділялася нічим особливим. Віп ледь усміхнувся, згадавши, що в питанні одагу вона була така невинна, як Єва до пригоди з фіговим листком. Присадкувата й худа водночас, із непропорційно розвиненими руками й ногами, жилава,

наче скручена з мотуззя, немита від народження, хіба що принагідними дощами, Балата являла собою тип найневродливішої жінки з усіх диких племен, яких йому, вченому, будь-коли доводилося бачити. Груди її однаково свідчили і про зрілість, і про молодість, а її жіночу стать, якщо навіть відкинути все інше, можна було визначити з єдиної прикраси — свинячого хвостика, заткнутого в дірку в лівому вусі. Хвостик був відрізаний зовсім недавно, з нього ще виступала кров і скапувала дикунці на плече, ніби віск зі свічки. А її обличчя! Зморщена, прив'яла мавпяча пика, продірявлена задертим монгольським носом з виверненими ніздрями, величезна верхня губа, стяте підборіддя і гострі недобрі очиці, що й кліпали, як у мавпи в клітці.

Навіть вода, яку вона принесла Бесетові в листку, і пматок старої, притухлої свинини не могли примирити його з тією страхітливою бридотою. Трохи попоївши, він заплющив очі, щоб не бачити її. Та вона раз по раз силоміць розтуляла йому повіки й дивилася на його блакитні очі. І тоді знову почувся той голос, уже з ближчої відстані, куди ближчої, Бесет був певен цього, але так само він знав, що хоч здолав довгу втомливу дорогу, та ще багато годин ходи відділяє його від джерела того голосу. На Балату голос справив величезне враження. Вона зіщулилась, відвернула обличчя, застогнала й зацокотіла зубами в жаху. Та коли голос, віддзвенівши годину, затих, Бесет заплющив очі й заснув. А Балата сиділа, відганяючи від нього мух.

Коли Бесет прокинувся, була вже ніч, і Балата зникла. Він відчув себе дужчим; на той час комарі так накутали його, що тіло вже збайдужило до їхньої отрути. Він знов заплющив очі й проспав аж до ранку. Незабаром Балата вернулася з кількома іншими жінками. Хоч які вони були негарні, а все ж не такі бридкі, як вона. З того, як Балата поводитися, видно було, що вона вважає його своєю знахідкою, своєю власністю. І показувала вона свою здобич з такою гордістю, що Бесета брав би сміх, якби його ставище було не таке безнадійне.

Потім, після довгої, на кілька миль, важкої для Бесета дороги, коли він, знеможений, упав під хлібним деревом біля входу до священної хатини, Балата почала завзято боронити своє право на нього. Нгурн — Бесетові згодом довелося познайомитися з ним, як з чаклуном, жерцем

і знахарем селища, — хотів дістати його голову. Інші дикуни, такі самі голі й брудні, як і Балата, що, оточивши його, щирили зуби й мурмотіли поміж себе, наче мавпи, хотіли дістати його тулуб, щоб спекти в земляній печі. Тоді він ще не розумів їхньої мови, якщо можна назвати мовою ті хрипкі звуки, якими дикуни порозумівалися між собою, але збагнув суть їхньої суперечки, а надто як ті потвори почали обципувати й обмацувати його, немов кусень м'яса у крамниці.

Балаті вже от-от довелось б поступитись, якби не стала несподівана пригода. Один з дикунів, зацікавлено оглядаючи Бесетову наладовану рушницю, випадково зсунув запобіжник і натиснув на гачок. Удар, який він дістав прикладом у живіт при відбої, не справив би великого враження, та, на лихо, шротом розтрощило голову одному з учасників суперечки, що стояв за ярд від рушниці.

Навіть Балата кинулась тікати разом з усіма, а поки дикуни вернулися, Бесет уже тримав рушницю в руках, хоч голова йому туманіла від нового нападу гарячки. Зуби в нього цокотіли, очі сльозилися так, що він ледве бачив, але, втрачаючи свідомість, він зусиллям волі ще зумів налякати дикунів простими дивами — з допомогою компаса, годинника, запалювального скла й сірників. Наостанці, щоб нагнати на них ще більшого страху, він урочисто застрелив порося і аж тоді зімлів.

Бесет напружив м'язи руки, визначаючи, скільки сили може бути в такому кістякові, і поволі, важко звівся на тремтячі ноги. Він був страшенно виснажений, а проте ніколи ще за довгі місяці своєї хвороби не почувався таким дужим, як тепер. Боявся він тільки рецидивів, які вже бували не раз. Без ліків, навіть без хіни він досі витримував напади кількох видів найнебезпечніших і найлютіших тропічних лихоманок. На скільки ще його стане? Він весь час думав про це. Бо, як справжній учений, він не міг дозволити собі вмерти, поки не з'ясує таємниці того дивного голосу.

Спираючись на палицю, Бесет продибав кілька кроків до священної хатини, де в присмерку панували Нгурн і смерть. Та хатина здавалася Бесетові такою самою зловісною, темною і смердючою, як і хащі. Але там перебував його приятель і співрозмовник Нгурн, завжди охочий побалакати й посперечатися. Він сидів серед попелу смерті і неквапом обертав у диму людські голови, підвішені до

закурених жердок. Бо за довгі місяці своєї хвороби Бесет засвоїв примітивну за змістом, та важку за вимовою мову племені Нгурна, Балати і Гнгггна — молодого дурнуватого ватага, який у всьому слухався Нгурна: подейкували, що він був Нгурновим сином.

— Чи сьогодні озветься Червоний Бог? — запитав Бесет.

За цей час він уже так звик до моторошної роботи старого жерця, що навіть почав цікавитись, як вона посувається.

Нгурн оглянув очима знавця голову, яку саме порав:

— Не раніше, як за десять днів, я зможу сказати, що вона готова, — мовив він. — Ніхто ще не закурював таких голів, як ці.

Бесет подумки всміхнувся: старий уникає розмови про Червоного Бога. І так щоразу. Ані сам Нгурн, ані хтось інший з його фанатичних одноплемінців ніколи, за жодних обставин, навіть словом не прохопилися про фізичну природу Червоного Бога, а він же мусив мати фізичну оболонку, щоб зроджувати такий дивовижний звук. Хоч його називали Червоним, Бесет був певен, що йшлося не про колір. З тих невиразних натяків, які Бесетові пощастило зібрати по краплі, виходило, що криваво-червоними були його вчинки. Нгурн сказав йому, що їхній бог не тільки жорстокіший і могутніший за богів сусідніх племен, завжди жадібний напитися червоної крові з живих людських жертв, але що й самих тих богів катовано й приношувано йому в жертву. Він панував над дванадцятьма селищами, а в селищі Нгурна був осередок цієї федерації. В ім'я Червоного Бога руйнували, знищували до тла цілі селища, а їхніх мешканців приносили в жертву. Так було тепер, і так велося, за переказами, з давніх-давен. Коли він, Нгурн, був молодий, племена, що живуть за рівниною, пішли на них війною. У бою Нгурн та його люди перемогли й забрали багато полонених. Самих тільки дітей понад сотню принесено тоді в жертву Червоному Богові, а чоловіків і жінок ще більше, куди більше.

Нгурн називав іще тасмничого бога Громовиком, а часом — Гучноголосим, Божою Луною, Пташиним Горлом, Солодкоголосим, Співучим Сонцем і Народженим Від Зірки.

— А чому — Народженим Від Зірки? — марно допитувався Бесет.

На думку старого чаклуна, Червоний Бог завжди перебував там, де й тепер, і завжди гуком чи ніжним співом виявляв людям свою волю. Але Нгурнів батько, прокурена голова якого, загорнена в мату з пахучого зілля, висіла на жердці серед інших голів у священній хатині, був іншої думки. Той давній мудрець вірив, що Червоний Бог прилинув до них із неба зоряної ночі, а то чого б його з давніх-давен називали Народженим Від Зірки? Бесет не міг не визнати, що в цьому твердженні є свій глузд. Одначе Нгурн заперечував: мовляв, він на своєму віку бачив багато зоряних ночей, а проте жодного разу не знаходив зірок ані в траві, ані в хащах, хоч і шукав їх. Правда, він бачив падучі зірки (де була відповідь на Бесетові докази), але так само бачив, як світяться темними ночами трухляві пні, гниле м'ясо та світляки, бачив полум'я лісових пожеж і світло воскових горіхів; і що означає полум'я, світло, коли воно згорить і згасне? Спогад, тільки спогад про те, чого вже немає, так само, як спогад про любовні втіхи, про колишні бенкети, про нездійснені бажання, про все, що яскріє, палахкотить, горить, а проте не стає річчю, яку можна досягти й натішитися нею. Де дівасться вчорашня хіть до їжі? Де печене м'ясо дикого кабана, в якого цілився мисливець і не влучив? Де дівчина, що вмерла, перше ніж хлопець її пізнав?

— А спогади не зірки, — розмірковував Нгурн. — Як вони можуть бути зірками? Я все своє життя стежу за зоряним небом, і воно не міняється. Жодного разу я не помітив, щоб якої зірки не виявилось на своєму місці. Крім того, зірки — це вогонь, а Червоний Бог — не вогонь, — мимоволі вихопилося в нього, хоч ці слова нічого не пояснили Бесетові.

— А Червоний Бог завтра озветься? — запитав він.

Нгурн здвигнув плечима.

— А післязавтра? Або післяпіслязавтра? — не вгавав Бесет.

— Я хотів би закурити твою голову, — перевів розмову на інше Нгурн. — Вона не така, як інші голови. Жодна священна хатина не має такої голови. До того ж я її добре закурю. Не пошкодую часу і закурюватиму довгі місяці. Місяць народжуватиметься і зникатиме, і знов народжуватиметься і зникатиме, і дим буде ледь куритися, і я сам вибиратиму, чим палити. Допильную, щоб шкіра не зморщилась, а лишилася така гладенька, як тепер.

Нгури підвівся, простяг руку до жердок з ледь помітними в присмерку головами, дістав одну, загорнену в мату, і почав її розмотувати.

— Ось голова, схожа на твою, — сказав віп, — але вона погано закурена.

Бесет зацікавився: може, й справді голова білої людини? Він здавна вважав, що ці лісовики, які живуть посередині великого острова, ніколи не спілкувалися з білими людьми. Їм була невідома та примітивна англійська мова, якою послуговуються тубільці південно-західної частини Тихого океану. Не знали вони також тютюшу й порошу. Кілька коштовних для них ножів, виготовлених із залізного обруча, і кілька ще коштовніших топірців, зроблених з дешевих сокир, на Бесетову думку, дісталися їм як воєнна здобич від племен, що жили за рівниною, а ті в свою чергу добули їх у прибережних дикунів, які часом стикалися з білими.

— Люди, що живуть там, далеко, не вміють закурювати голови, — сказав Нгур, витягаючи з задимленої мати й передаючи Бесетові голову безперечно білої людини.

Не було сумніву, що голова дуже давня, а русяве волосся свідчило, що належала вона білій людині. Бесет присягнувся б, що то був англієць і що жив він дуже давно, бо в його висохлих вухах збереглися грубі золоті сережки.

— А от твоя голова... — чаклун знову верпувся до своєї улюбленої теми.

— Знаєш що, — перебив Бесет, бо йому сяйнула нова думка, — коли я помру, ти можеш узяти собі мою голову, якщо даси мені глянути на Червоного Бога.

— Я й так матиму твою голову, коли ти помреш, — відхилив Нгурні його пропозицію. І додав з жорстокою відвертістю дикуна: — Ти довго не проживеш. Ти вже все одно, що мертвий. Слабшаєш з кожним днем. За кілька місяців я вже обертатиму в диму твою голову. Мені буде присмно довгими надвечір'ями обертати в диму голову того, кого я знав так добре, як оце тебе. І я розмовлятиму з тобою, розповім тобі багато таємниць, які ти хочеш знати. Тоді вже не страшно, бо ти будеш мертвий.

— Нгурне, — з раптовим гнівом погрозив йому Бесет, — ти знавш мов Залізне Громеня (так називали дикуни його могутню страхітливу рушницю). Я можу будь-коли вбити тебе, і тобі не дістанеться моя голова.

— Ну то й що? Тоді її дістане Гьгьгь або хтось інший з моїх людей,— спокійно сказав Нгурн.— Однаково її закурюватимуть тут, у священній хатині. І що швидше ти вб'єш мене, то швидше твоя голова попаде в дим.

І Бесет зрозумів, що в цій суперечці чаклун переміг його.

Що ж воно таке, той Червоний Бог? Це питання Бесет ставив собі хтозна вкотре наступного тижня, коли йому здалося, що до нього повертається здоров'я. Звідки береться той дивовижний голос? Що воно за Співуче Сонце, Народжений Від Зірки, таємничий бог, такий жорстокий, як ці чорні дикуни, мавпуваті тварюки, що поклоняються йому? Бог, чий солодкий, мов срібний дзвоник, громовий і владний голос Бесет не раз уже чув з того далекого місця, яке для нього було табу?

Звабити Нгурна своєю головою Бесетові не пощастило. А нікчема Гьгьгь, хоч і ватаг племені, був такий дурний і так у всьому слухався Нгурна, що на нього не доводилось розраховувати. Лишалася Балата: вона обожнювала Бесета від тієї хвилини, як знайшла його, як Бесетові блакитні очі побачили її невітську бридоту. Вона була жінка, а Бесет давно знав, що шлях до зради власному племені лежить через жіноче серце.

Та Бесет був гидливий. Він ніяк не міг позбутися жаху, який від самого початку викликала в ньому Балатина бридота. Навіть в Англії, в найкращі його роки, жіночі чари не дуже вабили Бесета. Але тепер, як людина, здатна пожертвувати собою задля науки, він, неволячи свої витончені почуття, почав залицятися до страхітливої дикунки.

Він здригнувся, сховав гримасу і насилу стримав нудоту, коли обняв її рукою за вкриті шаром бруду плечі й відчув, як її скошлані коси, що тхнули пригрітлим лосем, торкнулися його шиї й підборіддя. Але він мало не закричав, як Балата зразу ж піддалася його пестоцям, потяглася до нього, мурмочучи й попискуючи, мов порося з утіхи. Це вже годі було стерпіти. І найперше, що Бесет зробив, це повів Балату до річки й добре вимив її.

Відтоді Бесет, як відданий залицяльник, стільки бував з Балатою, на стільки в нього ставало сили переборювати свою відразу. Однак одруження за всіма звичаями племені, чого так палко домагалася Балата, він уникнув. Допомогло йому те, що ці дикуни суворо дотримувалися табу.

Наприклад, Нгурнові заборонено було торкатися кісток, м'яса й шкіри крокодила. Так йому присуджено, коли він народився. Гнгни не міг торкнутися жінки. Якби таке сталося випадково, пляму можна було б змити тільки смертю тієї жінки, якої він торкнувся. Раз, уже за Бесета, дев'ятирічна дівчинка, граючись, спіткнулася і впала на священного ватага. І відтоді десь зникла. Балата тайкома сказала йому, що та дівчинка три дні й три ночі вмирала перед Червоним Богом. Для Балати табу були плоди хлібного дерева. Бесет був радий цьому: що б він робив, якби її табу була вода!

Для себе Бесет вигадав особливе табу: мовляв, він може одружитися лише тоді, як Південний Хрест стоїть у зеніті. Розуміючись на астрономії, Бесет знав, що цим табу виграв майже дев'ять місяців, і був певний, що за цей час або помре, або втече на узбережжя, вивідавши таємницю Червоного Бога й джерело дивовижного голосу. Спершу він уявляв собі Червоного Бога у вигляді велетенської статуї, схожої на Мемнона *, що звучить при певній температурі під дією сонячного проміння. Та одного разу після воєнного походу дикуни привели гурт полонених і принесли їх у жертву вночі і в дощ, коли сонце не світило, а голос Червоного Бога був ще гучніший. І Бесет відкинув цю гіпотезу.

З Балатою або з іншими дикунами він мав право ходити в хащі в усіх напрямках, за винятком того, де був Червоний Бог. Бесет ще завзятіше залицявся до Балати, однак пильнував, щоб вона частіше милася. Як справжня жінка, вона задля кохання здатна була на всяку зраду. І хоч Бесета нудило, коли він бачив її, а від Балатиних пестоців його охоплював розпач, хоч її страхітливий вид переслідував його кошмарами вві сні, а все ж він відчував у ній первісну силу статі, що надихала її і примушувала цінувати своє життя менше за щастя коханого, з яким вона сподівалась одружитися. Джульетта чи Балата? Чим вони відрізнялися одна від одної? Витончений, ніжний продукт високорозвиненої цивілізації і його тваринний прототип, відсталий на сотні тисяч років, — але суттєвої різниці між ними він не бачив.

Бесет був насамперед учений, а вже потім гуманіст. Серед хащів Гвадалканару він робив дослід на Балаті, як у своїй лабораторії досліджував би якусь хімічну реакцію. Він прикидався, ніби ще дужче впаде коло дикунки,

і водночас дедалі настійливіше вимагав, щоб вона повела його до Червоного Бога. З давніх-давен так ведеться, думав він: за все розплачується жінка.

І ось настав день, коли Бесет досяг свого. Вони вдвох з Балатою ловили невідому йому чорну рибку з дюйм завдовжки з золотавою кашкою, схожу на вугра, а проте лускувату, — ця рибка часто запливала в прісну воду. Дикуни вважали її за великі ласощі і їли сирю, з кишками, і свіжу й притухлу. Почувши знов Бесетову вимогу, Балата впала в грязюку, обхопила руками його ноги, почала цілувати їх і заскавуліла так, аж йому мороз пішов поза шкірою. Вона просила, щоб він краще вбив її, ніж вимагав такого випробування. Вона казала, що порушника табу Червоного Бога жде страшна кара — тиждень тортур, і на її обличчі малювався такий жах, що Бесет зрозумів: він ще не знає, як людина може мучити іншу людину.

А все ж Бесет наполягав, щоб його волю виконано, навіть якщо Балата ризикуватиме при цьому своїм життям. Він повинен дізнатися про таємницю Червоного Бога, хоч би їй довелося вмирати довгою, страшною смертю. Балата була тільки жінка, а тому поступилася. Вона повела його в заборонене місце. Стрімкий гірський хребет, що біг з півночі, зустрічався тут з таким самим стрімким хребтом, що наступав з південного боку, утворюючи глибоку, понуру ущелину, якою текла річка, де Бесет з Балатою ловили рибу. Десь із милю стежка йшла ущелиною, тоді круто завершила вгору. Вони поминули вапнякову улоговину, що зацікавила Бесета як геолога. Хоч Бесетові, виснаженому хворобою, часто доводилось відпочивати, вони й далі спиналися схилом, що заріс рідким лісом, аж поки вийшли на голе плоскогір'я. Бесет помітив, що складається воно з чорного вулканічного піску. Він був певен, що ті гострі піщинки налипали б до його кишенькового магніту.

Врешті, тримаючи Балату за руку і спонукаючи її йти вперед, він досяг мети своєї подорожі — величезної ями посеред плоскогір'я, безперечно викопаної людськими руками. Бесет згадав історію морських подорожей по Південних морях, у голові його зринули десятки дат і подій.

Ці острови відкрив Мендана* й назвав їх Соломоновими, гадаючи, що знайшов легендарні копальні царя

Соломона. Всі сміялися з дитячої довірливості старого моряка; а ось тепер Бесет сам стояв на краю глибокої ями, що скидалася на діамантові копальні Південної Африки.

Але те, що він побачив унизу, скидалося не на діамант, а швидше на перлину, таку велику, що всі перлини світу, злиті до купи, не були б такі завбільшки; та за кольором вона не нагадувала ані перлину, ані будь-що інше. То був колір Червоного Бога, і Бесет, тільки-но побачивши його, зрозумів, що це він. То була бездоганно круглої форми куля, добрих двісті футів у прогоні; горішня частина її вдіймалася футів на сто над ямою. Поверхня кулі, здавалося, була вкрита якимось лаком. Бесет так і подумав, що куля полакована, але надто майстерно, щоб це могли зробити дикуни. Лак був незвичайно яскравого вишневого кольору і, мабуть, накладений не одним шаром. На сонці він мінився всіма відтінками червоного, ніби аж горів.

Дарма Балата благала Бесета не сходити вниз; вона кинулась йому до ніг, та коли він почав-таки спускатися стежкою, що звивалась узбіччям, дикунка, зіщулюючись і схлипуючи з жаху, потупала за ним. Не було сумніву, що червону кулю витягли з землі як щось дуже коштовне. Знаючи, як мало дикунів живе в усіх дванадцяти селищах, що моляться Червоному Богові, і яке в них примітивне знаряддя, Бесет дійшов висновку, що потрібна була праця незчисленних поколінь, аби викопати таку величезну яму.

Дво ями було вкрите людськими кістками, серед яких лежали понівечені й потрошені дерев'яні та кам'яні ідоли. Деякі з них, покриті чудернацькими тотемічними малюнками, були вирізані з цілих стовбурів дерев сорок-п'ятдесят футів завдовжки. Бесет зауважив, що тут не траплялося зображень акули й черепахи, таких розповсюджених серед прибережних дикунів. Натомість його вразило інше: на багатьох ідолах був вирізьблений шолом. Що могли знати про шолом ці лісовики з самої глибини темних хащів Гвадалканару? Може, вояки Менданові були в шоломах і проникли аж сюди кілька сторіч тому? А як ні, то де лісовики запозичили цей мотив?

Переступаючи через ідолів і кістки у супроводі заплаканої Балати, що тупала за ним, Бесет дійшов до самої кулі й торкнувся до неї рукою. Ні, це не лак. Лакована поверхня була б гладенька, а куля мала ямки й борозни,

скрізь видвіли сліди плавлення. Отже, вона металева, хоч Бесет не знав такого металу чи сплаву. І, мабуть, не пофарбована,— просто це такий колір металу, з якого її зроблено.

Бесет легенько провів пальцями по поверхні, і велетенська куля здригнулась, ожила й озвалася. Незбагненна річ! Щоб від обережного, ледь відчутного дотику зазвучала така велетенська маса! А все ж куля відповіла на ласкавий дотик пальців ритмічними вібраціями, що перейшли в шепіт, шурхіт, мурмотіння. Звук був надивовижу багатий: у ньому бринів і ледь чутний тремтливий свист, і ніжний, до розпуки солодкий голос ельфової сопілки; так, мабуть, лунали б дзвони богів, якби вони летіли зі всесвіту на землю, подумав Бесет.

Він запитливо глянув на Балату, але вона, почувши голос Червоного Бога, застогнала і впала серед кісток. Бесет почав уважно оглядати кулю. Вона була порожня і зроблена з невідомого на землі металу, вирішив він. Нездарма хтось у давнину назвав це диво Народженим Від Зірки. Тільки з зірок могла вона прилинути сюди, і не сама собою. Куля була витвір винахідливого розуму. Така довершена форма, така дивна порожнина всередині не могли бути наслідком простої випадковості. Безперечно, це був витвір високого розуму, що проник у таємниці металу. Бесет зачаровано дивився на кулю, і в голові його зринало безліч гіпотез про цю мандрівницю, що зважилась подолати темний простір, населений зірками, і ось тепер лежить перед ним, відкопана настійливою працею людожерів, помережана швами й виглянсувана у вогненній купелі двох атмосфер.

А може, її колір утворився від нагрівання якогось відомого металу? Чи це справді природний колір якогось металу? Бесет увігнав кінчик вістря кишенькового ножика в кулю, пробуючи, з чого вона зроблена. І відразу вся її поверхня, протестуючи проти цього вчинку, озвалася грізним шепотом, схожим на звук золотої струни, якщо шепіт можна назвати звуком струни; він підіймався й опускався, загрожуючи перерости в той гучний грім, який Бесет часто чув з відстані.

Забувши про небезпеку, про власне життя, зачарований незбагненим, нерозгаданим дивом, Бесет підняв пожа, щоб ударити ним з усієї сили, але Балата перешкодила йому. Вопа в смертельному страхові звелася навко-

лішки й обхопила його за ноги, благаючи стриматись. Вона так хотіла його спинити, що з хвилювання засунула руку в рот і прокусила її до кістки.

Бесет майже не помітив цього, та машинально скорився своїм чутливішим інстинктам і опустив ножа. Людське життя видалося йому мікроскопічно маленьким порівняно з дим велетенським вісником вищого розуму далекого зоряного простору. Він штовхнув ногою маленьку бридку дикунку, ніби собаку, і змусив її підвестися. Вона рушила за ним навкруг кулі. Трохи пройшовши, Бесет побачив страшне видовисько. Серед мертвяків він упізнав висушений на сонці труп дев'ятирічної дівчинки, що ненароком порушила табу ватага Гнґгґна. Одна з жертв була ще жива. Не випадково дикуни назвали свого бога Червоним, добачаючи в ньому свій праобраз і намагаючись загодити його кривавими жертвами.

Бесет рушив далі, ступаючи по людських кістках та фігурках різних дикунських богів, якими було встелене дно цього віковічного склепу жертв, і нарешті побачив споруду, що з її допомогою Червоний Бог посилав свій громовий голос крізь хащі й рівнину аж до узбережжя Рінґману. Споруда вражала своєю простотою й примітивністю порівняно з довершеністю Червоного Бога. То була груба, футів з п'ятдесят завдовжки, дерев'яна балка, затверділа від віковічного догляду забобонних дикунів, покрита зображеннями цілих династій богів у шоломах, які сиділи в роззявлених пащах крокодилів. Мотузками, зсуканими з витких рослин, балка була підвішена до тринogi з грубих колод, так само оздоблених зображеннями спотворених людських постатей. З балки теж звисали мотузки з витких рослин, за які можна було відтягти її і, ніби тараном, ударити нею в могутню мерехтливу кулю.

Отут Нгурп і справляв щось подібне до богослужіння для себе й для дванадцяти селищ, які йому підлягали. Бесет голосно, майже нестямно зареготав на думку, що цей дивовижний посланець всесвіту, витвір високого розуму, попав у твердиню лісовиків і став богом мавпуватих дикунів, які полювали на людські голови і їли людське м'ясо. Це було все одно, якби слово боже впало у бездонне пекельне болото, якби скрижали з заповітами Єгови були віддані мавпам у зоопарку, а нагірна проповідь виголошена в галасливому зборищі божевільних.

Поволі спливали тижні. В ті ночі, коли вибирали наречених, Бесет спав на вкритій попелом долівці священної хатини, а над ним похитувалися у диму підвішені голови. Він навмисне ночував там: священна хатина була табу для жінок, отже, туди не могла добратися Балата, яка ставала все настирливіша, чим вище підіймався Південний Хрест, наближаючи термін їхнього весілля. Вдень він лежав у гамаку в затінку розлогого хлібного дерева біля священної хатини. Це чергування порушували напади виснажливої гарячки, коли він по кілька діб лежав непритомний у хатині чаклуна. Бесет намагався побороти гарячку, бо хотів вижити, палко бажав одужати, щоб мати силу перетнути рівнину та хащі й досягти узбережжя. Там його підбрали б якийсь вербувальний кеч або шхуна й відвезли б у цивілізований світ, до цивілізованих людей, яким він оповів би про вістуна з інших світів, що лежить у серці темного Гвадалканару, у лісовиків, що поклоняються йому.

Звичайними ночами Бесет лежав під хлібним деревом і по кілька годин стежив, як на заході зникали зірки за чорною стіною хащів, що відступили під натиском селища. Він досить добре знав астрономію і тепер, зморений хворобою, знаходив велику втіху в роздумах про мешканців незнаних світів, безмежно далеких сонячних систем, де в світляних оселях із темних закамарків матерії несміливо проростає життя. Для Бесета не існувало меж часу і простору. Ніякі теорії радіоактивного розпаду не могли сколихнути його твердої наукової віри в закон збереження енергії і у вічність матерії. Зірки завжди були і завжди будуть. І, звичайно, в цьому космічному русі все має бути приблизно однакове, утворене приблизно з однакової субстанції чи субстанцій, за винятком якихось випадкових відхилень. Усе має скорятися однаковим законам, незмінним за всю історію людства. Тому, міркував Бесет, па всіх планетах має існувати таке життя й такий мікросвіт, як на одній планеті однієї сонячної системи, його власної.

І так само, як він, розумна істота, лежачи отут під хлібним деревом, дивиться в зоряне бездоння, так само інші незчисленні очі, такі, як його, хоч, може, з іншим знанням, вдивляються в небо й пробують проникнути в таємниці всесвіту. Від таких роздумів Бесет відчував, що його душа споріднена з величними мешканцями інших світів, чий погляд завжди звернений у безмежний простір.

Хто вони, що являють собою ті далекі, вищі істоти, які послали з глибини всесвіту цього велетенського вістуна, що міниться всіма барвами і співає небесним голосом? Навпевне, вони давним-давно здолали ту стежку поступу, на яку люди за космічним календарем тільки-но стали. І, щоб послати такого вістуна через безодню всесвіту, вони, мабуть, досягли тієї висоти, до якої так повільно наближається людина в сльозах, у кривавому поті, блукаючи в темних нетрях хибних висновків. І які вони, ті вищі істоти? Чи вони досягли братерства? Чи, може, переконалися, що закони любові ведуть до кволости й занепаду? Чи для них життя — це боротьба? Чи нещадний закон природного добору поширюється на весь всесвіт? І чи їхні далекосяжні висновки й велика мудрість не заховані в металевому серці цієї велетенської кулі, де вони чекають, щоб перший землянин прочитав їх? Це було найважливіше для Бесета. В одному він не сумнівався: ця співуча куля — не крапля червоної роси, що випадково впала з лев'ячої гривни якогось далекого сонця. Її послано зумисне, вона ховає в собі мову і мудрість зірок.

Які види енергій і опанованих сил, які елементи, які знання і таємниці, яка наука про керування стихіями могли таїтися в цій кулі! Безперечно, в ній, мов у паріжному камені, закладено праобраз усієї будови, відбито довжелезну історію великих відкриттів, які далеко випередили найсміливіші фантазії людини і які підняли б особисте й громадське життя людини з сучасного болота до недосяжних верховин чистоти й могутності. Червоний Бог був найбільший дарунок Часу сліпій людині, що палко рветься до неба. І йому, Бесетові, випала щаслива доля першому одержати звістку від міжзоряного брата людини!

Жоден білий, навіть жоден тубілець із чужого племені не міг побачити Червоного Бога й лишитися живим. «Такий закон», — пояснював Бесетові Нгурн. «Але ж є ще кровне братерство», — часто заперечував йому Бесет. Та Нгурн уперто стояв на своєму. Навіть кровне братерство не має ваги перед лицем Червоного Бога. Тільки той, хто належить до Нгурнового плем'я, може дивитися на Червоного Бога й лишитися живим. Але тепер становище змінилося. Бесетову злочинну таємницю знала тільки Балата, а вона його не викаже, побоїться, щоб її не принесли в жертву Червоному Богові. В Бесета була одна мета: оклигати від своєї тяжкої, виснажливої лихоманки

й вернутися в цивілізований світ. Тоді б він привів сюди експедицію і видобув з серця Червоного Бога звістку інших світів, хоч би задля цього довелося знищити всіх мешканців Гвадалканару.

Але напади гарячки почастішали, а в коротких проміжках між ними сили в нього було дедалі менше. Тепер Бесет довго лежав непритомний, і нарешті, незважаючи на весь оптимізм, властивий його міцній натурі, він зрозумів, що ніколи не здолає савани та прибережних заростів і не досягне моря. Південний Хрест брався чимраз вище до зеніту, але Бесет в'янув, і навіть Балата бачила, що він не доживе до того часу, коли його табу дозволить справити весілля. Нгурн сам збирав зілля, яким мав закурювати Бесетову голову, і гордо хвалився Бесетові, як майстерно він її обробить, коли той помре. Це не обурювало хворого. Життя покидало його так повільно й невблаганно, що він уже не боявся смерті. Він ще існував, стан непритомності змінювався напівсвідомістю, млявою й невизрадною, коли він надаремне питав себе, чи справді бачив Червоного Бога, чи це йому примарилося вві сні або в лихоманці.

Та ось настав день, коли важкий туман розвіявся, і Бесет відчув, що голова в нього ясна, мов дзвін, хоч тіло таке кволе, що він не може ворухнути ні рукою, ні ногою. Він не тільки не володів своїм тілом, а навіть не відчував його. Фізична оболонка його стала невагомою, і дух у коротку хвилину прояснення збагнув, що смерть стоїть поряд. Бесет знав, що надходить його кінець, знав, що справді бачив на власні очі Червоного Бога, посланця інших світів, і так само знав, що нікому вже не розповість про цього посланця, який, може, десять тисяч років жде в самому центрі Гвадалканару, щоб люди почули його. Зваживши все це, Бесет покликав Нгурна у затінок під хлібне дерево і домовився з ним про здійснення останнього задуму в своєму житті, останньої на віку пригоди.

— Я знаю, о Нгурне, — закінчив він. — Тільки людина з твого плем'я може дивитися на Червоного Бога й лишитись живою. Я вже однаково не житиму. То нехай юнаки з твого плем'я понесуть мене перед лице Червоного Бога, я погляну на нього, почую його голос, а тоді помру від твоєї руки, о Нгурне. І три умови будуть дотримані: не порушиться закон, я вдовольню своє бажання, а ти швидше матимеш мою голову, для якої вже все приготував.

Нгурн погодився і сказав:

— Так буде краще. Ти все одно не видужаєш, то немає глузду чіплятися за якусь крихту життя. Та й для живих краще, як ти відійдеш. Ти став для нас тягарем. Правда, ти розумний, і мені приємно розмовляти з тобою. Але на небі змінилося вже багато місяців, як ми з тобою майже не говоримо. Натомість ти забираєш місце в моїй хатині, хрипиш, мов свиня, що от-от здохне, багато й голосно балакаєш своєю мовою, якої я не розумію. Це все мені заважає, бо я, коли закурюю голови, люблю думати про великі речі, про світло й пітьму. Ти своїм неспокоєм порушуєш хід моїх думок, не даєш мені дійти до остаточної мудрості, яку я повинен осягти, перше ніж помру. Над тобою вже нависла темрява, і тому краще, як ти тепер помреш. Я обіцяю, що протягом довгих днів, коли я закурюватиму твою голову, ніхто з моїх людей не заважатиме нам. І я розповім тобі чимало таємниць, бо я старий і дуже багато знаю. Нанизуватиму мудрість на мудрість, обертаючи в диму твою голову.

Отож зробили ноші, і шестеро юнаків понесли Бесета назустріч останній його пригоді, що мала завершити найбільшу пригоду, звану життям. Він майже не відчував свого тіла, бо навіть біль уже не тримався в ньому, але розум його був ясний, а думки просвітлилі. Бесет лежав горілиць на хистках ношах і в тихому екстазі прощався з життям. Він востаннє бачив хлібне дерево біля чаклунової хатини, присмерк під густим склепінням хащів, понуру ущелину між пасмами гір, вапнякову улоговину і плоскогір'я, вкрите чорним вулканічним піском.

Бесета понесли покрученою стежкою вниз до ями, де яскрів і мінився дивовижними барвами Червоний Бог. Здавалось, його сяйво щомить готове було перейти в нижній спів і грім. Носії переступали через кістки й рештки людських жертв та богів, поминули страхітливе місце, де конали живі ще жертви, і нарешті підійшли до триноги з балкою.

Тут Бесет з допомогою Нгурна й Балати підвівся на ношах, похитуючись від кволості, і ясним, видющим оком уважно подивився на Червоного Бога.

— Хоч раз, о Нгурне,— мовив він, не відриваючи погляду від блискучо-тремтливої поверхні кулі, на якій вигравали всі відтінки вишневого кольору, ладні враз змінитися голосом, шелестом шовку, срібним шепотом, брень-

котом золотої струни, оксамитовим посвистом ельфової сопілки і лагідним, ніби притлумленим далиною гуркотом.

— Я жду,— озвався після довгої мовчанки Нгурн, тримаючи в руці топірця на довгому держаку.

— Тільки раз, о Нгурне,— знову сказав Бесет.— Нехай Червоний Бог озветься, щоб я побачив і почув, як він співає. А тоді я рукою дам тобі знак і схилю голову, щоб було зручно вдарити по шиї. Але, відходячи у вічний морок, я хочу, Нгурне, понести з собою у вухах дивовижний спів Червоного Бога.

— А я обіцяю тобі, що жодна голова не буде так гарно прокурена, як твоя,— запевнив його Нгурн, кивнувши своїм людям відтягти мотузками балку.— Твоя голова буде найкращий взірець моєї майстерності.

Бесет спокійно всміхнувся на хвастощі старого. Тієї миті дикуни пустили відтягнену футів на двадцять балку. І Бесета поймав екстаз від раптового звуку, схожого на грім. І який то був грім! У ньому лагідно дзвеніли всі коштовні метали. В цьому чувся голос архангела. То був найдивовижніший, найкращий з усіх звуків, у якому втілювалась висока мудрість мешканців інших планет. То був голос божий, звабливий і владний. О диво зоряного металу! Бесет виразно бачив, як колір і його відтінки обертаються в звук: уся видима поверхня велетенської кулі здригалася, спалахувала й мінилася, і Бесет не міг сказати, чи то був колір, чи голос. Цю мить на очах у нього відбулося перетворення матерії, перетоплення речовини в енергію.

Час минав. Нгурн нетерпляче махнув рукою, і це вернуло Бесета до дійсності. Він зовсім забув про чаклуна. В голові йому промайнула одна думка, і він аж усміхнувся. Рушниця лежала біля нього на ношах. Він міг ще прикласти її до скроні, натиснути на гачок і розтрити собі голову.

Але ж це ошуканство. Навіщо воно? Старий людожер, мисливець за головами, хоч більше скидався на мавпу, ніж на людину, а все ж таки повівся з ним по-своєму чесно. Він етично, чемно дотримав їхньої умови. Ні, вирішив Бесет, це буде підлість і для чаклуна велика шкода, як він його обдурить паостанці. Його голова належить Нгурнові, і нехай він собі закурює її.

І тоді Бесет дав знак рукою і схилив голову, підставляючи потилицю. Він зовсім забув про Балату, що була

тільки жінкою, та ще й нелюбою. Не бачивши, він знав, що ззаду над ним піднято гострий топірець. Кінець ще не настав, проте на Бесета вже лягла тінь невідомого, передчуття грізного дива: лопалася стіна, що затуляла перед ним уявне. І поки топірець падав, поки його лезо ще не вп'ялося в м'язи й нерви, Бесетові здалося, що він зазирнув у ясне обличчя Медузи-Правди... А коли з дотиком леза на нього ринув морок, останнім пробліском уяви він побачив свою голову, що повільно оберталася в диму священної хатини біля хлібного дерева.

БЕЗСОРОМНИЦЯ

Є оповідання, що їх не сфабрикуєш за літературною схемою, — сама правда, та й годі. До того ж є й люди, що так оповідають, — анітрохи не засумніваєшся. Отакий був Джуліан Джонс, хоч, мабуть, не кожен читач повірить у те, що він мені розповів. Проте я вірю. І так глибоко я переконаний у правдивості його слів, що хочу, ба навіть жадаю вмістити свій капітал у цю експедицію й особисто податися в мандри до того далекого краю.

Спіткалися ми з ним в австралійському павільйоні Панамської Тихоокеанської виставки. Я стояв перед вітриною з макетами рідкісних самородків із золотих копалень Австралії. Ніяк не вірилось, що ці гулясті, безформні, масивні речі не справжнє золото, і так само важко було повірити цифровим даним щодо їхньої ваги й вартості.

— І оце вони, ті мисливці на кенгуру, називають самородками! — прогуло у мене за плечима, саме як я стояв перед найбільшим із зразків.

Я обернувся і глянув угору в тьмяні блакитні очі Джуліана Джонса. Глянув угору, бо на зріст він був, мабуть, не менше шести футів і чотирьох дюймів. Пасма ясно-жовтого волосся здалися мені такими ж тьмяними й вибляклими, як і його очі. Либонь, сонце змило з нього геть усі барви, хоч на обличчі ще збереглися залишки давньої, дуже сильної засмаги, що перейшла вже у жовтизну. Коли погляд його відірвався од вітрини й спинився на мені, я помітив щось чудне у виразі очей, — так буває, коли людина марно силкується пригадати щось украй важливе.

— А чим він вам не до вподоби, цей самородок? — спитав я.

Відсутній, неначе в себе спрямований вираз зник з його очей, і він прогув:

— Чим? Та розміром.

— Він, здається, таки величенький,— погодився я.— Та, певно, отакий він і насправді. Навряд чи зважився б австралійський уряд...

— Величенький! — перебив він, зневажливо пирхнувши.

— Найбільший з усіх будь-коли знайдених... — почав я.

— Еге ж, найбільший! — Його тьмяні очі розгоралися вогнем, коли він провадив далі: — Невже ви гадаєте, що про кожен знайдений шматок золота пишуть у газетах та енциклопедіях?

— Ну,— відповів я розважливо,— а коли не пишуть, то як же нам про нього знати? Якщо величезний самородок, чи то пак — людина, що знайшла його, вважає за краще червоніти собі в невідомості...

— Він зовсім не величезний,— урвав він мою мову.— Щодо найбільшого самородка, то я бачив його на власні очі. А я дуже засмаглий, щоб червоніти. Я — залізничник і довго жив у тропіках. Еге ж, я тоді був кольору червоного дерева — старого червоного дерева, і мене не раз вважали за синьоокого іспанця...

Настала моя черга урвати його:

— Хіба той ваш самородок був більший за ці, містере... е...

— Джонс, Джуліан Джонс. Так мене звати.

Він добув із внутрішньої кишені конверта, адресованого цій особі в Сан-Франціско до запитання, а я, своєю чергою, подав йому свою візитну картку.

— Дуже радий познайомитися з вами, добродію,— сказав він, простягаючи руку, і голос його прогук, немов при звичаєний до оглушливих шумів чи широких просторів.— Я, звісно, чував про вас, бачив ваш портрет у газетах і таке інше, і хоч цього й не слід би було говорити, я все ж таки скажу: як на мене, то оті ваші статті про Мексику і шеляга не варті! То все маячня, чиста маячня! Ви помиляєтесь, як і всі грінго, вважаючи мексиканця білим. Він не білий. Ніхто з них не білий — ні грізери, ні спіготи*, ні інші латиноамериканці, та й решта цього бидла. Бачте, добродію, вони й думають не так, як ми, і міркують чи діють не так. Навіть таблиця множення у них інакша. Ви вважаєте, що сім раз по сім сорок дев'ять, а в них це по-інакшому виходить. Та й біле в них зовсім не біле. Ось

вам один приклад. Купуючи каву для домашнього вжитку — фунтовими чи десятифунтовими пачками...

— А який завбільшки був той самородок, що ви оце вгадували? — рішуче запитав я. — Як найбільший із цих?

— Більший! — спокійно відповів він. — Більший, ніж навіть усі з цієї ідіотської виставки, складені до купи. — Він помовчав і пильно подивився на мене. — Не бачу причини, чого б мені не обговорити з вами одну річ. У вас репутація людини, на яку можна звіритись, і я читав, що ви й самі у бувальцях бували, блукаючи по світах. Я все оце оком накидаю, чи не трапиться кого, хто пристав би до мене на одне діло.

— На мене можете звіритись, — запевнив я.

І ось я через друк переповідаю всім цю історію точнісінько так, як він розказував її мені, коли ми сиділи на лаві перед Палацом мистецтв і крики морських чайок над лагуною лунали нам у вухах. Він же мав зустрітись зі мною, як ми й домовилися. А втім, я забігаю наперед.

Коли ми вибралися з павільйону, шукаючи, де б нам присісти, невисока жіночка років, мабуть, тридцяти, із змарнілим, наче у фермерки, обличчям, по-пташиному поривно кинулася до нього, як оті чайки, що так само поривно шугали у нас над головами; вона міцно вчепилася йому в руку з точністю і швидкістю механізму.

— Ти куди? — вереснула вона. — Біжить собі, а про мене ні гадки!

Мене офіційно познайомили з нею. Вона, видимо, ніколи мого прізвища не чула і зміряла мене відсутнім поглядом своїх близько посаджених гострих намистин-очиць, таких самих чорних і неспокійних, як у пташки.

— Чи не збираєшся ти розказати йому про ту безсоромницю? — обурилася вона.

— Та тут же, Саро, йдеться про діло, ти сама розумієш, — жалібно заперечив він. — Я давно шукаю підходячого чоловіка, а тепер, коли він мені трапився, то, здається, маю ж я право розповісти йому всю пригоду.

Жіночка нічого не відказала, але губи її розтяглися в тошку, як нитка, рисочку. Вона дивилася просто перед собою на Вежу Коштовностей з таким похмурим виглядом, що й найясніший спалах сонячного світла не зміг би злагіднити його. Ми повільно посувалися до лагуни; там ми звайшли вільну лаву, на якій і сіли, зітхнувши полегшено, бо варешті дали спочинок натрудженим ногам.

Від дзеркальної поверхні води персвальцем підійшли й оглянули нас два лебеді. А коли вони впевнилися, що ми скупі, чи то пак не маємо земляних горіхів, Джонс, майже обернувшись спиною до своєї дружини, почав розповідь:

— Бували ви коли-небудь в Екваторі? Тоді послухайте моєї поради — не їдьте туди. А втім, беру свої слова назад, бо, може, ми разом якраз туди й гайнемо, якщо у вас стане віри в мене й сили духу на таку подорож. Ну, то вже як там буде, а не так багато років тому дістався я туди з Австралії на старому дірявому вугільнику, пробувши в дорозі сорок три дні. За сприятливих умов він ішов із швидкістю сім вузлів, але на півпівч від Нової Зеландії нас півмісяця тіпала буря, а біля Піткерну ми два дні справляли поламану машину.

Я не був на судні за матроса. Я — машиніст. Ще в Ньюкаслі заприятелював я із шкіпером і їхав його гостем аж до Гваякіля. Я, бачте, чував, що на американській залізниці, що звідти через Анди йде до самого Кіто, платять добрі гроші. Так от, Гваякіль...

— Пропасницька діра, — докинув я.

Джуліан Джонс кивнув головою.

— Томас Наст * помер від пропасниці, й місяця там не перебувши. Це відомий американський карикатурист, — пояснив я.

— Не знаю такого, — коротко відказав Джуліан Джонс. — Але знаю, що він не перший урізав там дуба. Отож послухайте, як я про все це довідався. До порту там шістдесят миль гирлом річки, і без лоцмана не пройти. «А як пропасниця?» — запитав я в лоцмана, що рано-вранці піднявся на борт. «Бачиш оте гамбурзьке судно? — він показав мені на чималенький корабель на якорі. — Капітан і чотирнадцять матросів віддали вже богові душу, а кухар і ще двоє саме віддають, оце й усе, що лишилося з команди».

І він казав правду, їй-бо. Тоді в Гваякілі вмирало від жовтої лихоманки по сорок душ за добу. Та це ще дрібниці, як я потім довідався. Там лютувала бубонна чума й віспа, людей косили дизентерія і запалення легенів, але найгірше було на залізниці. Я не перебільшую. Для тих, хто неодмінно мав їздити нею, вона була небезпечніша від усіх хвороб на світі.

Тільки-но ми кинули якір у Гваякілі, як до нас на борт піднялося з півдесятка шкіперів інших суден попередити

пашого капітана, щоб не пускав на берег ні матросів, ні офіцерів, хіба що тих, кого він хотів би спекатися. По мене прийшов баркас із протилежного берега річки, з Дюрана, — кінцевого пункту залізниці. На баркасі прибув якийсь чоловік, і так йому кортіло швидше дістатися на пароплав, що він аж через три східці летів по трапу. А вже на палубі він, не сказавши нікому й слова, відразу ж перехилився через поруччя, почав Дюранові вимахувати кулаками й кричати: «Я таки перехитрив тебе! Таки перехитрив!»

«Кого це ти перехитрив, приятелю?» — питаю я.

«Залізницю, — відказує він, а сам розстібає реміняччя і знімає здоровенного кольта 44-го калібру, якого носив напихваті з лівого боку під курткою. — Відбув свій термін за договором — три місяці — й не попався до неї в лабети. Я був за кондуктора».

Оце на такій залізниці я мав працювати. Та все це дрібниці проти того, що він розказав мені далі. Залізниця піднімається від Дюрана по Чімборасо на дванадцять тисяч футів над рівнем моря і спускається на десять тисяч футів до Кіто по той бік хребта. Там так небезпечно, що поїзди вночі не ходять. На ніч пасажирам доводиться сходити з поїзда й ночувати в якому-небудь містечку по дорозі, а поїзд тим часом чекає до світанку. І кожен поїзд супроводила охорона з еквадорських солдатів, а це було найнебезпечніше від усього. Вони мали захищати поїзну обслугу, та тільки-но починалася біда, як вони хапали гвинтівки й приставали до юрби. Бачте, тільки-но станеться аварія, спіготи відразу ж кричать: «Бий грінго!» Вони завжди так і робили: вбивали поїзну обслугу і тих пасажирів-грінго, котрим пощастило врятуватися при катастрофі. Ось яка в них арифметика, я ж казав вам, — зовсім не така, як у нас.

І чорти б його батькові! Не минуло й дня, як я переконався, що колишній кондуктор не брехав. Було це в Дюрані. Я мав водити поїзди на першій дільниці і збирався вирушити туди наступного ранку, бо в той кінець, до Кіто, поїзди ходили тільки раз на добу. Того ж таки дня, годині о четвертій, висаджено в повітря казани на «Губернаторові Генкоку», і він потонув біля самих доків на глибині шістдесят футів. То був великий пором, що перевозив через річку залізничних пасажирів до Гваякіля. Тяжке то було нещастя, та спричинилося воно до ще тяжчих на-

слідків. О пів на п'яту почали прибувати перешовнені поїзди. День був святковий, і юрби людей, що їздили з Гваякіля на екскурсії в гори, тепер поверталися назад.

І цей натовп — тисяч п'ять люду — хотів дістатися на другий берег, а пором був на дні річки, і не наша то була вина. Та за спіготською арифметикою — винні були ми. «Бий грінго!» — заволав хтось із натовпу. І закрутилася веремія. Більшість з нас кинулася тікати на відчай душі. Я мчав за головним механіком з його дитям на руках до паровозів, що ось-ось мали рушати. Бачте, коли там зчиняється безладдя, насамперед доводиться рятувати паровози, бо без них залізниця стала б. З півдесятка дружин американців і стільки ж дітей причаїлися разом з нами на підлозі паровозних будок, коли паровози рушили. А еквадорські солдати, що мали боронити наше життя й майно, почали стріляти по нас з гвинтівок і випустили добрих тисячу набоїв, поки ми вибралися на недосяжну відстань.

Ми заночували в горах і повернулися тільки наступного дня, щоб дати всьому лад. І було ж коло чого поратися! Платформи, товарні й пасажирські вагони, старі маневрові паровози, навіть ручні дрезини — геть усе юрба спіготів поспихала з доків на «Губернатора Генкока», що лежав на глибині шістдесят футів. Вони спалили депо, підпалили бункер з вугіллям і все потрощили в ремонтних майстернях. Та ще й треба було незагаймо поховати трьох наших хлопців, яких вони вбили. Така-бо там спека!

Джуліан Джонс помовчав яку часину, через плече позираючи на розгніване обличчя дружини, що дивилася просто перед себе.

— Я не забув про самородок, — запевнив він мене.

— Ні про безсоромницю! — гарикнула жіночка, звертаючись, либонь, до болотяних курочок, що хлюпотіли собі па поверхні лагуни.

— Я вже підходжу до розповіді про самородок...

— Ні для чого було тобі лишатися в отій згубній країні! — гарикнула дружина вже на нього.

— Годі-бо, Саро, — благально промовив він. — Це ж за-для тебе я там працював. — І він пояснив мені: — Ризик був великий, але ж і платили добре. Бували місяці, коли я заробляв до п'ятисот доларів. А Сара чекала на мене в Небрасці...

— Ми вже два роки були заручені,— поскаржилася вона Вежі Коштовностей.

— А що можна було зробити, коли був тоді страйк і я потрапив до чорного списку та ще й заслаб на тиф у Австралії? — вів далі Джонс.— А на цій залізниці мені щастило. Гай-гай, я знав хлопців — тільки-но із Штатів і вже дуба врізав, декотрий і тижня не прослуживши. Якщо хвороба чи залізниця не вхопить, то спіготи порішать. Але мені, мабуть, не судилося вмерти навіть тоді, коли я пустив паровоз на самісіньке дно розмиву завглибшки в сорок футів. Я втратив кочегара, а кондукторові й начальникові рухомого складу — він їхав до Дюрана зустрічати свою паречену — спіготи постинали голови й понастремляли на палі. А я лежав собі нишком, закопавшись, як жук, у вугілля на тендері (вони думали, що я втік до лісу), лежав там день і ніч, аж поки все вщухло. Еге ж, мені таки щастило. Найгірше, що зі мною трапалося,— так це одного разу я застудився, а то ще у мене був вискочив карбункул. Але інші! Вони мерли, як мухи,— від жовтої лихоманки, від запалення легенів, від отих спіготів, від залізниці. І ні з ким я не встигав подружити — просто біда! Тільки оце з одним заприятелюєш, а він тут тобі й помре, і так усі, крім кочегара Евдрюса, та й той з глузду з'їхав.

Робота в мене йшла добре від самого початку, жив я в Кіто — найняв там будиночок із саману, вкритий іспанською черепицею. А зі спіготами у мене особливих непорозумінь не було. Чого б ото не дозволити їм зайцем їздити на тендері або на скотоскиді перед паровозом? Щоб я зганяв їх? Та ні в світі! Я добре запам'ятав, що після того як Джек Гарріс прогнав одну їхню компанію, я *muu pronto*¹ потрапив на його похорон.

— Кажі по-англійському! — гарикнула на нього жіночка.

— Сара просто не терпить, як я розмовляю іспанською мовою,— вибачився він.— Це так діє їй на нерви, що я обіцяв ніколи вже не говорити по-іспанському. Так от, кажу, все йшло, як по маслу, я вже й гроші збирав, щоб вернутись до Небраски й одружитися з Сарою, коли це випало мені запізнати Вану...

— Безсоромницю,— просичала Сара.

¹ Дуже швидко (ісп.).

— Годі-бо, Саро,— благально мовив її велетень чоловік.— Я ж повинен згадати про неї, а то як же мені розповідати про самородок? Сталося це тієї ночі, коли я вів паровоза — не поїзда, а саме паровоза — до Амато, миль за тридцять від Кіто. Сет Менерс кочегарив у мене. Я готував його на машиніста, тим-то дозволив йому вести паровоза, а сам сів на його місце й задумався про Сару. Я щойно перед тим одержав був від неї листа; вона, як завжди, просила мене повернутися і, як завжди, натякала на небезпеки, що чигають на нежонатого чоловіка в країні, де повно сеньйорит і фанданго. Господи! Якби тільки вона могла їх бачити! Чисті страховидла, та й годі! Обличчя намащені білим, наче у мертвяків, а губи червоні, як... як оте, що я помагав прибирати після аварії з поїздом.

Стояла чудова квітнева ніч, вітерець ані подихав, і величезне кружало місяця сяяло саме над вершиною Чімборасо. Ото горище! Колія оперізувала цю гору на висоті дванадцять тисяч футів над рівнем моря, а до верху було ще добрих десять тисяч футів.

Я, либонь, задрімав собі, коли Сет вів паровоза; аж раптом він як загальмує,— я мало у вікно не вилетів.

«Що за...» — почав був я, а Сет промовив: «От нечиста сила!» — коли ми придивилися до того, що було на полотні. І Сет таки мав слухність. Там стояла дівчина-індіянка; а вже, повірте мені, індіани — це вам не спіготи, аніні. Сет якось спромігся зупинити паровоза футів за двадцять від неї, а ми ж котилися з гори, аж свистіло! Але дівчина... вона...

Я завважив, що місіс Джонс уся якось напружилася, хоч і не зводила свого недоброго погляду з двох болотяних курочок, що плавали між мілин у лагуні.

— Безсоромниця,— люто просичала вона.

Від її сичання Джонс ніби затнувся був, але відразу ж повів мову далі.

— Дівчина була висока на зріст, тоненька й струнка,— знаєте, такого типу,— її чорне напрочуд довге волосся було розпущене по спині... Вона стояла, анітрішечки не злякана, і розпростерла руки, щоб спинити паровоз. На ній було якесь легеньке вбрання — не з тканини, а з м'якої лискучої шкіри плямистого оцелота. І нічого більше на собі вона не мала...

— Безсоромниця,— чмихнула місіс Джонс.

Але Джонс вів далі, удаючи, ніби нічого не помітив.

— «Ну й спосіб же зупиняти паровоза!» — поскаржився я Сетові, спускаючись на полотно. Я обійшов локомотив і наблизився до дівчини. І що ж ви думаєте? Очі в неї були міцно заплющені! Вона так тремтіла, що це було видно навіть при місяці. Та й стояла ж вона боса.

«Що сталося?» — спитав я не дуже-то й лагідно. Вона здригнулася, либонь, приходячи до тями, і розплющила очі. Оце так очі! Великі, чорні, гарніючі. Та й сама дівчина... хоч з лица воду пий, їй-бо.

— Безсоромниця! — Зачувши це сичання, дві болотні курочки знялися й відлетіли на кілька футів. Та Джонс тримав себе в руках і навіть оком не моргнув.

— «Навіщо ти спинила паровоза?» — спитав я по-іспанському. Вона — ані слова у відповідь. Тільки подивилася на мене, потім на паровоз, що стояв і пахкав, і залилася сльозами, а це, що не кажіть, поводження незвичайне для індіанки.

«Якщо ти отак думала їхати, — напався я на неї цього разу спіготською говіркою, трохи, як кажуть, відмінною від чистої іспанської мови, — то тебе розчавило б скотоскидом і ліхтарем, і мій кочегар мусив би зчищати тебе скребачкою».

По-спіготському я розмовляв не так, щоб хвалитись, але все-таки я побачив, що вона мене зрозуміла, хоч нічого й не сказала, тільки похитала головою. Ну, але ж і дівчина, хоч з лица воду пий...

Я тривожно глянув на місис Джонс; вона, певно, помітила це крайчиком ока, бо пробурмотіла:

— Якби це гарна, то хіба взяв би він її собі в дім, гадасте?

— Годі-бо, Саро, — запротестував він. — І зовсім воно не так. Нехай я вже сам усе розкажу... Ну, а тоді Сет як зарепетує до мене: «То що ж, до ранку тут стоятимем?»

«Ходи-но сюди, — кажу я дівчині, — лізь у будку. Та гляди, як удруге захочеш проїхатися, не спиняй паровоза поміж станціями».

Вона пішла за мною, та коли, біля підніжки я обернувся, щоб допомогти їй вилізти, — дівчини як не було. Я знову пройшов наперед — ніде нема. Вгорі й унизу стрімкі скелі, а вздовж полотна на сто футів видно — теж нікого нема. І тут я примітив її — вона зіщулилась і притулилася до самого скотоскида, і так близько, що я мало не наступив на неї. Якби ми рушили, то вмить переїхали б

її. Це було так безглуздо, що я ніяк не міг збагнути, чого вона хоче. Надумала вкоротити собі віку, чи що? Я схопив її за руку й не дуже чемно змусив підвестися. І вона слухняно пішла за мною. Жінки розуміють, коли чоловікові не до жартів.

Я перевів погляд з цього Голіафа на його малесеньку дружину з очима, як у пташки, і подумав собі, чи пробував він хоч раз показати їй, що йому не до жартів.

— Сет спершу затався, але я увіпхнув її до будки й посадив коло себе.

— А Сет, певне, взявся вести паровоза,— зауважила місіс Джонс.

— Та ж я навчав його, хіба ні? — заперечив Джонс.— Так ми доїхали до Амато. Всю дорогу вона ані пари з уст, а тільки-но паровоз спинився, як вона стрибнула на землю і щезла. Отак-то. І спасибі не сказала. Ні слова.

Але другого ранку, коли ми збирались вертатися до Кіто з десятком платформ із рейками, вона тут як уродилася — чекає на нас у будці; і тепер я побачив, що вона куди гарніша, ніж здалося мені вночі.

«Еге, вона, бач, тебе вподобала»,— усміхнувся Сет. І воно ніби й справді. Вона стояла й дивилася на мене... на нас... як от дивиться вірний пес, якого люблять: ви зловили його, коли він уминав кільце ковбаски, та він знає, що вам рука не здійметься на нього. «Забирайся звідси! — кажу їй,— pronto!» (Місіс Джонс нагадала про свою присутність, здригнувшись від іспанського слова). Бачиш, Саро, мені вона була ні до чого, принаймні спочатку.

Місіс Джонс випросталася. Губи її заворушилися беззвучно, та я знав, яке слово вона вимовила.

— А найгірше дошкуляло мені Сетове кепкування. «Так просто її не спекаєшся,— сказав він.— Адже ти врятував її життя».— «Не я,— відрубав я гостро,— а ти».— «Але вона думає, що ти, втім-то й річ,— знову напосівся він.— Тепер вона належить тобі. Такий звичай у цій країні, ти ж і сам знаєш».

— Варварський,— промовила місіс Джонс, і хоч вона певідривно дивилася на Вежу Коштовностей, я розумів, що це зауваження стосувалося аж ніяк не архітектурного стилю вежі.

— «Вона прийшла доглядати твої покої»,— осміхнувся Сет. Я не завважав йому базікати. зате потім змусив так швидко підкидати вугілля, що йому ніколи було молоти

язиком. Отож-бо слухайте: коли дісталися ми до того місця, де я підібрав її, і я спинив поїзд, щоб її висадити, вона — геп навколішки, міцно обхопила мої коліна руками і плаче — аж заливається над моїми черевиками. І що мені було робити?

Ані найменшого поруху не помітив я у місіс Джонс, проте все її єство так і водало: вона-то вже певно знає, що зробила б на його місці.

— Та щойно прибули ми в Кіто, як вона повелася так, як і раніше — щезла. Сара не вірить, коли я кажу, що зітхнув полегшено, спекавшись її. Але де там! Прийшов я до своєї саманної домівки й упорав добрячий обід, що приготувала моя куховарка. Вона була напівспіготка й напівіндіянка і звалася Палома. Хіба ж я не казав тобі, Саро, що вона була старіша від баби й скидалася більше на сову, аніж на голубку? Мені гидко було їсти, коли вона крутилася перед очима. Але робила вона все до ладу, а що вже базарувала, то дешевше від неї не купиш.

Того ж дня, виспавшись добре по обіді, кого я побачив на кухні? Та ту ж таки кляту дівчину-індіянку! Розташувалася, наче в себе вдома! А Палома присіла біля неї навпочіпки і розтирає їй ноги та коліна, наче від ревматизму, — хоч у дівчини зовсім його не було, я ж бачив, як вона ходить, — ще й мугиче в такт своїм рухам якусь чудернацьку пісеньку. Тут я на них як напався! Сара знає, я не терплю у себе в хаті жінок — себто молодих, неодружених жінок. Та ба! Стара Палома заступилася за індіянку і сказала, що коли дівчина піде, то й вона піде. І обізвала мене таким дурнем, що англійською мовою того й не перекажеш. Тобі, Саро, сподобалася б іспанська мова — там такі міцні вирази, аж куди! І стара Палома теж сподобалася б. Добра вона була жінка, дарма що жодного зуба в неї не лишилося, а її обличчя могло в зародку зіпсувати апетит найздоровішому чоловікові.

Я здався. Мусив здатись. Стара Палома так ніколи й не сказала, чого вона розпиналася за дівчину; вона сказала тільки, що їй потрібна Ваніна поміч по господарству (хоч то зовсім і не правда була). А втім, Вана була спокійна дівчина, ніколи не заважала, ніде не тинялася. Сиділа собі в хаті, базікала з Паломою, допомагала їй поратись. Та невдовзі почав я примічати, що вона боїться чогось. Коли хто до мене завітає, — а хлопці часом заходили погомоніти чи в педро зіграти, — вона було гляне так три-

можно, що боляче за неї стане. Я спробував випитати у Паломи, чого журиться дівчина, але стара Палома тільки прибрала врочистого вигляду й похитала головою, неначе всі чорти з пекла мали нагрянути до нас.

І ось одного разу до Вани завітав гість. Я щойно повернувся з поїздки і проводив день з Ванюю — треба ж було бути люб'язним, навіть якщо вона сама причепилася до мене й прийшла в мій дім жити, — коли це бачу: якийсь дивний вираз з'явився у неї в очах. На порозі стояв індіанський хлопчина. Він був схожий на неї, але молодший і тендітніший. Вана повела його на кухню, і там, мабуть, відбулася між ними поважна розмова, бо хлопець пішов, як уже зовсім смеркло. Протягом тижня він приходив ще раз, але мене тоді не було вдома. Коли я повернувся, Палома тицьнула мені в руку чималенький самородок, по який Вана посилала хлопця. Ця клята штука важила цілих два фунти і варта була більш, як п'ятсот доларів. Палома пояснила, що Вана хоче, аби я взяв самородок як платню за її харчування. І я мусив узяти його заради спокою в хаті.

Збігло чимало часу, а тоді прийшов ще один гість. Ми саме сиділи біля вогню...

— Він і безсоромниця, — мовила місіс Джонс.

— І Палома, — додав Джонс поспіхом.

— Він, його куховарка і його покоївка сиділи біля вогню, — спростувала вона.

— О, це правда, Вана таки дуже мене вподобала, — сміливо заявив він і тут-таки додав з осторогою: — Дужче навіть, ніж слід було б, зважаючи на мою байдужість до неї.

Отож, як я вже казав, прийшов до неї ще один гість. Це був худий, високий, сивий індіанець, а ніс у нього — що той дзьоб у орла. Він увійшов, навіть не постукавши. У Вани вихопився тихий крик — щось неначе глухий зойк чи стогін; вона впала переді мною навколішки і дивиться на мене так благально, мов олениця, а на нього — мов та олениця, що її ось-ось мають убити, а вона вмирати не хоче. Потім якусь хвилю, що здалася вічністю, вона і старий індіанець дивилися одне на одного. Палома перша заговорила, очевидно, його говіркою, бо він її відповів. А тримався він так велично, наче якийсь могутній володар, їй-бо! Паломі тремтіли старечі коліна, і вона скулилася перед ним, як собака. І все це в моїм власнім домі!

Я витурив би його в тришия, тільки вже дуже він був старий.

І речі говорив він Вані дуже страшні, як і його вигляд. Сказати б, він просто плював у неї словами. А Палома все скімлила та встрявала в розмову, аж доки не сказала щось так доречно, що лице в старого полагідніло. Він навіть зволив глянути на мене і випалив якесь запитання Вані. Вапа попурила голову, зніяковіла й зашарілася, а потім відповіла одним словом і похитала головою. І тоді старий, звісна річ, круто повернувся й подався геть. Я гадаю, вона сказала «ні».

Після цього якийсь час Вапа, побачивши мене, щоразу бентежилася. Тоді вона все сиділа на кухні. Але згодом почала знову з'являтися у великій кімнаті. Вона ще дуже соромилася, проте її величезні очі невідривно стежили за мною.

— Безсоромниця! — виразно почули ми. Та і Джуліан Джонс, і я вже привычалися до цього.

— Як на правду, то я й сам неабияк зацікавився — о, зовсім не так, як думає про це Сара. Отой самородок у два фунти ніяк не виходив мені з голови. Якби Вапа показала мені, звідки він, я міг би попроситися з залізницею і подався б щодуху в містя благодатні, тобто в Небраску до Сари.

Але тоді як закрутиться веремія!.. І все випадковість. Я одержав листа з Вісконсіну. Померла моя тітка Еліза й лишила мені свою велику ферму. Я аж скрикнув з радощів, коли прочитав про це, хоч краще мені було стриматися, бо опісля суди й адвокати так обібрали мене, що від спадщини й цента не лишилося, та ще й досі я поступово сплачую борг.

Проте тоді я цього не знав, отож і почав готуватися до від'їзду в благословенний наш край. Палома захворіла, а Вапа проливала сльози. «Не їдь! Не їдь!» — завела вона пісню. Але я попередив начальство, що кидаю роботу, і написав Сарі листа — правда ж, Саро?

Того вечора Вапа сиділа біля груби, як на похороні, і тут її вперше справді прорвало.

«Не їдь! — каже вона мені, а стара Палома й собі підтакує головою. — Я покажу тобі, де мій брат дістав самородка, якщо ти не поїдеш». — «Запізно», — сказав я. І пояснив, чому саме.

— Розказав їй, що я чекаю на тебе в Небрасці,— зауважила місіс Джонс холодним, байдужим тоном.

— Та ну-бо, Саро, навіщо ж завдавати горя бідній індіанській дівчині? Звичайно, я не сказав цього. Отож вони з Паломою поговорили про щось по-індіанському, а потім Вана каже: «Якщо ти залишишся, я покажу тобі найбільшого самородка, батька всіх інших самородків».— «Який він завбільшки? — питаю я.— Отакий, як я, буде?» Вона засміялася. «Більший за тебе,— відказус,— куди більший».— «Таких не буває»,— заперечую я. Але вона запевнила, що сама бачила, і Палома підтвердила її слова. Послухати їх, то в самому тому самородку золота на мільйони. Щодо Паломи, то вона ніколи не бачила його, а тільки чула про нього. Це була таємниця племені, якої їй не довіряли, бо вона була тільки напівіндіянка.

Джуліан Джонс замовк і глибоко зітхнув.

— І вони вмовляли мене доти, доки я не спокусився на...

— Безсоромницю! — принагідно вкинула місіс Джонс з пташиним зухвальством.

— Ні, на самородок. Завдяки фермі тітки Елізи я був досить багатий, щоб кинути роботу на залізниці, але не досить багатий, щоб одвернутись від великих грошей... і я просто не міг не повірити цим жінкам. Ще б пак! Я ж міг би стати другим Вапдербілтом чи Морганом. Ось про що я думав. І я почав допитуватись у Вани. Проте вона не піддавалася. «Підеш зі мною,— сказала вона.— За два тижні ми повернемося і принесемо стільки золота, скільки здумаємо донести».— «Візьмемо з собою віслиюка або й кількох»,— запропонував я. Але цього не можна було робити. І Палома визнала її слухність. Це було дуже небезпечно. Адже індіани могли нас спіймати.

Ми вирушили вдвох, коли настали місячні ночі. Йшли ми тільки вночі, а вдень відпочивали. Вана не дозволяла мені розводити багаття, і я страх як потерпав без кави. Ми забралися у височенні гори головних Андів, де на одному перевалі сніговиця завдала нам чимало клопоту; дівчина знала всі стежки, але хоч ми й не гаяли часу, все одно добиралися туди цілий тиждень. Мавши з собою кишеньковий компас, я примічав загальний напрямок. А мені тільки й треба було, що загальний напрямок, аби вдруге туди дістатися, до того шпиля. Його не можна не впізнати. Другого такого нема на світі. Тепер я вам не

скажу, якої саме він форми, та коли ми з вами вирушимо туди з Кіто, я приведу вас прямісінько до нього.

Нелегко на ту гору видиратися, і нема такого чоловіка, що зміг би видертися поночі. Довелося нам дряпатися при денному світлі, а вершини ми досягли, коли сонце вже зайшло. Еге, я міг би не одну годину розповідати, як видиралися ми на гору, але не буду. Вершина була рівна, як більярдний стіл, щось із чверть акра площею і майже без снігу. Вона казала мені, що тут завжди дмуть сильні вітри і вони змітають сніг.

Ми зовсім захекалися, і від розрідженого повітря в голові мені так паморочилося, аж я мусив лягти. Згодом, коли зійшов місяць, я подався роздивлятися довкола, що не забрало багато часу. Ніде я анічогісінько не примітив, що скидалося б на золото, ним навіть і не пахло. А коли я спитав Вану, вона тільки засміялася й заплескала в долоні. Тим часом гірська хвороба добряче далася мені взнаки, і я сів на великий камінь перечекати, поки все пройде.

«Ну, годі,— сказав я, коли мені полегшало.— Кинь пустувати і скажи, де той самородок».— «Зараз він ближче до тебе, ніж будь-коли буду я,— відповіла вона, і в її величезних очах зривув смуток.— Усі ви, грінго, однакові. Тільки золото вабить ваше серце, а жінка для вас пуста».

Я нічого не відказав. Не час тоді був розповідати їй про Сару. Вана, немов угамувавши свій смуток, давай сміятися й дрочити мене. «Ну, як він тобі, до вподоби?» — спитала вона. «Хто?» — «Самородок, на якому ти вместишся».

Я підскачів, наче сидів на розпеченій плиті. Але то була всього лишень каменюка. Серце мені впало. Або вона зовсім з глузду зсунулась, або така в неї манера жартувати. Аж воно — не те й не друге. Вона дала мені топірець і звеліла рубонути той камінь; я так і зробив, раз, а тоді ще й ще, і за кожним ударом відскакували жовті відламки. Бий мене сила божа, то було золото! Весь той триклятий валун!

Джонс несподівано підвівся на весь зріст і, обернувшись лицем на південь, простяг свої довгі руки. Цей рух нагнав страху на лебедя, що дружжелюбно наблизився до нас, сподіваючись на поживу. Він так раптово відступив, що наскочив на гладку стару леді, яка вереснула й упустила торбинку з фісташками. Джонс сів і повів мову далі:

— Золото, — зацєвняю вас, судільше золото, і таке чисте й м'яке, що я відколював від нього цілі шматки. Воно було покрите якоюсь водонепроникною фарбою, чи то смоляним лаком, чи то ще чимось. Не дивно, що я взяв його за камінь. Він був футів з десять завдовжки, добрих футів п'ять завгрубшки і з обох боків звужувався, як яйце. Ось гляньте-но!

Він витяг з кишені шкіряний футляр, відкрив і вийняв якусь річ у промащеному цигарковому папері. Розгорнувши його, він поклав мені на долоню шматок чистого м'якого золота завбільшки з десятидоларову монету. З одного боку я помітив залишки якоїсь сірої фарби.

— Я відколов його від самородка, — провадив Джонс далі, загортаючи золото в папір і ховаючи до футляра. — І то щастя, що я встиг покласти його до кишені! Бо раптом з-за моєї спини почувся голосний звук, — як на мене, то радше крикання, аніж слово. І тоді вихопився отой худий старий індіанин з орлячим дзьобом, що був приходив до нас одного вечора. А з ним чи не тридцятєро індіан — усе молоді й стрункі хлопці.

Вана впала на землю й заскиглила, але я сказав їй: «Встань і помирися з ними заради мене». — «Ні-ні! — вигукнула вона. — Це смерть. Прощай, amigo...»

Тоді місіс Джонс здригнулася, а її чоловік на хвилюку урвав свою розповідь.

«Ну, то вставай і бийся разом зі мною», — сказав я. І вона почала битися. Там, на самій верховині світу, вона дряпалася й кусалася, мов та кішка. Та й я не відставав, хоч у мене нічого не було, крім топірця та довгих рук. Але індіан було забагато для мене, та й ні до чого було мені прихилитися, щоб мати захисток зі спини. Коли я прийшов до тьми після того, як вони стукнули мене по голові — ось помацайте тут...

Скинувши капелюха, Джуліан Джонс провів пучками моїх пальців крізь копицю свого білявого волосся, доки вони не натрапили на заглибину. Вона була не менш як три дюйми завдовжки і вгиналася в самісіньку кістку черепа.

— Отож коли я прийшов до тьми, Вана лежала розпротєрта на самородку, а старий дзьобатий індіанин урочи-сто щось белькотав над нею, неначе виконував якийсь релігійний обряд. В руці він мав кам'яного пожа — знаєте, така тонка гостра скалка, наче з вулканічного скла, з

нього ж вони роблять і вістря для стріл. Я не міг і рукою ворухнути, бо мене тримали, та й я дуже знесилився. А втім, так чи інак, а той кам'яний ніж таки доконав її, мене ж вони навіть не зволили вбивати там, на шпилі своїй священної гори. Просто скинули відти, мов те пабло.

Але й хижим птахам я не дістався. І досі мені в пам'ятку місячне світло, що осявало всі ті снігові шпилі, коли я летів униз. Еге ж, добродію, ото б я впав на глибину п'ятсот футів. Тільки ж не долетів я, а потрапив у велетенський сніговий замет в розпадині скелі. І коли я очунявся (минула, певно, не одна година, бо був уже білий день, коли я знов побачив сонце), то опинився в сніговій печері чи тунелі, що його вимила тала вода, збігаючи схилом. А вгорі скеля нависала якраз над тим місцем, де я впав. Якихось кілька футів убік — і я полетів би далі вниз. То було справжнісіньке чудо, не інакше.

Але я дорого заплатив за це. Збігло років два з гаком, поки я пригадав усе, що тоді сталося. Я тямив лише, що звать мене Джуліан Джонс, і що під час великого страйку я потрапив до чорних списків, і що вже вдома одружився з Сарою. Ото й усе. А що було між цими подіями — анічогісінько не пам'ятав, і коли Сара заводила про те мову, мені починала боліти голова. Я хочу сказати, що в голові в мене щось розладналося, і я розумів це.

І ось якось, уже на фермі її батька в Небрасці, сиджу я місячного вечора на ганку, а Сара підійшла й тиць мені в руку оцей уламок золота. Виявляється, вона тільки-но знайшла його за розірваною підбійкою валізи, яку я привіз із собою з Еквадору, — а я ж бо два роки навіть гадки не мав, що був у Еквадорі чи в Австралії, — нічогісінько я не пам'ятав. Тож сиджу я й розглядаю цей уламок при місячному світлі, повертаю його і так і сяк, та міркую собі, що воно таке й звідки взялося, коли це раптом щось ніби тріснуло у мене в голові, немов зрушилося, і тоді враз я побачив Вану, розпростерту на тому величезному самородку, і старого дзьобатого індіанина, як той замахнувся ножем, і... все-все. Тобто все, що трапилося, відколи я виїхав з Небраски, і до того часу, коли я виповз на денне світло з-під снігу, будши зіпхнутий з вершини гори. Але все, що сталося опісля, я й тоді не пригадав. Коли Сара сказала мені, що я — її чоловік, я й слухати не хотів. Довелось їй покликати всю свою рідню і священника, котрий вінчав нас, щоб переконати мене.

Пізніше я написав Сетові Менерсу. Залізниця ще не докочала його, і він допоміг мені заповнити чимало прогалин. Я покажу вам його листи. Вони у мене в готелі. Одного дня, писав Сет, коли він їхав черговим рейсом, я вповз на колію. Я не стояв на ногах, а тільки повз. Спершу він подумав, що то теля чи здоровенний собака. В мені не лишилося нічого від людини, писав він, і я не впізнав його й узагалі нічого не впізнавав. Наскільки я розумію, минуло десять днів між тими подіями на вершині гори і часом, коли Сет підібрав мене. Чим я харчувався — не знаю. Може, й зовсім нічим. А потім — лікарі в Кіто і Палома, що ходила коло мене (отож вона, мабуть, і поклала цей уламок золота мені до валізи), аж поки не виявилось, що я без клепки в голові, і залізниця вирядила мене назад до Небраски. Отак принаймні писав мені Сет. А сам я нічого не пам'ятаю. Та Сара знає. Вона листувалася з правлінням залізниці до того, як мене посадовили на пароплав.

Місіс Джонс ствердно кивнула на його слова, зітхнула і дала зрозуміти, що їй страх як кортить піти.

— З тієї пори я не можу працювати,— провадив далі її чоловік.— І ніяк не придумаю, як би мені повернутися по той здоровенний самородок. Сара-то має гроші, але ж вона жодного цента не хоче дати...

— Він більше не поїде до тієї країни,— відрубала вона.

— Та ну-бо, Саро, Вана ж померла, ти знаєш,— за-протестував Джуліан Джонс.

— Нічого я не знаю і знати не хочу,— рішуче заявила вона.— Я знаю тільки, що та країна — не для жона-того.

Вона міцно стулила губи й утупила невидючий погляд у той бік, де надвечірнє сонце вже запалювало призахідну заграву. Якусь мить я дивився на її обличчя — біле, пухке, дрібне й невблаганне,— і мені стало ясно, що цієї жінки не схитнути.

— А як ви гадаєте, звідки взялася там така брила золота? — запитав я Джуліана Джонса.— Золотий метеор упав з неба, чи що?

— Зовсім ні.— Він похитав головою.— Його винесли туди індіяни.

— На таку гору?! Таких розмірів і такої величезної ваги? — заперечив я.

— Це дуже просто,— посміхнувся він.— Я й сам не раз

мізкував над цим, коли до мене повернулася пам'ять. «Та в який же в чорта спосіб...» — почну я бувало, а тоді цілі години гадаю на всі боки. А коли, нарешті, знайшов відповідь, то відчув себе чистим йолопом — так воно все просто.

Він помовчав трохи й додав:

— Вони й не виносили.

— Але ж ви щойно сказали, що винесли.

— І так, і ні, — загадково відповів він. — Звичайно, вони не несли на гору той велетенський самородок. Вони винесли тільки те, з чого він складався.

Він зачекав, доки не помітив з мого обличчя, що я починаю розуміти.

— А потім, звичайно, вони розтопили все золото, чи то зварили його, чи розплавили в один шматок. Ви, певно, знаєте, що перші іспанці, які висадилися там із своїм ватажком Пісарро *, були банда грабіжників та урвиголів. Вони пронеслися через усю країну, мов та чума, і вирізували індіан, як худобу. Бачте, в індіан золота було до гібелі. Так от, чого іспанці не забрали, те індіанці — ті, котрі вижили, — сховали на тій горі, стопивши в одну величезну брилу, яка й досі там чекає на мене... і на вас, якщо ви схочете поїхати зі мною.

Однак моє знайомство з Джуліаном Джонсом там, біля лагуни перед Палацом мистецтв, і скінчилося. Коли я дав згоду фінансувати експедицію, він пообіцяв прийти наступного ранку до мене в готель з листами від Сета Мерсера й від залізничного правління, щоб остаточно про все домовитись. Але він не прийшов. Того вечора я подзвонив до нього в готель, і клерк повідомив мені, що містер Джуліан Джонс з дружиною виїхали ще вдень, забравши свої речі.

Чи то місіс Джонс поспіхом відвезла його й сховала в Небрасці? Пам'ятаю, що, коли ми прощалися, в її посмішці було щось подібне до підступного самовдоволення мудрої Монни Лізи.

Влітку 1897 року неспокій оселився в домі Тарвотерів. Старого Тарвотера, що ось уже з десяток років, здавалося, зовсім заспокоївся і скорився своїй долі, раптом знову наче гедзь укусив. Цього разу це була клондайкська гарячка *. За перший і незмінний симптом таких приступів правила у нього пісня. Співав він завжди ту саму пісню, хоч пам'ятав з неї лише перший куплет, та й з того забув один рядок. І вся родина вже знала, що ноги йому так і сверблять, а мозок точить невідступна маячна ідея, коли він хрипким тріскуватим фальцетом заводив:

Як аргонавти * в давнину,
Пливем шляхом тяжким,
Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,
За Руном Золотим.

Десять років перед тим він завів свій гімн, що його співав на мотив «Слава в вишніх богу», коли схопив патангонську золоту гарячку *. Численна родина гуртом напосіла на нього, та не так легко було вгамувати старого. Коли всі спроби похитнути його рішучість зазнали невдачі, рідня наслала на нього адвокатів, погрожуючи встановити над ним опіку, а самого його запроторити до бжевільні — захід цілком слухний щодо людини, яка чверть століття тому процвиндрила в ризиковних спекуляціях величезні володіння в Каліфорнії, окрім якихось жалюгідних десяти акрів, і яка відтоді не виявила найменшої ділової кмітливості.

Погроза вдатися до адвокатів вплинула на Джона Тарвотера, як добрий гірчичник, бо саме через панів адвокатів, у чому він був глибоко певний, просторі тарвотерські землі спливали йому з рук. Тож не дивно, що під час патан-

гопської гарячки вистачило самого натяку на такий сильно діючий засіб, щоб його вилікувати. Старий швидко одужав від гарячки і погодився не їхати до Патагонії, довівши тим самим, що він при здоровому розумі.

Але невдовзі виявилось, що старий таки насправді несповна розуму, коли він без ніякого прохання передав дарчим записом власній родині свої десять акрів землі, води, будинок, стайню та інші надвірні будівлі. До цього він докинув ще вісімсот доларів, які довго зберігав у банку, — рештки своїх колишніх багатств. Однак тепер рідня не вважала за потрібне замикати його до божевільні, бо тоді дарчий запис неминуче втратив би законну силу.

— Старий щось ніби сердиться, — сказала його старша дочка Мері, сама вже бабуся, коли батько кинув палити.

Собі він залишив тільки пару старих шкап, візок і свою окрему кімнату в людному домі. Далі він заявив, що не хоче нікого з дітей обтяжувати, і взявся возити пошту двічі на тиждень з Келтервіла через гору Тарвотер до Олд-Алмадена, де в гористій скотарській околиці була ртутна копальня. На своїх стареньких шкапах він насилу встигав двічі за тиждень з'їздити туди й назад. Та проте за десять років, чи то дощ чи година, не було випадку, щоб він пропустив рейс. Так само ні разу не забув він заплатити Мері за своє харчування. На цій платні він наполіг, одужавши після патагонської гарячки, і платив завжди справно, хоч і мусив задля цього відмовитися від тютюну.

— Еге ж! — з думками своїми старий зв'язався тільки трухлявому колесу старого водяного млина, якого ще сам поставив з доброго дерева і на якому молов пшеницю для перших поселенців. — Їм ніколи не запроторити мене до богадільні, поки я сам заробляю на шматок хліба. А що в мене тепер ані цента в кишені, то й ніякий шахрай-адвокат на мою душу не поласиться.

І от саме за ці вельми розумні вчинки Джона Тарвотера стали вважати мало не божевільним!

Вперше заспівав він «Як аргонавти в давнину» у 1849 році, коли двадцятидвохлітнім юнаком захворів на каліфорнійську гарячку *, спродав двісті сорок акрів землі у Мічігані, сорок з них уже розкорчованих, купив на ті гроші чотири пари волів та фургон і рушив через прерії.

— Біля Форту Гол ми розділилися: частина переселенців повернула на північ до Орегону, а ми подалися на пів-

день, до Каліфорнії, — так він завжди закінчував розповідь про цей виснажливий перехід. — А в долині Сакраменто ми з Білом Пінгом ловили арканом грізлі в чагарниках Каш-слу.

Багато років він візникував і промивав золото, аж поки на свою пайку від копальні Мерсед не задовольнив успадкований від батьків і притаманний часові голод на землю, оселившись в окрузі Сономі.

І всі ці десять років, розвозячи пошту в Тарвотеровій околиці, вгору Тарвотеровою долиною, через гору Тарвотер, — більшість-бо цієї землі належала колись йому, — він мріяв повернути її собі перше, ніж ляже в домовину. І ось тепер, випроставши зігнуту роками високу худорляву постать, з гарячковим вогником в маленьких, близько посаджених очах, він знову затягнув свою давню пісню.

— Он іде — чуєте, як виводить! — сказав Вільям Тарвотер.

— Та в нього не всі дома! — засміявся Гаріс Топінг, поденник, чоловік Енні Тарвотер і батько її дев'яти дітей.

Двері на кухню відчинилися, і на поріг ступив старий — він ходив дати коням корму. Пісня урвалася у нього на вустах. Але Мері вже й до цього була роздратована, бо спекла собі руку, та ще й онук заслаб на живіт, хоч коров'яче молоко для нього й розводили як слід.

— Все одно нічого не вийде, батьку, — напалася вона на старого. — Минулися часи, коли ти міг стрімголов нестися у якийсь там Клондайк, а за ці співи хліба не купиш.

— Кажі, кажі, а я ось головою закладаюся, що якби добрався б до цього Клондайку, то знайшов би досить золота, щоб викупити тарвотерські землі, — спокійно відповів старий.

— Ото старий дурень, — кинула Енні стиха.

— Таж на це треба б тисяч триста з гаком, — спробував Вільям охолодити його запал.

— Я й добув би тисяч триста з гаком, тільки б дістався туди, — лагідно заперечив старий.

— Дякувати богові, що туди не дійдеш пішки, а то ти б відразу подався, я знаю! — крикнула Мері. — А морем їхати — грошей треба.

— Були в мене колись гроші, — смиренно мовив батько.

— Ну, а тепер їх у тебе нема, то нічого й згадувати,— порадив Вільям.— Минулися ті часи. Колись ти з Білом Пінгом ведмедів арканом ловив, а тепер і ведмедів уже нема.

— Однаково...

Але Мері урвала його. Схопивши з кухонного столу газету, вона несамовито замахала нею під самим батьковим посом.

— А що кажуть самі клондайкці? Ось тут ясно надруковано. Лише молоді та дужі можуть витримати. На Клондайку гірше, як на Північному полюсі. Скільки їх там загинуло! Подивись-но на їхні портрети. Ти ж років на сорок старіший за найстаршого з них.

Джон Тарвотер подивився, але погляд його привернули інші фотографії на тій же таки сенсаційній першій сторінці.

— А глянь-но на знімки цих самородків, що вони привезли звідти,— сказав він.— Я розуміюся на золоті. Хіба не накопав я двадцять тисяч з Мерседу? А хіба не було б там і сотні тисяч, якби злива не розмила моєї загати? Дістатися б тільки на Клондайк...

— Навіжений, та й годі! — мало не в вічі глузував Вільям.

— Оце так до батька говорити! — лагідно покартав його старий Тарвотер.— Якби я посмів своєму батькові таке сказати, він би мені голоблюю всі ребра перелічив.

— Та ти ж справді навіжений, тату,— почав був Вільям.

— Вважай, що твоя правда, синку. Бо ось мій батько був при здоровому розумі й не стерпів би так.

— Старий, певно, начитався в журналах про людей, що розбагатіли на схилі віку,— підшкільнула Енні.

— А чого б і ні, дочко? — запитав він.— Чого б не розбагатіти людині й після сімдесяти? Мені ж сімдесят тільки цього року минуло. Може, я б і розбагатів, аби тільки на Клондайк потрапив...

— Але тобі туди не потрапити,— відрубала Мері.

— Ну що ж, як ні, то й ні,— зітхнув він.— Під-но я краще спати.

Він підвівся — високий, худий, маслакуватий, корячкуватий — велична руїна дужої колись людини. Його кострубате волосся й борода були не сиві, а сніжно-білі, так само, як і пучки волосся на здоровезних гудзуватих паль-

цях. Він ступив до дверей, відчинив їх, зітхнув і, оглянувшись, зупинився.

— А все-таки ноги у мене страх як сверблять,— поскаржився він жалібно.

Другого ранку, ще поки всі спали, старий Тарвотер при світлі ліхтаря нагодував і запряг коней, а при світлі лампи зварив собі сніданок, попоїв і виїхав Тарвотеровою долиною на дорогу до Келтервіла. Дві обставини були незвичайні в цій його звичайній подорожі, яку він здійснював тисячу сорок разів відтоді, як підрядився возити пошту. Перше те, що він не доїхав до Келтервіла, а звернув на головну дорогу, що вела на південь, до Санта-Рози. А ще дивовижнішим було те, що в ногах у нього лежав загорнутий у папір пакунок — єдиний його чорний костюм, якого Мері вже давно не давала йому одягати, але не тому, — як він здогадувався, — що той пошарпався, а тому, що вважала його досить пристойним, щоб батька в ньому поховати.

У комісійній крамничці в Санта-Розі він продав костюм за два з половиною долари. Той самий люб'язний крамар дав йому чотири долари за весільну обручку небіжчиці-дружини. Коней і візка він збув за сімдесят п'ять доларів, щоправда готівкою доставши тільки двадцять п'ять. Ненароком зустрівши на вулиці Алтона Гренджера, якому раніше ніколи навіть не натякав про позичені ще в сімдесят четвертому році десять доларів, Тарвотер нагадав йому про цей невеличкий борг і негайно його одержав. А дізнавшись неймовірну річ, що у відомого на все місто п'яниці, якого він не раз частував у давно минулі дні свого добробуту, завелися гроші, Джон Тарвотер позичив ще й у нього долара. Кінець кінцем вечірнім поїздом він виїхав до Сан-Франціско.

Через два тижні з напівпорожньою полотняною торбою за плечима, де лежали укривала й дециця з одягу, він зійшов на берег Даї саме в розпал рушення на Клондайк. На березі панував справжній шарварок. Десять тисяч тонн спорядження лежали тут абияк розкидані, а навколо кричали й метушилися двадцять тисяч людей. Вартість доставки вантажів через Чілкутський перевал до озера Ліндермену різко підскочила: замість шістнадцяти індіани правили тепер тридцять центів за фунт, що становило

шістсот доларів за тонну. А полярна зима вже чигала на обрії. Всі знали це і добре розуміли, що з двадцяти тисяч тільки дехто перебереться через перевал, а всій решті доведеться тут зимувати, чекаючи на припізнілу весну.

Ось на цей берег і ступив старий Джон Тарвотер, минав його, не барячись, і, мугикаючи своєю давню пісеньку, попрямував стежкою вгору до Чілкуту, сам як дідусь-аргонавт, не завдаючи собі клопоту яким-будь спорядженням, бо ніякого такого спорядження й не мав. Ночував він над берегом Даї за п'ять миль вгору по течії,—на місці, далі від якого каное вже не йшли. Тут річка ставала стрімким гірським потоком, що виривався з темної ущелини перед льодовиками високо в горах.

І ось тут другого дня рано-вранці він побачив, як один чоловічок, що сам важив не більше від ста фунтів, заточуючись під вагою стофунтового лантуха з борошном, обережно ступив на кладку. Побачив і те, як той чоловічок послизнувся на кладці, впав долілиць у тихий затон, футів зо два завглибшки, і спокійнісінько почав тонутися. Йому зовсім не хотілося так легко віддавати богові душу — просто йому не давав підвестися лантух, що важив стільки ж, скільки він сам.

— Дякую вам, діду,— озвався він до Тарвотера, коли той допоміг йому підвестися й вибратися на берег.

Розшнуровуючи черевики й виливаючи з них воду, незнайомиць розбалакався, потім вииняв золоту монету в десять доларів і простяг своєму рятівникові.

Старий Тарвотер похитав головою: він весь колотився, до колін змокнувши у крижаній воді.

— А ось по-дружньому перекусити з вами не відмовлюся.

— Ви що, досі не снідали? — щиро зацікавившись, запитав чоловічок, який мав понад сорок років і називався Енсоном.

— Рісочки в роті не було,— признався Джон Тарвотер.

— А де ж ваше спорядження? Попереду?

— Нема в мене ніякого спорядження.

— Сподіваєтесь купити харчі на місці?

— Ні за що купувати, друже, грошей ані долара. Та це не так важливо, мені б зараз чого-небудь гаряченького попоїсти.

В таборі Енсона, за чверть милі далі, Тарвотер побачив тендітного рудобородого чоловіка років тридцяти, що, лаючись, силкувався розвести багаття з сирого верболозу. Відрекомендований як Чарлз, він переніс усю свою лють і обурення на Тарвотера і спідлоба сердито глянув на нього, а той, удаючи, ніби нічого не помітив, заходився коло багаття, що тільки диміло, бо рудобородий прихитився загородити його камінням од вітру. Відкинувши каміння, Тарвотер використав свіжий вранішній вітерець для протягу, і незабаром замість диму весело затріщало полум'я. Тим часом надійшов і третій компаньйон, Біл Вілсон, або Здоровань Біл, як вони його називали, з клунком на сто сорок фунтів, і Чарлз подав препоганий, як на Тарвотера, сніданок. Каша була недоварена, а знизу підгоріла, шинка обвуглилася, а кава не кава, а чисте пійло.

Похапцем перекусивши, троє компаньйонів узяли лямки й подалися стежкою назад, де за милю, на останньому переході, залишилась решта їхнього спорядження. А старий Тарвотер узявся до роботи. Він помив посуд, назбирав хмизу, полагодив порвану лямку, нагострив кухонного ножа та сокиру і наново перев'язав кайла й лопати, щоб зручніше було нести.

Під час короткого сніданку його вразило, що Енсон і Здоровань Біл з якоюсь особливою шанобою ставляться до Чарлза. Тож коли Енсон, принісши ще одного стофунтового клунка, сів перепочити, Тарвотер здалеку завів про це розмову.

— У нас, бачте, ось як, — пояснив Енсон. — Ми розподілили свої обов'язки. У кожного з нас своя спеціальність. Ось я, скажімо, тесля. Коли доберемося до Ліндермену, зрубавмо дерева й розпилявмо на дошки, то будуванням човна керуватиму я. Здоровань Біл — лісоруб і рудокоп. Тому він відповідатиме за розпилювання лісу й усі рудокопні роботи. Більшість нашого спорядження попереду. Ми геть усі гроші заплатили індіанам, що приставили його на Чілкут. Наш четвертий компаньйон зараз там, він саме перетягає спорядження вниз на той бік. Його прізвище Ліверпул, він моряк. Отож, коли збудуємо човна, то переправою через озера й пороги до Клондайку командуватиме він.

— А Чарлз — цей містер Крейтон — яка ж у нього спеціальність? — спитав Тарвотер.

— Він комерсант. Коли дійдеться організувати, тоді він орудуватиме.

— Гм,— задумався Тарвотер.— Пощастило ж вам! Такий набір спеціальностей в одному гурті!

— Та ще й як пощастило! — погодився Енсон.— І вишло це зовсім випадково. Ми всі вирушали кожен сам по собі. А зустрілися на пароплаві, що від Сан-Франціско, і там організували компанію. Ну, мені вже час іти, а то Чарлз почне допикати, що я не переніс своєї частки. Бо й справді, не може ж недоросток носити такі самі клунки, як і здоровань.

— Залишайтеся і зготуйте нам чого-небудь на обід,— звернувся Чарлз до Тарвотера, коли, прийшовши до табору з вантажем, побачив, як добре той з усім упорався.

І Тарвотер зварив обід, такий справжній обід, перемив посуд, а на вечерю зготував чудової свинини з бобами і спік на сковорідці такі смачні перепічки, що троє компаньйонів мало трудом не лягли, переївшись. Помивши посуд після вечері, він настругав скалок, щоб уранці швидше розкласти багаття, показав Енсонові особливий спосіб узуватися, щоб не натирало ноги, проспівав «Як аргонавти в давнину» і розповів про великий перехід через прерії в сорок дев'ятому році.

— Йй-богу, це перший приємний привал, відколи ми на березі,— зауважив Здоровань Біл, вибивши люльку й скидаючи черевики на ніч.

— То я ніби став трохи в пригоді вам, хлоп'ята? — лагідно спитав Тарвотер.

Всі ствердно кивнули.

— Тоді, хлопці, я маю щось вам запропонувати. Пристанете ви чи ні, але спершу вислухайте. Вам треба швидше добутися на місце до льодоставу. А один з вас половину часу витрачає на куховарство, замість того щоб переносити вантаж. Якщо я куховаритиму, справи у вас підуть жвавіше. Та й їжа буде ліпша, тож і працюватиметься ліпше. А між ділом і я сам дещицю міг би переносити, дещицю, правда.

Здоровань Біл і Енсон почали були кивати головою на знак згоди, коли це Чарлз зупинив їх.

— А що ви за це хочете? — запитав він у старого.

— Та вже як хлопці вирішать...

— Так діла не роблять,— гостро вичитав йому Чарлз.— Ваша пропозиція, то й доказуйте її до кінця.

— Бачите, річ у тому...

— Ви, мабуть, хочете, щоб ми вас годували цілу зиму, га? — перебив його Чарлз.

— Та ні, навіщо ж. Мені б тільки дістатися до Клондайку у вашому човні, та й добре.

— У вас же ані крихти харчів, діду. Ви помрете там з голоду.

— Я вже давненько навчився здобувати собі харч,— відповів старий Тарвотер, і в очах його спалахнув задирливий вогник.— Мені сім десятків років, але я ще ні разу не помирав з голоду.

— А дасте розписку, що самі піклуватиметесь про себе, як тільки доберемося до Доусона? — правив своєї комерсант.

— Чом би й не дати,— була відповідь.

І знову Чарлз не дав товаришам висловити задоволення з приводу такої угоди.

— Ще одна річ, діду. Нас четверо компаньйонів, і в таких питаннях всі ми маємо голос. Ліверпул зараз попереду з основним нашим спорядженням. Він теж має дати згоду, але його немає тут.

— А що він за один? — спитав Тарвотер.

— Урвіголова, та ще й запальний, лихої вдачі.

— Таки гарячкуватий,— притакнув Енсон.

— А що вже лається — просто страх! — засвідчив Здоровань Біл.— Проте хлопець він справедливий,— відразу ж додав він.

Енсон щиро кивнув, приєднуючись до цієї думки.

— Ну що ж, хлопці,— сказав Тарвотер.— Вибрався я до Каліфорнії і дістався туди, тож і до Клондайку дістанусь. І ніщо не зупинить мене, аніщо. А свої триста тисяч із землі я добуду, хоч би там що, бо ці гроші мені конче потрібні. Лиха вдача мене не лякає, аби хлопець був справедливий. Спробую своє щастя, піду з вами, поки наздоженемо його. Коли він скаже «ні», вважаймо, що я програв. Але навряд, не може він відмовити, бо до льодоставу обмаль часу, та й мені запізно вже шукати іншої нагоди. А що я цілком певен, що доберусь до Клондайку, то просто неможливо, щоб він сказав «ні».

Отак старий Джон Тарвотер став однією з незвичайних постатей на цій дорозі, що й без того рясніла незвичайними посталями. Тисячі людей, котрим доводилось разів по двадцять міряти кожну милю дороги, щоб перенести на

своїй спині півтонни вантажу, вже знали його і кликали по-дружньому Дідом Морозом. І, працюючи, він завжди заводив старечим фальцетом свій гімн. Жоден з трьох супутників Тарвотерових не міг нарікати на його роботу. Таки правда, суглоби його погано гнулись — він гадав, що в нього є трохи ревматизму, — і рухався він повільно, з хрускотом і тріском, а проте безупинно ворушився. Спати ввечері лягав останній, а вранці вставав перший, щоб напоїти товаришів гарячою кавою, поки вони до сніданку перенесуть по одному клунку. А між сніданком та обідом і обідом та вечерею завжди вправлявся і сам перенести кілька клунків. Але вагою не більше, як шістдесят фунтів. Він міг узяти й сімдесят п'ять, тільки тоді швидко стомлювався. Одного разу він спробував нести дев'яносто фунтів, але впав на стежці, і потім кілька днів у нього підламувалися ноги.

Праця! На цій дорозі, де навіть при звичайній до тяжкої роботи люди вперше спізнавали, що таке праця, ніхто відповідно до своїх сил не працював більше, ніж старий Тарвотер. Гнані розпачем перед швидким наступом зими, ваблені шаленою жадобою золота, вони працювали до крайнього виснаження і падали на дорозі. Одні, коли невдача ставала ясна, стрілялися. Другі божеволіли, а треті, не витримавши нелюдського напруження, поривали з компаньйонами і сварилися на все життя з давніми друзями, що були не гірші за них, а тільки так само змучені й роздратовані, як і вони.

Праця! Старий Тарвотер міг присоромити їх усіх, незважаючи на тріск та хрускіт у суглобах і сухий дошкульний кашель. Зрання і допізна, на дорозі чи в таборі, він завжди був на видноті, завжди щось робив і завжди озивався на прізвисько Дід Мороз. Стомлені мандрівники, притулившись до колоди чи скелі поруч з його клупком і свої, просили бувало:

— Заспівай-но, дідусю, оту свою пісню про сорок дев'ятий рік.

І коли він, важко дихаючи, виконував їхнє прохання, знову завдавали на плечі свою ношу і, зауваживши, що це справді підбадьорює, рушали далі.

— Коли хто чесно заробив свій проїзд, — сказав Здоровань Біл компаньйонам, — то це наш старий співак.

— Еге ж, — підтвердив Енсон. — Йому ж ціни не скла-

сти. І як на мене, то я не проти того, щоб прийняти його до спілки на повних правах.

— Отакої! — втрутився Чарлз Крейтон. — Доберемось до Доусона і попросаємося з ним, як і домовлялись. А то ще доведеться й поховати його, як зостанеться з нами. Та ще, кажуть, тут буде голод, і кожна крихта хліба важитиме, як чисте золото. Не забувайте, ми ж годуємо його з власних припасів усю дорогу. І якщо на той рік нам буде скрута, нарікайте на себе. Пароплави з харчами не доберуться до Доусона раніше, як у середині червня, а до цього ще дев'ять місяців.

— Що ж, ти вклав не менше грошей і спорядження, ніж кожен з нас, — визнав Здоровань Біл, — а тому маєш таке саме право голосу.

— І я скористаюся цим правом, — заявив Чарлз, дедалі більше дратуючись. — Ваше щастя, що серед вас є людина, котра вмів все передбачити, а то з вашою дурною жалістю ви всі поздихали б з голоду. Кажу ж вам, що наближається голод. Я вже добре знаю ситуацію. Борошно дійде до двох, а то й десяти доларів за фунт, та й того ніхто не продаватиме. Згадаєте моє слово.

Стежка слалася через осипища, угору похмурою ущелиною до Овечого табору, попри загрозливо навислі льодовики до гори Ваги й від Ваги по крутих виступах вичовганих льодовиками скель, куди люди видиралися мало не рачки; і всюди на цій дорозі старий Тарвотер куховарив, носив клунки й співав. Через Чілкутський перевал, що лежить понад смугою лісу, він перебрався у вирі першої осінньої завірюхи. Ті, хто був уже внизу, на непривітному березі озера Крейтеру, де не було навіть хмизу для багаття, почули, як з присмерку над ними залунав чийсь примарний голос:

Як аргонавти в давнину,
Пливе шляхом тяжким,
Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,
За Руном Золотим.

І з снігового вихору, зігнувшись під шістдесятифунтовим клунком, з'явилася висока худорлява постать із сніжно-білими, як сама хурделиця, бакенбардами.

— Дід Мороз! — привітали його радісно. — Тричі «Ура!» на честь Діда Мороза!

За дві милі від Крейтеру міститься Щасливий табір — так його назвали через те, що тут починається верхній край лісової смуги, де люди можуть, нарешті, зігрітися коло багаття. А втім, навряд чи можна було назвати лісом ці карликові гірські ялинки, крони яких ніколи не сягали вище, ніж на фут над мохом, а стовбури, наче огудиння, звивалися і стелилися під мохом. Тут, на стежці до Щасливого табору, першого за цілий тиждень сонячного дня, старий Тарвотер прихилив свій клунок до величезного валуна, щоб перепочити. Стежка обходила навколо валуна, і по ній поволі ступали вперед тяжко навантажені люди, а назад поспішали інші, з порожніми лямками, по новий вантаж. Двічі старий Тарвотер пробував підвестися й рушити далі, та щоразу тремтіння в ногах змушувало його опустити ношу, щоб зібратися на силі. З-за валуна почувлися вітальні вигуки. Він упізнав голос Чарлза Крейтона і зрозумів, що вони, нарешті, зустрілися, з Ліверпулом. Чарлз відразу ж поринув у справи, і Тарвотер від слова до слова почув, як непохвально Чарлз відізвався про нього і про пропозицію довести його до Доусона.

— Ото дурна пропозиція, — висловив свою думку Ліверпул, коли Чарлз скінчив. — Сімдесятилітній дідуган! Якщо він ледве ноги волочить, якого дідька ви з ним зв'язалися? Коли буде голод — а на це схоже, — кожна скринка хліба нам самим потрібна буде. Запасалися ж ми на чотирьох, а не на п'ятьох.

— Та ти не хвилюйся! Все буде гаразд, — почув Тарвотер, як Чарлз заспокоював компаньйона. — Старе луб'я погодилося, щоб останнє слово було за тобою, коли ми наздоженемо тебе. Тобі треба тільки затятися і сказати «ні».

— Ти вважаєш, що я маю відмовити старому після того, як ви подали йому надію і користувалися з його праці від самої Даї?

— Дорогою ж тяжко, Ліверпуле, і липе сильні здолають її, — намагався виправдатися Чарлз.

— А мені, отже, через вас підлоту робити? — обурився Ліверпул, а в Тарвотера аж похололо на серці.

— Та скидається на те, — сказав Чарлз. — Ти мусиш вирішувати.

Тут у старого Тарвотера відлягло від серця, бо повітря розітнув шалений ураган лайки, серед якого проривалися окремі фрази:

— Падлюки!.. Спершу я вас самих пошлю до чорта в

зуби! Я вже вирішив, нехай йому біс!.. Старе луб'я піде до Юкону з нами, закарбуї собі це на носі, голубчику! Тяжко?.. Ти ще не знаєш, що таке тяжко, ось я тобі покажу... До дідька спроваджу все спорядження і піду геть, як ви спробуєте збутися старого! Тільки спробуйте, я тоді таку веремію підніму, що й світ вам замакітриться!

І таку життєдайну силу мав цей словесний потік Ліверпулів, що старий легко, немов пір'їнку, завдав на плечі свою ношу і почвалав до Щасливого табору.

Всю дорогу від Щасливого табору до Довгого озера, від Довгого озера до Глибокого і від Глибокого вгору, через крутий гірський хребет, і вниз до Ліндермену, люди не на життя, а на смерть змагалися з зимою. Подорожні надиривалися з останніх сил і, вкрай знеможені, плакали обік шляху. Але зима невблаганно насувалася. Повіяли пронизливі осінні вітри, і під холодними дощами та дедалі частішими снігопадами компанія, до якої приєднався Тарвотер, скинула нарешті останні клунки на березі озера Ліндермену.

Та відпочивати не довелось. По той бік озера, пройшовши з милю від ревучого потоку, вони вибрали ділянку лісу і викопали яму на тартак. Тут уручну, за допомогою поздовжньої пилки, вони розпилювали стовбури ялин на дошки. Працювали вдень і вночі. Тричі протягом ночі старий Тарвотер непритомнів у ямі. А вдень він, як завжди, куховарив і у вільні проміжки допомагав Енсонові будувати човна біля потоку, в міру того як надходили свіжі дошки.

Дні все коротшали. Вітер змінився і дув тепер постійно з півночі, приносячи негоду. Вранці виснажені люди виповзали з-під укривал і в самих шкарпетках розігрівали замерзлі черевики над багаттям, яке Тарвотер уже встигав розпалити. Чутки про голод у глибині краю ставали все настирливіші. Останні пароплави з харчами, що йшли від Берінгового моря, через мілководдя застряли у гирлі Юкону, за сотні миль на північ від Доусона. Вони стояли біля старої факторії компанії Гудзонової затоки, у Форті Юконі за Полярним колом. Борошно в Доусоні підскочило до двох доларів за фунт, але й за цю ціну ніхто не продавав. Королі Бонанзи й Ельдорадо, що мали без ліку грошей, вибиралися з краю, не мігши тут роздобутись на харчі. Комітети шукачів золота конфіскували все продовольство і посадили населення на тверду пайку. Того, хто

приховував хоч жменьку борошна, розстрілювали, як собаку. Десятків зо два людей уже спіткала така доля.

Тим часом нелюдське напруження, яке зломило навіть багатьох молодших від Тарвотера, почало позначатися і на ньому. Він кашляв ще дужче, і якби його змучені товариші не спали, мов мертві, він би раз у раз будив їх ночами. Крім того, він почав застуджуватись, тим-то, лягаючи спати, одягався якнайтепліше, натягуючи на себе геть усе до останньої одежини з клунка. Все, що мав, він намотував на своє худе старече тіло.

— Гай-гай! — зауважив Здоровань Біл.— Зараз тільки двадцять градусів морозу, а старий уже натягає на себе все своє шмаття. Що ж буде потім, коли дійде до п'ятдесяти або шістдесяти?

Вони спустили свого абияк збитого човна у гірський потік, разів з десять мало не потопивши його, і в осінню сніговицю на веслах перепливли вздовж південного краю Ліндермену. Другого ранку вони гадали навантажити його й вирушити прямо в пащу півночі, у небезпечний перехід на півтисячі миль через озера, гірські річки та пороги. Але ввечері, перед тим як лягти спати, Ліверпул кудись пішов з табору. Повернувся він, коли вже всі спали. Розбудивши Тарвотера, моряк про щось стиха переговорив з ним.

— Слухай, дідусю,— сказав він.— Місце в нашому човні ти мавш, і якщо хто заслужив його, то це ти. Але ж сам розуміш, що тобі вже чимало років, та й здоров'я — бодай не казати. Якщо поїдеш з нами, то ще й богові душу віддаси. Зажди, дідусю, дай я докажу. Ціна за проїзд човном підскочила до п'ятисот доларів. Я тут попоходив трохи і знайшов пасажира. Він урядовець Аляскінського комерційного банку, і йому будь-що треба їхати. Він ладен дати навіть шість сотень, аби лиш я взяв його у нашого човна. Тепер це місце твоє. Продай його цьому чоловікові, клади шістсот доларів до кишені і катай на південь, до Каліфорнії, поки ще в дорога. За два дні ти доберешся до Даї, а за тиждень будеш і в Каліфорнії. Що ти на це скажеш?

Тарвотер зайшовся таким кашлем, що аж трусився, а коли віддихався, то відповів:

— Ось що я тобі скажу, синку,— почав він.— У сорок дев'ятому я гнав чотири пари волів через прерії і хоч би тобі один здох. Я пригнав їх до самої Каліфорнії, а опісля возив ними вантажі із Форту Саттера до Амеррікен Бара.

Тепер я їду на Клондайк. І ніщо мене не зупинить, аніщо. Я поїду човном, в якому ти сидітимеш на кермі, до самінького Клондайку і витрушу там з моху триста тисяч доларів. А коли так, то вже ж було б чисте безглуздя спродати своє місце в човні. Проте я щиро дякую тобі, синку, щиро дякую.

Молодий матрос з запалом схопив старого за руки.

— Далєбі, дідусю, ти таки поїдеш з нами! — вигукнув він.— Ти справжня людина.— І, з неприхованим презирством глянувши на Чарлза Крейтона, що хропів собі в руду бороду, додав: — Такі, як ти, здається, більше не родяться, дідусю!

Все далі на північ прокладали собі шлях компаньйони, хоча зустрічні старожитці хитали головами й передрікали, що на озерах вони вмерзнуть у кригу. Озеро й справді не сьогодні-завтра могло взятися кригою, тож, аби виграти час, на небезпеку не зважали. Порожисту протоку поміж озерами Ліндерменом і Бенетсм Ліверпул вирішив проскочити, не розвантажуючи човна. Звичайно човни переганяли впорожні, а вантаж переносили на собі. Але й тоді багато човнів, навіть порожніх, розбивалося в друзки. А тепер не було часу й на таку обережність.

— Вилазь, дідусю,— скомандував Ліверпул, приготувавшись відштовхнутися від берега і гайнути через пороги.

Але старий Тарвотер похитав сивою головою.

— Де вантаж — там і я,— заявив він.— Це єдиний спосіб проскочити. Бачиш, синку, я їду на Клондайк. Коли я буду в човні, то він, хоч не хоч, а дійде до Клондайку. А вилізу, то, чого доброго, й човна втратите.

— Але й перевантажувати його нема рації,— сказав Чарлз і, коли саме човна відпихали, раптом вистрибнув на берег.

— Вдруге без мого наказу й не пробуй! — крикнув Ліверпул навздогін йому, в той час як човен підхопила течія.— Більше не дозволю обходити пороги пішки, гаяти час; тепер жди, поки він дійде!

І справді, на те, що забрало у них десять хвилин річкою, Чарлзові потрібно було півгодини суходолом. Чекаючи на нього на озері Бенет, вони розбалакалися з кількома обідраними старожитцями, що вибиралися звідси додому. Звістки про голод стали ще тривожніші. Загін північно-західної кінної поліції, що стояв на тому боці

озера Марш, де шукачі золота ступали на канадську територію, не пропускав далі жодного чоловіка, котрий не мав із собою сімсот фунтів харчів. У Доусоні тисяча чоловік з собачими запрягами чекали льодоставу, щоб виїхати річкою по кризі. Торговельні фірми не спроможні були виконати договори на постачання продовольства, і компаньйони кидали жеребки, кому вертатися додому, а кому лишатись і розробляти ділянки.

— Це й залагодить усе, — заявив Чарлз, довідавшись про дії кінної поліції на кордоні. — Можеш, старий, уже й звідси повертати голоблі.

— Лізь у човна! — скомандував Ліверпул. — Ми їдемо на Клондайк, і дідусь їде з нами.

Вітер змінився на попутний південний і погнав човпа по Бенету під величезним вітрилом, що його змайстрував Ліверпул. Важкі паки із спорядженням правили за добрий баласт, і Ліверпул мчав щодуху, як зробив би й усякий сміливий моряк, коли кожна хвилина багато важить. На Оленячому переході вітер знову дуже вчасно перемістився на чотири румби на південний захід, погнавши по дорожніх через протоку до озер Тегіш і Марш. Небезпечний Вітряний Рукав вони перепливали, коли заходило сонце, вже присмерком, при сильному вітрі. Тут на їхніх очах перекинулись і потонули два човни з шукачами золота.

Чарлз хотів був пристати до берега на ночівлю, але Ліверпул прямував далі через Тегіш, орієнтуючись по шуму хвиль на мілізнах та по випадкових багаттях, що їх заналили на березі несміливі або потерпілі аргонавти. О четвертій годині ранку він розбудив Чарлза. Старий Тарвотер, що тремтів з холоду й не міг спати, чув, як Ліверпул наказав Крейтонові перейти до нього на корму, а тоді став повчати його, не даючи тому й слова мовити.

— Слухай-но, приятелю, мовчи та слухай, — почав Ліверпул. — Ось що я хочу втовкмачити тобі в голову: *поліція повинна пропустити дідуся. Зрозуміло? Повинна пропустити.* Коли почнуть перевіряти наш припас — п'ята частина дідусева, втямив? На кожного з нас припаде менше, ніж належить, але якось виплутаємось. Так от *затям собі, і добре затям: треба, щоб усе пройшло гладко...*

— Якщо ти гадаєш, що я можу донести на це старе луб'я... — обурено почав Чарлз.

— Ти так гадаєш, а не я, — урвав його Ліверпул, — бо

я й не говорив нічого такого. Так от добре собі затам: що ти там думав,— мені начхати. Важить те, що ти тепер надумаєш. Сьогодні десь надвечір ми будемо на поліційнім посту. Отож треба так усе підготувати, щоб не було до чого причепитися. Ну, а мудрому й слова досить.

— Коли ти гадаєш, що в мене на думці...— почав був Чарлз.

— Слухай-но,— урвав його Ліверпул.— Що в тебе на думці, я не знаю й не хочу знати. Я хочу, щоб ти зрозумів, що в мене на думці. Якщо вкрадеться якийсь сумнів і поліція заверне дідуся, я виберу першу-ліпшу затишну місцинку й висаджу тебе. А потім всиплю тобі такого перцю, що й до нових віників не забудеш. Затам це собі, і то добре затам. І не так собі, на півсили, а почащую добряче, так, як справжній чоловік може почакувати. Вбити я не вб'ю, але памороки відіб'ю.

— Та що ж я маю робити? — мало не заскиглив Чарлз.

— Лише одне,— було останнє слово Ліверпулове.— Молити бога! Так палко молити бога, щоб поліція пропустила дідуся, що вона таки пропустить його. Оце й усе. А тепер марш спати.

Ще не встигли вони добратися до озера Ле-Баржу, як землю вкрив такий сніг, що й за півроку не розтане. Та й до берега стало важче приставати, бо він уже брався кригою. В гирлі річки, якраз там, де вона вливається в Ле-Барж, вони побачили з сотню човнів аргонавтів, що їх затримав шторм. З півночі, через увесь обшир великого озера, без кінця шугала снігова буря. Три ранки зряду Ліверпул з товаришами змагалися з вітром та розбурханими хвилями, що заливали човен і зашерхали на ньому кригою. Четверо їх надсаджувалися на веслах, а старий Тарвотер увесь час сколював лід і викидав за борт, і тільки тому й не задубів з холоду.

І кожного з цих трьох днів, доведені до розпачу, вони мусили безславпо відступати й шукати захистку в гирлі річки. На четвертий день там уже згромадилося понад триста човнів, і дві тисячі аргонавтів знали, що, як тільки ущухне буря, Ле-Барж замерзне. Там, за озером, бурхливі річки ще багато днів не спинять свого бігу, але хто чим-скорше не проскочить туди, тому судиться на цілих шість місяців умерзнути в кригу.

— Сьогодні проб'ємося,— заявив Ліверпул.— Ні за що назад не повернемо. А хто сконав на веслах, нехай воскресне й знов веслує.

І таки пробились. До смерку вони дісталися на середину озера і далі веслували цілісіньку ніч, коли вітер ущухав; вони засинали на веслах, Ліверпул будив їх стусанами, і вони зпову бралися гребти й пливли, ніби в нескінченному кошмарі. Тим часом на небі висипали зорі, хвилі вляглися, і гладенька, наче аркуш паперу, поверхня озера почала братися тоненькою кригою, що під ударами весел дзвеніла, мов розбиване скло.

А коли зайнявся ясний і холодний світанок і вони ввійшли в річку, позаду розіслалося суцільне море криги. Ліверпул придивився до свого старого пасажира: той зовсім знесилів і був ледь живий. Та тільки Ліверпул повернув човна до берегової криги, щоб зігріти Тарвотера коло багаття й дати йому гаряченького, як Чарлз напався на нього,— шкода, мовляв, дурно гаяти час.

— Це тобі не комерція, тож не сунь свого носа у чуже просо,— заявив йому моряк.— На воді я порядкую. Вилась-но краще та нарубай дров, тільки гляди, щоб вистачило! За дідуса треба подбати. Ти, Енсоне, розпали багаття на березі. А ти, Біле, приладнай у човні юконську грубку. Дідусь найстаріший з нас, хай сидить собі біля вогню і гріється всю дорогу.

Так і зробили, і підхоплений течією човен помчав, мов річковий пароплав, димлячи двоколінною трубою; він застрявав на мілинах, кружляв у водовертях, проносився через пороги й стрімкі ущелини, все далі заглиблюючись у північний зимовий край. Притоки Великий і Малий Лосось несли у Юкон шерет, а за порогами з дна річки зринув донний лід, встеливши всю поверхню кришталевим шумовинням. Забережні щодень зростали і там, де течія спокійніша, досягали вже ярдів ста завширшки. А старий Тарвотер, натягши на себе все своє шмаття, сидів біля грубки, підтримуючи в ній вогонь. Ані вдень ні вночі не відважуючись спинятися від страху, що річка от-от стане, вони сміливо мчали вперед, а позад них шар криги все щільнішав.

— Гей, як ти там, друзяко? — час від часу гукав моряк.

— На всі п'ять! — навчився відповідати Тарвотер.

— Як же мені, синку, віддячити тобі за все? — перегортаючи в грубці, звертався іноді Тарвотер до Ліверпула, що

правував на закрижаній кормі і, щоб зігрітись, бив об поли то однією, то другою вільною рукою.

— Заспівай-но лиш мені оту свою давню пісню, — була незмінна відповідь.

І Тарвотер хрипким голосом заводив свій гімн, — так само, як завів він його наприкінці, коли їхній човен, розштовхуючи крижини, повернув до доусонівського причалу, і весь надбережний Доусон наставив вуха, дослухаючись до його переможного співу:

Як аргонавти в давнину,
Пливем шляхом тяжким,
Тут-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,
За Руном Золотим.

Чарлз усе-таки доніс, але так обережно, що ніхто з його супутників, а найменше з усіх моряк, і не дізнався про це. Побачивши дві великі відкриті баржі, куди садовили людей, він розпитав, що це Комітет порятунку вилловлює і виряджає вниз Юконом тих, хто не має харчів. Сподівалися, що останній невеличкий доусонський пароплав, поки стане річка, встигне довести ці баржі на буксирі до Форту Юкону, де повмерзали в кригу судна з продовольством. В усякому разі, хоч би там що з ними сталося, Доусон спекався б зайвих ротів. Отож до Комітету порятунку й поспішив Чарлз, щоб нишком повідомити кого слід про немічного старого, що без грошей і харчів. Тарвотера забрали одним з останніх, і коли Ліверпул вернувся до човна, з берега він побачив, як оточені шугою баржі зникають за поворотом річки нижче від Лосячої гори.

Пливучи увесь час серед дрібної криги і щасливо обминувши кілька заторів на юконських мілізнах, баржі пройшли ще сотні миль далі на північ і вмерзли в лід бортом до борту з продовольчим транспортом. Тут, за Полярним колом, старий Тарвотер і влаштувався на довгу північну зимівлю. Він працював щодня по кілька годин — рубав дрова для пароплавних компаній, і за це харчувався. Решту часу нічого було робити, отож він вилежувався в рубленій хатині.

Тепло, відпочинок і достатня їжа вилікували його від сухого кашлю й відновили йому сили, наскільки це було можливо в такому похилому віці. Проте ще до різдва брак свіжої городини призвів до цинги, і один по одному шукачі золота, занепадаючи духом, злягали у свої койки, здані

на ласку лихої долі. Та не такий був Тарвотер. Не чекаючи перших ознак цинги, він почав застосовувати єдиний свій засіб проти всіх хвороб — рух. На старій факторії серед різного мотлоху він знайшов кілька іржавих пасток, а в одного з капітанів позичив рушницю.

Спорядившись таким чином, він кинув рубати дрова і почав заробляти вже більше, ніж потребував на харч. Не занепавав він духом і тоді, коли в нього самого почалася цинга. Як і раніш, старий обходив пастки і співав свій давній гімн. Жоден песиміст не міг похитнути його впевненості, що він витрусить з моху Аляски свої триста тисяч доларів.

— Таж у цій околиці золота немає, — казали йому.

— Золото там, де його знаходять, синку. Чи не мені ж це знати? Адже я його копав, коли тебе ще й на світі не було — аж у сорок дев'ятому! — відказував він. — Чим була долина Бонанзи? Лосячим пасовищем. Жоден шукач і глянути туди не хотів, а от стали ж намивати там по п'ятсот доларів на миску і видобули п'ятдесят мільйонів доларів. Так само було й з Ельдорадо. Звідки ж ви знаєте, а може, просто під цією самою хатиною або он за тим горбом лежать мільйони й тільки чекають, щоб такий собі щасливець, як я, прийшов і витрусив їх?

Наприкінці січня лихо спіткало старого. Якийсь дужий звір — чи не рись, як гадав Тарвотер, — потрапив в одну з маленьких пасток і потяг її за собою. Старий погнався за ним, але його застиг такий снігопад, що він загубив слід звіра і свій власний слід. Після короткого зимового дня наступала двадцятигодинна темрява, і всі зусилля Тарвотерові знайти в присмерку дорогу серед густого снігу призвели лише до того, що він і зовсім заблукав. На щастя, коли взимку на півночі випадає сніг, завжди теплішає, і замість звичайних сорока-п'ятдесяти або навіть шістдесяти градусів морозу було тільки п'ятнадцять. До того ж він був тепло одягнений і мав із собою повну коробку сірників. Поліпшило його становище й те, що на п'ятий день він добив підстреленого кимось лося, який важив добрих півтонни. Настеливши ялинового гілля біля туші, він улаштував собі табір і вирішив тут-таки й зимувати, якщо його не розшукають або не доконає цинга.

Але збігло два тижні — і не було ніяких ознак, що його шукають, а цинга виразно посилювалась. Довгі години він то спав, то не спав, скулячись коло багаття й ховаю-

чесь від холоду й вітру за ялиноюю загородою. Але в міру того, як його обіймала зимова сплячка, години неспання все скорочувалися, перетворюючись на напівзабуття чи напівдрімоту. Проблиски свідомості, що він — Джон Тарвотер, поступово згасали, все далі поринаючи в глибини первісного його ества, що сформувалося ще до того, як людина стала людиною, і в ті часи, коли людина формувалася, коли вона перша з усіх тварин заглянула в себе й заклала початки моральності в страхітливих творіннях фантазії, населених потворами її власних суперечливих бажань.

Як хворий на гарячку час від часу приходиться до пам'яті, так і старий Тарвотер прокидався, смажив собі м'ясо і підкладав дров до багаття, але з кожним разом усе надовше й надовше охоплювала його якась сонлива млявість, і в напівсвідомості він уже не розрізняв, коли марить наяву, а коли — вві сні. І тут, у найглибинніших сховках неписаної історії людства, він спіткався з незбагненними й неймовірними, наче кошмар або марення божевільного, потворами, яких створила мораль первісної людини і які й досі змушують людину снувати химерні видива, аби уникнути тих примар чи то боротися з ними.

Одне слово, під тягарем своїх сімдесяти років, на самоті з безмовною пустелею півночі, Тарвотер, немов запаморочений опіумом або снотворним, повернувся до інфантильного мислення людини з часів первісного світу. Похмура тінь смерті маяла крильми над скуленим Тарвотером, а він, як його далекий пращур — людина-дитя, — складав міфи й молився сонцю, сам і творець героїв, і герой, що вирушив на пошуки казкових недосяжних скарбів.

Або він добуде цей скарб, говорила неблаганна логіка примарного краю підсвідомості, або порине у неситиме море, у ненажерний морок, що кожного вечора цілком поглинає сонце — сонце, яке вранці знову відроджується на сході, через що воно й стало для людини першим символом безсмертя. Але цей примарний край призахідного сонця, що існував у глибині його підсвідомості, був тільки тінню близької смерті, яка повільно насувалася на нього.

Проте як же врятуватися від цієї потвори мороку, що повільно поглинала його зсередини? Занадто вже він знемігся, щоб мріяти про порятунок чи бодай хоч відчутти іскру такого бажання. Дійсність перестала існувати для

нього. І не з бездоння його затьмареної свідомості могла вона відродитися. Заважкий був тягар років, завелика — кволість від хвороби, заглибокі — млявість і летаргія, викликані тишею й холодом. Тільки зовнішня дійсність могла вплинути на нього й пробудити в ньому усвідомлення реальності, інакше-бо з примарного царства тіней він непомітно перейде в цілковиту темряву небуття.

І він прийшов, цей посланець зовнішнього світу, нараз ударивши по його барабанних перетинках лунким, як постріл, форканням. Двадцять днів стояли п'ятдесятиградусні морози, і жоден порив вітру, жоден звук не порушували мертвої тиші. Як той курець опію переноситься зором від просторих хоромів свого марення до тісних стін убогої хатини, так і старий Тарвотер утупив свій притямнілий погляд у здоровенного лося з пораненою погою, що, захеканий від безсилля, витріщився на нього, застигнувши по той бік багаття. Тварина ця блукала наосліп у примарному царстві тіней і, тільки опинившись перед напівпригаслим багаттям Тарвотера, пробудилася до дійсності.

Він насилу стягнув з правої руки хутряну рукавицю, підбиту грубою вовною, і спробував натиснути курок, але не зміг ворухнути застряглими пальцями. Обережно, повільно — це забрало в нього кілька довгих хвилин — він просунув голу руку під укривала, потім під хутряну парку і, парешті, за пазуху сорочки, під ледь теплу пахву лівої руки. Минула ціла вічність, поки пальці відійшли, і Тарвотер, усе так само поволі й сторожко, приклав рушницю до плеча й націлився у величезну тварину по той бік багаття.

Гримнув постріл, і один з двох мандрівників у царстві тіней упав додолу, в морок, а другий знявся догори, до світла. Заточуючись, мов п'яний, на своїх знесилених цингою ногах і трясучись із хвилювання та холоду, він протирав тремтячими пальцями каламутні очі і вдивлявся в павколишний реальний світ, що постав перед ним з такою запаморочливою раптовістю. Тарвотер здригнувся всім тілом і тільки тоді збагнув, що дуже довго — а скільки, то й сам не знав — він снів в обіймах смерті. Він зумисне плюнув і почув, як слина затріщала у повітрі, — отже, мороз шістдесят градусів з гаком. Справді, того дня спиртовий термометр у Форті Юконі показував сімдесят п'ять

під нулем, тобто сто сім морозу, бо за Фаренгейтом точка замерзання — тридцять два градуси вище від нуля.

Тарвотерів мозок, повільно оживаючи, нагадав людині, що треба діяти. Тут, у цій безмежній пустелі, панує Смерть. Сюди прибукали два поранених лосі. Проясніле під час великих морозів небо допомогло Тарвотерові зорієнтуватись, і він вирішив, що обидві підстрелені тварини прийшли зі сходу. Отже, на сході люди — хтозна, білі чи індіани, але в усякому разі люди, що підтримають його в біді, допоможуть йому пристати до берега життя у цьому морі мороку.

Хоч і через силу рухався він, зате рухався в реальному світі, лаштуючи рушницю, набой, сірники й торбину з двадцятьма фунтами лосятини. Потім воскреслий аргонавт. заточуючись і кульгаючи на обидві ноги, обернувся спиною до небезпечного заходу й пошкутильгав на животворний сонцедайний схід.

Через скількись днів — а скільки саме, він так ніколи й не дізнався,— снуючи сні та видава й мугикаючи свою давню пісню про сорок дев'ятий рік, немов людина, що потопає й виринає і з останніх сил утримує свідомість над безоднею мороку, Тарвотер вийшов на засніжений схил ущелини й побачив унизу пасемко диму і людей, що покидали роботу й витріщилися на нього. Заточуючись, він спускався до них і все ще мугикав свою пісню, а коли йому забило дух і пісня урвалася, вони закричали всяк на свій лад: «Микола-чудотворець!.. Борода!.. Останній з могікан!.. Дід Мороз!..» І коли він нарешті опинився серед них, то стояв тихо, не спроможний і слова вимовити, лише з очей його котилися великі сльозини. Довго він мовчки плакав, а тоді, нараз ніби опам'ятавшись, сів на сніг, так що кістки йому хруснули й затріщали, і з цього незручного положення повалився набік і спокійно втратив свідомість.

Не минуло й тижня, як старий Тарвотер знову був на ногах, і кульгаючи по хатині, куховарив для п'яти мешканців ущелини. Справжні старожитці-піонери, мужні й при зви ч а с н і до знегод, вони так далеко забралися за Полярне коло, що нічого не чули про золото, знайдене на Клондайку. Тарвотер перший приніс їм цю звістку. Харчувалися вони лосятиною, оленіною, вудженою рибою.

доповнюючи цю дісту ягодами та соковитими корінцями диких рослин, припасеними ще з літа. Смак кави вони давно забули, вогонь добували за допомогою збільшувального скла, як мандрували куди, то брали з собою головешки, що ледве тліли, а в люльках палили сухе листя, від якого дерло в горлі й крутило в носі.

Три роки тому вони подалися в пошуках золота на північ від верхів'я річки Кююк і так дійшли аж до гирла Маккензі на узбережжі Північного Льодовитого океану. Тут, на китобійних суднах, вони востаннє запаслися товарами білої людини, переважно сіллю та тютюном. Вирушивши на південь і захід у великий перехід до злиття Юкону з Поркюпайном біля Форту Юкону, вони знайшли золото на березі ось цього струмка, де й залишилися добувати його.

Вони радо вітали появу Тарвотера, невтомно слухали його розповіді про сорок дев'ятий рік і перехрестили прибульця на Старого Героя. Чаєм із хвої, відваром вербової кори, а також кислими та гіркими корінцями вони вилікували його від цинги, так що тепер він перестав кульгати і навіть помітно набрався тіла. І вони не бачили ніяких причин, чому б старому не добувати з землі багатий золотий скарб.

— Щодо трьохсот тисяч — ручитися не можемо, — сказали вони йому якомсь уранці за сніданком, перед тим як іти на роботу. — Але якщо б тисяч сто, Старий Герою? Займанка, гадаємо, того варта, розсипище багате, і ми вже й тобі ділянку відмежували.

— Що ж, хлопці, щиро вам дякую, — відповів старий Тарвотер. — Одне можу сказати — для початку й сто тисяч нічогенько, навіть дуже нічогенько. Звичайно, я на цьому не спляюсь і свої триста тисяч добуду. Адже задля цього я й приїхав сюди.

Хлопці засміялися й похвалили його завзяття, кажучи, що в такому разі їм доведеться пошукати для нього багатшого місця. А Старий Герой вирішив, що як тільки прийде весна й він почуватиме себе бадьоріше, то неодмінно сам вибереться і понишпорить довкола.

— Хто зна, — зауважив він, вказуючи на пагорб по той бік річки, — може, там під снігом мох росте просто на золотих самородках.

Більше він нічого не сказав, проте в міру того, як сонце підбивалося вище, а дні довшали й теплішали, усе ча-

стіше поглядав потойбіч струмка на терасу перед схилом. І ось одного разу, саме в розпалі відлиги, він перебрався через струмок і видерся на ту терасу. Там, де вище, земля відтанула вже завглибшки на цілий дюйм. Над одною такою розталлю Тарвотер нагнувся, вхопив великими гудзуватими пальцями пучок моху й вирвав з корінням. Під сонячним промінням зблиснула тмянувата жовтизна. Старий потрусив мох, і з корінців, немов ринь, посипалися на землю чималі самородки — Золоте Руно, яке тепер лишалось тільки стригти.

І досі ще не забуто записаного в аналах Аляски літнього рушення 1898 року, коли з Форту Юкону до копальні під Тарвотеровим горбом ринули тисячі людей. І коли старий Тарвотер, спродавши свою ділянку компанії Боуді за чистих півмільйона, повертався до Каліфорнії, він аж до самої пароплавної пристані Форту Юкону їхав верхи на мулі недавно пробитою стежкою із зручними будиночками для подорожніх.

За першим спіданком на океанському пароплаві, що виїшов із Сент-Майкла, йому прислужував сивуватий, скорчений цингою офіціант з виснаженим обличчям, що кривилося від болю. Тарвотер аж двічі мусив приглянутись до нього, поки впевнився, що це й справді Чарлз Крейтон.

— Що, синку, кепсько повелось? — запитав Тарвотер.

— Таке вже моє щастя, — поскаржився той, коли впізнав Тарвотера й вони привіталися. — З усього нашого гурту тільки на мене напала цинга. І що за пекло я витерпів! Ті троє всі здорові, працюють, заробляють на харчі, щоб узимку піти на розвідку вгору по Білій. Енсон теслярством щодня заробляє по двадцять п'ять доларів. Ліверпул має по двадцять, — він рубає ліс для тартака, а Здоровань Біл — по сорок, бо працює старшим пилярем. Я силкувався як міг, і якби не цинга...

— Бачиш, синку, хоч ти й силкувався, та нічого в тебе не вийшло, бо надто вже ти дратливий та черствий через ту свою діловитість. Ось що я тобі скажу. Ти тепер такий каліка, що де вже тобі працювати. Я заплачу капітанові за твій проїзд — вилежуйся й відпочивай, поки доїдемо. Це все за те, що ви мене тоді взяли з собою. А що ти гадаєш робити, як прибудеш до Сан-Франціско?

Чарлз Крейтон знизав плечима.

— Тоді ось що, — вів далі Тарвотер. — Для тебе знай-

деться робота в мене на фермі, поки роздобудешся знову на свою комерцію.

— Я б керував вашими справами...— зразу пожвавішав Чарлз.

— Е, то вже ні, добродію,— рішуче відмовив Тарвотер.— Але там у мене завжди знайдеться яма, що її треба для стовпа викопати, або дрова, що їх треба нарубати, та й клімат у нас чудовий...

Тарвотер повернувся додому як справжній блудний дідусь, і для нього зарізали й засмажили вгодованого тельця. Але перш ніж сісти за стіл, він побажав пройтися по своєму маєтку. І всі його кривні й богом дані сини й дочки мусили йти з ним і улесливо заглядати в його старечі гудзуваті руки, що порядкували півмільйоном. Він ступав попереду й навмисне говорив неймовірні дурниці, проте жодна з них не викликала заперечень у його почту. Старий зупинився біля зруйнованого водяного млина, що його сам колись спорудив з доброго дерева, і обличчя йому засяяло радістю, коли він глянув на весь обшир Тарвотерової долини, на далекі горби аж ген перед верхів'ям гори Тарвотер — усе це тепер знов належало йому.

Нараз щось кумедне спало старому на думку, і, щоб приховати веселі вогники в очах, він одвернувся й висякав носа. У супроводі цілої родини підійшов він до старої трухлявої клуні й підняв з землі почорнілу від часу голоблю.

— Вільяме,— сказав він.— Пам'ятаєш нашу розмову саме перед тим, як я вирушив на Клондайк? Авжеж-бо, пам'ятаєш, Вільяме. Ти сказав мені тоді, що я навіжений. А я тобі відповів, що якби я посмів своєму батькові таке сказати, він би мені голоблю всі ребра перелічив.

— Та то я жартома,— намагався викрутитись Вільям.

Вільям був сивуватий чоловік років сорока п'яти. Його дружина й дорослі сини стояли тут-таки, поряд, зчудовано дивлячись на діда, котрий навіщось скинув піджака й дав його потримати Мері.

— Ходи-но сюди, Вільяме,— владно наказав він.

Ні в сих ні в тих Вільям неохоче підійшов.

— Ото покуштуй, синку, чим мене не раз частував мій батько,— примовляв старий Тарвотер, заходившись лупцювати сина голоблю по спині та по плечах.— Вважай, я по голові тебе не б'ю. А от мій батько був такої запальної вдачі, що, бувало, зовсім забуде про голову, б'є куди по-

падя. Та не дригай так ліктями, а то ще й по кістці нена-роком улучу. А тепер скажи мені, синку, чи сидить ще у твоїй голові думка, що я навіжений?

— Ні! — зарепетував Вільям, пританцьовуючи з болю.— Ти не навіжений, батьку! Кажу ж бо, ні!

— Отож-бо й є,— розважливо мовив старий і, кинувши набік голоблю, почав натягувати піджака.— А тепер ходімо всі обідати.

НА МАТІ МАКАЛОА

НА МАТІ МАКАЛОА

На Гаваях жінки довго не старіються і не втрачають вроди, не те що в більшості інших південних країн. Жінка, що сиділа під деревом гау, нітрохи не підмальовувалась і навіть не пробувала ховати сліди руйнівної старості, але досвідчений спостерігач у будь-якому місці світу, крім Гаваїв, дав би їй щонайбільше років п'ятдесят. А тим часом і діти її, і онуки, і чоловік Роско Скендвел, з яким вона прожила сорок років, знали, що їй минуло шістдесят чотири і двадцять другого червня буде шістдесят п'ять. Вона здавалася набагато молодшою, хоч тепер, читаючи під деревом часопис, надягала окуляри, які щоразу скидала, коли хотіла позирнути на моріжок, де бавилася зграйка дітей.

Навколо все аж сяяло красою: і старезне, велике, мов будинок, дерево гау, під яким жінка й сиділа, наче в будинку,— так просторо й по-домашньому затишно було в його затінку,— і моріжок, оксамитова зелень якого варта була не одної сотні доларів; він простягався аж до бунгало, також прекрасного, величного й дорогого. А з другого боку, крізь торочки стофутових кокосових пальм, виднів океан: за рифом синій, далі до обрію він переходив у фіалковий, а коло берега мінився шовковистою гамою нефриту, смарагду й турмаліну.

І це був тільки один із півдесятка будинків, що належали Марті Скендвел. Її міський дім за кілька миль звідси, в Гополулу на вулиці Нуану, між першим і другим водограями, був справжнім палацом. Сотні гостей побували і в її вигідному будинку на горі Танталус, і в домі на узбіччі вулкана, і в гірському будиночку, і в прибережній віллі на острові Гаваї, найбільшому в архіпелазі. Але й цей будинок на узбережжі Вайкікі був не гірший за інші:

такий самий величний, гарно розташований, та й коштів на його утримання йшло не менше. Ось і тепер два садівники-японці підрізали гібіск, а третій вправно підрівнював довгий живопліт з нічного цереуса, де скоро мали розквітнути тасмнічі нічні квіти. Служник-японець у чистому полотняному вбранні приніс із будинку чайний посуд, а за ним вийшла покоївка, теж японка, в яскравому кімоно. гарненька, як метелик, і коли вона заходилась допомагати служникові, то теж ніби пурхала, як метелик. Ще одна покоївка-японка поспішала з оберемком волохатих рушників до купальні, звідки почали вже виходити діти в купальних костюмчиках. Далі під пальмами біля самого моря дві няньки-китайки з чорними косами, в гарному національному вбранні — білих кофтах і білих, рівного крою штанах, — возили дітей, кожна в своєму візочку.

І всі ці служники, няньки, онуки належали Марті Скендвел. І це вона передала онукам колір шкіри, безперечно гавайський, набутий під гавайським сонцем, — його не можна сплутати з жодним іншим. Діти були всього на одну восьму або на одну шістнадцяту гавайці, а проте ні сім восьмих, ні п'ятнадцять шістнадцятих білої крові не могли стерти з їхньої шкіри ледь помітного золотаво-брунатного кольору Полінезії. І знову ж таки тільки досвідчене око могло помітити, що ці веселі діти не чистої крові білі. Роско Скендвел, їхній дід, був білий; Марта — на три чверті біла; їхні численні сини й дочки на сім восьмих; а онуки — на п'ятнадцять шістнадцятих або, коли їхні батьки чи матері одружувалися з нащадками гавайців, також на сім восьмих. Порода з обох боків була добра: Роско походив по прямій лінії від пуритан Нової Англії *, Марта, так само по прямій лінії, — від гавайського вождя, рід якого прославляли в піснях ще за тисячу років перед тим, як люди навчилися писати.

Біля будинку спинилася машина, і з неї вийшла жінка, якій можна було дати років шістдесят. Вона легко й рівно пройшла моріжком, як добре збережена сорокалітня жінка, хоч насправді їй минуло шістдесят вісім. Марта підвелася їй назустріч, і вони суто з гавайською сердечністю обнялися й поцілувалися в уста. Їхні обличчя й рухи красномовно свідчили про щире схвильованість; тільки й чути було, що «сестро Бело» та «сестро Марто», впереміш з уриваними запитаннями одної про одну, про дядьків, братів і тіток. Та ось хвилювання від зустрічі трохи вщухло,

і вони з вологими від ніжності очима сіли одна проти одної до столика з чаєм. Можна було подумати, що сестри не бачилися хтозна-скільки років. А насправді їхня розлука тривала два місяці. І одній з них було шістдесят чотири роки, а другій — шістдесят вісім. Та не забудьте, що в їхніх грудях стукотіло на четвертину гавайське серце, огріте сонцем і любов'ю.

Діти ринули до тітки Бели, як хвилі до берега, і були щедро винагороджені обіймами та поцілунками, перше ніж знову подалися на пляж під наглядом няньок.

— Я надумала приїхати на узбережжя на кілька днів,— пояснила Марта.— Пасат якраз затих.

— Ти вже тут два тижні.— Бела ніжно всміхнулася молодшій сестрі.— Мені сказав брат Едвард. Зустрів мене біля пароплава і силоміць затяг до себе — побачитися з Луїзою і Дороті та поглянути на його першого онука. Він просто не може ним натішитися.

— Господи! — вигукнула Марта.— Два тижні! А я й не помітила, як вони збігли!

— А де Енні? І Маргеріт? — запитала Бела.

Марта знизала повними плечима з великою любов'ю й поблажливістю до своїх легковажних заміжніх дочок, що на цілих півдня залишили дітей на її догляд.

— Маргеріт на зборах товариства впорядкування міста — вони хочуть посадити дерева й гібіск обабіч усієї Калакауа-авеню,— відповіла вона.— А Енні стирає на вісімдесят доларів автомобільних шин, щоб зібрати сімдесят п'ять доларів на Британський Червоний Хрест, бо в них сьогодні день сплати внесків.

— Роско, мабуть, пишається,— сказала Бела й помітила, як в очах її сестри блиснули гордощі.— Я ще в Сан-Франціско довідалася про перші дивіденди компанії «Гоолаа». Пам'ятаєш, коли їхні акції коштували по сімдесят п'ять центів, я вклала тисячу доларів для дітей сердешної Ебі і сказала, що продам їх, коли вони піднімуться до десяти доларів?

— І всі сміялися з тебе і з кожного, хто купував ті акції,— підхопила Марта.— Але Роско знав, що робить. Тепер вони йдуть по двадцять чотири.

— Я продала свої на пароплаві по радіо рівно по двадцять,— вела далі Бела.— І тепер Ебі з дочками швиденько шиють собі туалети. Вона збирається з Мей і Тутсі до Парижа.

— А Карл? — запитала Марта.

— О, він закінчує Йельський університет...

— ...який він би й так закінчив, і тобі це добре відомо, — зауважила Марта.

Бела визнала свою провину — вона вирішила, що син її шкільної товаришки дістане університетську освіту за її рахунок, — але добродушно додала:

— А все ж приємніше, що за нього платить «Гоолаа». Можна навіть сказати, що платить Роско, бо то він порадив мені купити ті акції, і я послухалась.

Вона неквапом озирнулася навколо, і погляд її, здавалось, увібрав у себе не тільки красу, комфорт і спокій усього, на чому він спинявся, а й красу, комфорт і спокій інших оаз, таких самих, як ця, розкиданих по всіх островах. Вона вдоволено зітхнула й додала:

— Наші чоловіки влаштували нам багате життя на ті гроші, що ми їм принесли.

— І щасливе... — докинула Марта й чомусь раптово замовкла.

— ... щасливе для всіх, крім сестри Бели, — без злості докінчила за неї старша сестра.

— Погано вийшло з тим шлюбом, — тихо мовила Марта, сповнена ніжного співчуття. — Ти була ще така молода. Дарма дядько Роберт поспішився видати тебе заміж.

— Еге ж, мені було тільки дев'ятнадцять, — сказала Бела. — Але Джордж Кастнер зовсім не винен. І бачиш, скільки він зробив для мене після смерті. Дядько Роберт був розумний. Він знав, що Джордж Кастнер передбачливий, енергійний і наполегливий. Ще тоді, п'ятдесят років тому, він розумів, як важливо прибрати до рук воду Нагали, хоч тоді ще її ніхто не цінував. Усі думали, що він скуповує землі на пасовиська. А він купував майбутню воду в тих місцях, і ти сама знаєш, чого він домогся. Мені часом аж соромно стає, коли я подумаю про свої прибутки. Ні, все що завгодно, але шлюб наш був невдалий не через Джорджа. Я могла б жити з ним цілком щасливо навіть досі, якби він не помер. — Бела поволі похитала головою. — Ні, він не винен. І ніхто не винен. Навіть я. А якщо хто й винен... — вона всміхнулася сумно й ласкаво, ніби хотіла пом'якшити те, що намірялася сказати, — якщо хто й винен, то хіба дядько Джон.

— Дядько Джон? — вражено перепитала Марта. —

Якщо казати щиро, то я б уже швидше звинуватила дядька Роберта. Але дядько Джон!

Бела тільки всміхнулася.

— Адже заміж за Джорджа Кастнера віддав тебе дядько Роберт, — сказала Марта.

— Авжеж, — Бела кивнула головою. — Але справа не в чоловікові, а в коневі. Я попросила дядька Джона позичити мені коня, і він позичив. Ось так усе й сталося.

Запала мовчанка, сповнена таємниці й недомовленості, і Марта Скендвел, дослухаючись до голосів дітей та лагідних умовлянь їхніх виховательок-азіаток, які поверталися з пляжу, раптом відчула, що вся тремтить від раптової рішучості. Вона помахом руки відігнала дітей.

— Біжіть, любі мої, біжіть собі! Бабуся хоче побалукати з тіткою Белою.

І поки дзвінки, мелодійні дитячі голоси стихали за моріжком, Марта співчутливо дивилася на сумні карби, які наклало на сестрині обличчя таємниче півстолітнє лихо. І вона вже мало не п'ятдесят років пам'ятає ці карби. Здолавши в собі гавайську делікатність, вона зважилася зламати півстолітню мовчанку.

— Бело, — мовила вона, — ми нічого не знаємо. Ти ніколи нічого не розповідала. Але ми часто, дуже часто думали...

— І ніколи не розпитували, — вдячно завважила Бела.

— А тепер я нарешті питаю. Ми з тобою вже на схилі віку. Чуєш? Часом мені аж страшно стає, як подумаю, що то мої онуки, мої онуки! Адже я начебто ще вчора сама була безтурботним дівчам, їздила верхи, купалася під час припливу, збирала черепашки, коли спадала вода, і сміялася з цілої юрми залиціальників. То давай хоч тепер, на старості, забудемо про все, крім того, що ти моя люба сестра, а я — твоя.

В обох очі зайшли слізьми. Бела аж тремтіла, так їй хотілося говорити.

— Ми думали, що то все Джордж Кастнер, — вела далі Марта, — і домірковували подробиці. Він був холодна людина. А ти мала гарячу гавайську кров. Може, він був жорстокий з тобою. Брат Волкот завжди казав, що він, мабуть, б'є тебе...

— Ні! Ні! — перебила їй Бела. — Джордж Кастнер ніколи не був брутальний. Я часто навіть шкодувала, що він не звір. Він ніколи не вдарив мене. Ніколи не замах-

п'ївся на мене. Ніколи не крикнув. Ніколи — можеш ти цьому повірити? Прошу тебе, сестро, повір, що він ніколи не сварився й не ображав мене. Але його дім — наш дім — у Нагалі був сірий. Усе там було сіре, холодне, неприємне, а я променіла всіма барвами сонця, землі, своєї крові, свого походження. Дуже сіро й холодно було мені з сірим, холодним чоловіком у Нагалі. Ти ж знаєш, що він був сірий, Марто. Сірий, мов Емерсонові портрети, що висіли в нашій школі *. І шкіру мав сіру. Не засмагав ні на сонці, ні на вітрі, хоч цілими днями не злавив з коня. І всередині він також був сірий.

А мені ж було тільки дев'ятнадцять, коли дядько Роберт надумав видати мене заміж. Що я розуміла? Дядько Роберт поговорив зі мною. Пояснив, що багатства й ґрунти Гаваїв почали переходити до рук гаоле, білих. Гавайські ватаги поступово втрачають свої володіння. Їхні дочки одружуються з гаоле і забирають у посаг землі, які потім під рукою їхніх білих чоловіків стають багатими квітучими маєтками. Він згадав про діда Роджера Вілтона, що дістав за бабунею неродючі, занедбані ґрунти, розширив їх і створив там ранчо Кілогани...

— Навіть тоді воно поступалося тільки Паркеровому ранчо! — гордо зауважила Марта.

— І він сказав мені, що якби наш батько був такий завбачливий, як дід, то половина Паркерової землі відійшла б до Кілогани, і вона стала б найкращим ранчо на Гаваях. І сказав, що яловичина ніколи не подешевшає. І що майбутнє Гаваїв — пукор. Це було п'ятдесят років тому, а він ні в чому не помилився. Він ще сказав, що молодий гаоле Джордж Кастнер далеко бачить і далеко піде, а нас, дівчат, багато, ґрунти ж Кілогани за правом одійдуть хлопцям, і коли я одружуся з Джорджем, то майбутнє моє буде забезпечене.

Мені було тільки дев'ятнадцять років. Я щойно вернулася з Королівської школи, — тоді наші дівчата ще не їздили вчитися в Сполучені Штати. Ти, сестро Марто, одна з перших дістала освіту на континенті. І що я тоді знала про кохання й коханців, а надто про подружнє життя? Всі жінки виходили заміж. Це їхнє призначення в житті. Мати, бабуся й прабабуся — геть усі свого часу одружувалися. Отже, мені випадає в житті вийти заміж за Джорджа Кастнера. Так сказав дядько Роберт, а я знала,

що він дуже мудрий. Отак я й почала жити з своїм чоловіком у сірому будинку в Нагалі.

Ти його пам'ятавш. Жодного деревця — тільки трава хвилику перекочується по рівнині. Вдалині — гори, внизу — море, і вітри — вітри Ваймеа й Нагала, вони обидва нам добре надокучили, та ще й вітер Кона. А все ж я б на них не дуже зважала, не більше ніж у Кілогані і в Мані, якби мій дім не був такий сірий і мій чоловік також. Ми жили самі. Він був управителем Нагальського мастку Гленів, що повернулися до Шотландії. Тисячу вісімсот доларів на рік, та ще корови, коні, пастухи до наших послуг і будинок на ранчо, — ось що він мав за свою працю...

— На той час це була чимала платня, — мовила Марта.

— Але для Джорджа Кастнера і за те, що він робив для них, це була надто дешева винагорода, — заперечила Бела. — Я прожила з ним три роки. І за цей час не було ранку, щоб він устав пізніш, як о пів на п'яту. Він був відданий своїм господарям душею і тілом, чесний до краю, — ніколи не обдурих їх ані на цент, не шкодував для них ні часу, ні сили. Може, тому наше життя й було таке сіре. Але ти послухай, Марто. Із тих своїх тисячі вісімсот доларів він щороку заощаджував тисячу шістсот. Ти тільки подумай! Ми вдвох жили на двісті доларів у рік. На щастя, він не курих і не пив. І ми ще й одягалися на ті гроші. Я сама шила собі сукні. Можеш уявити, які вони були препогані. Пастухи пам тільки рубали дрова, а всю хатню роботу я порала сама — куховарила, прала, прибирала...

— А ти ж зроду не обходилася без служниць! — пожаліла сестру Марта. — Адже в Кілогані їх був цілий гурт.

— Ох, яка ж то була гола, безпросвітна скупість! — вигукнула Бела. — На скільки часу доводилося розтягувати фунт кави! Віник стирався до держака, поки ми купували новий! А яловичина! Свіжа і в'ялена, вранці, вдень і ввечері! І каша! Відтоді я ніколи в рот не беру каші.

Вона раптом підвелася й відійшла вбік, втупивши невидючий погляд у яскраво-барвистий риф. Потім, заспокоївшись, вернулася на місце впевненою, граційною, чарівною ходою, якої не може позбавити гавайську жінку ніякий домішок білої крові. Бела Кастнер і кольором шкіри, і тонкими рисами обличчя була справжня гаоле. І все ж, коли вона йшла, гордо піднявши голову, в її поставі, в її

довгастих карих очах під прегарними дугами брів, затіненних густими віями, в ніжно окресленому невеличкому роті, що, здавалося, ще й тепер, у шістдесят вісім років, таїв у собі звабу поцілунку, видно було кров давніх гаванських королів. Бела була вища за свою сестру Марту, вища й величніша.

— Про нас уже слава пішла, що ми навіть не нагодуємо як слід гостей, — добродушно засміялася Бела. — Від Нагали в обидва боки на багато миль не було жодної оселі. І не раз у нас спинялися на ніч припізнілі мандрівники або ті, кого заставала в дорозі буря. Тобі ж відомо, як радо й щедро приймали, та й тепер приймають, подорожніх на великих ранчо. А ми стали всім за посміжовисько. «Що нам до їхніх балачок! — казав, бувало, Джордж. — Вони живуть сьогоднішнім днем. А років за двадцять надійде наша черга, Бело. Вони тоді будуть такі самі, як тепер, але їстимуть з наших рук. Нам доведеться годувати їх, і ми даватимем їм добру їжу, бо будемо багаті. Такі багаті, Бело, що я аж боюся тобі сказати. Але я що знаю, те знаю, і ти повинна мені вірити».

Джордж не помилився. Через двадцять років, — що правда, він не дочекався тієї пори, — я мала прибутку тисячу доларів на місяць. Боже милий! А скільки маю тепер, я навіть не знаю! Та мені тоді було дев'ятнадцять років, і я казала Джорджеві: «Живімо тепер! Тепер! Може, за двадцять років і нас не буде. Мені треба нового віника. І в крамниці є кава третього гатунку, тільки на два центи дорожча за ту погань, що ми п'ємо. Чому я тепер не можу смажити яєчню на маслі? Мені хочеться купити хоч одну нову скатертину. А наша білизна! Мені соромно стелити гостям наші простирала, добре, що хоч вони не часто зважуються до нас приїздити».

«Потерпи, Бело, — казав, бувало, Джордж. — Невдовзі, всього за кілька років, ті, що гордують сісти до нашого столу і спати на наших простиралах, пишатимуться, коли ми їх запросимо в гості, — звичайно, ті з них, що до того часу не повмирають. Згадай, як помер Стівенс, — він жив легко, безтурботно, всім був приятель, тільки не собі самому. Мешканцям Когали довелось ховати його на свій кошт, бо він нічого не залишив після себе, крім боргів. Глянь на інших, що йдуть тією ж стежкою. Ось, наприклад, твій брат Гел. Так його не стане й на п'ять років, а дядькам твоїм горе з ним. Або принц Лілоліло *! Гасає

нова мене верхи з півсотнею канаків, дужих лобурян, яким краще було б знайти собі порядну роботу та подумати про майбутнє, бо принц ніколи не стане королем Гаваїв. Не доживе до тієї пори».

Джордж угадав. Брат Гел помер. І принц Лілоліло також. Проте він не все вгадав. Бо сам він, хоч не пив і не курив, не гайнував своїх рук на обійми, а губ на поцілунки, крім хіба коротеньких і побіжних, хоч завжди вставав, перше ніж заспівають півні, а лягав, перше ніж у лампі вигорить десята частина гасу, і ніколи не думав про смерть, — сам він помер ще швидше за брата Гела й принца Лілоліло.

«Потерпи, Бело, — казав мені й дядько Роберт, — Джордж Кастнер — людина майбутнього. Я вибрав тобі доброго чоловіка. Ваші теперішні труднощі — це терновий шлях до обіцяної землі. Не завжди на Гаваях пауватимуть гавайці. Як тільки вони випустять з рук багатство, то й влада вислизне з їхніх рук. Політична влада завжди йде в парі з володінням землею. Настануть великі зміни, революції — хтозна-які й скільки, але кінець кінцем гаоле посядуть і землю, і владу. І тоді ти можеш зайняти перше місце серед жінок наших островів, так само як і Джордж Кастнер, я певен цього, може стати державцем Гаваїв. Так уже судилося. Так завжди буває, коли гаоле стикаються зі слабшими расами. Я, твій дядько Роберт, сам напівгавабець і напівгаоле, знаю, що кажу. Потерпи, Бело, потерпи».

«Бело люба», — казав дядько Джон, і я знала, скільки ніжності до мене було в його серці. Хвалити бога, він ніколи не вмовляв мене потерпіти. Він розумів. Він був дуже мудрий. Був лагідний, людяний, а тому й мудріший за дядька Роберта і Джорджа Кастнера, які любили речі, а не душу, воліли рахувати прибутки, а не удари серця, що б'ється поряд з іншим серцем, додавати стовпчики цифр, а не згадувати обійми, погляди, слова і пестоці. «Бело, люба», — казав дядько Джон. Він мене розумів. Адже ти чула, що він був коханцем принцеси Наомі. І вірним коханцем. Він любив тільки раз у житті. Казали, що після її смерті він став якийсь дивний. Так воно й було. Він покохав раз і навіки. Пам'ятаєш його заповітну кімнату в Кілогані, куди ми зайшли тільки після його смерті й побачили, що там улаштовано олтар принцеси? «Бело, люба», — це все, що він казав, але я знала, що він розуміє мене.

А я мала дев'ятнадцять років, і три чверті крові гаоле не погасили в мені жару, запаленого гарячим гавайським сонцем, і я нічого не знала, крім чудового дитинства в Кілогані, років, проведених у Королівській школі в Гонолулу, свого сірого чоловіка в Нагалі з його сірими повчаннями, практичністю, тверезістю й ощадністю та ще двох бездітних дядьків: одного — далекоглядного, холодного, а другого — з розбитим серцем, вічно замріяного коханця мертвої принцеси.

Уяви собі той сірий дім і в ньому — мене! А я ж знала доти лише веселе життя, сміх та чудові розваги в Кілогані, у старій Мані, в Паркерів, у Пуувааваа! Пам'ятаєш? Ми жили тоді в королівських розкошах. І чи повіриш мені, чи зможеш повірити, Марто, що в Нагалі я мала тільки швацьку машинку, ще з тих, що їх привезли перші місіонери, маленьку, вередливу машинку, яку треба було крутити рукою!

На наше весілля Роберт і Джон дали кожному чоловікові кожен по п'ять тисяч доларів. Але він попросив нікому про це не казати. Тільки нас четверо знало про ці гроші. І, поки я шила собі на своїй вередливій машинці дешеві сукні, він скуповував за ті гроші землю в горішній Нагалі, ти знаєш де, скуповував по клаптикові, запекло торгуючись і прикидаючись останнім злидарем. А тепер самий тільки канал Нагала дає мені прибутку сорок тисяч доларів на рік. Та чи варто було терпіти? Я зголодніла за ласкою. Якби він хоч раз палко стиснув мене в обіймах! Якби хоч раз урвав для мене п'ять хвилин від своїх справ, хоч на п'ять хвилин забув про свою відданість господарям! Часом мені хотілося закричати, висипати той остогидлий горщик каші йому на голову чи шпурнути машинку додолу й затанцювати на ній гулу *, аби тільки вивести його з рівноваги, аби він повівся як людина або звір, а не як сірий, заморожений напівбог.

Скорботний вираз зійшов з Белиного обличчя, і вона щиро й весело засміялася зі своїх спогадів.

— А він, коли на мене таке нападало, поважно оглядав мене, мадав пульс, дивився на язик, давав ложку рицинової олії, казав лягати в ліжку, обклавшись гарячими кагльнянками, і запевняв, що до ранку все минеться. Швидше в ліжку! Ми навіть до дев'ятої рідко коли сиділи. Звичайно ми лягали о восьмій. Ощадили гас. І обідати в Нагалі було не заведено. А пам'ятаєш, за яким величезним

столом ми обідали в Кілогані? Зате ми вечеряли. Потім Джордж сідав ближче до лампи з одного боку столу і читав годину позичений у когось давній часопис, а я з другого цурувала йому шкарпетки й латала білизну. Він завжди носив погану, дешеvu білизну. А коли вип лягав спати, лягала і я. Не годилося на одного марнувати гас. А лягав він завжди однаково: накручував годинника, записував, яка була погода, роззувався — неодмінно спершу праву ногу, а потім ліву, — і ставив рядком черевики коло ліжка з свого боку.

Я не бачила охайнішої за нього людини. Він ніколи не одягав двічі тієї самої білизни. А прала я. Та його охайність аж дратувала. Голився він двічі на день. І вихлюпував на себе більше води, ніж будь-який гавайсьць. А працював за двох білих. І розумів, яке майбутнє чекає води Нагали.

— І він дав тобі багатство, але не дав щастя, — сказала Марта.

Бела кивнула головою і зітхнула.

— Врешті, що таке багатство, сестро Марто? Ось я привезла з собою на пароплаві новий «пірсароу». Третій за два роки. Та, боже мій, чого варті всі машини й усі прибутки в світі порівняно з коханим! З єдиним коханим, єдиним товаришем, з яким можна ділити і працю, і горе, і радість, з єдиним чоловіком...

Голос їй урвався, і біля столу запала лагідна мовчачка. Тим часом до сестер, спираючись на палицю, дибала моріжком стара-старезна гавайка, зморщена, згорблена під вагою своїх ста років. Проте очі її, вузькі щілинки між зсохлими повіками, були гострі, як у лангусти. Вона спершу припала до ніг Бели і беззубим ротом замуर्मотіла, заспівала по-гавайському хвалу Белі та її предкам, тоді почала виголошувати імпровізоване вітання з приводу Белиного повернення з подорожі за велике море — до Каліфорнії. Виспівуючи своє вітання, вона заходила ся вправними пальцями масажувати крізь шовкові панчохи Белині ноги, від кісточок по литках до колін і вище до стегон.

Потім стара гавайка так само привітала й намажувала Марту. Сестри з сльозами на очах звернулися до неї давньою тубільною мовою з одвічними запитаннями: про її здоров'я, вік і про праправнуків — адже вона намажувала їх іще дітьми у великому домі в Кілогані, як її

предки з покоління в покоління масажували їхніх предків. Порозмовлявши зі старою скільки годилося, Марта підвелась і повела її до бунгало, де дала їй грошей і звеліла гонористим, вродливим служницям-японкам приготувати старезну гавайку *пої* — стравою з коріння водяної лілеї, *ямака* — сирою рибою, товченими горіхами «кукуї» і *ліму* — смачними морськими водоростями, які можна їсти й беззубому. То були давні феодальні стосунки: відданість підданця вождеві і піклування вождя про підданця. І Марта, в якій було три чверті крові англосаксів Нової Англії, все ж таки на чверть залишилася гавайкою, а тому не забувала і твердо дотримувалася давніх гавайських звичаїв, що тепер почали вже швидко зникати.

Вона йшла моріжком назад до столика під деревом гау, і Бела зі свого місця ніби обіймала й пестила її своїм відданим поглядом. Марта була не така висока, як вона, трохи нижча, й не така велична, але також вродлива, гарної постави, справжня дочка полінезійських ватагів; роки не зіпсували, а швидше округлили її чудову фігуру, яку гарно відтіняла чорна, вільного крою шовкова сукня з чорним мереживом, що коштувала більше за будь-яке паризьке вбрання.

Дивлячись на сестер, що повели далі розмову, кожний відзпачив би подумки їхню дивовижну подібність: той самий чистий, рівний профіль, широкі вилиці, високе, широке чоло, сиві, з полиском криці, буйні коси, гарно окреслені уста, що давно звикли носити на собі сліди гордощів, чудові дуги брів над такими ж чудовими довгастими очима. Руки в обох майже не зачепив час: вони були напрочуд шляхетної форми, з тонкими, дуже гарними пальцями, бо їх з самого малку масажували такі ж старі служниці-гавайки, як та, що тепер їла *пої*, *ямака* і *ліму* в бунгало.

— Так ми прожили рік, — знову повела розповідь Бела, — і знаєш, децю в нас пішло на лад. Я почала звикати до чоловіка. Такими вже ми, жінки, створені. Принаймні я така. Бо він був добрий. І справедливий. Він мав усі чесноти суворих давніх пуритан. І я почала горнутися до нього, він мені вже подобався, я, можна сказати, майже покохала його. І якби дядько Джон не позичив мені того коня, то я певна, що вірно кохала б його і ми б жили з ним щасливо, хоч, звичайно, то було б скромне й сіре щастя.

Я ж, бачиш, не знала інших чоловіків, не таких, як він, а кращих. Я вже радісно дивилася на нього через стіл,

коли він щось читав у коротких проміжках між вечерею і сном, радісно прислухалася до кожного стуку копит його коня, коли він увечері повертався додому з цілоденної їзди по ранчо. І його скупа похвала була для мене справжнім щастям, я тоді аж світилася з радіщів,— ажжеж, сестро Марто, я взнала, що означає червоніти від його стриманої похвали за якусь добре виконану роботу чи гарний вчинок.

І все було б гаразд до кінця нашого спільного життя, якби йому не випало поїхати пароплавом до Гонолулу. Він їхав у справах. І мав там пробути два тижні або й довше — спершу залагодити якісь справи Гленів, а тоді й свої власні: докупити ще землі у верхів'ї Нагали. Ти ж знаєш, він скуповував дикі гірські ділянки біля самого вододілу, де не було нічого вартісного, крім води; вони йшли по п'ять-десять центів за акр. І він вирішив, що мені також треба розвіятись. Я хотіла поїхати з ним до Гонолулу. Але він, зваживши на витрати, вибрав Кілогану. Бо, гостюючи в родинному домі, я не тільки вберігала його від зайвих видатків, а навіть заощаджувала ті мізерні гроші, які могла б витратити на їжу, лишившись сама в Нагалі,— на них можна було купити акр землі. А в Кілогані дядько Джон погодився дати мені коня.

О, перші дні я почувала себе, наче в раю! Мені було важко повірити, що на світі є стільки їжі. Дивовижне марпотратство на кухні мене вжахнуло. Я скрізь бачила марпотратство, так мене вишколив мій чоловік. У Кілогані не тільки служниці, а навіть їхні близькі й далекі родичі їли краще, ніж ми з Джорджем. Ти пам'ятаєш, як було в нас у Кілогані, і в Паркерів також — на кожен обід різали корову, бігуни постачали свіжу рибу зі ставків Вайпіо та Кіголо, і завжди все найкраще, все найрідкісніше...

А любов! Як у нас усі любили одне одного! Ти знаєш, який був дядько Джон. І тут ще й брат Волкот, і брат Едвард, і всі менші сестри, тільки ти й Салі ще не повернулися зі школи. І якраз приїхали в гості тітка Елізабет та тітка Дженет з чоловіком і всіма дітьми. Всюди обійми, ласкаві слова, все те, чого мені бракувало довгих, понурих дванадцять місяців. Я зголодніла за таким життям. Я була наче та мандрівниця, яку після аварії судна довго носило на човні, тоді викинуло на пісок, і вона припала до свіжого струмочка з-під корінья пальм.

А потім з'явилися вони, верхи з Кавайгае, куди їх привезла королівська яхта, блискуча кавалькада, пара за парою, у вінках, молоді, щасливі й веселі, на конях з Паркерового ранчо, тридцять душ, а з ними сто Паркерових пастухів і стільки ж їхніх власних служників — цілий королівський кортеж. Ту прогулянку влаштувала принцеса Лігуе; ми знали, що їй лишилось недовго жити, її палила страшна хвороба — сухоти. З нею приїхали її небожі, принц Лілоліло, якого скрізь зустрічали як майбутнього короля, та його брати — принци Кагекілі й Камалау. Принцесі товаришили Ела Гігінсворт, яка справедливо вважала, що через коліно Кауаї вона успадкувала більше королівської крові, ніж теперішній королівський рід, та ще Дора Найлз і Емілі Лавкрофт... але навіть всіх перераховувати! З Елою Гігінсворт я жила в одній кімнаті в Королівській школі. Вони спинилися в нас на годину відпочити, не на обід — обід чекав на них у Паркерів, — але чоловікам подали пиво й міцні напої, а жінкам — лимонад, помаранчі й прохолодні кавуни.

Я поцілувалася з Елою Гігінсворт, з принцесою, що пам'ятала мене, і з іншими дівчатами й жінками; потім Ела поговорила з принцесою, і та запросила мене їхати з ними — наздогнати їх у Мані, звідки вони мали вирушити далі через два дні. Я просто не тямилася з радощів — таке свято після року ув'язнення в сірій Нагалі! І мені все ще було дев'ятнадцять років, тільки за тиждень мало сповнитися двадцять.

О, я не думала, чим це може скінчитись. Я була така захоплена жінками, що не дивилася на Лілоліло, бачила тільки здалеку, що він показніший і вищий за інших чоловіків. Але я ще ніколи не бувала на таких прогулянках. Я пам'ятала, як зустрічали почесних гостей у Кілогані й Мані, але сама була ще надто молода, мене не запрошували, а потім я поїхала вчитися, тоді вийшла заміж. Я знала, що мені випадає два тижні раювання — не так уже й багато, як подумати про дальші дванадцять місяців у Нагалі.

І я попросила дядька Джона позичити мені коня, тобто, власне, трьох коней: одного — для служника, другого — під вантаж, а третього — мені. Тоді ще не було шосейних доріг. І машин не було. А який у мене був кінь! Його звали Гіло. Ти його не пам'ятаєш. Ти була тоді в школі, а як повернулася другого року, він зламав собі хребта і

скрутив в'язи своєму вершикові під час ловів дикої худоби в Мауна-Ісеа. Ти чула про те лихо — молодий американець, морський офіцер.

— Лейтенант Баусфілд, — кивнула Марта.

— Але який з Гіло був кінь! До мене жодна жінка па нього не сідала. Він мав три роки, майже чотири, його щойно виїздили. Такий чорний і гладенький, що при яскравому світлі весь мінився сріблом. То був найбільший верховий кінь на ранчо, від королівського жеребця Іскристого й дикої кобили, щойно два тижні як спійманий. Такого прегарного коня я ще зроду не бачила. Тулуб — округлий, груди — широкі, серце — бездоганне, гармонійне тіло чистокровного гірського коня. Голова й шия — стрункі, але не тонкі, чудові чутливі вуха, не маленькі, як у лютої тварини, і не завеликі, як у впертого осла. Ноги й копита також були чудові — бездоганної форми, впевнені, міцні, з довгими, пружними бабками, тому він так навдивовижу легко й ходив під сідлом.

— Я пам'ятаю, як принц Лілоліло казав дядькові Джонові, що ти найкраща вершниця на Гаваях, — перебила її Марта. — Це було через два роки, коли я вернулася зі школи, а ти ще жила в Нагалі.

Бела аж спаленіла, її довгасті, карі очі засяяли, коли вона полинула думкою до коханого, що вже півсторіччя лежав у землі. Але з шляхетної скромності, такої властивої гавайкам, вона відразу згладила цей мимовільний спалах почуттів новою хвалою своєму коневі.

— Ох, коли він носив мене вгору і вниз по зелених пагорбах, мені здавалося, ніби я в сві долаю перешкоди. Він перескакував купини трави, як олень, чи кролик, чи фокстер'єр — ти ж бачила, як вони стрибають. А як він танцював піді мною, яку мав поставу, як тримав голову! То був кінь для генерала, такого, як Наполеон чи Кітченер *. А очі мав не люті, а грайливі, розумні, такі, ніби він задумав якусь витівку й хоче про неї розповісти або йому смішно. І я попросила Гіло в дядька Джона. Дядько глянув на мене, а я на нього; і хоч він нічого не сказав, я відчувала, що він подумав: «Бело, любя», — бо я чимось нагадувала йому принцесу Наомі. І дядько погодився дати мені коня. Отак воно все й сталося.

Але він наполіг, щоб я спершу випробувала Гіло — радше, себе — без нікого. Кінь виявився неслухняний, чудесно неслухняний. Однак не підступний і не лихий.

Він раз по раз виходив з-під моєї влади, але я не показувала йому, що помічаю його поведінку. Я не боялася і тому ні на мить не випускала його з-під уваги, і він не міг навіть подумати, що має бодай найменшу перевагу наді мною.

Я часто міркувала собі: чи дядько Джон не передчував, чим усе те могло скінчитися? Мені самій таке не спало на гадку, коли я вирушила в дорогу й наздогнала принцесу в Мані. А що там діялося! Ти ж бо знаєш, як старі Паркери вмів розважатися. Гості полювали на кабанів, стріляли дику худобу, виїздили коней, таврували їх. Челядні були переповнені. Паркер скликав своїх пастухів з цілого ранчо і всіх дівчат з Ваймеа та Вайпіо, з Гонокаа і Паавіло; мені й досі ввижається, як вони сидять довгим рядком на кам'яній огорожі обори і плетуть віпки — кожна для свого хлопця. А ночі, духмяні ночі з піснями й танцями, і великим подвір'ям Мани походжають під деревами закохані пари... І принц...

Бела замовкла і на хвилю міцно закусила спідню губу дрібними, й досі ще гарними білими зубами, а невидючий погляд втупила в синій обрій. Нарешті вона опанувала себе і знову глянула на сестру.

— Він був справжній принц, Марто. Ти бачила його в Кілогані до... після того, як вернулася зі школи. На нього задивлялися всі жінки, та й чоловіки теж. Йому було тоді двадцять п'ять років — пора розквіту й повняви чоловічої сили. Він мав прегарне й величне тіло, прегарну й величну душу. Хоч у якій нестримній гульні, хоч у яких безоглядних розвагах, Лілоліло ніколи не забував, що він королівського роду і всі його предки були вожді, починаючи з того першого, про якого складено пісні, який плавав здвоєними човнами до островів Таїті й Раятеа і вернувся ними назад. Він був добрий, лагідний, приязний і товариський, але вмів показати суворість, твердість і непохитність, коли його, бувало, хтось дуже розгніває. Важко висловити мені те, що я маю на думці. Він весь був чоловік, усе в ньому було чоловіче, і він весь був принц, хлоп'яча веселість і водночас залізна воля зробили б з нього доброго й могутнього володаря Гаваїв, якби він був сів на трон.

Я наче й досі бачу його — такого, як того першого дня, коли я торкнулася його руки й говорила з ним... перемовилась кількома словами розгублено й засоромлено, ніби не була цілий рік дружиною сірого чужинця в сірій Нагалі.

Півсторіччя минуло від тієї зустрічі — ти пам'ятасш, як тоді вбиралися наші юнаки: білі черевики і білі штани, біла шовкова сорочка і широкий іспанський пояс пайяскравіших кольорів, — півсторіччя минуло, а його образ і досі не потьмянів у мене в серці. Він стояв у колі приятелів на подвір'ї, куди Ела Гігінсворт вела мене, щоб відрекондувати йому. Та принцеса Лігуе саме зачепила її якимось жартом, і вона затрималась, щоб відповісти, а я пристала трохи поперед неї.

Принц випадково помітив, як я стояла там сама, схвильована й розгублена. О, як виразно я його бачу: голова ледь відкинена назад, у всій поставі — велич, краса, владність і дивовижна безтурботність, така йому завжди властива. Наші погляди зустрілися. Він нахилив голову вперед і якимось подався до мене. Я не знаю, що сталося. Може, він наказав, і я скорилась? Не збагну. Знаю тільки, що я була вродлива, в пахучому вінку і чудовій сукні принцеси Наомі, яку дядько позичив мені зі своєї заповітної кімнати; а ще знаю, що несамохіть рушила до нього через подвір'я і що він також залишив приятелів і ступив мені назустріч. Ми йшли одне до одного через зелену траву, ніби в нас не було іншого шляху в житті...

Чи я молодою була дуже гарна, сестро Марто? Я не знаю. Не знаю. Але тієї хвилини я раптом відчула, що його врода, його королівська мужність, переходячи на мене, проникаючи в моє серце, роблять і мене вродливою. Як би тобі сказати? Ніби його довершеність передалася від нього, вичарувала довершеність і в мені.

Не сказано було ні слова. Але я знаю, що підвела голову й щиро відповіла поглядом на грім і сурму німого поклику, і навіть якби мене чекала смерть за той хвилиний погляд, я б і тоді не вагаючись віддала йому себе, і це, мабуть, знати було з мого обличчя, з очей, з усієї по-статі, зі схвильованого віддиху.

Чи я була гарна, Марто, дуже гарна в дев'ятнадцять років, майже в двадцять?

І шістдесятичотирьохрічна Марта глянула на сестру, якій минуло вже шістдесят вісім, і щиро кивнула головою, а про себе оцінила і ту Белу, що сиділа перед нею тепер: горда, голова на повній ще, округлій шиї, трохи довшій, ніж звичайно в гавайських жінок, високе чоло й шляхетні риси обличчя, густі й досі кучеряві коси, викладені у високу зачіску, посріблені віком, що особливо чітко відтіняли

рівні, тонкі, чорні брови й карі очі. І, ніби вражена тим, що побачила, Марта скромно повела поглядом по сестриних чудових плечах, по її розкішній постаті, аж до ніг у шовкових панчохах і гарненьких черевичках на високому підборі, маленьких повних ніг бездоганної форми.

— «Нам молодість даровано лиш раз!» — засміялася Бела. — Лілоліло був справжній принц. Я вивчила кожную його рисочку, кожен порух... згодом, під час наших чудесних днів і ночей біля співучих вод, біля сонного припливу і на гірських стежках. Я пізнала його прегарні мужні очі під рівними чорними бровами, його ніс — ніс справжнього нащадка Камегамеги * — і чарівно окреслені уста. Ні в кого немає таких гарних уст, як у гавайців, Марто.

І весь він був гарний і дужий, починаючи від неслухняного чуба до бронзових литок. Днями хтось назвав одного з Уайлдерових онуків «королем Гарварду» *. Господи боже! Як же б вони назвали мого Лілоліло, коли б могли поставити його поряд із тим молодиком і всією його футбольною командою?

Бсла замовкла і глибоко зітхнула, міцно стиснувши на повних колінах витончені руки. Щоки їй ніжно зарум'янились, очі потеплішали — вона знов переживала своє кохання з принцом.

— Ну, звичайно, ти вгадала, — мовила вона, зухвало повівши плечима й глянувши сестрі просто в очі. — Ми залишили веселу садибу Ману й рушили у веселу подорож лавовим узбіччям до Кіголо, туди, де ми купалися, ловили рибу і спали на теплому піску під пальмами; потім угору до Пуувааваа, де знову полювали на диких свиней, ловили диких коней та ганялися за дикими баранами на гірських пасовиськах; а далі — через Кону в гори, тоді вниз — до королівського палацу в Кайлуа, а там — купання в Кеугоу і в затоці Келакекуа, в Напооноо та Гонаунау. І скрізь люди зустрічали нас подарунками й квітами, приносили садовину, рибу, поросят, і серця їхні були сповнені любові й пісень, а голови шанобливо схилялися перед королівським родом, скрізь вони захоплювалися гостями й славили давні, незабутні дні.

Що б ти вчинила на моєму місці, Марто? Ти ж бо знаєш, які ми, гавайці. Знаєш, які ми були півсторіччя тому. Лілоліло був чудовий. А я на все махнула рукою. Задля Лілоліло кожна жінка могла на все махнути рукою. А я тим паче: на мене ж бо чекав сірий, холодний дім у Нагалі.

Я знала, на що йду. Я не мала ніякого сумніву. Не плакала ніякої надії. Про розлучення тоді годі було й мріяти. Дружина Джорджа Кастнера ніколи не стала б королевою Гаваїв, навіть якби ті революції, що їх заповідав дядько Роберт, відбулися не так швидко і Лілоліло встиг би стати королем. Але я не мріяла про трон. Якщо я хотіла володарювати, то тільки в серці Лілоліло. Я не дурила себе. Що неможливе, те неможливе, я не тішилась облудними мріями.

Навколо все дихало коханням. Лілоліло кохав мене. Він прикрашав мені голову своїми вінками, його бігуни приносили мені троянди з квітника Мани, ти пам'ятаєш той квітник: мчали з ними п'ятдесят миль горами й лавовими узбіччями і приносили їх у кошиках з бананової кори свіжими, ще з рососою, ніби їх щойно зрізано, — ніжно-рожеві пуп'янки з довгими стеблами, наче низки неаполітанських коралів. А під час нескінченних бенкетів я сиділа на маті макалоа, принцевій маті, на яку ніхто з смертних не смів сідати, хіба що на бажання самого принца. І я споліскувала пальці в його власній чаші, де в теплій воді плавали духмяні пелюстки квітів. І в усіх на очах він велів мені брати з його мисочки червону сіль, і ліму, і восковий горіх, і червоний перець, а рибу їсти з його таці з дерева *ку*; колись під час таких прогулянок з неї їв сам Камегамега. Мене пригощали особливими стравами, призначеними тільки для Лілоліло й принцеси. Наді мною повівали його віяла, мені слугували його служники, і принц любив мене всю — від прикрашеної вінком голови до кінчиків ніг.

Знову Бела прикусила своїми дрібними зубами спідню губу й невидючим поглядом задивилась на море, аж поки опанувала себе й свої спогади.

— Ми їхали все далі й далі, поминули Кону й Кау, з Гоопулоа й Капуа подалися до Гонуапо й Пуналуу; ціле життя вмістилося в ті коротенькі два тижні. Квітка цвіте тільки раз. То була пора мого цвітіння: я мала Лілоліло й свого чудового коня, я сама була королева — не Гаваїв, а королева кохання й Лілоліло. Він казав, що я — барвіста цяточка на чорній спині левіафана, що я — крапля роси на димучій лавовій хвилі, що я — веселка на буряній хмарі...

Бела на хвилю замовкла.

— Що він ще казав мені, я тобі не розповім,— поважно мовила вона,— але в його словах були вогонь, кохання і краса, і він складав для мене пісні і при всіх співав мені вечорами під зорями, коли ми бенкетували, лежачи на матях, і моє місце було поряд з ним на маті макалоа.

Коли ми піднялися на вершину Кілауеа, чарівний сон уже доходив кінця. Звісно, ми кинули в кипучий кратер свої дарунки богині вогню: квіти, рибу і тверде пої, загорнене в листя ті. А тоді почали спускатися вниз через старовинну Пуу, бенкетували й танцювали в Когоуалеа, Камаїлі й Опігікао, плавали в прісноводних озерах Калапана. І врешті опинилися біля моря в Гіло.

Усе скінчилося. Ми про це не говорили. І так було зрозуміло, що всьому край. Яхта вже чекала біля пристані. Ми спізнилися не на один день. З Гонолулу дійшли звістки про дедалі частіші напади божевілля в короля, про підступні інтриги католицьких і протестантських місіонерів і про те, що наростають неприємності з Францією. Вони від'їздили з Гіло зі сміхом, квітами й піснями — так само, як два тижні тому висіли на берег у Кавайгае. То було веселе прощання — всюди лунали дотепи й жарти, останні доручення перед розлукою, побажання. Коли піднімали якір, хор служників Лілоліло на палубі заспівав прощальну пісню, а ми, сидячи на човнах, побачили, як перші подмухи вітру наповнили вітрила і відстань між нами почала поволі збільшуватися.

Серед тої метушні й гамору принц Лілоліло, замість відповідати на прощання й відбиватися від останніх жартів, стояв біля поруччя й дивився тільки на мене. На голові в нього був вінок, який я сплела для нього й сама йому надягла. Ті, що були на яхті, почали кидати своїм найближчим приятелям у човнах вінки. Я нічого не чекала, не сподівалася... Ні, трохи сподівалася, хоч цього ніхто не завважував: обличчя моє було горде й веселе, як і в усіх. Однак Лілоліло зробив те, що, на мою думку, й повинен був зробити. Просто й чесно дивлячись мені у вічі, він зняв з голови мій чудовий вінок і розірвав його. Я бачила, як його уста безгучно вимовили єдине слово — *пау*. Кінець. І далі, не спускаючи з мене очей, він розірвав обидві половини вінка ще раз навпіл і кинув їх не мені, а у воду, що розділяла нас дедалі ширшою смугою. *Пау*. Всьому кінець.

Бела надовго замовкла і втупила порожній погляд у далекий обрій. Марта не зважилася поспівчувати їй уголос, але в очах її стояли сльози.

— Того ж самого дня,— знов почала Бела, і голос її спершу звучав сухо й суворо,— я вирушила назад давньою незручною стежкою вздовж узбережжя Гамакуа. Перший день був ще не найгірший. Я вся немов задубіла. Була ще надто сповнена тим, що мала забути, і тому не усвідомлювала цього свого обов'язку. Ночувала я в Лаупагогое. Думала, що не зможу заснути. Але, змучившись у сідлі й до вечора ще не отямившись, я проспала цілу ніч, мов убита.

Зате що було другого дня! Знявся вітер, линув дощ. Стежку геть розквасило. Наші коні раз по раз ковзалися вниз. Спершу пастух, якого дядько Джон дав мені в провідники, віраджував мене їхати, потім покійно тримався ззаду, хитав головою і мурмотів, що я, мабуть, збожеволіла. Коня з вантажем ми залишили в Кукуйгаеле. Біля Мад-Лейна ми майже плавом пробирались у багні. У Ваймеа пастухові довелося змінити коня. Але Гіло витримав. Я пробула в сідлі з раннього ранку до півночі, а опівночі в Кілогані дядько Джон зсадив мене з коня, відніс на руках у дім, збудив служницю, щоб вони роздягли й розтерли мене, а сам заходився напувати мене підігрітим вином і снодайним зіллям, щоб я все забула. Мабуть, я марила й говорила в гарячці. І дядько Джон, либонь, про все здогадався. Але нікому, навіть мені, ані словом про це не промовився. Хоч про що б він здогадався, він усе заховав у заповітній кімнаті принцеси Наомі.

У мене збереглися якісь уривки спогадів про той день, сповнений розпачливої, божевільної люті на долю; мокрі коси шмагають мене по обличчю й по грудях, рясні сльози змішуються з патьоками дощу, а в душі — палке обурення і протест проти світу, такого спотвореного й несправедливого. Я безсило стукала кулаком по луці сідла, ображала свого пастуха, заганяла остроги в боки сердешного красеня Гіло, молячись у душі, щоб він став дибки, і впавши, придавив мене до землі,— тоді чоловіки не будуть більше милуватися красою мого тіла,— або скинув мене зі стежки в провалля, і про мене сказали б *пау*, як уста Лілоліло вимовили *пау*, коли він розірвав мій вінок і кинув у море...

Джордж затримався в Гонолулу довше, ніж думав. Коли

він приїхав до Нагали, я вже там чекала на нього. І він урочисто обняв мене, звично поцілував у губи, поважно оглянув мені язик, сказав, що я змарніла, і відіслав спати, обклавши гарячими кагльнянками і напоївши рициновою олією. І я знову ввійшла в сіре життя Нагали, як у годинниковий механізм, стала одним із зубчиків і коліщаток, що ненастанно крутяться по колу. Щоранку Джордж вставав о пів на п'яту і о п'ятій сідав уже на коня. Знову щодня та сама каша, препогана дешева кава і яловичина, свіжа і в'ялена. Я варила, пекла, прала. Крутила ручку деренчливої машинки й шила собі дешеві сукні. Два роки, що здавалися вічністю, я щовечора сиділа навпроти чоловіка за столом до восьмої години, церувала його дешеві шкарпетки і блаженську спідню білизну, а він читав торішні часописи, які позичав у когось, бо сам шкодував грошей на передплату. А як наставала пора спати — треба ж було ощадити гас, — він заводив годинника, записував у щоденник погоду, скидав черевики, спершу правий, потім лівий, і ставив їх рядком у ногах із свого боку ліжка.

Але тепер уже годі було сподіватися, що я прихилюсь до чоловіка, як гадалося раніше, поки принцеса Лігуе не запросила мене на прогулянку і дядько Джон не позичив мені коня. От бачиш, сестро, нічого цього не було б, якби дядько Джон відмовився дати мені коня. А так я спізнала кохання, спізнала Лілоліло; хіба після цього я могла шанувати й любити свого чоловіка? І наступні два роки в Нагалі я була мертвою жінкою, що якимось ходила й розмовляла, пекла й прала, церувала шкарпетки й ощадила гас. Лікарі казали, що все сталося через блаженську білизну, бо він і в зимову негоду, і в бурю їздив по горах Нагали.

Коли він помер, я не засмутилася. Бо смуток давно вже посів моє серце. Але я й не раділа. Радість моя зів'яла в Гіло, коли принц Лілоліло кинув у море мій вінок і мої ноги забули втіху танцю. Лілоліло тільки на місяць пережив мого чоловіка. Після того прощання в Гіло я його більше ніколи не бачила. Авжеж, залицьяльників у мене було багато, та я мала таку саму натуру, як дядько Джон. Кохати мені судилося тільки раз. У дядька Джона була в Кілогані кімната принцеси Наомі, а в мене вже п'ятдесят років є кімната принца Лілоліло — в моєму серці. І ти, сестро, Марто, перша, кого я впустила до цієї кімнати...

Ще одна машина, зробивши коло, спинилася перед бунгалом, і на моріжок вийшов Мартин чоловік. Рівний, стрункий, сивий, майже військової постави, Роско Скендвел належав до «могутньої п'ятірки», що, прибравши під свою руку все ділове життя, вирішувала долю Гаваїв. Хоч він був чистий американець, походив з Нової Англії, але за гавайським звичаєм, щиро обняв Белу й поцілувався з нею. Його пильне око відразу завважило, що тут тільки-но відбулася жіноча розмова і що хоч сестри дуже схвилювані, боятися нема чого, набута з роками мудрість допоможе їм швидко заспокоїтися.

— Приїздить Елсі з дітьми, я щойно отримав радіограму з пароплава, — заявив він, поцілувавши дружину. — І погостює кілька днів у нас, перше ніж вирушити на Мауї.

— Я хотіла влаштувати тебе в рожевій кімнаті, Бело, — задумливо почала Марта Скендвел, — але їй з дітьми й няньками там буде зручніше, тож ми дамо тобі кімнату королеви Еми.

— Це навіть краще, я й минулого разу в ній жила, — сказала Бела.

Рівний, стрункий, показний Роско Скендвел, що добре знав кохання і шляхи кохання на Гаваїях, став поміж красунь сестер, обняв їх обох за пишний стан і повів до бунгалу.

Із верхів'я гір Коолау налітав пасат, ледь ворухив велике, цупке листя бананів, шурхотів у пальмах і шелестів та шепотів у мереживному листі альгароби. Лише коли-не-коли чути було цей подих повітря, бо це був такий подих — зітхання м'якого гавайського надвечір'я. А в проміжках між легенькими подувами повітря ставало важке, наповне пахощами квітів і випарами масляної, буйної землі.

Перед низеньким, схожим на бунгало, будинком було чимало людей, але тільки один чоловік спав. А всі інші чекали в напруженій мовчанці. Десь за будинком заплакало немовля, і хоч мати швидко дала йому груди, проте не втихомирила тоненького писку. Тоді вона, струнка *гапа-гаоле* (напівбіла), в білій мусліновій *галоку*, сукні вільного крою, тінню майнула поміж бананових і хлібних дерев, несучи крикливу дитину далі від гурту. Інші жінки, *гапа-гаоле* й тубілки, схвильовано дивилися, як вона бігла.

Перед будинком на траві сиділи навпочіпки десятків зо два гавайців. І всі, як один, — м'язисті, широкоплечі, справжні силачі. Засмагли, з блискучими карими й чорними очима, з правильними рисами обличчя, вони здавалися такими ж добрими, веселими й лагідними, як і сам гавайський клімат. Усьому цьому дивно суперечило їхнє страхотливе спорядження: за камашами з грубої шкіри в них стирчали довгі ножі, а на закаблуках почеплені були іспанські остроги з величезними коліщатами. Якби не їхні недоречні вінки й пахучий *маїле*, якими вони позаквітчували свої капелюхи з обвислими крисами, їх можна було б прийняти за розбійників. В одного з них, гарного й хитруватого, як *фавн*, і з *фавнівськими* очима, пломеніли

кокетливо заткнені за вухо дві квітки гібіска. Над головами гавайців, даючи їм затінок від сонця, розкинула своє широке віття королівська понсіана, вся в цвіту, і з кожної квітки витикався жмуток волохатих тичинок. Звіддалік, приглушений відстанню, долинав неголосний тупіт їхніх спутаних коней. Погляди всіх були звернені на того, хто спав, лежачи горілиць на маті *лаугала* за сотню футів від них, під мавповим деревом.

Хоч які великі були гавайці, сплячий був ще більший. І, як видно з його білого, як сніг, чуба та борода, куди старший за них. Грубі зап'ястки й величезні пальці давали уявлення про його могутнє тіло, сховане в широких барханових штанях і бавовняній сорочці без гудзиків, розхристаній від ямки під грудьми до шиї; з-під неї видно було груди, зарослі таким самим білим волоссям, як голова й обличчя. Об'єм і ширина грудей, те, як рівно вони здіймалися й опадали, які пружні були на них м'язи, свідчили, що той чоловік ще не втратив своєї сили. І ні засмага, ні обвітрена шкіра не могли приховати, що він був чистокровний гаоле, білий.

Його буйна нестрижена біла борода стирчала вгору й здіймалася та опадала з кожним віддихом, а колючі, як голки, білі вуса стовбурчилися, мов у дикобраза. Онука сплячого, дівчинка років чотирнадцяти, одягнена в саму сорочку *муумуу*, сиділа біля нього навпочіпки і віялом з пір'я відганяла мух. На виду в неї малювалася стурбованість, натуга й така шаноба, ніби вона слугувала самому богові.

І справді, сплячий бородань Гардмен Пул для неї і для багатьох інших був богом: джерелом життя, джерелом їжі, скарбницею мудрості, законодавцем, усміхненим доброчинцем і темним громом покари, одне слово — володарем, що мав чотирнадцять живих дорослих синів і дочок, шість правнуків, а онуків стільки, що не міг полічити їх, навіть як у нього була найсвіжіша голова.

П'ятдесят один рік тому він у шлюпці прибився до Лаупагоєгоє на завітрянному березі острова Гаваї. Та шлюпка сдина вціліла з китобійного судна «Чорний принц» із Нью-Бедфорда. Сам ньубедфордець, він завдяки своїй могутній силі й спритності у двадцять років був уже за другого помічника на тому загиблому опісля судні. Прибувши до Гонолулу, він оглянувся, що і як, і найперше одружився з Каламою Мамайопілі, потім улаштувався лоц-

маном у порту Гонолулу, а далі відкрив шинок і пансіон і, нарешті, після смерті батька Калами почав розводити худобу на успадкованих просторих пасовиськах.

Понад півсторіччя він жив серед гавайців і, на їхню думку, знав гавайську мову краще за багатьох із них. Одружившись з Каламою, він не тільки дістав у посаг землю: до нього перейшло становище вождя і відданість простолюду. До того ж він і сам мав усі риси, необхідні вождеві: показну постать, мужність, гордість і гарячий норов, що не стерпів би ні нахабства, ні образи; він не дав себе ані висміяти, ані налякати хоч би якому могутньому супротивникові і вмів завоювати прихильність слабших за себе не ганебним підкупом, а широкою, безоглядною щедрістю. Він знав гавайців наскрізь, знав краще, ніж вони самі себе, засвоїв їхню полінезійську велемовність, звичаї і повір'я.

І ось на сімдесят другому році, пробувши в сідлі цілий ранок, що почався о четвертій годині, він тепер відпочивав у затінку дерев, і його священну сіесту жоден підданиць не смів би порушити сам і не дозволив би порушити навіть комусь рівному великому володареві. Тільки король мав такий привілей, та й той свого часу переконався, що перервати спочинок Гардмена Пула означало збудити роздратованого й безцеремонного чоловіка, який міг сказати у вічі вельми неприємну правду, а її — звісно! — не має бажання слухати навіть король.

Сонце пекло далі. Віддалік тупотіли коні. У довгих проміжках безвітря зітхали й шепотіли подмухи пасату. Пахощі квітів стали ще задушливіші. Жінка принесла назад уже заспокоєну дитину. Деревна позгортала листя й застигла над сплячим у гарячому повітрі. Дівчинка, затамувавши віддих від усвідомлення того, яке важливе завдання їй доручено, відганяла мухи, а два десятки пастухів і далі мовчки напружено очікували.

Гардмен Пул прокинувся: перервав свій ритмічний віддих, білі вуса перестали настовбурчуватись, натомість щокни під білими бурцями віддулися, повіки розплющились, і з-під них блиснули блакитні очі, жваві, блискучі, нітрохи не заспані; правою рукою він сьгнув по надкурену люльку побіч себе, а лівою взяв сірники.

— Принеси мені джину з молоком, — звелів він по-гавайському дівчинці, що аж здригнулася, коли він прокинувся.

Він закуриє люльку, але не звертає ані найменшої уваги на гурт підданців, поки не випив принесену склянку джину з молоком.

— Ну? — несподівано озвався він, витираючи краплі питва з вусів і бороди, і двадцяттеро облич засяяли в усмішці й двадцять пар темних очей привітно й радісно заблищали.— Чого ви тут стовбичите? Чого вам треба? Підходьте сюди.

Двадцяттеро велетнів, здебільшого молодих, страхітливо забрязкали острогами й ланцюжками на острогах, підступили до Гардмена Пула і півколом спинилися перед ним, засоромлено пробуючи сховатись один за одного і ніяково всміхаючись, але водночас несамохіть виявляючи певне панібратство. І не без підстав, бо Гардмен Пул був для них чимось більшим за вождя. Він був їхнім старшим братом, батьком чи патріархом і, як на гавайський погляд, усім їм доводився родичем через дружину і через численні шлюби своїх синів, дочок та онуків. Варто йому було насупитись, як вони розгублювалися, його гнів нагнав на них страх, його наказ вони взялися б виконувати, навіть знаючи, що йдуть на смерть, а все ж нікому з них і на думку не спадало звертатися до нього інакше, як на ім'я; англійське «Гардмен» — «Суворий чоловік» — ногавайському було «Канака Оолео».

Гардмен кивнув, і всі посідали півколом на траві, з запобігливою усмішкою чекаючи його ласки.

— Чого ви хочете? — гавайською мовою запитав він гостро й суворо, хоч вони знали, що та суворість удавана.

Вони ще дужче заусміхалися і засовали широкими плечима й дужими тулубами, мов зграйка в'юнків щенят. Гардмен Пул вибрав одного з них.

— Ну, Іліпої, чого тобі треба?

— Десять доларів, Канака Оолео.

— Десять доларів! — вигукнув Пул, удаючи, ніби його приголомшила така велика сума.— Ти що, хочеш узяти собі ще одну дружину? Згадай, як навчають місіонери. В один час тільки одна дружина, Іліпої, тільки одна! Бо той, хто має багато жінок, неодмінно попаде в пекло.

На той жарт усі захихотіли, і в їхніх очах спалахнули іскринки сміху.

— Ні, Канака Оолео,— була відповідь.— Навіть дідько знає, що мене не стає *кай-кай* і на одну жінку та на гурт її рідні.

— *Кай-кай?* — і собі вдався Пул до китайського слова на означення їжі, яким гавайці замінили своє власне «*пайна*», — Хіба ви сьогодні не дістали *кай-кай*?

— Дістали, Канако Оолео, — втрутився в розмову старий, висхлий тубілець, що саме надійшов з будинку. — Всі дістали *кай-кай* на кухні, і то вдосталь. Їли, мов коні, що-йно приведені з лави.

— А тобі чого треба, Кумугано? — запитав Пул старого, махнувши дівчинці, щоб вона відганяла мух із другого боку.

— Двадцять доларів, — відповів той. — Я хочу купити собі мула, вживане сідло й вуздечку. Бо я вже надто старий і не годен ходити.

— Ти почекай, — звелів йому білий господар, — з тобою я побалакаю про це та про інші важливі речі опісля, коли закінчу з ними і вони підуть собі.

Висхлий дідуган кивнув головою і закурив люльку.

— *Кай-кай* на кухні була смачна, — облизуючись, почав Іліопої. — Пої було таке, що кращого й не треба, свинина жирна, лососева боковина не затхла, риба свіжа-свіжисенька, і її багато, хоч опігі (дрібні наскельні черепашки) були пересолені, тому й тверді. Опігі ніколи не треба солити, я не раз уже казав тобі, Канако Оолео, що опігі не солять. Я напханий доброю *кай-кай*. Живіт мій обважнів. А все ж на серці в мене тяжко, бо *кай-кай* немає в моїй хаті, де живе моя дружина, що доводиться тіткою другій жінці твого четвертого сина, і моя маленька дочка, і стара мати моєї жінки, і каліка-приймак жінчиної матері, і жінчина сестра, що теж живе в нас із трьома дітьми, бо їхній батько помер від тяжкої водянки...

— Чи п'ять доларів відтягне від усіх вас похорон хоч на кілька день? — перебив його Пул.

— Авжеж, Канако Оолео, і я навіть ще зможу купити дружині новий гребінець, а собі трохи тютюну.

Гардмен Пул витяг з кишені штанів гаманець, добув золоту монету й спритно кинув її в простягнену руку.

Одному молодикові, що просив шість доларів на нові камаші, тютюн і остроги, він дав три долари, так само й другому, що хотів мати капелюх, а третій, який скромно просив два долари, одержав чотири, та ще й веломовну хвалу за те, що він спритно спіймав у горах здичавілого бугая. Всі знали, що звичайно Пул удвічі зменшує ту суму, яку вони просять, тому й просили вдвічі більше. А Пул

знав, що вони вдвічі більше просять і поблажливо всміхався. Так він зник поводитися з своїми численними підданцями, і то була добра звичка, що нітрохи не принижувала його в очах тубільців.

— А тобі, Агугу? — запитав він одного тубільця, ім'я якого означало «отруйне дерево».

— ...і на штани,— закінчив Агугу перелік своїх потреб.— Я довго й далеко їздив за твоєю худобою, Каіако Оолео, і там, де мої штани терлися об сідло, від них нічого не лишилось. А не гаразд, як казатимуть, що пастух Каіаки Оолеи, та ще й брат у перших зведеної сестри його дружини, соромиться злізти з сідла і ховає свій зад від усіх, хто його бачить.

— Ось тобі на цілий десяток штанів, Агугу,— засміявся Гардмен Пул і дав прохачеві потрібну суму грошей.— Я пишаюся, що моя родина дбає про мою честь. А ще з того десятка штанів, Агугу, даси одні мені, щоб я теж ховав зад, бо й мої штани зносилися так, що аж соромно.

Радісно посміявшись з останнього жарту білого вождя, весь гурт тих дужих, але простодушних, як діти, чоловіків подався до спутаних неподалік коней — лишився тільки старий, висхлий Кумугана, якому Гардмен звелів почекати.

Цілих п'ять хвилин вони сиділи мовчки. Потім Гардмен Пул послав дівчинку принести ще склянку джину з молоком, а коли та вернулася, кивнув, щоб вона дала питво Кумугані. Старий не відривав склянки від губ, поки не спорожнив її, тоді голосно зітхнув і цмокнув губами.

— Багато ави я випив на своєму віку,— почав згадувати він,— та ава — питво простих людей, а трунок гаоле — питво вождів. В аві нема вогненної сили, вона не підстрожує під ребра наших почуттів, не покусує, щоб додати жвавості, такої приємної, як саме життя.

Гардмен Пул усміхнувся й кивнув головою, а старий Кумугана повів далі:

— У цьому питві є тепло. Воно зігріває живіт і душу. Зігріває серце. Бо навіть душа й серце холодне, коли людина старіє.

— Авжеж, ти старий,— погодився Пул.— Майже такий, як я.

Тубілець похитав головою й промурмотів:

— Якби я не був старший за тебе, то був би такий молодий, як ти.

— Мені сімдесят один,— сказав Пул.

— Я не вмю так лічити вік. Скажи, що тоді було, як ти народився?

— Зараз згадаю,— почав вираховувати Пул.— Тепер ми маємо 1880 рік. Віднімемо сімдесят один і лишиться дев'ять. Я народився 1809 року. Того року помер Келій-макаї, і тоді ж у Говолулу жив шотландець Арчібалд Кемпбел*.

— Отже, я таки старший за тебе, Канако Оолео. Я добре пам'ятаю шотландця, бо тоді вже грався серед очеретяних хатин Говолулу і як був гарний прибій Вагіне у Вайкікі, гойдався на дошці. Я можу повести тебе на те місце, де стояв шотландців курінь. Там тепер стоїть Морська місія. І мені відомо, коли я народився. Бабуся й мати часто згадували про це. Я народився тоді, коли пані Пеле (богиня вогню або вулканів) розсердилась на мешканців Пайеа, бо вони перестали приносити їй у жертву рибу зі свого ставу, і лавою з Гуулалаї геть засипала той став. І став Пайеа пропав навіки з усією рибкою. Саме тоді я народився.

— Це було 1801 року, коли Джеймс Бойд будував кораблі для Камегамеги в Гіло,— вирахував Пул роки за календарем.— Отже, тобі сімдесят дев'ять, на вісім років більше, ніж мені. Ти дуже старий.

— Авжеж, Канако Оолео,— промурмотів Кумугана, намагаючись гордо випнути свої запалі груди.

— І ти дуже мудрий.

— Авжеж, Канако Оолео.

— І знаєш багато таємниць, відомих тільки старим людям.

— Авжеж, Канако Оолео.

— Отже, ти знаєш...— Гардмен Пул замовк, підшукуючи промовистішого вислову й намагаючись загіпнотизувати старого пронизливим поглядом своїх вилинялих блакитних очей.— Кажуть, буцімто кістки Кагекілі забрано з потаємної могили, і тепер вони лежать у Королівському мавзолеї. Але мені хтось шепнув, що ти єдиний знаєш правду.

— Знаю!— гордо відповів старий.— Я єдиний знаю правду.

— І що, вони там лежать? Так чи ні?

— Кагекілі був *алії* (верховний вождь). Саме від нього походить твоя дружина Калама. Вона також *алії*,— старий підданиць замовк і глибокодумно стиснув свої зморщені губи. — Я належу їй, як і всі мої предки належали її родові. Тільки вона може змусити мене відкрити таємницю. Але вона мудра, надто мудра, щоб змушувати мене до цього. А тобі, Канако Олео, я не відповім «так» і не відповім «ні». Це таємниця *алії*, якої не знають навіть самі *алії*.

— Ну гаразд, Кумугано,— мовив Гардмен Пул.— Але не забувай, що я також *алії*, і те, що не зважилась запитати моя люба Калама, питаю тебе я. Я можу послати по неї і попросити, щоб вона звеліла тобі відповісти. Але це була б дурниця, а з твого боку подвійна дурниця. Відкрий мені таємницю, і вона нічого не знатиме. Бо жіночі губи вибовкають геть усе, що чує вухо, так уже жінки створені. Я чоловік, а чоловіки створені інакше. І ти добре знавш, що мої губи так щільно присмоктуються до таємниці, як черепашки до солоної скелі. Якщо ти не хочеш сказати мені самому, то скажеш нам з Каламою, і її уста почнуть говорити, так говорити, що невдовзі пайостанніший *малагіні* (новак) знатиме те, що могли б знати тільки ти і я.

Кумугана довго сидів мовчки, зважуючи цей доказ: він не мав чим заперечити його логіки.

— Велика твоя мудрість, гаоле,— врешті визнав він.

— Так чи ні?— пристав Гардмен Пул, мов з ножем до горла.

Кумугана спершу озирнувся навколо, тоді поволі спинив очі на дівчинці, що відганяла мух.

— Іди геть,— наказав Пул,— і не приходь, поки я не плесну в долоні.

Гардмен Пул більше не озивався, хоч дівчинка зникла десь усередині будинку, але на обличчі в нього проступало невблаганне запитання: «Так чи ні?»

Кумугана знов озирнувся навколо, навіть глянув на верхів'я мавпового дерева, ніби добачив там підслухувача. Губи йому пересохли, він ненастанно облизував їх. Двічі він пробував озватися, але не міг видобути голосу. Нарешті, опустивши голову, він прошепотів так тихо й урочисто, що Гардменові довелося також нахилитися, щоб почути його:

— Ні.

Пул плеснув у долоні, і з хати, аж тремтячи з поспіху, вибігла дівчинка.

— Принеси молока й джину для Кумугани,— звелів їй Пул, а старому сказав: — Ну, тепер розповідай усю історію.

— Стривай,— була відповідь,— стривай, поки приїде їй піде собі мала *вагіне* (жінка).

Дівчинка пішла, молоко й джин опинилися там, де їм належиться бути, коли вони змішані разом, а Гардмен чекав на розповідь, уже не підганяючи старого. Кумугана притиснув руку до грудей і кілька разів глухо кашлянув, ніби просив спонуки, та врешті озвався сам:

— У давнину, коли вмирав великий алії, то було страшне лихо. Кагекілі був великий алії. Може, він став би королем, якби ще трохи пожив. Хтозна? Я був тоді молодий, ще неодружений. Ти знавш, Канако Оолео, коли помер Кагекілі, і можеш сказати, скільки мені було років. Він помер тоді, як губернатор * Бокі відкрив «Блонд-готель» у Гонолулу. Ти чув про це?

— Я тоді ще був на завітрянному боці Гаваїв, самого острова,— відповів Пул.— Але чув. Бокі збудував винокурню і заорендував землю Маноа під плантацію цукрової тростини, а Каагуману *, що була тоді за регента, скасувала оренду, повіривала з корінням тростину і насадила картоплю. Бокі розсердився й почав готуватись до війни, зібрав своїх вояків разом з десятком дезертирів із китобійного судна, дістав п'ять великих мідяних гармат із Вайкікі...

— Отоді саме й помер Кагекілі,— швидко підхопив Кумугана.— Ти дуже мудрий. Багато чого з давніх часів знавш краще за нас, старих канаків.

— Це сталося 1829 року,— вдоволено вів далі Пул.— Тобі було двадцять вісім років, а мені двадцять, і я саме пристав до берега на шлюпці після пожежі на «Чорному принці».

— Мені було двадцять вісім, авжеж,— мовив Кумугана.— Я добре пам'ятаю ті мідяні гармати з Вайкікі. Тоді якраз у Вайкікі помер Кагекілі. Люди й досі вірять, ніби його кістки перевезено до *Гале-о-Кеауе* (мавзолею) у Гонаунау, в Коні...

— А через багато років поховано в Королівському мавзолеї тут, у Гонолулу,— докінчив Пул.

— Ще й досі, Канако Оолео, є люди, які вірять, ніби

королева Еліс сховала їх разом з кістками інших предків у великих глеках у своїй заповітній кімнаті. І всі вони помиляються. Я знаю. Священні кістки Кагекілі пропали, назавше пропали. Їх ніде нема. Вони зникли. Багато вітрів Кона пінило прибій у Вайкікі відтоді, як останній смертний бачив останнього Кагекілі. З усіх тих людей тільки я лишився живий. Я останній і не тішуся тим, що на мені все має скінчитися.

Бачиш, я тоді був молодий, і серце в мене горіло, мов розпечена до білого лава, і тужило за Малією, що була серед челяді Кагекілі. Так само палало до неї серце Анапуні, хоч на колір воно було чорне, як ти потім сам переконаєшся. Тої ночі, коли помер Кагекілі, ми бенкетували разом з матросами з китобійного судна. Ми влаштували пиятику на матах коло узбережжя Вайкікі, неподалік давнього *геяу* (храму), якраз біля того місця, де тепер Уайлдерів пляж. Тої ночі я побачив, скільки можуть випити матроси гаоле. А в нас, канаків, голови від рому й віскі швидко стали гарячі, порожні й тріскучі, мов гарбузи.

Я добре пам'ятаю, що минула вже північ, коли з'явилася Малія, яка ніколи не приходила на пиятики. Я бачив, як вона простувала до нас мокрим піском узбережжя. Серце моє спалахнуло, мов розпечений жар у пеклі, коли я помітив, що й Анапуні дивиться на Малію — він сидів з другого боку в нашому колі і був ближче до неї. О, я знаю — в мені горіли віскі, ром і молодість, але тої хвилини мій шалений розум вирішив, що коли вона озветься до нього першого і погодиться з ним першим піти в танок, я схоплю його за горло й кину в прибій, що шумує біля нас, утоплю, задушю, знищу перешкоду, що заважає моєму кохання! Бо ж бачиш: вона ніяк не могла вибрати котрогось із нас, і якби не Анапуні, то давно була б моя.

Малія була гарна дівчина, величної постави, наче вождева дружина. А як ішла тоді до нас по піску і місяць на неї світив, то здавалася ще кращою. Навіть матроси гаоле на хвилю замовкли й задивилися на неї, пороззявлявши роти. Яка в неї була хода! Я чув, о Канако Оолео, як ти розповідав про Гелену, ту, що через неї спалахнула Троянська війна. Отож скажу тобі, що через Малію куди більше чоловіків пішли б здобувати мури пекла, ніж їх кинулось на твердиню того стародавнього містечка, про

яке ви маєте звичку так часто й довго просторікувати, коли вип'єте замало молока й забагато джину.

Її хода! І те місячне сяйво, те легеньке полискування медуз на поверхні прибою, ніби світло газових ріжків на рампі, яку я бачив у новому театрі гаолі! То була хода не дівчини, а справжньої жінки. Вона не підстрибувала, як плюскітливі брижі в захищеному рифами купальному плесі. Хода її була по-королівському велична, як ступа природної стихії, як повільний плин лави узбіччям Кау до моря, як рух піднятої пасатом морської хвилі, як піднесення й спад чотирьох великих припливів року, що, мабуть, дзвенять у вухах божих вічною музикою, яка для простого смертного, з його коротким життям, неприступна, бо надто повільна.

Анапуні сидів ближче. Але Малія дивилася на мене. Ти коли-небудь чув, Канако Оолео, волення — безгучне, проте голосніше за архангельські сурми? Отак і вона волала до мене через голови п'яних. Я вже почав підводитись, бо був не зовсім п'яний, та Анапуні схопив її рукою, притяг до себе, і я знов опустився додолу й сперся на лікоть, дивлячись на них і лютуючи. Він звільняв їй місце, щоб вона сіла коло нього, а я чекав. Якби вона сіла, а потім пішла танцювати, то Анапуні був би до ранку вже мертвий, я б задушив його і втопив у неглибокому прибої.

Дивна річ кохання, правда ж, Канако Оолео? Хоча ні, нема тут нічого дивного. Воно й має приходити в пору юності людини, а то б людський рід не міг тривати.

— Тому й тяга до жінки сильніша за тягу до життя, — докинув Пул. — Якби ні, то люди б не ділилися на чоловіків і жінок.

— Еге ж, — погодився Кумугана. — Але багато років уже сплигло, відколи в мені згасла остання іскра того полум'я. Я його згадую як минуле, як давній схід сонця. Отак старієшся, вичаєш і п'єш джин не з шалу, а задля тепла. Та й молоко дуже поживне.

Проте Малія не сіла біля нього. Пам'ятаю, що очі в неї дико блищали, а коси були розпущені, коли вона нахилилась і прошепотіла йому щось на вухо. І коси її вкрили його, як вона нахилилась, і серце в мене тяжко загуло, а в голові так запаморочилося, що я майже нічого не бачив. І в мені визрівала шалена думка: як Малія не підійде до мене, я скочу через коло пияків і схоплю її.

Але до такого не дійшлося. Ти пам'ятаєш ватага Конукалані? То він скочив у коло. Обличчя його було чорне з люті. Він схопив Маліу, не за руку, а за коси, і потяг кудись за собою. Я й досі гаразд не збагну, як воно так сталося. Анапуні я хотів убити задля неї, а коли Конукалані потяг її кудись за коси, я ні озвався, ні руки не підняв. Анапуні також мовчав. Звичайно, ми були прості люди, а він вождь. Це я знаю. Але щоб нас двох, опанованих бажанням оволодіти жінкою, бажанням, сильнішим за потяг до життя, дозволили якомусь ватагові, хай навіть найбільшому в окрузі, тягти жінку за коси? Чого ми, бажаючи її більше, ніж самого життя, обидва злякалися і не вбили ватага? То було щось сильніше за життя, сильніше за жінку, але що саме і чому?

— Я тобі відповім!— сказав Гардмен Пул.— Це тому, що здебільшого люди дурні, і про них повинні дбати кілька мудріших. У цьому таємниця провідництва. По всьому світі ватаги верховодять людьми. По всьому світі, відколи існують люди, існували й ватаги, які мусили загадувати тлумові дурнів: «Робіть те, не робіть того. Працюйте, і працюйте так, як ми вам кажемо, а то ваші животи будуть порожні і ви загинете. Коріться законам, що їх ми вам склали, а то поробитесь звірами і вам не буде місця на землі. Вас не було б, якби не ватаги, які ще до вашої появи піклувалися про ваших батьків. І нащадки у вас будуть лише тоді, як про них уже тепер потурбуються ватаги. Ви повинні поводитися сумирно, гідно й чемно. Повинні рано лягати спати і рано вставати до праці, якщо ви хочете мати власну постіль, а не моститися на деревах, як дурні птахи. Саме пора садити ямс, і його треба садити негайно. Себто тепер, нині, а не так, щоб сьогодні танцювати, а садіння відкласти на якийсь там ледачий ваш день. Ви не повинні вбивати один одного й зачіпати сусідських жінок. Отак ви мусите жити, бо ви думаєте тільки про один день, а ми, ваші вожді, обмірковуємо за вас усі дні і багаті днів наперед».

— Мов хмара, що сповзає з вершини гори й огортає людину так, що вона ледве розпізнає, чи то хмара, так само для мене й твоя мудрість, Канако Оолео,—промурмотів Кумугана.— А все ж таки шкода, що я народився простим чоловіком і простим чоловіком прожив ціле життя.

— Це тому, що ти з натури простий,— пояснив Гардмен Пул.— Коли хтось народиться простим, а з натури він не простий, то повстає, повалює вождя і робиться сам вождем над вождями. Чом ти не керуєш моїм ранчо з незчисленими чередами худоби, не міняєш пасовиськ, як настає пора дощів, не ловиш диких бугаїв, не торгуєш і не продаєш м'яса на вітрильники, на військові кораблі і людям, що живуть у Говолулу, чом не сперечаєшся з адвокатами, не допомагаєш складати закони і не радиш королеві, що йому корисно робити, а що небезпечно? Чом ніхто з вас не робить того, що я? Ніхто з усіх тих людей, що працюють у мене, їдять з моїх рук і полишають мені думати за них — мені, що працює куди тяжче, ніж вони, що їсть не більше, ніж будь-хто з них, і, як кожен з них, може спати за одним разом тільки на одній маті?

— Ось я й вийшов з хмари, Канако Оолео,— сказав Кумугана, і обличчя його проясніло.— Тепер я бачу краще. Всі ці довгі роки алії, за яких я народився, думали замість мене. Завше, коли я був голодний, я приходив до них по їжу, як тепер ходжу до твоєї кухні. Багато людей їсть у твоїй кухні, і на свята ти ріжеш для всіх нас ситих бугаїв. Я й сьогодні прийшов до тебе — старий чоловік, праця якого не варта й шеляга на тиждень, а прошу в тебе дванадцять доларів, щоб купити собі мула, вживане сідло й вуздечку. Тому й два десятки інших таких самих дурнів годину тому під цим самим деревом просили в тебе хто долар, хто два, чотири, п'ять, десять чи й двадцять. Ми люди безтурботні, діти тих безтурботних днів, коли ніхто не подумав би вчасно садити ямс, якби наші алії не змусили нас до цього, люди, що не хотіли жодного дня подумати про себе, а тепер, коли ми постаріли й ні на що не здатні, знаємо, що наш алії подумає про *кай-кай* для наших животів і про очеретяну стріку на захисток.

Гардмен Пул кивнув головою і нагадав старому:

— Ну, а як же кістки Кагекілі? Конукалані потяг за коси Маліу, а ви з Анапуні сиділи покірно в колі п'яних. Що ж прошепотіла Малія йому на вухо, схилившись до нього й затуливши косами йому обличчя?

— Що помер Кагекілі. Ось що вона йому прошепотіла. Що тільки-но помер Кагекілі і що ватаги наказали всій челяді не виходити з будинку, а самі радяться, що зробити з тілом і кістками небіжчика, перше ніж піде чутка

про його смерть. І що головний жрець Еопо переконав усіх, а вона, Малія, підслухала ні більше, ні менше, як те, що Анапуні й мене вибрано в жертву, яку відправлять разом з Кагекілі та його кістками, щоб ми вічно слугували йому в царстві тіней.

— *Моєпу*, людська жертва,— сказав Пул.— А на той час минуло вже дев'ять років, відколи прибули місіонери.

— А за рік до їхнього приїзду поскидали всіх ідолів і порушили всі табу,— додав Кумугана.— Але ватаги й далі трималися старовини, звичаїв *гунакеле*, і ховали кістки своїх алії так, щоб ніхто їх не знайшов і не робив собі рибальських гачків з їхніх щелеп і площиків стріл з довгих кісток, щоб потім стріляти ними задля розваги. Ось дивись, Канако Оолео!

Старий показав язика, і Пул вражено побачив, що на всій поверхні того чутливого органа, від кореня аж до кінчика, виколєно складний візерунок.

— Це зроблено через кілька років після приходу місіонерів, коли помер Кеопуолані. І тоді ще я вибив собі чотири передні зуби і повипікав на тілі запаленою корою півкола. А хто зважувався тієї ночі вийти на вулицю, того ватаги вбивали. Не можна було засвітити в хаті, не чути було ні шепоту, ні шурхоту. Навіть собак і свиней убивали, коли вони здіймали галас, а кораблям гаоле, що стояли в гавані, тієї ночі заборонили дзвонити в дзвони. Страшна то колись була подія, як помирав алії!

Та вернімося до тієї ночі, коли помер Кагекілі. Ми лишилися в колі п'яних після того, як Конукалані потяг Маліу за коси. Дехто з матросів гаоле невдоволено забурчав, але тоді їх було тут мало, а канаків багато. І більше Малія не бачила нікого з живих. Конукалані єдиний знав, як її вбито, проте нікому не розповів. А згодом, коли минули роки, хіба такі прості люди, як Анапуні і я, зважилися б у нього запитати?

Але вона встигла розповісти Анапуні все, поки її потягли. Та Анапуні мав чорне серце. Мені він нічого не сказав. Він вартий був тієї смерті, яку я йому надумав заподіяти. В нашому колі був один гарпунник-велетень, що співав так, наче бугай ревів. Я вражено дивився, поки він ревів якусь морську пісню, а як потім глянув на Анапуні, його вже не було. Він утік у гори, де міг ховатися разом з птахоловами цілими тижнями й місяцями. Про це я довідався опісля.

А я? Я сидів далі, і мені було соромно, що моє бажання здобути жінку виявилось слабшим за рабську покору вождеві. І я топив свій сором у великих кухлях рому й віскі, поки все в мені і навколо мене пішло ходором: Південний Хрест на небі затанцював гулу, величні вершини Коолау клаялися прибоєві Вайкікі, а той цілував їх у чоло. Гарпунник-велетень і далі ревів свою пісню, це було останнє, що я чув, перед тим, як звалився горілиць на мату лаугала і на якийсь час ніби вмер.

Коли я прокинувся, почало тільки світати. Мене хтось міцно штурхав голою п'ятою під ребра. Хоч як я багато випив, а ті штурхани видалися мені неприємними. Чоловіки й жінки, що пили зі мною, пішли додому. Тільки я лишився серед поснулих матросів, а гарпунник-велетень хропів, мов кит, поклавши голову на мої ноги.

Ще кілька штурханів, я сів і виблював. Але той, хто мене штурхав, був нетерплячий і все допитувався, де Анапуні. Я не знав і знову дістав штурханів, цього разу мене штурхали з обох боків двоє нетерплячих чоловіків за те, що я не знав. Не знав я також, що Кагекілі помер. Але я вгадав, що сталося щось важливе, бо мене штурхали ватаги, і коло них не плазували прості люди, прохаючи чогось для себе. Один із них був Аїмоку з Канехе, а другий — Гумугуму з Маноа.

Ватаги наказали мені йти за ними і зверталися до мене не вельми ласкаво, а коли я встав, голова велетня гарпунника скотилася повз мату на пісок. Він хрюкнув, як кабан, роззявив рота, і з нього на пісок висунувся весь язик. Гарпунник так його і не втягнув назад. І я вперше побачив, який у людини довгий язик. Угледівши, як його обліпив пісок, я знову виблював. Нема гірше, як другий день після п'ятйки. Я був у вогні, в сухому вогні, всередині в мене все було розпечене, як жар, як лава, як гарпунників язик, сухий і обліплений піском. Я нахилився по недопитий кокосовий горіх, але Аїмоку вибив його з моїх тремтячих пальців, а Гумугуму вдарив мене по потилиці зворотним боком долоні.

Вони йшли поперед мене пліч-о-пліч, з урочистим, понурим виразом на обличчях, а я зразу за ними. В роті мені було недобре від питва, в голові паморочилося, і я ладен був відрізати правицю за воду, навіть за один ковток води. І я знаю, що якби напився, вода зашипіла б у мене всередині, як на розпеченому камінні вогнища.

Нема гірше, як другий день після п'ятики. Відколи я востаннє зміг так упитися, не одне молоде життя почалося й скінчилося на моїх очах, бо молодість не знає межі.

Та поки ми йшли, я почав здогадуватися, що вмер якийсь алії. На піску не спало жодного канаки і жоден не скрадався додому від коханки; не видно було жодного човна на ранковій риболовлі, хоч мінявся приплив і в такий час риба дуже гарно ловиться. Коли ми поминали *геяу* (храм), куди звичайно причалювали бриги й шхуни великого Камегамеги, я побачив, що з місткого, здвоєного човна Кагекілі знято мати, і хоч приплив спав, багато людей тягло його піском у воду. І всі ті люди були ватаги. Хоч в очах мені туманіло, голова йшла обертом, а всередині мене палила спрага, я здогадався, що помер Кагекілі. Він був старий, і серед алії найскорше можна було сподіватися саме його смерті.

— Я чув, що його смерть дужче за втручання Кекуанаоа перешкодила переворотові губернатора Бокі,— зауважив Гардмен Пул.

— Авжеж, смерть Кагекілі все зіпсувала,— погодився Кумугана.— Всі прості люди, як тільки тієї ночі пішла чутка про його смерть, повтікали до своїх хиж, не світили світла й не курили люльок, навіть не дихали голосно, бо в житлах вони були табу від вибору в жертву померлому. Усі вояки правителя Бокі й дезертири з суден гаоле також повтікали, і мідяні гармати лишилися без обслуги, а жменька його ватагів не могла сама нічого вдіяти. Аїмоку й Гумугуму звеліли мені сісти на пісок біля великого здвоєного човна, якого спускали у воду. І коли човен був уже на воді, всі ватаги відчували спрагу, бо не звикли до такої роботи; вони звеліли мені видряпатися на кокосову пальму коло повітки з човнами і наскидати їм зелених горіхів. Вони понапивалися, освіжились, але мені заборонили пити.

Потім вони перенесли з будинку на човен тіло Кагекілі в новій, просмоленій і полакованій домовині гаоле. Її робив корабельний тесля і думав, що вона, як човен, не повинна протікати. Того домовина й була дуже щільна. На вікові, в тому місці, де лежала голова Кагекілі, тесля вставив тонке скло, що потім затулялося дощечкою. Але ватаги не прикрутили дощечки. Мабуть, вони вперше

бачили домовину гаоле, і це, як ти далі побачиш, вийшло мені на користь.

«Тут тільки один моецуу», — сказав жрець Еопо, дивлячись на мене, коли я вмовстився на дні човна біля домовини. Ватаги вже веслували, впливаючи за риф.

«Другий утік і сховався, — відповів Аїмоку. — Нам почастило спіймати лише цього».

І тоді я збагнув! Усе збагнув! Мене мали принести в жертву! Другою жертвою вибрали Анапуні. Ось що йому на бенкеті прошепотіла Малія! Її потягли геть, і вона не встигла попередити мене. А він мав таке чорпе серце, що нічого мені не сказав.

«Їх повинно бути два, — сказав Еопо, — такий закон».

Аїмоку перестав веслувати й поглянув на берег, ніби хотів вернутися по другу жертву. Та кілька інших ватагів бути проти, казали, що всі прості люди повтікали в гори або ховаються по хижках, де їх оберігає табу, і що може минути кілька день, поки вони спіймають когось. Врешті Еопо здався, хоч і бурчав час від часу, що закон вимагає двох моецуу.

Ми пливли далі, поминули мис Даймонд, порівнялися з мисом Косо і досягли середини протоки Молокаї. Тут море було досить бурхливе, хоч подимав тільки легенький пасат. Усі вожді покидали весла, крім стерничих, що наvertsали човна провою проти вітру й хвилі. І, поки рушили далі, знову надрізали кілька кокосових горіхів і випили їх.

«Я не дуже побиваюся, що стану моецуу, — сказав я Гумугуму, — але я хотів би напитися, перш ніж мене вб'ють».

Мені не дали напитися. Але я казав правду. Надто мені було погано від рому й віскі, щоб я боявся смерті. Та принаймні в роті в мене не було б огидного присмаку, голова перестала б боліти, а в животі не горіло б, наче туди хто напхав розпеченого піску. Найгірше мені було, коли я згадував гарпунників язик, висолоплений і обліплений піском. О Канако Оолео, якими свиньми бувають молоді люди, коли впиваються! Тільки постарівши, як ти і я, вони знають міру і п'ють обачно, як ми з тобою.

— Мусимо бути обачні, — погодився Гардмен Пул. — Старі животи тоншають, стають надто тендітні, і ми п'ємо до міри, бо більше не сміємо. Ми мудрішаємо, але гірка наша мудрість.

— Жрець Еопо заспівав довгу *меле* (пісню) про матір Кагекілі, і матір його матері, і про всіх матерів аж до самого початку часів,— повів далі свою розповідь Кумугана.— Мені здавалося, що я вмру від жароти в животі, поки він скінчить. Він просив усіх богів нижнього світу, середнього світу і верхнього світу, щоб вони піклувалися про вмерлого алії, були ласкаві до нього і виконали заклання — страшні то були заклання! — які він наклав на живих людей і тих, що ще народяться, коли б вони надували доторкнутися до кісток Кагекілі і задля розваги шпурляти ними в гадюк.

Скажу тобі, Канако Оолео, що жрець говорив іншою мовою, і я знав, що то мова жерців, давня мова. Мауї він називав не Мауї, а Мауї-Тікі-Тікі і Мауї-По-Тікі. І богиню Гіну, матір Мауї, називав Іна. На батька Мауї часом казав Акалана, а часом Каналоа. Дивно, що я, приречений на смерть, змучений спрагою, зміг це так добре запам'ятати! І ще я пам'ятаю, що жрець називав Гаваї — Ваями, а Ланаї — Нгангаями.

— Це маорійські назви *,— пояснив Гардмен Пул,— слова з островів Самоа й Тонга. Жерці привезли їх з собою з півдня в давнину, коли вони знайшли Гавайські острови й оселилися на них.

— Велика твоя мудрість, о Канако Оолео,— врочисто виголосив старий.— Ку, що тримає небесне склепіння, жрець називав Ту, а також Ру, а Ла, нашого бога сонця,— Ра...

— А Ра був у стародавньому Єгипті богом сонця,— перебив Пул, раптом пожвавішавши.— Ви, полінезійці, справді далеко сягнули і в просторі, і в часі! Це відгук стародавнього Єгипту, коли ще Атлантида була на поверхні і простягалася аж до молодих Гаваїв у північній частині Тихого океану. Але кажи далі, Кумугано. Може, ти ще щось згадаєш із тієї пісні жерця Еопо?

— Самий кінець,— кивнув старий.— Хоч я був майже що мертвий і мав згинути під ножем жерця, а запам'ятав кожне його слово. Слухай. Ось вона.

І тремтячим фальцетом, уривано, як і належалося, старий затагнув пісню.

— Оце маорійська пісня смерті в устах гавайця з татуованим язиком! — вигукнув Пул.— Проспівай ще раз, і я перекладу її тобі.

І коли старий скінчив співати, Пул поволі проказав йому:

— Але смерть не новина,
Вона є й була завжди, відколи помер старий Мауї.
Тоді саме Пата-таї голосно зареготав
І збудив домовика,
Що розрубав його навпіл і замкнув його,
І так заправ морок!

— І врешті мене таки не вбили,— знову почав Кумугана.— Еопо хотів підняти руку з жертвним ножем і вдарити мене, але не підняв. А я? Що я почував і думав? Часто, Канако Оолео, мені смішно стає, коли згадую ту хвилину. Я відчував страшну спрагу. Я не хотів умирати. Я хотів напитися води. Я знав, що маю вмерти, а згадував про тисячі водоспадів, що зривалися в провалля з завітрянного боку гір Коолау. Я не думав про Анапуні. Мене мучила спрага. І весь час мені ввижався гарпунників язик, обліплений сухим піском, такий, як я бачив його востаннє. Мій язик був уже такий самий. А на дні човна перекочувалося багато повних горіхів. Але я не пробував випити бодай одного з них, бо ті люди були вожді, а я був простий.

«Ні,— заявив Еопо і звелів вождям кинути домовину за облавок.— Коли нема моепуу, то нехай не буде жодного».

«Убий одного!»— загукали вожді.

Та Еопо похитав головою і сказав:

«Ми не можемо послати Кагекілі в дорогу з недогризком таро».

«Піврибини краще, як нічого»,— відповів Аїмоку давнім прислів'ям.

«Не на похороні алії,— швидко заперечив жрець.— Такий закон. Ми не повинні скупитися для Кагекілі і зменшувати вдвічі належну йому жертву».

Отак домовину вкинули у воду, а мене не вбили. І дивно, я відразу зрадів, що лишився живий. Почав згадувати Маліу і придумувати помсту Анапуні. Та коли в мені спалахнула іскра життя, спрага збільшилася вдесятеро: здавалося, мій язик, рот і горло обліпив пісок, мов язик гарпунника. Домовина опинилася за облавком, а я сидів па дні човна. Між ногами в мене перекочувався кокосовий горіх, і я схопив його. Та коли я взяв його в руку, Аїмоку вдарив мене веслом. Дивися!

Кумугана простяг руку й показав два скорчених пальці, мабуть, вивихнутих і не вправлених на місце.

— Мені заболіло, але я не мав часу сердитись, бо на мене спала ще гірша біда. Вожді заревли з жаху. Той кінець домовини, де була голова, не потонув. Домовина підстрибувала на хвилі за нами. А човен, ніким не керований, повернувся за вітром, і хвиля понесла його просто на домовину. Скло виявилось з нашого боку, і крізь нього видно було обличчя й голову Кагекілі. Він щирив на нас зуби, і, здавалося, жив уже в іншому світі, і гнівався на нас, і силами того іншого світу хотів вилити на нас свій гнів! А домовина підстрибувала на воді, й човен прибивало хвилею щораз ближче до неї.

«Убий його! Пусти йому кров! Одріж голову! — нажахано кричали вожді жерцєві. — Кидай таро! Нехай алії має хоч піврибини!»

Еопо, хоч був жрець, також злякався, і розум йому потьмарився, коли він побачив Кагекілі, що не хотів тонути в домовині гаоле. Він схопив мене за чуба, звів на ноги й підняв ножа, щоб угородити його мені в серце. А я нітрохи не опирався. Тільки знову відчув страшну спрагу, і перед моїми затуманеними очима в повітрі, то далі, то ближче, теліпався обліплений піском гарпунників язик.

Та не встиг ніж торкнутися моїх грудей, як сталася подія, що врятувала мене. Акаї, по матері рідний брат губернатора Бокі, коли ти пам'ятаєш, сидів за стерновим веслом на прові човна, тому був найближче до домовини з мертвяком, що не хотів тонути. Він не тямився з жаху і махнув кінцем весла, щоб відіпхнути домовину з алії, який наче хотів вибратись назад у човен. І кінець весла попав у скло. Скло тріснуло...

— І домовина відразу потонула! — підхопив Пул. — Повітря, що підтримувало її на воді, вийшло крізь розбите скло.

— Домовина відразу потонула, бо корабельний тєсля зробив її як човен, — і собі сказав Кумугана. — І я з мєопу став знову людиною. І вижив, хоч витерпів тисячу смертей від спраги, поки ми добралися до берега Вайкікі.

Отже, Канако Оолео, кістки Кагекілі не лежать у Королівському мавзолеї. Вони лежать на дні протоки Молокаї, якщо тільки не обернулися відтоді на рідкий слиз або на звапнілий корал, з якого наростає кораловий риф. Я остап-

ній із живих, що бачили, як кістки Кагекілі затонули в протоці Молокаї.

Запала мовчанка. Гардмен Пул глибоко задумався, а Кумугана раз по раз облизував сухі губи. Нарешті він знов озвався:

— А як з дванадцятьма доларами на мула, вживане сідло й вуздечку?

— Ти дістав би дванадцять доларів,— відповів Пул, протягаючи старому шість з половиною доларів,— але в мене на стайні лежить у скрині якраз така вуздечка й таке сідло, як тобі треба, і ти їх одержиш, а за шість з половиною доларів купиш собі непоганого мула в *наке* (китайця) з Кокако, бо вчора він пропонував мені купити мула за таку ціну.

Вони сиділи далі. Пул мовчки, задумливо проказував про себе щойно почуту маорійську пісню смерті, а надто останній рядок: «І так запав морок», що здався йому прекрасним. Кумугана облизував губи, даючи ознаки, що він ще чогось чекає. Врешті він не витерпів і сказав:

— Я довго говорив, о Канако Оолео. В моїх устах нема вже постійної вологи, як за часів молодості. Мені здається, ніби мене знов мучить спрага, як тоді мучила через гарпунників язик. А на такий язик, о Канако Оолео, джін з молоком найкраще помагає.

На Пуловому обличчі промайнула усмішка, він плеснув у долоні, і відразу ж прибігла дівчинка.

— Принеси склянку джину з молоком старому Кумугані,— звелів їй Гардмен Пул.

СПОВІДЬ ЕЛІС

Те, що ми розкажемо про Еліс Акану, сталося на Гаваях, хоч і не за наших часів, але й не дуже давно, тоді, коли Ейбл А-Йо проповідував у Гонолулу свою славнозвісну «релігію відродження» й намовляв Еліс Акану очистити душу сповіддю. А в самій сповіді йшлося про ще давнішу пору, про покоління, що тоді жило.

Бо Еліс Акана, якій на ту пору було вже п'ятдесят років, рано спізнала життя і завжди мала широке коло знайомих. Те, що вона знала, стосувалося самого коріння й підвалин багатьох родин, підприємств і плантацій. Вона була ніби живим архівом докладних фактів, за якими полюють юристи, чи то йшлося про межі земельних ділянок, чи про дарчі записи, чи про одруження, народження, духівниці і скандали. Та, вмючи тримати язика на припоні, вона рідко казала те, що в неї питали, а якщо й казала, то тільки задля справедливості й нікому не шкодячи.

Адже Еліс із ранньої молодості звикла жити серед квітів, пісень, вина й танців, а пізніше брала участь у таких розвагах з обов'язку як господиня і власниця розважального закладу, де танцювали гулу. В тій атмосфері, де забувають закони божі й людські, і всяку обережність, де п'яні язики легко обертаються, вона черпала важливі відомості про такі речі, про які за інших обставин ніколи не кажуть навіть пошепки і рідко насмілюються здогадуватись. А те, що вона вміла тримати язика на припоні, стало їй у великій пригоді, бо хоч старожитці знали, що їй відомо все, але жоден не чув, щоб вона пліткувала про пиятики в повітці Калакауа, де стояли човни, чи про бучні відвідини офіцерів з військових суден або гостину міністрів і дипломатів з чужих країн.

Отож у п'ятдесят років, наладована історичним динамітом такої сили, що якби він вибухнув, то сколихнув би

супільне й торговельне життя всіх Гаваїв, але не розпускаючи свого язика, Еліс Акана була господинею розважального закладу, імпресарію танцівниць, що танцювали гулу в королівському домі, на бенкетах, на різних урочистостях, на вечірках, де пригощали пої, і для цікавих туристів. І в п'ятдесят від її вроди не лишилося вже й сліду; це була приземкувата, огрядна, селянського типу полінезійка міцної статури, без жодної ознаки якоїсь недуги, що віщувало їй довге життя. І в п'ятдесят років вона випадково попала на збори, де Ейбл А-Йо проповідував своє «відродження».

Ейбл А-Йо щодо релігії й магічної сили слова був такою самою всебічною особою, як Біллі Санді, а родовід мав навіть ще строкатіший, бо в його жилах текло чверть португальської крові, чверть шотландської, чверть гавайської і чверть китайської. Коли б він був паростком якогось одного з цих народів, вогонь п'ятидесятницької віри не палав би в його серці так гаряче і з таким числом варіацій. У ньому поєдналися спритність і лукавство, дотепність і розум, лагідність і брутальність, запал і філософський спокій, невгамовні пошуки бога і вміння грузнути по коліна в болоті дійсності — одне слово, його сутність складалася з елементів чотирьох народів, таких неподібних між собою. До того ж він дуже добре володів мистецтвом самообману.

Щодо ораторського хисту, то він набагато перевершив Біллі Санді, майстра користуватися говірками однієї мови. Бо в устах Ейбла А-Йо оживали дієслова, іменники, прикметники й метафори чотирьох різних мов. Маючи стосунок до всіх їх через своє мішане походження і живучи різнобічним, неспокійним життям, він знаходив у тих мовах такий запас висловів, що в ньому потонули б міриади слів Біллі Санді. Те, що Ейбл А-Йо належав не до одного народу, що в ньому геніально переплуталося підле з шляхетним, а добре з лихим, було його перевагою. Він, як хамелеон, мерехтів і мінився всіма гранями своєї особистості, оглушуючи у фронтальній атаці, дивуючи і спантеличуючи боковими нападами розумову однорідність простіших душ, що підпали під вплив його релігії і запалилися його проповідями.

Ейбл А-Йо так вірив у себе і в багатство своєї натури, як у мішаній своїй релігії вірив, що бог схожий на нього і на будь-кого з людей, себто не буває богом якогось одного

племені: то всесвітній бог, що повинен мати такий вигляд, як усі народи, навіть коли це й призведе до строкатості. І його вчення мало успіх. Китайці, корейці, японці, гавайці, пуерторіканці, росіяни, англійці, французи — коротше, представники всіх народів без упереджень ставали поряд навколішки й починали ревізувати своїх попередніх богів.

Відійшовши ще молодим від англійської церкви, Ейбл А-Йо довго почував себе ніби Юдою. В душі побожний, він зрадив бога. Отже, був Юдою. А Юду проклято. Тим-то і його, Ейбла А-Йо, проклято, а він не хотів бути проклятим. Ось чому він, чисто по-людському, викручувався й робив усе, щоб уникнути прокляття. І настав день, коли він знайшов шлях до спасіння. Він розважив, що вчити, буцімто Юда проклятий, означає хибно тлумачити бога, який насамперед є втіленням справедливості. Юда був слуга божий, навмисне вибраний на те погане діло. Тому Юда, завжди відданий Ісусові, зрадив його тільки з наказу божого, тобто був святий. Отже, й він, Ейбл А-Йо, святий через саме своє сектантство, і він з чистим сумлінням може будь-коли стати перед богом.

Ця теорія стала одним з головних догматів його релігії і дуже припала до вподоби іншим відступникам від своєї віри, які десь у душі почували себе також Юдами. Для Ейбла А-Йо наміри господні були такі ж ясні, як і те, що він сам намірявся робити. Кінець кінцем усі врятуються, тільки в декого це забере багато часу, і їм дістануться гірші місця. Місце людини в ненастанно мінливому світовому хаосі визначене наперед на тій підставі, що хаосу не існує. То лише витвір буйної уяви людства. З допомогою найсміливіших викрутасів думки й слова, з допомогою живої, дохідливої мови він примушував своїх слухачів забувати про той хаос, показував їм, які ясні й милосердні наміри господні, і тим самим вселяв у їхні душі мир і спокій.

Чи могла Еліс Акана, чистокровна, без будь-якої домішки гавайка, опертися його спритній, забарвленій демократизмом, загартованій у тиглі чотирьох народів, одягненій у шати красномовства логіці? Він на власному досвіді спізнав не гірше за неї примхливість життя й гріха, будши спершу хористом на пасажирських суднах, що плавали між Гаваями й Каліфорнією, а потім барменом на суходолі і в морі від шинків портового району

Барбарі у Сан-Франціско до таверни Гайні у Вайкікі. Властиво, на великий шлях проповідництва релігії відродження він ступив з посади старшого бармена в Університетському клубі Гонолулу.

Отож Еліс Акана попала на проповідь Ейбла А-Йо і відтоді почала молитися його богові, бо їй, практичній жінці, він видався найрозважнішим з усіх богів, про яких вона чула. Вона клала гроші на тацю Ейбла А-Йо, зачинила свій заклад, розпустила танцювальниць гули, полишивши їх здобувати собі хліб іншим, сумнівнішим способом, покидала з себе барвисті сукні, стрічки, вінки і купила Біблію.

То була пора релігійного піднесення в Гонолулу, своєрідний демократичний потяг до бога. На збори запрошували й людей високого становища та походження, але вони ніколи не приходили. І тільки сумирний простолюд, дурні простаки, падали навколішки, каюлися, скидали з себе нездоровий тягар і гніт гріхів, очищали душу, змивали весь бруд і виходили на сонечко випростані й чисті, мов невинні діти, підтримувані рукою бога Ейбла А-Йо. Одне слово, релігія відродження, яку проповідував Ейбл А-Йо, була ніби очисною спорудою від гріхів і хвороб душі, де грішників звільняли від їхнього тягара, і вони знову ставали спокійні, веселі й духовно здорові.

Проте Еліс не зазнала такого щастя. Душа її не очистилася. Вона купляла й розповсюджувала Біблії, дедалі більше жертвувала на тацю, ревно підспівувала своїм контральто, коли на зборах заводили гімн на славу божу, але до сповіді не зважувалась приступити. Дарма змагався з нею Ейбл А-Йо. Вона не хотіла опуститися навколішки і сповненим каяття голосом розповісти про все, що гризло їй душу, — про всі нерозважні вчинки своїх колишніх близьких приятелів.

— Не можна слугувати двом панам! — казав їй Ейбл А-Йо. — Пекло кишить тими, хто пробував так робити. Щоб поєднатися з богом, треба мати простодушне й чисте серце. Ти будеш аж тоді готова до спасіння, коли щиро визнаєшся. А до того часу страждатимеш від червотоки гріха, яку в собі носиш.

З наукового погляду Ейбл А-Йо мав слушність, хоч не знав цього і ненастанно глумився з науки. Еліс не могла по-дитячому тішитись божою благодаттю, поки не полегшила своєї душі, не розповіла про всі таємниці, які гні-

тили її, навіть про ті, які вона ділила з іншими людьми. Протестанти сповідаються прилюдно, а католики — тільки самому священникові. І наслідком такої сповіді мало бути поєднання з богом, заспокоєння, щастя, очищення, спасіння і вічне життя.

— Вибирай!— грімів на неї Ейбл А-Йо.— Відданість богові або відданість людям!

Та Еліс не могла вибрати. Надто довго мовчали її уста, запечатані людською честю.

— Я висповідуюся сама перед собою,— заперечувала вона.— Бог знає, що моя душа стомилася від гріхів і що мені хочеться бути чистою і невинною, як тоді, коли я ще була маленькою дівчинкою в Канеогі...

— Але ж гріхи твоєї душі сплутані з гріхами інших душ,— правив свої Ейбл А-Йо.— Якщо ти маєш тягар, то скинь його весь. Не можна водночас нести тягар і бути вільним від нього.

— Я буду молитися щодня, навіть по кілька разів на день,— боронилась Еліс.— Ітиму до бога покійно, з зітханням і плачем. Я часто кидатиму гроші на тацю і купуватиму Біблію, купуватиму без кінця...

— І бог не усміхнеться тобі,— відповів їй божий речник.— Ти й далі знемагатимеш від гріхів, бо не розповіла про них, а поки не розповіси, то не скинеш їх з себе.

— Як важко відроджуватися!— зітхала Еліс.

— Відроджуватися завжди важче, ніж народжуватись.— Ейбл А-Йо не вважав за потрібне втішати її.— Поки ти не станеш чиста, мов дитина...

— Якщо я колись зважуся на сповідь, то вона буде довга,— призналася Еліс.

— Тим більше є підстав сповідатися.

Таким чином, справа не рувала з місця. Ейбл А-Йо вимагав цілковитої відданості богові, а Еліс Акана й далі кокетувала біля входу в рай.

— Якщо Еліс таки почне, то можна закластися, що сповідь буде довга!— наперед тішилися портові волоцюги-камайши (старожитці), попиваючи пальмову горілку.

У клубках можлива сповідь Еліс цікавила всіх ще дужче. Молодше покоління хвалилося, що вже забезпечило собі місце в перших рядах на майбутню сповідь, а старше кисло глузувало з святенництва Еліс. Навіть більше: Еліс раптом стала дуже популярна серед приятелів, які вже років з двадцять тому забули про її існування.

Одного дня, коли Еліс із Біблією в руках чекала на вулиці трамваю, Сайрес Годж, цукровий плантатор і місцевий магнат, звелів своєму шоферові спинити біля неї машину. З перебільшеною люб'язністю він посадив її коло себе і, відклавши свої справи, згаїв три чверті години, щоб особисто довести її, куди треба.

— Мені приємно дивитися на вас, — лебедів він. — Як летить час! У вас дуже гарний вигляд! Мабуть, ви знаєте секрет вічної молодості.

Еліс усміхалася й відповідала йому також компліментами щедро, як звичайно полінезійці.

— Гай-гай, — згадував Сайрес Годж, — який я тоді був ще хлопчисько!

— Чудовий хлопчисько, — засміялася вона.

— Але в голові моїй вітер гуляв у ті далекі дні.

— А пам'ятаєте ту ніч, коли ваш візник напився і лишив вас...

— Ц-ц-ц! — зупинив він її. — Мій шофер-японець скінчив середню школу і розмовляє по-англійському краще за нас із вами. Я навіть думаю, що він шпигує тут для свого уряду. То нащо при ньому це казати? До того ж я тоді був ще такий молодий! Пам'ятаєте...

— У вас щоки були мов бросливи, що росли в нас у садку, поки їх не поточили хробаки, — мовила Еліс. — Тоді ви, мабуть, голилися не частіш, як раз на тиждень. З вас був гарний хлопець. Пам'ятаєте, яку гулу ми влаштували на вашу честь? То було...

— Ц-ц-ц! — знову цитнув він. — Усе те поховано й забуто. І добре, що забуто!

І Еліс помітила, що в очах його вже немає тієї юнацької щирості, яку вона в нього пам'ятала. Натомість вони пронизливо й пильно дивилися на неї, сподіваючись запевнень, що вона не буде воскрешати давно похованих подій.

— Релігія — гарна річ, коли ми старіємось, — казав їй інший давній приятель. Він будував собі чудовий будинок на Тихоокеанських пагорбах, недавно вдруге одружився і йшов на пристань зустрічати двох дочок, що, скінчивши науку у Васарі, саме верталися додому. — На старість людині треба релігії, Еліс. Вона робить нас лагіднішими, вчить поблажливості до гріхів інших людей, а надто гріхів молодості, коли люди шаліють і самі не знають, що роблять.

І він напружено чекав її відповіді.

— Атож,— мовила Еліс.— Усі ми народилися, щоб грішити, і важко вибратися з гріха. Але я вибираюся, вибираюся...

— Не забудьте, Еліс, що я в ті часи завжди був чесний з вами. Ми ніколи не сварилися.

— Ні, навіть тієї ночі, коли ви давали *луау* (бенкет) з нагоди свого повноліття і вимагали, щоб після кожного тосту били посуд. Щоправда, ви за нього заплатили.

— І щедро,— майже благально сказав він.

— Щедро,— погодилась Еліс.— Я за ті гроші накупила вдвічі більше посуду і на другому луау накрила стіл на сто двадцять осіб, не позичивши жодної тарілки або чарки. Луау тоді давав лорд Мейнвезер, ви ж його пам'ятаєте?

— Я разом з ним полював на кабанів у Мані,— кивнув він.— Ми туди поїхали погуляти на два тижні. Але знаєте, Еліс, релігія добра річ, навіть дуже добра. Тільки не давайте збити себе з пантелику. І не згадуйте про мене в сповіді. Що подумують мої дочки про ті розбиті чарки!

— Я повсякчас мав до вас *алога* (тепле почуття),— запевняв Еліс гладкий лисий сенатор.

А інший, адвокат, що вже мав онуків, казав:

— Ми завжди були приятелями, Еліс. Знайте, якщо вам потрібна буде порада чи допомога в якійсь справі, я залюбки зроблю для вас геть усе і не візьму гонорару, просто з давньої приязні.

На свят-вечір до неї прийшов банкір з великим конвертом у руках.

— Якось ненароком,— пояснив він,— коли мої службовці переглядали документи на володіння долиною Япію, я знайшов цю заставну на дві тисячі доларів під ваші рисові лани, які ви орендували А-Чінові. І я вернувся думкою до тієї пори, коли ми були ще молоді, нерозважні і... трохи нестримні. І мені потеплішало на серці, коли я згадав вас; отож ваш борг тепер скасовано, просто з приязні...

Не забували Еліс і її одноплемінці. Її дім став Меккою для гавайців і гавайок, які звичайно здійснювали своє паломництво одинцем, коли западала темрява, і завжди приносили подарунки: свіжих устриць із рифів, *опігі* та *ліму*, кошики з плодами авокадо, печені качани молоді кукурудзи з завітрянного боку Оагу, манго, яблука,

найдобірніше рожеве й королівське таро, поросят, бананове пої, плоди хлібного дерева, крабів, щойно спійманих у Пірл-Харборі *. Мері Мендана, дружина португальського консула, послала їй коробку цукерок на п'ять доларів і оранжевого кольору пальто, яке на розпродажі не можна було купити дешевше, ніж за сімдесят п'ять доларів. А Елвіра Міягара Макаена Ін-Вап, дружина багатого китайського купця, сама принесла Еліс два сувої сукна ціння з Філіппін та дванадцять пар шовкових панчіх.

Минали дні. Ейбл А-Йо боровся з Еліс, щоб вона покалась, а Еліс боролася сама з собою за свою душу, тим часом як половина мешканців Гонолулу,— хто зловітно, а хто з острахом,— чекали, чим та боротьба скінчиться. Минули м'ясниці, надійшла й минула пора гри в поло та кінних перегонів, і наблизився день Четвертого липня *, коли Ейбл А-Йо влучним психологічним ударом нарешті подолав твердиню її опору. Він тоді виголосив свою славнозвісну проповідь, у якій дав власне визначення вічності. Звичайно, він, як і Біллі Санді, крав свої визначення. Але на островах ніхто цього не знав, тому його слава як проповідника виросла вдвічі.

Ейбл А-Йо так успішно проповідував того вечора, що спонукав багатьох давніх наверненців зі стогоном падати навколішки і штовхатися перед покайною трибуною серед натовпу новонавернених, які палали релігійним вогнем; там було з півроти солдатів-негрів дислокованого в місті двадцять першого піхотного полку, десяток кавалеристів з четвертого полку, що спинився тут дорогою на Філіппіни, стільки ж п'яних матросів з військових суден, підозрілих дам з Івілеї та половина портових волоцюг.

Ейбл А-Йо завдяки своєму мішаному походженню був так тонко організований, що вмів читати людську душу, як книжку, а душу Еліс Акани ще краще, отож він знав, що робить, коли того незабутнього вечора приступними для неї словами змальовував бога, пекло і вічність. Бо випадково він знайшов у неї слабке місце. Бувши, як усі полінезійці, палким аматором природи, він найперше дізнався, що землетруси й вибухи вулканів наганяють на Еліс панічний страх. Колись давно на Великому острові їй довелося пережити стихійну катастрофу, через яку завалилася очеретяна хатина, де Еліс спала; вона бачила, як пані Пеле (богиня вогню або вулканів) розлила

вогненну лаву по узбіччях Мауна-Лоа, і та лава знищила рибиї ставки на березі моря, злизала й потопила на своєму вогненному шляху худобу, села і людей.

За день до тієї проповіді в Гонолулу також трапився легенький землетрус, і на Еліс Акану напало безсоння. А ранкові газети повідомили, що на Мауна-Кеа почалося виверження і що у великому кратері Кілауеа швидко піднімається лава. Отож коли Еліс, вагаючись між страхом цього світу і вічним блаженством потойбічного, прийшла на збори й сіла на передню лавку, нерви її були напружені до краю.

Ейбл А-Йо підвівся і тицьнув пальцем у найболючіше місце її душі. Змалювавши бога стереотипним способом, але ожививши той стереотип своїм хистом промовця на англійсько-гавайському жаргоні, Ейбл А-Йо заходився описувати день, коли прийде кінець навіть безмежній божій терплячості і він зелить Петрові згорнути книгу днів, а архангелові Гавриїлові скликати всі душі на страшний суд і гукне громовим голосом: *«Велакагао!»*

Ейбл А-Йо полюбляв це слово з англогавайського жаргону і тепер його вклав в уста богіві наприкінці світу. Буквально воно означає «залізо гаряче» і походить із чавуноливарних майстерень у Гонолулу, де його вживають сотні гавайців, коли хочуть сказати, що залізо розтоплене і його треба негайно кувати.

— І господь вигукне: *«Велакагао!»*, і почнеться судний день, і швидко закінчиться, бо святий Петро кращий рахівник за бухгалтера будь-якої компанії, до того ж Петрові книги правдиві.

Ейбл А-Йо швиденько відділив овечок від козлищ і відправив останніх у пекло.

— А на що ж схоже пекло, спитаєте ви мене?— повів він далі, переходячи на чисту англійську мову.— О приятелі мої, дозвольте коротко описати вам те пекло, ту геєну вогненну, яку я бачив на власні очі тут, на землі. Я був тоді молодий, ще зовсім хлопчисько, і жив у Гіло. Ранок почався з землетрусу. І цілий день земля двигтіла й тряслася так, що навіть найдужчі чоловіки похворіли на морську хворобу, жінки чіплялися за дерева, щоб не впасти, а худоба не могла втриматися на ногах. Я сам бачив, як одне теля впало додолу. Настала тяжка, сповнена невимовних жахів ніч. Земля гоїдалася, мов човен у бурю. Якась перелякана мати, коли втікала з розваленої

хатини, наступила на свою дитину й розтоптала її на смерть.

Над нами палало небо. Ми читали при тій зазраві Біблії, а літери в них були дрібні навіть на молоді очі. Ті місіонерські Біблії завжди друковано дуже дрібними літерами. За сорок миль від нас пекло вибухнуло з високих гір, і червона, як кров, розтоплена порода полилася до моря. Небо над нами палало пожежею, земля під ногами танцювала гулу, і те видовисько було надто величне і надто страшне, щоб милуватися ним. Ми думали тільки про те, яка тоненька, мов на мильній бульбашці, оболонка землі відділяє нас від озера, повного вогню й сірки, і про господа, в якого благали порятунку. Серед нас були благочестиві й віддані душі, що пообіцяли пасторам пожертвувати на церкву не жалюгідну десятину, а п'ятьдесятих свого майна, якщо тільки господь подарує їм життя, щоб вони виконали ту обіцянку.

О приятелі мої, господь урятував нас. Але спершу він показав нам, яке те пекло, що відкриється перед нами судного дня, коли господь громовим голосом вигукне: «Велакагао! Залізо гаряче!» Подумайте про це! Про гаряче залізо для грішників!

Третього дня стало трохи спокійніше; мій приятель-проповідник і я, уповаючи на бога, піднялися на Мауна-Лоу і зазирали в страшний кратер Кілауеу. Ми вгледіли бездонне вогненне озеро далеко вниз, що ревло, розбризувалось хвилями і здіймало водограї на сотні футів заввишки, наче фейсверки на свято Четвертого липня, які ви всі бачили. Нам забивало дух і паморочилося в голові від величезних хмар диму й сірки, що здіймалися вгору.

І я вам кажу: кожна людина, що має бога в серці, глянувши вниз, відразу впізнала б у тій безодні біблійну картину пекла. Повірте мені, ті, що писали Новий завіт, бачили не більше за нас. Щодо мене, то я втупився в те видиво, зацікавлений, тремтячий, бо ніколи ще не відчував так виразно могутності й величі господа, джерела його гніву і невимовних жахів, які чекають нерозкаяних грішників, що не висповідалися і не помирилися з своїм творцем¹.

¹ Дивіться «Історію Сидвічевих островів» Дібла* (прим. автора).

Але, приятелі мої, ви думаєте, що наших провідників-тубільців, які глибоко застрягли в поганстві, вразило те видовисько? Ні! Їх тримала рука диявола. Цілком байдужі, незворушні, вони дбали тільки про свою їжу, розмовляли про сиру рибу і вмощувались спати на своїх матах. Вони були діти диявола, глухі до краси, величі і жахів господнього вчинку. Але ви, до кого я тепер звертаюся, ви ж не погани! Що таке поганин? Це той, хто виявляє тупу байдужість до високих ідей і до шляхетних почуттів. Якщо ви хочете зацікавити поганина, то не просіть його заглянути в пекельну безодню. Ні, краще дайте йому калабаш пої, сиру рибину або запросіть його на якусь простацьку, дику, ницу розвагу. О приятелі мої, які вони глухі до всього того, що ушляхетнює безсмертну душу! І ми з проповідником уболівали серцем за них, дивлячись у безодню пекла. О приятелі мої, то справді було пекло, те саме пекло, що про нього сказано в святому письмі, пекло вічної муки для негідних...

З жаху Еліс Акана дійшла майже до істерики. Вона весь час мурмотіла:

— О господи, я віддам дев'ять десятих того, що маю! Віддам усе! Віддам навіть два сувої сукна пінья, пальто оранжевого кольору і всі дванадцять пар панчіх.

Коли Еліс заспокоїлась настільки, що могла знову слухати, Ейбл А-Йо саме почав своє славнозвісне визначення вічності:

— Вічність, приятелі мої,— це довгий час! Бог живе, отже, він живе у вічності. Бог предковічний. Пекельний вогонь такий самий предковічний, як і бог. Бо як би ще могла тривати вічно кара для грішників, кинутих у пекло судного дня, щоб вони горіли там цілу вічність? О приятелі мої, наш розум надто короткий, надто мізерний, щоб збагнути вічність. А все ж таки бог з великої ласки своєї дав мені змогу пояснити вам бодай маленьку крихту вічності.

На березі Вайкікі піску стільки, як зірок на небі, або й ще більше. Ніхто не годен його порахувати. Якби навіть людині дано було мільйон життів, щоб порахувати той пісок, то й тоді вона попросила б ще часу. Тепер уявімо собі маленьку, гарненьку пташку *міна* із зламаним крилом, що не може літати. І ця маленька пташка, що не може літати, бере у Вайкікі піщинку й починає стрибати цілий день, багато днів до Пірл-Харбору, де

й кидає ту піщинку у воду. А тоді стрибає цілий день, багато днів назад до Вайкікі по другу піщинку. І знову стрибає з нею до Пірл-Харбору. І так вона носить пісок роки, століття, тисячоліття і тисячі століть, поки весь пісок з Вайкікі засипле Пірл-Харбор і там виростуть кокосові пальми й ананаси. І навіть тоді ще, о приятелі мої, навіть тоді ще *не почнеться* в пеклі світанок!

І розум Еліс Акани не витримав цього раптового, нищівного наступу, не зміг опертися такому простому, переконливому визначенню вічності, зламався й вибухнув. Вона підвелася, захиталась і впала навколішки перед покаяльною трибуною. Ейбл А-Йо не скінчив ще проповіді, але він знав психологію натовпу і вмів розпалювати пристрасті своїх слухачів. Він звелів їм заспівати псалом відродження, а сам, пробираючись серед солдат-негрів, що горлали «алілуя», подався до Еліс Акани. І, перше ніж уляглося хвилювання, дев'ять десятих раніше навернених і всі щойно навернені впали навколішки й почали молитися та голосно сповідатись у своїх численних гріхах і провинах.

Майже одночасно в Тихоокеанський і Університетський клуби надійшла телефоном звістка, що Еліс почала сповідатися, і вперше на молільні збори до Ейбл А-Йо на власних машинах і на таксі поспішилися люди високого стану та роду. Ті, що прибули перші, застали незвичайне видовисько: гавайці, китайці і вся людська суміш, перетоплена в гавайському казані, чоловіки й жінки, крадькома втікали з молільні Ейбла А-Йо. Проте здебільшого втікали чоловіки, а вже ті, що лишалися, пильно прислухались до сповіді Еліс.

Ніколи на всьому Тихому океані, на півночі й на півдні, не було такої нищівної й небезпечної сповіді, як прилюдне каяття Еліс Акани, цієї покаяної Фріни * Говолулу.

— Га!— почули перші прибульці, коли вже вона очистила свою душу від безлічі дрібних гріхів, своїх і чужих.— Ви гадаєте, що Стівен Макекау син Мозеса Макекау та Мінні А-Лінг і має законне право на двісті вісім долларів, які він щомісяця одержує від компанії «Парк-Річардс» за оренду рибного ставка, зданого Білові Кон-

гу в Амані? Зовсім ні! Стівен Макекау не Мозесів син. Він син Арена Ками і Тіллі Наоне. Ці двоє подарували його немовлям Мозесові і Мінні. Я знаю це. Мозес, Мінні, Арен і Тіллі вже в могилі. Та я знаю правду і можу довести її. Стара місіс Поепое ще жива. Стівен на моїх очах народився, і однієї ночі, коли йому минуло два місяці, я сама принесла його в подарунок Мозесові й Мінні, а місіс Поепое присвічувала мені ліхтарем. Ця таємниця лежала гріхом на моїй душі і заважала мені наблизитись до бога. Тепер я звільнилась від неї. Ті двісті вісім доларів місячно повинен одержувати від компанії «Парк-Річардс» молодий Арчі Макекау, що збирає для Газової компанії гроші від споживачів газу, грає вечорами в баскетбол і п'є забагато джину. Він пустить їх на джин і на фордівську машину. Стівен порядний чоловік. А Арчі ні. До того ж він брехун і має за собою два роки каторжних робіт на рифах, а ще перед тим був у виправній школі. Проте бог вимагає правди, Арчі повинен одержувати ті гроші, хоч і пускатиме їх на вітер.

Так Еліс Акана перебирала події і факти зі свого довгого, багатого досвід життя. І жінки забули, що вони в молільні, та й чоловіки теж, і всі вони мінилися на виду, коли довідувалися про давно поховані таємниці своїх половин.

— Завтра в конторах адвокатів буде людно, — сміючись, промурмотів на вухо полковникові Стілтонові Макілвейн, начальник бюро розшуку, що уважно запам'ятовував цю корисну для себе сповідь.

Полковник Стілтон усміхнувся у відповідь, і начальник детективів не міг не помітити, що усмішка та була вимушена.

— У Гонолулу є один банкір. Ви всі знаєте його прізвище. Він пішов угору, має зв'язки з великими людьми завдяки своїй дружині. Йому належить багато акцій Загальних плантацій і Міжострівної компанії...

Макілвейн зметував, про кого йдеться, й перестав хихотіти.

— Його прізвище полковник Стілтон. На свят-вечір він прийшов до мене з великою алога і віддав мені мою заставну під землю в долині Япіо на дві тисячі доларів, скасувавши борг. І чого ж він має до мене таку велику алога? Я вам скажу...

І сказала, кинувши яскраве, мов з прожектора, світло на давні ділові й політичні махінації, досі сковані від людського ока.

— Цей гріх, — закінчила Еліс, — довго лежав на мовму сумлінні і відвертав моє серце від господя.

А Гаролд Майлз був тоді президентом сенату і другого тижня купив три ділянки в Пірл-Харборі, перефарбував свій будинок у Гонолулу і сплатив усі свої борги в клубах. Будинок Ремзі в Гонолулу мав лишитися громаді, якщо держава згодилася б його утримувати. Та коли держава не забрала б його протягом двох років, він мав перейти до спадкоємців Ремзі, яких Ремзі смертно ненавидів. Ну, будинок і перейшов до спадкоємців. Їхнім адвокатом був Чарлі Мідлтон, і він удався до мене, щоб я допомогла йому залагодити цю справу з членами уряду. Їхні прізвища... — Еліс назвала шість прізвищ з обох палат сенату і додала: — Може, всі вони також перефарбували собі будинки після цього. Я вперше про це розповідаю. На серці мені зробилося легше й спокійніше. Воно було відділене від господя товстим шаром олійної фарби. А от Гаррі Везер також був тоді членом сенату. Всі казали про нього погане, і його більше не перевибирали. А проте будинку він собі не пофарбував. Він був чесний. Досі його будинок не пофарбований, як ви всі знаєте...

А Джім Локендампер! Погане в нього серце. Я чула тиждень тому, як він тут перед вами сповідався. Він не сказав усього і брехав господові. А я не брешу. Моя розповідь довга, але я все кажу. Ось там праворуч сидить Азалея Акау, його дружина. Але шлюб він брав з Лізі Локендампер. Колись давно він мав велику алога до Азалеї. Гадаєте, що то її дядько, який поїхав до Каліфорнії і там помер, залишив їй дві тисячі п'ятсот доларів? Не дядько їх лишив, я знаю. Її дядько помер злидарем у Каліфорнії, і Джім Локендампер послав туди вісімдесят доларів, щоб його поховали. Джім Локендампер мав шмат землі в Когалі, який йому дістався від материної тітки. Лізі, його шлюбна дружина, про неї не знала. Отож він продав ту землю Когальській зрошувальній компанії і дав дві тисячі п'ятсот доларів Азалеї Акау...

Лізі, шлюбна дружина Локендампера, схопилася, мов фір'ю, і, замість кинутись на чоловіка, що встиг уже втекти, вчепилася зубами й кігтями в Азалею.

— Стривай, Лізі Локендампер!— гукнула їй Еліс.— Я й через тебе маю гріх на серці і чимало олійної фарби на сумлінні...

А коли вона скінчила розповідь про те, як Лізі фарбувала свій будинок, з місця схопилася розлючена Азалея.

— Стривай, Азалеє Акау! Я зараз очищу свою душу й від твоїх гріхів. І йтиметься не про фарбу. За неї завжди платив Джим. На моїй душі тяжіє твоя нова ванна і вдосконалений водогін...

Багато, дуже багато поганого розповіла Еліс Акава про різних своїх знайомих, втручаючись у ділове, фінансове й громадське життя місцевих багатіїв і простих людей. Вона нікого не поминула, хоч би як той високо чи низько стояв на суспільній драбині, і аж о другій годині ночі закінчила перед захопленими слухачами, що набилися по самі двері, докладну сповідь про свої і чужі махінації в громаді, з якою вона так інтимно зжилася. І вже кінчаючи, згадала ще щось.

— Га!— пирхнула вона.— Минулого тижня я віддала Ейблові А-Йо на поточні видатки і на поповнення бухгалтерської книги святого Петра в небесах ділянку землі, що варта вісімсот доларів. Звідки ж у мене взялася та ділянка? Ви всі вважаєте, що містер Флемінг чесний чоловік. А він крученіший, ніж був колись вхід до Пірл-Харбору, поки уряд Сполучених Штатів не вирівняв каналу. Тепер у нього болить печінка, але та його хвороба — кара божа, і він помре таким самим крученим. Ту ділянку дав мені містер Флемінг Джесон двадцять два роки тому, коли вона коштувала тридцять п'ять доларів. І гадаєте, дав через те, що дуже мене любив? Ні, він ніколи нікого не любив, хіба що долари.

Та слухайте далі. Містер Флемінг Джесон увів мене у великий гріх. Коли Френк Ломілолі сидів у моєму домі п'яний-н'явнісінкий, бо за горілку мені вп'ятеро більше заплатив наперед містер Флемінг Джесон, я вмовила Ломілолі підписати папір, згідно з яким він продавав свою міську ділянку землі за сто доларів. Тоді та ділянка варта була шістсот доларів. А тепер двадцять тисяч. Може, вам цікаво знати, де саме була та ділянка? Я вам скажу і зніму тягар зі своєї душі. Та ділянка на Королівській вулиці, де тепер стоїть шинок «Ласкаво просимо», гараж Японської таксомоторної компанії, крамниця водогінного устаткування Сміта й Вілсона й кондитерська

«Амброзія», над якою у двох верхніх поверхах міститься Едісонів готель. Всі ці будинки дерев'яні, і їх завжди гарно фарбовано. Вчора їх знов почали фарбувати. Але та фарба більше не стоятиме межи мною і господом. Тепер уже коробки з фарбою не заступатимуть мені стежку на небо.

Другого дня всі ранкові й вечірні газети неприродно мовчали про цей найбільший за багато років скандал; та в Гонолулу половина людей зловтішно хихотіла, а половина тремтіла з огляду, слухаючи пошепки передавані поголоски про сповідь, навіть не дуже перебільшені; а їх чути було скрізь, де тільки зустрічалося хоч двоє мешканців Гонолулу.

— Наша помилка в тому, — казав полковник Стілтон у клубі, — що ми з самого початку не призначили комісії, яка б охороняла доступ до душі Еліс.

Боб Крісті, один з молодих острів'ян, зареготав так гучно й глузливо, що від нього зажадали пояснень.

— Та нічого особливого, — була відповідь. — Але дорогою сюди я чув, що старого Джона Ворда замкнули в холодну за п'янство, бешкет і опір поліції. Тепер Ейбл А-Йо підбирається до поліційної дільниці. Він нічого так не любить, як спасти душу запеклого пияка.

Полковник Чілтон глянув на Леска Фінестона, і обидва вони глянули на Гарі Вілкінсона, що відповів їм таким самим поглядом.

— Старий волоцюга! — вигукнув Леск Фінестон. — Розпусник і пияк! Я й забув, що він ще живий. Неймовірна витривалість! Він зроду-віку не бував тверезий, хіба що як тонує корабель, і скільки я його пам'ятаю, завжди ладен був устругнути якусь штуку. А йому ж десь уже добирається до вісімдесяти.

— Десь так буде, — кивнув Боб Крісті. — Він ще й досі вештається по всіх усядах, п'є, коли має гроші, і не нарікає на здоров'я, хоч не такий уже дужий і читає в окулярах. Але пам'ять має дивовижну. Якщо Ейбл А-Йо спопаде його...

Гарі Вілкінсон кахикнув, готуючись до довшої промови:

— Це незвичайна людина! Часточка забутого віку. Таких уже мало залишилось. Це піонер. Справжній *камаїна*. І тепер, на старість, попав, бідолаха, в руки поліції!

Ми повинні щось зробити для нього у винагороду за його довголітню тяжку працю на Гаваях. Я випадком довідався, що він походить з гавані Сег. І більше як півсторіччя не бачив своїх рідних країв. То чому б нам завтра не втішити старого несподіванкою: скажімо, заплатити за нього штраф, подарувати квиток до гавані Сег і покрити всі видатки ну... скажімо, на рік перебування там. Я складу комітет. Призначаю в нього полковника Чілтона, Леска Фінестона... і себе. А на голову... кому краще бути головою, як не Лескові Фінестону, що так добре знав Ворда замолоду? Оскільки нема заперечень, то Леска Фінестона призначено головою комітету, що повинен зібрати гроші на сплату поліційного штрафу і видатків на річну подорож чесного піонера Джона Ворда у винагороду за його відданість та енергію, вкладену в розбудову Гавайських островів.

Заперечень не було.

— Тепер комітет проведе закриті засідання!— оголосив Леск Фінестон і, підвівшись, рушив до бібліотеки.

Вони спустились у могили в бойовому обладунку
і поклали мечі свої під голови.

— Тяжко було дивитися на стару леді, як вона вернулася до віри предків.

Принц Акулі боязко глянув у бік дерева кукуї, де в затінку вместилися з своєю роботою стара *вагіне* (жінка).

— Так, — майже сумно кивнув він мені, — на старість Гівілані повернулася до давніх звичаїв і давньої віри, — звісно, тайкома. І повірте мені, зробилася справжнім колекціонером. Якби ви побачили її кістки! Вона тримала їх у своїй спальні, у великих глеках, і збрала майже всіх своїх родичів, за винятком хіба що півдесятка, яких перехопив Канау, перший допавшись до них. Страшно було слухати, як вони лялися за кістки. А в мене дрижаки бігли по спині, коли я хлопцем заходив до її великої спальні, де завжди панував морок, бо я знав, що в тому глеку заховано все, що лишилося від моєї троюрідної баби по матері, а в іншому — те, що було колись моїм прадідом, що в усіх тих глеках зберігаються кістки, моторошний тлін предків, чие насіння перейшло сторіччя і втілилось у мені, живому. Кінець кінцем Гівілані стала справжньою тубількою, почала спати на твердій підлозі, постеливши саму тільки мату, наказала винести з кімнати широке, розкішне ліжко з запиналом, яке подарував її бабусі лорд Байрон, кузен автора «Дон-Жуана», що приїздив сюди на фрегаті «Білявка» 1825 року.

Вона вернулася до всіх тубільних звичаїв; я ніби й досі бачу, як вона надкусує сиру рибину, перше ніж віддати її служницям. Вона давала їм доїдати своє пої і взагалі все, що не могла доїсти сама. Вона...

Раптом він урвав розповідь, і з того, як розширились його чутливі ніздрі і як змінився вираз рухливого облич-

чя, я збагнув, що він почув якийсь неприємний запах і визначає, звідки той запах походить.

— А хай йому біс!— поскаржився він мені.— Смердить аж до неба. І мені доведеться тримати його на голові, поки нас вирятують.

Легко було вгадати, що викликало в нього таку відразу. Старезна тубілка плела пречудовий *леї* (вінок) з плодів *гала* — так тут називали тихоокеанський пандан. Вона розрізала численні часточки схожої на горіх оболонки й нанизувала їх на мотузочку з лика дерева *гау*. Справді, дух здіймався аж до неба, але для мене, *малагіні* (новоприбульця), той винний, гострий запах зела й плодів був досить приємний.

За чверть милі звідси в лімузині принца Акулі зламалася вісь, і нам довелося шукати захистку від сонця ось у цьому гірському житлі. Саме воно було скромне, під очеретяною стріхою, зате стояло серед чудового садка з бегоній, великих, мов дерева: ніжні квітки їхні цвіли футів за двадцять над нашими головами, а віття, похилене, ніби в плакучої верби, було завтовшки з руку. Ми погасили спрагу кокосовими горіхами, а тим часом послали пастуха до найближчого телефону за кілька миль звідси викликати з міста машину. Ми навіть бачили те місто — Олокону, столицю Лаканаї, що невиразно мріло на береговій смузі за полями цукрової тростини, оточене вінком з піни біля рифів і блакитним маревом океану на обрії, де тьмяним опалом мерехтів острів Оагу.

Мауї — це низовинний острів Гаваїв, а Кауаї — острів садків. Проте Лаканаї, що лежить поряд з Оагу, споконвіку вважають за оздобу всього архіпелагу. Він не найбільший і не найменший, але всі згодні, що це найдикіший і найпрекрасніший у своїй дикості, а також найбагатший з островів. На ньому збирають найбільші врожаї цукрової тростини, його гірська худоба найкраще вгодована, тут випадає найбільше дощів, але не таких, що шкодять людям. До Кауаї він подібний тим, що належить до найперших островів, отже, до найстаріших; він мав досить часу, щоб його лава перетворилася в найродючіший чорнозем, а ущелини між кратерами так розмилися, що стали схожі на Гранд-Каньйон річки Колорадо з безліччю водоспадів, які ринуть з висоти в тисячі футів або розпоршуються серпанком водяної пари і зникають на півдорозі, легко й непомітно переходячи в снопи

райдуги, як густа роса або дрібний дощик над проваллям.

Зрештою, Лаканаї легко змалювати. А як змалювати принца Акулі? Щоб пізнати його, треба глибоко вивчити весь Лаканаї. До того ж треба ще й ґрунтовно знати велику частину інших країв земної кулі. Найперше, принц Акулі не має ані визнаного, ані законного права зватися «принцом». Далі, «Акулі» означає «молюск». Отож «принц Молюск» — навряд чи почесне наймення для прямого нащадка найдавніших і найзначніших *алії* (вождів) Гаваїв, давнього, виняткового роду, де, як у єгипетських фараонів, брати одружувалися навіть з сестрами з тієї причини, що не могли одружитися з нижчими за себе, а в цілому відомому їм світі не було рівного їм роду; династія ж, нехай там як, мусила продовжуватися.

Я чув істориків-співаків принца Акулі (він їх успадкував від свого батька), що простежували в піснях його довжелезний родовід. З нього виходило, що принц Акулі найвищий *алії* на всі Гаваї. Починаючи з Вакеа (їхнього Адама) і Папи (їхньої Єви), вони простежили той родовід через стільки поколінь, скільки літер є в нашій абетці, аж до Нанакаоко, першого предка, народженого на Гаваях, якому за дружину була Кагігіокалані. А ще раніше його рід, не втративши найвищого рангу, відколовся від роду Уа, засновника двох відомих королівських ліній: Кауаї та Оагу.

В одинадцятому сторіччі нашої ери, за лаканайськими істориками, в ті часи, коли брати одружувалися з сестрами, не маючи собі рівних десь-інде, їхній рід підсилювся новою кров'ю роду, що походив мало не з самого неба. Якийсь Гоїкемага, керуючись зірками і давнім мореплавським досвідом, прибув у великому здвоєному човні з острова Самоа. Він одружився з дочкою лаканайського *алії* і, коли виросли його троє синів, вирушив з ними на Самоа по свого найменшого брата. Але, крім брата, він привіз також Кумі, сина Туї Мануа, рід якого вважали найвищим у цілій Полінезії, десь на один ступінь нижчим за напівбогів і богів. Так коштовне насіння Кумі дев'ять сторіч тому ввійшло в кров *алії* Лаканаї і через них по прямій лінії передалося принцові Акулі.

Уперше я зустрів його в офіцерській їдальні в Південній Африці і звернув увагу на його оксфордську вимову,

Це було саме перед тим, як той славнозвісний полк виру-
бали до ноги під Магерсфонтейном *. Ані в його відві-
динах тієї їдальні, ані в його вимові не було нічого
дивного: принц Акулі вчився в Оксфорді і перебував на
королівській військовій службі. З ним був його гість, що
приїхав «поглянути на війну», — принц Купідон. Так
його прозивали, але він був справжній принц усіх Гаваїв,
рахуючи й Лаканаї, і мав законний титул: принц Йона
Кугіо Каланіанаоле. Він став би королем Гаваїв, якби не
«революція гаоле (білих)» і анексія *, хоч його родовід
нижчий, ніж у принца Акулі, що походив з неба. Бо
принц Акулі також міг би стати королем Лаканаї і всіх
Гаваїв, якби його діда впень не розбив перший і най-
більший з усіх Камегамега.

Це сталося 1810 року, в часи, коли торгівля сандаловим
деревом досягла свого найбільшого розквіту. Того самого
року здався Камегамезі і король Кауї. Діда принца Аку-
лі розбито й підкорено тому, що він належав до «давньої
школи» і не вмів зміцнювати своєї влади на острові з до-
помогою пороху і гармашів гаоле. Далекоглядніший Ка-
мегамега брав на службу гаоле, серед них таких людей,
як Айзек Девіс, помічник капітана і єдиний, хто лишив-
ся живий з вирізаної команди шхуни «Прекрасна амери-
канка», та Джон Янг, полонений боцман із брига «Елі-
нор». Айзек Девіс і Джон Янг разом з іншими авантур-
никами, озброєні шестифунтовими мідяними каронадами *
з захоплених «Іфігенії» та «Прекрасної американки»,
розбили військові човни й нагнали страху суходільному
війську короля Лаканаї, доставши у винагороду, згідно
в умовою: Айзек Девіс — шістсот великих ситих свиней,
а Джон Янг — п'ятсот таких самих безрогих.

Отже, з усіх тих кровозмішань і пристрастей примітив-
них культур, зі сліпих блукань дикуна в пошуках люд-
ської досконалості, з кривавих убивств, жорстоких битв
і парубань з молодшими братами напівбогів вийшов вило-
щепний, з оксфордською вимовою, сучасний від голови до
п'ят принц Акулі, принц Молюск, чистокровний поліне-
зієць, живий місток через тисячі сторіч, мій товариш,
приятель і супутник з поламаного лімузина в сім тисяч
доларів, що сидів зі мною в раю бегоній на висоті чоти-
риста футів над рівнем моря і над столицею його острова
Олоконою й розповідав мені про свою матір, що на ста-
рість вернулася до давньої релігії і давніх звичаїв, захо-

пилася колекціонуванням і оточила себе кістками тих, хто був її предками в п'ятьох віках.

— Матию колекціонування започаткував король Калакауа на острові Оагу,— повів далі принц Акулі.— А його дружина, королева Капіолані, й собі заразилася від нього цією пристрасстю. Вони збирали все: старі мати *макалоа*, старі *тапа*, калабаші, здвоєні човни та ідолів, яких жерці врятували від загального знищення 1819 року. Я давно не бачив рибальських гачків з перлових черепашок, але присягаюся, що Калакауа зібрав їх тисяч із десять, вже не кажучи про гачки з людських щелеп, накидки з пір'я, шапки й шоломи, кам'яні шкребла і товкачі пої у вигляді фалуса. Коли він і Капіолані об'їздили острови, тим, у кого вони зупинялися, доводилось ховати свої особисті реліквії. Бо теоретично королеві належить усе майно його підданців, а Калакауа, коли йшлося про старовинні речі, застосовував цю теорію на практиці.

Від них заразився колекціонуванням мій батько Канау, і Гівілані також. Але батько був людина сучасна від голови до п'ят. Він не вірив ані в богів *кагуна* (жерців), ані в богів місіонерів, не визнавав нічого, крім цукрових акцій та породистих коней, і вважав свого діда дурнем за те, що той не назбирав собі Айзеків Девісів, Джонів Янгів та мідяних каронад, перше ніж почати боротьбу з Камегамегою. Отже, він колекціонував рідкісні речі з самої любові до колекціонування; але мати поставилась до цього інакше. Тому вона й вибрала кістки. Пам'ятаю також, що в неї був огидний кам'яний ідол, перед яким вона голосила й плазувала на підлозі. Тепер він у музеї. Я його віддав туди після матиної смерті, а колекцію кісток помістив у королівському мавзолеї в Олоконі.

Не знаю, чи вам відомо, що її батьком був Кааукуу. Авжеж, вона його дочка. А то був велетень. Коли збудовано мавзолей, його кістки, чисті й добре збережені, забрали зі сховку й перенесли туди. У Гівілані був старий служник Агуна. Одного вечора вона вкрала ключа в Канау й послала Агуну викрасти кістки її батька з мавзолею. Я знаю це. Він таки був гігант. Гівілані тримала його кістки в одному з найбільших своїх глеків. Якось, коли я вже був чималим хлопцем і мені кортіло взнати, чи справді дід був такий велетень, як про нього казали, я витяг з глека його спідню щелепу, розгорнув з мати і приміряв до себе. Я легко просунув у неї голову, і вона

лягла мені на шию й на плечі, мов хомут. У щелепі були цілі всі зуби, і такі білі, як порцеляна, без жодної дірочки, з блискучою, анітрохи не потрісканою емаллю. За те блюзнірство мені добре перепаало, хоч матері довелось кликати на допомогу Агуну. Але цей випадок пішов мені на користь. Мати переконалася, що я не боюсь кісток та мертвяків, і це допомогло мені одержати освіту в Оксфорді. Я вам розповім, як це сталося, коли машина швидко не приїде.

Агуна був справжній старосвітський служник, вірний і відданий, як раб. Він знав більше про материн і батьків рід, ніж вони самі. І знав те, чого вже не знав жоден із живих: місце, де віками ховали кістки більшості материних предків і предків Канау. Батько не зміг випитати цієї таємниці в старого, бо той вважав Канау за відступника.

Гівілані також змагалася зі старим хитруном довгі роки. Як вона його здолала, я не знаю. Звісно, вона була віддана давній вірі і, може, цим його трохи власкавила. А може, чимось залякала: вона знала безліч чародійних заклять стародавньої Гуні і вміла вимовляти звуки, що свідчили про її близьке знайомство з Улі, головним богом усіх чарівників. Вона могла переважити будь-якого звичайного *кагуну лапаау* (знахаря) на молитві до Лोनупуги і Колеамоку, відгадувала сни й видива, прикмети й хвороби плунка, заганяла на слизьке жерців знахарського бога Майоли, виголошувала такі *пуле gee* (замовини), що їм аж у голові паморочилося, і запевняла, що знає *кагуну гоеного*, якусь подобу сучасного спиритизму. Я сам бачив, як вона «пила вітер», «зурочувала» і прорекувала. Вона родалася з *аумакуа* (чаклунськими богами), приносила їм жертви на олтарях зруйнованих *геяу* (храмів) і мурмотіла при цьому такі незрозумілі молитви, що мені аж чуб сторчма ставав. А старого Агуну примушувала своїми чарами падати на підлогу, вити й кусати самого себе.

А втім, я гадаю, що вона перемогла його завдяки такій штуці, як *анаана*. Одного дня вона відрізала в нього ножичками пасмо чуба. Ми зємо це мауну, що означає принада. І вона дала зрозуміти старому, що відрізала в нього пасмо. Натякнула йому, що закопала його в землю і щоночі приносить жертви та виголешує магічні закляття Улі.

— Це й є заклинати на смерть?— запитав я принца Акулі, поки він запалював цигарку.

— Атож,— кивнув він.— І Агуна спіймався. Спершу він спробував знайти місце, де закопано жмут його чуба. А не зумівши знайти сам, найняв *pagiyiyi*, чаклуна. Та Гівілані погрозила чаклунові, що зробить йому *ано лео*— себто чарами відбере у нього мову, не заподіявши ніякої іншої шкоди.

Тоді Агуна почав марніти і з кожним днем ставав дедалі більше схожий на покійника. У відчаї він звернувся до Канау. Я випадково чув їхню розмову. Я вже вам казав, який був мій батько.

«Свинюко!— накинувся він на Агуну.— Йолопе! Смердюча рибино! Вмирай, та й буде по всьому. Ти дурень. Усе це безглуздя. Ні в чому нема глузду. П'яний гаоле Говард може довести, що місіонери помиляються. Джин доводить, що Говард помиляється. Лікарі кажуть, що він не проживе й шести місяців. Навіть джин бреше. Життя також бреше. Настали тяжкі часи, ціни па цукор упали. Серед моїх породистих кобил лютує сап. Я хотів би оце лягти й заснути років на сто, а прокинутись, коли ціни на цукор підскачуть удвічі».

Батько був філософом, мав ядучий розум і любив сипати короткими афоризмами. Він плеснув у долоні. «Принеси мені склянку,— наказав він.— Ні, принеси дві». Тоді звернувся до Агуни: «Йди і вмирай, старий поганине, пережитку темряви, покидьку пекла! Але не в нашому домі. Я хочу веселощів і сміху, солодкого лоскоту музики і краси молодих рухів, а не квакання хворих жаб і мертвяків з запаленими очима, які ще дибакють на своїх тремтячих ногах. Я сам стану такий, якщо довго проживу. І завжди шкодуватиму, що до такого дожив! На якого біса я вклав останні двадцять тисяч у плантації Кертиса? Говард попереджав мене, що ціна впаде, але я гадав, що він бреше сп'яну. А Кертис розбив собі голову, його головний *луна* втік з його дочкою, хімік цукроварні захворів на тиф, і все полетіло шкереберть».

Він плеснув у долоні, викликаючи служника, й наказав: «Приведи хористів! І дівчат, багато дівчат, хай танцюють гулу! І пошли по Говарда. Хтось повинен розплачуватись, і я хочу скоротити на місяць ті півроку життя, що йому лишилися. Та головне — музика! Нехай буде музика! Вона дужча за хміль і швидша за опій».

О, те його лікування музикою! А його батька, старого дикуна, колись запросили в гості на французький фрегат, і там він уперше почув оркестр. Коли недовгий концерт закінчився, капітан люб'язно поцікавився, яка частина йому найдужче сподобалась. Ну, й дід описав, що йому найдужче сподобалось. Як ви гадаєте, що саме?

Я марно пробував угадати, поки принц прикурював нову цигарку.

— Звичайно ж, початок концерту. Власне, й не початок, а настроювання інструментів перед концертом.

Я усміхнувся й кивнув головою, а принц Акулі, знову боязко глянувши на стару *вагіне* і на її наполовину вже сплетений *гала леї*, повів далі мову про кістки своїх предків.

— Приблизно на тій стадії старий Агуна скорився Гівілані. Не стільки скорився, як пішов на компроміс. Тут уже і я вступив у гру. Агуна погодився принести Гівілані кістки її матері й діда (батька Кааукуу, що був, за переказами, ще більший від свого сина-велетня), а вона мала вернути йому жмут чуба, яким заклінала його на смерть. Він, зі свого боку, поставив умову, що не викаже потаємного місця, де поховані всі лакапайські алії. А оскільки він надто немічний, щоб пускатися самому в таку ризиковану подорож, йому хтось мав помагати і хоч-не-хоч дізнався б про таємницю. І вони вибрали мене. Я був найвищий алії після матері й батька, та й вони були не вищі за мене.

Так я з'явився на кону: мене покликали до кімнати, де в сутінку провадили переговори двоє химерних старих людей, що спілкувалися з мертвими. З них була кумедна пара: мати — така огрядна, що насилу рухалася, Агуна ж — худий, мов кістяк, і такий самий крихкий. Здавалося, що якби мати лягла, то не змогла б повернутися без допомоги блоків і мотузок, Агуна ж, схожий на стару зубочистку, справляв таке враження, що розколеться на клаптики, якщо в нього чимось ткнути.

Коли вони пояснили мені, що їм від мене потрібно, виникла нова *пілікіа* (клопіт). Батько заразив мене своїм скепсисом. Я відмовився йти викрадати кістки. Заявив, що мені начхати на кістки всіх алії мого роду. Я, бачите, саме відкрив Жюля Верна *, якого мені позичив Говард, і зачитувався ним до нестями. Кістки? Нащо вони мені, коли є північні полюси, центри землі і хвостаті комети,

на яких можна подорожувати між зорями! Звичайно, я не хотів іти ні по які кістки. Я заявив, що батько ще здоровий і може вирушити по них сам, а тоді поділитися з матір'ю своєю здобиччю. Але мати заявила, що він тільки нікчемний колекціонер чи щось таке, тільки сказала це міцнішими словами.

«Я його знаю,— запевняла вона мене.— Він ладен закластися на кістки рідної матері на кінних перегонах або програти їх у карти».

Я боронив батьків сучасний скепсис і заявив матері, що все це нісенітниця. «Кістки?— мовив я.— Що таке кістки? Навіть польова миша, пацюки, й таргани мають кістки, хоч таргани носять свої кістки поверх м'яса, а не всередині. Різниця між людиною і твариною,— пояснював я їй,— не в кістках, а в мозкові. Он у бугая куди більші кістки, ніж у людини, а скільки їх було в риби, яку я поїв на своєму віку! А вже в кита кістки такі, що з ним взагалі ніхто не може зрівнятися!»

Я говорив відверто, така вже вдача в нас, гавайців, як ви давно переконалися. У відповідь мати так само відверто пошкодувала, що не викинула мене геть, коли я народився. Потім пошкодувала, що взагалі мене народила. Звідси вже був один крок до анаані. Вона справді погрозила, що прокляне мене, і тоді я зробив найвідважніший вчинок у своєму житті. Старий Говард подарував мені ножа з кількома вістрями, штопором, викруткою та всякими іншими штуками, серед яких були й ножички. Я заходився обрізувати нігті.

«Нате,— заявив я і висипав їй у жменю обрізані нігті.— Дивіться, що я про це думаю. Ось вам припада, йдіть і проклинайте мене, якщо можете».

Я сказав, що то був відважний вчинок. І це правда. Мені було тільки п'ятнадцять років, усе своє життя я був оточений таємничими речами, а скептицизм, зовсім недавно засвоєний, укривав мене лише тоненькою оболонкою. Я міг бути скептиком, коли ясно світило сонце. Але темряви я боявся. І та сповнена присмерку кімната з людськими кістками у великих глеках лякала мене. Стара жінка, що сиділа в ній, мала, як то кажуть, мене в руках. Однак я був хоробрий і не піддавався. І моя впевненість перемогла: мати сипнула нігті мені в обличчя й вибухнула плачем. Сльози старої жінки, що важить сто

сорок п'ять кілограмів, не вельми вражають, і я ще дужче затявся.

Тоді вона змінила тактику й почала розмовляти з мертвими. Навіть більше — прикликала їх до кімнати. Хоч як я дивився, але нікого не побачив, зате Агуна помітив батька Кааукуу в кутку, впав на підлогу й застогнав. Нарешті й мені почало здаватися, що я майже бачу старого велетня, тільки дуже невиразно.

«Нехай він сам скаже за себе!» — мовив я. Та Гівілані й далі говорила за нього, передала мені його врочисту вимогу піти з Агуну на кладовище і принести кістки, які їй хотілося мати. А я заперечив, що коли мертвих можна спонукати, щоб вони наслали на живих хворобу, і коли вони з могили можуть переноситися в куток кімнати, то мені дивно, чому б їм, прощаючись і вирушаючи в середній, верхній чи нижній світ або ще кудись, де вони перебувають, коли не ходять у гості, не лишити своїх кісток у кімнаті, щоб їх зручно було сховати в глеки.

Після цього мати взялася до бідолашного старого Агуни, наслала на нього дух батька Кааукуу, що начебто припишк у кутку, і той звелів Агуні сказати, де міститься кладовище. Я пробував підбадьорити старого, радив запропонувати мертвому, щоб той сам сказав, де кладовище, бо ж він краще ніж будь-хто знає те місце, оскільки перебуває вже там ціле сторіччя. Та Агуна був людина давнього виховання. Він не мав ні крихти скепсису. Що дужче Гівілані залякувала його, то дужче він качався на підлозі й голосніше стогнав.

А коли він почав кусати себе, я здався. Мені стало шкода його, до того ж я був від нього у захваті. Він був напрочув стійка людина попри всю свою духовну темноту. Боячись зрадити покладену на нього таємницю, простодушно вірячи в чари Гівілані, він не знав, кому дотримати вірності: мати була його жива алії, його *алії капо* (священна володарка). Він мав бути вірний їй, але ще більшу вірність мусив дотримати всім мертвим алії, її предкам, бо тільки від нього залежало, чи ніхто не потривожить їхніх кісток.

Я здався. Але поставив і свої вимоги. Мій батько був тверда людина нової школи і не пускав мене вчитися до Англії. Достатньою причиною для нього було падіння ціни на цукор. А моя мати, тверда людина давньої школи, затуманена повір'ями, не цінувала освіти, бо дуже добре розу-

міла, що освіта підриває пошану до старовини. А я хотів учитися, хотів вивчати науки, мистецтво, філософію, знати все те, що знав старий Говард, те, що дозволяло йому, стоячи на краю могили, глузувати з забобонів і давати мені читати Жюля Верна. Він, поки не занепав і не пішов манівцями, вчився в Оксфорді і мене також заразив бажанням попасти туди.

Скінчилося тим, що Агуна і я, давня й нова школа, об'єдналися й перемогли. Мати пообіцяла, що примусить батька послати мене до Англії, навіть коли б його довелося хтозна-скільки поїти. І Говард мав супроводити мене, щоб я міг пристойно поховати його в Англії. Дивний він був, той старий Говард. Ось я вам розповім про нього одну історію. Це було тоді, як Калакауа вирушив у кругосвітню подорож. Пам'ятаєте, його супроводили Армстронг, Джад і п'яний служник німецького барона. Калакауа запропонував Говардові...

Але цієї миті принца Акулі спостигла біда, якої він давно вже побоювався. Стара *вагіне* докінчила свій *леї гала*. Боса, без жодних прикрас, у старій, незграбній ситцевій сукні, з висохлим обличчям і покорченими від роботи руками, вона вклонилася принцові, завела в його честь *меле* (пісню) і, співаючи, одягла йому на шию леї. Щоправда, свіжа гала мала надто міцний, аж млосний запах, але вчинок старої здався мені чудовим, і сама вона також. Під свіжим враженням принцового оповідання я мимоволі уявив собі, що вона схожа на Агуну.

О, справді бути алії на Гаваях, навіть тепер, у другому десятиріччі двадцятого століття, не легко! Алії, хоч який він сучасний, мусить бути ласкавим і велично уважним до старих людей, що цілком належать минулому. І принц без королівства — його улюблений острів давно анексували Сполучені Штати разом з іншими Гавайськими островами, — цей принц не показав своєї відрази до запаху гали. Він граційно нахилив голову, і згадка про його ласкаві слова, сказані чистою гавайською мовою, напевне зігріватиме старій серце до самої смерті. Гримаса, яку він крадькома послав мені, не з'явилась би на його обличчі, коли б він хоч на мить сподівався, що стара зауважить її.

— І от ми з Агуну вибралися в свою грабіжницьку виправу, — почав знову принц Акулі, коли зворушена вагіне подибала від нас. — Ви чули про Залізний берег?

Я кивнув головою, добре уявляючи собі картину того негостинного, утвореного з застиглої лави берега, справді ніби закутого в залізо. Там нема де ні пристати човном, ні об'якоритися, скрізь стримлять страхотливі скелі на тисячі футів заввишки, верховини їхні ховаються у хмарах і в шквалах дощу, а в підніжжя б'ються велетенські хвилі, розбризкуючись бризками і білою піною; від моря аж до хмар там стоїть вічна запона пари з міріадів краплин, на якій і вдень і вночі виграють сонячні й місячні веселки. Так звані долини, а насправді ущелини, що подекуди прорізають циклопічні скелі, провадячи до високих і надзвичайно стрімких гір у глибині острова, здебільшого не приступні людині; тільки дикі кози зважуються туди залазити.

— Ну, багато ви про нього навряд чи знаєте,— заперечив принц Акулі.— Ви бачили його з палуби пароплава. А там є долини, заселені долини, звідки немає виходу суходолом. До них можна добратися тільки на човні протягом двох місяців на рік, і то не кожного дня. Одного разу, коли мені було двадцять вісім років, я поїхав у таку долину на полювання. І несподівана негода затримала нас там на три тижні. Тоді п'ятеро з нашого товариства, і я серед них, вирішили вибратися плавом через прибій. Троє досягло човна, що чекав на нас, а двох відкинуло назад, кожного з переламаною рукою. А всі решта лишилися там до другого року і повернулись аж через десять місяців. Серед них був Вілсон з цукрової компанії «Вілсон і Вол» у Гонолулу. Він був заручений і якраз мав одружуватись.

Якось мисливець підстрелив угорі козу, і вона впала біля моїх ніг з висоти в тисячу ярдів. І повірте: після того хвилини десять на нас сипався град кіз і каміння. Один мій весляр з човна впав на стежці між двома вузькими долинами Аішіо і Луно. Спершу він ударився в скелю за півтори тисячі футів під нами, а тоді зачепився на іншій, ще на триста футів нижче. Ми його не поховали. Не могли добратися туди, а літаків тоді ще не було. Там і лишилися його кістки, і, якщо не ставеться землетрусу чи вибуху вулкана, лежатимуть до судного дня.

Боже мій! Щойно кілька днів тому наш комітет сприяння туризмові, що конкурує з Гонолулу, скликав інженерів, щоб вони оцінили, скільки коштуватиме проведен-

ня дороги по мальовничих місцях Залізного берега, і виявилось, що не менше, як чверть мільйона доларів за милю!

І от Агуна і я, старий дід і хлопчисько, подалися до того суворого берега в човні, де за веслярів були також старі діди. Наймолодшому з них, стершкові, минуло шістдесят, а іншим було не менше, як по сімдесят. Їх було восьмеро, і вирушили ми вночі, щоб нас ніхто не бачив. І навіть ці діди, хоч їм довіряли все життя, знали тільки краєчок тасмниці. І до цього краєчка вони мали нас довести.

І тим краєчком,— я можу вам це сказати,— тим краєчком була долина Понулоо. Ми добулися туди третього дня надвечір. Із дідів були не бозна-які гребці. Кумедна то була виправа! У бурхливому морі час від часу хто-небудь із наших старезних моряків знемагав або й умлівав. Один навіть другого дня помер. Ми викинули його за борт. Страшна була та поганська церемонія, з якою наші діди ховали свого старого побратима! А я ж мав тільки п'ятнадцять років і за своїм походженням та за поганським спадковим правом був їхній алії капо, це я, що зачитувався Жюлем Верном і намірявся незабаром їхати до Англії здобувати освіту! Отак і вчишся. Не дивно, що мій батько став філософом, пройшовши за своє життя всю історію розвитку людини від принесення людських жертв і поклоніння ідолам до відвертого атеїзму. Не дивно, що він, як стародавній Еклезіаст, бачив у всьому марноту і знаходив розраду тільки в цукрових акціях, співаках і танцівницях гули.

Принц Акулі задумався.

— Ну що ж,— нарешті зітхнув він,— я й сам уже чимало прожив на світі.— Він з огидою понюхав гала леї, що душив його своїм запахом.— Тхне старовиною,— визначив він.— А я? Я тхну сучасністю. Батько мав слушність. Найприємніше за все — коли ціна на цукор підвищується вдвічі і коли в покері випадає чотири тузи. Якщо велика війна потриває ще рік, я зароблю три чверті мільйона на кожен мільйон, а якщо завтра вкладуть мир і відповідно впадуть ціни, я назву вам сотні людей, що перестануть отримувати від мене допомогу й повернуться в старі тубільні хижі, які ми з батьком колись їм подавали.

Він плеснув у долоні, і стара вагіне квапливо задріботіла до нього, рада чимось прислужитися. Вона низько вклонилася принцові, а він вийняв з кишені на грудях записника й олівця.

— Кожен місяць, о стара жінко нашого давнього роду, — звернувся принц до неї, — ти одержуватимеш з пошти клаптик списаного паперу, який ти в будь-якій крамниці в будь-якому місці зможеш поміняти на десять доларів золотом. І так буде, поки й твого життя. Дивись! Я записую це олівцем, щоб ти не забула. І даю тобі це тому, що ти мого роду і моєї служби, і тому, що ти вшанувала мене сьогодні своїми матами й тричі благословенним, тричі прекрасним вінком з гали.

Він звернув на мене втомлений погляд скептика й додав:

— А коли я завтра помру, адвокати почнуть заперечувати не тільки мою духівницю, а й мої дарунки та пенсії, засумніваються навіть, чи я давав їх при повному розумі.

Ну от, пора року тоді була сприятлива, та все одно з такими німецькими веслярами ми навіть не пробували пристати, поки не зібрали на стрімкому березі з половину населення долини Понулоо. Тоді, порахувавши хвилі, вибрали найзручнішу і пустилися разом з нею до берега. Звісно, наш човен перевернувся й розбився в друзки, проте люди з берега повитягали нас на суходіл цілими.

Агуна наказав їм не виходити вночі з хатин, поприв'язувати собак і позамотувати їм морди, щоб не чути було гавкоту. І коли запала темрява, ми з ним вирушили нішком у дорогу. Ніхто не знав, чи ми пішли праворуч, чи ліворуч, чи в глиб долини. Ми несли з собою в'ялене м'ясо, тверде пої і сушене *ажу*; побачивши, скільки в нас харчів, я здогадався, що ми будемо в дорозі кілька днів. І яка то була дорога! Справжня драбина Якова до неба, бо перша ж *палі* (круча) була майже прямовисна й сягала трьох тисяч футів висоти. І ми вибиралися на неї в темряві!

На вершині, невидимі з долини, ми проспали до ранку на твердому камені, в заглибині, відомій Агуні, такій вузькій, що ми ледве втиснулися в неї. Старий, боячись, щоб я не крутився в неспокійному хлопчачому сні, ліг з краю і обняв мене рукою. На світанку я збагнув чому: від провалля мене відділяла відстань менша за ярд. Я присунувся до

краю, глянув униз і, побачивши прірву в сірому світлі, затремтів з ляку. Десь за півмилі, просто під собою, я розгледів море. І ми піднялися сюди в темряві!

Ми спустилися в іншу долину, дуже вузьку, знайшли сліди давніх осель, але ніде не побачили жодної живої душі. А йти було так само, як і перше: запаморочлива стежка вгору і вниз по кручах, з долини в долину. Старий кволий Агуна, здавалося, був невтомний. В наступній долині жив одинцем старий прокажений. Він не знав мене, а коли Агуна сказав, хто я, він упав долілиць, мало не цілюючи моїх ніг, і безгубим ротом затяг *меле* на честь мого роду.

За цією долиною лежала вже та, куди ми йшли. То була довга ущелина, така вузька, що на її дні не стало б місця посадити таро бодай для однієї людини. Не мала вона й берега, бо річка, що розмила в палі ту долину, спадала в море з кручі в кількасот футів заввишки. То було забуте богом місце, гола вивітрена лава, до якої лиш подекуди могла вчепитися корінням мізерна рослинність. Чимало миль пройшли ми тією покрученою ущелиною між прямовисними скелями і досягли нагромадження гір, що лежали за Залізним берегом. Скільки ще тяглася та долина, я не знаю, але, мабуть, далеченько, бо води в річці було багато. Ми до кінця її не дійшли. Агуна почав приглядатися до навколишніх вершин, і я збагнув, що він визначає за ними потрібне місце тільки йому відомим способом. Нарешті ми спинилися зовсім несподівано для мене. Мабуть, прикмети Агуни збіглися. Він кинув на землю свою ношу — частину харчів і спорядження. Отже, ми прийшли. Я оглядався навколо на тверді, неблаганні, голі кручі і не міг собі уявити, що в такому місці може бути кладовище.

Ми попоїли, потім роздяглися. Агуна дозволив мені лишити на собі тільки черевики. Він стояв біля мене на березі глибокого струмка, також роздягнений і неймовірно кістлявий.

«Пірнеш зараз у струмок, — сказав він, — і, обмацуючи руками скелю, десь на сажень завглибшки знайдеш отвір. Лізь у нього головою вперед, але обережно, краї лави дуже гострі й можуть порізати тобі шкіру на голові й на тілі». — «А далі що?» — запитав я. «Далі отвір розширюватиметься, — відповів він. — Коли ти пролиवेश сажнів з вісім, поволі піднімись, і голова твоя опиниться

вже над водою в темряві. Там почекай на мене. Вода дуже холодна».

Мені це не сподобалося. Я йшов сюди не по холодну воду й темряву, а по кістки.

«Іди перший»,— сказав я. Та Агуна відмовився. «Тимій алії, мій принц,— пояснив він.— Не можна мені заходити поперед тебе до священного місця спочинку твоїх предків-королів». Але така мандрівка вітрохи не вабила мене. «До чого тут принц?— сказав я йому.— Це все дурниці. Йди перший, і я нікому не розповім про це».— «Ми повинні годити не тільки живим,— не здавався Агуна,— а ще більше мертвим. Мертвим не можна брехати».

Ми сперечалися і з півгодини не рушали з місця. Я не хотів, а він просто не міг. Він спробував зачепити мою гордість. Вихваляв героїчні вчинки моїх предків; особливо мені запам'яталася пісня про Мокомоку, мого великого діда-гіганта, батька такого ж велетня Кааукуу, про те, як він під час битви тричі кидався між ворогів, хапав їх за шию і стукав головами, аж поки вони вмирали. Та мене це не переконало. Мені стало просто шкода старого Агуну, що так боявся, щоб наша виправа не пішла на марне. І водночас я захоплювався ним, а ще був зворушений тим, що він ліг спати з боку провалля, затуляючи мене.

Отож я владним тоном, як і годиться алії, наказав йому: «Пливи відразу за мною!»— і пірнув у воду. Все було так, як і казав Агуна. Я знайшов отвір до підземної печери, обережно проплив ним, порізавши плече, і випірнув у темряві. Але я не дорахував навіть до тридцяти, як старий також з'явився з води й поклав мені руку на плече, щоб переконатися, чи я є, тоді звелів мені плисти попереду ще футів сто. Там ми намадали дно й вилізли на каміння. Тут також було темно, і я, пам'ятаю, радів, що на такій висоті не водяться стоноги.

Агуна взяв із собою калабаш з кокосового горіха, наповнений жиром з кита, якого прибило до берега Лаканаї років за тридцять перед тим. А з рота витяг сірники, сховані від вологи в коробочку з двох рушничних гільз. Він засвітив гніт, що плавав зверху на жирі. Я озирнувся навколо й розчарувався. То була не похоронна печера, а просто лавова порожнина, що трапляються на всіх тутешніх островах.

Він дав мені в руку калабаш з гнотом і звелів йти попереду, сказавши, що дорога буде довга, але не занадто. І вона була таки досить довга, принаймні з милю, хоч мені здавалося, що ми пройшли миль п'ять; весь час доводилося підніматись стрімко вгору. Коли нарешті Агуна спинив мене, я зрозумів, що ми вже біля мети. Він став кістлявими коліними на гостру лаву, обняв худими руками мої коліна, а мою вільну руку поклав собі на голову і тремтячим, старечим голосом почав оспівувати всіх моїх предків та їхню високу гідність. Скінчивши, він сказав:

«Не розповідай ні Канау, ні Гівілані про те, що ти зараз побачиш. У Канау нема нічого святого. Його голова забита цукром і кінськими заводами. Я знаю, що він продав накидку з пір'я, яку носив його дід, англійському колекціонерові за вісім тисяч доларів і другого дня спустив ті гроші на змаганнях у поло між Мауї та Аагу. Гівілані, твоя мати, повна святощів, у ній їх аж через край. Вона старіється, слабшає на голову і забагато спілкується з чаклунами».

«Гаразд,— сказав я,— не скажу нікому. Бо якби сказав, то мені довелось б ще раз прийти сюди. А я більше не хочу вибиратися в це місце. Знайду собі якусь іншу прогулянку. Вдруге я сюди ніколи не прийду».

«Ну й добре,— сказав Агуна. Він підвівся, відступив убік, щоб я йшов перший, і додав:— Твоя мати стара. Я принесу їй, як і обіцяв, кістки її матері й діда. Цього їй стане до смерті, а потім, якщо я помру раніше за неї, ти мусиш перенести всі кістки її родини до Королівського мавзолею».

Я оглянув усі музеї на тутешніх островах,— принц Акулі вдався до гавайської говірки,— і мушу сказати, що всі їхні колекції, зібрані до купи, не можуть зрівнятися з тим, що я бачив у похоронній печері Лаканаї. Згадайте, що ми найдавніший і найзначніший рід на островах. Там було все, про що я знав і чув, і багато такого, про що навіть не мав уявлення. То було дивовижне місце. Агуна, замогильним голосом мурмочучи молитви й меле, ходив печерою і засвічував калабаші з китовим жиром. Тут лежали всі наші гавайські предки, безліч клуночків кісток, старанно загорнених у *тапи*, ніби пакунки в поштової конторі.

А які там були речі! *Казілі* всіх розмірів, від маленьких віялець, якими відганяють мух, до королівських регалій, більших за плюмажі на коней, з держакми півтора або й два сажні завдовжки. І які держакми! З дерева *кавілі*, інкрустовані перламутром, слоновою кісткою та іншими кістками з мистецтвом, забутим нашими майстрами віки тому. Це була давня родинна скарбниця. Вперше я побачив речі, про які досі тільки чув, хоч би *пагоа*, зроблені з китового вуса й підвішені на кіски з людського волосся, що їх носили на грудях тільки найвищі вожді.

Були там найрідкісніші й найдавніші тапи і мати; накідки, *леї*, шоломи, плащі з пір'я *мамо*, *іві*, *акакане* та *оо*, такі плащі, що їм ціни немає, крім хіба що перетрухлих. Я побачив там один плащ із пір'я *мамо* куди кращий за найдорожчі єпископські ризи у музеї Гонулулу, а їх там оцінюють від півмільйона до мільйона доларів. Я мимоволі подумав тоді: добре, що про ці скарби не знає Канау.

Яка сила-силенна речей! Різьблені миски та калабаші з гарбузів, шкребла з черепашок, мережі з волокна *олони*, джонка з дерева *іе-іе*, рибальські гачки з найрізноманітніших кісток, ложки з черепашок. Бозна-колишні музичні інструменти — *укуке*, носові сопілки — *кіокіо*, в які дмуть однією ніздрю. Табу — чаші на пої, чаші споліскувати пальці, тесаки човнових богів-шульг, світильники, витесані з лави, кам'яні ступки й товкачики. І тесаки, цілі купи тесаків, маленькі, що важили з унцію, — ними майстерно вирізували ідолів, і п'ятнадцятифунтові — рубати дерева. І всі з чудовими держакми.

Були там і *каекееке*, наші стародавні барабани: шматки видовбаного всередині стовбура кокосової пальми, оббиті з одного кінця акулячою шкірою. Агуна показав мені перший *каекееке* на цілих Гаваях і оповів його історію. Неймовірно давня річ! Агуна боявся навіть торкнутися його, щоб спорохнявіле від часу дерево не розсипалось. На ньому ще лишилися шматки акулячої шкіри.

«Він дуже давній, — сказав Агуна, — батько всіх наших *каекееке*. Його привіз із далекої Раятеа у Південних морях Кіла, син Моїкегі. І син Кіли, Когаї, також плавав туди: його не було десять років, і він привіз з Таїті перші плоди хлібного дерева, що дали паростки й розмножилися на Гаваях».

А кістки, безліч кісток! Гори пакунків, наче в пошто-
вій конторі! Невеликі пучки довгих кісток і цілі кістяки,
загорнені в тапи, лежали в човнах на одного, двох і трьох
гребців, човнах з дорогого дерева *коа*, з гнутими кочета-
ми з дерева *вілівілі* й гарними веслами, зробленими спо-
собом *іо* — в них держак, як шворні, простромлювали
пласкі лопаті. А біля мертвих кісток лежала бойова
зброя — іржаві пістолі, самопали, п'ятицівкові рушниці,
довгі кентуккійські гвинтівки, мушкети, якими торгувала
ще Джонова компанія з Гудзонової затоки, мечі з акуля-
чих зубів, дерев'яні ножі, стріли й списи, що мали вістря
з риб'ячих, свинячих і людських кісток, і були обпалені
на кінці задля міцності.

Агуна дав мені в руку списа з клюгою, зробленою із
довгої загостреної людської гомілки, і розповів його істо-
рію. Але спершу розгорнув два пакунки довгих кісток
з ніг і рук, що під тапами були дбайливо зв'язані в пучки,
ніби хмиз. «Це,— сказав він, передаючи мені один
пучок,— Лаулані. Вона була дружиною Акаїка, кістки
якого в тебе в руках,— вони, сам бачиш, куди більші за
ці, і триста років тому носили тіло високого, семифутово-
го чоловіка, що важив триста фунтів. А ця клюга —
з гомілки Кеоли, дужого борця й бігуна тих часів. Він
покохав Лаулані, і вона втекла з ним. Але в давно забу-
тій битві на пісках Каліні Акаїко прорвав ворожу обо-
рону, спіймав Кеолу, коханця своєї дружини, звалив на
землю і перепиляв йому шию ножем з акулячого зуба.
В давнину, як і тепер, чоловіки билися між собою за
жінку. А Лаулані була дуже гарна, ставна жінка, мов
королева, і Кеола через неї став клюгою списа! Тіло її
було як повна чаша радощів, а пальці, масажовані змал-
ку, вона мала гнучкі й тоненькі. Десять поколінь згаду-
вали про її красу. Співаки твого батька й тепер ще ви-
хваляють її вроду в гулі, названій її ім'ям. Ось яка була
Лаулані, кістки якої в тебе у руках».

Агуна замовк, а в мене розпалилась уява, і я не міг
відірвати очей від кісток. П'яний Говард давав мені чита-
ти Теннісона *, і мої думки часто й надовго приковували
до себе «Королівські ідилії». «Тут знову троє таких самих
коханців,— міркував я.— Артур, Ланселот і Джіневра.
І ось усе скінчилося,— життя, боротьба й кохання! Стом-
лені душі цих давно загиблих людей закликають тепер

гладкі відьми й шолудиві чаклуни, а кістки їхні оцінюють колекціонери, закладаються на них під час кінних перегонів, програють їх у карти або продають, а на гроші купують цукрові акції.

Мою душу ніби осяяло ясне світло. В цій похоронній печері я дістав добру науку. І я сказав Агуна: «Списа з клюгою, зробленою з Кеоліної гомілки, я візьму собі. Я його ніколи не продам і завжди триматиму в себе».

«А павіщо?» — запитав Агуна. І я відповів: «Щоб, дивлячись на нього, я мав спритну руку і твердо стояв на ногах; я думатиму, що мало кому щастить залишити пам'ять про себе хоча б у вигляді клюги списа через триста років після смерті».

Агуна схилив голову й похвалив мою мудрість. Але тієї миті зітліла мотузка з волокна *олони* тріснула, жалюгідні кістки Лаулані випали з моєї руки й розсипались по долівці. Одна гомілка закотилася в затінок під човен, і я вирішив її також узяти собі. Отож я квапливо заходився помагати старому збирати кістки, боячись, аби він не помітив, що однієї бракує.

«А ось, — сказав Агуна, відрекомендовуючи мені іншого предка, — твій прадід Мокомоку, батько Кааукуу. Глянь на його кістки. Він був велетень. Я нестиму його, бо тобі буде важко, якщо ти береш ще й довгий спис Кеолі. А це Лелемагоа, твоя баба, мати твоєї матері, її нестимеш ти. День тепер короткий, а нам треба проплисти воду за сонця, поки темрява не сховає його від світу».

Агуна гасив світло в калабашах, занурюючи гноти в жир, і не помітив, як я доклав гомілку Лаулані до кісток своєї баби.

Гудіння машини, присланої з Олокони нам на порятунок, перервало принцову розповідь. Ми попрощалися зі старою вагінею, що несподівано дістала пенсію. Коли ми проїхали з півмилі, принц Акулі знову почав розказувати.

— Отже, ми з Агуною повернулися до Гівілані, яка потім раділа до самої смерті, — а вона померла наступного року, — що в глеках у темній кімнаті лежать тепер ще двоє її предків. Вона дотримала своєї обіцянки і вмовила батька послати мене до Англії. Я взяв із собою старого Говарда; він підбадьорився і спростував пророкування лікарів: аж через три роки я поховав старого біля його родичів. Часом мені здається, що він був наймудріший

чоловік з усіх, кого я знав. Агуна помер, коли я вже повернувся з Англії, помер останнім охоронцем таємниць наших алії. І перед смертю він ще раз звелів мені заприсягтися, що я ніколи не зраджу, де лежить та безіменна долина, і більше ніколи туди не піду.

Я згадав не про все, що бачив у печері того сдиного разу, багато про що забув сказати. Там лежать кістки Кумі, майже напівбога, сина Туї Мануа з Самоа, що колись давно взяв собі дружину з нашого роду і тим самим наблизив до неба наш родовід. І кістки моєї прабабусі, тієї, що спала в ліжку з запиналом, яке подарував їй лорд Байрон. Агуна натякнув мені на переказ, що пояснював причину того дарунку, так само як і довгу стоянку «Білявки» в Олоконі, про яку нам відомо з історії. І я тримав ті бідні кістки в руках, кістки, що колись носили на собі тіло красуні, сповненої кипучого життя, полум'яного кохання, красуні, що обіймала коханого, пестила його очима й губами і понесла мене в глибині поколінь. То були чудові переживання. Я людина сучасна, це правда. Я не вірю ані в стародавні таємниці, ані в *кагунів*. А проте я бачив у печері такі речі, про які не зважуюсь вам сказати і про які, відколи помер старий Агуна, знаю тільки я єдиний. У мене немає дітей. На мені скінчиться мій старовинний рід. Ми живемо в двадцятому сторіччі і тхнемо бензином. А все ж ті неназвані таємниці помруть разом зі мною. Я ніколи більше не навідаюся до тієї похоронної печери. І в майбутньому жодна людина не побачить її, хіба що землетрус роздере гори й викине таємниці, захищені в їхньому серці.

Принц Акулі замовк. З видимою полегкістю він зняв з шиї вінок гали, пирхнув, і зітхнув водночас, і шпурнув його в густі зарості при дорозі.

— А де ділася гомілка Лаулані?— стиха запитав я.

Принц мовчав, поки ми не проїхали з милою луками й вибралися на плантацію цукрової тростини.

— Вона й досі в мене,— нарешті сказав він.— І біля неї лежить Кеола, вбитий дочасно й перетворений на клюгу списа за кохання до жінки, кістка якої тепер спочиває біля нього. Їм, тим бідним кісткам, я завдячую більше, ніж будь-кому в житті. Вони попали до мене, коли я доростав. І я знаю, що вони цілком змінили нахили мого життя й напрям моїх думок. Навчили мене скромності, покірності, які навіть багатство мого батька не

зуміло викоренити. І часто, коли жінка от-от мала здобути моє серце, я дивився на гомілку Лаулані. А часто, коли мене сповнювали гордощі й самовпевненість, я розмовляв з кісткою Кеоли — колись прудкогоного бігуна, дужого борця і коханця, викрадача чужих жінок. Я завжди заспокоювався, коли дивився на них, і навіть можу сказати, що на них я заснував свою релігію і практику життя.

Я втомлено слухав нескінченну пісню Когокуму про подвиги й пригоди напівбога Мауї, полінезійського Прометей, що витяг з глибин океану суходіл гачком вудки, присиленої до неба, підняв небесне склепіння, під яким доти люди ходили рачки, бо не могли випростатись, і зупинив сонце з шістнадцятьма прудкими ногами й домовився з ним, що воно ходитиме небом повільніше; сонце, мабуть, було членом профспілки й волило шестигодинний робочий день, а Мауї стояв за вільну конкуренцію робочої сили й за дванадцятигодинний день.

— А оце,— сказав Когокуму,— з родинної *меле* (пісні) королеви Лілілуокалані:

Мауї втратив терпець і почав змагатися
з сонцем,

Наставив на нього пастку.

І зима подолала сонце,

А літо переміг Мауї...

Сам народившись на Гавайях, я знав тутешні міфи краще за цього старого рибалку, хоч не мав такої пам'яті, як він, що міг їх виспівувати годинами.

— І ти віриш у все це?— запитав я мелодійною гавайською мовою.

— Це було дуже давно,— задумливо відповів він.— Я не бачив Мауї на власні очі. Але всі наші старі люди з давніх-давен розповідали нам про це, як і я, старий, розповідаю своїм синам і онукам, а вони потім також розповідатимуть своїм синам і онукам, і так, поки й світ сонця.

— Ти віриш,— не вгавав я,— що Мауї залигав сонце, як дикого бугая, і підняв небо вище над землею? Це ж вахабна брехня!

— Я людина маленька й немудра, о Лакано!— відповів мені рибалка.— А проте я читав Біблію, яку місіонери переклали для нас по-гавайському, і там сказано, що Великий Чоловік Первочатку створив землю, і небо, і сонце, і місяць, і зірки, і всяких тварин від коня до таргана, і від стоноги й москіта до морської воші й медузи, і чоловіка, й жінку,— і все за шість день. Що ж, Мауї не зробив стільки. Він нічого не створив. Він лише дав лад світові і згаяв багато-багато часу, поки все вдосконалив. У кожному разі, куди легше й розважніше повірити малій брехні, ніж великій брехні.

Що я міг сказати? Докази його були логічні. Крім того, в мене боліла голова. І найдивовижніше, що я в душі визнавав його слушність. Адже теорія еволюції переконливо вчить нас, що людина справді ходила на чотирьох, перше ніж звестися на ноги; астрономія рішуче запевняє, що швидкість обертання землі навколо осі зменшується, отже, збільшується день, а сейсмологи доводять, що Гавайські острови піднялися з океану під дією вулкана.

На щастя, я побачив, що бамбукова тичка, яка плавала на поверхні моря за кількесот футів від нас, раптом піднялася сторч і затанцювала, мов шалена. Це припинило нашу даремну суперечку; ми з Когокуму схопили весла й погнали наш маленький човен з прилаштованими обабіч шпугами задля рівноваги до тички, що стрибала на воді. Когокуму піймав волосінь, прив'язану до тички, й почав тягти її до себе, аж поки на кінці затріпотіла, виблискуючи на сонці вологим сріблом, двофудова *укікікі*. Ми кинули її на дно човна, де вона й далі відчайдушно билася. Когокуму взяв липкого слимака, відкусив від нього шматок, начепив живу принаду на гачок і кинув волосінь та грузильце за борт. Тичка знову лягла на воду, а човен поволі відплив геть. Оглянувши ще зо два десятки таких тичок, розташованих півколом, Когокуму витер руки об голі стегна й заспівав нудну, старезну, як сам світ, пісню про Куалі:

О великий рибальський гачок Мауї!
Манаї-і-ка-лані (прикріплений до неба)!
Зсукана з землі волосінь тримає гачок,
Закинутий з високої Кауїкі!
А за принаду — червонодзьобий Алае,
Птах, посвячений Гіні!
Він занурився до Гаваїв,
Тріпочучи і вмираючи в муках!

Земля під водою спіймалася,
Випливла, випливла на поверхню!
Та Гіна сховала крило від птаха
Й розбила землю зісподу!
Внизу принаду зірвано,
Її відразу пожерла риба
Улау глибин каламутних!

Його старечий голос був хрипкий і доренчливий — учора ввечері Когокуму випив на поминках забагато пива. Все це аж ніяк не зменшувало мого роздратування. В мене боліла голова. Сонце, віддзеркалене у воді, різало мені очі, а від ненастанного підстрибування бокових шпуг на збриженому морі нудило. Повітря було задуш-ливе. З завітрянного боку Вайгее, між білим берегом і рифом, цю застиглу задуху не ворухив ані найменший подих вітру. Я почував себе так погано, що вже хотів махнути рукою на рибу й вернутися на берег.

Лежачи горілиць з заплющеними очима, я втратив лік часові. Навіть забув, що Когокуму співає, поки він нага-дав мені про це тим, що замовк. Аж почувши його вигук, я розплющив очі, хоч сонце світило мені просто в облич-чя. Старий дивився вниз у водяну трубку — вузьенький футляр два фути завдовжки, з одного боку відкритий, а з другого щільно затулений шматочком звичайного скла.

— Великий! — сказав він, передаючи мені трубку, і зсунувся у воду ногами вперед.

Когокуму занурився, навіть не плюснувши і не збрижив-ши воду, перекрутився й поплив униз. Я стежив за ним у водяну трубку.

Когокуму був нудний чоловік, і його базікання драгу-вало мене, але тепер я мимоволі замилювався ним. Маю-чи понад сімдесят років, тонкий, мов спис, і висхлий, як мумія, він робив те, що мало хто з молодих атлетів моєї раси зміг чи захотів би зробити. До дна було футів із сорок. Там я побачив те, що зацікавило старого: з-за коралового прискалка ледь виглядали мацаки восьмино-га. Гострі очі Когокуму помітили їх, хоч, коли старий по-плив, вони поволі сховалися і від спрута не лишилося й знаку. Та Когокуму досить було тільки на мить угле-діти один мацак, щоб відразу визначити розмір цілого спрута.

Тиск води на глибині в сорок футів — не дрібниця й для молодого плавця, проте Когокуму він, здається, не

вадив. Я певен, що старий навіть не помічав його. Неозбросний, зовсім голий, якщо не рахувати коротенького мало — клаптя тканини круг стегон, — він не злякався величини спрута, якого вважав своєю здобиччю. Я бачив, як він ухопився правою рукою за прискалок, а ліву по саме плече засунув у печеру. З півхвилини він ворушив там нею, ніби щось шукав. Потім з-за прискалка, відчайдушно звиваючись, з'явилися мацаки, вкриті міріадами ссалець. Ухопивши руку старого, вони обкрутилися навколо неї, мов гадюки. Шарпнувши рукою кілька разів, Когокуму витяг нарешті й самого спрута — величезного восьминога, справжнє страховисько.

Та він начебто не дуже квапився повертатись у свою природну стихію, на повітря. На глибині в сорок футів, обкручений спрутом, що мав десь футів дев'ять від кінця одного мацака до кінця другого й міг легко потягти за собою найдужчого плавця, старий спокійно зробив єдине, що дало йому перевагу над страховиськом: устроїв свою суху, яструбину голову у самий центр слизької, драглистої маси і кількома вцілілими старечими зубами прокусив спрутові серце. Після цього він почав підійматися вгору, поволі, як і повипен підійматися плавець, коли міняється тиск води від глибини до поверхні. Випірнувши біля човна, ще у воді, струшуючи з тіла огидну почвару, що присмокталася до нього, старий грішник заспівав переможну *нуле*, яку співали до нього незчисленні покоління ловців восьминогів:

О Каналоо заказаних почеї!
Рівно стань на твердій землі!
Рівно стань на твердому дні, де лежить восьминіг!
Стань, підійми його з дна, з глибокого моря!
Впливи, о Каналоо!

Ворушися! Ворушися! Збуди восьминога!
Хай встас восьминіг, що лежить розпластавшись на
дні...

Я заплющив очі, затулив вуха і навіть не подав йому руки, певний, що він і так вибереться в наш хиткий човен, анітрохи не ризикуючи перевернути його.

— Гарний спрут, — не вгавав старий. — Це *вагіне* (самиця). Я тобі зараз заспіваю про черепашку *ковріе*, червону ковріе, на яку ми звичайно ловимо спрутів...

— Ти поводився прегидко на поминках учора ввечері, — сказав я. — Я все знаю. Галасував, як навіжений

Усі поглухли від твого співу. Ти образив удовиноного сина. Пив, мов свиня; в такому віці не можна пити цілими кухлями. Ти дограєшся, що якогось дня більше не встанеш. Сьогодні ти мав би крижем лежати...

— Га!— гмукнув Когокуму.— Ну, а ти, такий молодий, що ще навіть не народився, коли я вже був старий, ти не пив і вчора ліг спати разом з курми, а хіба сьогодні не лежиш крижем? Поясни мені, чому це так? Мої вуха прагнуть почути тебе, як горло прагнуло вчора пива. І дивися: нині я в чудовій формі, як любив казати той англієць, що приїздив сюди своєю яхтою, в пречудовій формі!

— Що з тобою балакати!— відповів я і здвигнув плечима.— Я знаю одне: що ти навіть чортові не потрібний. Поголоска про твій спів випередила тебе.

— Ні,— задумливо відповів старий,— не в тім річ. Чорт буде радий моєму приходові, бо я маю для нього наготові кілька гарненьких пісеньок, давніх історій і пліток про високих *алії* (вождів); він кишки порве зі сміху. Дозволь мені пояснити таємницю свого народження. Моя мати — море. Я народився в здвоному човні під час бурі Кони в протоці Кагоолаве. І від своєї матері, від моря, успадкував свою силу. Щоразу, коли я вертаюся в її обійми, припадаю до її грудей, як оце тепер, і знову стаю дужий. Вона — моя годувальниця, джерело життя...

«Тінь Антея!» — подумав я.

— Колись,— вів далі Когокуму,— як я справді постарію, люди скажуть, що я втонув у морі. Але їм тільки так здаватиметься. Насправді я повернуся в обійми своєї матері, щоб спочивати на її грудях під серцем до другого народження, коли я знову впливу на сонячне світло і запроменію красою молодості, як сам Мауї в свою молодечу пору.

— Релігійні химери,— заперечив я.

— Коли я був молодий, то часто сушив свою бідну голову релігійними химерами,— дав мені відкоша Когокуму.— Та послухай, о молодий мудрецю, мою старшу мудрість. А вона полягає ось у чому: що я старішаю, то рідше шукаю правди поза собою і більше знаходжу її в собі. Чого мені спала думка про повернення до матері, про нове народження через матір? Ти не знаєш. І я не знаю. Але ніхто мені цього не казав, ніде я про це ані читав, ані чув, ця думка зродилася в мені самому, поста-

ла з глибини мого ества, такого глибокого, як море. Я не бог. Я нічого не створюю. Тому не створив і цієї думки. Я не знаю ні батька цієї думки, ні матері. Вона зродилася давно переді мною, тому вона й правдива. Людина не творить правди. Людина, якщо вона не сліпа, тільки пізнає правду, коли бачить її. Чи ця моя думка тільки сон?

— Може, ти сам сон,— засміявся я.— І я, і небо, і вся ця скам'яніла земля також сон, усе сон.

— Мені часто так здається,— поважно відповів старий.— Можливо, так воно і є. Цієї ночі мені снилося, що я жайворонок, чудовий співучий жайворонок, як ті, що літають над гірськими пасовиськами Галеакали. І я лечу вгору, дедалі вище до сонця, і все співаю, так, як старий Когокуму ніколи не співав. Тепер я тобі розповідаю, як мені снилося, що я жайворонок і співаю в небі. А може, це я, справжній я, і є жайворонок? А те, що я тобі розповідаю,— сон, що сниться мені, жайворонкові? І хто ти такий, щоб відповісти мені «так» чи «ні»? Хіба ти можеш заперечити мені, що я не жайворонок, якому сниться, що він старий Когокуму?

Я здвигнув плечима, а він переможно повів далі:

— А звідки тобі відомо, що ти не старий Мауї, який спить і йому сниться, ніби він Джон Лакана *, що розмовляє зі мною в човні? І хтозна, чи не прокинешся ти, старий Мауї, не почухавшись і не скажеш, що тобі снився чудний сон, ніби ти гаоле?

— Не знаю,— відповів я.— Та якби я й сказав, що я Мауї, ти б мені не повірив.

— У снах сховано багато більше всього, ніж ми думаємо,— дуже поважно сказав він.— Сни спрямовані назад, у глиб століть, може, ще до тих часів, які були перед початком. Хіба не могло снитися Мауї, що він підняв Гаваї з морського дна? А коли так, то вони — теж сон, а ти, і я, і цей спрут — тільки частина сну Мауї. І жайворонок також.

Він зітхнув і схилив голову на груди.

— І я сушу собі голову над цими нез'ясованими таємницями аж до знемоги,— знов озвався він,— і тоді мені хочеться забутись, і я п'ю пиво, йду ловити рибу, співаю і сню, ніби я жайворонок і виспіваю в небі. Мені такий сон найдужче подобається, і він часто мені сниться, кели я вип'ю багато куклів...

Посумнішавши, Когокуму зазирнув крізь водяну трубку па дно лагуни.

— Тепер довго риба не ловитиметься, — сказав він. — Поблизу шастає багато акул, і доведеться чекати, поки вони відпливуть. А щоб не нудно було, я заспіваю тобі пісню Лоно, її співають тоді, як витягають човна. Пам'ятаєш?

Дай мені стовбур дерева, о Лоно!

Дай мені головний корінь дерева, о Лоно!

Дай мені вухо дерева, о Лоно!..

— На бога, не співай! — перебив я йому. — В мене болить голова, а від твого співу стає ще гірше. Ти, може, нині й справді в пречудовій формі, але голос у тебе нікудишній. Краще розкажуй сни або якісь побрехеньки.

— Погано, що ти такий молодий і вже хворий, — не образився старий. — Я більше не співатиму. А розкажу тобі таке, чого ти не знаєш і ніколи не чув: не сон і не побрехеньку, а те, що справді було. Не так уже й давно тут, коло берега цієї лагуни, жив хлопець на ім'я Кейківаї, що означав, як тобі відомо, «Дитя Води». І він справді був дитям води. Його богами були море і боги риб, і від народження він знав мову риб, якої й самі риби не знали, поки одного разу її не підслухали акули від того хлопця.

А сталося це ось як. Прудконогі гінці рознесли всюди звістку й накази, що король об'їздить острів і мешканці тутешнього висілка Вайгее другого дня повинні влаштувати йому *луау* (бенкет). Як король вирушав у таку подорож, для мешканців маленьких селищ завше наставала скрута, бо не легко наповнити їжею стільки шлунків. Адже король щоразу їздив зі своєю дружиною та її служницями, з жерцями й чаклунами, з танцюристками, гравцями на флейтах і співаками гул, з вояками й служниками, зі своїми високими ватажками та їхніми жінками, чаклунами, вояками й челяддю.

Часом у таких малих селищах, як Вайгее, королівська гостина лишала після себе тривалі злидні й голод. Але короля треба було нагодувати, не годилося гнвати його. І коли звістка про таке лихо досягла Вайгее, всі, хто добував їжу з поля, зі ставків, з гір і з моря, взялися готувати запаси на бенкет. І знаєш, усього добули — від найдобрішого королівського таро до солодких колінець цукрової тростини, від *опігі* до *лму*, від курей до диких

свиней і відгодованих пої цуценят, геть усього наготували, крім одного: рибалки не змогли добути омарів.

А треба тобі знати, що король найдужче любив омари, цінував їх понад усяку іншу *кай-кай* (їжу), і гінці не забули про це нагадати. І ось саме омарів не пощастило добути, а недобре гнівати королівський живіт! За риф напливло багато акул, ось чому не можна було спіймати омарів. Акули з'їли дівчину і одного старого діда, а з молодих чоловіків, що зважились пірнути по омари, одного також з'їли, одному відкусили руку, а ще одному руку й ногу.

Але там був Кейківаї, Дитя Води. Хлопець мав ще тільки одинадцять років, але був напіврибою і знав риб'ячу мову. І ось до його батька прийшли громадські виборні й почали просити Дитя Води, щоб він наловив омарів для королівського живота і відвернув від них королівський гнів.

Те, що тоді сталося, всі знають і всі бачили. Бо рибалки, і їхні жінки, і вирощувачі таро, і птахолови, і громадські виборні, все селище Вайгее зібралось на березі позад тої кручі, де стояв Дитя Води й дивився на омарів глибоко на дні.

А одна акула, глянувши вгору своїми котячими очима, помітила його й послала акулячий клич про «свіже м'ясо», щоб зібрати всіх акул лагуни. Адже акули завше тримаються купи, тому вони такі дужі. І на той клич відгукнулося сорок акул, вони поприпливали, довгі й короткі, худі й гладкі, рівно сорок штук, і почали перемовлятися. «Глянь на ту дитину, на той ласий, смачний шматок людського м'яса, без морської солі, що вже нам остогидла. Пахуче й м'якеньке, воно так і розтане під серцем, коли живіт наш його проковтне і висмокче з нього солодкий сік».

А ще вони казали: «Він прийшов по омари. Коли він пірне, котрась із нас спіймає його. Це не дід, якого ми вчора з'їли, ликавий і висхлий за довгий вік, і не той молодик, що мав надто тверді м'язи; він м'якенький, такий м'якенький, що розтане в горлі, перше ніж попаде в живіт. Коли він пірне, ми всі кинемось на нього, і котрась одна, щаслива, спіймає його і вмент проковтне: один укус, один ковток, і хлопчик опиниться в животі найщасливішої з нас».

А Кейківаї, Дитя Води, нишком підслухав їхню балач-

ку, бо знав акулячу мову; і звернувся він тією мовою з молитвою до акулячого бога Моку-Галії, і акули чули ту молитву, і помахували одна одній хвостами, і підморгували своїми котячими очима, що, мовляв, розуміють його. А він сказав: «Я зараз пірну по омарі для короля. І ніякої біди мені не буде, бо акула з найкоротшим хвостом — моя приятелька й захистить мене».

З цими словами він підняв брилу застиглої лави й кинув у воду; голосно плеснувши, вона впала за двадцять футів убік. Сорок акул попливло на той плескіт, і, поки вони похопилися, що схибили, хлопець досягнув дна й вплив назад з ситим омаром для короля, омаром вагіне, повним яєць.

«Га! — вигукнули розлючені акули. — Серед нас є зрадниця. Той смачний хлопчак, той ласий шматочок сам сказав, котра з нас урятувала його. Ану, поміряймося хвостами!»

Так і зробили; вони стали в довгий ряд, одна коло одної, і короткохвості намагались обдурити інших, витягалися, щоб здаватись довшими, а довгохвості також дурили одна одну й витягалися, щоб їх часом хто не обдурив. І всі вони страшенно розсердились на ту, яка мала найкоротший хвіст, і накинулись на неї з усіх боків, і зжерли її, що й сліду не лишилося.

І знов акули почали чекати, щоб Дитя Води пірнув у воду, і знов почули, як він молився акулячою мовою Моку-Галії і сказав: «Акула з найкоротшим хвостом — моя приятелька й захистить мене». І Дитя Води знов шпурнув брилу застиглої лави, цього разу на двадцять футів у протилежний бік. Акули кинулись на плескіт і з поспіху наштовхувались одна на одну, збивали хвостами піну, нічого не бачили й гадали, що котрась інша ковтає ласий шматок. А Дитя Води знов виліз із ситим омаром для короля.

І тридцять дев'ять акул заходилися міряти хвости і зжерли ту, в якій хвіст виявився найкоротший, і їх стало тридцять вісім. А Дитя Води й далі їх дурив таким самим способом, і акули робили те, що я вже тобі казав, і за кожну акулу, яку з'їдали інші акули, на кручі з'являвся ситий омар для короля. Звісно, акули сварилися й сперечались, коли доходило до хвостів, але мірялися вони справедливо й чесно, бо коли їх лишилося тільки дві, то це справді були найбільші з усіх сорока.

І Дитя Води знов заявив, що акула з найкоротшим хвостом — його приятелька, обдурив тих двох останніх, ще раз шпурнувши брилу лави, і знов витяг омара. Кожна з акул запевняла, що в другій хвіст коротший, вони затіяли бійку, намагаючись з'їсти одна одну, і та, що з довшим хвостом, перемогла...

— Стривай, о Когокуму! — перебив я. — Ти забув, що та акула вже...

— Я знаю, що ти хочеш сказати, — не дав він докінчити мені. — І це правда. Їй довго довелося їсти тридцять дев'яту акулу, бо в животі тридцять дев'ятої акули було вже дев'ятнадцять інших акул, а в животі сорокової також було дев'ятнадцять акул, яких вона з'їла, і вона вже не мала такого апетиту, як на початку. Але не забувай, що то була дуже велика акула.

Отож їй так довго довелося їсти ту акулу і дев'ятнадцять інших, які були в животі тієї акули, що вона ще не скінчила й до смерку, коли люди Вайгее пішли додому з омарами для короля. І що ти думаєш? Чи не знайшли вони вранці на березі мертву акулу, яка репнула від того всього, що з'їла?

Когокуму замовк і хитро подивився на мене.

— Стривай, о Лакано! — спинив він слова, що вже були в мене па язиці. — Я знаю, що ти ще скажеш. Скажеш, що я не бачив цього навіч, а тому й не знаю, чи воно все не вигадане. Але я таки знаю і можу тобі довести. Батько мого батька знав онука того чоловіка, що доводився дядьком батькові хлопчика. Крім того, он на тій кручі, куди я показую пальцем, стояв Дитя Води і звідти пірнав. Там багато омарів. Я сам ловив їх. І часто бачив там акул. І там на дні, я бачив і рахував, є тридцять дев'ять лавових брил — їх накидав той хлопчак так, як я тобі розповідав.

— Але... — почав я.

— Га! — перебив він. — Глянь! Поки ми гомоніли, риба знов почала клювати.

Старий показав на три бамбукові тички, які шалено підстрибували сторчма на воді: то на гачки спіймалася риба і рвалася з волосіні. Нахилиючись по весла, він усе ще мурмотів до мене:

— Звичайно, я знаю. Тридцять дев'ять брил лежать там і досі. Можеш сам будь-коли порахувати їх. Звісно, я знаю, і знаю, що це правда.

У китайському кварталі Гонолулу стояв крик і вереск, але не скидалося на якийсь скандал. Ті, хто його чув, тільки знизували плечима й поблажливо всміхалися — видно, такий галас був для них звичайною подією.

— Що там таке?— запитав у своєї дружини Чін Мо, прикутий до ліжка гострим плевритом; вона, дослухаючись, саме зупинилася на хвилинку біля відчиненого вікна.

— Та нічого немає, то все А Кім,— була відповідь.— Мати знов його лупцює.

Екзекуція відбувалася в садку, що прилягав до задньої частини будинку, на фасаді якого красувалася пишна таблиця: «КОМПАНІЯ А КІМ. УНІВЕРСАЛЬНА КРАМНИЦЯ». Той квадратний садок, футів з двадцять завдовжки, був справжнім парком у мініатюрі, так хитро влаштованим, що здавався хтозна-яким великим. Там росли карликові сосни й дуби, столітні, а проте не вищі як два-три фути; їх привозили за великі гроші й дуже берегли. Філігранний місток, на крок завширшки, дугою нависав над малесенькою річечкою, що текла строминами й водоспадами з маленького озерця, повного золотих рибок з оранжевими поплавцями, які порівняно з самим водоймищем і навколишнім красвидом здавалися китами. З усіх боків в озерце дивилися вікна легких кількоповерхових будинків. А посеред садка, на вузькій, посипаній жорствою стежці поблизу озерця, А Кім діставав прочухапку.

А Кім був не китайський хлопчак такого віку, коли дітям часто перепадає на горіхи. Це йому належала універсальна крамниця «Компанія А Кім», і набув він її на довгорічні заощадження законтрактowanego кулі, що

виросли в банку до чотиризначної цифри і солідного кредиту. Півсотні літ і зим пролетіли вже над головою А Кіма і в своєму леті зробили його поважним та огрядним. Малий на зріст, він собою нагадував диню, а обличчя мав кругле, як місяць уповні. Шовковий одяг додавав йому гідності, а чорна шовкова ярмудка з червоним гудзиком посередині — тепер (ой леле!) вона лежала на землі — була така сама, як у всіх багатих і шанованих купців, одноплемянців А Кіма.

Але тієї хвилини в ньому не видно було й крихти гідності. Весь скорчений, він угинався під градом ударів бамбукової палиці, затуляючи руками обличчя й голову. Коли палиця влучала в суглоби або в лікті, його тіло несамохіть здригалося з болю. Сусіди у вікнах задоволено спостерігали ту сцену.

А та жінка, що завдяки багаторічній практиці так спритно орудувала палицею! Їй було сімдесят чотири роки, і вона не здавалася ні на день молодшою. Її тонкі ноги були вбрані в бахматі штани з чорного, цупкого, блискучого шовку. Рідкі сиві коси, скручені вузликом, відслоняли вузький жорстокий лоб. Брови в неї давно вилізли, а маленькі, мов головки у цвяшків, очі були чорні, як терен. Вона страхітливо скидалася на труп. На її висхлих руках, що виглядали з широких рукавів, не було м'язів, і під жовтою, ніби пергамент, шкірою напналися тільки вузлуваті жили. І від кожного помаху на руках тієї мумії торохтіли, зсуваючись угору і вниз, нефритові браслети.

— На! — пронизливо вигукувала вона, ритмічно вимахуючи палицею і супроводжуючи кожне речення трьома ударами. — Я забороняю тобі розмовляти з Лі Фа. А ти нині стояв з нею на вулиці. Десь годину тому. І простояв рівно тридцять хвилин. Де таке видано?

— Це все проклятутий телефон, — буркнув А Кім, і вона спинилася, щоб почути його відповідь. — Вам сказала місіс Чанг Люсі. Я знаю. Бачив, як вона дивилася на мене. Я звелю забрати телефон. То чортова вигадка.

— Він вигадка всіх чортів разом, — погодилася місіс Тай Фу, знову замахнувшись палицею. — Але він лишиться. Я люблю поговорити з місіс Чанг Люсі телефоном.

— У неї очі — як у десяти тисяч кішок, — сказав А Кім і скорчився, діставши палицею по руках. — А язик —

як у десяти тисяч жаб,— додав він, поки настиг новий удар.

— Вона мерзенна, нахабна повія,— заявила місіс Тай Фу.

— Місіс Чанг Люсі завжди була така,— погодився А Кім, як і належало слухняному синові.

— Я кажу про Лі Фа,— поправила його мати й палицею підтвердила свою думку.— Ти знаєш, що вона тільки наполовину китаянка. Її мати була безсоромна каначка. Вона носить спідниці, як ті розбещені жінки гаоле (білих) і корсет, я сама бачила. Де її діти? А вона ж поховала двох чоловіків.

— Один утонув, а другого вбив кінь,— пояснив А Кім.

— Поживи з нею рік, і ти, негідний сину шляхетного батька, радий будеш утонути або загинути під конем.

Приглушений сміх глядачів у вікнах був нагородою за її дотепність.

— Ви самі поховали двох чоловіків, шановна матусю,— насмілювався заперечити їй А Кім.

— У мене стало розуму не вийти за третього. А крім того, мої чоловіки померли чесно в ліжку. Їх не вбив кінь і не забрало море. Та яке до цього діло нашим сусідам? Чого ти повинен розповідати їм, що в мене було два чоловіки, чи десять, чи не було жодного? Ти осоромив мене перед людьми, і за це я тебе добре налупцюю.

А Кім витримав зливу ударів, а коли засапана, втомлена мати спинилася, зауважив:

— Я, шановна матусю, завжди наполягав і благав вас, щоб ви били мене в хаті при зачинених вікнах і дверях, а не на вулиці чи в садку...

— Ти назвав ту негідницю Лі Фа Сріблястою Місячною Квіткою,— знову почала місіс Тай Фу з чисто жіночою непослідовністю, але з добрим наслідком, бо змусила сина урвати свою скарпу.

— Це вам сказала місіс Чанг Люсі,— мовив він.

— Мені сказали телефоном,— ухильно відповіла мати.— Я не можу впізнати всі голоси, що розмовляють зі мною тією вигадкою всіх чортів разом.

Дивно, але А Кім навіть не пробував уникнути палиці, хоч міг легко втекти від матері. А вона знаходила все нові й нові причини, щоб додати йому кари.

— Ох і вісляча ж натура! Чому ти не плачеш? Своєю впертістю ти ганьбиш наших предків! Ніколи я не могла

ввігнати тебе в сльози. Навіть як ти був маленький. Ну, кажи! Чому ти не плачеш?

Стомившись і засапавшись від натуги, вона кинула палицю й затрусилася, ніби в нервовому нападі.

— Не знаю,— відповів А Кім, занепокоєно дивлячись на матір.— Мабуть, такий уже я вдався. Я зараз принесу стільця, ви сядете, й вам полегшає.

Але мати, злісно пирхнувши, відмахнулася від нього й по-старечому подріботіла садком до будинку. А Кім тим часом підняв ярмулку й заходився пригладжувати вбрання та розтирати синці, відданими очима поглядаючи вслід матері. Він навіть усміхався: можна було подумати, що йому подобається така прочуханка.

Так перепадало А Кімові від самого дитинства, коли він жив ще на високому березі біля одинадцятого порога річки Янцзи. Там народився його батько і ціле своє життя, від ранньої молодості до смерті, працював річковим кулі. Коли він помер, А Кім, ще також молодий, перебрав по ньому цей почесний фах. З давніх-давен, ще з тих часів, про які навіть не збереглося переказів, усі чоловіки в їхньому роді були річкові кулі. За Христа його предки по прямій лінії робили те саме, що й він: біля входу в ущелину зустрічали схожі одна на одну джонки, прив'язували до кожної довжелезну ливну, і, залежно від величини джонки, бралось за неї від ста до двохсот чоловік — велика двонога сила. Зігнувшись так, що руки їхні мало не досягали землі, а голови були на фут від неї, вони тягли джонку пінявою водою до того місця, де кінчалась ущелина.

Мабуть, протягом сторіч платня за ту роботу не мінялася. Його батько, батько його батька і сам він, А Кім, отримували ту саму винагороду — одну чотирнадцяту цента з джонки, принаймні так вирахував А Кім, коли вже був на Гаваях. Довгими щасливими літніми днями, коли вода була спокійна, джонок багато, а сонце не заходило шістнадцять годин, за шістнадцять годин такого героїчного мордування можна було заробити понад цент. Але за цілий рік такий річковий кулі не заробляв більше, як півтора долара. І вони прихитрялися жити і справді жили на таку платню. Жінки-служниці за свою роботу отримували на рік долар. Мешканці Ті Ві, що

плели мережі, заробляли на рік від одного до двох доларів. І жили на ті гроші, чи, радше, не вмирали. Проте річкові кулі мали ще підробіток; завдяки цьому підробіткові їхній фах усі вважали почесним, а гільдія річкових кулі стала спадковою закритою корпорацією, чимось на зразок робітничої спілки. Одна джонка з п'яти, що їх вони тягли вгору через пороги або спускали вниз, не доходила цілою, а одна з десяти й зовсім розбивалася. Кулі річкової гільдії знали примхи й норів течії і витягали, вигрїбали, виловлювали мережами мокрий урожай. Члени цієї гільдії викликали заздрощі в інших кулі, бо могли собі дозволити пити пресований чай і щодня їсти рис четвертого гатунку.

А Кім також був задоволений своєю працею і пишався нею, поки одного злочасного весняного дня, у сніг і в град, не витяг з води кантонського моряка, що тонув у них коло берега. І ось від того мандрівника, що грівся біля його груби, А Кім уперше почув чарівне слово — Гаваї. Сам він ніколи не був у тому раю для трудівників, сказав моряк, але багато китайців з Кантона подалося туди, і він чув, що вони писали в своїх листах додому. На Гаваях ніколи не буває ні морозу, ні голоду. Навіть свині, яких там ніхто не годує, гладшають від сили-силепої недоїдків, що лишаються після людей. Будь-яка кантонська чи янцзинська родина могла б прохарчуватися тим, що викидає гавайський кулі. А платня! Десять золотих доларів на місяць, або двадцять колоніальних, — ось що одержує законтракований китайський кулі від білих дияволів — цукрових королів. За рік кулі одержує величезну суму: двісті сорок колоніальних доларів, себто в сто разів більше, ніж кулі на одинадцятому порозі річки Янцзи, хоч у сто разів тяжче працює. Одне слово, якщо все зважити, то гавайський кулі живе у сто разів краще, а коли його роботу цінують, то й у тисячу. До того ж там чудовий клімат.

І двадцятичотирьохрічний А Кім, незважаючи на материні благання й прочуханки, вийшов із стародавньої почесної гільдії річкових кулі з одинадцятого порога, влаштував матір служницею до голови гільдії за долар на рік і за одяг, що коштував не менше як тридцять центів, і вирушив річкою Янцзи до великого моря. Багато пригод, тяжкої праці і злигоднів зазнав А Кім, поки йому пощастило найнятися матросом на морську джонку

й добратись до Кантона. Двадцяти шести років він продав п'ять років свого життя й праці гавайським цукровим королям і серед восьмисот законтракованих кулі відплив до островів на смердючому пароплаві, списаному в компанії Ллойда *, а вели той пароплав божевільний капітан і його п'яні помічники.

Почесною вважали на батьківщині А Кіма працю річкового кулі. На Гаваях, отримуючи в сто разів більшу платню, він переконався, що його мають за найнижчого: ніхто не стояв нижче за кулі, які працювали на плантаціях. Одначе кулі, предки яких тягли джонки через одинадцятий поріг річки Янцзи ще до народження Христа, неодмінно успадковували одну свою характерну рису, а саме — терплячість. А Кім також був терплячий. На кінець п'ятого року, коли виходив термін контракту, худорлявому, як завжди, А Кімові бракувало на банківському рахунку до тисячі рівно десять колоніальних доларів.

На ці гроші він міг повернутися на річку Янцзи і жити там довіку багатою людиною. Він наскладав би ще більше грошей, якби при нагоді обережно не грав у чефа і фантан і якби цілий рік не працював на тростинових плантаціях, де кишіли сколопендри й скорпіони, в дрімотному чаду опію. Він не курив опію всі п'ять років тільки через те, що то була досить дорога звичка. Моральних сумнівів він не мав. Просто на той трунок ішло забагато грошей.

Та А Кім не повернувся до Китаю. Він придивився до ділового життя на Гаваях і сповнився великого шанобства. Щоб ґрунтовно опанувати торгівлю та англійську мову, він шість місяців був за крамаря на плантації. На кінець своєї служби він знав про ту крамницю більше, ніж будь-який управитель плантації знає взагалі про будь-яку підпорядковану йому крамницю. Коли він лишав ту роботу, то отримував уже на місяць сорок золотих, або вісімдесят колоніальних доларів, і почав набирати тіла. До законтракованих кулі він тепер ставився згорда. Управитель запропонував йому підвищення — шістдесят золотих доларів, що за рік склало б казкову суму: тисячу чотириста сорок колоніальних доларів, або в сімсот разів більше за його річний заробіток на річці Янцзи, де він працював як двонога конячина, отримуючи одну чотирнадцяту цента за кожную джонку.

Проте А Кім не лишився, а поїхав до Гонолулу й почав усе спочатку у великій універсальній крамниці «Фонг і Чоу Фонг» за п'ятнадцять золотих доларів на місяць. Він пробув там півтора року, а коли йому минуло тридцять три, пішов звідти, хоч господар-китасць платив йому вже по сімдесят п'ять доларів. Отоді він і повісив на фасаді таблицю «КОМПАНІЯ А КІМ. УНІВЕРСАЛЬНА КРАМНИЦЯ». А ще від кращих харчів у його постаті з'явився перший натяк на округлість дині, що пізніше стала його основною прикметою.

З кожним роком А Кімові краще велося, і надії, які подавала його постать, мали от-от здійснитися; сам він був уже членом вибраного й могутнього Гаї Гум Тонга, а також об'єднання китайських купців і звик до ролі господаря на обідах, що коштували більше, ніж він міг би заробити за тридцять років праці на одинадцятому порозі. Двох речей йому не вистачало: дружини і матері, що частувала б його палицею, як колись.

У тридцять сім років А Кім перевірів свій рахунок у банку. Там виявилось три тисячі золотих доларів. За дві з половиною тисячі і невеличку заставну він міг купити триповерховий легкий будинок і навечно землю, де стояв той будинок. Але тоді на дружину лишалося тільки п'ятсот доларів. Фу І-по мав на відданні дочку з маленькими ногами, яку ладен був привезти з Китаю і продати за вісімсот доларів, додавши витрати на дорогу. Навіть більше: він погоджувався взяти п'ятсот доларів готівкою, а на триста одержати шестивідсотковий вексель.

А Кімові, вгодваному тридцятисемірічному парубкові, справді хотілося мати дружину, а надто з маленькими ногами; він-бо народився і виховався в Китаї, і образ жінки з маленькими ногами глибоко ятрив йому серце. Але ще дужче, куди дужче, ніж дружини з маленькими ногами, йому бракувало матері та солодких ударів її палиці. Отож він відхилив вигідні умови Фу І-по, а натомість куди меншим коштом привіз матір і зробив її з служниці в голови гільдії річкових кулі, що отримувала за рік один долар і на тридцять центів одягу, господинею свого гонолульського триповерхового будинку з двома служницями, трьома клерками і швейцаром, не кажучи вже про цілі стоси краму на полицях, ціна якого досягала десяти тисяч доларів; там можна було знайти все — від дешевого ситцю до найдорожчих шовків з вишитими візерунками.

Бо треба сказати, що навіть уже тоді А Кімова крамниця обслуговувала американських туристів.

Тринадцять років А Кім прожив порівняно щасливо — мати господарювала в домі і систематично його біла, справедливо й несправедливо, за дійсні провини й вигадані. А через тринадцять років він дужче ніж будь-коли серцем і головою відчув тугу за дружиною, а крижамми — за сином, що лишився б після нього і продовжив династію «Компанія А Кім». Це була мрія, що хвилювала чоловіків ще відтоді, як вони почали привласнювати собі право на полювання, монополізувати піщані обмілини на риболовлю і нападати на чужі селища, змушуючи їхніх мешканців братися до мечів. Ця мрія однаково властива королям, мільйонерам і китайським купцям з Гонолулу, хоч вони й дякують богові, що він створив їх хай і на свою подобу, але не схожими один на одного.

Ідеал жінки, що захоплював А Кіма в п'ятдесят років, був не схожий на той, що захоплював його в тридцять сім. Тепер він хотів дружини не з маленькими ногами, а незалежної, що вільно ступає нормальними ногами, і чомусь вона у вденішніх мріях і нічних снах з'являлася йому в образі Лі Фа, Сріблястої Місячної Квітки. Бай-дуже, що вона була дочкою матері каначки і двічі повдовіла, що вона носила спідниці білих дияволиць, корсет і черевички на високому підборі! Вона його вабила. Здавалося, ніби сама доля призначила, щоб вони разом почали рід, який у багатьох поколіннях буде володіти й керувати універсальною крамницею «Компанія А Кім».

— Я не хочу, щоб у мене була невістка тільки наполовину *паке*, — часто казала А Кімові мати («паке» по-гавайському звуться китайці). — Моя невістка має бути чистокровна паке, як ти, мій син, і я, твоя мати. І вона повинна носити штани, як носили їх усі жінки в нашому роду. Жінка в спідниці білих дияволиць і в корсеті не може як слід шапувати наших предків. Корсет і пошана до предків не ходять у парі. Так і в тієї безсоромної Лі Фа. Вона зухвала, незалежна й не коритиметься ані своєму чоловікові, ані матері свого чоловіка. Ця нахаба уявлятиме собі, що вона — джерело життя й основоположниця роду, і не визнаватиме предків, які

були до неї. Вона глузує з наших кадильних свічок, молитовників і домашніх богів, мені про це достеменно відомо...

— Від місіс Чанг Люсі, — простогнав А Кім.

— Не тільки від місіс Чанг Люсі, о сину мій. Я багатьох рознітувала. Принаймні чоловік із десять чуло, як вона називала наші кумирні мавпятникиками. Це її слова, тієї, що їсть сиру рибу, сирих черепашок і печених собак. Наші кумирні — мавпятники! Але заміж вона залюбки вийшла б за тебе, за мавпу, бо твоя крамниця — справжній палац, а багатство зробило тебе великою людиною. Вона вкрис ганьбою і мене, і твого батька, що давно помер чесною смертю.

До цього питання вони більше не поверталися. А Кім знав, що мати правду каже. Недарма Лі Фа народилася сорок років тому від батька китайця, що відмовився від давніх традицій, і матері каначки, найближчі предки якої порушили табу, скинули своїх полінезійських богів і легковажно почали дослухатися до проповідей християнських місіонерів про їхнього далекого, невидимого бога. Лі Фа, освічена жінка, що вміла читати й писати по-англійському, по-гавайському і трохи по-китайському, заявляла, буцімто ні в що не вірить, хоч у глибині душі й побоювалася *кагунів* (гавайських чаклунів), які, вона була певна, могли відігнати біду або, навпаки, накликати смерть. А Кім добре розумів, що Лі Фа ніколи не ввійде в його дім на те, щоб складати шану його матері й бути їй рабинею, як споконвіку заведено в китайців. З погляду китайців Лі Фа була сучасною жінкою, феміністкою; вона їздила верхи, в нескромному вбранні красувалася на пляжі Вайкікі, а на *луау* (бенкетах) не раз, на превелику радість пліткарів, витанцьовувала гулу з людьми, не вартими її доброго слова.

Сам А Кім, на покоління молодший за свою матір, теж був отруєний духом сучасності, хоч давній лад тримався в ньому так міцно, що потай А Кім відчував, як його торкається закурена рука минулого. Проте він страхував своє майно і своє життя, збирав кошти для місцевих китайських революціонерів, що хотіли перетворити Небесну імперію в республіку, підтримував команду бейсболістів з гавайських китайців, що перемогла в цьому американському спорті самих американців, розмовляв про теософію з японським буддистом і постачальником шовку

Катсо Сугурі, давав хабарі поліції, вносив свою пайку праці та грошей в політику анексованих Гаваїв і намірявся купити машину. А Кім ніколи не зважувався заглянути собі в душу й поміркувати, в чому він відступив від давніх звичаїв. Його мати належала старовині, він шанував її і був щасливий під її палицею. Лі Фа, Срібляста Місячна Квітка, належала новому часові, а все ж без неї А Кім не міг бути зовсім щасливий.

Бо він кохав Лі Фа. Повновидий, як місяць, схожий постаттю на диню, спритний ділок, збагачений досвідом п'ятдесяти років життя, А Кім ставав поетом, коли думав про Лі Фа. Для неї він вигадував цілі поеми наймень, перевтілював її у квітки і філософські абстракції краси й довершеності. Для нього, єдиного з усіх чоловіків на світі, вона була Квіткою Сливи, Тишею Жіночності, Квіткою Раювання, Місячною Лілеєю і його Цілковитим Спокоєм. І коли він мурмотів ті солодкі наймення любові, йому здавалося, що в них відлунює шепіт потоку, голос срібного дзвоника, духмяність олеандр і ямину. Вона була для нього поемою про жінку, лірикою серця, небесною втіхою для тіла й для душі, долею і щастям, призначеними йому ще до того, як боги створили першого чоловіка і першу жінку, ті самі боги, що з примхи створили всіх чоловіків і всіх жінок на радощі й на горе.

Та мати дала йому в руки пензлик і поклала перед ним на столі письмову табличку.

— Намалюй ієрогліф «одружуватися», — звеліла вона.

Він послухався. майже не здивувавшись, і з майстерністю, властивою китайцям, що мали добру вправу в письмі, намалював символічний знак.

— Розшифруй його, — наказала мати.

А Кім глянув на неї; він хотів їй догодити, але не знав, чого вона хоче.

— З чого цей ієрогліф складається? — наполягала вона. — Що означає кожен з трьох складників, які разом дають: «одружуватися», «одруження», «шлюб і весілля чоловіка з жінкою»? Намалюй їх, намалюй усі три окремо, щоб ми побачили, як розумні стародавні мудреці скомпонували ієрогліф «одружуватися».

А Кім послухався, намалював їх і побачив, що один із складників означає руку, другий вухо, а третій жінку.

— Прочитай їх, — звеліла мати.

І він прочитав.

— Так воно й є,— мовила мати.— В цьому й полягає великий зміст івсрогліфа «одружуватися». Таким віддавна було одруження, і таким воно завжди буде в моїй хаті. Чоловіча рука бере жінку за вухо і веде її до свого дому, де вона має коритися йому і його матері. Отак і мене взяв колись за вухо твій батько, що давно помер чесною смертю. Я придивилася до твоєї руки. Вона не така, як у твого батька. І я придивилася до вуха Лі Фа. Ти її ніколи не приведеш за вухо. Не таке воно в неї. Я ще довго житиму і до самої смерті буду господинею в домі свого сина, як велить наш давній звичай.

— Але ж вона моя шановна мати,— виправдувався А Кім перед Лі Фа.

Він був трохи збентежений, бо Лі Фа, довідавшись, що місіс Тай Фу пішла до храму китайського ескулапа принести в жертву сушену качку й помолитися за своє кволе здоров'я, скористалася з нагоди і відвідала його в крамниці.

Лі Фа склала свої зухвали, непідмальовані губи так, що вони скидалися на ледь розпуклий трояндовий пуп'янок, і відповіла:

— Для Китаю це, може, й добре. Я Китаю не знаю. Але тут Гаваї, а на Гаваях чужоземці міняють свої звичаї.

— А все ж таки вона моя мати,— не здавався А Кім,— мати, що народила мене, байдуже, де я тепер живу,— чи в Китаї, чи на Гаваях, о Срібляста Місячна Квітко, яку я хочу взяти собі за дружину.

— Я мала двох чоловіків,— спокійно сказала вона.— Один був паке, а другий — португалець. Я багато чого навчилася від обох. Крім того, я дістала освіту. Вчилася в коледжі і грала на роялі перед публікою. Але найбільше навчилася від своїх чоловіків. І знаю, що паке найкращі чоловіки. Я вийду заміж тільки за паке. Але за вухо він мене не поведе...

— Звідки ви про це знаєте?— підозріливо перебив її А Кім.

— Від місіс Чанг Люсі,— відповіла вона.— Місіс Чанг Люсі переказує мені все, що їй розповідає ваша мати, а ваша мати багато їй розповідає. Отож дозвольте попередити вас, що вухо в мене до цього не пристосоване.

— Це саме сказала мені й моя шановна мати,— простогнав А Кім.

— І це саме ваша шановна мати переказала місіс Чанг Люсі, а та мені,— незворушно додала Лі Фа.— А тепер я скажу вам, о мій майбутній третій чоловіче, що не народився ще той, хто поведе мене за вухо. На Гаваях такого не заведено. Я піду з ним руч об руч, поряд, рівка з рівним, як кажуть гаоле. Мій чоловік-португалець був іншої думки. Він пробував мене бити. Я тричі відвдила його в поліцію, і він щоразу відробляв кару на рифах. Скінчилося тим, що він потонув.

— Моя мати була мені матір'ю п'ятдесят років,— вів своєї А Кім.

— І п'ятдесят років біла вас,— захихотіла Лі Фа.— Як мій батько, бувало, сміявся з Яп Тен-шіна! Як і ви, Яп Тен-шін народився в Китаї і привіз звідти давні звичаї. Старий батько завжди лупцював його палицею. Він любив батька. Та батько почав бити Яп Тен-шіна ще дужче, коли місіонер навернув його на християнство. Щоразу, коли він ходив на проповідь, батько бив його. І щоразу місіонер, довідавшись про це, соромив Яп Тен-шіна, що він дозволяє батькові бити себе. А мій батько все сміявся з них, бо він був вільнодумець і швидше за інших чужоземців відмовився від давніх звичаїв. Усе лихо в тому, що Яп Тен-шін мав щедre на любов серце. Він любив свого шановного батька і любив бога любові християнського місіонера. Але врешті в мені він знайшов найбільшу любов, любов до жінки. Зі мною він забув і свою любов до батька, і любов до велелюбного Христа.

І він запропонував мовму батькові за мене шістсот золотих доларів — не велику ціну, бо ноги в мене були звичайні. Але я наполовину каначка. А тому заявила, що я не рабня і не хочу, щоб мене продавали чоловікові. Мовю вчителькою в коледжі була одна стара панна гаоле, вона казала, що жіночому коханню немає ціни і його не можна продати за гроші. Може, тому вона й лишилася старою панною. Вона була негарна і не знайшла собі чоловіка. Моя мати каначка казала, що в них нема звичаю продавати дочок за гроші. Їх віддають за кохання, і вона вислухає прохання Яп Тен-шіна, якщо він улаштує скільки належить розкішних *луау*. Мій батько паке, як я вже вам казала, був вільнодумець. Він запитав мене, чи я хочу вийти заміж за Яп Тен-шіна. Я відповіла:

«Так»,— і сама, з власної волі пішла до нього. Це його вбив кінь, але поки він жив, то був дуже добрим чоловіком.

А щодо вас, А Кіме, то я завжди вас поважатиму й любитиму, і одного дня, коли вам не треба буде вести мене за вухо, я одружуся з вами, перейду сюди і залишуся тут назавжди. Ви тоді станете найщасливішим паке на Гаваях, бо в мене було вже два чоловіки, я вчилася в коледжі і дуже добре знаю, як зробити чоловіка щасливим. Але це буде аж тоді, як ваша мати перестане вас бити. Місіс Чанг Люсі казала мені, що вона б'є вас дуже боляче.

— Авжеж,— признався А Кім.— Ось гляньте!— Він закотив свої широкі рукави, показуючи до ліктів гладенькі, пухкі руки: вони були геть у синцях і червоних попругах, які свідчили про те, скільки ударів призначалося на його голову й обличчя і що́ то були за удари.

— Але вона ні разу не довела мене до плачу,— поспішився додати А Кім.— Ніколи, навіть як я ще був малим хлопцем.

— Те саме каже й місіс Чанг Люсі,— потвердила Лі Фа.— Вона каже, що ваша шановна мати часто скаржиться їй, що ні разу не довела вас до плачу.

Застережливий посвист одного з клерків почувся надто пізно. Ввійшовши в дім з садка, місіс Тай Фу з'явилася перед ними в задніх дверях. Ніколи А Кім не бачив у матері такої погрози в очах. Не звертаючи уваги на Лі Фа, вона закричала:

— Ну, тепер ти в мене заплачеш! Я тебе так налупцюю, що ти вмиєшся слізьми!

— То ходімо до кімнати, шановна матусю,— запропонував син.— Зачинимо вікна й двері, і ви наб'єте мене.

— Ні! Я тебе тут битиму, перед очима всього світу і цієї безсоромної жінки, що сама хоче взяти тебе за вухо і назвати це блюзнірство одруженням! Стій і дивися, безсоромнице!

— А я й так не пішла б,— сказала Лі Фа і зміряла клерків зухвалим поглядом.— І побачимо, хто, крім поліції, зважиться мене вигнати звідси.

— Ти ніколи не будеш моєю невісткою!— відрубала місіс Тай Фу.

Лі Фа кивнула головою і додала:

— Та все одно ваш син буде моїм третім чоловіком.

— Ти хочеш сказати, коли я помру?— верескнула стара.

— Сонце сходить щоранку,— загадково мовила Лі Фа.— Я скільки живу бачила, що воно сходить...

— Тобі сорок років і ти носиш корсети.

— Але не фарбую волосся, до цього ще дійдеться,— спокійно відповіла Лі Фа.— А щодо мого віку, то справді на день Камегамеги мені сповниться сорок один. І сорок років я бачила, як сходить сонце. Мій батько дожив до глибокої старості. І перед смертю сказав мені, що сонце як сходило, коли він був ще малим хлопчиком, так і тепер сходить, різниці він не помітив. Земля кругла. На око цього не видно, але можна прочитати в будь-якому підручнику географії. Земля кругла і весь час обертається навколо своєї осі, кружляє безперестанку. Пори року й життя обертаються разом з нею. Те, що в тепер, було вже раніше. Те, що було, буде знову. Пора збирання плодів хлібного дерева і манго завжди повертається, чоловіки й жінки відроджуються в дітях. Кропив'янка в'є гніздо, а пісочник прилітає навесні з півночі. За кожною весною настає інша весна. Кокосові пальми женуться вгору, родять горіхи і всихають. Але від цього їх не стає менше. Це не тільки мої слова. Багато з цього казав мені батько. Беріть, шановна місіс Тай Фу, палицю і бийте свого сина, а мого майбутнього третього чоловіка. А я посміюся. Попереджаю вас, я буду сміятися.

А Кім опустився навколішки, щоб матері було зручніше. Вона заходилась молотити його бамбуковою палицею, а Лі Фа всміхалася, пирхала і врешті голосно заретотала.

— Дужче, шановна місіс Тай Фу!— підохочувала вона стару крізь сміх.

Місіс Тай Фу робила, що могла, та сили в неї було мало. Раптом вона побачила таке, аж із дива палицю впустила. А Кім плакав. По його круглих щоках котилися великі сльози. Лі Фа також була вражена. І клерки повитріщали очі. Але найдужче здивувався сам А Кім, та нічого не міг з собою вдіяти; і хоч мати перестала його бити, він плакав далі.

— Чого ви плакали?— часто потім допитувалася в нього Лі Фа.— То було щось геть безглузде. Вона ж не так вас била, щоб справді боліло.

— Почекайте, поки ми поберемося,— незмінно відповідав А Кім.— Тоді, о Срібляста Місячна Квітко, я скажу вам.

Якось надвечір через два роки А Кім, більше ніж досі схожий статурою на диню, повернувся додому із зборів об'єднання китайських купців і застав матір уже неживою в ліжку. Її лоб здавався ще вужчим і жорстокішим. Але на зморщеному обличчі застигла усмішка. Боги були ласкаві до неї. Вона не мучилася перед смертю.

Найперше А Кім викликав телефоном номер Лі Фа, та знайшов її аж тоді, як додзвонився до місіс Чанг Люсі. Сказавши цю новину, він призначив день весілля. Термін був удесятеро коротший, ніж вимагали китайські звичаї. І коли на китайському весіллі є щось схоже на нашу дружку, то саме нею була місіс Чанг Люсі.

— Чого,— спитала Лі Фа, як вони лишилися самі ввечері після весілля,— чого ти плакав тоді, коли мати була тебе в крамниці? То було щось геть безглузде. Вона ж не так тебе била, щоб справді боліло.

— Тому я й плакав,— відповів А Кім.

Лі Фа здивовано глянула на нього.

— Я плакав,— пояснив він,— бо раптом зрозумів, що матері моїй надходить кінець. В її ударах не було сили, вони мені вже не дошкуляли. І я заплакав, збагнувши, що мати вже не годна завдати мені болю. Ось чому я плакав, моя Квітко Ракування, мій Цілковитий Спокою. Тільки тому я плакав.

Коли з купальні з'явилися Лі Бартон і його дружина Айда, американки, що сиділи під деревами гау, які оточують пляж готелю Моани, вражено пороззявляли роти. І не стуляли, аж поки та пара пройшла повз них піском до моря. В Лі Бартоні не було нічого такого, що б їх могло вразити. Американки були не з таких жінок, щоб роззявляти рота на появу чоловіка в купальному костюмі, навіть якщо він чудової статури, м'язистий і стрункий. Щоправда, будь-який тренер, побачивши таку фізичну довершеність, охнув би з задоволення. Але він не роззявив би рота, як ці жінки: вони були обурені в найглибших своїх почуттях.

Айда Бартон— ось хто викликав у них занепокоєння й осуд. Вони осудили її, суворо осудили, з першого ж погляду. Самі вони, спритно обдурюючи себе, вважали, що їх шокує її купальний костюм. Але Фрейд * не дарма каже, що там, де йдеться про статі, люди здатні несамохиті підмінити факти і мучитися з приводу своєї вигадки так, ніби вона існує реально.

Купальний костюм Айди Бартон був дуже гарний, як і має бути жіноче вбрання, сплетений з тонкої, міцної, чорної вовни, з білою облямівкою, білим пасочком, невеликим викотом, коротенькими рукавами й короткою спідничкою. Хоч яка була коротка спідничка, штанці з-під неї не виглядали. А на сусідньому пляжі яхт-клубу, біля самої води, десятків зо два жінок, що не звертали на себе нічиєї уваги, були одягнені ще сміливіше. Їхні коротенькі костюми, що прилягали до тіла, були без рукавів, як чоловічі, а глибокі викоти на спині й під пахвами свідчили про те, що власниці тих костюмів дотримувалися найновішої моди 1916 року.

Отже, не костюм Айди Бартон обурював жінок, хоч вони й переконували себе, що річ була саме в ньому. Їх непоккоїли Айдині, скажімо, ноги, чи, радше, вся вона,— нестерпний блиск її дивовижної, незрівнянної жіночності. Цей виклик відчували й поважні матрони, і жінки середнього віку, і дівчата, що ховали від сонця свої м'якенькі, обкладені салом м'язи й тепличні обличчя. Вона їм загрожувала, прилюдно ображала їх своєю перевагою в життєвій грі, яку вони самі собі вибрали й провадили з перемінним успіхом.

Але вони цього не казали. Навіть не дозволяли собі такої думки. Їм здавалося, що то все винен костюм, і вони обурювалися ним одна перед одною, ніби не бачили двадцятьох жінок, сміливіше одягнених, зате не таких небезпечно гарних. Якби хто зумів перевіяти психологію цих охоронниць моралі, то на дні їхнього осуду знайшов би чисто по-жіночому заздрісне міркування: «Не можна допускати, щоб така вродлива жінка, як ця, показувала свою вроду». Це була кривда для них. Бо ж які вони мали шанси здобути собі чоловіче серце поряд з такою грізною суперницею?

І вони мали слухність. Бо ось що сказав Стенлі Петерсон своїй дружині, коли вони мокрі лежали на піску біля малесенької річечки, якою брели Бартони, перебираючись на пляж яхт-клубу:

— Господи боже, покровителю натурників і чудес! Глянь-но, люба моя, чи ти бачила коли жінку з такими прегарними ногами? Які ж вони округлі і стрункі! Це ноги юнака. Я бачив на рингу боксерів найлегшої ваги з такими ногами. І водночас це справжні жіночі ноги. Їх завжди відрізниш. Глянь на вигин передньої лінії стегна! А заокруглення ззаду якраз помірне. І як гарно ці лінії сходяться до коліна! А коліно яке! Аж руки сверблять, так би схопився за глину!

— Чудове коліно,— підхопила його дружина, не менше захоплена, бо, як і її чоловік, вона також була скульптором.— А глянь, як ходять суглоби під шкірою. Якої ж воно гарної форми і, на щастя, не заплигло салом.— Вона зітхнула, згадавши свої коліна.— Ось де довершеність, краса і грація. Просто диво! Отут справді можна говорити про красу людського тіла. Хто вона така?

Стенлі Петерсон, не зводячи захопленого погляду з незнайомої, вів свою партію в тому дуеті:

— Зверни увагу, що в неї зовсім немає м'язових подушечок на внутрішньому боці коліна, через які більшість жінок здаються клишоногими. Це хлоп'ячі ноги, дужі і впевнені...

— І водночас на диво жіночі, ніжні й округлі,— поспішила сказати його дружина.— А глянь, Стенлі, як вона йде! Вона ступає на передок ноги і через це здається легкою, мов пір'їнка. Ніби з кожним кроком трохи підіймається від землі, все вище й вище, чи то вже летить, чи хоче злетіти...

Так захоплювалося подружжя Петерсонів. Але вони були митці, і тому очі їхні відрізнялися від батареї очей, під вогонь яких Айда Бартон попала наступної хвилини,— очей, націлених на неї з веранд яхт-клубу і з затінку під деревами гау, що відмежовували сусідній пляж. У яхт-клубі збиралися переважно не туристи, а спортсмени і мешканці Гаваїв. Але навіть тутешні жінки вражено роззявили рота.

— Це просто неподобство,— сказала своєму чоловікові місіс Блек, розкохана сорокап'ятирічна матрона, що народилася на Гаваях і навіть не чула ніколи про Остенде.

Генлі Блек кинув убивчий погляд на неприпустимо безформну постать дружини та на її допотопний купальний костюм, до якого не прискіпався б навіть пуританин з Нової Англії. Вони були одружені вже так давно, що він міг відверто висловити свою думку.

— Це швидше твій купальний костюм неподобство. Наче ти навмисне загортаєшся в це сміховинне ганчір'я, щоб приховати якусь ганебну ваду.

— Вона несе своє тіло, мов іспанська танцівниця,— мовила чоловікові місіс Петерсон: вони обоє також перебрели річечку, щоб не згубити з очей те незвичайне видово.

— А й справді!— вигукнув Стенлі Петерсон.— Вона мені нагадала Естреліту. Груди випнуті вперед, якраз до міри, стан тонкий, живіт не занадто худий і захищений м'язами, як у юнака боксера. Без них вона б не мала такої постави й ходи. До того ж вони врівноважені м'язами спини. Бачиш, який у неї вигин спини? Як в Естреліти.

— Яка вона, по-твоему, на зріст?— запитала дружина.

— Важко визначити,— обережно відповів він.— Може, п'ять футів і один дюйм, а може, три дюйми або й чоти-

ри. Збиває з пантелику її хода, якраз те, що ти сказала, — вона ніби ось-ось здійсметься й полетить.

— Отож-бо, — погодилась місис Петерсон. — Це енергія, життєва сила ніби піднімає її навшпиньки.

Стенлі Петерсон озвався не зразу.

— Справді, — врешті сказав він, — вона низенька. Не вища як п'ять футів і два дюйми. І важить, мабуть, десь сто вісім, сто десять, щонайбільше сто п'ятнадцять фунтів.

— Сто десять вона не важить, — упевнено сказала дружина.

— Але як вона одягнена, то, я певен, кожен вважає її вищою. Тим більше, що вона вміє триматися, бо має досить енергії і сильну волю.

— Я знаю такий тип жінок, — погодилась дружина. — Дивишся на неї, і здається, що вона хоч і не дуже висока, але принаймні не середня на зріст, а трохи вища. Ну, а скільки їй років?

— Це вже тобі краще знати, — ухильно відповів він.

— Їй може бути двадцять п'ять, а може, й тридцять вісім...

Та Стенлі Петерсон забув про ввічливість і не слухав її.

— І не тільки ноги! — захоплено вигукнув він. — Усе в неї чудове. Глянь, яка рука, до ліктя тоненька, а далі як гарно круглішає. А біцепси! Просто грають. Закладаюся, що як вона зігне руку, біцепси добре напинаються...

Кожна жінка, а надто Айда Бартон, зауважила б, яке вона справила враження на пляжі Вайкікі. Але вона була не марнослава: це не тішило її, а дратувало.

— Ото сороки! — сміючись, сказала вона чоловікові. — І подумати тільки, що я тут народилася, та ще й майже третину сторіччя тому! Але тоді люди не були такі погаві. Може, тому, що сюди ще не навідувались туристи. Я ж бо й плавати навчилася саме тут, перед яхт-клубом. Ми, бувало, приїздили сюди з батьком у відпустку і на неділю, зупинялися в очеретяній хатині, що стояла на тому місці, де оце яхт-клубні дами пригощаються чаєм. А вночі, як ми спали, на нас зі стріхи падали стоноги, ми їли пої, опігі і сиру рибу, купалися й рибалили без ніяких костюмів, а до міста ще й дороги путящої не було. Пам'ятаю, у великі дощі її так розквашувало, що дово-

дилось вертатися човном — впливати за риф і гребти до самої гонолульської гавані.

— Не забувай,— підхопив Лі Бартон,— що деь саме тоді той підліток, з якого вийшов я, прожив тут кілька тижнів під час своєї подорожі по світі. Я, мабуть, бачив тебе серед дітей, що плавали тут, як риба. Пам'ятаю, жінки тут їздили верхи по-чоловічому, а це ж було задовго до того, як жіноча половина людства переборола свою скромність і зважилась звісити ноги по обидва боки коня. Я сам навчився плавати в цьому місці. Може, ми навіть гоїдалися на тій самій хвилі, а може, я колись бризнув тобі в обличчя водою, а ти у віддяку показала мені язика...

Лі Бартон не доказав, бо якась кістлява особа, мабуть, стара панна, що в страхітливому купальному костюмі засмагала на піску, досить голосно охнула з обурення, і він побачив, як його дружина мимоволі зіщулилась.

— Я дуже задоволений,— сказав він їй.— Ти й так не з лякливих, а тут станеш іще хоробрішою. Може, тобі трохи й ніяково, зате ти наберешся самовпевненості.

Бо треба вам наперед знати, що Лі Бартон був надлюдина й Айда Бартон теж, принаймні так їх оцінювали репортери-початківці, салонні дами й кавалери, і вчені критики-кастрати, що за одноманітною рівниною власного існування не здатні помітити на обрії яскравих постатей інших людей, вищих від себе. Ті нудні створіння, відгуки минулого і вперті, самозвані грабарі теперішнього й прийдешнього, споживачі чужого життя і, як євнухи, сторожі при чужій чуттєвості, твердять — оскільки вони самі, їхнє оточення та їхні дрібненькі переживання сірі й буденні,— що жоден чоловік і жодна жінка не можуть піднятися понад сірість і буденність.

Позбавлені блиску і яскравої індивідуальності, вони не визнають цих властивостей і в інших людях; надто боягузливі, щоб спромогтися на відчайдушні, сміливі вчинки, вони заявляють, що відчайдушність і сміливість зникла ще в середньовіччя або навіть давніше; самі вони — лише тоненькі миготливі свічки, і їхнім слабким очам несила добачити яскравого горіння інших душ, що осявають їм небосхил. Моці в них стільки, скільки й має бути в пігмеїв, і їм невтямки, що в когось її може бути більше. Атож, колись були велетні, та в їхніх пліснявих книгах написано, що ті велетні давно зникли і від них

лишилися самі кістки. Ті люди ніколи не бачили гір, отже, гір і не існувало.

Бабраючись у твані своїх завжди брудних калабань, вони твердять, що могутні, ясноволі постаті в блискучому обладунку можуть бути тільки в казках, легендах і давніх повір'ях. Ніколи не бачивши зірок, вони заперечують самі зірки. Не здатні помітити осяйних шляхів і смертних, що йдуть тими шляхами, вони заперечують існування величних шляхів і тих смертних, що зважається на них ступити. Маючи за центр всесвіту свої власні вузькі зіниці, вони й уявляють собі всесвіт на власну подобу і своєю жалюгідною величиною міряють вищі, відважніші постаті, кажучи: «Такі завбільшки всі люди, та й годі; не може бути, щоб десь існували вищі постаті за нас, а нашим богам відомо, що ми великі».

Та коли Айда Бартоп зайшла у воду, всі чи майже всі, хто був на пляжі, вибачили їй і костюм, і прегарне тіло. З зухвалим виразом вона торкнулася чоловікової руки, всміхнулася, тоді обое пробігли кілька кроків, відштовхнулися від твердого піщаного дна і, описавши певисоку дугу, пірнули якраз під хвилю.

У Вайкікі є два прибої: великий, бородатий Канака, що означає «чоловік», — він реве далеко за молотом, — і менший, лагідніший Вагіне, що означає «жінка», — цей ударяється в самий берег. Уздовж берега гролягає широка мілина, якою можна брести сто або й кількасот футів, поки зникне під ногами дно. Та коли за молотом розгуляється велика хвиля, прибій Вагіне також підіймається до трьох-чотирьох футів, тож на міліні піщане дно може виявитися і за три фути, і за три дюйми від поверхні, вкритої шумовинням. Щоб пірнути в такому місці, таким граційним, невимушеним рухом, відірватися від землі випростаними ногами, повернутись у повітрі головою вниз і розітнути нею воду, треба добре знати прибій, уміти пристосовуватись до хвиль і мати довгу практику.

Такої гарної, вишуканої, сміливої вправи не навчишся за день, треба добре натоктись об піщане дно, а можна й скрутити собі в'язи. На тому місці, де так чудово пірнули Бартони, два дні тому розтрощив собі голову один американський спортсмен, добре не розрахувавши наростання і спаду прибою Вагіне.

— Професіоналка,— пирхнула місіс Блек, стежачи за Айдою Бартон.

— Певне, якась циркачка.

Такими й подібними до цих зауваженнями заспокоювали себе жінки, що сиділи в затінку: за допомогою простого методу самообману вони втішали себе, добачаючи велику різницю між тими, хто працює, щоб їсти, і людьми свого середовища, що їдять, не працюючи.

Того дня у Вайкікі ревів могутній прибій. Навіть хвилі Вагіне були досить небезпечні й для добрих плавців. А за мол, у прибій Капака, ніхто не зважувався виходити. І не тому, що два десятки чи й більше молодих спортсменів, які зібрались на пляжі, боялися запливати так далеко,— просто вони знали, що велетенські гримучі буруни, спадаючи й здіймаючись прямовисною стіною, затоплять навіть найбільший їхній човен і перевернуть кожну дошку. Самі вони, принаймні більшість їх, могли б уплав подолати хвилі, бо людина пропливає і крізь такий бурун, проти якого не встоїть ані човен, ані дошка, та не це їх вабило сюди з Гонолулу: вони любили, розгойдавшись на хвилі, на мить піднятися на весь зріст над її гребенем, а тоді стрілою летіти разом з нею до берега.

Капітан човна номер дев'ять, один із засновників яхт-клубу і сам кількарарозовий чемпіон з плавання на далеку відстань, не зауважив, коли Бартони ввійшли у воду, і побачив їх уже далеко за низкою плавців, що трималися запобіжних лив. Відтоді, стоячи на горішній веранді клубу, він уже не спускав їх з ока. Коли вони поминули сталевий мол, біля якого тренувалися кілька найзавзятіших нурців, він сердито промурмотів:

— От бісові *малагіні!*

«*Малагіні*» гавайською мовою означає новак, недосвідчений; і хоч капітан дев'ятого номера бачив, як гарно вони плывуть, він був певен, що ніхто, крім малагіні, не зважився б виплисти в глибоке корито з швидкою течією за молом. Тому він і розсердився. Він спустився з помосту, тихо дав вказівку кільком найдужчим веслярам і знову вернувся на веранду, захопивши з собою бінокля. Шестеро спортсменів, намагаючись не привертати ніякої уваги, стягли човна номер дев'ять до самої води, перевірили на ньому весла й кочети і недбало посідали на піску. Дивлячись на них, ніхто б не подумав, що десь запахло

небезпекою, хоч вони крадькома й поглядали вгору на свого капітана, який не відривав від очей бінокля.

Те глибоке корито утворилося завдяки річці, що впадала там у море: корали не наростають у прісній воді. А течію в ньому прискорював могутній прибій, що рвався до берега. Хвилі, не маючи змоги відступити назад тим шляхом, яким вони налітали, бо їх тиснув ззаду прибій Канака, завертали в корито річки, пірнаючи під зустрічні буруни. Навіть на цій бистрині хвилі здіймалися високо, але не до такої велично-страхитливої стіни, як обабіч течії. Тому човнові й порівняно доброму плавцеві там не загрозувала велика небезпека. Але плавець мав бути дуже сильний, щоб подолати швидку течію. Ось чому капітан дев'ятого номера не відводив бінокля від очей і півголосом лаяв тих малагіні, по яких, він був певен, йому доведеться послати човна, якщо їм не стане снаги здолати течію. Бувши ними, він завернув би ліворуч до мису Даймонду, і прибій Канака виніс би його до берега. Але ж це він, бронзовий Геркулес двадцяти двох років, русявий білий чоловік, обпечений субтропічним сонцем до кольору червоного дерева, який своєю постаттю і м'язами дивно скидався на незрівнянного Дюка Каганамоку. На ста ярдах чемпіон світу з плавання випередив би його на цілу секунду, зате на велику відстань він міг би залишити чемпіона далеко позаду.

З сотень людей на пляжі ніхто, крім капітана та його команди, не знав, що Бартони попливли за мол. Усі, хто бачив, як вони відпливали від берега, були певні, що вони разом з іншими пірнають біля молу.

Раптом капітан вихопився на поруччя веранди і, тримаючись одною рукою за підпору, спіймав у бінокль дві темні цятки на воді. Так воно й є! Ті дурні, вибравшись із течії, завернули в протилежний бік від мису Даймонду, і прибій Канака відрізав їх від берега. Навіть гірше: вони, здається, надумали перетнути прибій.

Він швидко глянув вниз, та коли веслярі, прикидаючись байдужими, неквапом попірнали і стали на свої місця, щоб спустити човна, він передумав. Поки човен домчить до плавців, не буде вже кого рятувати. І якщо й домчить, то тільки-но зверне в прибій Канака, як його миттю перекине, і навіть найкращі плавці з його команди навряд чи врятують того, кого вже нещадно битимуть об дно велетенські бородаті буруни.

Капітан угледів першу хвилю Канаки, що здіймалася в морі позад двох цяток-плавців, велику, але не з найбільших. Потім побачив, що вони плывуть кролем, поряд, обличчям униз, витягнувши тіло на всю довжину, махаючи ногами, мов лопатнями, і хутко викидаючи вперед руки,— видно, намагаються набрати десь такої швидкості, як хвиля, щоб, коли вона їх наздожене, не відстати, а злитися з нею й поплинути далі. Тоді, якщо їм вистачить відваги і вправності втриматися на гребені — бо як пі, то їх потягне вниз головою і розтрощить об дно,— вони помчать до берега вже не власними зусиллями: їх понесе хвиля, з якою вони зіллються.

І їм пощастило!

— Добрі плавці,— стиха сказав сам до себе капітан дев'ятого номера. Він напружено стежив далі. Найкращі плавці можуть держатися на такій хвилі кількасот футів. А як ці? Коли вони втримаються на ній, то третина небезпечного шляху, який вони самі собі вибрали, лишиться позаду. Але, як він і сподівався, перша здалася жінка, бо її тіло було менше за чоловіче. Десь футів за сімдесят вона не видержала, пішла під воду, і величезна лавина перекотилася через неї. Чоловік теж пірнув, і обоє з'явилися на поверхні вже позад хвилі, яку вони втратили.

Наступну хвилю капітан побачив швидше за них.

— Якщо вони спробують учепитися за цю, тоді прощай,— муркнув він до себе, бо знав, що кожен, хто б зважився на таке, був би пропащий. Цей бурун, на мило завдовжки, хоч і безбородий, був страшніший за своїх бородатих братів. Він зароджувався пабагато далі за них, здіймаючись усе вище й вище, поки затулив весь обрій, і аж тоді на його зубатому, загнутому гребені закучерявилися баранці.

Однак чоловік і жінка, видно, знали море. Цього разу вони не пробували ловити хвилю, плывучи поперед неї, а повернулися до тієї рухомої стіни обличчям і почали чекати. Капітан подумки похвалив їх. На цілому пляжі тільки він бачив ту сцену і, завдяки своєму біноклеві, бачив надзвичайно виразно. Бурун сунув стіною, здіймаючись дедалі вище й тоншаючи вгору, де його зелено-голубу воду пронизувало проміння надвечірнього сонця. Зелень світлішала на очах у капітана й переходила в блакить, а в блакиті спалахували рожеві й золоті іскри. Ще вище, на білому, в баранцях, гребені вигравала ціла оргія

барв, аж поки вся хвиля стала калейдоскопом міпливих райдуг.

На тлі цієї хвилі голови плавців здавалися двома невеличкими цятками. І ті маленькі цятки зважилися стати на герць із сліпою стихією, вистояти перед морським титаном. Вага навислого над ними буруна могла оглушити чоловіка й потрошити тоненькі кістки жінки. Капітан дев'ятого номера мимоволі затамував дух. Про чоловіка він забув. Він дивився тільки на жінку. Якщо вона розгубиться, злякається, зробить один невважений порух, страшна сила шпурне її на сто футів, розтратить, безпорадну й немічну, об корали, а підводна течія винесе її в море на здобич дрібним акулам, надто боягузливим, щоб напасти на живу людину.

Чому вони не пірнуть задалегідь, питає себе схвилюваний капітан, а чекають, поки остання безпечна мить обернеться в першу мить смертельної небезпеки? Він побачив, як жінка обернулась до чоловіка, всміхнулася, і той також відповів їй усмішкою. Хвиля вже почала підіймати їх, а високо над ними із білого гребеня бризнула піна, розсипаючись рожевими й золотими краплями. Дужий пасатний вітер підхопив ті бризки й шпурнув ними назад у море. І тоді, на відстані шести футів одне від одного, вони разом пірнули під хвилю, і тієї ж миті вона важко опала вниз. Як комахи зникають у химерних закрутках гігантської орхідеї, так і вони зникли, коли пінява борода, гребінь і бризки сотнями тонн заgrimіли вниз на те місце, де вони щойно чорніли і де їх уже не було.

Врешті вони знову з'явилися позад хвилі, поряд, так само за шість футів одне від одного, і дужими помахами попливли до берега, готові або спіймати наступну хвилю, або пірнути під неї. Капітан дев'ятого номера дав знак своїй команді розходитись, а сам сів на поруччя веранди, відчуваючи дивну втому і далі стежаючи за плавцями в бінокль.

— Не знаю, хто вони, — мовив він сам до себе, — тільки не малагіні. Малагіні так не плавають.

Такий могутній прибор у Вайкікі буває не щодня, вірніше — дуже рідко, і хоч Бартони й далі викликали цікавість і обурення приїжджих дам, капітани з яхт-клубу вже

за них не турбувалися. Вони бачили, як подружжя відпливало від берега, зникало в синій далині, а через кілька годин або помічали, або й ні, як воно верталось назад. Головне, що капітани за них не боялися, бо *знали*, що вони вернуться.

А все тому, що Бартони виявилися не малагіні. Вони були свої. Іншими словами, чи, радше, одним виразним гавайським словом, вони були *камаїни* (старожитці). Сорокарічні острів'яни пам'ятали Лі Бартона змалку, коли він справді був малагіні, хоч і дуже молодий. Відтоді, повертаючись сюди часто й надовго, він устиг здобути почесне звання камаїни.

Щодо Айди Бартон, то місцеві дами одного з нею віку зустрічали її обіймами і щирими гавайськими поцілунками (потайки дивуючись, як їй пощастило зберегти свою фігуру). Бабусі запрошували її попиту чаю і погомоніти про минуле в садочках забутих садиб, яких не бачить жоден турист. Ще не минуло й тижня, відколи вона приїхала, як стара королева Ліліуокалані послала по неї й лагідно дорікнула, що вона її забула. А беззубі діди, сидючи на прохолодних, пахучих матах, згадували про її діда, капітана Вілтона; самі вони його вже не пам'ятали, але любили переповідати те, що чули від своїх батьків про його буйне, веселе життя і шалені витівки. Це був той капітан Вілтон, або Девід Вілтон, або «Вдатний на все», як захоплено називали його за тих далеких часів гавайці, спершу торгівець на дикому Північному Заході, годі вбогий волоцюга і капітан без судна, той що в 1820 року на березі Кайлуа вітав перших місіонерів, які прибули на бригові «Тедіес», а через кілька років утік з дочкою одного з тих місіонерів, одружився з нею, втихомирився і довго, чесно служив Камегамегам на посаді міністра державної скарбниці й начальника митниці, водночас виступаючи посередником і миротворцем між місіонерами — з одного боку — і строкатими юрбами волоцюг, торгівцями й гавайськими ватагами — з другого.

Не обминали увагою і Лі Бартона. Коли на їхню честь влаштовували сніданки й обіди, бучні *луау* (бекети) і вечері з гавайським пої, прогулянки на морі й танці, його затягали в своє товариство давні приятелі, колишні гульвіси; тепер вони дізналися, що в них є травлення та всякі інші функції організму, і відповідно втихомирилися, менше шли, більше грали в бридж і часто ходили па бей-

сбол. Так само перемінилися й колишні його партнери в покері — тепер вони грали на куди менші ставки, пили мінеральну воду й помаранчевий сік, а останню партію кінчали на пізніш, як опівночі.

У розпал цих розваг з'явився Санні Грендісон, син Гаваїв і їхня гордість. Хоч він мав ще тільки сорок один рік, а вже встиг відмовитися від запропонованої йому посади губернатора Території*. Чверть сторіччя тому він шпурляв Айду Бартон у хвилі Вайкікі, а ще раніше, проводячи вакації на великому тваринницькому ранчо свого батька на острові Лаканаї, прийняв її та ще кількох дітлахів від п'яти до семи років у свою ватагу з гучною назвою «Мисливці за головами», чи «Пострах Лаканаї». А ще перед тим його дід Грендісон та її дід Вілтон спільно орудували в ділових і політичних сферах.

Закінчивши Гарвардський університет, він багато подорожував по світі з науковою метою і здобув собі чимало друзів. Після служби на Філіппінах він брав участь у кількох ентомологічних експедиціях до Малайї, Південної Америки й Африки. В сорок один рік він усе ще рахувався в штаті Смітсонівського інституту, а його друзі запевняли, що на цукровому жучкові він знається краще за фахівців-ентомологів з дослідної станції, яку він заснував разом з іншими цукровими плантаторами. Він був помітною постаттю в себе на батьківщині і найпопулярнішим представником Гаваїв за кордоном. Гавайці-мандрівники запевняли, що варто їм було де-небудь згадати, звідки вони родом, як їх неодмінно питали: «А Санні Грендісона ви знаєте?»

Одне слово, то був син багатого батька, що й сам чимало домігся. Успадкований від батька мільйон він обернув на десять мільйонів, не занедбуючи батькових добродійних заходів, а навіть перевершивши їх.

Але це ще не все. Він овдовів десять років тому, не мав дітей, і на цілих Гаваях не було другого чоловіка, за якого стільки жінок мріяло б вийти заміж. Брюнет з виразними рисами обличчя, високий, стрункий, із втягненим животом бігуна, завжди в доброму гуморі, він вирізнявся в будь-якому товаристві, а посивілі скроні, що відтіняли молоде обличчя, та жваві, блискучі очі ще дужче привертали до нього увагу. Здавалося, що весь його час забирають товариські розваги, засідання в різних комітетах, об'єднаннях і управах та політичні наради;

а проте він був ще капітаном команди поло, що здобула не одну перемогу, і на своєму острові Лаканаї розводив поні для гри в поло так само, як Болдвіни на острові Мауї.

Якщо біля двох незвичайно сильних, сповнених життєвої снаги чоловіка й жінки на кону з'являється ще один такий самий сильний чоловік, неодмінно створюється трагічний трикутник. Висловлюючись мовою салонних дам і кавалерів, такий трикутник можна назвати «надтрагічним» або «разючим». Перший, мабуть, збагнув становище Санні Грендісон, бо ж сам своїм зухвалим бажанням до нього й призвів, хоч навряд чи його меткий розум випередив інтуїцію такої жінки, як Айда Бартон. У кожному разі, певне одне: останнім із трьох здогадався Лі Бартон і спробував обернути в жарт те, що аж ніяк не скидалося на жарт.

Він швидко переконався, що помітив усе досить пізно, коли вже добра половина людей, в яких вони бували в гостях, про це знала. Озирнувшись назад, він збагнув, що віддавна на всі вечори, куди запрошували його з дружиною, діставав запрошення й Санні Грендісон. Де були їх двоє, там завжди з'являвся й він, третій. Куди б не вирушало товариство,— чи в Кагуку, Галейву, Агуйману, чи в коралові сади Канеоге, чи купатися на мис Коко,— неодмінно так складалося, що Айда їхала в машині Санні Грендісона або вони обоє сідали ще в чийсь машину. Вони зустрічалися на танцях, бенкетах, обідах, на різних прогулячках,— скрізь вони були всі трое.

Зауваживши це, Лі Бартон уже не міг не помітити, що в присутності Санні Грендісона Айда завжди веселішала, залюбки їздила з ним в одній машині, танцювала або пропускала танець, щоб посидіти з ним. Але найдужче переконував його сам Санні Грендісон. На обличчі в нього, як у двадцятирічного юнака, було написано все, що почувало його серце,— не помагали ані вік, ані витримка й досвід. Сильний, розважний чоловік, він, проте, і в сорок одиє рік не навчився ховати свою душу за байдужою маскою, тож Лі Бартонові, його одноліткові, не важко було побачити її крізь таку прозору оболонку. І часто, коли Айда балакала з іншими жінками і мова заходила про Санні, Лі Бартон чув, як вона ласкаво про нього

озивається, як хвалила його стиль гри в поло, його громадську діяльність і всі інші його чесноти й досягнення.

Отже, душевний стан Санні не був загадкою для Лі Бартона. Його кожен бачив. Але ж Айда, його дружина, з якою він так щасливо прожив дванадцять років, що сказати про неї? Він знав, що жінки, ця загадкова стать, уміють багато чого тримати в таємниці. Чи її відверта прихильність до Грендісона означав тільки відновлення давньої дитячої приязні? Чи, може, це свій чисто жіночий спосіб приховати пал серця, почуття навіть сильніше ніж те, що виразно світиться на обличчі в Санні?

Лі Бартонові було невесело. Дванадцять років життя з дружиною переконали його в тому, що вона єдина йому бажана і що немає на світі такої жінки, яка могла б змагатися з нею за його серце, душу й розум. Він не міг собі уявити, щоб якась інша жінка зуміла відвернути його від Айди, а надто перевершити її в хисті завжди й у всьому подобатись йому.

Чи не буде це, тривожно питав він себе, як усі закохані чоловіки, її перший роман? Лі Бартона весь час мучило це питання, і на подив споважнілих молодиків середнього віку — своїх партнерів у покері, а також на радість дам, що пильно стежили за ним на проханих обідах, — він почав пити коньяк замість помаранчевого соку, підвищувати ставки в покері, вечорами безоглядно гнати машину дорогами Палі та мису Даймонду, а перед другим сніданком чи перед обідом випивати більше, ніж годилося б, коктейлів та віскі.

Протягом їхнього спільного життя Айда ставилась досить поблажливо до його гри в карти. І він звик до цього. Але тепер, коли він почав сумніватися в ній, йому здавалося, що вона рада, аби він сів до карт. Натомість він зауважив, що Санні Грендісон перестав бувати там, де грали в бридж і в покер. Начебто не мав часу. Але що ж той Санні робив, коли він, Лі Бартон, грав у карти? Невже просиджував цілі вечори на засіданнях комітетів та управ? Лі Бартон вирішив перевірити. І легко дізнався, що Санні звичайно буває в цей час там, де Айда Бартон, — на танцях, обідах, купаннях при місяці; а того дня, коли він, пославшись на невідкладні справи, відмовився від бриджа з Лі, Ленгорном Джонсом і Джеком Голстайном у Тихоокеанському клубі, — того самого дня

він грав у бридж у Дори Найлз з трьома жінками, і одною з них була Айда.

Якось надвечір Лі Бартон, вертаючись із Пірл-Харбора, де він оглядав будівництво сухого доку, увімкнув третю швидкість, щоб устигнути переодягтися на обід, і перегнав машину Санні; єдиним пасажиром у тій машині була Айда. А через тиждень, протягом якого Лі Бартон жодного разу не грав у карти, він об одинадцятій годині приїхав з обіду в Університетському клубі, де були самі чоловіки, а відразу по тому вернулася й Айда з вечері й танців у Елстонів. І привіз її додому Санні. Вони сказали, що спершу відвезли майора Френкліна з дружиною до Форту Шефтер у другому кінці міста, за кілька миль від берега.

Зрештою Лі Бартон був тільки людиною і як людина в душі тяжко мучився, хоч у товаристві ставився до Санні якнайприятніше. Навіть Айді було невтямки, що він страждає; вона й далі жила весело і безтурботно, не відчуваючи ніякої тривоги, хіба тільки трохи дивувалася, що її чоловік п'є так багато коктейлів перед обідом.

Йй здавалося, що вона, як і досі, бачить його наскрізь, а насправді він приховував від неї свою муку і довгі стовпчики своєрідної бухгалтерської книги, яку він день і ніч подумки складав, пробуючи вивести з них баланс. В одному стовпчику були безперечні й щирі вияви її кохання, турботи про нього, численні випадки, коли вона заспокоювала його, питала в нього поради й слухалась її. В другому, який усе швидше ріс, були слова і вчинки, які він несамохіть зараховував до підозрілих. Чи вони такі, як здаються? Чи за ними не сховано обману, хай навіть мимовільного? До третього, найдовшого стовпчика, найважливішого з погляду людського серця, він заводив усе, що безпосередньо чи посередньо стосувалося його дружини й Санні Грендісона. Лі Бартон не навмисне провадив цю бухгалтерію. Він просто не міг нічого з собою вдіяти. Йому не хотілося цього робити, але він звик до ладу, і факти самі, машинально, додавалися кожен у відповідний стовпчик.

У його збудженій уяві звичайні дрібниці набували величезної ваги, хоч деколи він сам розумів, що то перебільшення. Нарешті він удався до Макілвейна, якому зробив

колись велику послугу. Макілвейн був начальником бюро розшуку.

— Чи Санні Грендісон упадає за жінками?— запитав його Бартон.

Макілвейн нічого не відповів.

— Отже, упадає,— зробив висновок Бартон.

Начальник бюро розшуку знову нічого не сказав.

Невдовзі після того Лі Бартон отримав писане донесення, яке він відразу ж знищив, мов вибухівку. Підсумок був такий: Санні Грендісон поведився непогано, але й не бездоганно ці десять років, відколи загинула його дружина. У високих колах Гонолулу їхній шлюб викликав багато розмов, бо вони були шалено закохані не тільки до весілля, а й після нього, аж до трагічної смерті дружини, коли вона разом з конем упала зі стежки Нагіку в провалля. І ще довго по тому, писав Макілвейн, Грендісона не цікавили жінки. А як опісля що й було, то в межах пристойності: жодного натяку на якісь плітки чи скандали, тож у людей склалася думка, що він однолюб і ніколи більше не одружиться. Що ж до кількох короточасних романів, які Макілвейн перерахував у своєму донесенні, то Санні Грендісонові й на думку не спало б, що про них знає ще хтось, крім самих учасників.

Бартон похапцем, майже засоромлено проглянув список прізвищ і дат і встиг щиро здивуватися, перше ніж спалив те донесення. Принаймні обережності Санні не бракує. Дивлячись на попіл, Бартон подумав, скільки відомостей про його власні пригоди з молодечих років, з тих часів, коли він ще не був одружений, бережеться в архіві старого Макілвейна. Потім він відчув, що червонів. Який же він дурень! Коли Макілвейн стільки знає про особисте життя кожного з них, то чи він, чоловік, захисник і оборонець Айди, не дав йому підстави запідозрити її?

— Нічого не сталося?— запитав він дружину того ж таки вечора, коли вона кінчала одягатись, а він тримав їй уже шаль.

Це цілком відповідало їхній давній умові про взаємну відвертість, і, чекаючи на її відповідь, він навіть дорікнув собі за те, що не спитав її раніше.

— Ні,— усміхнулася вона.— Нічого особливого... Може, потім...

Вона подивилася на себе в дзеркало, попудрила ніс, тоді стерла пудру і додала:

— Ти ж мене знаєш, Лі. Мені треба часу, щоб самій усе зважити... коли є що зважувати, а потім я тобі завжди кажу. Часто виявляється, що то все дурниці, отже я не хочу наперед тебе тривожити.

Вона підставила руки, щоб він накинув їй шаль, — відважні, розумні руки, тверді, мов криця, коли вона змагається з хвилями, і водночас такі гарні жіночі руки, округлі, теплі, білі й ніжні, як і повинні бути жіночі руки, з гладенькою, оксамитовою шкірою, що ховає чудові м'язи, покірні її волі.

Він дивився на неї з болючою тугою й пожадливым захопленням: вона здавалась такою тоненькою, такою тендітною, що дужий чоловік міг би переломити її однією рукою.

— Швидше їдьмо! — вигукнула вона, помітивши, що він не квапиться накинути їй на плечі легеньку шаль поверх такої ж легенької, чудової сукні. — А то спізнимося. Якщо на Нууану пуститься дощ, доведеться підіймати верх, і ми не встигнемо на другий танець.

Він вирішив неодмінно поглянути, з ким вона танцюватиме другий танець, і пішов за нею до дверей, милуючись її ходом: в тій ході, як він часто собі казав, виявлялась її горда вдача і велика сила.

— Ти не гніваєшся, що я через карти так часто залишаю тебе саму? — почав він з іншого боку.

— Та де там! Ти ж бо знаєш, що мені подобаються твої картярські оргії. Вони підбадьорюють тебе. І ти тоді стаєш такий милий, такий поважний. Я вже й не пам'ятаю, коли ти засиджувався за картами довше, як до першої.

На Нууану не пустився дощ, пасат розвіяв хмари, небо над ними було всіяне зорями. Вони встигли до Інчкіпів на другий танець. Лі Бартон побачив, що Айда танцювала з Грендісоном, що, звичайно, не було якоюсь дивиною, але Бартон не забув відзначити це в своїй бухгалтерії.

Через годину, пригноблений і неспокійний, він, відмовившись від партії в бридж і спекавшись товариства кількох молодих дам, вийшов погуляти у великий сад. За моріжком, уздовж його краю, здіймався живошліт з нічного цереуса. Кожній його квітці судилося прожити

одну ніч: вона розпукувалася смерком, а до ранку вже в'янула. Величезні, з фут або й більше в прогоні жовтуваті квітки, схожі на воскові лілеї, світилися в темряві, мов бакени; напоюючи п'янким запахом ніч, вони поспішали натішитися своїм прегарним коротким життям.

Та на стежці вздовж живоплоту було людно: пари прогулювалися в перервах між танцями або й під час танців і тихо перемовлялися, втішаючись цим дивом — коханням квіток. З веранди, де співав хлоп'ячий хор, долинала ніжна мелодія «Ганалеї». Лі Бартонові невизразно згадалося оповідання, — здається, Мопассанове, — про одного абата, який вірив, що бог створив усе на світі задля певної мети, але не міг пояснити, навіщо він створив ніч, аж поки дійшов висновку, що ніч призначена для кохання.

Думка, що і люди, й квіти сповнені вночі одним бажанням, боляче вразила Бартона. Він завернув назад до будинку стежечкою, що звивалася в затінку мавпових дерев та альгароб. У тому місці, де вона виходила з затінку, він побачив за кілька кроків від себе, на іншій стежці, чоловіка й жінку, що, обнявшись, стояли в темряві. Він глянув у той бік, бо почув приглушений, схвильований голос чоловіка, але тієї ж миті вони стороннього помітили. Голос затих, і пара неперушно застигла в обіймах.

Лі Бартон пішов далі, пригнічений думкою, що тінь під деревами — дальший крок для тих, хто під зоряним небом біля живоплоту милується квітами. О, він добре пам'ятав ту пору, коли задля хвилини кохання йшов хоч на який обман, хоч на які хитрощі і шукав густої тіні. Врешті, і люди, й квіти однакові, подумав він. Перше ніж знову влитися в те життя, до якого він належав і яке тепер його дратувало, він спинився в яскравому крузі світла, що падало з веранди, і неуважно глянув на всіяний повними темно-червоними квітками кущ гібіску. І раптом усе, що Бартон вистраждав, і все, що допіру бачив і чув — живопліт з нічними квітками, тихий гомін закоханих і ті двоє, що крадькома, наче злодії, обіймалися в темряві, — все злилося в притчу про життя, втілену у квітках гібіску, які цвіли один день і в'янули, коли той день кінчався. Життя і пристрасть людини схожі на ці квіти, що вдосвіта розгортають білі, мов сніг, пелюстки, за день на сонці стають рожеві, а на вечір темнішають до малинової барви і більше вже не оживають.

Які ще аналогії спали б Бартонові па думку, невідомо,

бо ззаду, звідти, де росли альгароби й мавпові дерева, долинув Айдин сміх — веселий і безтурботний. Він не оглянувся, боячись того, що міг там побачити, і швидко, мало не спотикаючись, піднявся на веранду. І хоч Лі Бартон знав, що його чекає, коли він нарешті озирнувся й побачив свою дружину й Санні — ту пару, яка щойно обіймалася в темряві, — йому раптом запаморочилося в голові. Він постояв, тримаючись рукою за підпору і втупивши порожній погляд у хлопчиків, що ніжними головами посилали в жагучу ніч свій жагучий приспів «*Гони каца віківікі*».

За мить він, облизавши губи, прибрав спокійного виразу і навіть кинув якийсь жарт господині, місіс Інчкіп. Але постояти з нею не міг: ті двоє вже піднімалися східцями, і він боявся з ними зустрітись.

— Мене палить така спрага, ніби я здолав пустелю Гобі, — сказав він господині, — і я відчуваю, що тільки добра чарка може її вгамувати.

Місіс Інчкіп усміхнулася й справила його на веранду для курців, де його й знайшли, коли почали роз'їздитися; він жваво розмовляв з кількома старими добродіями про становище в цукровому промислі.

У Вайкікі вирушало відразу кілька машин, і йому припало відвезти додому Леслі та Бернстонів. Айда, як він устиг помітити, сіла в машину Санні поряд з ним. Вона вернулася додому перша: коли Лі приїхав, вона вже зачісувалася на ніч. Перед сном вони попрощались, як завжди, хоч йому важко було вдавати спокійного, знаючи, чиї уста торкалися її поперед нього.

«Невже жінка справді цілком неморальна істота, як запевняють німецькі песимісти?» — питав він сам себе, перевертаючись з боку на бік при засвіченій лампі, бо не міг ані заснути, ані читати. За годину він підвівся і взяв у домашній аптечці міцний снодаїний порошок. Ще за годину, боячись, що думки не дадуть йому заснути цілу ніч, він випив другий порошок. І ще двічі пив він порошок з перервами через годину. Але вони діяли так повільно, що вже світало, коли він нарешті заснув.

О сьомій ранку Лі Бартон знову прокинувся. В роті йому пересохло, він був отупілий, хотів спати, але сон не брав його надовше, як на кілька хвилин. Вирішивши, що однаково вже не засне, Лі посідав у ліжку й заходився переглядати ранкові газети, весь час куняючи над снідан-

ком і над газетами. Так він дрімав, поки не вимився під душем і не одягся; хоч порошки майже не помогли йому вночі, він був радий, що завдяки їм ранок минув у тупій дримоті.

І аж як дружина встала й прийшла до нього в гарненькому халаті, лукаво всміхаючись, весела й спокійна, як завжди, його пойняв викликаний опієм шал. Вона просто і ясно дала йому зрозуміти, що хоч вони й домовилися бути взаємно відвертими, їй нічого сказати. І тоді, під дією опію, Лі Бартон сам почав брехати. На питання, як йому спалося, він відповів:

— Препогано. Двічі я прокидався від судоми в носі. Навіть страшно було знову засинати. Але більше вже не судомило, хоч ноги й досі болять.

— Торік у тебе теж таке було,— нагадала йому дружина.

— Може, це сезонна хвороба,— всміхнувся він.— Небезпеки немає, тільки неприємно прокидатися з затерплюю ногою. Тепер до вечора нічого не буде, а може, і взагалі вже не судомитиме, але почувуюсь я так, ніби мене хто помолотив.

Того самого дня пополудні Лі та Айда Бартони пірнули у воду на мілині коло пляжу яхт-клубу, швидко поминули мол і попливли далі, за прибіій Канака. Море було таке спокійне, що коли вони години через дві поверталися назад і неквапом почали перетинати прибіій Канака, там ніхто більше не купався. Надто малі хвилі нікого не вабили, і охочі гойдатися на дошках та на човнах давно вже вернулися на берег. Раптом Лі перекинувся на спину.

— Що сталося?— гукнула Айда, що пливла за двадцять футів від нього.

— Нога... корч,— відповів він крізь зціплені зуби.

Опій діяв на нього й далі, і він ніби спав з розплющеними очима. Він бачив, як дружина підпливла до нього, рівно, впевнено загрибаючи воду, і замилувався її спокоем, хоч його відразу діткнула підозра, що вона не хвилюється, бо не дуже його любить, себто любить менше, ніж Грендісона.

— В якій носі? — запитала дружина, стаючи у воді сторч і орудуючи самими ногами.

— У лівій... ой! А тепер в обох.

Лі, ніби мимоволі, зігнув коліна, підняв з води голову й груди і зник під невеличкою хвилею. За кілька секунд він виринув, випльовуючи воду, і знову ліг на спину.

Він мало не усміхнувся, але натомість обличчя йому болісно скривилося, бо його справді почало судомити. Принаймні в одній ступні, і м'язи боляче натужилися.

— Права дужче,— кризь зуби простогнав він, побачивши, що вона хоче розтерти йому ногу.— Але ти краще відпливи далі. Мені й раніше таке траплялося, і я знаю, що можу вчепитися в тебе, коли стане гірше.

Та Айда знайшла залякле місце на носі й заходилась розтирати й розминати його.

— Прошу тебе,— стогнав він кризь зуби,— відпливи далі. А я полежу. Я ворухитиму ступнями й пальцями, і все минеться. Мені вже таке бувало, і я знаю, що робити.

Вона відпустила його, але не відпливла і, так само тримаючись у воді сторч, вгадувала з його обличчя, чи допомагає йому те, що він ворухить ступнями й пальцями. Та Лі Бартон навмисне зігнув суглоби й натужив м'язи, щоб судома збільшилася. Коли з ним було таке торік, він навчився, лежачи в ліжку з книжкою, так розпружувати м'язи, що судома миналася, навіть не заважаючи йому читати. Однак тепер він робив усе навпаки і зловтішно відчув, що судома збільшилась і перекинулася на праву литку. Він зойкнув, удав, ніби розгубився, спробував підвести голову, і його знову накрила хвиля.

Він вплив, відкашлявся й ліг на воді, розкинувши руки, і дужі Айдині пальці взяли за його литку.

— Все гаразд,— мовила вона, не перестаючи розтирати.— Такі корчі довго не тривають.

— Я не знав, що вони бувають такі болючі,— простогнав Лі.— Аби тільки не пішли вище! Прикро почувати себе безпорадним.

Раптом він учепився руками за її плечі, намагаючись піднятися вище, як потопельник чіпляється за весло, і під його вагою вона занурилася у воду. Борсаючись там, поки він не давав їй виплисти, вона загубила гумову шапочку й шпильки, і як нарешті, важко дихаючи, з'явилася на поверхні, обличчя її обліпили мокрі коси. Лі був певен, що з несподіванки вона ковтнула чимало морської води.

— Не підходь!— розкинувши руки, застеріг він її з удаваним відчаєм.

Та її пальці вже розминали йому заляклу литку, і він не бачив на її обличчі нехиті чи страху.

— Іде вище,— сказав він крізь зціплені зуби, ніби стримуючи стогін.

Він напружив цілу праву ногу, ніби в корчах, і литка заболіла дужче, а м'язи стегна слухняно затвердли.

Мозок його й досі був під владою тунку, тож йому легко було провадити з дружиною цю жорстоку гру і водночас захоплено спостерігати, яка сила волі проступає на її раптово змарнілому обличчі, яка відвага, незламність і рішучість світиться в очах, хоч за ними й причаївся смертельний ляк.

Навіть більше: Айда не мала наміру опускати руки, виправдуючись дешевою фразою: «Я помру разом з тобою»; навпаки, на превеликий його захват, вона спокійно радила йому:

— Розпружся. Занурся у воду, щоб видно було тільки губи. Я підтримаю тобі голову. Корчі повинні минуться. Ніхто ще від них не помер на суходолі. Тож і в воді добрий плавець від них не загине. Вони досягнуть своєї вершини й минуться. А ми з тобою обоє добрі плавці і не боягузи.

Лі скривився, ніби з болю, і навмисне потяг її під воду. Та коли вони впливли, Айда все так само була коло нього, підтримувала йому голову й приказувала:

— Розпружся. Не бійся. Голову я тобі тримаю. Потерпи. Видержи. Не борсайся. Заспокойся... Не напружуй нервів, то й м'язи розпружаться. Піддайся хвилі. Згадай, як ти мене вчив піддаватись приборюві.

Нова хвиля, незвичайно висока, як на таке спокійне море, нависла над ними кучерявим гребенем, і Лі Бартон знов учепився в дружину, занурившись разом з нею у воду тієї миті, коли гребінь зломився і ринув униз.

— Пробач,— сказав він крізь зуби, як тільки хапнув повітря.— І залиш мене.— Він говорив уривчасто, з болісними паузами.— Навіщо нам обом тонути. Мені вже край. Судомо ось-ось досягне живота, і тоді я не матиму сили відірватись від тебе. Прошу тебе, люба, залиш мене. Досить, що я вже загину. Тобі є для чого жити.

Вона глянула на нього так докірливо, що в очах її не лишилося й сліду смертельного страху. І погляд той

сказав йому ясніше, ніж слова: «Нащо мені жити, як не для тебе?»

Отже, він їй дорожчий за Санні! Бартон зрадів, але зразу ж згадав, як Санні обіймав її під мавповим деревом, і вирішив ще її помучити. До того ж його одурманювала отрута. «Коли вже ти почав це жорстоке випробування,— нашіпував йому маковий сік,— то доведь його до кінця».

Лі підігнув ноги, пірнув, а впливши, відчайдушно заборсався, ніби намагавсь випростати тіло. Дружина трималася коло нього.

— Я вже не можу!— голосно зойкнув він.— Нема сили! Дарма й сподіватися. Ти мене однаково не врятуєш. Залиш мене і рятуйся сама.

Але вона не відступала, підтримувала йому голову, щоб він не захлинувся, і приказувала:

— Нічого. Все гаразд. Гірше вже не буде. Потерпи хвилинку, і зараз тобі полегшає.

Він знову зойкнув, скорчився і потяг її за собою. Цього разу він мало не втопив її, так добре вдавав, що сам топиться. Одвак вона ні на мить не розгубилася, не злякалася смерті, що так близько чигала на них. І як тільки виринала з води, то відразу ж кидалась підтримувати його і, важко відсапуючись, підбадьорювала:

— Заспокойся... заспокойся... розпружся... всім тілом... Скоро все минеться... хоч би як боліло... а минеться... Тобі вже легше... правда?

А він і далі тягнув Айду вниз, усе брутальніше хапався за неї, змушував її ковтати солону воду, певний, що дуже вона їй не зашкодить. Часом вони тільки на мить випливали на осяяну сонцем поверхню, хапали повітря й занурювалися знову, бо він тягнув її за собою, і через них перекочувалися кучеряві хвилі.

Айда не переставала боротись, виривалася з його чіпких рук, та коли він відпустив її, не пробувала відплисти далі. В голові їй паморочилося, вона знемагала сама, аде знову й знову силкувалася врятувати чоловіка. Нарешті, вирішивши, що вже досить тієї гри, навіть багатого, він перестав чіплятися за дружину й спокійно простягнувся на воді.

— О-о-ох,— глибоко відітхнув він і уривчасто повів далі: — Минє. Якний я радий. Зпасш, люба, я добре

наковтався води, але тепер біль минув і мені гарно, як у раю.

Вона хотіла щось відповісти, однак була така змучена, що не змогла.

— Усе гаразд,— заспокоював він її.— Відпочиємо. Перевернись на спину й полеж.

І, лежачи поряд на спині, вони з півгодини гойдалися на лагідних хвилях прибою Канака. Перша озвалася Айда:

— Як ти себе почуваш, коханий?

— Так, наче по мені прокотився паровий валок,— відповів він.— А ти, бідолашна моя?

— Я найщасливіша жінка в світі. Така щаслива, що мені аж плакати хочеться з радощів, тільки щастя не дає мені плакати. Ти мене страх як налякав. Я вже думала, що втрачу тебе.

Серце Бартон радісно застукотіло. Вона навіть не згадала, що могла й сама загинути! Ось де кохання, вірне, випробуване, справжнє кохання, коли забуваш про себе задля коханого.

— А я пишаюся, як ніхто,— сказав він,— бо моя дружина — найвідважніша жінка в світі.

— Найвідважніша? Де там!— заперечила вона.— Просто я кохаю тебе. Я й не знала, що так тебе кохаю, поки не злякалася, що ти загинеш. Але пливимо до берега. Я хочу побути з тобою на самоті, щоб ти обняв мене, і я тобі розповіла, який ти мені дорогий і завжди будеш дорогим.

Ще за півгодини вони, не відпочиваючи, припливли до берега й пішли твердим мокрим піском до купальні повз збуджених пляжників.

— Що ви там робили?— запитав один із капітанів яхт-клубу.— Просто гралися?

— Авжеж, гралися,— всміхнулась йому Айда Бартон.

— Ви ж знаєте, що ми любимо погратися,— і собі докинув Лі Бартон.

А ввечері, відмовившись від чергового запрошення, вони сиділи, обнявшись, у великому кріслі.

— Санні відпливає завтра опівдні,— сказала Айда, начебто без жодного зв'язку з попередньою розмовою.— Він

їде до Малайї поглянути, що робиться в його каучуковій і лісовій компанії.

— А я й не чув, що він мав їхати,— відповів Лі, страшенно вражений.

— Я перша про це дізналася,— пояснила Айда.— Він сказав мені щойно вчора ввечері.

— На танцях?

Вона кивнула головою.

— Трохи несподівано, правда?

— Дуже несподівано.— Айда відсунулась від чоловіка й сіла рівно.— Я хочу розповісти тобі про Санні. Я досі не мала від тебе якихось особливих таємниць. А про це не хотіла тобі розповідати. Та сьогодні, в прибої, мені спало на думку, що коли ми загинемо, між нами проляже щось недомовлене.

Айда замовкла. Лі, передчуваючи, що буде далі, нічим не допомагав їй, тільки дужче стиснув за руку.

— Санні... ну, захопився мною,— похвалилася вона самамохить.— Ти, певне, й сам це зауважив. І... вчора ввечері він просив, щоб я їхала з ним. Але я не в цьому хочу тобі покаятися...

Лі Бартон мовчки чекав.

— Я хочу покаятися,— повела вона далі,— що не розсердилася на нього за це... мені стало його дуже шкода. Бо і я трохи, навіть більше, ніж трохи, захопилася ним. Тому я й була вчора ласкава до нього. Я ж не дурна. Знала, що до цього дійдеться. І мені... о, я тільки легкодоуха жінка, і мені приємно було, що такий чоловік, як Санні, закохався в мене. І я його заохочувала. Мені немає виправдання. Якби я його не заохочувала, того, що було вчора, не сталося б. Це я винна, що він просив мене їхати з ним. І я сказала йому: ні, це неможливо. Ти сам знаєш чому, я не казатиму тобі цього ще раз. І я була ласкава до нього, дуже ласкава. Дозволила йому обняти мене, сама пригорнулась до нього і вперше, знаючи, що це буде й востаннє, дозволила поцілувати мене. І відповіла на його поцілунок. Ти... я знаю, ти зрозумієш — це була відмова. І Санні я не кохала і не кохаю. Я завжди кохала тебе, тільки тебе.

Вона замовкла і відчула, що чоловік обняв її за плечі і лагідно притяг ближче до себе.

— Ти змусила мене добре похвилюватися,— признався він.— Я вже навіть боявся, що втрачу тебе. І я...— Він

п'яково затнувся, але врешті таки зважився докінчити:— Ох, ти й сама знаєш, що ти для мене єдина в світі. Але годі про це.

Вона намацала в його кишені сірники й допомгла йому прикурити давно згаслу сигару.

— Авжеж, — озвався він, коли над ними закурчявився дим, — знаючи тебе так, як я знаю, *всю* тебе, мушу сказати, що мені шкода Сання, дуже шкода; він багато втратив, але за себе я радий. І... ще одне: через п'ять років я тобі щось розповім, щось дуже смішне, про себе і про те, які я через тебе можу робити дурниці. Через п'ять років. Почекаєш?

— Я почекаю і п'ятдесят, — зітхнула вона й присунулась до нього ще ближче.

ГОЛЛАНДСЬКА МУЖНІСТЬ

ГОЛЛАНДСЬКА МУЖНІСТЬ

— Отаке наше щастя!

Гас Лефі кінчив витирати руки й дратливо жбурнув рушник на каміння. Хлопця поїняла пригніченість; йому здалося, наче сонце потемніло й пригасло його золотосяйне проміння. Навіть свіже, аж різке гірське повітря втратило смак, а ранок більше не тішив своєю звичайною красою.

— Отаке наше щастя!— повторив Гас повчальним тоном, цей раз, очевидно, звертаючись до другого юнака, що старанно мив милом голову в озері.

— Що ти там бубониш?— Газард Ван-Дорн запитливо підвів лице, облямоване білою піною. Очі його були заплющені.— Яке це наше щастя?

— А он глянь!— Гас підняв у небо похмурий погляд.— Прогавили. Якийсь бевзь утер нам носа, от що!

Газард розплющив очі й угледів білий прапорець, що зухвало полоскався край урвища на добру милю над їхніми головами. Очі його враз заплющились, а обличчя судомно зморщилося. Гас кинув йому рушника й без будь-якого співчуття дивився, як товариш витирає їдуче мило: йому самому було занадто прикро на душі, щоб іще перейматися такою марницею.

Газард застогнав.

— Що, так дошкулило?— холодно, зовсім байдуже спитав Гас, ніби для годиться.

— Ще б пак ні,— відповів бідолашний Газард.

— Мило таки їдкувате. Я сам помітив.

— Не про мило я. Он про те!— розплющивши почервонілі очі, Газард показав рукою на невинний прапорець:— Ось що мене допекло.

Гас Лефі не відповів нічого. Він одвернувся й почав розпалювати вогонь, а потім заходився готувати сніданок.

Розчарування й жаль були такі глибокі, що йому відібрало мову. Газард, що почувався так само, теж не промовив більше ні слова і, годуючи коні, не тулив уже голови до їхніх вигнутих дугами ший і не голубив пальцями їхніх грив. Навіть розмаїті пишноти Дзеркального озера, що стелилося їм біля самісіньких ніг, перестали цікавити хлопців. Якби вони схотіли пройти понад берегом усього лише сотню ярдів, вони б дев'ять разів уряд побачили схід сонця, дев'ять разів із-за дев'ятох шпилів, що височать один попліч одного, могли б побачити, як підіймається над обрієм сліпуча скиба велетенської вогняної кулі, і дев'ять разів, тільки глянувши в озеро, побачили б ті дивовижі, відбиті у воді точно і яскраво, мов живі. Однак вони не помічали тепер усієї титанічної величі того видувища, бо в них віднято головну втіху, заради якої вони рушили в мандрівку до Йосемітської долини*. Хтось перебив їм давно плеканий замір — видертися на Півбаню, і засмучені хлопці поробились мов сліпі до тих див і принад славнозвісної місцевості.

Півбаня підносить свою пошрамовану льодовиками голову на цілих п'ять тисяч футів над рівнем Йосемітської долини. В самій назві цієї велетенської скелі міститься її точний і повний опис. Це не що інше, як циклопічна куля, розколена надвоє так рівно, мов яблуко, розрізане ножем. Мабуть, не варто пояснювати, що залишилась тільки одна половина, звідки й пішла її назва. А другу половину віднесла геть могутня крижана річка в буремний льодовиковий період.

Тієї прадавньої доби одна з холодних річок проточила собі широку ущелину крізь суцільну скелю. Ця ущелина тепер називається Йосемітська долина.

Але вернімося до Півбані. По її північно-східному боці стрімкими покрученими стежками можна добутися до Сідловини. Сідловина — це здоровенна брила, що впирається в бік Півбані. Від верху цієї брили до вершка Півбані здіймається тисячофутова опуклість. Ота тисяча футів схилу, занадто крутого, щоб дертися ним голіруч, багато років не піддавалася охочим до пригод сміливцям, що зводили жадібні очі до високої вершини.

Врешті двоє кмітливих альпіністів здогадалися свердлити в скелі дірки за кілька футів одну від одної та забивати в них залізні гаки. Проте, коли вони піднялись на триста футів над Сідловиною, липнучи, як мухи, до мало-

надійної стіни, по обидва боки якої зяяла безодня, верви їхні не витримали, і вони покинули розпочату справу. Так воно й лишалося, аж доки один невгамовний шотландець, Джордж Андерсон на ймення, докінчив той зухвалий задум. Почавши, де ті кинули, він цілий тиждень свердлив скелю та дерся чимраз вище, поки кінець кіпцем ступив ногою на страшенну височину і, зачудований, поглянув у прірву, де майже на милю нижче спочивало Дзеркальпе озеро.

В наступні роки чимало сміливців користувалися тією довгою мотузяною драбиною, що він там залишив. Але однієї зими драбину, линви й іншу снасть геть знесло снігом та льодом. Правда, більшість гаків, покручених та погнутих, лишилося. Але відтоді рідко хто зважувався на небезпечну виправу, та й з тих небагатьох не один заплатив життям зрадливій височині й жоден не досяг успіху.

Проте Гас Лефі та Газард Ван-Дорн кинули сонячні долини Каліфорнії й помандрували на високі хребти Сьєрри з твердим наміром будь-що, після тих життєгубних спроб, видертися на Півбаню першими. Ось чому їхнє розчарування було таке глибоке та гірке, коли вранці, прокинувшись, вони побачили білий прапорець, що попередив їх про невдачу.

— Якби ми вчора заночували під Сідловиною та встали вдосвіта...— нарешті здобувся Газард на слово, після того як вони давно вже мовчки поснідали й помили миски.

Гас понуро кивнув головою. Але чи здатні молоді хлопці довго журитися? Отож потроху вони розбалакались.

— Либонь, він уже досі внизу, вилежується в наметі й пишається, як Олександр Македонський,— провадив Газард.— І я не ганю його за це. Тільки б я волів, щоб на його місці були ми.

— Будь певен, що він уже внизу,— озвався нарешті й Гас.— На голій скелі надто гаряче. В цю пору сонце смажить її нещадно. Ти ж знаєш, який був наш план. Чимраніше видертись на Баню й чимраніше спуститися. Та й кожен, хто думає видертись туди, повинен мати досить глузду, щоб спуститися, поки скеля не розпеклася й не почнуть цітніти руки.

— І ти будь певен, що він ліз туди невзутий,— додав Газард, а тоді перевернувся горілиць і знічів'я задивився

на білу цяточку прапорця, що бадьоро тріпотів над самим краєм височенної кручі.

— Стривай-но!— нараз гукнув він, схопився й сів.— Глянь, що це таке?

На вершкуну Півбані щось ясно, металево зблиснуло, потім удруге й утретє. Обидва хлопці, зацікавлені й схвилювані, позадирали голови.

— Що за йолоп!— вигукнув Гас.— І чого він не спустився, поки не було спеки?

Газард повільно покрутив головою: мовляв, хто його знає, хіба здогадавсь так зразу?

Світляні виблиски все спалахували на вершкуну Півбані, і хлопці незабаром помітили, що виблиски ті не рівномірні — то довгі, то короткі, то рідші, то дуже часті, а то вони й зовсім припинялися на кілька секунд.

— Угадав! Угадав!— обличчя Газарда засвітилося розумінням.— То він намагається щось нам сказати. А зайчики, до нас посилає кишеньковим дзеркальцем: точка — тире, точка — тире. Второпав?

Гасове обличчя теж проясніло.

— А, я знаю. Це так, як роблять на війні — сигналізація. Називається геліограф. Правда? Щось на зразок телеграфу, тільки без дротів. А вживають ті самі точки та тире.

— Атож. Азбука Морзе. От якби знати її!

— Еге ж. Він, мабуть, хоче щось сказати нам. А то б навіщо йому таке витівати?

Зайчики спалахували без упину, і Гас незабаром вигукнув:

— З ним щось лихе скоїлось, от що! Либонь, скалічився абощо.

— Ова!— недовіжливо відмовив Газард.

Гас узяв рушницю й вистрілив з обох цівок тричі вряд. Ще не вляглася луна, як на них сипнула ціла злива спалахів. Зміст тієї відповіді був такий очевидний, що навіть Газард, котрий спершу мав сумнів, переконався, що людина, яка випередила їх, опинилася в серйозній небезпеці.

— Хутко, Гасе!— гукнув він.— Пакуйся! Про коней подбаю я. Зрештою, й подорож наша не марна буде. Доведеться дертися на Півбаню рятувати його. Де карта? Як нам дістатися до Сідловини?

— «Треба їхати стежкою, протоптаною кінцями нижче Вернальських порогів,— прочитав Гас у путівнику.—

Одна миля шпаркої їзди приводить туриста до всесвітньо відомого Невадського водоспаду, біля якого, підносячись у всій своїй пишноті та красі, стоїть на варті «Чаша свободи».

— Пропусти все це, — перебив Газард нетерпляче. — Давай про дорогу.

— Ага, ось де! «Дорога, що йде понад водоспадом, трохи вище від нього розгалужується, і ліва її віднога приводить до Малої Йосемітської долини, Спочинку Хмар та інших прикметних місць».

— Годі, вистачить! Це вже є в мене на карті, — знову перебив Газард. — Від Спочинку Хмар стежка веде просто до Півбані. Її позначено пунктиром. Це показує, що тут стежка покинута. Нам треба пильнувати, щоб її знайти. Добиратись туди цілий день.

— Подумати лишень, скільки ще їхати! А ми ж стоїмо під самою Банею! — замислено дивлячись угору, промовив Гас.

— Це тому, що ми в Йосемітській долині. Й тим більше треба поквартитися. Отже, рушаймо. Ворушіся!

Звиклим до подорожування, їм вистачило кількох хвилин, щоб нав'ючити табірне спорядження на коней і самим сісти верхи.

Коли вони постриножували коней на вузенькій гірській луговинці біля підніжжя Сідловини й зготували собі на вечерю каву та шинку, вже добре смеркало. Там-таки, перше ніж позагортатися в укриття, вони знайшли намет безталанного незнайомця, якому судилося просидіти всю ніч на голому вершку Бані.

Вже розвидніло, коли хлопці, захекані, впали на каміня на верху Сідловини й почали сквапно роззуватися. З такої височини їм здавалося, що вони сидять на саміснійкій вершині світу, і навіть увінчані снігами верхів'я Сьєрри лежали нижче за них. Просто вниз по один бік від них стелилася Мала Йосемітська долина, на півмилі вглиб, а по другий бік — Великий Йосеміт, нижче на цілу милю. На сміливців уже лилися промені сонця, а ті дві глибочезні клані, куди хлопці втупили погляди, ще сповивала пільма. А над ними, купаючись у ярму світлі дня, підносились у небо грандіозна опуклість Бані.

— А це що? — спитав Гас, показуючи на обшиту шкірою флягу, що її Газард надійно пристібував у кишені сорочки.

— «Голландська мужність»,— відповів товариш.— Нам на це діло треба зібрати всю свою снагу, а то навіть і трохи більше.— Значуще постукавши по флязі пучками пальців, він докинув:— Ось тут і є оте «трохи більше».

— Розумне діло,— погодився Гас.

Звідки в них узялася така думка, важко розгадати. Але вони були ще молоді, і мали попереду багато негортаних сторінок життя. Повіривши в цілющу силу віскі, як засобу проти укусів гадюк, вони поклали в подорожню аптечку чималий запас цього трунку. Щоправда, досі його не чінали.

— Хильнемо трохи перед дорогою?— спитав Газард. Гас глянув у прірву й покрутив головою.

— Краще почекаймо, поки опинимось вище й дер'яса стане важче.

Перший гак стримів на якихось сімдесят футів вище від них. Лід, що накопичувався взимку, скрутив його й пригнув донизу так, що він виставав не більше як на півтора дюйма над стіною, і з такої віддалі закинути на нього зашморга було вельми нелегко.

Знову й знову Газард вправно, по-ковбойському, кидав змотаний кільцями мотуз, і знову й знову йому не щастило зачепити зашморга на гак. Не вдалося це й Гасові. Скориставшись нерівною поверхнею, хлопці видерлися на двадцять футів угору по схилу Бані й залягли тут у міленькій заглибинці перепочити. Круча Бані, розколеної навпіл, обривалася мало не поруч, і вони зі своєї заглибинки дивилися через край на прямовисну стіну, що спадала вниз на добрих дві тисячі футів. Далі зір не сягав, бо нижче лежав ще напівморок.

Тепер гак був від них за п'ятдесят футів, але шлях до нього пролягав цілком рівний, з нахилом у п'ятдесят градусів. На тому відтинку, здавалося, не було місця, де перепочити, і його треба було взяти одним махом, бо якщо сплянитись, то можна зірватися й полетіти вниз. В цьому ж і полягала небезпека. Баня формою сфериста, і якщо почнеш сунутись униз, то поїдеш не до того місця, з якого почав дертись і де Сідловина підхопила б, а на південь, у напрямі Малого Йосеміту. А це означало впасти з височини у цілих півмилі.

— Давай спробую,— промовив Гас запросто.

Вони зв'язали дві мотузки до купи, а кінцями кожен обв'язав себе в поясі. Тепер їх з'єдпувало сто футів мотузки.

— Як я посунуся вниз,— застеріг Гас,— вибирай мотузку й держися щосили. А не вдержишся, полетиш услід за мною, і тоді капець нам обом.

— Авжеж,— погодився Газард.— Тільки, мабуть, спершу хильни трошки!

Гас глянув на флягу, що простягав йому товариш. Він добре знав себе й свою спромогу.

— Зачекаймо, поки я доберусь до гака й ти видерешся до мене. Все готове?

— Так.

Гас рвонувся вгору, наче кіт, і щосили подерся вперед, а його товариш помалу попускав мотузку. Спочатку Гас рухався досить швидко, тоді повільніше і повільніше. Ось йому залишилося п'ятнадцять футів до гака, потім десять, вісім... та посувався він тепер зовсім повільно. Газард дивився на Гаса з заглибини, і його поймали зневага до товариша й прикре розчарування. Адже, як дивитися — це таке легке діло! Ось Гасові лишилося п'ять футів, а тоді ще одне напружене до болю зусилля — і всього чотири. Та як zostався йому до гака тільки один ярд, Гас зовсім спинився, тобто не те, що спинився — він крутивсь як вивірка в колесі,— але не посувався далі, а лише втримувався, відчайдушно чіпляючись, на поверхні Бані.

Було очевидно, що спроба не вдалася. Тепер постало питання, як урятуватися. Раптовим рухом, як кішка, Гас перевернувся спиною до кручі, вперся п'ятою в невеличку, мов блюдечко, ямку й сів. Мужність його раптом де й поділася. День нарешті проник і на дно долини, і хлопця перелякала страшенна височина.

— Вперед, хапайся за гак!— наказав Газард, але Гас тільки покрутив головою.

— Тоді спускайся!

І знову Гас покрутив головою. То було тяжке випробування: сидіти на краю безодні, втративши звагу й надію.

Але й Газарда, що лежав досі безпечно в розколинні, теж чекало не легше випробування, хоча й інакшого характеру. Коли Гас почне спускатися вниз,— а йому незабаром доведеться,— то чи зможе він, Газард, вчасно вибрати ослаблену мотузку і потім чи втримається на місці, коли Гас рвоне його, летячи в безодню?

· Навряд.. Ось він лежить тут, піби в безнеці, а насправді теж приречений на смерть. Потім у нього зродилася спокуса: а чом не відв'язати мотузку від себе? І він буде врятований, хоч би там що. Це був дуже простий спосіб викрутитись. Навіщо гинути обом? Однак така спокуса не могла побороти гордої натури його раси, та й власної його честі. Тож він і не відв'язав мотузки.

— Спускайся!— наказав Газард.

Але Гас наче закам'янів.

— Спускайся!— погрозив Газард — Або я сам стягну тебе вниз.— І злегка потяг за мотузку, щоб показати, що він не жартує.

— Не смій!— просичав Гас крізь зціплені зуби.

— Ще й як насмію, якщо сам не спустишся!— І Газард знову смикнув за мотузку.

Щось розпачливо буркнувши, Гас рушив униз, намагаючись держатися чимдалі від краю, щоб не зірватись у прірву.

Майже в захваті від власного самовладання, Газард, напруживши всі почуття, змотував ослаблений мотуз моторно й швидко. Потім, коли мотуз почав натягатися, він зібрав до купи всю силу й уперся. Його до половини витягло з заглибини. Але він тримався міцно, і Гас, опи-савши коло, в якому Газард правив за центр, а мотузка за радіус, приземлився на самісінькому краю Сідловини з південного боку. За кілька секунд Газард уже простягав йому флягу.

— Випей ти,— сказав Гас.

— Ні, ти пий, мені не треба.

— Ну, й мені вже не треба.

Видно, Гас не дуже вірив у флягу та її вміст. Газард сховав віскі в кишеню.

— Що, вже не боїшся?— спитав він.— Чи хочеш покинути це діло?

— Нізачо!— обурився Гас.— Я не боюся. Жоден Лефі не був боягузом. То мені лише на мить забракло духу там угорі, ніби морська хвороба папала. Але я вже оговтався і можу хоч зараз дертися до самого верху.

— Гаразд,— підбадьорливо промовив товариш.— Тільки цей раз ти ляжеш у заглибину, а я покажу тобі, як легко воно робиться.

Але Гас не погодився. Він вважав, що легше й безпечніше знову спробувати йому, бо ж не так важко тягти по

гладенькій скелі свої сто шістнадцять фунтів, ніж Газардові його сто шістдесят в'ять, і що сто шістдесят п'яти фунтам легше спинити в падінні сто шістнадцять фунтів, аніж навпаки. А крім того, він уже раз пробував дертися туди, отож має досвід. Газард мусив визнати, що це правда, хоч поступався вкрай неохоче.

Гас за другим разом таки домігся успіху. Коли вже здавалося, що невдача повториться, він ще раз відчайдушно напружився й ухопився за жаданий гак. Підтягшись на мотузці, Газард незабаром опинився біля Гаса. Дальший гак був на яких шістдесят футів вище від них. Але майже до середини цього відтинку якийсь льодовик у прадавні часи проорав неглибоку борозну. Скориставшись тією борозною, Гас відразу заарканив дальший гак, і тепер здавалося,— та воно й насправді так було,— що найважчу частину шляху поборено. Правда, схил над ними ще покрутішав, сягаючи шістдесят градусів, але тепер на хлопців чекала майже суцільна лінія гаків, що стирчали за шість футів один від одного. Їм навіть відпала потреба вдаватися до аркана. Стоячи на одному гаку, дитячою забавкою було накинути складену вдвоє мотузку на вищий гак і видертися до нього.

На вершині їх зустрів засмаглий, мов бронза, бородань. Він по-братньому потис їм руки.

— А ще балакають про якісь там Монблани!— радісно вигукнув він, урвавши своє вітання і окидаючи очима пишну панораму.— Та на всій землі, ні над нею, ні під нею, ніде нема нічого рівного цьому краєвидові!— Потім він, спохопившись, подякував їм за допомогу. Ні, з ним нічого страшного не сталося. Просто вчора через власну необережність, щойно ступивши на вершину, він випустив з рук мотузку. А без неї не можна спуститися. То вони обізнані з геліографією? Ні? Дивно! Як же вони тоді...

— О, ми здогадалися, що тут щось не гаразд,— переббив його Гас,— коли побачили, як заблискав зайчик після наших пострілів.

— А дуже холодно було вночі без укривала?— спитав Газард.

— Ще б пак. І досі як слід не нагрівся.

— То, може, хильнете тропки?— Газард простяг йому флягу.

Незнайомець якусь мить дивився на нього дуже серйозно, а потім промовив:

— Друже мій любий! Чи ти не бачиш цього ряду гаків? Я маю щирий намір негайно спуститися ними вниз, отож мушу відмовитися. Ні-ні, дуже вам вдячний, але волюю обійтися без цього.

Газард зиркнув на Гаса й сховав флягу в кишеню. Та коли вони скинули складену вдвоє мотузку з останнього гака й відчули під ногами надійний ґрунт Сідловини, він знову вийняв флягу.

— Тепер, коли ми спустилися, вона нам не потрібна,— сказав він рішуче.— Та й узагалі я дійшов висновку, що з цієї «голландської мужності» не багато пуття.— Він звів погляд на грандіозну опуклість Бані.— Гляньте лишень, що ми зробили без неї!

А за кілька секунд гурт туристів, що зібралися на березі Дзеркального озера, був украй вражений незрозумілим явищем — їм на голови, наче комета з ясного неба, впала фляга віскі. І всю дорогу назад до готелю вони зчудовано розмовляли про дива природи й зокрема метеорити.

ЗНИКЛИЙ БРАКОНЬЄР

— Хто там слухатиме ваших пробачень та виправдовувань! Вас спіймано по їхньому боці — й цього досить. Візьмуть — і зразу до Сибіру, в соляні копальні. Ну, а дядько Сем хіба конче мусить усе знати? І в Штатах про нас більш ані слова не почують. «Мері Томас», напишуть газети, пропала безвісти з усією командою, імовірно, в японських водах під час тайфуну. Ось що напишуть газети, та й люди те саме скажуть. А вас запровадять до Сибіру в соляні копальні. І ви будете мертві для цілого світу і для рідних, хоч, може, й по п'ятдесят років ще житимете.

Так виклав питання Джон Люїс, відомий під прізвиськом Морський Законник.

Справді-таки, в кубрику «Мері Томас» ішлося про дуже серйозну справу. І тільки-но підвахтові заговорили про свій клопіт, як і чергова вахта спустилася вниз і приєдналась до розмови, бо стояв штіль і роботи на палубі не було. Самий стерничий стояв за штурвалом, та й то тільки для годиться. Навіть «Синаш» Рассел, кают-юнга, і той скрався сюди, щоб послухати.

А хвилина таки була серйозна, і про те свідчили похмурі обличчя матросів.

Цілих три місяці «Мері Томас», мисливська шхуна, полювала на котиків понад узбережжям Японії і далі на північ, до Берінгового моря. Ближче до материка в цьому морі вони мусили припиняти промисел, а то й зовсім у ті води не заходити, бо там починалася заборонена зона — місця, де міг спокійно плодитися хутровий звір, і де патрулювали російські сторожові судна.

Тиждень тому шхуна потрапила в густий туман, а на додачу ще й запало цілковите безвітря. Відтоді туман

уже не розходився, і лиш коли-не-коли налітали подмухи майже нечутного вітерця. В самому цьому, власне, лихого нічого не було, бо мисливські шхуни не поспішають, доки навколо них трапляються котики. Непокоїло команду те, що течія в цій місцевості нестримно несла судно на північ. Отже, «Мері Томас» мимоволі продрейфувала за ліпію кордону, і тепер годину по годині її несло все далі в небезпечні води, що їх стеріг російський ведмідь.

Чи далеко вже занесло шхуну, ніхто не знав. З тиждень не показувались ані сонце, ані зорі, і капітан не міг провести спостереження й визначити місце перебування судна. Щохвилини їх міг заскочити сторожовик; тоді всю команду чекав Сибір. Доля інших котиколовів-браконьєрів була добре відома людям з «Мері Томас». Ось через віщо обличчя матросів так спохмурніли.

— Друзі мої,— заговорив німець, стерник мисливської шлюпки,— погане діло. Саме як допряча здобич і тшесна, моше статися біда: росіяни схоплять нас, заперуть наші шкури й шхуну й занакують з анархістами в Сибір. Ах, душе погане діло!

— Оде ж бо й прикро,— провадив далі Морський Законник.— Півторч тисячі поселених шкур у стосах. І все це чесно здобуте. Чималий пай припадає кожному. А тепер от спіймають нас — і капець! І хоча б уже ми по-браконьєрському полювали! А то ж чесна праця, в нічиїх водах.

— А як ми не вчинили ніякої шкоди, то що вони нам зроблять поганого?— запитав Синаш.

— Чи то личить хлопцеві твоїх років стромляти носа, де старші розмовляють?— суворо озвався один матрос-англієць, перехилившись через край своєї койки.

— А чом би й ні, Джеку?— обстав за Синаша Морський Законник.— Його право, бо хіба він не може позбутися свого заробітку так самісінько, як будь-хто з нас?

— Авжеж, плакали наші грошики!— буркнув у відповідь Джек. Він збирався, одержавши платню, поїхати додому, побачитися з ріднею, що жила в Челсі, і серце йому мліло на саму думку, що можна втратити не тільки зароблене, а й волю.

— А звідки їм знати?— спитав Морський Законник, відповідаючи на Синашеве запитання.— Ми тепер у заборонених водах. Ну як їм доведеш, що ми сюди запливли

не своєю охотою? Застануть нас тут, а в нас у трюмі півтори тисячі шкур. Як вони дізнаються, чи ми їх здирали в заборонених чи не в заборонених водах? Сам же бачиш, Синашу, все свідчить проти нас. Якби ти спіймав чоловіка з повними кишнями яблук, таких самих, як ростуть у тебе в садку, та ще й спіймав його на своєму дереві, то що б ти думав, якби той чоловік сказав тобі, що він не рвав, що його вітром туди занесло, а яблука зовсім з іншого садка? Ну, що б ти подумав, га?

Після такого висвітлення Синаш ясно побачив, до чого йдеться, і тільки безнадійно похитав головою.

— Краще померти, ніж іти до того Сибіру!— промовив один з веслярів.— Там тебе закинуть в соляну копальню, і працєю у ній, аж доки не віддаси богові душу. І ніколи вже ми не побачимо сонця. От я чув, як розповідав один чоловік, що був прикутий до свого товариша, а той узяв та й помер. А вони обидва скуті до купи! А як пошлють тебе у ртутні копальні — там слинотеча нападає. Краще хай повісять мене, ніж помирати від слинотечі.

— А що це воно — слинотеча?— спитав Джек, ураз підвівшись, і сів на койці, щойно зачув про нову халепу.

— Ну, ртуть потрапляє в кров, чи що. А тоді розпухають ясна, наче від скорбуту. Тільки ще гірше. Зуби починають хитатися. Потім викидаються по всьому тілу страшні виразки, і людина помирає в лютих муках. Навіть найздоровіші не годні довго витривати у ртутній копальні.

— Кепська справа,— повторив сумовитим голосом шлюпковий стерник у тиші, що запала після цього.— Душе кепська. Краще б я зостався був у Йокогамі. О, а це що?

Судно несподівано накренилось набік. Палуба перехилилася. Бляшана коновка впала, брязнувши, й заторохтіла по похилій площині. Згори почулося лопотіння парусини ослабленого фюка. Потім влетів крізь люк помічників голос:

— Всі на палубу, підняти вітрила!

Ніколи ще таких наказів не сприймалося з більшим ентузіазмом. Штиль минув, і повіяв вітер, що мав віднести їх на південь, далі від небезпеки. Усі ринули на палубу. В несамовитому поспіху поставили марселі, клівери, стакселі. Поки працювали, густий туман розійшовся, й відкрилося темне склепіння неба, всипане блискітками

знайомих зірок. Невдовзі на шхуні все впорали, і «Мері Томас», мальовниче хиличись під бічним вітром, попрямувала на південь.

— Спереду пароплавні ліхтарі лівого борту!— схвилювано вигукнув сигнальник зі свого поста на баку.

Капітан послав Синаша в каюту по нічного бінокля. Всі матроси тислися до поруччя навітряного борту й дивилися на підозрілого чужинця, темний корпус якого вже окреслювався невиразно на тлі неба. В цих рідко відвідуваних водах у тисячу разів імовірніш було зустріти російський сторожовик, ніж якесь інше судно. Капітан ще тривожно й пильно дивився в бінокль, коли спалах вогню осяяв бік чужого судна, а слідом за тим пролунав гучний постріл з гармати, підтвердивши найгірші побоювання. Отже, це справді був сторожовик, і стріляв він, очевидно, поверх прови «Мері Томас», щоб примусити шхуну лягти в дрейф.

— Стерно на борт!— гукнув капітан до стерничого обмерлим голосом. А потім до команди:— Спустити клівер і фок! Згорнути бом-клівер! Узяти на гітови фок-марселі, тоді на корму, послабити грота-шкот!

«Мері Томас» повернулася проти вітру, втратила хід і важко загойдалася, мов уклоняючись перед незнайомцем на розлогих хвилях, що котилися з заходу.

Сторожове судно підійшло трохи ближче й спустило шлюпку. Звіролови дивилися, мовчазні й пригнічені. Вони бачили, як на воду лягає біла пляма шлюпки і як сходять у неї команда, чули рипіння шлюпбалок та покрики російських офіцерів. Потім шлюпка рвонулась уперед, гнана веслами, і попливла до них. Розбирався сильний вітер, і хвилі, підносячи й опускаючи шхуну, не давали легенькому суденцю пристати до борту. Але, таки влучивши мить і скориставшись ливами, кинутими зі шхуни, офіцер з двома матросами вибрався на палубу, а шлюпка відійшла на безпечну віддаль і лягла там у дрейф. За старшого на ній лишився молодий мічман, що сидів на кормі, тримаючи в руках кінці, спущені зі шхуни.

Офіцер, лейтенант російського флоту, як видно було з уніформи, пішов із капітаном «Мері Томас» у каюту оглянути корабельні папери. За кілька хвилин лейтенант знову з'явився на палубі. Його матроси відсунули накривку люка, і він з ліхтарем спустився в трюм глянути

па купи засолених шкур. Перед ним височів величезний ворох, півтори тисячі недавно оббілованих шкур, вилов цілого сезону. За таких обставин лейтенант міг зробити лише один висновок.

— Мені дуже шкода, — каліченою англійською мовою сказав російський офіцер капітанові шхуни, повернувшись на палубу, — але мій обов'язок ім'ям його величності затримати ваше судно, як браконьєрське, спіймане зі свіжими шкурами в забороненій зоні. Кара за це, як вам, певно, відомо, — конфіскація і ув'язнення.

Капітан «Мері Томас» знизав плечима вдавано байдуже й відвернувся. Хоча сильні люди вміють приховувати свої почуття, та, як їх спостигне незаслужена кара, їм не легко буває стримати сльози. В капітановій уяві постали дуже яскраво його невеличка садиба в Каліфорнії, дружина та двоє білявеньких хлопчиків. Йому якось незвично перехопило горло, і він злякався, що розридається, коли заговорить; а в нього ще є й обов'язок перед командою. Не можна виявляти перед ними ніякої слаботи, бо він повинен бути їм непохитною опорою в біді. Він уже давав пояснення російському лейтенантові, але добре розумів, яке безнадійне його становище. Як казав був Морський Законник, усе свідчило проти них. Тож відвернувшись він почав ходити туди й сюди на кормі судна, яким уже не командував.

Обов'язки капітана тимчасово перейняв на себе російський офіцер. Він наказав ще кільком своїм матросам перейти зі шлюпки на шхуну. Незабаром усі вітрила взяли на гітови або дбало позгортали. Поки робилося все це, шлюпка пропливла від шхуни до сторожовика й вернулася назад, протягши між суднами важку буксирну ланку, кінець якої прив'язали за великі кнехти на прові шхуни. А котиколови стояли похмурими купками. Було б божевіллям чинити опір під жерлами гармат військового корабля, наставленими так зблизька, що можна палицею докинути. Але допомагати росіянам вони відмовилися. Вони воліли дивитись у похмурій мовчанці.

Закінчивши свою справу, лейтенант наказав російським матросам, окрім чотирьох, вернутися на шлюпку. Тоді мічман, юнак років шістнадцяти, хоча форма й кортик надавали йому навдивовижу дорослого й повного гідності вигляду, піднявся на палубу перебрати на себе команду над затриманою шхуною. Коли вже лейтенант збирався

зійти зі шхуни, йому на очі навернувся Синаш. Без слова попередження він ухопив хлопця за руку, пересадив через поруччя і, махнувши рукою на прощання, скочив услід за ним у шлюпку.

Ця несподіванка, зрозуміло, дуже налякала Синаша. Всі жахливі оповідання про росіян, які він чув і які могли тільки нав'ясти страх перед ними, тепер яскраво ожили в його пам'яті. Вже те, що росіяни затримали шхуну, було недобре, але щоб вони відірвали його від товаришів — така страшна доля йому й уві сні не снилася.

— Будь молодцем, Синашу! — гукнув до нього капітан, коли шлюпка відпливала від борту «Мері Томас». — І кажи тільки правду!

— Авжеж, сер! — жваво відповів хлопець, силкуючись нічим не виявити свого ляку. Не позбавлений національної гордості, він соромився показати себе боягузом перед цими чужинцями-ворогами, цими дикими російськими ведмедами.

— Та будь тшемний! — докинув німець-стерник, і його хрипкий голос пролунав над водою, немов гук корабельної сирени.

Синаш помахав на прощання рукою, і його товариші, що стояли біля поруччя, відповіли йому підбадьорливим гомоном. У шлюпці його посадили на кормі, і він почав придивлятися до лейтенанта. Той був з вигляду, кінець кінцем, зовсім не дикун, нітрохи не схожий на ведмеда, людина як людина, вирішив Синаш, та й матроси нічим не різнилися від усіх інших військових матросів, яких він будь-коли бачив.

І все-таки, коли хлопець ступив ногами на сталеву палубу сторожовика, йому здалося, ніби він увиходить у тюремну браму. Кілька хвилин він лишався без ніякого нагляду. Матроси підняли з води шлюпку і підвісили її на шлюпбалках. Потім з труб бухнула хмара чорного диму, і вони рушили до Сибіру, який не сховався за Синашею з думки. Хлопець бачив, як «Мері Томас» рвучко розвернулася, коли її шарпула буксирна линва, і бічні ліхтарі шхуни, червоний та зелений, почали підноситися й опадати на височенних хвилях. Від того сумного видовища очі йому набігли слізьми, але... але саме в цю мить підійшов лейтенант, щоб відвести його до командира, і він відразу виструнчився й міцно стис губи, наче це для

нього звичайнісінька річ і йому не первина потрапляти до Сибіру.

Каюта, де сидів командир, скидалася на палац супроти непоказних комірчин на «Мері Томас», а сам командир у золотих галунах, набундючений, здався вельможною особою, зовсім не схожого на того простого чоловіка, що водив їхню шхуну за табунами котиків.

Тепер Синаш швидко дізнався, навіщо його взяли на борт сторожовика, і на допиті, що тривав таки довгенько, говорив тільки щирю правду. Правда була безпечна для них, а от брехня могла б нашкодити. Він знав лише те, що вони били котиків далеко на півдні у вільних водах, а потім запав туман і безвітря, саме як вони наблизилися до лінії кордону, і що цю лінію вони перетяли дрейфуючи. Знов і знов Синаш твердив, що вони не спускали жодної шлюпки й не вбили жодного котика за останній тиждень, відколи дрейфували по заборонених водах. Та командир вирішив, що хлопець плете брехні, і став залякувати його грізним тоном. Він то погрожував йому, то влещав його, але, не змігши похитнути Синашевої твердості, звелів вивести хлопця геть.

З недбальства нікого не настановили наглядати за Синашем, і він вільно собі блукав по палубі. Коли-не-коли матроси кидали на нього цікаві погляди, але й тільки. Ніч була темна, вахтові зайняті своїм ділом, отож його невеличка постать не дуже привертала увагу. Спотикаючись на незнайомій палубі, Синаш забився на корму, звідки видно було бічні ліхтарі «Мері Томас», що рівно йшла в кільватері.

Довго дивився він на ті вогники, а потім ліг у темряві на палубу коло самої буксирної линви, що тяглась до полоненої шхуни. Раз був вийшов на корму офіцер, оглянув туго натягнену линву, чи вона не треться. Хлопець скулився в затінку, й офіцер його не помітив. І от саме це наштотхнуло його на думку врятувати життя і волю двадцяти двох чоловік і цим відвернути тяжке горе від стількох родин десь за тисячі миль.

По-перше, міркував він, їхня команда нічим не винна, і все ж їх безжально правлять до Сибіру в ув'язнення. А це смерть за живоття, так йому казано, і він твердо в це вірить. По-друге, він в'язень і не має найменшої надії втекти. По-третє, для двадцяти двох чоловік на «Мері Томас» є змога втекти, і єдина річ, що не пускає

їх,— це чотиридюймова ливна. Вони не можуть перерізати її зі свого кінця, бо там, мабуть, росіяни поставили вартового. Але цей кінець... цей кінець...

Далі Синаш не гаяв часу на роздуми. Він підповз до ливни і, розкривши складаного ножа, узявся до роботи. Лезо було не дуже гостре, і він перепилював волокнини одну по одній. І з кожного перерізаною волокниною все виразнішала картина страшного самотнього ув'язнення в Сибіру, що судилося йому. Таку долю гірко терпіти й з товаришами, а зазнати її самому здавалося й зовсім страхотливим. Та й те, що він зараз робив, певно, накличе на нього ще тяжчу кару.

Отак невесело роздумуючи, він почув, що хтось іде, і відповз у затінок. Знову підійшов офіцер, зупинився саме там, де був порався заручник, пригнувся трохи, щоб оглянути ливну, потім передумав, випростався, постояв кілька хвилин, дивлячись на ліхтарі захопленої шхуни, і пішов назад.

Тепер не гайся! Синаш поповзом вернувся до ливни й знову взявся пиляти її. От уже дві сталки перерізано. Ось і третя. Залишилася одна, і на цю одну припадав такий на́тяг, що ливна мало не сама піддавалася. Лусь! Вільний кінець ливни впав на корму. Хлопець ураз принишк, наслухаючи з завмерлим серцем. Але на сторожовику ніхто нічого не почув.

Синаш бачив, як червоний і зелений вогники на «Мері Томас» чимраз далепіють і тьмянішають. Потім понад водою ледве чутно пролунало: «Агов!» То кричала російська команда на буксированому судні. Але й цього ніхто не почув. Дим із труб і далі стелився над сторожовиком, а його машини працювали з такою самою силою, як і раніше.

Що ж діялося на «Мері Томас»? Про це Синаш міг хіба здогадуватись. Та за одне він був певен: його товариші не сплouxють, приборкають тих чотирьох матросів та мічмана.

Ще за кілька хвилин хлопець побачив зблиск і, напруживши слух, насилу дочув глухий пістолетний постріл. Потім... Яка радість! Червоний і зелений вогники зникли. «Мері Томас» вільна!

Тільки-но Синаш переповз наперед і встиг заховатися в одну із шлюпок, як на корму вийшов офіцер. Умить ударили на сполох. Залунали гучні команди. Сторожовик

змінив курс. По хвилях забігав в усі боки промінь електричного прожектора. Але його світляна посмуга не спіймала шхуни.

Незабаром Синаш заснув і прокинувся аж на світанку. Мащини стугоніли рівно, а хлюпїт води свідчив, що матроси микють палубу. Хутко обвівши очима довкола, він побачив, що на океанському просторі вони самі. Отже, «Мері Томас» пощастило втекти. Коли Синаш підвів голову, пролунав вибух реготу. Сміялись не тільки матроси. Навіть офіцер, що наказав забрати хлопця й замкнути, і той не міг приховати усмішки в очах.

У подальші дні, коли Синаш сидів під арештом, йому часто спадало на думку, що росіяни не дуже й сердяться на нього за те, що він утнув, і в цьому він був недалеко від правди. У глибині душі кожної людини живе якась природна шляхетність, що змушує її схилитися перед подвигом, хоч би вчинив його й ворог. А росіяни нічим не різняться від інших людей. Щоправда, хлопець перехитрував їх, але за це вони не могли ганити його. Тенер вони сушили голови: що ж із ним робити? Безглуздо-бо замість усієї команди захопленої й утраченої браконьєрської шхуни везти на кару таке хлоп'я.

Отож через два тижні російський сторожовик спинив сигналом один військовий корабель Сполучених Штатів, що йшов з Владивостока. Від судна до судна пропливла шлюпка, і на палубу американського корабля через поруччя переліз підліток. Ще через тиждень його висадили на берег у порту Хакодате і після обміну телеграмами купили йому квитка на поїзд до Йокогами.

Від залізничної станції юнак поспішив по химерних вулицях японського міста до гавані, де найняв човна, щоб перевіз його на одне з суден, снасть якого зразу видалася йому дуже знайома. Вітрила на судні були вже розгорнені. Воно якраз лаштувалося відпливати до Сполучених Штатів. Коли Синаш наблизився, гурт матросів висипав на прову шхуни, і вони заходилися виривати кітву з замуленого дна. Корби брашпиля підіймалися й опускалися.

— «Корабель пливе водою!» — розлігся голос Морського Законника, що заводив пісню.

— «Нум, тягніть, хлоп'ята, гей!» — дружно ревнув йому у відповідь знайомий хор. Тулуби співаків нахилилися й випростовувалися в такт із піснею.

Синаш Рассел заплатив за перевіз човняреві й вибрався на палубу.

Про кітву враз забули. Знявся радісний гомін, і не встиг хлопець духу звести, як уже опинився на плечах у капітана, а навкруг тислися товариші, і він намагався за секунду відповісти на два десятки запитань.

Наступного дня якась невідома шхуна лягла в дрейф поблизу одного японського селища. Висадивши на берег чотирьох матросів і молоденького мічмана, вона попливла далі. Висаджені не знали англійської мови, але вони мали гроші, а тому швидко добулися до Йокогами.

Відтоді мешканці згаданого рибальського селища більш нічого не чули про тих матросів, хоча й досі ще частенько згадують про їх загадкову появу. А що царський уряд ніколи й словом не прокопився про цю пригоду, то Сполучені Штати так і не знають, куди заплідлося було судно-браконьєр, і ніколи не сповіщалось їх офіційно, як декілька їхніх громадян залигали п'ятьох підданців російського царя. Навіть держави часом мають свої таємниці.

НА БЕРЕГАХ САКРАМЕНТО

Вітри все дмуть, — гей-го!
На Ка-лі-фор-ні-о;
Бо золота — навалом там,
Де річка Сакраменто!

То був тільки невеличкий хлопчина, що гострим дискантом виводив морської пісні, якої по цілому великому світі співають моряки, працюючи коло шпиля та піднімаючи якорі, щоб рушити до порту Фріско *. То був тільки невеличкий хлопчина, що зроду не бачив моря, але за дві сотні футів під ним, в ущелині, ринула річка Сакраменто. Його звали малий Джеррі, бо був ще старий Джеррі, його батько. У батька й навчився малий тієї пісні, та й удався в нього ж таки — і своїм яскраво-рудим чубом, і блакитними меткими очима, і білою шкірою, немилосердно всипаною ластовинням.

І через те, що старий Джеррі був моряк і півжиття свого проплавав по морях, із ним завше були слова тієї дзвінкої пісні. Аж одного разу, співаючи її в якомусь азіатському порту, він уперше замислився серйозно над її словами, коли разом із двадцятьма іншими матросами натужувався над якорем. І в Сан-Франціско він попрощався з кораблем і морем, щоб на власні очі побачити береги Сакраменто.

Він побачив і ті береги, і золото, бо найнявся на копальню «Золота Мрія» і став у великій пригоді, коли робили, щоб перевозити руду, підвісну дорогою на двісті футів над поверхнею річки.

А опісля на нього поклали відповідальність за троси, — він і лагодив їх, і доглядав їх, і любив їх, і кінець кінцем став незамінною людиною на копальні «Золота Мрія». Ще трохи згодом він покохав гарненьку Маргеріт Келлі; але вона полишила його з малим Джеррі, коли той ще й ходити гаразд не вмів, і заснула назавше останнім без-

пробудним сном на маленькому цвинтарі поміж високих суворих сосон.

Старий Джеррі так ніколи вже й не повернувся до моря. Він зостався коло своїх тросів, і всю свою любов поділив між ними та маленьким Джеррі. Навіть тоді, як «Золоту Мрію» спіткала лиха година, він однаково лишився служити в компанії за нічного сторожа — доглядати спорожнілу копальню.

Та цього ранку його десь не було. Тільки малий Джеррі сидів на ганку й виспівував тієї давньої пісні. Він сам собі зварив їсти й поснідав, а оце тільки-но вийшов подивитися, як воно на світі мається. За двадцять футів від нього стояв величезний сталевий барабан, що на нього накручувався нескінченний трос. Поруч барабана стояла міцно закріплена вагонетка. Простеживши очима карколомний політ тросів аж до другого берега, хлопчина міг розрізнити там другий барабан і другу вагонетку.

Механізм рухала сила тяжіння; з цього боку навантажена вагонетка над річкою посувалася силою власної ваги, тим самим перетягаючи порожню вагонетку на цей берег. Навантажену вагонетку спорожнявали, порожню знову наповнювали рудою, і все те пророблялося знов і знов десятки тисяч разів від того дня, як старий Джеррі став за доглядача коло цієї підвісної дороги.

Малий Джеррі раптом урвав пісню, почувши чийсь ходу.

Із сутіні сосника вийшов високий чоловік у синій сорочці, з рушницею через плече. То був Гол, сторож з копальні «Золотий Дракон», що троси її дороги простягалися понад Сакраменто на милю вище.

— Здоров, малий! — привітався він. — Що ти тут поробляєш сам?

— Та доглядаю господарства, — відповів той таким недбалим тоном, немов то була для нього давно звична річ. — Батька, бачте, немає вдома.

— А де ж він? — запитав чоловік.

— Подався до Сан-Франціско. Ще вчора ввечері вібрався. Його брат помер десь у старому краю, тож він і поїхав порадитися з адвокатом. І повернеться не раніше ніж завтра надвечір.

Так з гордою самоповагою казав Джеррі, свідомий своїй відповідальності — пильнувати майна копальні «Золота Мрія» — і втішений такою надзвичайною пригодою,

що він може пожити зовсім сам на цій стрімкій скелі понад річкою і варити собі їжу до власного смаку.

— Ну, то гляди, будь обережний,— сказав Гол,— і не пустуй із тросами. Я піду, може, надибаю де оленя в яру Кульгавої Корови.

— Он хмариться, немов на дощ,— статечно зауважив Джеррі.

— А я не боюся трохи змокнути,— засміявся Гол і зник, широко ступаючи, між деревами.

Пророкування Джеррі справдилось аж надто. Вже одесятій годині сосни розгойдувалися й стогнали, шибки у вікнах бряжчали, і пішов дощ, підхльоскуваний несамо-витим вітром. О пів на дванадцятю Джеррі розпалив вогонь, а коли годинник вибив дванадцятю — вже сів і обідати.

«Де вже там виходити сьогодні надвір,— вирішив він,— помивши після себе й прибравши посуд; і ще подумав: — А Гол, мабуть, добряче змокне... Чи поталанить же йому здобути оленя?..»

О першій годині в двері постукали, і, коли Джеррі відчинив, до хати прожогом влетіли чоловік і жінка, немов їх у спину підштовхнув шалений шквал. То було подружжя Спіллейнів, що фермерували у малолюдній долині, за кільканадцять миль від річки.

— Де Гол? — уривчасто й швидко спитався Спіллейн.

Джеррі помітив, що Спіллейн знервований і різкий у рухах, а дружина його чимось дуже збентежена. То була худорлява, змарніла, замучена роботою жінка: нудна, нескінченна праця всього її життя наклала тяжку печать їй на обличчя. Оце ж таки життя погорбило її чоловіка й покрутило йому руки, а волосся зробило попелястосивим.

— Він пішов полювати до Кульгавої Корови,— відказав Джеррі.— А вам на той бік треба?

Жінка почала стиха хлипати, а Спіллейн, кинувши стурбовано щось незрозуміле, підійшов до вікна. Джеррі й собі теж поглянув надвір, де тросів майже не було видно за ясным дощем.

Звичайно мешканці навколишніх осель переправлялися через Сакраменто підвісною дорогою «Золотого Дракона». За цю послугу стягувано невелику платню, і з неї компанія «Золотого Дракона» сплачувала Голові його утримання.

— Нам конче треба на той берег, Джеррі,— сказав Спіллейн, показуючи великим пальцем через плече на свою жінку.— Її батька покалічило в шахті «Конюшинє Листя». Там стався вибух. Навряд чи й виживє. А нас допіру сповіщено.

Джеррі відчув, як йому враз закалатало серце. Він зрозумів, що Спіллейн хоче перебраться дорогою «Золотої Мрії»; та чи ж міг він без батька взяти на себе таку відповідальність, тим паче, що пасажирів тут ніколи не перевозили, та й узагалі тих тросів давно вже не використовували?

— Може, Гол скоро повернеться,— мовив хлопчина.

Спіллейн похитав головою і запитався:

— А де твій батько?

— У Сан-Франціско,— коротко відказав Джеррі.

Спіллейн застогнав і люто вдарив кулаком по долоні другої руки. Жінка його заплакала голосніше, і Джеррі розчув її мурмотіння:

— А батько ж помирають, помпрають!

Йому й самому на очі навернулися сльози; і він стояв нерішуче, не знаючи на яку ступити. Та вирішив за нього Спіллейн.

— Слухай-но, малий,— промовив він рішуче.— Ми з жінкою мусимо переправитися одією вашою дорогою! Чи пустиш ти її для нас?

Джеррі аж позадкував трохи. Це він зробив півсвідомо, немов інстинктивно сахався небезпечної ухвали.

— Ліпше б вам було подивитися, чи не повернувся Гол...— запропонував він.

— А як ні?

Джеррі знову завагався.

— Коли що станеться, відповідатиму я,— додав Спіллейн.— Ти ж бачиш, малий, нам, будь-що треба на той бік!

Джеррі зпехотя кивнув.

— І дарма чекати на Гола, — сказав далі Спіллейн. — Адже ти не згірш за мене розумієш, що він не скоро повернеться з яру Кульгавої Корови. Тож берися до діла!

Не диво, що місіс Спіллейн мала такий наляканий вигляд, коли вони допомагали їй влізти у вагонетку,— подумав Джеррі, глянувши вниз, у ту прірву, якій, здавалося, й дна не було. Через дощ та клоччя хмар, що клубочились у несамовитих поривах вітру, того берега за яких сімсот

футів зовсім не було видно; а круча коло самісіньких їхніх ніг стрімко спадала донизу й губилась у розбурханій млі. Здавалося, що до поверхні річки добра миля, а не просто двісті футів.

— Готові? — спитав Джеррі.

— Пускай! — закричав Спіллейн, намагаючись перекрити ревіння вітру.

Він уже вліз у вагонетку, сів поруч жінки й узяв її за руку.

Джеррі глянув на це несхвально.

— Вам треба буде триматися обома руками, — он як вітер шарпає!

Чоловік і жінка ту ж мить розняли руки й ухопилися за краї вагонетки, а Джеррі поволі й обережно став відпускати гальма. Барабан почав крутитися, тягнучи нескінченний трос, і вагонетка поковзом рушила в безодню; вагонеткові коліщатка покотилися по нерухомому верхньому тросі, що до нього її було підвішено.

Не вперше пускав Джеррі вагонетку, але вперше довелося йому робити це самостійно, без батькового нагляду. За допомогою гальма він регулював швидкість руху вагонетки, що конче треба було робити, бо шалені пориви вітру раз у раз підхоплювали її й шалатали на всі боки; а одного разу, саме перед тим як цілком зникнути за суцільною стіною дощу, вагонетка так перекилилася, що мало не вивернула в прірву весь свій живий вантаж.

Після цього знати, чи вагонетка рухається, Джеррі міг, тільки стежачи за рухом троса. І він напружено пильнував, як трос розмотується з барабана. «Триста футів, — шепотів він сам до себе, дивлячись на кабельні позначки, — триста п'ятдесят, чотириста...»

Раптом трос зупинився. Джеррі зовсім уже відпустив гальма, але трос не рухався. Хлопець обіруч ухопився за троса й щосили потяг, марно намагаючись зрушити його. Щось зіпсувалося. Але що саме? Він не міг знати, та й видно нічого не було. Джеррі насилу розрізнув у повітрі обриси порожньої вагонетки, що мала б рухатись із такою самою швидкістю, як і навантажена. До неї було футів із двісті п'ятдесят. Він розумів, що це означало: десь там у сивій млі за двісті футів над річкою й за двісті п'ятдесят футів від протилежного берега зависли у нерухомій вагонетці Спіллейн та його жінка.

Тричі гукав до них Джеррі на весь голос, але шалений вітер не доніс жодної відповіді. Хлопець не міг їх почути, так само, як і вони не могли почути його. Але саме, як різні гадки шугали йому в голові, імла понад річкою нараз розвіялася й зринула вгору. На мить він виразно побачив вирування Сакраменто внизу, а вгорі вагонетку, що в ній сиділи чоловік і жінка. А по тому хмари насунули ще густіші, ніж перше були.

Хлопець ретельно обдивився барабан і побачив, що він цілком справний. Видимо, щось сталося з барабаном на тому березі. Віп жахнувся на саму думку, що там, у лютому вітровинні, висять над прірвою чоловік і жінка і гоїдаються туди-сюди у маленькій вагонетці, не знаючи, що робиться на березі. Невже їм доведеться висіти доки він сам тросом «Золотого Дракона» дістанеться на той бік, до другого барабана?

Аж тут Джеррі згадав про блок у комірчині й щодуху побіг по нього. То був подвійний блок, і хлопець, приладнуючи блок до троса, пробурмотів уголос: «Моя сила збільшиться вчетверо». Тоді він почав тягти і тяг, допоки почало здаватися, що руки йому виривалися з суглобів, а м'язи ось-ось порвуться. А проте трос ані зрушив з місця. Тепер не лишалося нічого іншого, як дістатися самому на той берег.

Джеррі вже змок до рубця, тож дощ його анітрохи не обходив, коли він біг до «Золотого Дракона». Вітер увесь час гнався за ним, немов підганяючи, і бігти було легко, хоч і бентежила думка, що Гола пема і нікому буде гальмувати вагонетку. Отож він сам зробив собі гальмо з міцної мотузки, накинувши її петлю на нерухомих трос.

Вітер скажено налетів на нього, розгойдував троса, свистів і ревів навколо, підкидав та перехиляв вагонетку, і Джеррі ще ясніше уявив собі, як то почувають себе зараз Спіллейни. Це надало йому свіжої сили, коли, щасливо доставшись на другий берег, він крізь бурю пробивався до підвісної дороги «Золотої Мрії».

Жах пройняв його, коли він упевнився, що барабан цілком справний. Усе гаразд і на тому, і на цьому боці. Де ж тоді заїло? Безперечно, десь посередині!

Від цього берега до вагонетки зі Спіллейнами було тільки двісті п'ятдесят футів. Крізь розбурхану млу Джеррі міг розгледіти чоловіка й жінку, що скоцюрбилися на дні вагонетки, віддані на поталу лютому вітрові з лив-

ним дощем. У перерві між двома шквалами хлопець гукнув до Спіллейна, щоб той обдивився коліщатка.

Спіллейн почув його, бо Джеррі бачив, як він обережно підвівся навколішки й обмацав обидва коліщатка вагонетки. Потім він обернувся до берега:

— Тут усе гаразд, малий!

Джеррі ледь-ледь розчув ті слова, немов долинули вони до нього дуже здалеку. То в чому ж річ? Лишалася ще ота друга, порожня вагонетка, якої він не міг розгледіти, хоч знав, що вона має висіти десь там далі, понад жахливою прірвою, за двісті футів від Спіллейнкової вагонетки.

Джеррі блискавично вирішив, що йому робити. Він мав тільки чотирнадцять років, був худорлявий та стрункий; але він виріс серед гір; ще й батько навчив його дечого з «морської справи», отже, височінь його зовсім не лякала.

У скриньці з інструментами коло барабана він знайшов старого гайкового ключа, короткого залізного прута й цілу в'язку майже нової манільської мотузки. Надаремно шукав він ще хоч уламок якої дошки, щоб спорудити собі щось на взірць «боцманського сидельця»: напхваті були тільки великі дошки, але розпилити їх не було чим, через те довелось обійтися без зручного сидла.

Сідло, що його влаштував собі Джеррі, було дуже примітивне. Він зробив велику петлю з мотузки й перекинув її через нерухомий трос, до якого почеплено було порожню вагонетку. Сидячи в тій петлі, він руками якраз міг досягти троса; а вгорі, там, де мотузка терлася об металевий трос, підмостив свою куртку, бо так і не знайшов ніде бодай хоч старого мішка.

Нашвидкуруч усе те підготувавши, хлопець повис над безоднею у своєму мотузяному сідлі й почав перебирати троса руками. Він захопив з собою гайковий ключ, залізний прут і скількись там мотузки. Посуватися він мав трохи вгору, але не це дошкуляло йому, а вітер. Коли шалені пориви шпурляли його туди й сюди, мало не перекидаючи, і він заглядав униз, у сиву безодню,— ось тоді він відчув у собі страх. Адже це старий трос. А що, як він обірветься, не витримавши його ваги й натиску вітру?

Хлопця таки пройняв жах, справжній жах. Він відчув, як йому нудить під серцем, як йому нестримно тремтять коліна.

Проте він мужньо посувався вперед. Трос був старий, розтріпаний, з нього стрімилі подекуди гострі кінці обі-

рваних дротин, що до крові роздирали малому руки; але він помітив це тільки тоді, коли зробив першу зупинку й вочав перегукуватися з Спіллейнами. Їхня вагонетка висіла саме під ним, на кілька футів нижче, тож він міг пояснити їм, як стоять справи і що він наміряється зробити.

— Я б і радий допомогти тобі! — гукнув Спіллейн до Джеррі, коли той подався далі.— Та жінка моя зовсім стерялася! Ти гляди, малий, обережніш! Я вскочив у таку халепу, а рятувати доводиться тобі!

— Та я вас урятую! — відповів йому Джеррі.— Перекажіть місіс Спіллейн, що вона за мить буде на тім боці!

Під зливою, що сліпила йому очі, гойдаючись туди й сюди, немов якийсь прудкий і безладний маятник, відчуваючи пекучий біль у подертих доловях, захлинаючись від тяжких зусиль та від стрімливої маси повітря, що забивало йому віддих, хлопчина добувся нарешті до порожньої вагонетки.

Кинувши оком, він відразу ж побачив, що не марно зробив цю страшну подорож. Переднє коліщатко, розслабнувши від довгої служби, зірвалося з троса, і тепер трос затисло між ним та боковим шківом.

Ясно було одне — найперше треба зняти коліщатко з блока. Ясно було й друге — доки він зніматиме коліщатко, вагонетку треба прип'яти до троса тією мотузкою, що він мав із собою.

За чверть години Джеррі встиг лише закріпити вагонетку. Заколесник, що сполучав коліщатко з віссю, узявся іржею і защекнувся. Джеррі щосили гатив по ньому ключем, а другою рукою тримався якомога за троса, проте вітер без упину несамовито налітав, і гойдав, і крутив хлопця, через що він дуже часто не міг улучити. Дев'ять десятих усієї його сили йшло на те, щоб утриматися на місці. Боячись упустити гайкового ключа, він прив'язав його хусточкою собі до руки.

Минуло вже півгодини; Джеррі вибив заколесник, але витягти його не зміг. Разів скільки він у розпачі ладен був кинути все; здавалося, що й наражатись на таку небезпеку, і так натужуватись — даремна річ. Але раптом хлопця осяяла нова думка,— він почав гарячково шукати по кишнях і кінець кінцем знайшов те, що шукав,— довгого цвяха.

Якби не той цвях, що хтозна-коли і як опинився у нього в кишені, довелося б Джеррі ще раз подорожувати тросом назад. Устромивши цвяха в дірочку заколесника, він мав за що вхопитися, і заколесник як стій вискочив з осі.

А тоді Джеррі здолав застромити під троса залізного прута, мов підойму, і зрештою вивільнив-таки коліщатко, що застрягло між тросом та блоком. Далі Джеррі поставив коліщатко на місце, мотузкою трохи підтяг вагонетку вгору, і коліщатко знов сіло на трос.

На все те пішло чимало часу. Більш як півтори години збігло, відколи Джеррі дістався до порожньої вагонетки. І тільки тепер він міг злізти з свого сідла і вскочити у вагонетку. Він відв'язав мотузку, що тримала вагонетку, і коліщатка почали поволі крутитися. Вагонетка рушила, і Джеррі знав, що десь там, нижче,— хоч він того й не бачив,— вагонетка із Спіллейнами теж рушила, але в протилежному напрямі.

Тепер йому вже не треба було гальмувати, бо вага його тіла достатньо урівноважувала вагу другої вагонетки; і незабаром він побачив кручу, що виступала з імлі хмар, і старий, добре знайомий барабан, що спокійнісінько собі крутився.

Джеррі виліз і закріпив вагонетку. Він виконав те дбайливо й розважливо; а далі — аж ніяк не по-геройському — кинувся на землю біля барабана і, не звертаючи уваги на дощ та шалений вітер, розплакався.

Чимало було причин для тих сліз,— і його покалічені руки, що нестерпно боліли, і страшенна втома, і реакція після тривалого напруження нервів; а найголовніше — величезна радість, що врятовано двох людей.

Їх не було тут, щоб подякувати йому; проте він знав, що десь на тому боці, за бурхливою, розлюченою річкою, вони поспішають стежкою до «Конюшиного Листя».

Джеррі насилу пошкутильгав до хатини; відчиняючи двері, він залишив на білій клямці слід крові з подертої руки, але навіть не помітив того.

Він був гордий і вдоволений сам із себе, бо знав, що вчинив мужньо; він був остільки щирий, що не боявся признатися в цьому перед самим собою. А проте один маленький жаль не давав йому спокою — якби ж це його батько був тут і все те бачив!

КРІС ФАРІНГТОН — СПРАВЖНИЙ МОРЯК

— Якби ти попав на англійський корабель отаким хлопчиськом, ти був би тільки юнга і бігав на побігеньках у справшніх досвітшених моряків. І як досвітшений моряк гукне: «Юнго, коновку води!» — ти б летів як куля і ніс би коновку води. А коли досвітшений моряк гукне: «Юнго, подай чоботи!» — ти б подавав йому чоботи. І ти був би тшемний і казав би щоразу: «Так, сер» або «Ні, сер». Але як ти на американському кораблі, то й думавш, ніби ти вше вартий стільки, як і досвітшений моряк. Крісе, синку, я вше слуху на кораблях двадцять два роки, а ти хочеш рівнятися до мене? Тебе на світі ще не було, як я вше моряк був і в'язав вузли, брав рифи й сточував линви. А ти тоді ще бавився дзигою та пускав зміїв.

— Але ж так не по правді, Емілю! — вигукнув Кріс Фарінгтон, і його виразисте обличчя зашарілося й пересмикнулось від такої кривди. Кріс був стрункий, міцної будови сімнадцятирічний юнак, виглядом типовий янки.

— Ти знову за своє! — скипів матрос-швед. — Мене звуть містер Йогансен, а такий хлопчисько називає мене просто Еміль! Це образа, і таке може бути тільки на американському судні.

— Але ж ти звеш мене просто Крісом! — вигукнув юнак докірливо.

— Так ти ш іще хлопчак.

— Але ж я працюю за дорослого, — відрубав Кріс. — А коли так, то я маю таке саме право називати тебе Емілем, як ти мене Крісом. Тут, у кубрику, ми всі рівні, і ти це сам добре знаєш. Коли ми в Сан-Франціско наймалися на «Софі Сазерленд», ми наймалися всі як матроси, і між нами ніхто не добачав п'якої різниці. І хіба я коли не

впорався зі своєю роботою? Чи, може, огинавсь? А чи ти або хтось інший брався за стерно замість мене? А чи, може, стояв дозорцем за мене або лазив на щогли?

— Кріс правду каже,— втрутився в розмову молодий матрос-англієць.— Ніхто ще й пальцем не покивав за нього. Він підписував контракта так само, як будь-хто з нас, і показав себе таким самим...

— Кращим! — утрутився в суперечку ще один моряк з Нової Шотландії.— Кращим, ніж дехто з нас! Як натрапили ми на табуни й стали полювати, виявилось, що він на всю шхуну мало не найкращий стерник мисливської шлюпки. Хіба лиш француз Луї, що стернує вже чотири роки — хіба лиш він справується краще за Кріса. Я тільки весляр, та й ти тільки весляр, Емілю Йогансене, хоч ти й двадцять два роки на морі. Чому ти не сидиш за стерном?

— Бо незграбний дуже,— осміхнувся англієць.— Неповороткий.

— Так чи так, це мало важить,— обстав данець Юргенсен за свого скандинавського побратима.— Еміль таки дорослий чоловік і досвідчений моряк. А хлопець ні те, ні те...

Ось так і точилася суперечка на шхуні. Шведи, норвежці й данці, як скандинави, тягли руку за Йогансеном, а англійці, канадці й американці підтримували Кріса. З неупередженого погляду Кріс мав цілковиту рацію, бо він правду казав, що працює за дорослого так само, як і кожен з них. Але його супротивники мали свої упередження, та ще й глибокі, і з цієї випадкової суперечки постала безперервна сварка, що поділила кубрик на два ворожі табори.

«Софі Сазерленд» була приписаним до порту Сан-Франціско мисливським судном, що полювало на хутрового морського звіра понад узбережжями Японії та далі на північ до Берінгового моря. Інші такі судна були двоцоголові шхуни, але «Софі» мала три щогли й була найбільша в цілій флотилії. Фактично це була трищоголова шхуна з повним вітрильним оснащенням, ще зовсім нова.

І хоч Кріс Фарінгтон знав, що правда на його боці і що він викоує свою роботу чесно й бездоганно, потай йому не раз мріялося, щоб трапилося щось надзвичайне і дало йому змогу показати скандинавам, що й він справжній моряк.

Проте однієї буремної ночі з ним стався нещасливий випадок — не з його провини. Перебирали запасний якірний ланцюг, і Крісові сильно придавило пальці на лівій руці, а водночас і всі його надії розбилися. Тепер не міг він вижджати у шлюпці на полювання і мусив лишатися без діла на палубі, поки загояться пальці. Він і гадки не мав, що саме цей нещасливий випадок дасть йому нагоду, якої він так давно жадав.

Якось надвечірньої пори, у другій половині травня, «Софі Сазерленд» ліниво гойдалася серед морського штилю. Котиків було сила-силенна, полювалося добре, і шлюпки повідходили на таку віддаль, що й не видно зі шхуни. А на шлюпках попливли й майже всі люди. На шхуні, опріч Кріса, лишилися тільки капітан, штурман та китаць-кок.

Капітан звався капітаном тільки з чемності. Це був дідуган років за вісімдесят. Він анічогісінько не тямив про море й морську справу. Але він був власник судна і тільки тому носив цей почесний титул. Насправді ж капітанував на судні штурман, що, певна річ, був відважний і вправний мореплавець. Помічник штурмана (мали й таку посаду на судні), тимчасово заступаючи Кріса як стерник на шлюпці, цього дня поплив з мисливцями.

Коли погожа днина сполучалася з успішним полюванням, шлюпки звичайно розсипалися по морю дуже далеко і часто не верталися до шхуни, аж доки не стемнів. Та хоч був якраз такий сприятливий для мисливців день, Кріс помічав, що штурман чимдалі дужче непокоїться. Він ходив по палубі нервуючись і раз у раз оглядав обрій у морський бінокль. Але жодної шлюпки не видно було. А коли сідало сонце, він навіть послав Кріса на верх бізаньщогли. Але й Кріс не зміг побачити нічого. Шлюпки, очевидно, мали вернутися не раніше, як опівночі.

Уже від полудня барометр почав падати з разючою швидкістю, і всі прикмети показували на те, що треба ждати великої бурі. Наскільки великої, навіть штурман не міг передбачити. І вони з Крісом почали готуватися до неї. Ув'язали штормовими сезнями позгортані марселі, попускали й познімали фок та бізань. Зняли також другий і третій клівери. На першому клівері, що лишився незгорнений, і на гроті вони взяли по одному рифу.

Ще не закінчили приготувань, як запала ніч, і разом з темрявою налетіла буря. Глухий стогін покотився

по морю, і шквал поклав «Софі Сазерленд» на борт. Але вона враз вирівнялася і, корячись стерну, за яким стояв штурман, повернулася провою на п'ять румбів проти вітру. Незважаючи на перев'язану руку, Кріс подався наперед і з незначною допомогою кока перекинув клівера на навітряний бік, а що грота-шкот було вибрано, то шхуна зразу лягла в дрейф.

— Хай бог помагає шлюпкам! Це не простий шторм! Це тайфун! — прокричав штурман Крісові об одинадцятій годині вечора.— У нас забагато вітрил! Треба взяти ще два рифи на гроті, негайно! — Він блиснув очима на капітана, що трусився в дощовику, притулившись під нактоузом і вчепившись у нього щосили.— У нас людей тільки ти, Крісе, та я, та ще кок, але з нього пуття не багато.

Щоб узяти на гроті рифи, треба було грота спустити, а тоді, під самим бом-клівером, шхуна неминуче мусила повернутися бортом під вітер і удари хвиль.

— Ставай до штурвала! — наказав штурман Крісові.— І щойно я гукну, повертай його, поки шхуна вирівняється й піде фордевіндом. Ми знову ляжемо в дрейф, коли я візьму на гроті рифи!

Вхопившись за неслухняні спиці стернового колеса, Кріс дивився, як штурман з переляканим коком рушили па прову і зникли в ревучій темряві. «Софі Сазерленд» заривалась у величезні хвилі, її жбурляло на всі боки. Туго натягнені сталеві штаги і весь стоячий такелаж гули на вітрі, наче струни арфи. До Кріса долинув приглушений крик, і він відчув, що прова шхуни сама звертає з курсу під вітер. Отже, грот пощастило спустити.

Над силу Кріс крутонув штурвал і став тривожно стежити, як розвертається судно й міняється напрям вітру, що його він відчував обличчям. То була критична хвилинка. Вивертаючись проти вітру, шхуна мала на якусь мить підставити борт хвилі. Вітер дув Крісові якраз у праву щоку, коли «Софі Сазерленд» нахилилась і почала здійматися вгору вище й вище, хтозна-як високо, наче під саме небо. Чи ж перенесе її через гребінь тієї велетенської хвилі?

Потім Кріс відчув, — бачити він не міг нічого, — що над шхуною, вздовж усього навітряного борту, здіймається й нависає височенний водяний вал.

Та водяна стіна прикрила шхуну від вітру, вона вирівнялася й на коротеньку хвилю застигла начебто неру-

хома. Потім знову нахилилась, зустрічаючи падіння водяної гори.

Кріс тукнув капітанові, щоб той тримався міцно, й сам наготувався до удару. Але не вродилася ще людина, що могла б його витримати. Цілий океан води бурхнув Крісові в спину, і його пальці, зціплені на шпичках штурвала, розігнулися, наче мали силу немовляти. Приголомшеного й безвладного, його, ніби соломинку в бурхливому потоці, попесло казна-куди. Повз ріг рубки, проходячи пів'юта швиргнуло його футів на сто чи й більше вперед і з розмаху вдарило об основу фок-щогли. Друга хвиля, вдершись на судно, проволокла його тим самим шляхом назад і, напівутопленого, лишила десь біля трапа на пів'ют.

Увесь у синцях та саднах, ледве притомний, він намацав поруччя й звівся на ноги. Він знав: це їхня остання хвилина, якщо не пощастить чогось зробити. Коли Кріс повернувся обличчям до корми, вітер ударив йому в рот так сильно, що геть забив віддих. І це враз привело хлопця до тями. Він аж скинувся: вітер дме просто в корму! Шхуна вже вийшла з западини й була на гребені буруна. Але нові водяні вали могли знов її накрити. Видряпавшись трапом угору, Кріс устиг схопити і запобігти цьому. Світло в нактоузі ще горіло. Отже, вони врятовані!

Цебто врятовані він і шхуна. Що ж до того, чи цілі решта тров, він не знав нічого; штурвала ж не можна було кинути, щоб те з'ясувати, бо втримати судно Кріс міг тільки ціною всієї своєї уваги. Найменше її послаблення — і удари хвиль під корму знов зіпхнуть шхуну в безодню. Отож він, юнак вагою в сто сорок фунтів, держався свого геркулесового завдання — керувати серед хаосу грізної стихії судном, водотоннажністю в двісті тонн.

За півгодини до Крісових ніг, стогнучи й хлипаючи, підповз капітан.

— Усе пропало, — заскиглив він. Старого побито так, що він був ледь-ледь живий. За борт полетіли кабмуз, грот, такелаж, кок, усе на світі.

— Де штурман? — запитав Кріс, перевівши дух після того, як насилу вирівняв судно після нового крепу. То була не дитяча забавка — стернувати під час тайфуна судно з клівером, узятим лише на один риф.

— Отам спереду, — відповів старий. — Лежить під бакком увесь строщений, але ще дихає. Казав, піби обидві

руки переломлені, а скільки ребер — і сам не знає. Зовсім знівечений.

— Та його ж там через клюзи заливає водою! Він же захлинеється! Йдіть до нього! — наказав Кріс, без роздумів перебираючи на себе команду. — Скажіть йому, хай не турбується. За штурвалом я стою. Поможіть йому, скільки вашої сили, а далі... — Він замовк і крутнув штурвал до правого борту: під кормою знявся височенний бурун і збив шхуну з курсу лівобіч. — А далі нехай сам дає за себе. Роздрайте люк до кубрика й спустіть його на койку. Потім задрайте люк знову.

Капітан обернувся до прови, але йти вагався. На нього жаль було дивитися. Весь шкафут по самий фальш-борт затопило водою. Капітан щойно перебрів нею до Кріса і знав, що смерть чигає там на кожному кроці.

— Ідіть! — загорлав Кріс розлючено. І коли прибитий страхом старий рушив, хлопець докинув услід: — Та пошукайте й кока!

Капітан повернувся за дві години, украй змучений, ледь живий. Накази він виконав. Штурман був у безпорадному стані, але вже лежав безпечно на койці. А кок щез без сліду. Цього разу Кріс погнав капітана вниз у каюту перевдягтися.

Після нескінченно довгих годин тяжкої натуги нарешті розвидніло. Було хмарно й холодно. Кріс подивився навколо. «Софі Сазерленд» мчала за ураганим вітром, мов несамовита. Дощу не було, але вітер зривав з хвиль бризки й кидав їх угору аж понад щоглу, застуючи ними все довкруг, крім найближчого околу судна.

Кріс міг бачити водночас тільки дві хвилі — одну попереду, а другу позаду. Якою манюсінькою та безпорадною видавалася шхуна на розгонистих тихоокеанських бурнах! Вигнавшись на страхітливую водяну гору, вона зависала на мить, мов скіпка, на запаморочливій височині, а тоді, розгойдуючись з боку на бік, стрибала вперед у бездонну хлань і зникала у вирі білого шуму на самому дні западини. Потім виринала, а позаду вже набігала нова водяна гора, і знов судно злітало увиш, аж серце хололо, і знов на мить зависало в рівновазі, а тоді падало вниз.

За правим бортом нарівні з собою Кріс угледів труп кока. Він плив, наче дух бурі, що супроводив шхуну. Очевидно, летячи за борт, він ухопився за обірваний фал, заплутався й тепер волочився на ньому по воді.

Ще цілі три години на самоті з цим жахливим супутником юнак спрямовував «Софі Сазерленд» за вітром. Він уже давно забув про свої ушкоджені пальці. Бинт зірвався з них, і солоня, холодна водяна пилюка вередила напівзагоєні рани, аж поки не занімів біль і пальці зовсім перестали щеміти. Але Кріс не змерз. Стернувати було так страшенно важко, що він обливався потом. З утоми й голоду юнак зовсім знесилів. Йому паморочилася голова, і він неабияк зрадив, коли на палубу вийшов капітан. Старий дав Крісові з'їсти цілий фунт плиткового шоколаду, що зразу підкріпив хлопця.

Тіло кока ще пливло поруч зі шхуною, тримаючись на фалі, і Кріс наказав капітанові перерубати той фал, а потім піти на прову й перерубати фал та шкот клівера. Старий зробив усе те, і клівер, пометлявшись у повітрі кілька секунд, мов носова хустинка, щез у морі. Тепер «Софі Сазерленд» ішла під голими щоглами.

До обіду тайфун майже видихався, а до шостої години вечора хвилі вляглися настільки, що Кріс уже міг залишати штурвал. Важко було вірити, щоб мисливські шлюпки витривали в таку бурю. Але найменшої нагоди урятувати людське життя не слід було пропускати. І Кріс, не довго думаючи, вирішив вернутися назад тим курсом, яким його несло сюди. Йому пощастило взяти риф на одному з внутрішніх кліверів і два рифи на бізані й потім за допомогою хват-талів їх підняти. Вітер повівав ще досить дужий, і Кріс усю ніч наскрізь, зигзагами вертаючи назад пройденим курсом, напинав нові й нові вітрила, щойно дозволяла сила вітру.

Тим часом на покаліченого штурмана напали гарячка та марення, і Кріс звелів капітанові піклуватися про нього, хоча й собі раз у раз кликав на поміч, не даючи передиху. «Я з ним більше навчився мореплавства, ніж за цілу подорож», — згодом розповідав старий. Але на світанку його кволий організм піддався, і він від знесилля заснув мертвим сном під навітряним фальшбортом пів'юту.

Кріс, що вже міг закріпити наглухо штурвальне колесо, приніс знизу укривало, вгорнув ним вимороженого діда й подався в комору знайти чого-небудь попоїсти.

Проте другого дня Кріс уже не мав снаги змагатися зі сном. Він час від часу короткими нападами засинав за штурвалом, тоді на хвилику прокидався й поглядав, чи все гаразд.

Третього дня з полудня Кріс натрапив на шхуну без щогол, мало не цілком розбиту. Наблизившись до неї, він помітив, що палубу заюрмила незвичайно велика команда, а підпливши ще ближче, поміж інших облич упізнав і обличчя своїх товаришів, яких саме шукав. Його поява тут була така вчасна, що далі нікуди, бо вони надсаджувалися біля помп, а вода в трюмі все прибувала.

За якусь годину разом з командою тієї шхуни на борту «Софі Сазерленд» опинилися і всі його товариші.

Позапливавши дуже далеко від свого судна, Крісові товариші саме перед тим, як налетів тайфун, знайшли притулок на чужій шхуні. То було маленьке звіробійне суденце з Канади, що забилося сюди на своє перше і, як уже видно було, й останнє полювання.

Капітан «Софі Сазерленд» мав що розповісти про свої пригоди, і він добре про них розповів, так, що коли на вечірній піввахті на палубі зібралися всі моряки, Еміль Йогансен, широко ступаючи, підійшов до Кріса і міцно потис йому руку.

— Крісе! — сказав він так голосно, щоб усі чули.— Крісе! Я здаюся. Ти такий добрий моряк, як і я. Ти чудовий хлопець і справшній моряк, і я пишаюся тобою! І ще слухай, Крісе! — він обернувся, ніби щось пригадавши, й гукнув: — Віднині завше називай мене просто Еміль, без «містер»!

ПРИГОДА В ПОВІТРЯНОМУ ОКЕАНІ

Я відставний капітан повітряного флоту. Себто за молодшого віку (не вельми давно!) я був аеронавтом і плавав у повітряному океані, що омиває нас звідусіль. Заняття це ризиковане, тож, певна річ, зі мною траплялося багато незвичайних пригод; і найбільш незвичайною з них, чи принаймні найбільш хвилюючою, була та, про яку я зараз вам розповім.

Це сталося тоді, коли я ще не плавав на водневих аеростатах з найкращого подвійного шовку, придатних для мандрівок у кілька днів, а не годин. У той час я літав на «Маленькій Нассо», названий так на честь своєї попередниці «Нассо Великої». «Маленька Нассо» була чимала за розміром повітряна куля з одинарного шовку, наповнена гарячим повітрям; вона могла сягнути висоти понад милю і протриматись у повітрі близько години. Такі особливості цілком відповідали моїм вимогам, бо я тоді стрибав з парашутом із півмильної висоти, а приземлявся в парках та на сільських ярмарках. Сталася ця пригода в Окленді, каліфорнійському місті, де мене на ціле літо заангажувала трамвайна компанія. Компанія провела колію за місто, де вона володіла великим парком, і, звісно, була зацікавлена, щоб різними атракціонами приваблювати туди городян, спраглих свіжого повітря. Згідно з контрактом я мав виконувати стрибки двічі на тиждень, і мій номер став особливою принадою для публіки, бо найбільші юрми людей збиралися саме в ті дні, коли я виступав.

Щоб ви зрозуміли подальші події, я мушу коротенько пояснити принцип дії аеростатів з гарячим повітрям, що їх використовують для парашутних стрибків. Якщо вам доводилося спостерігати подібні стрибки, то ви знаєте, що скоро-но парашут розкривається, повітряна куля перевер-

тається догори дном, випускає дим та нагріте повітря і, сплюснена, швидко падає вниз, прибиваючи парашут до землі. Тим-то й не доводиться цілі милі нищпорити по околиці у пошуках великого порожнього міхура та витратити чимало часу й зусиль. Такого ефекту можна досягти, прикріпивши до верхівки аеростата баласт на кінці довгого мотузка. Парашут і трапецію аеронавта підвішують до нижньої частини аеростата, і людина своєю вагою утримує повітряну кулю в правильному положенні. Та коли аеронавт робить стрибок, баласт нагорі переважає й відразу ж перевертає кулю догори дном, де саме міститься отвір, і нагріте повітря виривається назовні. На «Маленькій Нассо» за баласт правив мішок з піском.

В той день, що я оце розповідаю, зібралось надзвичай багато публіки, і поліція мала доволі клопоту, стримуючи надто цікавих. Чоловіки, жінки й діти напірали й штовхалися так, що канати ледь не тріскались під їхнім тиском. Виходячи з роздягальні, я помітив по той бік канатів двох дівчаток років чотирнадцяти й шістнадцяти і хлопчика років восьми-дев'яти, який переліз через канати всередину загороди. Дівчатка тримали його за руки, та пустун, збуджено-веселий, пручався і намагався вирватись. Тоді я не надав цьому значення — велика біда, просто дитячі пустощі, — і тільки пізніше, після того, що трапилось, ця сценка виразно постала мені перед очима.

— Пильнуй їх, Джордже! — гукнув я своєму помічникові. — Нам ще тільки нещасливих випадків бракувало!

— Добре, Чарлі, — відказав той, — пильнуватиму.

Джордж Гуппі допомагав мені при запусках безліч разів; він був настільки витриманий, спокійний та розсудливий, що я цілком покладався на нього і міг довірити йому життя без жодних вагань. Обов'язком Джорджа було слідкувати за наповнюванням повітряної кулі, а крім того, він повністю відповідав за справність парашута.

«Маленьку Нассо» вже наповнили повітрям, і триси, якими її було закріплено, напнулись до краю. Парашут лежав розгорнений на землі, а попід ним — трапеція. Я відкинув убік пальто, приготувався й дав команду на зліт. Ви знаєте, що перший поштовх при злеті дуже різкий; ось і тепер куля, попавши в струмінь повітря, перекинулась набік, та цим разом вона страшенно довго прибирала правильного положення. Я глянув униз і, як завше, побачив землю, що швидко даленіла від мене. І що

було видно тисячі облич, які мовчки стежили за мною. І от саме це їхнє мовчання вразило мене, бо з досвіду я знав, що людям час уже було прийти до тям і заходитись шалено аплодувати мені наздогін. Та я не чув ні оплесків, ні свисту чи підбадьорливих вигуків — нічого, панувала суцільна тиша. А натомість до мене чутно долинув дзвінкий, чистий, без жодних модуляцій голос Джорджа, підсилений мегафоном:

— Спускайся, Чарлі! Спускай кулю на землю!

Що таке скоїлось? Я помахав рукою, мовляв, усе почув, та й почав розмірковувати. Може, щось не гаразд із парашутом? Чому я мушу спускати кулю на землю, а не виконувати стрибок, якого нетерпляче очікують тисячі людей? У чім справа? Отак я сушив собі голову і нараз здивувався ще більше. Земля була внизу на відстані тисячі футів, і все ж таки десь поряд чувся неголосний дитячий плач. «Маленька Нассо» мчала у височинь, мов та ракета, а плач не замовкав, не стихувався. По щирості кажучи, я трішки налякався; аж ось мимохіть звів очі догори, звідки долинав звук, і побачив верхи на мішку з піском, що правив за баласт на «Маленькій Нассо», хлопчика. Це було те саме хлоп'я, що ото виривалося від двох дівчаток біля канатів, — його сестер, як я довідався пізніше.

Так, він сидів там, нагорі, на мішку з піском, скільки сили стискаючи мотузку. Порив вітру злегка нахилив кулю, і хлопчика віднесло на кільканадцять футів убік, потім знову назад, і то так різко, що він добряче стукнувся об тугий мішок; навіть мене тоді трусонуло, а я ж бо сидів на тридцять футів нижче. Я боявся, що він зірветься вниз, та хлопчина міцно притулився до мішка і знову запхикав. Опісля мені розказували, як саме в ту мить, коли аеростат мав злетіти, малий шибеник вирвався від сестер, проліз попід тросами й встиг викараскатись на мішок. Я й досі не можу збагнути, як йому пощастило втриматись у перший момент злету.

Так от, коли я вгледів його там, мені геть усе похололо всередині, і я, нарешті, зрозумів, чому куля так довго вирівнювала курс і чому Джордж наказав мені спускатись. Якби я стрибнув з парашутом, куля б ураз перевернулась догори дном, випустила повітря і почала б швидко падати вниз. Єдина надія була — чимскоріше спускатись на землю, поки хлопчик не зірвався. Я не мав ані найменшої

змоги дістатись до нього. Марна річ лізти нагору по тонкому закритому парашуту аж до нижньої частини кулі; та навіть якби це й вдалося, що робити далі? Прямо над моєю головою на своєму хиткому сідалі висить хлопчина, та подолати ті п'ятнадцять футів порожняви, що відділятимуть нас, буде неможливо.

Звісно, тоді в мене пішло набагато менше часу, щоб збагнути все, ніж зараз про це розповісти; я вмить зрозумів, що увагу хлопцеву треба будь-що відвернути від страшної небезпеки. Закликавши на допомогу все своє самовладання і силкуючись не виявити власної тривоги, я гукнув:

— Гей там, нагорі, ти хто?

Хлопчик, ковтаючи сльози, глянув на мене, і лице йому проясніло. Та саме в цю мить ми потрапили у перехресний струмінь повітря; кулю закрутило й знову вирівняло, а хлопця почало розгойдувати з боку в бік, і він ще раз стукнувся об мішок. Тоді знову почулося схлипування.

— Здорово, правда? — бадьоро спитав я, наче це була найприємніша подорож у світі, і потому хутко додав: — Як тебе звуть?

— Томмі Дермот, — долинуло у відповідь.

— Радий з вами познайомитись, Томмі Дермоте, — вів я далі. — Хотів би я знати, хто дозволив тобі летіти зі мною?

Він засміявся й сказав, що просто сам схотів собі, задля розваги. Отак ми летіли далі, а я, божеволіючи від страху за нього, сушив собі голову, що ж його ще казати. Підтримувати розмову — це було все, що я міг зробити; життя хлопчика залежало від того, чи зможу я забалакати його, щоб він не думав про небезпеку. Ми летіли на висоті чотири тисячі футів, а внизу, ген-ген аж до обрію, стелився пишній краєвид. Я показав хлопчикові Сан-Франціську бухту, схожу на величезне спокійне озеро; місто, повите димним серпанком; Золоту Браму в океанській імлі; а понад усім — ясні обриси гори Томалпайс, наче викарбуваної на небесному тлі. Просто під нами можна було розглядіти кабріолет, що, здавалося, ледь пересувався; але з досвіду я знав — люди, які сиділи в ньому, щодуху гнали коней нашим слідом.

Невдовзі хлопцеві набридло роздивлятись довкола, і я помітив, що його бере страх.

— Хотів би ти стати аеронавтом? — спитав я.

Томмі зразу ж підбадьоривсь і поцікавився:

— А ви маєте добру платню?

«Маленька Нассо», тим часом охолоджуючись, почала свій повільний спуск і зустрічні струмені повітря раз у раз її нещадно шарпали. Хлопця стало кидати з боку в бік, і він знову дуже боляче забився об мішок. Губи йому затремтіли, і він знову розплакався. Марно я пробував обернути все на жарт. Його сміливість танула, і я з острахом чекав, що от-от на моїх очах він зірветься вниз.

Я був у відчаї. Та нараз мені спало на думку, що один страх можна вибити іншим страхом і я, насупившись, сердито загорлав:

— Ти мені добре тримайся за мотузку, чуєш?! Бо інакше, як приземлимось, я дам тобі такого прочухана, що тобі й зроду не снилося! Второпав!

— В-в-второпав, сер,— проскімлив він. Очевидно, мої слова подіяли — до мене було ближче, ніж до землі, і для хлопчика моя погроза була страшнішою від падіння.

— А ти добре там влаштувавсь, на м'якенькому,— вів я далі і запевнив: — А тут у мене перекладка вузька й тверда, на ній дуже мулько сидіти.

Та в хлопця на думці було вже інше; він геть забув про біль у пальцях і поцікавивсь:

— А коли ви будете стрибати? Це ж головне, що я хотів подивитись.

Мені було шкода розчаровувати його, але стрибати я не збирався.

Хлопчик почав сперечатись.

— Таж це написано в програмі,— запротестував він.

— А то байдуже,— відказав я.— Щось мені не хочеться сьогодні стрибати, я просто спущу кулю додолу. Це моя куля, і я можу робити з нею все, що завгодно. Крім того, ми вже майже приземлились.

І справді, земля швидко наближалась. А цей хлопчисько ще й вичитувати мені почав, що негарно з мого боку так розчаровувати публіку. Він переконував мене робити стрибок, а я з легким серцем підтримував суперечку, виправдовуючись, як тільки міг, аж поки ми промайнули евкаліптовий гай і пірнули пазустріч землі.

— Тримайсь міцніш! — гукнув я і, схопившись руками за трапецію, повис на ній, щоб приземлитись на ноги.

Ми пронеслися повз клуню, до смерті перелякавши курсей на подвір'ї, ледь не заплутались у мотузках для

білизни, і знову злетіли вгору над скиртою сіна; і все це так блискавично, як оком змигнути. Приземлилися ми в садку, і коли, нарешті, мої ноги торкнулись твердого ґрунту, я зупинив кулю, пообертавши трапецію кілька разів круг яблуні.

Мені бувало всяко: і куля загорялася в повітрі, і на карнизі одинадцятиповерхового будинку доводилось висіти; а ще якось, коли невчасно розкрився парашут, я пролетів, мов куля, шістсот футів додолю. Та ніколи в житті не почувавсь я таким слабим, таким змученим і безсилим як тоді, коли, похитуючись, приступив до цілісінького хлопця і схопив його за руки.

— Томмі Дермоте,— сказав я, трохи прийшовши до тями.— Томмі Дермоте, зараз я покладу тебе на коліна й відлупцюю так, як іще не лупцювали жодну дитину за всю історію людства!

— Ні-ні! — закричав він, випрочуючись.— Ви ж обіцяли не робити цього, якщо я міцно триматимусь.

— Атож, обіцяв,— мовив я,— та все одно я тебе налупцюю. Ті, хто літає на повітряних кулях,— то кепські, безвідповідальні люди, і я тебе зараз навчу триматися подалі від них та й від повітряних куль теж.

І я таки дав йому прочухана — може, не найбільшого за всю історію людства, але таки напевне найбільшого у хлопцевому житті.

А проте ця історія геть зламала мене, вичавила, немов цитрину.

Я порвав контракт із трамвайною компанією і перегодом став літати на балонах з воднем. Що не кажіть, а газ таки набагато безпечніше.

Він загубив гаманця десь на Театральній вулиці. Рантом юнакові пригадалося, як його досить брутально штовхнули були на мосту через один з каналів, що перетинають ту велелюдну міську артерію. І, можливо, саме цю мить якийсь косоокий кишеньковий злодюжка зі спритними пальцями тішиться тими п'ятдесятма з лишком ібнами, що лежали в його гаманці. А втім, подумалось Елфу, він міг і сам загубити гаманця просто через неухважність. У двадцять, вже без будь-якої надії, заходився він перетрушувати всі свої кишені. Але гаманця ніде не було.

Держачи руку в порожній задній кишені штанів, юнак розгублено дивився на прудкомовного, горластого господаря ресторану, що репетував мов навіжений:

— Двадцять п'ять сен! Плати зараз! Двадцять п'ять сен!

— Таж гаманця немає! — відмовив хлопець. — Кажу ж вам: я десь загубив його.

Господар обурено підніс догори обидві руки й заволав ще голосніше:

— Двадцять п'ять сен! Двадцять п'ять сен! Плати зараз!

Їх уже обступив чималенький натовп, і це почпало бентежити Елфа Дейвіса. «Як це безглуздо й дріб'язково, — думав він. — Стільки галасу казна через що. Але ж треба якось виплутуватись!»

Промайнула думка: а що, як кинутися спророга крізь пакілля ніг і вирватися з натовпу, збиваючи на землю всіх, хто його спинятиме? Але, ніби розгадавши юнаків намір, один з офіціантів, опецькуватий присадистий хлопац з лихим блиском у перекошеному оці, вхопив його за руку.

— Плати зараз! Зараз плати! Двадцять п'ять сен! — заверещав ресторатор, аж охриплий від лютості.

Елф теж почервонів, тільки від приниження, і рішуче заходився ще раз трусити свої кишені. На цей раз гаманця не шукав уже, останню надію покладаючи на випадкові дрібні гроші. В бічній кишеньці піджака він намацав десятисенову монету і п'ятисеновий мідяк. Пригадавши, що недавно у нього десь ділося з кишені десять сен, він розпоров рубець і витяг монетку з глибини підбійки. Тепер він тримав у руці двадцять п'ять сен, суму, що мав заплатити за спожиту вечерю. Він перевернув долоню, і монети висипалися в руку ресторатора. Той, перерахувавши їх, відразу заспокоївся й догідливо вклонився клієнтові. Та й уся юрба догідливо вклонилась і розтанула.

Елф Дейвіс був молодий моряк. Йому щойно минуло шістнадцять. Служив він на «Енні Майн», американській звіробійній шхуні, що зайшла в Йокогамський порт відвантажити до Лондона добути за сезон котикові шкури.

Елф оце тільки вдруге зійшов на берег і зачудовано починав знайомитися з характером східної людини. Засміявшись, коли скінчилися низькі, запобігливі поклони, він повернувся на підборах, щоб відійти, але враз перед ним постала друга проблема, а саме: як потрапити на свій корабель?

Була одинадцята година вечора. Шлюпку з «Енні Майн» він навряд чи застане, а наймати місцевого човняра, маючи порожні кишені, здавалося не дуже пригодною справою. Спускаючись до пристані, Елф пильно придивлявся, чи не побачить випадком якого товариша по судну. В Йокогамському порту немає суцільного причалу, і кораблі стоять об'якорені на зовнішньому рейді. Це дає змогу кільком сотням куцоногих чоловіків заробляти собі на прожиття перевозом пасажирів з кораблів на берег і з берега на кораблі.

З десяток цих човнярів привітали Елфа, і кожен пропонував йому свої послуги. Він вибрав найприємнішого, літнього, добродушного на вигляд чоловіка з усохлою ногою. Елф сів до нього в човен. Було темно, і хлопець не бачив, що старий човняр робить. Але той, очевидно, й не думав відчалювати від берега та пливати до корабля. Нарешті човняр пришкутильгав до Елфа і, втупивши йому в обличчя очі, сказав:

— Десять сен.

— Та я знаю, що десять сен,— відповів Елф недбало.— Але треба поквапитися. Американська шхуна.

— Десять сен. Плати зараз,— наполягав старий.

Елф відчув, що його ніби жаром обсіпало від цих ненависних слів «плати зараз».

— Вези мене до американської шхуни, й там я заплачу,— промовив він.

Але човняр терпеливо чекав, стоячи перед Елфом з протягнутою рукою.

— Десять сен,— повторив він.— Плати зараз.

Елф спробував розтлумачити човняреві, що в нього тепер немає грошей, що він загубив гаманця, але що він заплатить, неодмінно заплатить йому, як тільки опиниться на американській шхуні. Він навіть не сходитиме на шхуну. Він гукне до своїх товаришів, і ті спершу заплатять перевізникові десять сен. Лише тоді він зійде на шхуну. Отже, все буде гаразд.

Але добродушний човняр одно відповідав:

— Плати зараз. Десять сен.

Як на те, все це чули й решта човнярів, що сиділи навпочіпки на сходинках причалу.

Елф, роздратований і злий, підвівся, щоб зійти на берег. Але старий човняр, поклавши йому руку на плече, затримав його.

— Дай мені сорочку зараз,— запропонував він,— і я відвезу тебе на 'мериканську шхуну.

Тоді вже в Елфових грудях спалахнула вся його національна гордість. Англосакси від природи ненавидять здирство, і Елфові така вимога здалася чистим грабунком. Десять сен дорівнювали шести американським центам, а сорочка, добротна й ще нова, коштувала йому два долари.

Не промовивши більше ні слова, Елф повернувся до старого спиною, вийшов з човна й попростував до кінця причалу, а за ним услід потяглася, регочучи з великої насолоди, вервечка човнярів; більшість їх були кремезні м'язисті хлопаки, всі напівголі, бо липнева піч стояла парка до знемоги.

Портовики в будь-якій країні люди брутальні й задержуваті. І Елфові нараз подумалося, що перебувати в опівнічну годину на кінці причалу з такою юрбою човнярів у великому японському місті не так безпечно, як може здаватися.

До нього підступив дебелий хлопак з копицею чорного волосся на голові й жорстокими очима. Решта сунулися позаду, щоб і собі устрияти в розмову.

— Дай мені черевики, — сказав хлопак. — Дай мені черевики зараз, і я відвезу тебе на 'мериканську шхуну.

Елф покрутив головою. Юрба на те закричала, щоб він погоджувався. Але натура в англосакса така, що від нього шкода чогось домагатися залякуванням чи погрозами. Сажмохить він може зважитись на будь-що, тільки не примусом. Тож ця спроба човнярів узяти Елфа примусом лише розбудила всю непохитну впертість його породи. У ньому жили ті самі якості, що змушують солдата у бою відважно йти на видиму смерть. І тут, під зоряним небом, на самотній пристані, оточений юрбою, що тислася й штовхалась, він вирішив, що краще помре, ніж стерпить таку ганьбу — віддати бодай нитку зі свого одягу. Тут уже йшлося не за ціну, а за принцип.

Раптом Елфа сильно штурхнули в спину. Він обкрутнувся, очі йому блиснули — і коло мимовільно роздалося. Але натовп галасував чимраз дужче. Човнярі один по одному вимагали за перевіз то ту, то іншу річ із його одягу, і всі кричали одночасно на повну силу вельми здорових горлянок.

Елф уже давно перестав відповідати, але він розумів, що його становище робиться небезпечним і що треба якнайшвидше вибратися звідси. Він ззято зціпив зуби, очі йому сталевно заблищали, а тіло набрало твердої і упевненої постави. І цей рішучий вигляд справив враження на човнярів. Коли Елф рушив від берега, всі вони розступилися перед ним. Однак сунули за ним по боках та ззаду і ще голосніше, ніж перше, кричали й реготалися. Один з парубійків, зростом і статурою схожий на Елфа, нахабно зірвав у нього кашкета з голови. Але не встиг ще й надіти на себе, як Елф ударив його навідліг так, що парубійко впав і покотився по камінні.

Кашкет вилетів у нього з руки й зник між ногами у юрби. Елф роздумував не довго. Моряцька гордість не дозволяла лишати кашкета в їхніх руках. Він хапко метнувся вслід за ним і скоро побачив його під босою ногою кремезного чолов'яги, що притискував кашкета цілою своєю вагою. Елф спробував вирвати кашкета з-під його ноги, різко смикнувши, але нічого не вийшло. Елф штовхнув чоловіка в ногу, але той тільки пирснув. Це вже був прямий виклик, і Елф прийняв його. Несподівано підставивши ногу ззаду, він щосили штовхнув човняра під

ребра. На цей brutальний спосіб нема ради, і японець гел-
нувся навзнік.

Враз накинувши на голову кашкета, Елф виставив пе-
ред себе кулак. Щоб запобігти нападкові ззаду, він круто
обернувся — і юрба сахнулась від нього. Саме цього й
хотів Елф. Тепер ніхто не стояв на заваді між ним і тим
кінцем причалу, що виходить на берег. Причал був вузь-
кий. Повернувшись обличчям до юрби і погрожуючи ку-
лаком тим, хто пробував обійти його збоку, Елф відступав
до берега. Сповнений бойового запалу, він повільно задку-
вав, стримуючи натиск юрби. Темношкірі по всьому світі
вже давно навчилися поважати кулак білої людини. І Ел-
фові дав перемогу не так його войовничий вигляд, як усі ті
численні бійки, що їх білі моряки виграли раніше.

Якраз там, де причал відходить від берега, містився по-
ліційний пост гавані. Весь час задкуючи, Елф нарешті
потрапив у освітлене електрикою приміщення, де чергу-
вав вичепурений лейтенант, що вельми здивувався такою
появою. Човнярі, вгамувавшись і затихши, попримлипали,
як мухи, до відчинених дверей, крізь які вони бачили й
чули.

Елф з'ясував у кількох словах своє становище й зажа-
дав, щоб лейтенант згідно з привілеєм чужинця в чужій
країні переправив його на шхуну в поліційному човні.
Лейтенант, що знав напам'ять усі правила й розпоря-
дження, своєю чергою пояснив Елфові, що портова поліція
не перевізники і що поліційні човни мають інше призна-
чення, ніж возити на кораблі моряків, що загулюються
допізна, не мавши при собі ані шеляга. Він також додав,
що човнярі, звісно, природжені грабіжники, та оскільки
вони грабують у межах закону, він безсилий чимось зара-
дити Елфові, бо це їхнє право — брати плату за перевіз
наперед. І хто він такий, щоб наказувати човнярам узяти
пасажира, а одержати плату аж опісля?

Елф визнав слушність лейтенантових слів, але сказав,
що лейтенант може вмовити їх, замість наказувати. Лей-
тенант охоче погодився на це. Він підійшов до дверей і
звідти звернувся до човнярів з короткою промовою. Однак
човнярі теж знали свої права, і коли офіцер закінчив, хо-
ром заспівали те саме:

— Десять сен! Плати зараз! Плати зараз!

— Як бачите, я нічого не можу вдіяти,— сказав лейте-
нант, що, між іншим, бездоганно говорив по-англій-

ському.— Але я поспередив їх, щоб вони не чіплялись до вас і не чинили ніякої кривди, так що вам зрештою нема чого боятися. Ніч тепла, і половина її вже минула. Лягайте де-небудь тут і спіть собі. Я б дозволив вам переночувати в постовому приміщенні, але це буде проти правил і розпоряджень.

Елф подякував лейтенантові за ласку й чемність. Та човнярі вже розбудили в ньому національну гордість і впертість, і тепер він не згоден був на таке розв'язання проблеми. Ночувати просто неба на камінні — це було б визнання поразки.

— Отже, човнярі відмовляються мене переправити? — сказав він.

Лейтенант кивнув головою.

— І ви відмовляєтесь мене переправити?

Лейтенант знову кивнув головою.

— Ну, а ваші правила й розпорядження не забороняють, щоб я сам переправився на шхуну?

Лейтенант сторопів.

— Так човна ж у вас немає, — проказав він.

— Не в тому річ! — запально вигукнув Елф. — Якщо я сам зумію переправитись, усі зостануться задоволені й нікому не буде ніякої шкоди?

— Авжеж. Це ви правильно сказали, — провадив спантеличений лейтенант. — Але ж ви не зможете самі переправитись.

— А ось побачите, — відрубав Елф.

Він кинув на підлогу кашкета, праворуч та ліворуч пошпурив черевики, а за ними полетіли штани й сорочка.

— Запам'ятайте, — промовив він, і голос його задзвенів: — Я, громадянин Сполучених Штатів, вважаю вас, місто Йокогаму й уряд Японії відповідальними за цей одяг. До побачення!

Елф ринув крізь двері в натовп. Зчудовані перевізники вмиль розступилися перед ним, і він побіг на причал. Але човнярі враз опам'ятались і, радісно горлаючи, кинулись за ним — так захопив їх цей новий поворот події.

Ту ніч довго згадували йокогамські портовики. Добігши до кінця причалу, Елф з розгону мистецьки стрибнув у воду. Гребучи наввимашки, він плив без перепочинку, аж доки цікавість не змусила його затриматись на мить. З темряви, де лишився причал, долинали до нього голоси. Він перевернувся горілиць і прислухався.

— Гаразд, гаразд! — вирізнялися з загального гамору слова.— Зараз не плати, плати згодом! Вернися! Вертайся зараз — платити опісля!

— Ні, дякую! — гукнув Елф їм у відповідь.— Зовсім не плачу. На добраніч!

Потім він оглянувся довкола, щоб визначити, де стоїть «Енні Майн». Вона стояла на якорі за добру милю від берега, і в темряві не легко було зорієнтуватися, куди пливти.

Найперше він розгледів яскраве гроно ліхтарів. То, як він знав, міг бути тільки військовий корабель. Напевно, американський крейсер «Ланкастер». «Енні Майн» мала стояти десь за ним, трохи ліворуч. Але ліворуч він ясно розрізнив три ліхтарі близько один від одного. То не могла бути шхуна.

На мить він завагався. Повернувшись на спину й заплющивши очі, він силкувався відновити в уяві картину розташування гавані так, як він бачив її вдень. Тоді задоволено пирхнув і рушив далі. Ці три ліхтарі горіли, мабуть, на великому англійському пароплаві. Значить, шхуна десь між цими трьома ліхтарями та «Ланкастером». Елф довго й пильно видивлявся: якраз там, де він і сподівався, справді-таки жеврів, дуже низько й ледь помітно, один ліхтар — якірний ліхтар «Енні Майн».

Гарно було йому пливти під зоряним небом. Повітря було тепле, як вода, а вода — мов молоко щойно з-під корови. В роті Елф відчував її приємний солонуватий смак, вона лоскотала в тіло, і рівні удари серця, глухі й сильні, сповнювали його радістю життя.

Отже, та подорож уплав тішила його, і минула вона без ніяких пригод. Праворуч від нього лишився «Ланкастер», ліворуч — англійський пароплав, і невдовзі перед ним пєясно забовваніла «Енні Майн». Учепившись за мотузяну драбину-трап, що звисала з борту, він нечутно відерся на палубу. Там не видно було ні душі, тільки блимало світло в камбузі. То, як він знав, капітанів син, що чергував вахтовим на стоянці, варив собі каву. Елф зійшов на бак й спустився в кубрик. Уся команда хропла по койках. Парня в тісному приміщенні здалась Елфові нестерпна, і він, натягнувши на себе тонку бавовняну сорочку та штани з цупкої індійської тканини, взяв під пахву укривало та подушку, вийшов на палубу й уместився на півбаку.

Ще не встиг він задрімати як слід, коли його розбудив стук човна об борт шхуни та чийсь голос, що гукав вахтового. То був поліційний човен, і схвильована розмова, що відбулася після цього, неабияк потішила Елфа. Звичайно, капітанів син упізнає одяжу. Вона належала Елфові Дейвісу, одному з матросів шхуни. А що сталося? Ні, Елф Дейвіс не вернувся на борт. Він десь на березі. Його немає на березі? Тоді він, мабуть, утопився. Далі лейтенант і капітанів син заговорили водночас, і Елф уже нічого не міг дібрати. Потім Елф почув, як вони удвох пройшли до кубрика й підняли всю команду. Матроси сонно бурчали й казали, що Елфа Дейвіса в кубрику немає. Тоді капітанів син почав обурюватись на йокогамську поліцію та її порядки, а лейтенант, виправдовуючись, посилався на правила та розпорядження.

Цю мить Елф підвівся зі свого ложа на півбакові і, протягаючи руку, озвався:

— Мабуть, я заберу цю одягу. Дуже дякую вам, що привезли так скоро.

— Я не розумію,— здивовано сказав капітанів син,— чом було йому не привезти тебе разом з цією одягею?

Поліційний лейтенант мовчки і з досить жалюгідною міною віддав одягу її власникові.

Другого дня, коли Елф намірився зійти погуляти на берег, його зразу оточили човнярі, гукаючи й махаючи руками, щоправда, вельми шанобливо, і кожному страх як кортіло взяти саме його собі за пасажира. Той, кого Елф вибрав, не сказав йому «плати зараз», коли Елф сідав до нього в човна. Ладнаючись вийти на берег, Елф хотів заплатити човняреві узвичаєні десять сев, але човняр підвівся й покрутив головою.

— Все гаразд,— сказав він.— Не треба платити. Ніколи не треба платити. Ти хлопець хоробрий, і квит!

І скільки ще стояла «Енні Майн» у Йокогамському порту, жоден човняр не хотів брати гроші з Дейвіса. Захоплені юнаковою мужністю та незалежністю, вони дарували йому вільний перевіз.

ЛИСТИ

До редактора журналу «Бюлітін»

Окленд, Каліфорнія,
17 вересня 1898 р.

Шановний добродію!

Я недавно приїхав з Клондайку, де пробув рік, доставшись туди через Даю і Чілкутський перевал. А звідти повернувся через Сент-Майкл, тобто проплив Юконом у човні 2500 миль. Я чимало подорожував по чужих краях та морях і навчився примічати все цікаве, добачати справжню романтику там, де вона є, та розуміти натуру людей, серед яких опинюся.

Я щойно докінчив нарис на 4000 слів *, у якому описав подорож від Доусона до Сент-Майкла в човні, на веслах. Прошу Вас сповістити, чи не міг би такий нарис придатися для вашого журналу. Я, звичайно, добре розумію, що прийняття рукопису залежатиме від його змістовності й літературних якостей.

З глибокою повагою
Джек Лондон *

До Мейбл Еплгарт *

Окленд-парк,
30 листопада 1898 р.

[...] Я радий, що Ви цікавитесь моїми справами, але... у нас так мало спільного. Вам відомо в найзагальніших рисах, чого я прагну в житті, але про справжнього живого Джека, про його думки, почуття і таке інше Ви не знаєте майже нічогосінько. Правда, й так Вам відомо про мене більше, ніж будь-кому. Я боровся і борюся за життя сам.

Ви кажете, щоб мені поїхати до сестри. Я знаю, як вона мене любить; а Ви знаєте? І за що саме? Я вже стільки років прожив у Окленді, й ми з нею за цей час майже не бачились — хіба раз на рік. Якби я послухався її рад та

поїхав до неї, то був би тепер клерком за сорок доларів на місяць, або залізничником, або ще чимось таким. Я мав би теплий одяг на зиму, ходив би до театру, мав би тісеньке коло приятелів, був би членом якогось нуднячого товариства на зразок ЖДК*, і говорив би так, як говорять у тому середовищі, й думав би, й робив те, що там думають і роблять, — одно слово, не знав би ні голоду, ні холоду, ні сумнівів, ні туги, ні високих поривань, не мав би ніякої мети — крім хіба купівлі меблів на виплат та одруження. Я прожив би все життя, як маріонетка, і був би ним задоволений. А вона... а вона б тоді не любила мене й наполовину так, як тепер. Якраз через те, що я почував себе — чи принаймні хотів бути — чимсь більшим, ніж двонога робоча худобина, і показав, що маю в голові трохи більше, ніж можна сподіватись від людини, виростаючої в таких умовах, і що я був не такий, як більшість хлопців мого віку й стану, — через усе це вона й прихилилась до мене так. А втім, це вже друга причина; перша та, що вона була самотня, не мала дітей, ані такого, як слід, чоловіка, а їй треба було когось любити. Того ж то вона й у ЖДК виявляла таке завзяття.

Якби я завтра скорив світ, ніхто б не радів з цього дужче за неї, і вона б запевняла, ніби весь час знала, що так буде. Але доти... доти вона радила б мені не думати про це, а поринути на півсотні років у сите, сонне, безтурботне існування й умерти так само, як жив, — по-тваринячому. Навіщо стільки вчитись, аби знаходити втіху в читанні якогось вірша? Адже вона не читає їх, і нічого їй не бракує. І он скільки людей не читають, а проте живуть щасливо. І навіщо мені розвивати свій розум? Це непотрібне для щастя. Нехай мене задовольняють пусті балачки, дріб'язкові плітки, всяке нікчемство. Адже так живуть усі довкола — і живуть щасливо.

Поки жива моя мати, я цього не зроблю нізащо; але якби завтра вона вмерла, а я знав, що мені судилось таке життя, що моя доля — прожити вік в Окленді, тягнучи ярмо якоїсь сталої роботи, й умерти в Окленді, то завтра ж таки я перерізав би собі горлянку й поквитався б із цим паскудним світом. Може, Ви скажете, що це дурний запал юнацького честолюбства і що з часом він пригасне, але з мене й так уже досить пригасання.

Та якби я держався того, що Ви назвали в своєму листі моїм обов'язком, що було б з мене тепер? Простий робіт-

ник; тобто я не був би здатний ні до якої роботи, крім фізичної. Чи знаєте Ви, яке я прожив дитинство? Ось що зі мною сталось у сім років, коли я ходив до сільської школи в Сан-Педро. Я був такий зголоднілий за м'ясом, що якось нишком заліз у кошик до однієї школярки й украв шматочок — невеличкий, зо два пальці завбільшки. Той шматочок я з'їв, однак більше ніколи не робив такого. Я тоді радісінько продав би своє первородство за шматочок м'яса, як Ісав за миску юшки. Боже! Коли дехто з хлопців, об'ївшись, кидав на землю недоїдений кусник м'яса, я ладен був підняти його і доїсти з піском, і все ж не робив того. От і поміркуйте, як могли розвиватись моя душа й мій розум у таких достатках.

Та пригода з м'ясом — символ усього мого життя. Новеньку спідню сорочку я вперше надягнув тільки у вісім років. Обов'язок?.. У десять років я вже продавав на вулиці газети. Зароблені гроші всі до цента приносив додому, а в школі мене їв пекучий сором за те дрантя, в якому я весь час ходив. Через той обов'язок відтоді я не мав дитинства. Ще затемна, о третій годині, вставай, біжи по ранкові газети. Випродаси їх — не додому йдеш, а до школи. Після школи — вечірні газети. В суботу я помагав морозивникові. В неділю йшов на кегельбан подавати п'яним німцям кеглі. З обов'язку я все зароблене до цента віддавав матері, а сам ходив у лахмітті, як опудало.

А обов'язку переді мною — хіба ні в кого не було?

Фред * під час літніх ваканцій найнявся на консервну фабрику й заробив на семестр навчання в коледжі. А я працював на тій самій фабриці не кілька ваканційних тижнів, а цілий рік. Багато місяців підряд я мусив ставати до роботи о шостій ранку і з півгодинною перервою па обід та другою на вечерю працювати до десятої, одинадцятої, дванадцятої години вечора. Платня там мізерна, але мій робочий день був такий, що я виганяв часом до п'ятдесяти доларів на місяць. І з обов'язку приносив матері все до цента. З обов'язку я одного разу пробув у тому пеклі, біля машини, тридцять шість годин поспіль — а я ж був ще дитина! Я пам'ятаю, як мені захотілося купити собі човника за вісім доларів. Ціле літо я складав гроші, цент до цента. Ціле літо зрікався всяких розваг — і на осінь таки мав уже п'ять доларів. А потім мати прийшла до мене на роботу, в цех, і попросила, щоб я віддав їй ті п'ять доларів. Того вечора я ладен був руки на себе накласти.

Цілий рік он якого пекла — і раптом таке розчарування: мені відібрано й ту маленьку втіху.

Обов'язок! Якби я держався Ваших поглядів на обов'язок, то ніколи б не потрапив ні до середньої школи, ні до університету, ніколи в світі — довіку б лишився простим робітником.

Моє тіло й душа терпіли голод ще в дитинстві, то чому вони тепер, коли на карті стоїть так багато, не зможуть обійтися без якихось там дрібних вигод?

Правда, я врешті порвав ті пута, але навіть тоді хіба я зовсім забув за обов'язок? Я й далі чимало доларів віддавав родині. Що я зробив насамперед, як вернувся з семи-місячного плавання? Купив собі ношеного капелюха, кілька сорокацентових сорочок, дві пари білизни по п'ятдесят центів, ношеного піджака й камізелку. Рівно сімдесят центів я витратив, щоб поставити по чарці давнім товаришам. А решта зароблених грошей пішла на сплату батькових боргів та на потреби родини. Працюючи на джутовій фабриці, я одержував сорок доларів на місяць, і ще мені якось перепало двадцять п'ять доларів премії на літературному конкурсі*. Я тоді придбав собі костюм за десять доларів та викупив годинника з ломбарду. Оце й усе, що я потратив на себе. А за два дні довелося знов заставляти годинника, бо й на тютюн не лишилось.

А скільки разів, коли я замітав класи в середній школі, приходив до мене батько й просив півдолара, долар чи два? А Ви ж знаєте, що я сам мав куди діти свої гроші, всі до цента. І чи не бувало так, що я не мав нічого в кишені, коли прийде батько, і мусив іти до «Іджису»* та позичати в хлопців — у рахунок платні за наступний місяць?

Чи Ви знаєте, що я перетерпів, поки вчився в середній школі та університеті? Чорти в пеклі й ті б заплакали, на мене дивлячись. І хто те знає? Хто може те знати? Як часто моє серце рвалося з туги! Обов'язок... я два роки безперестану відбивався від нього, і тепер я радий. Ви ж мене знали два роки тому — скажіть, хіба ці роки не пішли мені на користь?

Ви кажете: «Це ваш обов'язок, якщо ви хочете, щоб вас поважали ті, чия думка й чие товариство чогось варті». Якби я держався цього правила, чи міг би я спізнатися з Вами? Якби я керувався ним, чи знав би я тепер таких людей, чие товариство можна цінувати? Якби я держався

його змалечку, чийм товариством я був би здатний тішитись тепер? Теннісоновим? Чи гурту тупих бешкетників з вулиці?

Я не спроможний розкрити своє серце, вилити його на папері; я просто повідомив кілька фактів зі свого життя, і вони, можливо, з'ясуять Вам мої почуття. Та поки Ви не знаєте струн, Ви не зрозумієте й музики. Мене Ви не знаєте — не знаєте, що я почував і думав під час усіх тих змагань і що я думаю та відчуваю тепер. Голод! Голод! Відтоді, коли я вкрав шматочок м'яса, бо мною володів мій шлунок, і дотепер, коли мною володіє щось вище, я почував і відчуваю голод, тільки голод.

Ви не можете цього зрозуміти й ніколи не зрозумієте.

І ніхто ніколи не розумів. Так чогось завжди виходило. Обов'язок казав: «Покинь усе, йди працювати». Так думала моя сестра, хоч у вічі мені вона б цього не сказала. Всі дивились на мене скося; хоч вони мовчали, та я знав, які їхні думки. Я не чув жодного схвального слова, зате дуже багато осудливих. Якби мені хоч хто-небудь сказав: «Я тебе розумію!» Ще від мого голодного дитинства на мене дивилися тільки холодні, або осудливі, або глузливі очі. Найдужче мені дошкуляло те, що так дивились на мене й друзі — не вдавані, а справжні. Зверху я зашкаруб і сприймав усі удари не моргнувши оком; але як мені боліло в душі, цього ніхто крім мене не знав.

Що ж, хай буде так. Це ще не кінець. Якщо я й загину, то в запеклій боротьбі до останку, і пекло матиме в моїй особі не найгірше поповнення. Але загину я чи ні, а боротись мушу, як і досі, — сам.

Мейбл, пам'ятайте одне: той час, коли я міг оглядатись на міщанську мораль, давно минув. Мені байдуже, якщо я втрачу все, що маю, — я створю собі нове; якщо я завтра буду голий і голодний — що ж, я йтиму далі голий і голодний, поки не впаду; якби я був жінкою, я продавав би себе всім чоловікам, аби досягти свого. Одно слово, я не здамся.

Даруйте, що я так багато пишу про себе. Я радий, що Ви вже одужуєте. Як мені хочеться приїхати! Я й приїду, коли знайдеться змога.

Поки я пишу цього листа, в кімнаті Френк грає на своїй скрипці, а Джонні * на нервах, отож пробачте, що лист вийшов такий сумбурний.

Скажіть Тедові, що я дяками напишу йому, і попросіть його, хай пояснить детальніше, що він мав на увазі під тим псалмом.

Ваш Джек

До Мейбл Еплгарт

Окленд, Каліфорнія,
28 січня 1899 р.

Люба моя Мейбл!

Ну й перепало ж мені, нівроку. Мабуть, воно й справді не дуже гарно — просити критики, а потім сперечатись. Я це розумію; але я хотів пояснити свій погляд. Напевне, не слід було цього робити, та ще й так різко. Та все ж я гадаю, що це невелика кривда для Вас. От якби я міг поговорити з Вами! Може, на словах я пояснив би все краще.

І ще одне. Я не знаю, чи поділяєте Ви Фредову думку, але гадаю, що так: нібито я занадто поспішаю, не даю своєму писанню вилежатись, охолонути; ніби я не обробляю й не переписую знов і знов, коротше кажучи, не шліфую своїх творів, як ювеліри шліфують камінці. Цим, здається, Ви пояснюєте блідість зображених у моїх творах постатей. Але є ще два пояснення. По-перше, як я вже відзначив, вони не справляють на Вас враження, можливо, через те, що Ви зовсім не знаєте таких людей у житті. І, по-друге, вина тут може бути моя, але зовсім не через невірність у письмі. Можна писати вправно, сумлінно, бездоганно і все ж досягати мізерного ефекту. Так буде в тому разі, коли я сам не бачу по-справжньому того, що зображую; і цього не направить ніяке шліфування рукопису. Ви розумієте, куди я хилю. Я певен: те, що я писав, відбиває майже з абсолютною точністю мою думку, образи, що живуть у моїй уяві. І знаю, що якби я зобразив постать Мелмюта Кіда в одному оповіданні всебічно, то не потрібен був би цілий цикл про нього*.

Мені дуже прикро, що Вам погіршало; а Ви ж так надіялися, що вже одужаєте. Сподіваюся, що мій останній лист не зашкодив Вам — якщо він розхвилював Вас так, як, здається, розхвилював Теда, то це просто злочин з мого боку. Пробачте мені. А втім, Ви, мабуть, уже знаєте, який

я неотесаний варвар, навіть коли намагаюсь бути культурним. Зате Ви не можете сказати, ніби я нещирий. Не кажіть Тедові, що Ви знаєте, як мені перепало, поки він сам не спитає, — це ж наше з Вами діло.

До речі, я забув сповістити Вас в останньому листі, що я стою першим у списку претендентів. Мій бал 83,58. Наш поштар каже, що у мене непогані шанси дістати посаду. Спочатку вони беруть як тимчасового підсобника й платять до сорока п'яти доларів на місяць. А за півроку переведуть на постійну роботу, з платнею шістьдесят п'ять доларів. Але чекати доведеться, може, ще цілий рік. [...]

Ось як писав Кітс* до міс Джефрі: «Одна з причин того, що Англія дала світові найкращих письменників, — це те, що в Англії за життя їх зневажали, а підносили після смерті».

Що Ви на це скажете? Тільки не подумайте, ніби я й себе маю на увазі. Я вважаю себе невмілим учнем, що вчиться у майстрів і силкується наламати руку.

Вже скоро північ, а я хочу відіслати цього листа ще сьогодні, тож вибачайте, що він виходить такий сухий. Тед поїхав до Фріско, здається, в театр, і я читатиму в ліжку, поки він вернеться. Якщо «Оверленд», «Блек кет»* і республіканці на тому тижні всі зразу заплатять мені, то я, може, зумію приїхати. Добраніч, Мейбл.

Джек

До Клауделі Джонса*

Окленд, Каліфорнія,
27 лютого 1899 р.

Шановний добродію!

Сподіваюся, що Вас, людипу, яка зацікавилась моїми творами, не дуже розчарує те, що в березневому номері «Оверленду» моє оповідання не вийде. Я хотів побачитися з редактором особисто, а він тільки недавно повернувся з Нью-Йорка. Він задоволений моїм писанням, і якщо я держатимусь на такому рівні, згоден друкувати ще.

Мені несила висловити свої втіхи з того, що моя робота комусь сподобалась, бо, самі розумієте, з усіх людей на світі автор найменше спроможний оцінити те, що написав. Принаймні така моя думка. Докінчивши річ, я, як правило,

не можу сказати, добра вона чи нікчемна. Коли я вперше побачив надрукованою «Білу Тишу», мені аж млосьно стало, бо здалося, що це нічого не варта базгранина, і я щиро засоромився, чом не викинув її вчасно до кошика на сміття. Але, як видно, люди сприйняли її інакше.

Досі я жив так безладно, що в моїй освіті й лектурі є великі прогалини, і я, добре це знаючи, аж боюся сам за себе; а крім того, коли я щось пишу, то настільки переймаюсь темою, що врешті вона просто обридає мені.

Я, звісно, розумію, що це велика похвала, коли тебе порівнюють із Тургенєвим. Я майже незнайомий з його творчістю, хоч і знаю, яке високе місце посідає він у літературі. Здається, в Японії я прочитав «Дворянський дім» *, але більш не держав у руках жодної його книжки і навіть не певен, чи правильно пам'ятаю назву цієї. Так багато є гарних книжок і так мало часу на читання! Мені деколи аж сумно буває, як згадаю, скільки годин я змарнував на посередні твори, просто за браком кращих.

Щиро вдячний Вам за прихильне слово; воно надихнуло мене на дальшу працю і водночас поставило кілька віх на незвіданій стежці, якою мусить іти початківець. Поясніть, будь ласка, яку помилку Ви мали на увазі. Друкарських помилок там чимало, й досить прикрих, а найгірша в назві, бо міняє зміст. У машинопису було виразне: «За того, хто в дорозі», а надруковано: «За того, хто на дорозі». На якій дорозі? Я ж мав на увазі дорогу взагалі.

З пошаною
Джек Лондон

До видавництва «Готт-Міфлін»

Окленд, Каліфорнія,
31 січня 1900 р.

Панове!

Відповідаю на Ваш лист від 25 січня, де Ви просили повідомити додаткові біографічні дані. Бачу, що мені доведеться переписати свою автобіографію наново чи принаймні стулити зі шматків.

Батько мій * народився в Пенсільванії, він був солдат, розвідник, лісовик, мисливець, блукач. Мати родом з

Огайо. На Захід вони потрапили не разом, уперше спіткалися і побралися в Сан-Франціско, де я й народився 12 січня 1876 року. В місті я жив тільки зовсім маленьким, а з четвертого до дев'ятого року життя мов минало на каліфорнійських фермах. Читати й писати я навчився на п'ятому році життя — вже не пам'ятаю як. Мені здається, наче я завжди вмів читати й писати, і я не можу пригадати часу, коли цього не вмів. Казали, ніби я сам намігся, щоб мене навчили. Читач з мене був усеїдний, головню через те, що книжок траплялось мало і я радий був кожній, яка попадеться в руки. Пригадую, що в шість років читав Тробріджеві * книжки для дітей. А в сім років — «Мандрівки» Поля дю Шайю, «Подорожі» капітана Кука * й «Життя Гарфілда». І весь той час ковтав романи «Морської бібліотеки», які лиш міг випросити в жінок, та різні дешеві книжечки, що траплялися в наймитів на фермах. У вісім років порипув я в Уйду і Вашингтона Ірвінга. Тоді ж таки перечитав трохи не всю історію Америки. Життя на каліфорнійській фермі дав небагато поживи уяві.

Коли мені було близько дев'яти років, ми перебралися до Окленда, міста, що тепер налічує, здається, тисяч із вісімдесят населення і лежить за півгодини дороги від центру Сан-Франціско. В місті найбільшою принадою для мене стала публічна бібліотека. Відтоді я вважаю себе за оклендця. В Окленді помер мій батько, а я з матір'ю й досі живу тут. Я ще неодружений — адже світ такий широкий, і його поклик такий владний!

З дев'яти років життя мов минало в тяжкій праці, за винятком годин навчання в школі (на них я теж мусив заробляти). Не варто, мабуть, перелічувати, що я робив, — перелік вийде довгий і нецікавий, усе то була тяжка фізична праця, ремесла я не вмів жодного. Читати я, звичайно, не кинув. З книжкою не розлучався ніколи. Вчився я в звичайній початковій школі й закінчив її в чотирнадцять років. Мене надило море, і в п'ятнадцять років я втік з дому на Сан-Франціську бухту. До речі, це не якась там калюжа чи ставок. Я ловив лососів, був устричним піратом, матросом на шаланді, служив у рибальському патрулі, працював портовим вантажником чи просто жив як численні приморські шукачі пригод. Підліток віком, я був рівним серед дорослих. І завжди з книжкою — читав, поки інші спали, а коли не спали, робив те, що й вони, бо вдача в мене товариська.

За тиждень по тому, як мені вийшло сімнадцять років, я найнявся простим матросом на трищоглову мисливську шхуну. Ми вирушили до берегів Японії й би́ли котиків понад узбережжям, пливучи далі на північ, до російської половини Берінгового моря. Це була найтриваліша моя подорож, більше я не міг собі дозволити такої — не тому, що це занадто нудно, а тому, що наше життя занадто коротке. Правда, я бував у менших плаваннях, яких не варто тут описувати, і досі ще можу вважатися своєю людиною в кубрику чи пароплавній кочегарці — скрізь я знайду приятелів. Здається, це все, що можна сказати про мої подорожі, бо про Клондайк і мандри по Штатах я досить детально писав у попередньому листі. Я перетяв усю Кападу, бував на Південно-Західній території, Алясці тощо в різні часи, а крім того обходив як золотошукач і просто так Сьєрра-Неваду.

Освіту свою я вже описав. Взагалі кажучи, я самоук, бо не мав жодного навчителя, крім себе самого. З програм середньої школи й університету я вибирав тільки те, що вважав потрібним для себе; вчити все вряд не дозволяв ні час, ні гаманець. В середній школі я вчився один рік (в Окленді), а потім, сидячи вдома, за три місяці вбгав у голову програми дальших двох років і склав вступні іспити до Каліфорнійського університету в Берклі. Однак мусив, хоча й дуже не хотілось, покинути навчання, не докінчивши першого курсу.

Батько мій помер, коли я був на Клондайку, і я вернувся додому, щоб утримувати родину.

Щодо літературної праці: перша моя журнальна публікація (в газетах я не працював) з'явилась у січні 1899 року; це п'яте оповідання з теперішньої збірки «Синь вовка». Відтоді я пишу для «Оверленд манслі», «Атлантік», «Вейв», «Ерїне», «Юс компеньєн», «Ревю ов ревіюз» тощо, не рахуючи роботи для газет та інформаційних агентств. Усе це заробітчанство чи майже заробітчанство — від анекдота чи віршика й до псевдонаукових розвідок на теми, в яких я нічогосінько не тямлю. Чорна робота за долари, і квит, а честолюбніші мрії доводиться відкладати на майбутнє, коли пощастить вийти з грошової скрути. Таким чином, моя літературна кар'єра триває рівно тринадцять місяців.

Звісно, читання рано розбудило в мені охоту писати, але умови життя довго не давали пагоди спробувати. Допо-

моги чи порад у літературних справах я не мав нізвідки — сам товкся лобом у темряві, поки пробив хоч якусь дірку до світла. Звичайні журналістські прийоми стали для мене справжнім одкровенням. І ніхто ніколи не сказав мені: «Оце в тебе добре, а оце погано».

Певна річ, під час бунтарського періоду в моєму житті я виливав свої погляди на сторінках місцевих газет безкоштовно. Але це було давно, ще тоді, як я вчився в середній школі й мав скорше лиху, ніж добру славу. До речі, якось, повернувшись з плавання на котиколові, я здобув двадцять п'ять доларів премії за конкурсний нарис для однієї сан-франциської газети, перемігши студентів останнього курсу Стенфордського й Каліфорнійського університетів, що посіли друге й третє місця в конкурсі. Це зродило в мене надію чогось досягти.

Після мандрів по Штатах, 1895 року, я пішов до середньої школи, а до університету вступив у 1896 році. Таким чином, якби я не кинув науки, то був би вже на останньому курсі.

Щодо навчання — я навчаюся весь час. Призначення університету — підготувати людину до ціложиттєвого навчання, та й годі. Я не мав такого щастя, але якось пробиваюсь і сам. Удома чи не вдома, я щовечора, перед сном кілька годин читаю в ліжку. Мене вабить усе — адже на світі багато гарного. З наук мене цікавлять головним чином природознавчі, соціологічні та етичні — тобто, звичайно, біологія, й економіка, й психологія, й фізіологія, й історія, і так далі без кінця. Звичайно, я намагаюсь бути і в курсі літературних справ.

Я маю міцне здоров'я, люблю фізичні вправи, «вживаю» мало. Колись надолужу.

Більш не можу надумати нічого. Я розумію, що це вбогий матеріал, але писати автобіографію дуже нудно для людини, що й так весь час пише. Якщо вам потрібні ще якісь дані, ставте конкретні запитання, і я радо відповім. Крім того, буду вам вдячний, коли надішлете мені мою біографію прочитати перед публікацією.

З широкою повагою
Джек Лондон

Окленд, Каліфорнія,
22 грудня 1900 р.

[...] Насамперед, і це головне, Ви не так узялися за справу. Є десятки способів трактувати будь-яку тему чи ситуацію, і тільки один із них найкращий. На мою думку, Ви обрали не найкращий. Я маю на увазі точку зору. Ваш герой, що вмирає, — це часткове; а світ, ваші читачі — загальне. Пишучи своє оповідання, чи то шкід, Ви хотіли вивести з часткового загальне. Щоб досягти переконливості, досягти художності, Вам слід було виводити з часткового загальне *через часткове*. Ви цього не зробили. Ви пішли від часткового до загального *через загальне*. Зараз поясню. Ви стали на точку зору читача, а не головної дійової особи трагедії. Ви підійшли до трагедії та її головного героя через читача, замість підійти до читача через трагедію та її героя. Або ж, кажучи простіше (хай навіть я тут мішаю все в одну купу), читач не влазить у шкуру того героя й не розглядає всієї історії очима його душі. Читач стоїть осторонь і дивиться. А так не повинно бути. Наприклад, читач не бачить нічого героєвими очима; читач не бачить, як бачив — чи мусив бачити — той, стерв'яків, що злітаються до нього.

Я не можу висловитись ясніше, не вдавшись до конкретного прикладу. Вчора я виправляв гранки одного свого оповідання * для «Макклюрза». Написане воно місяців з вісім тому. Надрукують його в лютневому номері. Перегляньте його, і Ви зрозумієте ясніше, що я хочу розтлумачити. Воно коротке, в ньому з часткового виводиться загальне; — ідеться про самотню смерть старого чоловіка, і трагедію довершують звірі. Мій герой — старий індіанець, покинутий племенем у сніговій пустелі, бо став для нього тягарем. Він має багаттячко і трохи дров. Довкола нього мороз і тиша. Він сліпий. Як я трактую ситуацію? На чію точку зору стаю? Ну звичайно, старого індіанця. Починається оповідання з того, що він сидить біля багаттячка, прислухаючись, як плем'я збирається в дорогу, запрягає собак, від'їжджає. Читач разом з ним чує кожен знайомий звук; чує, як від'їжджають останні; відчуває тишу, що запала по тому. Старий вертає думкою в своє минуле — і читач разом з ним. Таким чином, уся тема пропущена через ду-

шу індіянина. Аж до кінця, коли його обступають вовки. Розумієте, все, все, навіть мораль і узагальнення, викладено через нього, у формах його життєвого досвіду. [...]

До Анни Струнської *

Окленд, Каліфорнія,
11 лютого 1902 р.

Дорога моя!

Саме через те, що Ви така дорога, мені страшенно важко писати. Несила вповісти, які суперечливі пориви й думки роздирають мене в цю хвилину. Пориви велять погоджуватись, думки — не погоджуватись. Вірте мені, що куди легше скоритися почуттям, ніж послухатись думок. Жіноче в мені проситься, а чоловіче — відраджує. А головне — над усім, над Вашим дорогим обличчям я бачу себе, і той «я» вимагає, щоб я був вірний собі, твердий і послідовний. Я певен, що впав би нижче в Ваших очах, якби зрадив себе, щоб бути вірному Вам чи доброму до Вас. Розумієте? Не знаю чому, але справа сама собою склалась так, що я мушу зважати не стільки на Вас, скільки на себе. Все, що я обстоював, проголошував і думав (тобто саме єство моє), повстає переді мною і судить мене. А я, хоч завжди здавався легковажним і несталим, потай шаную себе. Без цієї пошани я б розсипався. І повірте, я добре знаю, як легко розсипатися людині мого типу.

Але я все плутаюсь і не можу доладно висловити свої думки. Однак сподіваюся, що ви хоч наздогад мене зрозумієте. Прошу Вас, зрозумійте мене, хоч і лишитесь при своїй думці. Мабуть, найкраще було б пояснити до кінця, та, бачте, нічого не виходить.

Поверхово можна було б сказати багато. Якби я гадав, що йти не слід, я б не пішов *. Але вважаючи, що піти слід, шире вважаючи, як я можу не піти? Дякую Вам за одне: Ви просите не задля себе самої. Бо тоді мені було б важче. Проте Ви досить великодушна, щоб поставити свою вимогу на найсправедливішу основу. Одначе як прикро, коли тобі кажуть, що ти не досить близький і не повинен забувати, що наші шляхи пролягають далеко один від одного й ніколи не зійдуться. Прикрі не самі слова, прикро, що в них є правда. І ось парадокс: чого це я, хоч маю так мало спільного з Вами, знайшов у Вас так

багато? А тим часом ми майже чужі одне одному. Та коли подумати — мабуть, воно не так. Може, я не вплинув на Вас нітрохи; може, і Ваш вплив на мене невеликий. Але, — принаймні для декого, — «невеликий» зовсім не означає «незначний».

Зважте, як я жпв досі! Ну певже Ви не розумієте? Ми з Вами такі різні, що й жити мусили по-різному. Хіба доконче бути схожими, щоб стати друзями? Хіба не можна простягти руки одне одному, як проводирі двох великих союзних армій — щоб жодне не поступалось, не здавалось, не принижувалося? Певне, що таке може бути — і буває. Невже треба, щоб друзі розчинялись одне в одному? Та навіщо здалась така дружба!

Як же я жив? Щиро і відверто, хоч і не сумирно. Я не боявся життя. Не ховався від нього. Я брав його таким, як воно є, за його справжню ціну. І я не соромлюся свого життя. Хоч яке воно було, але воно мове. І так само, як я не боявся життя, я не заплющу очей і на смерть. Я не боюся померти — й через те не боюся дивитись, як помирають інші. Кажучи «боюсь», я маю на увазі не звичайний страх. Ні, я не боюся, що мене вразить видовище чужої смерті. Я бачив, як помирають люди. І це мало велику вартість для мого життя, що мені довелося таке бачити. А те, що я одержав, я готовий віддати. Хай увесь світ, коли захоче, прийде дивитись, як я помиратиму.

Я істота, наділена чуттями. Жити — це означає відчувати. Щоб знати життя, треба його бачити. Так само й смерть. Я не зможу збагнути власної смерті, навіть якщо сам упаду з шибениці, мов стиглий плід. А що мені не дано пізнати сенс власної смерті, то я повинен шукати того пізнання в чужій смерті, поки ще живий. Адже смерть, як і життя, велике диво.

Ви замало вірите в мене. Ви боїтеся, що, коли я побачу ту ганебну смерть, це зіпсує мене — «згрубить», як Ви висловились. Мабуть, Ви справді так гадаєте. Але як це «згрубить»? Усе мове життя повстає й заперечує Вам. Я бачив речі куди гірші й куди жорстокіші, ніж страта за вироком. Видовище страти може тільки пом'якшити мене. Якщо я згрубілий — ну що ж, такий я є. Найгірше вже сталося зі мною. А що сталося — те не відстанеться.

Господи! Як Ви можете це зрозуміти! Може, з погляду жінки в чоловікові все не таке, як слід, але стояти твердо,

на власних ногах і дивитися життю просто в вічі, не бо-
ятись нічого, бачити, як інші зустрічають свою смерть так
само спокійно й незворушно, як я зустрів би свою, бути
безстрашним, непохитним, не мати в собі ні крихти легко-
духості, ні крихти жіночності (огидної в чоловіках, хоч
принадної в жінках), не заплющувати очей, а сміливо
дивитися вперед, приймати життя, пам'ятаючи, що можеш
і віддати його... та Ви не спроможні цього зрозуміти, і я
не спроможний пояснити. Та й як інакше? Як можу я ска-
зати про те, що виростало в мені повільно й тонко, про те,
як складалася помалу вся моя натура, все мое найглибше
й невід'ємне єство, з яким я не можу розлучитися? Та щоб
Ви могли це зрозуміти, треба, щоб Ви жили зі мною від
самої колиски, й перемріяли зі мною всі мої хлоп'ячі мрії,
й робили моїми руками все, що я робив, і дивились на все
моїми очима, треба передумати все, що я передумав у са-
моті на вершкунці щогли чи біля стерна, пиячити цілі дні й
ночі, спати під одним укриттям зі справжніми людьми,
навчитися гидувати боягузством і шанувати відвагу над
чесність, шанувати безстрашних людей... і як Ви можете
зрозуміти, коли я не спроможний Вам пояснити?

А по-друге, я ніяк не добачаю різниці між тим, щоб смі-
ятись і веселитись в суспільстві, де вішають людей, а чи
дивитись на те, як вішають людину. А ми ж усі — і Ви, і
я — сміємось і веселимось. Коли Ви згодні ходити ввечері
тротуарами, які освітлює Закон, то Ви причетні й до зло-
чину, який полягає в тому, що Закон вішає людину.
А інакше лишається тільки знайти для себе якусь гірську
вершину чи кораловий риф геть поза досягом людських
законів — або зректись життя. Але якщо Ви приймаєте
ліхтар на розі, то мусите приймати й убивства, які вчинить
Закон, бо Ви стаєте причетні до Закону, приймаючи ліхтар
на розі, й полісмена на перехресті, і все суспільство,
в якому Ви живете; бо, живучи в цьому суспільстві, Ви
підтримуєте Закон, ним установлений, а коли Ви підтри-
муєте той Закон, це означає, що Ви вклали свою частку в
ціну мотуза, купленого, щоб повісити людину. Або при-
ймайте все це, або вийдіть із суспільства — іншої ради
нема. Я волю приймати — і не боюся, й не соромлюся
того. Я не збираюсь жити у вітальні за спущеними заві-
сами. Я хочу бачити і кухню, і посудомийню. Далєбі, той
чоловік, що боїться зняти рибину з гачка або випатрати
птицю, яку сподівається з'їсти, — це взагалі не чоловік.

Для нього нема ні риби, ні птиці. Він не має права на них. Нехай не їсть. А як хоче їсти, хай знімає з гачків рибу й патрає птицю. Ми не станемо чистіші від того, що хтось зробить за нас нашу брудну роботу.

Ми хочемо садовини й городини? Гаразд! Заробляймо на них. Та поки заробляємо, ми ж мусимо їсти рибу й м'ясо? Теж правда. А тому, поки риба й м'ясо годяться для наших шлунків, не вважаймо їх нечистими і для наших рук. І можете бути певні, що закон, який захищає Вас від образ і нападів на вулиці, сплямлений кров'ю людини, яку він вішає в Сан-Квентіні. Що з того, що її погляд упаде на Вас чи на мене? Хіба він не падає на нас за п'ять миль чи за п'ять тисяч миль? Я не боюся глянути в очі тій людині. Чому це я маю боятись? Що згрубію, глянувши їй в очі? Тоді я згрубію ще дужче, боячись глянути їй в очі й уразити себе тим. Повірте мені, співчуття, що зродилось на диванних подушках, несправжнє. Кінець кінцем воно служить тільки для власної втіхи. Ні, я волію побачити на власні очі, і хай мені стане млосно. Тоді мені й потім робитиметься млосно, коли я почую, що когось вішають.

Та годі вже. Чи я доб'юся згоди, оголюючи свою душу? Я тільки розпалююсь. Первісний звір підводить голову й реве — і що з того? Нас наче розділяє десять тисяч поколінь. І все ж, якщо навіть дорогу до Нового Брусалиму вкажете Ви, прокладу ту дорогу я. І поки Ви їстимете свою рибу та птицю, я здійматиму її з гачків і патратиму, хоч Ви мене й зневажатимете. І вона смакуватиме Вам, але руки Ваші будуть не чистіші за мої.

Я написав зовсім не такого листа, як збирався. Яюсь збився з дороги. Я хотів відповісти лагідністю на Вашу лагідність, а натомість виявив усе, що є різкого й неприємного в моїй натурі. Я вдячний Вам і ціную те, що Ви так мною цікавитесь, бажаючи, щоб я чогось не робив — дарма, великого чи малого. Але... але перші рядки цього листа, можливо, найкраще пояснюють мою думку. Я не можу. Якби Ви, поки я й у голові не покладав туди йти, сказали: «Ніколи не ходіть на страту», — я, аби зробити Вам приємне, пообіцяв би не ходити. Однак тепер — зовсім інша річ. Я б соромився сам себе. Я волів би піти й потім, щоб не бентежити Вас, більше ніколи не бачитися з Вами, аніж не піти й заслужити Вашу ласку, помножену в тисячу разів. Не те що я ціную видовище страти більше за

Вашу ласку, навіть помножену в тисячу разів, — тут ідеться про щось інше, що я мушу цінувати над усе, коли хочу цінувати Вас, чи будь-кого, чи будь-що взагалі.

Джек

До Анни Струнської

Окленд, Каліфорнія,
13 жовтня 1904 р.

[...] Затямте ось що: оповідання слід втискувати в якомога коротший час — в один день, у годину, якщо можливо, — а коли доводиться (таке часом буває і в найкращих оповіданнях) охопити довший проміжок, цілі місяці, тоді тільки натякати на перебіг часу, а оповідати лише про вузлові моменти.

Ви ж самі знаєте, що послідовне розгортання сюжету потрібне в романах, а не в новелах.

Новела — це обрамлений клапоть життя, один настрій, одна ситуація, один вчинок.

Не думайте, що це самозакоханість, коли я нагадую свої оповідання: я просто добре їх пам'ятаю, отож заощаджу час, посилаючись на них. Ось розгорніть книжку «Син вовка».

В перших вісьмох оповіданнях зображено по одній ситуації, хоча декотрі з них покривають досить довгі проміжки часу — той час тільки назначено, все підпорядковано розв'язці, конкретній ситуації. Вона стоїть у центрі уваги. Скажімо, починається з того, що «син вовка» зажадав жінки й вирушив її добувати; а конкретна ситуація — те, як він її добув.

Суть «Панотцевого права» полягає у сцені в хатині; решта — тільки вступ.

«Королева дружина» — взагалі навряд чи гарна новела.

«Північна Одиссея» покриває довгий проміжок часу, проте це розповідь від першої особи, а отже, той довгий проміжок (ціле Наасове життя) проходить перед нами за півтори години в хатині Мелмюта Кіда.

А розгорніть «Бога його батьків».

Перше оповідання — одна ситуація.

«Нерозв'язна загадка» — одна ситуація в хатині, де розкривається все минуле чоловіка й жінки. І так до останнього оповідання, «Зневаги жіночої», — зверніть увагу, як

і там розвиток сюжету тільки назначено, а розкрито одну конкретну ситуацію; і все ж це вже не справжня новела. І так далі. [...]

До Центральної ради профспілок округи Аламеда [штат Каліфорнія]

Глен-Елен, Каліфорнія,
25 серпня 1905 р.

Мені несила висловити, як я глибоко жалкую, що не маю змоги сьогодні бути з вами. Але повірте мені — я з вами в братерстві духу, так само, як ви всі, хлопці, у братерстві духу з працями міста Троя в штаті Нью-Йорк.

Та це ж видовище для богів! Робітники округи Аламеда послають частину своєї заробленої тяжкою працею платні за три тисячі миль, через увесь континент, щоб допомогти в скрутні пралям-страйкарям Троя.

Ось тут я й хочу нагадати вам одну річ, про яку ви всі знаєте, але це річ така велична, що про неї ніколи не зайве нагадувати, і вона ще виростає від кожного нагадування, — про те, що могутність організованого робітництва — в братерстві. Неорганізовані робітники не знають братерства, вони не стоять пліч-о-пліч, а через те неорганізоване робітництво слабке, як трава.

Братерство не тільки додає організованому робітництву бойових сил, воно дає йому ще й силу правоти. Найсвященніша з причин, що зводять людей у будь-яку організацію, — це братерство, і такої організації ніщо не може здолати. Нехай церква товче вам, що слуги повинні коритись хазяям. Саме це казала церква пралям-страйкаркам Троя. Але дух братерства сильніший за цей наказ, і трійські дівчата побачили це, коли каліфорнійські хлопці поділилися з ними платнею. (Але ж і дівчата в тому Трої! П'ять місяців страйку — і жодного випадку дезертирства з їхніх лав! Та й каліфорнійські хлопці, що простягають їм руку братерської допомоги через увесь континент!)

І я вам кажу: проти такого духу братерства безсилі всі махінації прислужників долара. Сила в товаристві й братерстві, а не в гризні, де кожен бореться проти кожного й усі ладні перегризти одне одному горлянку. І це товариство й братерство — ваші. Зайве бажати вам успіху й сподіва-

тися, що ваша сила ще зростатиме, бо братерство й товариство не можуть не зростати. Цього зростання неможливо спинити. Отож я тільки поздоровляю вас, хлопці, з цим.

Ваш в ім'я братерства людей
Джек Лондон

До читачів журналу «Епіл ту різн»*

Відкритий лист

18 листопада 1905 р.

Шановні товариші!

Ось вона, нарешті — та книжка, що її ми чекали стільки років! «Хатина дядька Тома» * про найманих рабів капіталу! Книжка товариша Сінклера «Нетрі» *. Те, що «Хатина дядька Тома» зробила колись для чорних рабів, «Нетрі» здатні зробити для рабів найманих у наш час.

Так, це книжка про наш час. Я не хочу ганити «Оглядаючись назад» Беллами * з його красними теоріями: вони послужили своїй меті, й послужили добре. «Оглядаючись назад» — визначна книжка. Однак я зважуся сказати, що «Нетрі» *, хоч у них немає красних теорій, книжка ще визначніша.

Вона жива й гаряча. В ній буває неприкрашене життя. Її написано потом і кров'ю, сповнено стогоном і сльозами. В ній людину зображено не такою, як вона повинна бути, а такою, як її змушують бути в нашому світі, в двадцятому сторіччі. В ній нашу країну зображено не такою, як вона повинна бути чи як її уявляють захоплені промовці на святі Четвертого липня — батьківщиною волі і рівних можливостей для всіх, — а такою, яка вона в насправді: батьківщиною гноблення й несправедливості, оселею страшних злиднів, горя й стражданья, пеклом для людей, нетрями, де живуть хижі звірі.

Оце вам справжня тема книжки товариша Сінклера: нетрі! Ось чому він і пазвав її цим словом. Треба, щоб ця книжка пішла між люди. І ви, товариші, повинні допомогти їй піти між люди. Автор написав її за велінням серця. А ви за велінням серця маєте її розповсюдити.

І ще завважте й затямте, товариші: ця книжка чисто пролетарська. Такою вона й повинна лишитися. Написав її інтелігент-пролетар. Написано її для пролетарів. І

надрукувати її має пролетарське видавництво. І читати її має пролетаріат. І будьте певні, якщо її не рознесе по світі пролетаріат, вона не розійдеться зовсім. Одно слово, це від початку до кінця справа пролетаріату.

Пам'ятайте: ця книжка повинна вийти в світ перед лицем ворога. Жодне капіталістичне видавництво не зважиться її надрукувати. Одні з неї сміятимуться, другі — глумитимуться, треті її лаятимуть, але більшість замовчуватиме, і це найгірше, найнебезпечніше. Такий звичай капіталізму.

Товариші, не забувайте про змову мовчання. Мовчання — це найсмертельніша небезпека, з якою спіткається ця книжка. Її опора — власна вартість. Ви її прочитали і знаєте, чого вона варта. Єдине, чого їй треба, — це розголосу. І ви повинні забезпечити їй розголос. Не дозвольте замовчати її. Кричіть про цю книжку з усіх дахів, увесь час, по всій країні. Говоріть про неї, горляйте про неї, робіть усе що завгодно, тільки не мовчіть. На всю силу ваших горлянок здійміть про неї галас, такий галас, щоб ті, хто сидить нагорі, роззявили роти в подиві і, може, відчули, як двигтять під ними будівля захланності, що вони спорудили.

Ви повинні дати цій книжці хід. Ви самі її прочитали й можете за неї поручитись. А як дасте їй хід, далі вона вже розженеться сама. Друкарі з сили виб'ються, виготовляючи все більші й більші тиражі. Вона вийде сотнями тисяч примірників. Вона відкриє безліч вух, досі глухих до соціалізму. Вона розоре ґрунт для насіння нашої пропаганди. Вона наверне тисячі людей у нашу віру, здобуде їх для нашої справи. Товариші, все залежить від вас!

Ваш в ім'я революції
Джек Лондон

До С. С. Макклюра *

Глен-Елен, Каліфорнія,
10 квітня 1906 р.

Шановний містере Макклюре!

Відповідаю на Ваш лист від 3 квітня. Життя таке коротке, а люди такі дурні, що з самого початку своєї кар'єри, коли я вперше став об'єктом сенсації через юнацьке захоплення соціалізмом, я взяв собі за правило не спро-

стовувати жодної газетної вигадки про мене. Та все ж, із чемності, я спростовую такі речі, коли мене просять друзі. А тому, на Ваше прохання, спробую пояснити подібність між мовою «Любов'ю до життя» та «Блукачем у краю опівнічного сонця» Огастеса Брайдла й Дж. К. Макдональда.

Письменники дуже часто беруть матеріал для своїх творів з газет. Там повно викладених по-журналістському життєвих фактів, що чекають художньої обробки. Це така звичайна річ, що нерідко бувають кумедні наслідки, коли різні автори використовують той самий матеріал. Кілька років тому, коли я перебував у Англії, «Сан-Франсіско аргентот» надрукував одне мов оповідання *. А в «Сенчурі» за те саме число надруковано оповідання Френка Норріса *. Хоча підхід до теми в наших оповіданнях був зовсім різний, сюжетно вони збігалися. Газети відразу зіставили їх. А пояснення було дуже просте: Норріс і я прочитали той самий газетний допис і використали його. Та на цьому комедія не скінчилася. Хтось відкопав торішній номер «Блек кета», де було подібне оповідання третього автора, що використав той самий мотив. А потім у справу встряли цікакці й розкопали оповідання, надруковане ще на кілька місяців раніше, ніж те, що в «Блек кеті», і знов же там був той самий сюжет. Звичайно, всі четверо авторів натрапили на той самий газетний допис.

Це річ така звичайна, що всі посібники, як писати новели, рекомендують шукати матеріалу в газетах і журналах. Чарлз Рід * весь час удавався до цього способу. Я міг би назвати цілу низку визначних письменників, що радять до нього вдаватися.

Все це я пишу, щоб показати, що такий метод існує і новелісти часто практикують його. А тепер щодо «Любові до життя», яку «Нью-Йорк уорлд» так детально зіставив з «Блукачем у краю опівнічного сонця». «Блукач» — це, власне, не новела. Це репортаж про справжню подію. Надруковано його в «Макклурз мегезіні». Там розказано про справжні поневіряння одного чоловіка зі звихнутою ногою в краях над річкою Копермайн. Це не творчий вимисел, а отже, не художній твір. Я взяв з нього життєві факти, додав ще багато життєвих фактів, узятих з інших джерел, і зробив чи принаймні спробував зробити з них художній твір. Є ще одна подібна історія, яку я використав так само широко, як і «Блукача». Це газетне повідомлення про золотошукача, що блукав так само поблизу Нома,

на Алясці. До цих матеріалів я додав увесь власний досвід щодо знегод, страждань та голоду і все те, що чув про знегоди, страждання та голодні муки сотень і тисяч інших людей.

Перечитавши кінець моєї «Любові до життя», Ви завважите, що мій урятований герой раптом зробився гладкий. Цю несподівану огрядність пояснювало те, що він канючив у матросів сухарі й ховав їх за пазуху. Я не вигдавав цієї деталі. Це факт. Ви можете знайти його в звіті лейтенанта Грілі * про його полярну експедицію. Я не думаю, що це дає підставу звинувачувати мене в плагіаті у лейтенанта Грілі; але якщо я вкрав дещо в Огастеса Брайдла і Дж. К. Макдональда, то виходить, що я крав і в лейтенанта Грілі. І так само крав і в того газетного кореспондента, що описував блукання золотошукача біля Нома, а також крав життєвий досвід десятків аляскинських золотошукачів, чий розповіді чув з їхніх власних уст.

А тим часом «Уорлд» зовсім не звинувачує мене в плагіаті. Він закидає мені тільки тотожність часу й ситуації. І, звичайно, «Уорлд» має рацію. Я визнаю свою провину і радий, що в «Уорлді» мали досить розуму, аби не закинути мені тотожність мови.

Додати до сказаного майже нема чого. Може, варт би розглянути, як подано в «Уорлді» ці півсторінки вбивчих збігів. Головне — сенсація. Сенсація — це те, чого вимагає газета від своїх репортерів. Підозра в плагіаті завжди сенсаційна. Коли газета паводить півсторінки вбивчих збігів, це, природна річ, напроваджує на думку про плагіат. І дев'яносто відсотків читачів, не розуміючи як слід значення цього слова, дійдуть до висновку, що письменника звинувачено в плагіаті.

Далі: газетярі пишуть, щоб заробити на прожиток. Щиро сподіваюся, що й цей конкретний газетяр пише для заробітку, а не з якимись лихими намірами. Газета вимагає від нього сенсацій, от він і продав півсторінки в «Уорлд», не закидаючи мені плагіату, але давши змогу читачам припустити, що йдеться про плагіат.

Підіб'ємо підсумок: я добуваю собі хліб тим, що перебробляю газетну й журнальну інформацію на художню літературу, використовуючи матеріали з різних джерел, зібрані й викладені людьми, що добувають собі хліб, перебробляючи на газетну й журнальну інформацію реальні факти. Подібний до нас і репортер «Уорлду», що добуває

собі хліб, переробляючи витворене іншими людьми на сенсацію. Ну що ж, ми всі троє добуваємо собі хліб, то не вже котрогось із нас треба за це бити?

З пошаною
Джек Лондон

Р. С. Шановний містере Макклуре!

Ви маєте право скористатися з цього листа, коли визнаєте за потрібне. Я б навіть хотів побачити його надрукованим в «Уорлді». Тільки я б не хотів побачити його скоригованим.

До Б. В. Бебкока *

Глен-Елен, Каліфорнія,
3 грудня 1906 р.

Шановний містере Бебкоку!

Відповідаю на Ваш лист від 27 листопада. Насамперед я хочу сказати про два листи, які я відіслав, і про відповіді на них. Прочитавши в газетах, у чому звинувачують мене містер Вотерлу й містер Бендло (я не певен, чи правильно пишу його прізвище, але він один з керівників Чикагського прес-клубу і автор розлюченої телеграми до «Еврібодіз мегезіну», де мене названо недотепним клеptomаном), я написав їм обом: навів деякі очевидні факти й зажадав вибачення. Містер Бендло відповів довгим посланням, зміст якого зводиться до того, що він згодеп судити мене справедливо, хоч наперед певен моєї провини. Відповідь містера Вотерлу була досить невиразна, але, по суті, він визнав, що сам не тямив, про що говорив, коли звинувачував мене в плагіаті. Отже, я одержав дві зовсім незадовільні відповіді на свої відверті листи.

Це звинувачення в плагіаті настільки безглузде, що сам я волів би не згадувати його й словом. Та коли вже Ви питаєте, то я скажу ось що: я написав «Перед Адамом» як відповідь на «Історію Еба», бо ця остання здалась мені ненауковою. Містер Вотерлу убгав суспільну еволюцію тисячі поколінь в одне покоління. А вся ідея «Перед Адамом» — навпаки, показати надзвичайну повільність суспільного розвитку в первісному світі. Крім того, я спробував відтворити той первісний світ художньо, чого містер Вотерлу не зробив. Його оповідання дуже змістовне й цікаве, однак недоладна форма не дозволила авторові

створити переконливу ілюзію, потрібну в кожному справді художньому творі.

Коли хтось зобразив первісний світ ненауково й недовладно, то хіба вже всім іншим навіки заборонено зображувати той світ? Я так не думаю. Принаймні я не визнаю цієї заборони, хоч би як лаялись та протестували містер Вотерлу й містер Бендло.

Я ніколи не пам'ятаю, що писав у своїх уже надрукованих творах. Тому я не знаю, який саме епізод з «Історії Еба», що його я нібито сплагіював у третьому розділі своєї повісті, Ви маєте на увазі. Я не пам'ятаю, про що писав у тому третьому розділі, а рукопису в мене під рукою нема, і я не можу подивитись. Однак гадаю, що йдеться, мабуть, про те, як дитинча чіпляється за матір, коли вона вилазить на дерево. Якщо це й плагіат, то його ніяк не можна уникнути, пишучи про таку вбогу на матеріал тему, як життя первісної людини. Адже в сучасному світі жінка з дитиною, коли їй загрожує якась небезпека, має тисячу способів урятуватись. Вона може покликати полісмена, плигнути в човен і відпливти геть, може вскочити в трамвай, вибігти в кухню й замкнутися там, вихопити револьвер і відстрілюватись або ж віддати дитину няньці, щоб та її рятувала. Одне слово, способів, якими сучасна жінка з дитиною може врятуватись від небезпеки, безліч; але в первісному світі такий спосіб був тільки один. Вона могла видертись на дерево. Проте для цього їй були потрібні вільні руки. А дитині лишалось одне: держатися за матір.

Ви питаєте, які мої погляди на плагіат взагалі. По-моєму, вся ця проблема плагіату безглузда. Я не можу уявити сміховиннішого видовища, ніж людина, що спинається дибки й репетує про плагіат. Жоден автор з убогою уявою не зможе довго користатися з плагіату й наживатись на ньому. І навпаки, жоден автор з буйною уявою не потребує вдаватись до плагіату.

Мені хочеться трохи потеоретизувати. Ось уявімо собі випадок справжнього плагіату. Хтось щось написав, і написав добре. А хтось другий списав у нього. Якщо оригінал написано добре, то нащо кому здалося списане? Тепер уявіть, що сплагіюваний твір написано чудово і він перевершує оригінал. На що ж тоді нарікати? Світові потрібен кращий твір. Первісний варіант чим був, тим і лишається, і його автор тільки на посміх себе виставить, знявши галас, що хтось зліпив більший пиріг з піску. Мені так і вви-

жаються дїтлахи на вулиці: одне зліпило з піску пиріг, а тоді оголошує решті: «Не ліпіть більших пирогів!» Або ж уявімо, що перший пиріг вийшов невдалий, нікуди не годящий. Невже в такому разі всі діти на вулиці вже не мають права ліпити пироги? Як на мене, вся ця проблема така сміховинна, що я просто не знаю, що про неї казати. Це ж безглуздя! Питання плагиату насправді стоїть не так: «Чи він зробив те саме, що я?» — а так: «Чи він зробив це краще, ніж я?» І якщо він зробив це краще — ну що ж, уклонїться йому низенько.

В єгипетській історії є оповідка про фараонову дружину, що закохалась у непохитно чесного молодого гебрея, а коли він не піддався на спокусу, вона роздерла на собі шати й стала кликати варту. Мені вона дуже нагадує тих людей, що кричать про плагиат.

З пошаною
Джек Лондон

До Джорджа П. Брега *

Окленд, Каліфорнія,
7 березня 1907 р.

[...] В «Дорозі», як і в усій своїй творчості, в усьому, що я казав, писав, чи робив, я був правдивий. Такий я виробив собі характер; і гадаю, що це моя найкраща якість. Мій творчий характер розвивався не без перешкод, але я подолав увесь опір, нападки й огуду, і це, можливо, найвиразніше окреслює мій правдивий портрет.

Я завжди стояв на тому, що одна з найголовніших літературних чеснот — це щирість, і завжди намагався жити згідно з цим переконанням.

Якщо я помиляюся, так себе оцінюючи, якщо світ коли зломить мене, тоді я скажу: «Прощай, гордий світе», — від'їду на свою ферму й буду там садити картоплю та розводити курей, аби прогудувати себе.

Я згоден припустити, що я, можливо, помиляюся, гадаючи, ніби щирість і правдивість — мої найкращі якості. Я згоден припустити, що всі мої міркування хибні. І все ж, оглядаючись на своє життя, я доходжу до одного великого висновку: Я ВИЙШОВ У ЛЮДИ ЗАВДЯКИ ТОМУ, ЩО НЕ ПРИЙМАВ ЗАНАДТО ОБЕРЕЖНИХ ПОРАД.

Якби я з самого початку приймав поради журнальних редакторів, то дуже швидко зійшов би вінащо. «Макклюрз мегезін» спокушав мене сто двадцятьма п'ятьма доларами на місяць, щоб прибрати до рук. Філіпс казав: «Пишіть для нашого журналу отакі й отакі оповідання. Покиньте те, що ви пишете». Коротше кажучи, він хотів, щоб я вихлостив свої оповідання й зробив євнухом самого себе, щоб я писав нікчемні, манірні, солоденькі новелки для буржуа, щоб я став у лави хитрої посередності й потурав розніженим, пересиченим, боягузливим буржуазним інстинктам. Відхиливши цю пораду, я мусив розірвати з «Макклюрзом». Філіпс показав мені на двері, і я позбувся твердої платні в сто двадцять п'ять доларів. Якийсь час мені доводилося сутужно. Ви, мабуть, пам'ятаєте, як я в Нью-Йорку мусив просити у Вас на квиток до Каліфорнії; але кінець кінцем я все поборов і виграв куди більше, ніж якби прийняв Філіпсову пораду. [...]

До Артура Стрінгера*

Глен-Елен, Каліфорнія,
2 серпня 1909 р.

Шановний добродію!

Я недавно повернувся додому з подорожі до Південних морів, що тривала два з половиною роки; і на тій частині земної кулі, безперечно, знайдуться люди, які запевнятимуть, ніби я ніколи не бував на Південних морях і не знайомий з тим, що пишу. Тільки-но повернувшись, я вперше прочитав Вашу статтю під назвою «Небилиці про Канаду», надруковану в жовтневому номері «Канада вест», і тепер хочу Вам відповісти.

Ви закидаєте мені кілька тих канадських небилиць, і я розгляну їх у тому порядку, що й Ви.

1. Коли «Любов до життя» вперше побачила світ у «Макклюрз мегезіні», мені тоді заперечували, нібито перебралася з однієї ковбані до другої могла б лише дводишна риба. На це заперечення я відповів свого часу, цілком розв'язавши всі сумніви. І тому я не збираюся пояснювати Вам тепер, яким чином та риба, не будши дводишна, могла втекти до другої ковбані, а тільки зроблю Вам одну пропозицію, щоб перевірити Вашу самовпевне-

ність у цьому питанні. Пропоную Вам забитись навзавклад на двісті доларів або навіть на дві тисячі, що продемонструю Вам і вибраному Вами журі з професорів фізики, яким чином за обставин, точно описаних у моєму оповіданні, риба могла втекти крізь шпарину між камінням з однієї ковбані до другої, втекти водою, а не по сухому. І чому це, хоч чоловік вихлюпав першу калюжу за півгодини, другої він не міг би вихлюпати й за півдня. Вирішуйте самі — взяти свої слова назад чи прийняти заклад і показати, що це Ви вигадуєте небилиці з погляду фізики.

2. Ви взяли мене на глузи за те, що в моєму оповіданні ополонка стоїть незамерзлою в мороз, у дуже великий мороз. Це вже такі критичні небилиці, що я дивуюсь і з Вашого зухвальства, і з Вашої неймовірної неухважності. За моїм оповіданням, до згаданої вище ополонки зразу підійшов чоловік, що перший прибув до хатини. Зацитую оповідання: «Собаки зупинились біля ополонки — не біля розколини, а таки ополонки, людськими руками зробленої, ретельно вирубаної в товстій, на три з половиною фути, кризі. Грубенька шкірка нової криги на воді свідчила, що якийсь час ополонку вже не відвідувано». Всі дальші події в хатині розгортаються за кілька хвилин, протягом яких спершу один чоловік, потім другий виходять до ополонки. А далі, по тих кількох хвилинах, перший чоловік відїжджає, висипавши в ополонку торбину золота. Знов цитую: «Він... витяг з-під мотузків, що ними був стягнений вантаж, торбину з золотом. Вода в ополонці вже підмерзла. Він розбив кригу кулаком».

3. Ви критикуєте мене за те, що я згадую санки з березової кори. З огляду на контекст, це заперечення таке дитиняче, що воно може тільки викликати подив. У «Білозубі» я описую способи правувати собачим запрягом і самі собачі санки так, що жодній людині, знайомій з Північчю, й на думку не спаде, ніби я пишу про щось інше, а не про санки-«тобоган» з березової кори. Ви можете критикувати мене за вживання слова «санки», але не поширюйте свої критики на самий факт. Такі виверти годяться на диспуті в школярському гуртку, але між дорослими людьми, та ще й письменниками, вони абсолютно недоречні. Тут Ви даєте підставу назвати Вас вигадником небилиць із погляду логіки й етимології.

4. Ви не згодні з тим, що я вкладаю в уста собачих погвичів комапду «Гайда!». Дія практично всіх моїх північ-

них оповідань відбувається на Клондайку чи взагалі на Алясці, а там, піднімаючи або поганяючи собак, уживають тільки однієї команди: «Гайда!» Про це нема чого сперечатися. Кожен, хто побував на Клондайку чи взагалі на Алясці, підтвердить це. Тут Ви самі себе показали автором «небилиць про Канаду», та ще й самовпевненим педантом-невігласом.

А тепер я хотів би спитати, що Ви збираєтеся робити далі. Чи візьмете Ви свої закиди назад так само публічно, як і висловили їх? А якщо сама природа журналістики не дозволяв Вам цього зробити, то як ще Ви можете виправдатись переді мною?

З повагою
Джек Лондон

До редактора журналу «Космополітен мегезін»

Глен-Елен, Каліфорнія,
30 серпня 1909 р.

Шановний добродію!

Посилаю Вам із цим листом оповідання, яке я назвав «Сила дужого». Якщо пригадуєте, колись Кіплінг виступив проти соціалістичних ідей у оповіданні чи то притчі під назвою «Меліса»: там він розвивав свої шовіністичні погляди й доводив, що об'єднання людей досить могутнє, аби відвернути війну, призводить до звиродніння цих людей. Я написав свою «Силу дужого» як відповідь на цей виступ. Яка Ваша думка про неї?

З пошаною
Джек Лондон

До Вільяма Інгліша Волінга *

Глен-Елен, Каліфорнія,
30 листопада 1909 р.

Дорогий мій Волінгу!

На Ваш лист від 24 листопада відповідаю негайно. Пропадавши кілька років у Південних морях, я не маю тепер тісного контакту з соціалістичним рухом у Сполучених Штатах, отож усе, про що ви читаєте, було для мене повиною. Я негайно передам Вашого листа кільком каліфорнійським товаришам.

Щодо мене будьте певні в одному. Я рішуче безкомпромісний прихильник революції й завжди стоятиму за те, щоб соціалістична партія лишалась неухильно революційною. Будь-який компроміс, як-от приєднання до Американської федерації праці *, був би тепер самогубством. Чудовий приклад — Австралія. Там був чудово розгорнувся соціалістичний рух, тоді почав заходити в угоди, аби набрати сили, — й загубився в політично організованому профспілковому русі, так що тепер, на мою думку, Австралія з погляду соціалізму набагато відсталіша і в куди гіршому становищі, ніж Сполучені Штати. Там є жменька бойових революціонерів, декотрі з них дуже добрі борці, але їх замало. Лейбористська партія затоплює їх.

Якщо соціалістичний рух у Сполучених Штатах піде шляхом угодовства, це буде свято для олігархії й Залізної П'яти, або, кажучи серйозно це означатиме, що він скотиться назад принаймні на двадцять років, і бог зна, яка ще страшніша катастрофа може вийти з цього.

Ваш в ім'я революції
Джек Лондон

До Ептона Сінклера

Глен-Елен, Каліфорнія,
1 лютого 1910 р.

Шановний Сінклер!

Я тільки-но повернувся на свою ферму й сьогодні ж таки відсилаю Вам перші розділи Вашого рукопису «Випроби кохання». Книжка, безперечно, паробить галасу, і я навіть не знаю, з чого почати, щоб сказати Вам, як мені хочеться дочитати рукопис до кінця. Ви просто запалили в мені бажання дізнатися, що ж станеться з хлопцем. Хочу також запевнити Вас, що Ваша книжка разом з тим розділом «Манаси» *, який вирізала цензура, буде найсоковитішим, пайчервонішим шматком м'яса, кинутим будь-якому американському видавцеві за останні п'ятдесят років. Я тільки побоююся, що Ви не знайдете видавця, якому стане відваги надрукувати її.

Зичу Вам усякого щастя, яке лиш є на світі.

Ваш *Джек Лондон*

Заради бога, пришліть мені кінець рукопису, щойно закінчите.

Глен-Елен, Каліфорнія,
26 квітня 1910 р.

Шановна Ліліан Колінз!

Відповідаю на Ваш ласкавий лист від 22 квітня. Я не знаю, як його сприйняти: чи як несвідомий комплімент, чи як комплімент дуже тонкий. Ось що Ви пишете. «Він був фізично нездатний відстояти себе. Він занепав духом; нелюдське напруження виснажило волю до дії, а гнітюче почуття втрати вбило здатність зважувати й аналізувати, порівнювати й вибирати».

І це, і ще багато іншого, сказаного у Вашому листі, доводить, що мені пощастило показати неминучість його смерті. Я не був зрадливіший щодо Мартіна Ідена, ніж буває для багатьох, дуже багатьох людей саме життя. Ви раз у раз докоряєте мені, що я нібито несправедливо повівся з Мартіном Іденом, «папхавши його щойно пробуджений мозок абстракціями, яких нерозвинений розум ще не міг засвоїти». Згода; але ж не забувайте, що це *мій* Мартін Іден і що це я створив його саме таким, а не інакшим. І цим пояснюється його дочасний кінець. Пам'ятайте, що це *мій* Мартін Іден і що я створив його таким. Ви, напевне, створили б інакшого Мартіна Ідена. По-моєму, незгода між нами якраз у тому й полягає, що Ви плутаєте мого Мартіна Ідена зі своїм Мартіном Іденом.

Ви пишете: «Я вважаю, що егоїстичний індивідуалізм Мартіна Ідена прищепили йому несприятливі умови життя в дитинстві і що цю обмеженість направили б час і ширші життєві обрії». І нарікаєте на те, що він загинув. Ви гадаєте, що якби я дав йому ще пожити, він вибрався б із цієї прірви відчаю. Даруйте мені порівняння, що напевне Вам не сподобається, але це виходить достоту наче з прекрасним, мов Адоніс, юнаком, якого вкинули в воду, а він не вмів плавати і потопав. Ви кричите: «Дайте цьому юнакові час навчитися плавати, і він не потоне, а допливе до берега». Найчудніше — коли вернутись до нашої теми — те, що Ви самі цілком ясно й недвозначно вказуєте причини, з яких Мартін Іден не вмів плавати й мусив потонути.

Ви кажете, що я тверджу, ніби кохання знадило й розчарувало Мартіна Ідена, і що Ви не можете в це вірити,

та й сам я теж. Навпаки, все, що я знаю про кохання, переконує мене, що Мартінове почуття до Рут було його першим справжнім, великим коханням і що не він сам, а безліч людей були так чи інакше знаджені коханням і розчаровані. І все ж Ви несправедливі до мене, коли заявляєте, ніби я взагалі відкидаю кохання й заперечую його велич.

А втім, це питання без відповіді. Гадаю, що причина нашої з Вами незгоди не стільки в Мартіні, скільки в різних поглядах на життя. Ваша удача й виховання повели Вас одним шляхом, а мої спрямували мене на інший. По-моєму, ось де пояснення нашої незгоди.

Дякую Вам за приятний лист.

З пошаною
Джек Лондон

До превелебного Чарлза Брауна

Відкритий лист

[5 червня 1910 р.]

Вислухавши вчора ввечері проповідь превелебного Чарлза Брауна про мого «Мартіна Ідена», я почав розуміти, чому церкву вже дві тисячі років роздирають чвари з приводу тлумачення святого письма. Містер Браун учора показав чудовий приклад здатності церковників до кривотлумачення.

Містер Браун витлумачив Мартіна Ідена як людину, що загинула через брак віри в бога. А я написав «Мартіна Ідена» зовсім не як автобіографію і не як притчу про те, який сумний кінець чекає на того, хто не вірить у бога, а як звинувачення тій жвавенькій індивідуалістичній гризні, не останнім серед учасників якої є й сам містер Браун.

Всупереч учорашньому кривотлумаченню містера Брауна, Мартін Іден не був соціалістом. Містер Браун назвав його соціалістом, аби провести аналогію з моїм власним життям. А я, навпаки, зобразив його як стихійного, а згодом і свідомого індивідуаліста. Він був настільки

індивідуаліст, що схарактеризував етику містера Брауна, як етику гетто, а індивідуалізм містера Брауна — як недолугий соціалізм. Мартін Іден був справжній індивідуаліст крайнього ніцшеанського типу.

Отже, мою притчу, як я гадаю, досить прозоро викладено на сторінках роману. Бувши індивідуалістом, що не зважав на потреби інших людей, усього людського колективу, Мартін Іден жив тільки для себе, боровся тільки за себе і, коли хочете, загинув сам для себе. Він боровся за те, щоб увійти в буржуазні кола, де сподівався знайти культуру, витонченість, високий рівень життя й думки. А пробившись у ті кола, злякався безмежної потворної посередності буржуазії. Він боровся за жінку, яку покочав і ідеалізував. А потім виявив, що любов знадила і розчарувала його і що він любив не так саму жінку, як її ідеалізований образ. Все це були для нього речі, задля яких варто жити і за які варто боротись. А коли вони його розчарували, для нього, послідовного індивідуаліста, що не зважав на потреби людського колективу, не лишилося в житті ніякої мети, щоб жити для неї й боротися за неї. І він загинув.

Все це так виразно показано на сторінках моєї книжки, що я мушу процитувати те місце, де Брісенден запрошує Мартіна сходити з ним у неділю ввечері на збори соціалістів. Брісенден каже Мартінові:

«Стороннім дозволяється говорити п'ять хвилин. Встанете і бовкнете своє. Скажете їм усе, що думаєте про них та їхню етику гетто. Пошпурите на них Ніцше — і хай вони вам всиплять за це. Заваріть кашу. Це піде їм на користь. Вони люблять сперечатися, та й ви не від того. Бо, бачте, мені б дуже хотілося, щоб, перш ніж я помру, ви стали соціалістом. Це дасть вам мету в житті. І тільки це врятує вас від розчарування, що до вас прийде... Ви людина здорова, вам є для чого жити. Тільки вас треба чимсь прив'язати до життя».

Мені несила збагнути, як може містер Браун, прочитавши ці рядки, вважати Мартіна Ідена соціалістом і як він міг так прикро не зрозуміти висловленої в моїй книжці ідеї.

В моїй притчі Мартін Іден зломився й загинув не через брак віри в бога, а через брак віри в людину. Навіть містер Браун погодиться, що прийти до бога можна тільки через людину. Мартін Іден зломився через те, що не

дійшов навіть до людини. Він прийшов тільки до своєї особи, а до решти людства йому було байдуже.

Все лихо в тому, що в проповіді містера Брауна йшлося не про Мартіна Ідена, а про Джека Лондона, і містер Браун виявив прикру необізнаність із темою. Він сказав, що Мартін Іден — це я. Дозвольте відзначити найвразливіше місце цієї аналогії: Мартін Іден відібрав собі життя — а я ще живий.

Чому я живий? Завдяки своїй вірі в людей, вірі, до якої Мартін Іден не зміг підвестись і якої містер Браун, очевидно, не побачив у об'єкті своєї проповіді — Джекові Лондоні. А тим часом я не приховую своєї віри ні від кого: мої книжки є в публічних бібліотеках. Містерові Брауну, перше ніж пуститись у тлумачення, слід було б їх прочитати. Дозвольте зацитувати тут моє кредо. Я виписую ці рядки зі статті «Що означає для мене життя»:

«Я дивлюся вперед і вгадую той час, коли поступ людини визначатиметься чимсь вартіснішим і вищим, ніж її шлунок, коли людина братиметься до дії з кращих спонук, ніж сьогодні, що є спонуками шлунка. Я й досі не втратив віри в шляхетність і досконалість людини. Я вірю, що чистий і безкорисливий дух поборе всежерущу теперішню захланність. І нарешті — я вірю в робітництво. Як сказав один француз: «На великих сходах часу ми чуємо відгомін ходи: нагору — робочих чобіт, і вниз — лакованих черевиків».

І ще одне моє кредо — цього разу з передмови до «Війни класів»:

«Він повинен зрозуміти, що соціалізм має справу з тим, що є, а не з тим, що мусить бути; матеріал його — звичайний порох земний, жива людина, хибка й нетривка, ница й дріб'язкова, безглузда й суперечлива аж до неодоладності, і все ж водночас переткана блискітками чогось тоншого, богоподібного, рисочками відданості й некорисливості, поривами до доброти, самозречення й самопожертви, наділена суворим і грізним сумлінням, що іноді смалахує владно, жадаючи справедливості — не більше й не менше, тільки справедливості».

Джек Лондон

До Черчіля Вільямса *

Глен-Елен, Каліфорнія,
4 жовтня 1910 р.

[...] Як і 90% моїх оповідань, «Сумнів іде на користь» має в основі реальні факти, але так змінені й доповнені, що навряд чи їх можна впізнати. В житті суддя був справді законно і офіційно домовласником і платником податків з тієї вертепної околиці; і якщо той суддя ненароком упізнає себе, то нізащо в світі не буде протестувати. [...]

До Люта Піза *

Глен-Елен, Каліфорнія,
19 листопада 1910 р.

[...] Кумедія з «Храмом гордощів»! Цікаво, чи не тому його сприйнято неприхильно, що там ніхто нікого не вбив? Ви ж знаєте, що випробувана моя формула оповідання — це почати з трьома героями й до кінця вбити чотирьох. Може, я помилився, що не вбив нікого в «Храмі гордощів». Сама ситуація в оповіданні реальна. І оповідання реальне. Що ж бо ще я міг там сказати? Звісно, я міг би зробити більше; я міг би втопити обох у бурунах прибою або змусити їх, щоб убили один одного чи кинулись один одному в обійми. Ліхо тільки, що в житті рідко буває таке. [...]

До Рікса *

Медфорд, Орегон,
17 серпня 1911 р.

[...] Просто не знаю, як сприймати Ваше щире здивування тим відкриттям, що я соціаліст. Про цей факт так багато говорилося, буквально всюди, що неможливо повірити, ніби Ви про нього не чули. У мене, напевне, книжок із вісім опубліковано про соціалізм. І решта моїх творів просякнута соціалізмом; мабуть, книжок із двадцять вісім є ще в продажу, не кажучи вже про численні соціалістичні брошури. Вісімнадцять років тому, борючись за соціалізм, я потрапив до в'язниці. Я був першим головою Студентського соціалістичного товариства. Я виступав з промовами про соціалізм перед аудиторіями

з трьох — п'яти тисяч душ у всіх більших університетах Сполучених Штатів. За мій соціалізм тупоголові капіталісти бойкотували мене, занесли до чорного списку [...].

До Роланда Філіпса *

Глен-Елеп, Каліфорнія,
26 березня 1914 р.

Шановний Роланде Філіпсе!

Посилаю Вам спішним *оплаченим* пакунком весь рукопис мого нового роману. Я ще не знаю, яку назву йому дати. Була думка назвати «Міжзоряний мандрівник», або «Пекельна сорочка», або «Сорочка без коміра». Яка Ваша думка про ці три назви?

Книжка здається Вам химерною. Не лякайтесь, а прочитайте. Гадаю, що Ви знайдете в ній багато путнього.

Ця книжка б'є не в одну ціль. Вона правдиво відтворює умови в тюрмах. Наші нинішні закони дозволяють повісити людину за те, що вона стукне іншу людину по носі. Такий закон у штаті Каліфорнія. Так само у Каліфорнії можна законно присудити людині довічне самотинне ув'язнення. Рада директорів в'язниць має таку владу над довічними в'язнями. А гамівна сорочка була законним покаранням у Сан-Квентіні трохи не до кінця 1913 року. Я знаю, що восени 1913 року законодавчі органи штату видали закон, який забороняє вживати її. Але мого героя страчено влітку 1913 року, отже, те, що він зазнав, відбувалося тоді, коли вона була ще законна. Ед Морел, Дональд Лоурі, Джек Опенгаймер — усі вони засвідчили, що скуштували сорочки. А жорстокість цієї кари я скорше применшив.

Ви завважите, що я не зробив свого твору, ані опису тюрми гнітючим. Це тому, що їх прикрашено художнім вимислом, та й завдяки оптимізму самого твору: адже через гамівну сорочку жертва змогла досягти велич сторіч, зажити кохання, пригод, романтики й вічного життя.

Завважте також, якого коника я втнув з філософією, поставивши силу духу вище матерії й зробивши твір прийнятним для послідовників «Християнської науки», «Нового мислення» й для всіх мільйонів людей у Сполучених Штатах, що цікавляться нині такими речами. Хоча це псевдонаука й псевдофілософія, та воно припадає до смаку і майже всій решті читачів.

Між іншим, з погляду історії твір правдивий від початку до кінця — навіть від прадавніх часів, коли історії, такої, як ми знаємо, ще не писалось, і люди блукали по землі й писали свою історію на зоряному небі.

Лейтмотив книжки — ТРИУМФ ДУХУ.

І тих, чий бог — кохання, вона не відштовхне. Бо ця книжка — гімн коханню. Вона славить кохання й жінку.

Не забувайте, що в наш час реакції проти спекуляції статтю я показую щось чисте, свіже, здорове, нове, змальовую давню романтичну любов романтичними словами, даю їй філософське тлумачення, супровід і захист. Книжка не схожа на все, що друкувалося за останні роки, і тепер саме час їй пробитися крізь хвилю спекуляції статтю в нашій літературі. [...]

До Релфа Каспера

Глен-Елен, Каліфорнія,
25 червня 1914 р.

Шановний Релфе Касперс!

Похапцем пишу Вам кілька рядків. Я недавно вернувся з Мексика і тепер, як звичайно, відповідаю на всі задоволені листи, а крім того, я ще тільки окликую після паскудної бацилярної дизентерії, і звідси мій звичайний, постійний поспіх.

Я завжди схилився до позиції Геккеля *. Власне, «схилився» — це занадто слабке слово. Я непоправний матеріаліст. Я вважаю, що душа — це просто сума функцій організму, плюс особисті навички, спогади та досвід індивіду і плюс його успадковані навички, спогади та досвід. *Я гадаю, що коли помру, то таки помру. Я гадаю, що в хвилину своєї смерті зникну зі світу так само, як зникає перший-ліпший комар, роздушений моєю рукою.*

Я не зношу таких філософів-крутиїв, як Бергсон *. Я не зношу філософів-метафізиків. У них завжди бажання породжує думку, і їхні найглибші філософські висновки теж породжені їхніми бажаннями. А я, разом з Геккелем, можу назвати себе — за браком кращого терміну — «прихильником наукового мислення».

Вибачте за поспіх.

З пошаною
Джек Лондон

До Джозефа Конрада *

Гонолулу, Територія Гаваї,
4 червня 1915 р.

Шановний Джозефе Конраде!

Шпаки влаштували мені концерт, звітуючи світанок. Буруни накочуються на білий піщаний берег, тут, на Вайкікі, грім прибою вдаряє у вуха, а зелена трава жадібно тягнеться від підніжжів кокосових пальм до свіжої вологи моря.

Ця піч була Ваша і моя.

Я лише починав писати, коли вперше познайомився з Вашими ранніми творами. Я надзвичайно високо ціную Вас і віддавна казав про це своїм друзям. Я ніколи не писав Вам. Ніколи й на думці не мав писати. Але Ваша «Перемога» * збурила мою душу, і я вкладаю в конверта копію листа, написаного одному другові над ранок цієї безсонної ночі.

Може, Вам буде зрозуміліша ціна цієї ночі, коли я скажу, що за вчорашній день проплив шістдесят миль під вітрилом на японському сампані, вертаючись до Гонолулу з колонії прокажених на острові Молокаї, де ми з дружиною відвідали наших давніх друзів.

Ось бачте, що Ви наробили!

Алога! (Це ласкаве вітання, гавайське вітання, що означає «любов моя з тобою»).

Джек Лондон

До Мері Остін *

Глен-Елен, Каліфорнія,
5 листопада 1915 р.

Шановна Мері Остін!

Відповідаю на Ваш лист від 26 жовтня.

Ви мене вразили своєю серйозністю. Ну як можна серйозно ставитись до цього тупоголового людства? Адже ж я певен: Ви давно зрозуміли, що більшість людей, які населяють планету Землю, мають дубові голови. І пробити їхню тупість нема ніякої змоги.

Я з величезною втіхою читав кожен сторінку Вашого «Ісуса Христа», коли він виходив частинами в «Норт-

Американ ревью». І що з того, що його ніхто не зрозумів?

Я все життя пишу книжки, яких ніхто не розуміє. Багато років тому, на самому початку своєї письменницької кар'єри, я піддав різкій критиці Ніцше та його ідею надлюдини. Я зробив це в «Морському Вовкові». Безліч людей прочитала «Морського Вовка». Та шкода, ніхто не помітив, проти якої філософії була спрямована моя книжка. Пізніше — вже не згадуючи про менші спроби — я написав ще один роман, де нападав на ідею надлюдини — «Мартіна Ідена». І знову ніхто не зрозумів цього. Іншим разом я виступив проти ідей, які розвивав Радьярд Кіплінг, і назвав свій виступ «Сила дужого». Нікому і в голові не свінуло, що я хотів сказати тим оповіданням.

Усе це я пишу Вам, аби показати, які тупоголові люди та що я ніколи не журюсь, якщо мій твір не запалює людей. Оце я й Вам хочу втлумачити: чого тут хвилюватися? Що найкращі витвори Вашого розуму й серця нікого не запалили? Адже ж і найкращі витвори мого розуму й серця не запалили Вас, та фактично й нікого з людей, що їх читали, однак мене це не хвилює. Я собі вдовольняюся тим, що всі захоплюються моєю «брутальною яскравістю» та іншими не менш симпатичними якостями, що їх і духу нема в моїх творах.

Скажіть, а Ви читали мою версію Христа*? Мені здається, що її взагалі ніхто не прочитав, хоча книжку видано і в Америці, і в Європі. Цю книжку хвалили за «яскраву манеру», але ніхто й словом не згадав про мого трактування часів Христа в Єрусалимі.

Не думайте, що я скиглю; я лише хочу показати Вам, що не самі Ви нікого не запалюєте. Отож удовольняйтеся тим, що Вас пазивають «найкращою американською стилісткою».

Самотні мусять бути самотніми й лишатися самотніми. Скільки я можу пригадати, всі пророки й віщунки були змушені лишатися в самоті — якщо тільки їх не побивали камінням чи не спалювали на вогнищі. Світ складається переважно з тупоголових йолопів, і не треба нарікати, коли він називає Вас «великою стилісткою» й не бачить, що Ваш стиль — це Ваше серце, душа й розум. Люди гадають, ніби стиль — це одне, а серце й розум — зовсім інше. І ні Ви, ні я не зможемо переконати їх у протилежному.

Не знаю, що Вам сказати ще — хіба те, що якби Ви були тут, переді мною, я б за півгодини виразніше витлумачив Вам свою думку: Ви дуже щасливі й повинні вдовольнятися тим, що дає Вам світ. Ви не дїждетесь від нього належної Вам шани за Вашу книжку про Христа. Я ніколи не читаю журнальних публікацій з продовженнями, але Ваш твір читав і в кожному свіжому номері «Норт-Амерікен реву» насамперед шукав його продовження. Та ні Ви, пі я — це ще не світ. Світ годує і Вас, і мене, однак він з біса мало знає про нас обох.

З щирою пошаною
Джек Лондон

До Лоена Вейлскова

Глен-Елен, Каліфорнія,
16 жовтня 1916 р.

[...] Яку зі своїх книжок я люблю найдужче — на це запитання важко відповісти. Мені здається, що з усіх своїх книжок найбільше душі я вклав у «На дні прірви». З різних причин мені подобаються й ще деякі мої книжки, але жодну з них я не ставлю над усі інші. Дуже люблю «Гру». «Білозуб» мені більше до вподоби, ніж «Поклик предків»; у «Маленькій господині Великого Будинку» й у «Місячній долині» я намагався висловити свою любов до землі. [...]

До Джоан Лондон

Глен-Елен, Каліфорнія,
21 листопада 1916 р.

Люба Джоан!

Приїдь у неділю вдвох із Бес *, поснідаємо разом на Сідловині, а як буде гарна погода, поплаваємо під вітрилами на озері Меріт.

А якщо буде погана, поїдемо на що-небудь до театру.

Дай відповідь сразу.

В ту п'ятницю я їду з дому.

А в наступну середу з Каліфорнії.

Тато

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

творів Джека Лондона, вміщених у цьому виданні
(перше число означає том, друге сторінку)

- А Кімові сльози 12, 443
«Алога Ое» 8, 47
Аматорський вечір 1, 506
«Атю, Іх, атю!» 5, 297
А-Чо 5, 202
- Безсоромниця 12, 304
Бики 4, 198
Біла Тиша 1, 33
Білозуб 3, 295
Білошкіра Лі Ван 1, 370
Блудний батько 8, 354
Бог його батьків (зб. оп.) 1, 157
Бог його батьків 1, 157
Брехун Пам-Бок 1, 297
Буйний День 7, 5
- Великий чаклун 1, 312
В затоці Едо 12, 527
Виправник 4, 147
Висповідь 4, 95
Відступник 5, 184
Війна 8, 151
Віра в людину (зб. оп.) 1, 401
Віра в людину 1, 417
Вічність форм 8, 329
Волоцюга і фея 8, 340
Ворог усього світу 8, 233
- Гіперборейське питво 1, 401
Гобо, що вирипають із ночі 4, 159
Голі кулаки 8, 136
Голландська мужність (зб. оп.) 12, 484
Голландська мужність 12, 484
Гомілки 12, 411
Гра 3, 257
- Дві тисячі шугаїв 4, 187
Дебсова мрія 8, 247
Джеррі-островик 11, 5
Дитя води 12, 433
Дім Мапуї 5, 251
Діти морозу (зб. оп.) 1, 273
Дорога (зб. нарисів) 4, 93
Дорожні хлопаки й котолупи 4, 175
- Дочка Північної зорі 1, 253
Дочка снігів 2, 5
- Закон життя 1, 290
Залізна п'ята 4, 213
«Залободали» 4, 134
За того, хто в дорозі 1, 82
Звичай білої людини 5, 55
Звір предковичний 9, 5
Зниклий браконьєр 12, 494
Золоте дно 1, 431
Золотий яр 1, 520
Золоті маківки 5, 163
З рубцем на щоці 1, 209
- Історія Джіс-Ук 1, 462
- Картини 4, 123
Китів зуб 5, 273
Кінець казки 8, 394
Кістки Кагекілі 12, 373
Кіш, син Кішів 1, 352
Коли боги сміються (зб. оп.) 5, 173
Коли боги сміються 5, 173
Коли світ був молодий 8, 94
Королева дружина 1, 113
Крадіжка 6, 331
Кріс Фарінгтон — справжній моряк 12, 513
Кругловидий (зб. оп.) 1, 484
Кругловидий 1, 484
Кулау-прокажений 8, 22
Кусень м'яса 5, 233
- Листи 12, 535
Лігунова смерть 1, 362
Любов до життя (зб. оп.) 5, 7
Любов до життя 5, 7
Люди з Країни Сонця 1, 324
Люди з Сорокової Милі 1, 58
- Майкл, брат Джеррі 11, 169
Маккоїв нащадок 5, 353
Маленька господиня Великого Будинку 10, 249
Мартін Іден 6, 5
Маукі 5, 283

- Мексіканець 8, 178
 Міжзоряний мандрівник 10, 5
 Місцевий колорит 1, 490
 Місячна долина 9, 67
 Моє таки горою 4, 108
 Морський Вовк 3, 5
 Морський фермер 8, 265
 Мудрість подорожна 1, 105
 На берегах Сакраменто 12, 504
 На деннім постой 5, 40
 На дні прірви 2, 309
 На кінці веселки 1, 263
 На маті макалоа (зб. оп.) 12, 350
 На маті макалоа 12, 350
 На південь від Вийми 8, 217
 Народжена серед ночі (зб. оп.)
 8, 81
 Народжена серед ночі 8, 81
 Невеличкий рахунок до Свізіна
 Гола 5, 457
 Незабутнє 1, 187
 Неминуча біла людина 5, 343
 Нерозв'язна загадка 1, 172
 Несподіване 5, 75
 Ніч на Гобото 5, 474
 Оповідь про Кіша 5, 67
 Отой Цятко 5, 140
 Панотцеве право 1, 92
 Перед Адамом 4, 5
 Перший поет 8, 368
 Піха Алоїзеса Пенкберна 5, 399
 Південноморські оповідання 5,
 251
 Північна Одиссея 1, 128
 Під палубним тентом 8, 157
 Повітряний шантаж 8, 128
 Поганин 5, 309
 Погасле багаття 5, 125
 Поклик предків 2, 233
 Пошитий у дурні (зб. оп.) 5, 113
 Пошитий у дурні 5, 113
 Правуй на захід 5, 216
 Прибій Канака 12, 458
 Пригода в повітряному океані
 12, 521
 Про себе 6, 440
 Прощай, Джеку! 8, 37
 Революція 6, 446
 Риси літературного розвитку 6,
 435
 Рудий Вовк 5, 25
 Семюел 8, 282
 Серця трьох 12, 5
 Сивашка 1, 197
 Сила дужого (зб. оп.) 8, 203
 Сила дужого 8, 203
 Син вовка (зб. оп.) 1, 33
 Син вовка 1, 43
 Син сонця (зб. оп.) 5, 381
 Син сонця 5, 381
 Смок Беллю 7, 277
 Снага жіноча 1, 229
 Солячне Пір'я 5, 489
 Спілка старих людей 1, 386
 Сповідь Еліс 12, 394
 Страшні Соломонові острови 5,
 328
 Сумнів іде на користь 8, 111
 Там, де стежки розбігаються 1,
 242
 Тезменові черепахи (зб. оп.) 8,
 301
 Тезменові черепахи 8, 301
 Тисяча дванадцяток 1, 445
 Убити людину 8, 165
 У далекій країні 1, 67
 У лісах Півночі 1, 273
 «Френсіс Спейт» 5, 224
 Фуатінські чорти 5, 418
 Хвороба самотнього ватага 1,
 344
 Храм гордоців (зб. оп.) 8, 7
 Храм гордоців 8, 7
 Червоний бог (зб. оп.) 12, 281
 Червоний бог 12, 281
 Чун А-Чун 8, 54
 Шериф Кони 8, 67
 Шляхом примарного сонця 5, 95
 Що означає для мене життя 6,
 464
 Як аргонавти в давнину 12, 323
 Як жартували на Новому Гібоні
 5, 443
 Як зник Маркус О'Бразн 5, 150
 Ян Затятий 1, 221
 Finis: Трагедія на далекому
 Північному Заході 8, 378

ТВОРИ ДЖЕКА ЛОНДОНА
В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ
(Бібліографічний покажчик)

1. ЗБІРКИ ТВОРІВ

Твори. Повна збірка (у 30-ти томах). К., «Сяйво» — Державне вид-во України — «Література і мистецтво» (ЛІМ), 1927—1932. У томах 1—16 надзаголовок: Повні збірки творів американських письменників.

(1) Т. 1. Морський вовк. *Перекл. Дм. Лисиченко*. Ред. та вст. ст. «Джек Лондон (Життя і творчість)» (с. III—XXXII) *Осв. Бургардта*. К., «Сяйво», 1927, XXXII + 346 с. з іл.; 1 л. портр. Тираж 3000.

Рец.: *Савченко С.* — «Життя й революція», 1927, № 4, с. 132—133.

(2) Т. 2. Смок Беллю. — Смок та Шорті. *Перекл. Марія Лисиченко*. К., «Сяйво», 1927, 336 с. Тираж 3000.

(3) Т. 3. Син сонця. *Перекл. Катерина Джунківська*. — Південноморські оповідання. *Перекл. І. та М. Рильські*. К., «Сяйво», 1927, 400 с. Тираж 3000. Зміст: Син сонця. Син сонця. — Песпкберцова пиха. — Фуатинські чорти. — Як жартували на Новому Гіббоні. — Невеличкий рахунок до Свізіна Голла. — Ніч на Робото. — Сонячне Пір'я. — Парлезві перли. — Південноморські оповідання. Дім Мапугі. — Китів зуб. — Маукі. — Ях! Ях! Ях! — Поганин. — Страшні Соломонові острови. — Немишуча біла людина. — Мақ-Коїв нащадок.

Рец.: *Державин В.* — «Червоний шлях», 1928, № 1, с. 171—172.

(4) Т. 4. Буйний День. *Перекл. Катерина Корякіна та Вероніка Гладка*. К., «Сяйво», 1927, 375 с. Тираж 3000.

(5) Т. 5. Місячна долина. *Перекл. Вероніка Черняхівська*. К., «Сяйво», 1927, 610 с. Тираж 3000.

(6) Т. 6. Дочка снігів. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*. К., «Сяйво», 1927, 332 с. Тираж 4000.

(7) Т. 7. Пошитий у дурні. *Перекл. Дм. Лисиченко*. — Бог його батьків. *Перекл. Лідія Всеволожська та П. Ковальов*. К., «Сяйво», 1927, 334 с. Тираж 4000. Зміст: Пошитий у дурні. Пошитий у дурні. — Доручення. — Погасле багаття. — Спот. — Золотий промінь. — Як зник Маркус О'Брайен. — Порпотукова витівка. — Бог його батьків. Бог його батьків. — Загадка. — Незабутне. — Сивашка. — Людина з рубцем на щоді. — Нерозкаяний Яв. — Спага жіноча. — Там, де шляхи розбігаються. — Дочка Північної Аврори. — На кінці веселки. — Зневага жіноча.

(8) Т. 8. Острівні оповідання (На маті Макалоа). *Перекл. Марія Візьмітина*. — Червоний бог. *Перекл. Ф. Яцина*. К., «Сяйво», 1927, 339 с. Тираж 4000. Зміст: Острівні оповідання. На маті Макалоа. — Кістки Кагекілі. — Алісіна сповідь. — Кістки предків. — Водяна дитина. — Сльози А-Кіма. — Прибій канака. — Червоний бог. — Червоний бог. — Повія. — Як аргонавти в давнину. — Царівна.

(9) Т. 9. Маленька господня великого будинку *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*. К., «Сяйво», 1927, 360 с. Тираж 4000.

Рец. (на томи 1—9): *Державин В.*—«Критика», 1928, № 2, стор. 158—160.

(10) Т. 10. Залізна п'ята. *Перекл. В. Троціна*. Багряна чума. *Перекл. Дм. Лисиченко*. К., «Сяйво», 1928, 364 с. Тираж 3000.

Рец. (на томи 1—10): *Родзевич С.* Джек Лондон в українських перекладах.—«Життя й революція», 1928, № 10, с. 152—159.

(11) Т. 11. Білий зуб.—Поклик з надрів. *Перекл. Вероніка Гладка і Катерина Корякіна*. Х.—К., ДВУ, 1929, 347 с. Тираж 3000.

(12) Т. 12. Джері з островів. *Перекл. К. Шмиговський*. Х.—К., ДВУ, 1928, 257 с. Тираж 3000.

(13) Т. 13. Майкель, Джерін брат. *Перекл. К. Шмиговський*. Х.—К., ДВУ, 1929, 339 с. Тираж 3000.

(14) Т. 14. Пригоди рибальського дозору. *Перекл. Марія Лисиченко*.—«Галанська мужність». *Перекл. С. Зеленецький та Ада Магніс*. Х.—К., ДВУ, 1929, 235 с. Тираж 5000. Зміст: Пригоди рибальського дозору. Білий і жовтий.—Король греків.—Напад на устричних піратів.—Облога Ланкаширської королеви.—Чарліне тигло.—Дімітріос Контос.—Жовта хустина.—«Галанська мужність». Передмова.—«Галанська мужність».—Тайфун коло японських берегів.—Вритовацій браконьєр.—На берегах Сакраменто.—Кріс Фаррінгтон, матрос.—Відсіч абордажу.—Пригода серед повітряного моря.—Лисак.—В Йедській затоці.—Жити — це їхнє діло.

(15) Т. 15. Вовчі сини. *Перекл. Ольга Кривинюк*.—Діти морозу. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*. Х.—К., ДВУ, 1929, 357 с. Тираж 5000. Зміст: Вовчі сини. Біла тиша.—Вовчий син.—Люди з Сорокової Милі.—В далекій країні.—П'ю за подорожнього.—Панотцева прерогатива.—Мудрий подорожній звичай.—Королева жінка.—Північна Одиссея.—Діти морозу. У північних лісах.—Закон життя.—Нам-Бок брехун.—Люди з сонячної країни.—Кіш, син Кішів.—Смерть Лігуна.—Красуня Лі-Ван.—Ліга старих людей.

(16) Т. 16. Сила дужого. *Перекл. Ганна Касяненко*.—Тесманові черепахи. *Перекл. Г. Соколов та Ф. Бахтинський*. Х.—К., ДВУ, 1929, 318 с. Тираж 5000. Зміст: Сила дужого. Сила дужого.—На південь од Межі.—Надзвичайний наступ.—Ворог усьому світові.—Дебзова мрія.—Морський фермер.—Самуель.—Тесманові черепахи. Тесманові черепахи.—Вічність форм.—Оповідання малоумного.—Гобо й фея.—Заблуда-батько.—Перший пост.—Кінець одної трагедії на далекому північному заході.—Кінець історії.

(17) Т. 17. Зелений змії, або Алкогольні спогади. *Перекл. Марія Лисиченко*. Х.—К., ДВУ, 1929, 240 с. Тираж 3000.

(18) Т. 18. Храм гордоців. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*.—Від темряви народжена. *Перекл. Ф. Яцина*. Х.—К., ДВУ, 1929, 304 с. Тираж 3000. Зміст: Храм гордоців. Храм гордоців.—Кулау прокажений.—Прощай, Джеку!—«Алога Оє».—Чун-А-Чун.—Шериф Кони.—Джек Лондон сам про себе.—Від темряви народжена. Від темряви народжена.—Божевілли Джо

на Гарнеда.— Коли світ був молодий.— Користь сумніву.— Крилатий шаптаж.— Пара кулаків.— Війна.— Під палубним наметом.— Забити чоловіка.— Мехіканець.

(19) Т. 19. Віра в людину. *Перекл. Д.м. Лисиченко.*— Любов до життя. *Перекл. Н. Дубровська та Галина Яр. Х.— К., ДВУ, 1930, 336 с. Тираж 3000.* Віра в людину. Недобиток плеоцена.— Гіперборейське питво.— Віра в людину.— Надто багато золота.— Тисяча дванадцяток.— Шлюб Літ-Літ.— Батар.— Історія Джіс Ук.— Любов до життя. Любов до життя.— Рудий вовк.— На деннім постю.— Звичаї білої людини.— Історія Кіша.— Несподіване.— Шляхом полярного соця.— Боягуз Негор.

(20) Т. 20. Пригода. *Перекл. Марія Лисиченко, Х.— К., ДВУ, 1930, 254 с. Тираж 3000.*

(21) Т. 21. Мартин Іден. *Перекл. Д.м. Лисиченко. Х.— К., ДВУ, 1930, 476 с. Тираж 3000.*

(22) Т. 22. Перед Адамом. *Перекл. Катерина Корякіна.*— Міжзоряний мандрівник. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна.* Післямова (с. 424—432) І. Левіна. Х.— К., ДВУ, 1930, 432 с. Тираж 3000.

(23) Т. 23. Пригоди «Сліучого». *Перекл. Ада Магніс та С. Зеленецький.*— Гра. *Перекл. Ф. Яцина.*— Звір предковичий. *Перекл. Ів. Волинець. Х.— К., ДВУ, 1930, 286 с. Тираж 3000.*

(24) Т. 24. Серця трюх. *Перекл. Ол. Сербинівський. Х.— К. «ЛІМ», 1930, 400 с. Тираж 3000.*

(25) Т. 27. Люди безодні. *Перекл. Д.м. Лисиченко.*— Крадіж.— Жіноча зневага.— Безпуття жінка.— Родиме. *Перекладачі не вказано. Х.— К., «ЛІМ», 1932, 468 с. Тираж 3000.*

Твори у дванадцяти томах. К., «Дніпро», 1969—1972. Тираж кожного тому 35 000.

(26) Т. 1. Оповідання (Збірки 1900—1906 років). 1969, 543 с. 5 л. іл. Зміст: Передмова «Письменник, що з нами поруч» (с. 5—29) З. Лібмана.— Оповідання. Син вовка. Біла Тиша.— Сип вовка.— Люди з Сорокової Милі.— У далекій країні. *Перекл. Ольга Косач-Кривинюк.*— За того, хто в дорозі. *Перекл. Ірина Стещенко та Л. Герасимчук.*— Панотцево право.— Мудрість подорожна.— Королева дружина.— Північна Одиссея. *Перекл. Ольга Косач-Кривинюк.* Бог його батьків. Бог його батьків. *Перекладача не вказано.*— Нерозв'язана загадка. *Перекл. Ірина Стещенко та Л. Герасимчук.*— Незабутнє. *Перекладача не вказано.*— Сивашка. *Перекл. Ю. Лісняк.*— З рубцем на щоді. *Перекладача не вказано.*— Ян Затятий. *Перекл. Е. Хоменко.*— Снага жіноча.— Там, де стежки розбігаються. *Перекл. О. Терех.*— Дочка Північної зорі. *Перекл. В. Митрофанов.*— На кінці веселки. *Перекл. О. Терех.*— Діти морозу. У лісах Півночі.— Закон життя.— Брехун Нам-Бок.— Великий чаклун.— Люди в Країні Сонця.— Хвороба самотнього ватага.— Кіш, син Кішів.— Лігунова смерть.— Білошкіра Лі Ван.— Спілка старих людей. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна.*— Віра в людину. Гіперборейське питво. *Перекл. Д.м. Лисиченко.*— Віра в людину. *Перекл. Ірина Стещенко та Л. Герасимчук.*— Золоте дно.— Тисяча дванадцяток.— Історія Джіс-Ук. *Перекл. Д.м. Лисиченко.*— Кругловидий. Кругловидий. *Перекл. І. Коваленко.*— Місцевий колорит. *Перекл. І. Дюб.*— Аматорський вечір. *Перекл. Е. Хоменко.*— Золотий яр. *Перекл. Ольга Сеньюк.*

Рец.: *Корнівко Валентин*. Перший із дванадцяти.— «Літературна Україна», 1969, 15 квітня.

(27) Т. 2. Дочка снігів. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*.— Поклик предків. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*.— На дні прірви. *Перекл. Е. Хоменко*. 1969. 466 с., 8 л. іл.

Рец. (на томи 1—2): *Білорус Микола*. Давно сподіване.— «Вітчизна», 1969, № 9, с. 203—206.

(28) Т. 3. Морський вовк. *Перекл. Дм. Лисиченко*.— Гра. *Перекл. Ф. Яцина*.— Білозуб. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*.— 1969, 470 с., 4 л. іл.

(29) Т. 4. Перед Адамом. Дорога. Залізна п'ята. 1970, 435 с., 4 л. іл. Зміст: Перед Адамом. *Перекл. Катерина Корякіна**.— Дорога.— Висповідь.— Мов таки горою.— Картини.— «Залободали».— Виправняк.— Гобо, що виривають із ночі.— Дорожні хлопці й котолупи.— Дві тисячі шугаїв.— Бики. *Перекл. Е. Хоменко*.— Залізна п'ята. *Перекл. В. Троцина*.

(30) Т. 5. Оповідання. (Збірки 1907—1912 років). 1970, 538 с., 6 л. іл. Зміст: Любов до життя. Любов до життя. *Перекл. П. Соколовський*.— Рудий Вовк. *Перекл. Ст. Наливайко*.— На деннім постой.— Звичай білої людини. *Перекл. Ольга Сенюк*.— Оповідь про Кіша. *Перекл. Тамара Яворська*.— Несподіване. *Перекл. Є. Попович*.— Шляхом примарного сонця. *Перекл. Ольга Сенюк*.— Пошитий у дурні. Пошитий у дурні. *Перекл. Надія Боровик*.— Погасле багаття. *Перекл. Дм. Лисиченко*.— Отой Цятко.— Як зник Маркус О'Бразн. *Перекл. Надія Боровик*.— Революція. Золоті маківки. *Перекл. І. Леценко*.— Коли боги сміються. Коли боги сміються.— Відступник. *Перекл. Ю. Лісняк*.— А-Чо. *Перекл. П. Соколовський*.— Правуй на захід.— «Френсіс Спейт».— Кусень м'яса. *Перекл. Ю. Лісняк*.— Південноморські оповідання. Дім Мапуї.— Китів зуб.— Маукі.— «Атю їх, атю!»— Поганин.— Страшні Соломонові острови.— Немипуча біла людина.— Маккоїв нащадок. *Перекл. І. та М. Рильські*.— Син сонця. Син сонця.— Пиха Алогаеса Пенкберна.— Фуатінські чорти.— Як жартували на Новому Гібоні.— Невеличкий рахунок до Свізіна Гола.— Ніч на Гобото.— Сонячне Пір'я.— Перли старого Парлі. *Перекл. Катерина Джунківська*.

(31) Т. 6. Мартін Іден. Крадіжка. Статті. 1970, 479 с., 6 л. іл. Зміст: Мартін Іден. *Перекл. Марія Рябова*.— Крадіжка. *Перекл. Ірина Стешенко*.— Статті. Риси літературного розвитку. *Перекл. Ю. Лісняк*.— Про себе. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*.— Революція.— Що означав для мене життя. *Перекл. В. Корнівко*.

Рец. (на томи 1—6): *Зорівчак Роксолана*. Джек Лондон у виданні «Дніпра».— «Всесвіт», 1971, № 7, 117—120.

(32) Т. 7. Буйний День. Смок Беллю. 1971, 526 с., 4 л. іл. Зміст: Буйний День. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*.— Смок Беллю. Смок Беллю. *Перекл. Ю. Лісняк*.— Смок і Куцый. *Перекл. М. Пичевський*.

(33) Т. 8. Оповідання (збірки 1912—1916 років). 1971, 423 с., 4 л. іл. Зміст: Храм гордоців. Храм гордоців.— Кулау-прокажений.— Прощай, Джеку!— «Алога Ое».— Чун А-Чун.— Шериф Кони. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*.— Народжена серед

* У змісті 4 тому, помилково вказано двох перекладачів. — *Ред.*

ночі. Народжена серед почі. *Перекл. Наталія Ленъ.*— Коли світ був молодий. *Перекл. Ю. Лісняк.*— Сумнів іде на користь. *Перекл. Наталка Бойко.*— Повітряний шантаж. *Перекл. І. Леценко.*— Голі кудаци. — Війна. *Перекл. Ю. Лісняк.*— Під палубним тентом. *Перекл. Людмила Гончар.*— Убити людину. *Перекл. Ю. Лісняк.*— Мексіканець. *Перекл. Е. Хоменко.*— Сила дужого. Сила дужого. — На південь від Вийми. — Ворог усього світу. — Дебсова мрія. — Морський фермер. — Семюел. *Перекл. Ганна Касяненко.*— Тезменові черепахи. Тезменові черепахи. *Перекл. Надія Боровик.*— Вічність форм. *Перекл. Е. Хоменко.*— Волоцюга і фея. *Перекл. Грина Стешенко.*— Блудний батько. *Перекл. Ю. Лісняк.*— Перший поет. — Finis. — Кінець казки. *Перекл. Надія Боровик.*

(34) Т. 9. Звір предковичний. *Перекл. Ів. Волинець.*— Місячна долина. *Перекл. Вероніка Черняхівська.* 1971, 501 с., 4 л. іл.

(35) Т. 10. Міжзоряний мандрівник. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна.*— Маленька господиня Великого Буднику. *Перекл. Ю. Лісняк.* 1972, 518 с., 4 л. іл.

(36) Т. 11. Джеррі-островик. Майкл, брат Джеррі. *Перекл. Ю. Лісняк.* 1972, 400 с., 4 л. іл.

(37) Т. 12. Серця трьох. Оповідання (Посмертні збірки). Листи. 1972, 595 с., 4 л. іл. Зміст: Серця трьох. *Перекл. М. Іванов.* Оповідання. Червоний бог. Червоний бог. *Перекл. Ольга Сенюк.*— Безсоромниця. — Як аргонавти в давнину. *Перекл. Надія Боровик.*— На маті макалоа. На маті макалоа. — Кістки Кагекілі. — Сповідь Еліс. — Гомілки. — Дитя води. — А Кімові сльози. — Прибій Канака. *Перекл. Ольга Сенюк.*— Голландська мужність. Голландська мужність. — Зниклий браков'єр. *Перекл. І. Понежа.*— На берегах Сакраменто. *Перекл. Грина Стешенко.*— Кріс Фарінгтон — справжній моряк. *Перекл. І. Понежа.*— Пригода в повітряному океані. *Перекл. Людмила Гончар.*— В затоці Єдо. *Перекл. І. Понежа.*— Листи. *Перекл. Ю. Лісняк.*

II. ОКРЕМІ ПУБЛІКАЦІЇ

1913

(38) Батар. *Перекладача не вказано.*— «Вісник культури і життя», 1913, № 2, с. 5—8; № 3, с. 5—8; № 4, с. 99—101.

(39) Бог його батьків. *Перекл. Наталія Романович.*— «Літературно-науковий вісник», 1913, т. 62, кн. 4, с. 162—173.

(40) Непохитність жінки. *Перекл. Наталія Романович.*— «Літературно-науковий вісник», 1913, т. 62, кн. 4, с. 152—162.

(41) Син вовка. *Перекл. Наталія Романович.*— «Літературно-науковий вісник», 1913, т. 61, кн. 3, с. 544—557.

1918

(42) А-Чо. *Перекл. С. Крилач.* К., Вид-во «Книгозбірня», 1918, 32 с. («Книгозбірня», ч. 4).

Рец.: *Вечерницький А.*— «Книгар», 1918, № 7, стовп. 389.

(43) Бог батьків. *Перекладача не вказано,* К., вид. Й. Мавського, 1918, 30 с. (Б-ка світової літ-ри, № 1).

Рец.: *Старий В.* — «Книгар», 1918, № 14, стовп. 844—845.

(44) Велике чудо. *Перекл. С. Крилач.* К., вид-во «Книгозбірня», 1918, 32 с. («Книгозбірня», ч. 2).

(45) Залізна п'ята. *Перекл. О. Нитка.* К., Вид. т-во «Крипиця», 1918, 336 с. (Світова б-ка, ч. 1).

Рец.: *Стебницький П.* — «Книгар», 1919, № 18, стовп. 1138—1139.

(46) На межі. *Перекл. С. Крилач.* К., вид-во «Книгозбірня», 1918, 35 с. («Книгозбірня», ч. 3). Тираж 5000. Зміст: На межі.— 3 оповідань приборкувача леопардів.

Рец.: *Вечерницький А.* — «Книгар», 1918, № 7, стовп. 389,

(47) Поганець. *Перекл. С. Крилач.* К., вид-во «Книгозбірня», 1918, 31 с. («Книгозбірня», ч. 1). Тираж 5000.

(48) Покруч. — 3 одноєю думкою. — Літ-Літ. *Перекл. В. Старий.* — У кп.: Американські оповідання. (Збірник 2). К., «Час», 1918, с. 41—109.

Рец.: *Дурдуковський В.* — «Книгар», 1918, № 11, стовп. 649—651.

1922

(49) Пеминучий Білий. *Перекл. С. В—м.* — «Літературно-науковий вісник», 1922, т. 78, кн. 8, с. 126—133.

1923

(50) Залізна п'ята. *Перекл. О. Нитка.* 2-е перегл. та Ів. Бабиєм ілюстр. видання Харків — Берлін — Нью-Йорк — Вінніпег, Україно-амер. вид. т-во «Космос», 1923, 306 с. з іл. («Космос», № 13).

(51) *Semper idem.* *Перекл. Р. О.* — «Літературно-науковий вісник», 1923, т. 79, кн. 1, с. 27—30.

1924

(52) Оповідання Південного моря. *З англ. оригіналу перекл. Софія Куликівна.* Львів, накл. «Української спілки», 1924, 145 с. Зміст: Мапугівва хата.— Зуб кита.— Мавкі.— «Іях! Іях! Іях!» — Поганиш.— Страшні Соломони.— Білий-неминучий.— Нашадок Мек Коа.

1925

(53) Застрайкував. *Перекл. С. Вільховий.* К., «Слово», 1925, 84 стор., портр. Тираж 4000. Зміст: Застрайкував.— Дебсова мрія.— За «Межею».

Рец.: *Савченко С.* — «Життя й революція», 1925, № 6—7, с. 133—134.

(54) Золотий яр. *Перекл. і передмова «Це була людина» (с. 5—13) А. Ніковського.* К., «Слово», 1925, 127 с. Тираж 5000. Зміст: Золотий яр.— З рубцем на щоці.— Віра в людину.— Незабутнє.— Його батьків віра.

Рец.: *Герещенко М.* — «Життя й революція», 1925, № 11, с. 98.

(55) Лісовий зов. *Перекл. Софія Куликівна.* — «Літературно-науковий вісник», 1925, кн. 4, с. 318—335, кн. 5, с. 14—25, кн. 6, с. 112—126, кн. 7—8, с. 235—242.

(56) Любов до життя. *Перекл. Н. Дубровська. К.*, «Слово», 1925, 136 с. (Б-чка худ. літ-ри). Тираж 5000. Зміст: Любов до життя.— Зустріч.— Шляхом полярного сонця.— Рудий вовк.

1926

(57) Далека країна. *Перекл. К. Джункієвська. Х.*, «Книгоспілка», 1926, 64 с. (Загальна б-ка). Тираж 10 000. Зміст: Біле мовчання.— Син вовків.— Далека країна.

Рец.: *С[авченко Ст.]*. — «Життя й революція», 1926, № 2—3, ст. 138.

(58) Мануїв будинок. *Перекл. І. Попов, Х.*, «Книгоспілка», 1926, 108 с. (Загальна б-ка). Тираж 5000. Зміст: Мануїв будинок.— Поганин.— Мак-Коїв правнук.

Рец.: *Ст. Савченко.* — «Життя й революція», 1927, № 1, с. 121—122.

(59) Мудрий план П'є-Чин-Гоу. *Перекл. Віра Чередниченко.* — «Глобус», 1926, № 18 (69), с. 362—363.

1927

(60) Бог його батьків. *Перекл. Лідія Всеволозьська та П. Ковалюв. К.*, «Сяйво», 1927, 194 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 1000. Зміст: Бог його батьків.— Загадка.— Незабутнє.— Співашка.— Людина в рубцем на щоді.— Нерозкаяний Ян.— Снага жіноча.— Там, де шляхи розбігаються.— Дочка Північної Аврори.— На кінці веселки.— Злевага жіноча.

(61) Буйний день. *Перекл. Катерина Корякіна та Вероніка Гладка. К.*, «Сяйво», 1927, 376 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000.

(62) Вічність форми. *Перекл. Е. К.* — У кн.: Вперед. Календар для українського робітництва на переступний рік 1928. Нью-Йорк, 1927, с. 60—72.

(63) Жахливі Соломонові острови. *Перекл. І. Попов, Х.*, «Книгоспілка», 1927, 202 с. Тираж 4000. Зміст: Мануїв будинок.— Китовий вус.— Мавкі.— «Ях! Ях! Ях!»— Жахливі Соломонові острови.— Поганин.— Непереможна біла людина.— Мак-Коїв правнук.

Рец.: Див. до № 3.

(64) Застрайкував. *Перекл. С. Вільховий.* Вид. 2-е. К., «Слово», 1927, 107 с. Тираж 3000. Зміст ідентичний з № 53.

(65) Морський вовк. *Перекл. Дм. Лисиченко. К.*, «Сяйво», 1927, 346 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000.

(66) Острівні оповідання. *Перекл. Марія Візьмітина. К.*, «Сяйво», 1927, 198 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 1000. Зміст: На маті Макалоа.— Кістки Кагекілі.— Алісіна сповідь.— Кістки предків.— Водяна дитина.— Сльози А-Кіма.— Прибій канака.

(67) Південноморські оповідання. *Перекл. І. та М. Рильські. К.*, «Сяйво», 1927, 189 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000. Зміст: Дім Манугі.— Китів зуб.— Маукі.— Ях! Ях! Ях!—

Поганин.—Страшні Соломонові острови.—Неминуча біла людина.—Мак-Коїв нащадок.

(68) Пошитий у дурні. *Перекл. Дм. Лисиченко. К., «Сяйво», 1927, 142 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 1000. Зміст: Пошитий у дурні.—Доручення.—Погасле багаття.—Спот.—Золотий промінь.—Як зник Маркус О'Брайен.—Порнотукова витівка.*

(69) Серця трьох. *Перекл. М. Іванов. Х., ДВУ, 1927, 416 с. Тираж 5000.*

Рец.: 1) В. Ч. «Зоря», 1928, № 7, с. 31. 2) А. Х[уторя]н.—«Пролетарська правда», 1928, 6 квітня.

(70) Син сонця. *Перекл. Катерина Джушківська. К., «Сяйво», 1927, 216 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000. Зміст: Син сонця.—Пенкбернова пиха.—Фуатинські чорти.—Як жартували на Новому Гіббоні—Невеличкий рахунок до Свізіна Голла.—Ніч на Гобото.—Сонячне Пір'я.—Парлезві перли.*

(71) Смок Беллю. *Перекл. Марія Лисиченко. К., «Сяйво», 1927, 160 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000.*

(72) Смок та Шорті. *Перекл. Марія Лисиченко. К., «Сяйво», 1927, 184 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000.*

(73) Хінчук. *Перекл. Віра Чередниченко.—«Глобус», 1927, № 12 (86), с. 178—185.*

(74) Червоний бог. *Перекл. Ф. Яцина. К., «Сяйво», 1927, 143 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 1000. Зміст: Червоний бог.—Повія.—Як аргонавти в давнину. . .—Царівна.*

1928

(75) Багряна чума. *Перекл. Дм. Лисиченко. К., «Сяйво», 1928, 68 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 2000.*

(76) Джері з -островів. *Перекл. К. Шмиговський. К., ДВУ, 1928, 357 с. Тираж 3000.*

(77) Залізна п'ята. *Перекл. В. Троцина. К., «Сяйво», 1928, 298 с. (Б-ка закордонної літ-ри). Тираж 1000.*

(78) Любов до життя. *Перекл. Н. Дубровська. Вінніпег, накл. Робітничо-фермерського видавничого т-ва, 1928, 112 с. Тираж 15 000. Зміст: Любов до життя.—Зустріч.—Шляхом полярного сонця.—Рудий вовк.*

(79) Людина з рубцем на щоці. *Перекладача не вказано. Х., «Український робітник», 1928, 32 с. (Дешева б-ка красного письменства, № 150). Тираж 15 160.*

(80) Поганин. *Перекладача не вказано. Х., «Книгоспілка», 1928, 32 с. Тираж 10 000.*

(81) Пошитий у дурні. *Перекладача не вказано. Х., «Книгоспілка», 1928, 30 с. Тираж 15 000.*

(82) Рудий вовк. *Перекладача не вказано. Х., «Книгоспілка», 1928, 32 с. з іл. Тираж 15 000.*

(83) Сивашка. *Перекладача не вказано. Х., «Український робітник», 1928, 32 с. (Дешева б-ка красного письменства, № 149). Тираж 15 160.*

(84) Сонячне Пір'я. *Перекладача не вказано. Х., «Книгоспілка», 1928, 32 с. з іл. Тираж 15 000.*

(85) Тасмниця малого Кіша. *Перекл. Вероніка Черняківська. Х., ДВУ, 1928, 73 с. з іл. Тираж 5000. Зміст: Про Джека Лондона, стор. 5—10. (Без підп.).—Тасмниця малого Кіша.—Бере-*

ги Сакраменто.— Кріс Фарінгтон, матрос першої статті.— Лисак.— Вовк Рудько.

(86) Тисяча дванадцяток. *Перекл. М. Вишнівська*. Х., «Книгоспілка», 1928, 32 с. Тираж 10 000.

(87) Фуатинські чорти. *Перекладача не вказано*. Х., «Книгоспілка», 1928, 47 с. Тираж 15 000.

1929

(88) Від темряви народжена. *Перекл. Ф. Яцина*. Х.—К., ДВУ, 1929, 192 с. Тираж 2000. Зміст: Від темряви народжена.— Божівілля Джона Гарнеда.— Коли світ був молодий.— Користь сумніву.— Крилатий шаптаж.— Пара кулаків.— Війна.— Під палубним наметом.— Забити чоловіка.— Мехиканець.

(89) Вовк Рудько. *Перекл. Вероніка Черняхівська*. Мал. Б. Крюкова. Х.—К., ДВУ, 1929, 32 с. Тираж 10 000.

(90) Вовчі сини. *Перекл. Ольга Кривинюк*. К ДВУ, 1929, 176 с. Тираж 1000. Зміст: Вовчі сини.— Біла тиша.— Вовчий син.— Люди з Сорокової Милі.— В далекій країні.— П'ю за подорожнього.— Панотцева прерогатива.— Мудрий подорожній звичай.— Королева жінка.— Північна Одиссея.

(91) Діти морозу. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*. К., ДВУ, 1929, 183 с. Тираж 1080. Зміст: У північних лісах.— Закон життя.— Нам-Бок брехун.— Володар нечистої сили.— Люди з сонячної країни.— Недуга самотнього Ватага.— Кіш, син Кішів.— Смерть Лігуна.— Красуня Лі-Ван.— Ліга старих людей.

(92) Сила дужого. *Перекл. Ганна Касяненко*. Х.—К., ДВУ, 1929, 156 с. Тираж 1000. Зміст: Сила дужого.— На південь од Межі.— Надзвичайний наступ.— Ворог усьому світові.— Дебзова мрія.— Морський фермер.— Самуель.

(93) Тасмниця малого Кіша. *Перекл. Вероніка Черняхівська*. Мал. Б. Крюкова. Х.—К., ДВУ, 1929, 20 с. Тираж 10 000.

(94) Тесманові черепахи. *Перекл. Г. Соколов та Ф. Бахтинський*. Х.—К., ДВУ, 1929, 166 с. Тираж 1000. Зміст: Тесманові черепахи.— Вічність форм.— Оповідання малоумного.— Гобо й фея.— Заблуда-батько.— Перший поет.— Кінець одної трагедії на далекому північному заході.— Кінець історії.

(95) Храм гордоців. *Перекл. І. Рильський та Мері Грей*. Х.—К., ДВУ, 1929, 115 с. Тираж 2000. Зміст: Храм гордоців.— Кулау прокажений.— Прощай, Джеку!— «Алога Ое».— Чун-А-Чун.— Шериф Кони.— Джек Лондон сам про себе, с. 106—114.

1930

(96) А-Чо. *Перекл. М. Борткевич*. Х. «Книгоспілка», 1930, 32 с. Тираж 20 000.

(97) Віра в людину. *Перекл. Дм. Лисиченко*. Х.—К., ДВУ, 1930, 168 с. Тираж 2000. Зміст: Недобиток плеоцена.— Гіперборейське питво.— Віра в людину.— Надто багато золота.— Тисяча дванадцяток.— Шлюб Літ-Літ.— Батар.— Історія Джіс Ук.

(98) Вовчі сини. *Перекл. Ольга Кривинюк*. Вид. 2-е. Х.—К., ДВУ, 1930, 200 с. Тираж 10 000. Зміст ідентичний з № 90.

(99) Гра. *Перекл. Ф. Яцина*. Х.—К., ДВУ, 1930, 52 с. Тираж 5000.

(100) *Дебзова мрія. Перекл. Ганна Касяненко.* Харків—Одеса, ДВУ, 1930, 68 с. (Масова художня б-чка). Тираж 10 000. Зміст: *В. Д[ержавин]*. «Джек Лондон (1876—1916)», с. 3—7.— Дебзова мрія.— На південь від Межі.

(101) *Діти морозу. Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна.* Вид. 2-е. Х.—К., ДВУ, 1930, 204 с. Тираж 10 000. Зміст ідентичний з № 91.

(102) *Звір предковичний. Перекл. Ів. Волинець.* Х.—К., ДВУ, 1930, 88 с. Тираж 5000.

(103) *Любов до життя. Перекл. Н. Дубровська та Галина Яр.* Х.—К., ДВУ, 1930, 172 с. Тираж 2000. Зміст: Любов до життя.— Рудий вовк.— На деннім постю.— Звичай білої людини.— Історія Кіша.— Несподіване.— Шляхом полярного сонця.— Бягуз Негор.

(104) *Міжзоряний мандрівник. Перекл. [Вероніка Гладка та] Катерина Корякіна.* Післямова (с. 296—304) *Г. Левіна.* Х.—К., ДВУ, 1930, 304 с. Тираж 5000.

(105) *Парлезві перли. Перекладача не вказано.* Х., «Книгоспілка», 1930, 44 с. Тираж 20 000.

(106) *Перед Адамом. Перекл. Катерини Корякіної.* Х.—К., ДВУ, 1930, 130 с. Тираж 5000.

(107) *Пригоди «Сліпучого». Перекл. Ада Магніс та С. Зеленецький.* Х.—К., ДВУ, 1930, 144 с. Тираж 3000.

(108) *Рабська покірливість. Перекладача не вказано.* Х., «Книгоспілка», 1930, 30 с. з іл. Тираж 20 000.

(109) *Сила дужого. Перекл. Ганна Касяненко.* Вид. 2-е. Х.—К., ДВУ, 1930, 179 с. Тираж 10 000. Зміст ідентичний з № 92.

(110) *Тесманові черепахи. Перекл. Г. Соколов та Ф. Бахтинський.* Вид. 2-е. Х.—К., ДВУ, 1930, 179 с. Тираж 10 000. Зміст ідентичний з № 94.

1931

(111) *Білий зуб. Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна.* Мал. М. Алексєєва. Х.—К., «Молодий більшовик», 1931, 227 с. Тираж 10 000.

1933

(112) *Залізна п'ята. Обробка З. Варської.* Передмова (с. 3—10) *М. Файбишенко.* Харків—Одеса, «Молодий більшовик», 1933, 136 с. з іл. (Шкільна б-ка світової літ-ри). Тираж 10 000.

1936

(113) *Мартін Ідсен. Перекл. Марія Рябова.* Мал. В. Крюкова. Передмова «Джек Лондон і його «Мартін Ідсен» (с. 5—15) *С. Родєвич.* Київ—Одеса, «Молодий більшовик», 1936, 448 с. Тираж 20 000.

1939

(114) *Білий зуб. Перекл. Марія Рябова.* Мал. М. Глущенко. К., Дитвидав, 1939, 216 с. (Шкільна б-ка). Тираж 20 500.

1954

(115) Мартін Іден. *Перекл. Марія Рябова*. К., Держлітвидав України, 1954, 328 с. Тираж 50 000. Біогр. довідка: с. 325—328.

(116) Оповідання. *Перекл. П. Ганджюра*. Мал. О. Олександрова. К., «Молодь», 1954, 128 с. (Домашня б-чка школяра). Тираж 115 000. Зміст: Мексіканець.— Сказання про Кіша.— А-Чо.— Любов до життя.

1957

(117) Білий зуб. *Перекл. [Вероніка Гладка та Катерина Корякіна]*. К., Держлітвидав України, 1957, 190 с. (Б-ка світової класики — БСК). Тираж 30 000.

(118) Діти морозу. *Перекл. [Вероніка Гладка та Катерина Корякіна]*. К., Держлітвидав України, 1957, 137 с. (БСК). Тираж 30 000. Зміст: У лісах Півночі.— Закон життя.— Брехун Нам-Бок.— Великий чаклун.— Люди з Країни Сонця.— Хвороба самотнього Вождя.

(119) Дочка снігів. *Перекл. [І. Рильський та Мері Грей]*. К., Держлітвидав України, 1957, 247 с. (БСК). Тираж 30 000.

(120) Мексіканець. *Перекл. П. Ганджюра*. Мал. А. Іовлева. К., Дитвидав, 1957, 40 с. Тираж 100 000.

(121) Міжзор'яний мандрівник. *Перекл. [Вероніка Гладка та Катерина Корякіна]*. К., Держлітвидав України, 1957, 254 с. (БСК). Тираж 30 000.

(122) Сила дужого. *Перекл. Ганна Касяненко*. К., Держлітвидав України, 1957, 109 стор. (БСК). Тираж 30 000. Зміст: Сила дужого.— На південь від «Щілини».— Ворог усього світу.— Мрія Дебза.— Морський фермер.— Семюель.

1958

(123) Морський вовк. *Перекл. [Д.м. Лисиченко]*. К., Держлітвидав України, 1958, 278 с. (БСК). Тираж 40 000.

1959

(124) Залізна п'ята. *Перекл. [В. Троцина]*. К., Держлітвидав України, 1959, 238 с. (БСК). Тираж 30 000.

(125) Мартін Іден. *Перекл. Марія Рябова*. К., Держлітвидав України, 1959, 334 с. (БСК). Тираж 25 000. Біогр. довідка: с. 331—334.

1960

(126) Відступник. *Перекл. Л. Начинська*. — «Злапали». *Перекл. Л. Солонько*. — В кн.: Камінні джунглі. Збірка оповідань американських письменників. К., Дитвидав, 1960, с. 9—48. Тираж 22 000.

1961

(127) Рудий вовк. *Перекладача не вказано*. Мал. Н. Драгунової. К., Дитвидав, 1961, 26 с. (Домашня бібліотечка школяра). Тираж 92 000. Біограф. довідка: с. 2.

(128) Смок і Маллий. *Перекл. [Марія Лисиченко]*. Мал. А. Брусиловського. К., Дитвидав; 1961, 412 с. (У світі пригод). Тираж 38 000.

1964

(129) На берегах Сакраменто. Мал. Ю. Реброва. К., «Веселка», 1964, 142 с. Тираж 40 000. З м і с т: Повість про Кіша. *Перекл. Тамара Яворська*.—Брехун Нам-Бок. *Перекл. Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*.—Любов до життя. *Перекл. П. Соколовський*.—За того, хто в дорозі.—Віра в людину. *Перекл. Л. Герасимчук та Ірина Стещенко*.—А-Чо. *Перекл. П. Соколовський*.—Маукі.—Дім Мапуї. *Перекл. І. та М. Рильські*.—Бродяга та фея.—На берегах Сакраменто. *Перекл. Ірина Стещенко*.

1968

(130) Мартін Іден. *Перекл. Марія Рябова*. Мал. В. Савадова. Післямова «Поет людської мужності» (с. 333—342) *Р. Доценка*. К., «Молодь», 1968, 342 с. (Б-ка «Джерело»). Тираж 70 000.

Показчик уклали
Р. ВІГАНСЬКИЙ та М. МОРОЗ

ПРИМІТКИ

До дванадцятого тому входять роман «Серці трьох» (написано 1915 р., опубліковано в 1919 р.), збірки оповідань «Червоний бог» (написано в останні роки життя, опубліковано 1918 р.), «На маті макалоа» (написано 1916 р., опубліковано 1917—1919 рр.; друкується повністю), «Голландська мужність» (збірка містить ранні оповідання Дж. Лондона, написані на межі ХІХ—ХХ сторіч; вперше збірку опубліковано 1922 р.), а також вибрані листи. Пропущені місця в листах позначено квадратними дужками.

До тому додається алфавітний покажчик творів, вміщених у цьому виданні, і бібліографія українських перекладів з Дж. Лондона.

(Стор. 8) *Чарлз Годард* — тогочасний американський сценарист.

(11) *Джордж Стерлінг* (1869—1926) — американський прозаїк і поет, знайомий Дж. Лондона.

(12) *Новий Латинський Світ* — Латинська Америка.

(13) *Сер Генрі* — Генрі Морган (1635? — 1688) — англійський пірат, згодом губернатор Ямайки.

(38) *Пулькерія* — шинок.

Мескаль — мексиканська горілка з агави.

(49) *Пеони* — сільськогосподарські робітники в країнах Латинської Америки.

(60) *Райдер Хазард* (1856—1925) — англійський, а *Рекс Біч* (1877—1949) американський письменники.

(61) *Болівар*, Сімон (1783—1830) — один з керівників національно-визвольного руху в країнах Латинської Америки.

(72) *Майя* — група споріднених племен, що до приходу європейців населяли Мексіку і центральну Америку.

(79) *Шість вузлів*. — Вузол — одиниця міри ходу суден, що дорівнює морській милі (1852—1854 метри) на годину.

(105) *Блекстон*, Вільям (1723—1780) — англійський юрист, під впливом якого розвивалося правознавство у США.

(126) *Стародавнє письмо майя*. — Дж. Лондон помилково приписав письмо «вузликами» (поширене серед індіанських племен Південної Америки) майя, які насправді мали розвиненішу ієрогліфічну писемність.

(143) *Карат* — одиниця ваги коштовного каміння, що дорівнює приблизно 200 мг.

(163) *Кортес*, Ернандо (1485—1547) — іспанський конкістадор, завойовник Мексіки й Центральної Америки.

Мендоса, Антоніо (1485? — 1552) — іспанський колоніальний урядовець, перший віце-король Нової Іспанії (завойованої іспанцями Мексіки).

(212) *Шейлок* — персонаж Шекспірової комедії «Венеційський купець», втілення пожадливісті й користолюбства.

(216) *Земля Ханаанська* — стародавня назва Палестини і Фінікії.

(264) *Мораторій* — відстрочка на певний час платежів, установленна урядом у зв'язку з надзвичайними обставинами.

(282) *Браунінг*, Роберт (1812—1889) — англійський поет, автор поеми «Чайлд-Роланд», написаної за мотивами давньої шотландської балади.

(285) *Гвадалканар* (Гвадалканал) — один із Соломонових островів (Меланезія).

(293) *Мемнон* — у давньогрецькій міфології один з героїв Троянської війни, цар ефіопів — народу з крайсвіту.

(294) *Мендана*, Альваро де (1541—1595) — іспанський мореплавець.

(305) *Грізери і спігоги* — зневажливі назвиська латиноамериканців у США.

(307) *Томас Наст* (1840—1902) — американський карикатурист.

(322) *Пісарро*, Франсіско (1471—1541) — іспанський конкістадор, що очолив завоювання індіанських держав у Південній Америці.

(323) *Клондайкська гарячка*. — Клондайк — притока Юкопу, що на ній, а також на суміжних річках, 1896 року відкрито багаті золоті родовища, після чого тисячі золотошукачів рушили на Аляску. *Аргонавти* — давньогрецькі герої, що на казковому кораблі «Арго» вібито здійснили плавання по золоте руно до Колхіди.

Патагонська золота гарячка — розпалася в кінці XIX ст. після появи чуток про великі родовища золота у Патагонії (південна частина Аргентини).

(324) *Каліфорнійська гарячка* — почалася 1848 р. після відкриття багатих родовищ золота у Каліфорнії.

(351) *Нова Англія* — північно-східна частина США, один з районів найдавнішої англійської колонізації в Америці.

(355) *Емерсон*, Ралф Волдо (1803—1882) — американський есеїст, критик та поет.

(357) *Ліололо* — очевидно, йдеться про принца Луналіло, онука Камегамеги I (див. прим. до с. 367).

(359) *Гула* — гавайський жіночий танець, деколи еротичного характеру.

(364) *Кітченер*, Горейшіо (1850—1916) — англійський військовий діяч, учасник колоніальних воєн.

(367) *Камегамега I* (1737? — 1819) — один із тубільних вождів на Гавайських островах, який на початку XIX ст. об'єднав усі Гаваї у подобу королівства.

Гарвард — Гарвардський університет у м. Кембріджі поблизу Бостона, найстаріший у США (заснований 1636 р.).

(379) *Арчібалд Кемпбел* — англійський мандрівник, що на початку XIX ст. побував на Гаваях.

(381) *Губернатор*. — За часів Камегамеги I окремими островами Гавайського архіпелагу правили його намісники, яких білі називали «губернаторами».

(381) *Каагуману* — дружина Камегамеги I.

(390) *Маорійські назви*. — Маорі — первісне тубільне населення Нової Зеландії.

(401) *Піра-Харбор* (Перлова бухта) — бухта на о. Оагу (Гаваї), поблизу м. Гонолулу.

Четверте липня — національне свято у США, день проголошення (1776 року) незалежності.

(403) *Сендвічеві острови* — так Дж. Кук назвав Гаваї, відкривши їх у 1778 році.

(405) *Фріна* — за переказом, давньогрецька красуня гетера.

(414) *Магерсфонтейн* — місто в Південній Африці, у битві під яким 11 грудня 1899 р. бури відбили напад англійців.

«*Революція гаоле (білих)*» і анексія.— Мається на увазі протимонархічний переворот 1893 р., інспірований американцями, і анексію Гаваїв Сполученими Штатами у 1897 році.

Каронада — корабельна гармата XVIII ст.

(418) *Жюль Верн* (1828—1905) — французький письменник.

(429) *Теннісон*, Альфред (1809—1892) — англійський поет.

(438) *Джон Лакана* — гаваїзоване ім'я Джека Лондона.

(448) *Компанія Ллойда* — англійська страхувальна і судноплавна компанія, заснована у XVIII ст.

(458) *Фрейд*, Зігмунд (1856—1939) — австрійський психіатр і психолог.

(469) *Територія*.— Статус «Території США» Гаваї мали з 1900 р.

(485) *Посемітська долина* — у горах Сьєрра-Невада (Каліфорнія).

(504) *Фріско* — простомовна назва Сан-Франціско.

(537) *Нарис на 4000 слів*.— Ідеться про твір, опублікований 4.VI.1899 р. у газеті «Бафело експрес» під назвою «Від Доусона до моря».

Редактор надписав на цьому листі, повертаючи його Лондонові: «Зацікавлення Аляскою великою мірою спало останнім часом. Та й так багато написано на цю тему, що купувати Ваше оповідання, мабуть, не оплатиться». Вгорі на рукопису листа рукою дружини письменника, Чарміан, зазначено: «Це перший Джеків лист до редактора».

Мейбл Еплгарт — знайома Дж. Лондона, прототип героїні роману «Мартін Іден».

(538) *ЖДК* («Жіночий добродійний корпус») — філантропічна жіноча організація. Еліза Шенард, Лондонова сестра, якийсь час була президентом цього корпусу в Каліфорнії.

(539) *Фред* — Фред Джекобс, знайомий Дж. Лондона, через якого Лондон 1895 року познайомився з *Тедом* Еплгартом, а потім і з сестрою останнього — *Мейбл*.

(540) *Двадцять п'ять доларів премії...*— Премію Дж. Лондон одержав за нарис «Тайфун біля японських берегів», надрукований у газеті «Сан-Франціско кол» 12.X.1893 р.

«*Іджис*» — оклендський шкільний журнал, в якому друкувався Дж. Лондон під час навчання у середній школі.

(541) *Френк* — товариш Лондона, а *Джонні* — небіж.

(542) *Цикл про нього*.— Дж. Лондон має на увазі збірку оповідань «Син вовка».

(543) *Кітс*, Джон (1795—1821) — англійський поет.

У журналі «Оверленд манслі» було опубліковано оповідання «За того, хто в дорозі», а «Блек кет мегезін» прийняв «Тисячу дванадцятьок» (опубліковану вперше, однак, у «Нейшенел мегезін»).

Клаудслі Джонс — американський письменник-початківець і соціаліст.

(544) «*Дворянський дім*».— Дж. Лондон має на думці роман «Дворянське гніздо».

Батько мій — тобто вітчим.

(545) *Троубрідж*, Джон (1827—1916) — американський прозаїк.

Поль дю Шайю (1831—1903) — американський дослідник Африки. *Кук*, Джеймс (1728—1779) — англійський моряк і мандрівник.

(548) *Одного свого оповідання*.— Ідеться про «Закон життя».

(549) *Анна Струнська* (пом. 1964) — емігрантка з Росії до США,

- соціалістка; познайомився Дж. Лондон з нею 1899 року. Вдвох вони написали роман «Кемптонові й Вайсові листи» (1903).
- ...Я б не пішов.— Дж. Лондона запросили бути присутнім при страті у Каліфорнійській в'язниці Сан-Квентін.
- (555) «Епіл ту різні» — тогочасний соціалістичний журнал у США.
- «Хатина дядька Тома» (1852) — антирабовласницький роман американської письменниці Гаррієт Бічер-Стоу (1811—1896).
- «Нетрі» — роман Ептона Сінклера (1878—1968), в якому змальовано страхітливі умови праці на чикагських різницях. Твір цей мав широкий суспільний резонанс у США.
- «Оглядаючись назад» Беллами — утопічний роман (1888) американського письменника Едварда Беллами (1850—1898) про майбутнє суспільство соціальної справедливості.
- (556) С. С. Макклор — співробітник «Нью-Йорк уорлд».
- (557) *Одне моє оповідання.* — Очевидно, йдеться про оповідання «Кругловидий».
- Френк Норріс (1870—1902) — американський прозаїк.
- Чарлз Рід (1814—1884) — англійський прозаїк.
- (558) *Лейтенант Грілі*, Адольф Вашингтон (1844—1911) — керівник американської полярної експедиції 1881—1883 років.
- (559) Б. В. Беккок — співробітник «Нью-Йорк таймс».
- (561) Джордж П. Брет — президент видавництва «Макміллан компані».
- (562) Артур Стрінгер (1874—1950) — американський письменник.
- (564) Вільям Інґліш Волінг — американський письменник-соціаліст, чоловік Анни Струнської.
- (565) *Американська федерація праці* (АФП) — опортуністичне об'єднання американських профспілок.
- «Манаса» — роман Е. Сінклера про Громадянську війну у США.
- (570) Черчіль Вільямс — співробітник «Сатерді івнін пост».
- Лют Піз — редактор журналу «Пасіфік манслі».
- Рікс — знайомий Дж. Лондона з періоду його лекційного турне по Штатах.
- (571) Роланд Філіпс — співробітник «Космополітен мегезін».
- (572) Геккель, Ернст (1834—1919) — німецький біолог-еволюціоніст.
- Бергсон, Анрі (1859—1941) — французький філософ-ідеаліст.
- (572) *Джозеф Конрад* (справжнє ім'я та прізвище Юзеф Конрад Коженевський, 1857—1924) — англійський письменник.
- «Перемога» (1915) — один з найкращих романів Дж. Конрада, в якому письменник заперечує індивідуалізм, неспроможний протистояти насильству в буржуазному суспільстві.
- Мері Остін (1868—1934) — американська письменниця.
- (574) *Мою версію Христа.* — Дж. Лондон має на увазі розділ XVII з роману «Міжзоряний мандрівник».
- (575) *Джоан і Бес* — дочки Дж. Лондона. Як гадають, це останній лист Дж. Лондона, після смерті письменника знайдений у кошику для готової до відсилення кореспонденції.

Примітки до цього видання склав редактор

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
Джек Лондон і С. Д. Райт на Гонолулу. <i>Фото 1916 року.</i>	160—161
Лист Джека Лондона (автограф).	160—161
Повідомлення про смерть Джека Лондона у газеті в м. Санта-Роза (Каліфорнія).	192—193
Могила Джека Лондона. <i>Фото.</i>	192—193

З М І С Т

		Переклали:	
СЕРЦЯ ТРЬОХ	HEARTS OF THREE	<i>Микола Іванов</i> *	5
ЧЕРВОНИЙ БОГ	THE RED ONE		
Червоний бог	The Red One	} <i>Ольга Сенюк</i>	281
Безсоромниця	The Hussy		304
Як аргонавти в давнину	Like Argus of the Ancient Times		} <i>Надія Боровик</i> 323
НА МАТІ МАКАЛОА	ON THE MAKALOA MAT		
На маті макалоа	On the Makaloa Mat	} <i>Ольга Сенюк</i>	350
Кістки Кагекілі	The Bones of Kahekili		373
Сповідь Еліс	When Alice told her Soul		394
Гомілки	Shin-bones		411
Дитя води	The Water Baby		433
А Кімові сльози	The Tears of Ah Kim		443
Прибій Канака	The Kanaka Surf		458
ГОЛЛАНДСЬКА МУЖНІСТЬ	DUTCH COURAGE		
Голландська мужність	Dutch Courage	} <i>Іван Понежа</i>	484
Зниклий браконьєр	The Lost Poacher		494
На берегах Сакра-менто	On the Banks of the Sacramento	} <i>Ірина Стешенко</i>	504
Кріс Фарінгтон — справжній моряк	Chris Farrington: able Seaman		} <i>Іван Понежа</i> 513
Пригода в повітряно-му океані	An Adventure in the Upper Sea	} <i>Людмила Гончар</i>	521
В затоці Ёдо	In Yeddo Bay		} <i>Іван Понежа</i> 527
ЛІСТИ		} <i>Юрій Лісняк</i>	535
Алфавітний покажчик творів Дж. Лондона, розміщених у цьому виданні			576
Твори Дж. Лондона в українських перекладах (Бібліографічний покажчик)			578
Примітки			590
Перелік ілюстрацій			594

* Зредагував *Юрій Лісняк*.

ДЖЕК ЛОНДОН

Сочинения, т. 12

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Р. І. Доценко*
Художник *І. П. Хотінок*
Художній редактор
В. В. Машков
Технічний редактор
О. І. Дольницька
Коректори *М. С. Західна,*
Л. Г. Лященко

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8. Здано на виробництво 20/V 1972 р. Підписано до друку 25/X 1972 р. Папір № 1. Формат 84×108^{1/32}. Фізичн. друк арк. 18,625. Умовн. друк. арк. 31,29+2 вкл. Обліково-видавн. арк. 33,589. Ціна 1 крб. 13 коп. Замовл. 2-170. Тираж 35 000.